This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~F Noth 86.3~~ KG 67

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

18de Jaargang.

AFL. 1—6.

EERSTE DEEL.

UITGEGEVEN DOOR

Dr. W. R. VAN HOËVELL.

ZALT-BOMMEL,
JOH. NOMAN en ZOON.
1856.

P Noth 307.5

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Eerste Aflevering.

Bladz.

De inlandsche wapening op Java . . . . . 1.

De organisatie der akademie te Delft . . . . . 7.

Redevoering, gehouden bij de overgave van het bestuur aan den heer DUYMAER VAN TWIST, in den raad van Indië, op den 12den Mei 1851, door J. J. ROCHUSSEN. . . . . 35.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 62.

I. Versuch einer pathologisch-therapeutischen Darstellung der Krankheiten in den Tropenländern, von Dr. S. L. HELJMANN, Gew. Oberstarzt, in Holländisch-Indiën. (Separat-Abdruck aus den Verhandlungen der phys.-med. Gesellschaft in Würzburg). Erstes und zweites Heft. gr. 8o., 229 blz. Würzburg, 1855.

II. 1. Iets over de aanbesteding en aanneming der koperen muntplaatjes voor Neêrlands Oost-Indische bezittingen, van P. V. V. Amst. 1855.

2. Nog iets over de muntplaatjes voor Neêrlands Oost-Indische bezittingen, van P. V. V. Amst. 1855.

3. Antwoord aan de heeren PAUL VAN VLISSINGEN en Co. omtrent de aanbesteding en aanneming der koperen muntplaatjes voor Neêrlands Oost-Indische bezittingen. 's Hage 1855.

Varia. — 1) Industriescholen in Indië van 't Gouvernement en van partikulieren. — 2) Afschaffing der Bazarpachten zonder equivalent. — 3) De liefdadigheid in Nederland voor de ongelukkigen in Indië. — 4) Eene Spaansche-matten-spekulatie van het Gouvernement. — 5) De Minister van Koloniën benoemd tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië. . . . . 68.

Tweede Aflevering.

De Molukksche eilanden. I. Inleiding. II. De Molukksche eilanden, tot hunne ontdekking door de Europeanen. III. De Molukksche eilanden, tot de komst der Nederlanders. IV. De Molukksche eilan-

den, sedert de verschijning der Nederlanders aldaar, tot hunne vestiging . . . . . 73.
De Gouvernements-kultures op Java en de Javanen . . . . . 138.
Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 143.
Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië; uitgegeven door de vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indië. Vierde jaargang. Batavia 1855.
Varia. — 1) Een paar aanvullingen. — 2) Translateurs voor de Chinesche taal in Indië. — 3) Wat deed Indië voor Nederland en wat doet Nederland voor Indië? — 4) Is dat onpartijdige regtsbedeeling? — 5) Kadetten voor rekening van de koloniale geldmiddelen. — 6) Oppositie in het kerkbestuur van Nederlandsch Indië. — 7) Afschaffing van het koffij-servituut op de Buitenzorgsche landen. — 8) Vermindering der prijzen van het zout . . . 159.

Derde Aflevering.

De Moluksche eilanden. V. De verschillende inlandsche regingsvormen in de Molukkos. VI. Algemeen overzigt van den eersten handel der Nederlanders in de Molukkos. VII. Het gedrag der Nederlanders met betrekking tot de inlandsche vorsten en volken in de Molukkos. VIII. De middelen, gebezigd tot de uitvoering van de extirpatiën . . . . . 167.
De redevoering van den Minister van Oorlog, ter verdediging der begrooting van 1856. . . . . 197.
Éene verminking der geschiedenis . . . . . 205.
Het „verpligte overwigt" op Sumatra's Westkust afgeschaft . . . 210.
Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 216.
I. 1. Algemeen Nederduitsch-Maleisch woordenboek, in de hof-, volks en lage taal, met aanduiding der woorden, welke uit Oostersche en Westersche talen ontleend zijn; voorafgegaan van eene beschouwing over de Maleijers, hunne geschiedenis, taal en hare verwantschap met Indische en andere talen; verrijkt met aanhalingen uit geschriften en vertalingen van volzinnen; gevolgd door een alphabetisch register van voorname plaatsen en personen, door Dr. P. P. ROORDA VAN EIJSINGA. 's Hage 1855.
2. Bintang oetara. Soerat chabar bharoe derri sabrang barat. Djoeroe Mengarang Dr. P. P. ROORDA VAN EIJSINGA. Rotterdam 1856.
II. Algemeene atlas van Nederlandsch Indië. Uit officiële bronnen en met goedkeuring van het Gouvernement zamengesteld door P. baron MELVILL VAN CARNBÉE, Ridder der orde van den N. Leeuw, en van het legioen van eer, luit. ter zee 1ste kl., en secretaris der commissie tot verbetering der Indische zeekaarten te Batavia. Batavia 1855—1856.

Varia. — 1) Een brief aan de redaktie van den generaal PENNING NIEUWLAND. — 2) Het zilvergeld in Indië vloeit weder weg. — 3) Waarom deelt de *Javasche-Courant* niet mede wat er in de Staten-Generaal wordt verhandeld? — 4) Hoe men met tekorten in 's land kas op Sumatra's Westkust te werk gaat. — 5) De regtvaardigheid en het radikaal. — 6) Berigt aan den heer RITTER te Batavia. — 7) De Chinezen en andere Oosterlingen justiciabel voor de raden van justitie. . . . . 220.

Vierde Aflevering.

De Moluksche eilanden. IX. Gevolgen van het stelsel van extirpatie. X. Gesteldheid der Molukkos, gedurende het tijdvak van 1796 tot na den opstand te Saparoëa. XI. Tegenwoordige gesteldheid der Moluksche eilanden. . . . . 231.

De sociale positie van den officier in Indië . . . . . 266.

Hoe 't er op Sumatra's Westkust uitziet . . . . . 288.

Aanleiding tot dit geschrijf. — „Malaise" op Sumatra's Westkust. — Moordaanslag. — Eene nieuwe Mohamedaansche sekte. — Nepotisme. — De oom en de neef. — De heer KRIJGSMAN en het radikaal. — De geschiedenis van den heer Q. — Hoe moet het stelsel der benoemingen gewijzigd worden. — Anonyme schrijvers en brieschende leeuwen.

De tabakskultuur en het regeringsreglement. . . . . 298.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde. . . . . 303.

I. Handelingen en geschriften van het Indisch-Genootschap te 's Gravenhage onder de zinspreuk: „Onderzoek leidt tot waarheid." Tweede jaargang. Zalt-Bommel, JOH. NOMAN EN ZOON. 1855.

II. De Staatkunde van Nederland in betrekking tot Japan, door den konsul J. C. BLELJ. Uit het Hoogduitsch, met voorberigt en inleiding door H. J. LION. Deventer 1856.

Varia. — 1) Een brief van den heer H. J. BUSCHKENS aan de Redaktie. — 2) Aanmerkingen op een artikel: „Eenige wenken voor kommandanten van mobiele kolonnes in Nederlandsch Indië." — 3) De Maatschappij tot bevordering van mijnontginning in Nederlandsch Indië. — 4) De pandelingen op Sumatra's Westkust. — 5) De Nederlanders in Japan. . . . . 308.

Vijfde Aflevering.

De Moluksche eilanden. XII. Noodzakelijkheid eener verandering in het bestuur. XIII. Onderzoek naar het stelsel van bestuur, dat op de Molukkos kan worden toegepast. XIV. Zwarigheden die tegen de dadelijke invoering in de Molukkos van zoodanig stelsel zich voordoen. XV. Ontwerp eener Europesche kolonisatie der Mo-

lukkos. XVI. Voorbereidende maatregelen. XVII. Nadere ontwikkeling van het ontwerp. . . . . 315.
Produkten van den landbouw in de residentie Kediri. . . . . 360.
De Nederlandsche „burgers" op Ceylon . . . . . 373.
Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde . . . . . 383.
Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in Nederlandsch Indië, door A. A. T. MOUNIER, Predikant. Jaargang I Deel I. Batavia 1855.
Varia. — 1) De suikerfabrijk Pangka in de residentie Tagal. — 2) Een nieuw werk van Dr. P. BLEEKER over den Molukschen archipel. — 3) Eenige misstellingen verbeterd. — 4) Blijft de heer Mr. C. VISSCHER lid van den raad van Nederlandsch Indië? 388.

Zesde Aflevering.

Fragment uit een reisverhaal. . . . . 391.
22 Mei 1848. . . . . 433.
De toestand van den Europeschen soldaat in Indië. . . . . 439.
Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde. . . . . 444.
Mijne tweede reis rondom de wereld, door IDA PFEIFFER. Uit het Hoogduitsch. Amsterdam, J. C. A. SULPKE, 1e en 2e Deel. 1856.
Varia. — 1) Eene slavin en het openbaar ministerie. — 2) Ongeregeldheden te Makassar. — 3) Hoe zonderling men gebruik maakt van de akademie te Delft. — 4) De Tweede Kamer en de Regering over kolonisatie in Indië. — 5) Wat is waarheid? . . . 448.

De inlandsche wapening op Java.

Dezer dagen werd, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, een onderwerp ter sprake gebragt, waarin wij bij voortduring een levendig belang stellen. In de avondzitting van den 11den December l. l. sprak de heer ROCHUSSEN over de werving voor het Indische leger, voor zoo veel de inlanders betreft, naar aanleiding van het volgende artikel in het dagblad „ *de Indiër*."

„ Het schijnt, dat op Java iets voorbereid wordt, dat naar conscriptie zweemt. Te Samarang heeft eene conferentie plaats gehad van vijf residenten; zij duurde veertien dagen, en het doel daarvan was het beramen van middelen, om voor het leger zes duizend inlandsche soldaten te verkrijgen.

„ Naar men zegt, zou voorgesteld zijn, de bestaande pradjoerit's (inlandsche troepen in de regentschappen), zoo ver zij geschikt zijn, bij het leger over te plaatsen, en daarvoor rekruten bij die troepen in te lijven.

„ Ook de inlandsche kinderen van Europesche afstammeling, die zoo wat in de jaren vallen, om in Nederland voor de nationale militie in aanmerking te komen, hebben bij de politie hunnen ouderdom moeten opgeven."

Tot zoo ver het berigt. De heer ROCHUSSEN verklaarde van de zaak zelve niet meer te weten, dan hij in „ *de Indiër*" had gelezen. Indien deze mededeeling van het dagblad echter waarheid bevat, dan wenschte hij den minister van koloniën te herinneren hetgeen is geschied, bij gelegenheid van het gemeen overleg tusschen de regering en de Kamer over het regeringsreglement, toen er sprake was van de verpligting der ingezetenen, om deel te nemen aan vereenigingen tot verdediging van den bodem. „ Reeds bij die gelegenheid," zoo vervolgt de heer ROCHUSSEN, „ was het mij bekend, dat bij sommigen het voornemen bestond voor te stellen, om op Java in te voeren de verpligte krijgsdienst bij loting onder de Javanen, en aangezien naar mijne wijze van beschouwing niets ter wereld onvoorzigtiger en gevaarlijker zou zijn dan die zaak, heb ik toen aanleiding gegeven, om in het Voorloopig Verslag, op het daartoe betrekkelijk artikel van het regeringsreglement, eene vraag voor te stellen, en daarop is dan ook door de regering geantwoord: „ Men bedoelde niet anders dan gewapende ver„ eenigingen van geheel *tijdelijken aard*, en daarbij was geene sprake van „ gedwongen ligtingen voor de krijgsdienst." Hoe nu, indien dat dagbladberigt waarheid bevat, na deze verklaring van de regering, te Samarang eene vergadering van residenten kan zijn gehouden, om te handelen over verpligte krijgsdienst bij loting, is mij duister en zou ik door den minister gaarne opgehelderd zien."

Wat de minister hierop geantwoord heeft, is ons tot dus verre niet be-

kend, want zijne redevoeringen, bij de beraadslagingen over de begrootingswetten voor het dienstjaar 1856 gehouden, ontbreken in het Bijblad. Toch nemen wij de vrijheid, naar aanleiding dezer woorden van den heer ROCHUSSEN, onze meening over de inlandsche wapening op Java, en speciaal ook over het korps pradjoerit's, tegenover de zijne uiteentezetten. Wij zeggen „tegenover de zijne," want in sommige opzigten, wijken onze beschouwingen van die van den heer ROCHUSSEN af.

Zoo moeten wij al aanstonds verklaren, dat wij het berigt in „*de Indiër*" met genoegen hebben gelezen. Sedert lang bestaat, in tegenoverstelling van den heer ROCHUSSEN, bij velen de wensch, dat voor de aanvulling van het leger beter maatregelen genomen mogten worden. Ook wij gelooven, dat de pradjoerit's, echter op eenen anderen voet ingerigt dan thans, daarvoor behooren bruikbaar gemaakt te worden; terwijl het eene goede zaak zoude zijn vele afstammelingen van Europeanen bij inlandsche vrouwen, die thans niet zelden in de kampong's, zonder eenig toezigt, opgroeijen, meestal ledig loopen of tot last strekken der inlandsche bevolking, eene militaire bestemming aan te wijzen. Reeds heeft men, door de oprigting van een pupillen-korps, iets voor die ongelukkigen gedaan, maar het beginsel, dat men daarbij tot grondslag heeft gelegd, moest men algemeen maken. Het zoogenaamde „inlandsche kind" is gehard tegen het klimaat en het ontbreekt hem niet aan militairen moed. De talrijke oorlogen, waarin zij goede diensten hebben bewezen, kunnen dit op eene voor hen eervolle wijze aantoonen. De Javasche oorlog vooral, van 1825 tot 1830 gevoerd, kan dit op treffende wijze getuigen.

Deze overweging leidt ons tot de mededeeling van hetgeen over de inlandsche troepen, die afgescheiden van het leger bestaan, door ons, voor eenige jaren, is opgeteekend. Wij gelooven niet, dat na dien tijd ten dien opzigte veranderingen van belang zijn ingevoerd.

De pradjoerit's, sedentaire soldaten der regentschappen, zijn meestal zamengesteld uit het slechtste deel der bevolking, De inspecteurs hebben achtervolgelijk daarvan een zeer ongunstig tafereel opgehangen. Er bestaan rapporten, die tot nadenken wekken. Ingeval van binnenlandsche onlusten, zijn zij niet te vertrouwen. Wil men hiervan het bewijs, men herinnere zich, wat met hen te Patjitan is voorgevallen.

Beter wordt het geacht, een korps politie-infanterie op te rigten, *behoorende tot het leger*, onder de orders van bezadigde europesche officieren en onder-officieren, die goed met land, taal en volk bekend zijn en zich daarvoor eigenen. Dit korps zou, naar de behoeften der residentiën, en voor de rust, orde en veiligheid, ter beschikking van het civiel bestuur, over Java verdeeld moeten worden, en dikwijls van standplaats behooren te verwisselen.

Om te voorkomen, dat de leden van dat korps heulen met de inlandsche hoofden en dat eene te naauwe verbroedering met de bevolking ontsta, zouden zij op den voet van inlandsche soldaten behandeld en voor een gezetten tijd verbonden moeten worden; eene verbindtenis niet gegrond op vrijwillig engagement, maar op verpligte dienst, te regelen door de wet.

Deze politie-soldaten zouden diensvolgens onderhevig zijn aan inlijving in de staande armée, door eenvoudige overplaatsing; met dit gunstig gevolg, dat zij niet als rekruten plaats in de bataillons zouden nemen, dewijl zij hunne eerste opleiding reeds ontvangen hebben, terwijl de engagement- en aanbrenggelden, die nu voor Javanen besteed worden, zouden worden bespaard.

De politie-soldaat zou dusdoende eene voorbereiding ondergaan, die hem nuttig en noodzakelijk is, want de Javaan is uit zijnen aard afkeerig van den krijgsmanstand; hij is geboren landbouwer; de begrippen op dit punt van hen, die voor de militaire dienst geroepen worden, vereischen alzoo wijzigingen; dit kan door militaire opleiding verkregen en de dienst bij het politiekorps kan daarvoor vruchtbaar gemaakt worden. Wij vreezen, dat de pradjoerit's, zoo als zij nu georganiseerd zijn, wanneer een Europesche oorlog dreigt, zich tegen incorporatie in het leger zullen verzetten, en, in het bezit van vuurwapenen en in het gebruik daarvan onderwezen, voor ons dubbel gevaarlijk zullen zijn. Het is zelfs reeds gebeurd, dat toen de oorlog op Sumatra het eiland Java te veel van troepen had ontbloot, en de gewone rekrutering onvoldoende was, er pogingen zijn gedaan, om een zeker getal pradjoerit's, onder genot van handgeld, bij het leger te engageren, met dit treurig gevolg, *dat niet één man is verkregen!* Deze eenparigheid baarde nogtans verwondering, en wierp kwaad vermoeden op den invloed der regenten, die geen van hunne pradjoerit's wilden afstaan. Hoe zal men nu daarop vertrouwen in tijden van gevaar?

Behalve deze pradjoerit's zijn er ook barissan's. Dat zijn troepen van de drie vorsten van Madura. Maar op militaire wijze ingerigt en onderwezen, zijn zij, ingeval van oorlog met eenen Europeschen vijand, te gevaarlijker. Om eene geliefkoosde theorie van inlandsche wapening in praktijk te brengen, en ter verkrijging van een, trouwens slechts schijnbaar groot numeriek, is de les der ondervinding van 1811 verworpen. Bij de overweging, dat de burgerwapening in de staten van Europa een gevolg is van den vrijheidszin der volken: „*Tout français est soldat,*" is het onbegrijpelijk, hoe datzelfde beginsel, door den autokraat bij uitnemendheid, ondersteld is geworden voor de inlandsche bevolking van Neêrlandsch Indië geëigend te zijn.

Het komt ons wenschelijk voor, dat de barissan's worden ontbonden en de Madurasche volken teruggebragt tot de verpligtingen, die op hen rustten vóór de daarstelling van de barissan's.

De werving van Madurasche rekruten, welke in elk geval, gelijk die in de Molukkche eilanden, behoort te worden aangehouden, zou dan ruimer produceren. De Madurees, onder Europesche leiding, wordt een goed soldaat en bruikbaar in gansch Neêrlandsch Indië. Indien deze verandering met staatkundig beleid wordt daargesteld, dan gelooven wij, dat het geen aanstoot geven zal aan de hoven van Madura, te meer, daar het van bekendheid is, dat die barissan's een erge druk zijn voor de bevolking en alleenlijk in stand worden gehouden door het Oostersch despotiek gezag der vorsten. De heer Dr. W. R. VAN HOËVELL, in zijne *Reis over Java, Madura en Bali* II, 34, zegt er onder anderen het volgende van: „Die

bepaling in het kontrakt van de regenten van Madura met het Nederlandsche Gouvernement, betrekkelijk het onder de wapenen houden van aanzienlijke korpsen barissan (te zamen meer dan 2000 man), is voor de geringere standen, vooral voor de landbouwers, zeer drukkend. Immers die barissan's zijn geen vaste troepen, geen staand armeécorps, maar op denzelfden voet als onze schutterijen ingerigt. Nu zijn zij, die in deze termen vallen, genoodzaakt om, sommigen tot twintig palen ver, alle weken te loopen, ten einde op de hoofdplaats te verschijnen; daar moeten zij twee dagen verblijven, worden in den wapenhandel geoefend, en keeren dan weder huiswaarts. Zoo gaat het jaar in jaar uit, en daarvoor genieten ze niet anders dan, zoo als het heet, vrijstelling van padjak. Er zijn dan ook vele voorbeelden, dat jongelieden zich voorbedachtelijk verminkt hebben, om niet in deze drukkende militie te vallen. Een ander gevolg is, dat, zonder eene aanhoudende bewaking en gedurige inspectie, het grootste deel der troepen weldra uit oude, lamme, voor de dienst geheel ongeschikte individus bestaat, die, tegen eene kleine belooning, de plaats van anderen vervullen. Zoo vond de resident van Soerabaja eens, onder het korps van 600 barissan's van Madura, slechts een honderdtal, dat de wapenen kon dragen."

Er zijn ook nog inlandsche legioenen van prinsen, die van de hoven van Soerakarta en Djokdjokarta onafhankelijk zijn en, door deze politieke verhouding, ons vertrouwen genieten. Het legioen van MANGKOE NEGORO is goed; daaraan is veel zorg besteed, en het bestaat grootendeels ten laste der militaire begrooting.

Dat van PAKOE ALAM, hetwelk buiten de militaire begrooting bestaat, is van geene militaire waarde hoegenaamd. Als het Indisch Gouvernement van dit legioen ter eeniger tijd partij wil trekken, zal het daaraan eene beschermende hand moeten leenen.

Wanneer echter eenmaal de dag aanbreekt, dat eenheid van stelsel in het beheer van Java wordt ingevoerd, zullen de vorstenlanden moeten worden gereörganiseerd, en zal de inlandsche wapening aldaar zich van zelve oplossen; een overgang, dit zij hier opgemerkt, welke veel ernstig overleg vordert bij de voorbereiding en energie bij de uitvoering. Mogt eenmaal die tijd aanbreken (en dat die onder de mogelijkheden behoort heeft de geschiedenis van vorige tijden geleerd), dan zal de regering van veel bezorgdheid, welke de oude hoven (rijken in een rijk) niet ophouden te verwekken, worden ontheven, en voor de bevolking gelijkheid met die der overige Javanen worden daargesteld.

Er zijn ook nog Europesche lijfwachten, mitsgaders inlandsche kratonsoldaten, in dienst van de inlandsche vorsten. Beiden zijn van geene militaire waarde hoegenaamd.

Even als de pradjoerit's bestaan er ook „djaijang sekars" of inlandsche kavallerie, almede bestemd voor de rust en veiligheid in de residentiën. Op dezen valt, in oorlog of opstand, zoo min te rekenen, als op de pradjoerit's, 't geen onder anderen onlangs in Bantam is gebleken. Hunne be-

stemming, om zich in oorlogstijd aan de kavallerie van het leger aan te sluiten, zal moeijelijk te verwezenlijken zijn. Het ware beter, dat een korps inlandsche politie-kavallerie, direkt behoorende tot het leger, onder Europesche officieren en onder-officieren, werd opgerigt en naar omstandigheden verdeeld in de residentiën, voor de orde, rust en veiligheid, ter beschikking van het civiel bestuur, dikwijls van standplaats verwisselende; om dezelfde reden als die, welke voor de pradjoerit's is aangegeven. Nu mag die verplaatsing niet geschieden.

Kort na dat de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH de pradjoerit's; djaijangs-sekar, en barissan's had ingesteld, werd daarover een ongunstig oordeel geveld. Men zie onder anderen wat daarover in zekere brochure: *De landmagt van Nederlandsch Indië vrijmoedig beschouwd*, op bladz. 38—40 geschreven staat: „Hoe verandert toch alles in Nederlandsch Indië, bij verandering van Gouverneur-Generaal! Niet lang geleden, kort na het eindigen van den Java-oorlog, heeft men alles in het werk gesteld, om de inlanders hunne vuurwapens te ontnemen. De artillerie heeft duizend oude geweerloopen onbruikbaar moeten maken, uit vrees, dat ze, als oud ijzer verkocht, in handen der Javanen zouden komen. De politie heeft zelfs al wat tot schietgeweer kon dienen uit de kampongs weggehaald. En nu putten wij onze arsenalen uit, om eene gewapende inlandsche magt daar te stellen, die uit den aard van haar bestaan voor ons gevaarlijk is.

„Men heeft toch niet vergeten, hoe in 1811 de tegenwoordige sultan van Madura, toen kroonprins, en de tegenwoordige panumbahan van Pamakassan, toen pangerang en kolonel in onze dienst, gehandeld hebben! En aan de troepen van die vorsten wil men nogthans de verdediging van het oostelijk Java, van het gewigtige Soerabaja, tegen eenen Europeschen vijand toevertrouwen!" *)

Dat uit eene zoo onzuivere bron niets goeds voor het leger te putten is, wanneer het aankomt om Neêrlandsch Indië tegen eenen Europeschen vijand te verdedigen, zal wel geen verder betoog behoeven.

Indien men alzoo den weg naar het betere op wil, den weg van veiligheid tegen gebeurtenissen, die in de toekomst liggen, doch waarop men zich moet voorbereiden, nu het nog tijd is, zal het Gouvernement tot een ander stelsel van inlandsche wapening moeten overgaan, dan waarmede de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH Neêrlandsch Indië gedoteerd heeft.

---

*) Zie over den afval der bedoelde vorsten onder anderen: *Beknopte beschrijving van den veldtogt op Java in* 1811, door B. HERTOG VAN SAXEN WEIMAR EISENACH, bl. 121 enz. Eene gunstige uitzondering maakte echter de vorst van Sumanap, het derde regentschap van het eiland Madura. In de *Reis over Java Madura en Bali* van Dr. W. R. VAN HOËVELL; leest men daarover het volgende: „De familie is altijd getrouw gebleven aan het Nederlandsche Gouvernement, en steekt in dat opzigt schitterend af bij het verraad, waaraan de vorsten van Madura en Pamakasan zich, in 't begin dezer eeuw, hebben schuldig gemaakt. Toen in 1811 Soerabaja door de Engelschen belegerd werd en de laatsten naar den vijand overliepen, regeerde de vader van den tegenwoordigen (in 1854 overleden) sulthan, met den titel van panumbahan, over het regentschap Sumanap. Hij, zoowel als zijn zoon, bleven op den hun aangewezen post, en verlieten dien niet dan bukkende voor de overmagt. En toen vier jaren later de grijze vorst kwam te sterven, verlangde hij op zijn doodbed van zijn zoon de belofte, dat hij onder de Hollandsche vlag zou begraven worden.".

Men vergete niet het woord van den volksvertegenwoordiger J. C. BAUD; „dat Neêrlandsch Indië door het zwaard moet worden behouden," en dat de beginselen van dien staatsman, waaruit zulk eene treurige noodzakelijkheid voortvloeit, nog altoos die zijn, waarnaar onze bezittingen in den Archipel worden bestuurd.

Intusschen ontstaat de vraag, waarom dit onderwerp thans op Java geroerd wordt? Vermoedelijk geschiedt het, om reden eener belangrijke wijziging in de formatie van het Oost-Indisch leger, waarvan wij trouwens niets anders weten, dan hetgeen uit den mond van den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer der Staten-Generaal toevallig gehoord is, namelijk, dat het leger dáár voortaan meer zal kosten *anderhalf millioen!*

Een blijde boodschap als het geld goed besteed wordt. Er schijnt dus kwestie van leger-vergrooting te zijn, waarmede de zaak der pradjoerit's in verband kan staan. Wij gelooven zulks te meer, omdat het anders niet begrijpelijk is, hoe men in eens 6000 inlandsche soldaten kan noodig hebben, immers tot een zoo groot in-kompleet was het leger niet gedaald.

Wij tasten echter in het duister en alzoo ligtelijk mis. Waarom houdt men de verandering, die het Indisch leger ondergaat, zoo geheim voor Nederland? Welk nut voor den staat kan daarin gelegen zijn?

Te midden van twijfel, zij het geoorloofd te vragen, of misschien de aandacht getroffen is geworden door hetgeen te lezen staat in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van 1852, over het werven van inlandsche soldaten in Indië, en bepaaldelijk het navolgende:

„Het ware te wenschen, dat in Nederlandsch Indië de verpligte militaire dienst onder de inlandsche bevolking werd ingevoerd; zonder dit zal het moeijelijk zijn te eeniger tijd, en vroeg genoeg, het leger op voet van oorlog te brengen. Tegen die nieuwigheid verheffen de aanklevers van het oude hunne stem. Een legio bedenkingen zijn daartegen ingebragt, die vermoedelijk niet gemaakt zouden zijn, indien men bedacht, van hoe luttel bezwaar het voor de bevolking wezen zoude; terwijl nog wordt aangemerkt, dat die verpligte dienst niet op de dessa's (landbouwers) maar op de kampong's, verblijven van lediggangers en andere nuttelooze menschen, behoeft toegepast te worden.

„Na hetgeen reeds is opgemerkt, dient de inlandsche werving op Java gestaakt en door verpligte dienst vervangen te worden, aanvankelijk tot de zamenstelling van een korps politie-infanterie en politie-kavallerie, om vervolgens in het leger te worden ingelijfd, in gewone tijden ter kompletering en in buitengewone of oorlogstijden om het leger op voet van oorlog te brengen. Als men in aanmerking neemt de belangrijke som, die jaarlijks op de begrooting voor de werving op Java wordt uitgetrokken, dan prijst zich het denkbeeld nog meer aan."

Zou dit begrip dat van anderen hebben ontmoet, en alzoo in overweging zijn genomen? Wij wenschen het in het belang van het Oost-Indische leger en van de bezittingen, welke het voor Nederland te beschermen en te verdedigen heeft.

December 1855.

De organisatie der Akademie te Delft.

I.

De diskussiën over de begrooting voor het jaar 1856 zijn weder afgeloopen, en nagenoeg bij elk hoofdstuk zijn de belangen van Nederlandsch Indië ter sprake gekomen.

Indien echter de leden der Tweede Kamer, die zich deze belangen altijd met den meesten ijver aantrekken, ze in de Kamer aan de diskussie onderwerpen, en op de behartiging daarvan aandringen met al den ernst, dien het gewigt der zaak vergt; indien die leden voor de opoffering van talent, tijd en gezondheid, vergoeding zullen vinden in de uitkomsten van hunne inspanningen, — dan moeten die in iets anders bestaan, dan in de daargestelde wetten, in iets anders, dan in de besluiten der koloniale regering ten opzigte der te nemen maatregelen.

Sedert zes jaren zijn bij elke diskussie over de begrooting de belangen van Indië voorgestaan; bij elke diskussie zijn door de geheele vertegenwoordiging, of door enkele leden eischen gedaan, die met die belangen in het innigste verband staan, en door den Minister van Koloniën beloften gegeven of de hoop uitgedrukt, dat aan die billijke eischen eerlang zoude worden voldaan; en bij elke diskussie komen dezelfde eischen weder op het tapijt, en worden dezelfde beloften herhaald en wordt — niets uitgevoerd. Wel is waar zijn eenige wetten gemaakt, b. v. de wet op het beleid der Indische regering, en de wet op het herstel van het muntwezen in Nederlandsch Indië; maar wat doet de regering, om aan die wetten eene dadelijke en nuttige werking te geven? Doet zij wezenlijk iets in die rigting?

Wanneer men dezen tragen en weinig vorderenden gang van zaken in het oog houdt, dan moet men tot het besluit komen, dat die leden der Kamer, die hunne krachten bij uitstek toewijden aan de behartiging en het voorstaan der wederkeerige belangen van Nederland en Indië, zich troosten met de gedachte: *Labor ipse voluptas.*

De wetgevende magt is voor dezen stilstand verantwoordelijk. Sedert de grondwetsherziening in 1848, is aan haar de zorg toevertrouwd, de handelingen der koloniale regering te bewaken en te beoordeelen, hare politiek na te gaan, en bij het opmerken van een verkeerden weg haren gang te stuiten of te veranderen. Om deze taak behoorlijk te kunnen vervullen, moeten de organieke wetten, bij de grondwet ten opzigte van Indië verlangd, zijn daargesteld, want zonder deze is evenmin deelneming aan de leiding, als behoorlijke contrôle mogelijk.

Een der voornaamste dezer organieke wetten is de wet op het beheer en

de verantwoording der koloniale geldmiddelen, door art. 60 verlangd. De grondslagen zijn nog niet eens vastgesteld, waarop deze wet zal berusten; want de regering wil geene wet daarstellen in den geest, die reeds aangewezen is door de omstandigheid, *dat die regeling door de wet zal geschieden.* In dien geest wil de regering niet werken, en de Kamer schijnt zich tot den *aarden pot* verklaard te hebben, omdat hare groote meerderheid genoegen neemt, dat degene, die sedert vele jaren bewezen heeft, *niet te kunnen organiseren*, alsnu naar de koloniën vertrekt, om daar zonder die organisatie, dus volgens den ouden sleur, zonder contrôle der wetgeving, te regeren.

En het zijn niet alleen groote organieke wetten, waarop vergeefs gewacht wordt; in de ondergeschikte, maar in sommige opzigten niet minder gewigtige, onderdeelen zien wij hetzelfde verschijnsel. Elkeen, vriend of tegenstander dar regering, elkeen klaagt, dat niets tot stand wordt gebragt; de een spreekt over het belastingstelsel in Indië; de ander over gebrek aan middelen van kommunikatie; die over de opvoeding van den inlander; een vierde weder over het leger; een vijfde over den handel en de nijverheid; maar allen klagen, *allen*, zonder uitzondering. Als sommigen het stelsel volgen van de regering in het algemeen lof toe te zwaaijen over haren ijver in het behartigen der belangen, die haar zijn toevertrouwd, het is alleen, om bij die algemeene lofspraak, die dus niet veel meer wordt dan een beleefdheidsformulier, des te scherper het een of andere *feit* te doen uitkomen, waarbij die belangen *niet* behartigd zijn. En het resumé daarvan is dan, dat *niets* behoorlijk behartigd wordt.

Mijn doel is na deze algemeene uitwijding, bij een enkel punt staan te blijven, het verhandelde namelijk bij het Ve hoofdstuk der begrooting (binnenlandsche zaken) omtrent de, door de regering voorgedragene, zoogenaamde organisatie der akademie te Delft, zoover dit betreft de opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indië.

Eene korte beschouwing dezer discussie schijnt mij toe, voor het algemeen belang nuttig te zijn, zoowel om het standpunt aan te wijzen, dat de wetgeving tegenover de regering, als dat, hetwelk de regering tegenover de Kamer inneemt, met betrekking tot koloniale aangelegenheden; een standpunt, dat mij voorkomt, evenmin in den geest der grondwet te zijn, als nuttig voor de bevordering van den bloei der Overzeesche bezittingen. Eveneens komt mij eene beschouwing dezer discussie nuttig voor, als resumé van de gevoelens der verschillende leden van de Kamer, die over deze aangelegenheid het woord hebben gevoerd, en ook tot aanwijzing van den staat, waarin deze zoo gewigtige kwestie zich in dit oogenblik bevindt.

Wanneer wij den invloed nagaan, dien de Kamer gedurende de laatste drie jaren op den gang der koloniale regering heeft uitgeoefend; wanneer wij het oog vestigen op de geringe en zelfs geheel onbeduidende krachtsinspanning, die zij beproefd heeft, om in de staatkunde der Indische regering tusschen beide te komen, en haar constitutioneel aandeel aan de regering te doen gelden, dan moeten wij tot het besluit komen, dat het voor het be-

lang der Overzeesche bezittingen bijna onverschillig is, of de grondwet van 1848 al of niet bestaat. Het pleit weinig voor de handhaving der Kamer van haar constitutioneel standpunt tegen over de koloniale regering, wanneer de ervaring leert, hoe gering haar invloed is op de ministeriële voorstellen ten opzigte der koloniën, en hoe gering hare werking op de verbetering dezer voorstellen.

En men zegge niet, dat dit een gevolg is van die constitutionele denkwijze der *regering*, die in het besef der regten en van den invloed van de wetgeving, hare voorstellen voorbereidt in den geest dezer wetgeving; die dus in hare wetsontwerpen op de denkwijze der Kamer anticipeert, en zoodoende oppositie en verbetering onnoodig en onmogelijk maakt. Het tegendeel blijkt onwederlegbaar; de gewigtigste wetsontwerpen zijn aangeboden, maar tengevolge der gemaakte bedenkingen in de Kamer ingetrokken en niet weder aangeboden. Wanneer over een enkel onderwerp de aandrang te groot werd (men denke aan de emancipatie), en de Kamer zelfs herhaaldelijk door een bepaald votum haar verlangen heeft te kennen gegeven; dan is het door de regering of geheel ter zijde gesteld, of dan zijn niets beduidende beloften gegeven, zonder door uitvoering gevolgd te worden. Geheel van toepassing is daarop de opmerking van den heer GROEN VAN PRINSTERER, in de zitting der Tweede Kamer op den 12 December.

„Ik weet zeer wel, dat de Kamer geenerlei regt heeft het Gouvernement te dwingen; — hetgeen ik mij veroorloof te zeggen, rigt ik meer nog tot de regering dan tot de Kamer. Ik bepaal me bij één woord. Wanneer de Kamer, geenszins met overijling, een voorzeker niet buitensporigen wensch in eene hoogst gewigtige zaak kenbaar gemaakt, en haar verlangen (ook dit zal men waarschijnlijk niet ontkennen) weêrklank bij de natie gehad heeft; wanneer desniettemin de wensch van de Kamer zoo lang onvervuld blijft, dan is het ook voor het Gouvernement nadeelig, dat door nog langer en onbepaald verwijl de zedelijke invloed van de Kamer — misschien is het eenige woord dat mij te binnen schiet, naar het oordeel van sommigen wat sterk, ik acht het evenwel juist — worde *geknakt*.

„Het gemeen overleg heeft hooger beteekenis dan enkel zamenwerking tot het maken van wetten. Noch de Kamer noch het Gouvernement mag vergeten, dat de Kamer bij de waardigheid der kroon, en de kroon bij de waardigheid en kracht der volksvertegenwoordiging belang heeft."

Hoe aan tot stand gebragte wetten de hand wordt gehouden, of het ten uitvoer leggen daarvan wordt bespoedigd, kan men zien uit het op heden nog bestaande, algeheele gebrek aan wetten of algemeene verordeningen, ten einde het nieuwe regerings-reglement voor Nederlandsch Indië wezenlijk te doen werken. Men kan het ook zien in de vertraging, die de uitvoering der tot stand gebragte muntwet voor Nederlandsch Indië ondervindt. Ook hier dus is de anticonstitutionele rigting der regering in koloniale aangelegenheden duidelijk; en wanneer men de houding der Kamer beoordeelen wil, en de hooge woorden, die daar door de vrienden der regering bij enkele gelegenheden geuit worden, laat voor hetgeen zij zijn, *woorden zonder uitwerking op de regering*, dan komt men tot de conclussie, dat de regering het nut van den constitutionelen invloed der Kamer niet begrijpt, althans

niet erkent, en dien invloed dan eens met aktieven, dan weder met passieven tegenstand bestrijdt.

Ten opzigte van de organisatie der akademie te Delft heeft de regering zoowel van aktieve, als passieve oppositie gebruik gemaakt.

Aktieve oppositie door, als haar algemeen beginsel, herhaaldelijk en duidelijk te kennen te geven, dat de pogingen van de Kamer, om op de regeling van bijzonderheden, waarover zij uit den aard der zaak geen kompetent oordeel kan uitspreken, een overwegenden invloed uit te oefenen, geene andere, dan schadelijke uitwerking kunnen hebben op de regeling dezer bijzonderheden. Dit kan, volgens haar beweren, veel beter geschieden door de regering, dat is, door koninklijke besluiten, dan door regeling bij de wet, dat wil zeggen, door vooraf de zaak wijdloopig te bespreken, eerst in de pers, en dan in de Kamer, en door de verantwoordelijkheid tot strikte handhaving, die eene eens daargestelde wet aan de regering oplegt.

Passieve oppositie door, in spijt van alle, telken jare herhaalde en met ernst aangedrongen wenschen, de zaak zoo te laten, als ze was, en eindelijk bij de begrooting voor 1856 eene verandering voor te stellen, die geene waarborgen gaf, dat daarmede eenig nuttig doel zoude bereikt, niet eens dat eene voor de toekomst gevolgrijke organisatie zoude voorbereid worden. Die voordragt werd dan ook door alle sprekers, voor- en tegenstanders der regering, zoodanig bestreden, dat de regering haar voorstel heeft ingetrokken, en — blaauw blaauw gebleven is.

In de eerste afleveringen van den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, heb ik de opleiding voor burgerlijke ambtenaren voor Nederlandsch Indië wijdloopig besproken, de vruchten van mijn onderzoek daarover medegedeeld, en mijne beschouwingen opengelegd omtrent de wenschelijke veranderingen, die, in het belang van de dienst in Nederlandsch Indië, in het stelsel van opleiding der ambtenaren moesten gebragt worden.

Ik zal thans de beschouwingen mededeelen, die door de heeren J. C. BAUD en J. J. ROCHUSSEN, in de zitting van den 27sten November, zijn geopperd over de organisatie der akademie te Delft. Bij die van den heer BAUD zal ik daar, waar die van mijne eigene denkbeelden verschillen, de vrijheid nemen, aan te wijzen, waarop die verschillen gegrond zijn. Mogt men, bij eene naauwkeurige vergelijking mijner beschouwingen met de door den heer ROCHUSSEN geuite wenschen, eene nagenoeg volledige overeenstemming ontwaren, dan zal men niet moeten aannemen, dat de heer ROCHUSSEN zijne denkbeelden aan de mijne ontleend heeft, maar veeleer, dat de door den heer ROCHUSSEN vroeger, en vooral bij de diskussiën over de begrooting van 1854/55 uitgesproken, wenschen bij mijn onderzoek zijn nagegaan; dat daarop mijne denkbeelden gedeeltelijk gegrond en slechts uitgebreid en met die van andere kompetente beoordeelaren vergeleken en in overeenstemming gebragt zijn.

Hoe dit ook zij, de konformiteit dezer denkbeelden zal, hoop ik, daaraan, bij eene eventuële organisatie der akademie te Delft, eenig gewigt bijzetten; en indien zij in aanmerking genomen, en het nuttige, daarin voorkomende,

in werking wordt gebragt, wat komt het er op aan, wie ze het eerst heeft geopperd?

II.

De heer BAUD begon zijne redevoering met deze woorden, die wij hier thans in hun geheel laten volgen.

» Meermalen heb ik mij genoopt gevoeld om van deze plaats mijn leedwezen te betuigen aan de heeren Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën over den ongeregelden toestand van de akademie te Delft. Thans mag ik niet nalaten hun mijn genoegen te kennen te geven, dat de eerste stap tot verbetering gedaan is, hoe voorloopig die stap ook moge zijn.

» In het algemeen, mijne heeren, heeft het mij getroffen, dat men zich bij het verbeteren van inrigtingen van onderwijs niet genoeg schijnt te herinneren, dat telken jare een nieuw geslacht de wereld intreedt en met zich neemt den indruk der gebreken van de instelling, waar het zijne opleiding, zijne opvoeding heeft genoten.

» Ik zal mij niet verdiepen, hoe belangwekkend het onderwerp ook zij, in de aangelegenheden van de akademie te Delft als *handels-* en *nijverheidsschool;* ik bepaal mij tot eene andere haar opgedragen taak; *de opleiding der Oost-Indische ambtenaren.* Deze zal ik in groote trekken behandelen; wanneer ik mij toch in de bijzonderheden verdiepte, ik zou uwe aandacht te lang moeten bezig houden en te veel afleiden van hoofdzaken. Deze zullen dus het onderwerp mijner rede zijn.

» De noodzakelijkheid van eene speciale opleiding voor hen, die geroepen zijn om in hoogere of lagere betrekkingen onze Oost-Indische bezittingen te helpen besturen, is, geloof ik, in den laatsten tijd althans, door niemand in het openbaar tegengesproken. Niemand heeft zich *daaraan* gewaagd, maar wel aan het bestrijden der middelen, aangewend om dat doel te bereiken. Maar er was een tijd, waarin het hooge gewigt van zulk eene opleiding niet algemeen werd gevoeld: het zij mij veroorloofd te dezen aanzien een vlugtigen blik te werpen op het verledene.

» In mijn denkbeeld splits ik de ambtenaren in Nederlandsch Indië in twee groote categorien: zij die alleen geroepen zijn om hetgeen men gewoonlijk noemt *bureaudienst* te verrigten, en zij die geplaatst worden in besturende ambten, in ambten in welke zij bij elken voetstap in aanraking komen met de inheemsche bevolking en met hare zeden, gewoonten, geschrevene en ongeschrevene wetten.

» Reeds in den aanvang van zijne Indische loopbaan ontmoet de besturende ambtenaar die gewigtige zaken; reeds als controleur der derde klasse bij de landelijke inkomsten en cultures oefent hij invloed uit op het geluk, op de welvaart van eenige duizenden van onze onderdanen aldaar. Hoe hooger hij stijgt op den trap der ambtelijke hierarchie, des te meer ook breidt die invloed zich, ten goede of ten kwade, uit. Wordt hij adsistent-resident en vervolgens resident, dan voegen zich nieuwe en gewigtige functien bij die, welke hij op eene kleinere, thans vergrootte schaal, vroeger uitoefende. Hij wordt nu geroepen om voor te zitten in Javaansche regtbanken. (*In parenthesi* moet ik hier herinneren, dat toen ik verklaarde mij tot hoofdzaken, tot groote omtrekken te zullen bepalen, ik daarmede ook bedoeld heb, dat ik *voornamelijk* over Java zou spreken, om niet in de bijzonderheden te vervallen, die onvermijdelijk zouden zijn, indien ik in mijne rede ook gewag wilde maken van de pligten, die de ambtenaren in de verschillende buitenbezittingen te vervullen hebben.) Ik herhaal dan, dat wanneer de Indische ambtenaar tot de betrekking van adsistent en vervolgens tot die van resident geroepen wordt, de kring van zijnen invloed zich al meer en meer verwijdt en hem nieuwe pligten oplegt, waaronder behoort het voorzitterschap van inlandsche regtbanken. Daar heeft hij te oordeelen over de velerlei burgerlijke en lijfstraffelijke regtsgedingen, die ontstaan uit de aanraking van menschen. Of hij, in die betrekking, zijne pligten met naauwgezetheid en naauwkeurigheid zou kunnen vervullen, zonder kennis van de taal en de zeden, gewoonten en instellingen van zijne justiciabelen, dit is eene vraag, waarover ik hier niet behoef uit te weiden; iedereen heeft toch het antwoord, dat daarop zou moeten worden gegeven, op de lippen. Ook in andere betrekkingen van eenen

regterlijken aard is die kennis van het hoogste gewigt; ik noem slechts de inlandsche regtbanken, die in het kriminele over leven en dood beslissen. Die regtbanken bestaan uit inlandsche assessoren, voorgezeten door eenen Europeschen regter. De gevolgen, die bij zulke regtbanken kunnen ontstaan, wanneer die Europesche regter, wiens overwigt, zoowel door zijne betrekking als voorzitter als door zijnen morelen invloed, veelal beslissend is, geen woord verstaat van het getuigen-verhoor, die gevolgen kan zich een ieder voor den geest brengen. En echter, mijne heeren, om u te bewijzen dat ik niet overdrijf en gij u gerustelijk het ergste kunt voorstellen, wil ik u een voorval verhalen, dat onder mijne eigene opmerking is gekomen. Eene vermomde rooversbende overviel een huis en vermoordde de inwoners op een enkelen na. In dat huis waren vrij aanzienlijke eigendommen bewaard; deze werden geroofd. De persoon, die aan den algemeenen moord ontsnapte maar gewond ter aarde lag, verklaarde een oogenblik de oogen geopend en onder de daders herkend te hebben drie ingezetenen van eene naburige dessa. Deze werden gevat en het bleek dat zij in dienzelfden nacht, waarin de misdaad bedreven werd, niet te huis waren geweest en geene voldoende rekenschap konden geven hoe en waar zij dien nacht hadden doorgebragt. Zij werden voor de schuldigen gehouden en ter dood veroordeeld. Het vonnis kwam op de gewone wijze bij den Gouverneur-Generaal ten einde daarop te verleenen het *fiat executio*. Die korte maar veelomvattende formule wordt door een gemoedelijken Gouverneur-Generaal niet ligtelijk onderteekend, zonder een oog te hebben geslagen in de processale stukken, hoezeer hem alle inmenging in zaken van justitie verboden is. Die inzage had ook hier plaats; de omstandigheid, dat het getuigen-verhoor niet anders dan door middel eener gebrekkige vertaling ter kennis van den voorzitter had kunnen komen, scheen invloed te hebben gehad op zijne pogingen om de waarheid op te sporen; de Gouverneur-Generaal werd bevangen door de vrees, dat gebrek aan taalkennis hier de aanleiding zou kunnen zijn tot de veroordeeling van drie onschuldigen. De Gouverneur-Generaal wist, om tijd te winnen, geen beter middel dan aan de veroordeelden te laten influisteren, dat zij het regt hadden een verzoekschrift aan te bieden ter bekoming van gratie of vermindering van straf. Dit geschiedde; hun request werd gezonden aan het hooggeregtshof om konsideratiën en advies en daarna ook aan den regter, onder wiens voorzitterschap de veroordeeling was uitgesproken. Op die wijze verliepen eenige weken, en wat gebeurde nu gedurende dien tijd? Eene tweede soortgelijke misdaad werd gepleegd; andermaal werd een huis door vermomde roovers overvallen en geplunderd nadat de bewoners waren vermoord. De daders werden gevat en tot bekentenis gebragt, en nu bleek het dat zij ook degenen waren die den vroegeren aanslag hadden begaan; het bleek dat de drie deswege veroordeelden onschuldig waren. Ik wenschte mijne overtuiging te kunnen uitspreken, dat dergelijke voorvallen niet meer hebben plaats gehad, maar kan dit niet. Trouwens, moeten dergelijke misgrepen niet nu en dan, in ingewikkelde regtsgedingen, het gevolg zijn van de omstandigheid, dat de regter wiens oordeel, zoo door zijne positie als door zijn invloed, zoo beslissend is, het getuigen-verhoor niet behoorlijk kan leiden en verstaan?

De overtuiging, dat een volk niet goed bestuurd kan worden wanneer zijne bestuurders onbekend zijn met zijne taal, instellingen en zeden, gaf reeds in 1819 aanleiding dat eene verordening werd uitgevaardigd, waarvan ik u niet al de bijzonderheden zal mededeelen, maar waarin een gewigtig beginsel opgesloten lag, de bepaling, namelijk, dat elk besturend ambtenaar, binnen het jaar na zijne plaatsing in eenig distrikt, de taal van het distrikt moest verstaan en dat hij die binnen twee jaren moest kunnen lezen en schrijven. De hoogere ambtenaren moesten de hand houden aan de naleving van dit besluit door hunne minderen, en jaarlijks verslag geven van hunne bevinding. Doch wat gebeurde? Dat besluit, hoe gewigtig ook, bleef eene doode letter. Welligt werd er in de eerste tijden in schijn eenige uitvoering aan gegeven, maar het werd weldra vergeten. De reden daarvan was eenvoudig; allen waren schuldig en de meesten wilden de moeite niet nemen, die er ongetwijfeld aan verbonden was, om het beginsel, dat hier gesteld werd, in het leven te roepen. Onder die algemeene kompliciteit, ontstond algemeene konniventie en bleef dat besluit onuitgevoerd. Wat nog erger is, acht jaren later drukte een openbare verordening het zegel op dien toestand. Onder het bestuur van den burggraaf DU BUS werd uitgevaardigd een reglement ten opzigte van de pligten en vereischten van de kontroleurs der landelijke inkomsten, de mindere Europesche ambtenaren, die dagelijks met de inlandsche bevolking in aanraking komen en van wier zaakkundige pligtsvervulling zoo veel

afhangt. Wat behelsde nu dat reglement ten opzigte van het zoo gewigtig vereischte, de kennis van de taal des volks? De kontroleurs moesten het Maleisch verstaan (een *jargon* waarin het zeer moeijelijk is een gewigtig onderwerp op eene waardige wijze te behandelen) en zich *eenigzins* hebben toegelegd op het Javaansch. In stede van te inhaereren het besluit van 1819, werd dit nu als het ware gedood; onkunde of althans oppervlakkigheid werd tot regel gemaakt.

"Bij gelegenheid van de invoering van het stelsel van kultures, waardoor de aanrakingen van hoogere en mindere Europesche ambtenaren met de inlandsche bevolking zoo zeer werden vermenigvuldigd, zag men duidelijk in dat die stand van zaken niet langer kon worden geduld. Men rigtte een instituut te Soerakarta op, waar eenige jongelingen zouden worden onderwezen in de kennis van het Javaansch. Die inrigting had vele gebreken en voldeed niet aan de verwachting; zij was te nederig. Uit den aard der zaak moesten hare uitkomsten te onbeduidend zijn, om een algemeenen invloed te kunnen uitoefenen op de bekwaamheid der ambtenaren. Nog andere oorzaken droegen tot de mislukking van dit instituut bij; welligt ook was de grondstof, die het instituut te bearbeiden had (behoudens eenige loffelijke uitzonderingen), ongeschikt tot hoogere ontwikkeling.

"In het jaar 1842, toen het stelsel van kultures zich al meer en meer had uitgebreid en de overtuiging vaster wortel had schoten, dat in de bestaande leemte op de eene of andere wijze moest worden voorzien, werd besloten den weg der dorre proefnemingen te verlaten. Men had ondervonden, dat de ambtenaren zich met de voor velen onbehagelijke taalstudien niet wilden bezig houden in Indië, en besloot dus die studien over te brengen naar Nederland; men had in de 25 jaren, die sedert het besluit van 1819 waren verloopen, de overtuiging bekomen, dat de ambtenaren zich *na* hunne benoeming niet willen toeleggen op die studien, en ging dus over om die tot een vereischte te maken *voor* de benoeming."

Wij zullen hier, als bij het gewigtigste tijdperk in deze zaak, een oogenblik stil staan, om eenige beschouwingen over dit gedeelte der redevoering van den heer BAUD in het midden te brengen.

De redenaar zegt, *dat er een tijd was, waarin het hooge gewigt eener speciale opleiding voor Indische ambtenaren niet algemeen gevoeld werd*, en geheel het volgende gedeelte zijner redevoering schijnt te moeten strekken, om dit door feiten te staven. Ik moet bekennen, dat ik dit bewijs in het betoog van den heer BAUD niet heb kunnen vinden. Indien men toch dit bewijs uit de omstandigheid wilde afleiden, dat voor die speciale opleiding zoo weinig werd *gedaan*, dan kan men met regt daarop antwoorden: dat, ten eerste, het besef eener verpligting nog niet altoos leidt tot het vervullen dezer verpligting; en dat, ten tweede, die speciale opleiding ook minder noodig was, zoo lang het binnenlandsch bestuur, vooral in die gedeelten van Java, waar de Javaansche taal te huis behoort, nagenoeg alleen was overgelaten aan inlandsche hoofden, die ook de regtsmagt in handen hadden; de Europesche ambtenaar had dus minder behoefte aan eene opleiding, die meer bevatte, dan het verkrijgen van kundigheden voor bloote geldelijke administratie. Die kennis bestond reeds bij de intrede in de dienst, en had dan eene meer of min spoedige bevordering ten gevolge; of zij kon verkregen worden en werd verkregen door opleiding op de bureaux *na* de indiensttreding, gelijk ook heden nog in dit gedeelte der dienst in Indië geschiedt; want men zal toch wel niet willen beweren, dat op de akademie te Delft ambtenaren voor de bureaux-diensten worden gevormd, die de daarvoor vereischte kennis *voor* de indiensttreding bezitten.

En indien uit hetgeen *gedaan wordt* voor de opleiding van ambtenaren,

moet worden besloten tot het *besef* van de noodzakelijkheid eener goede en doelmatige opleiding, dan mag men wel het oog vestigen op de behoeften van vroeger en heden, en dan vragen: wordt dan heden dat besef wezenlijk begrepen? Wordt het bewijs daarvoor gevonden in hetgeen door de regering verrigt is? Ik geloof niet, dat men juist in de redevoeringen van de heeren BAUD en ROCHUSSEN het bewijs zal vinden, dat de regering ten dien opzigte thans aan hare verpligtingen, bij vergelijking, beter voldoet, dan de vroegere koloniale regeringen. Ik geloof zelfs, dat men, in de zaak dieper indringende, tot een tegenovergesteld gevoelen zal overhellen.

Indien men toch weet, hoe lang Indië voor Nederland een' lastpost geweest is, en hoe de vroegere regeringen gedurig te worstelen hadden met geldgebrek, en daardoor in het daarstellen van nuttige inrigtingen werden belemmerd; indien de geschiedenis van Nederlandsch Indië ons leert, in welke moeijelijke omstandigheden de regering zich gedurende vijftien jaren na de wederinbezitneming heeft bevonden, en met welke uitkomsten zij zich daar door heen geworsteld, en den toestand van hedendaagsch Indië heeft voorbereid en mogelijk gemaakt; indien men dat alles bedenkt dan zal men moeten bekennen, dat vroeger dat gebrek aan geschikte ambtenaren niet bestond, waarover thans en sedert jaren zoo zeer geklaagd wordt.

En welke zijn nu de oorzaken van dit verschijnsel? Waarom bestond vroeger geen gebrek aan geschikte ambtenaren, en dagteekenen de klagten, die daarover gehoord werden, voornamelijk van den tijd *nadat* eene voorafgaande opleiding van staatswege *in Nederland* was vastgesteld? Zie hier ons antwoord. Men vindt die oorzaken wel gedeeltelijk in de mindere behoefte aan specialiteiten in vroegere jaren, maar bovenal in den geest der regering, die, vóór dat de heer BAUD Gouverneur-Generaal ad interim in Indië werd, aan ieder die plaats aanwees, waarvoor hij het meest geschikt was, en van niemand kennis vergde, die hem in zijne dienstbetrekking van geen nut kon zijn; maar die vooral de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur koos uit de op Java geboren en daar opgevoede personen, uit den aard der zaak met de taal, de zeden en gewoonten der bevolking het best bekend, en die in tijden van gevaar juist door die bekendheid en den invloed, dien zij daardoor bezaten, aan de regering onwaardeerbare diensten hebben bewezen. En indien wij dan vragen, aan wien de schuld is te wijten, dat op die op Java geboren, zoogenaamde „inlandsche kinderen" een stigma van ongeschiktheid voor die betrekkingen gedrukt is; een stigma van ongeschiktheid, afgeleid uit hunne opvoeding, karakter, en zelfs uit de kleur van hunne huid; een stigma van ongeschiktheid, dat in zijne konsequentiën juist geleid heeft tot het gebrek aan ambtenaren, die met de taal, de zeden en gewoonten der oorspronkelijke bevolking van nabij bekend zijn; dan vinden wij het antwoord op die vraag juist in de denkbeelden van den heer J. C. BAUD, over die inlandsche kinderen, uitgedrukt in de missive door hem als Gouverneur-Generaal ad interim gerigt aan den resident van Soerakarta, van den 10den Februarij 1835, no. 66 en in het besluit van den 10den Augustus 1835 en de maatregelen die daarvan het

gevolg waren; (te vinden in het dagblad *de Indiër* no. 29 en 30 van den 11den en 12den April 1855).

Indien het instituut te Soerakarta gebreken had, aan die denkbeelden van den heer BAUD was het toe te schrijven, dat zij niet verholpen zijn; indien die inrigting, vooral voor de latere behoeften, *te nederig* was, gelijk de heer BAUD zegt, aan zijne denkbeelden en maatregelen was het toe te schrijven, dat zij uit dien staat van „nederigheid" niet alleen niet werd opgebeurd, maar meer en meer ingekrompen en zoodanig vernederd, dat de werking geene andere, dan de door den spreker geschetste zijn kon.

Maar of de onbeduidendheid der uitkomsten aan „de grondstof," gelijk de heer BAUD zich zonderling genoeg uitdrukt, dat wil zeggen, aan de inlandsche kinderen, te wijten was; of de geringe uitkomsten aan de inrigting, dan wel aan de geringe, ter beschikking van het instituut gestelde middelen moeten worden toegeschreven, dat zal hij kunnen beoordeelen, die mijn „Onderzoek" wil vergelijken met de redevoering van den heer BAUD, en dan het oog vestigt op de *werkelijke* uitkomsten van het instituut te Soerakarta, naar evenredigheid der middelen tot opleiding, en dan daarmede vergelijkt de *werkelijke* uitkomsten van de akademie te Delft, ook naar evenredigheid der middelen, ter beschikking van die akademie gesteld.

De heer BAUD zegt, aan het slot van het aangehaalde gedeelte zijner redevoering, dat in 1842 de tijd der proefnemingen verstreken was, en men daarom overgegaan is tot het overbrengen van de opleiding der burgerlijke ambtenaren naar Nederland. Wij vragen, in antwoord hierop, of niet de redevoeringen van de twee oud-Gouverneurs-Generaal het volledig bewijs hebben geleverd, dat de akademie te Delft, gedurende haar 13 jarig bestaan, in spijt van al de beschikbare middelen, in spijt van al de bekwaamheid en den ijver harer leeraren en bestuurders, niets anders geweest is, dan eene *proefneming*, en eene tot nu toe *mislukte proefneming?* Wij vragen of zij, met het oog op de wezenlijke vereischten voor eene doeltreffende opleiding tot burgerlijk ambtenaar voor Indië, ooit iets anders kan wezen? Het tegendeel te beweren, zoude gelijk staan met de bewering, dat men de Nederlandsche taal, vooral de dialecten dezer taal, bij voorbeeld het Friesch, nergens kan leeren, dan te Parijs.

De heer BAUD vervolgt zijne redevoering met deze woorden, die het toevallige der inrigting, gelijk zij nu bestaat, treffend karakteriseren:

„De drang van die verschillende omstandigheden, de herinnering van al die mislukte proefnemingen, trof zamen met de oprigting der handels- en nijverheidsschool te Delft en dit bragt het besluit tot rijpheid, om voortaan de zoo lang veronachtzaamde taalstudiën voor de Indische ambtenaren tot een volstrekt vereischte hunner toelating tot de dienst te verklaren."

Wij moeten hier de vrijheid nemen te doen opmerken, dat kennis der inlandsche talen, bij de oprigting van het instituut te Soerakarta, niet alleen beoogd, maar tot het hoofddoel was gemaakt, dat men door dit instituut wenschte te bereiden. Indien *dat* dus de beweegreden is geweest tot de oprigting der akademie te Delft, of ten minste tot hare dienstbaar-

making voor de studie der Indische talen, dan mag men wel te regt vragen: waarom niet het instituut te Soerakarta uitgebreid en verbeterd? Indien men toch verklaart, dat de kennis der inlandsche talen een noodzakelijk vereischte zal zijn, om tot ambtenaar te worden toegelaten, dan verklaart men ook met een, dat men daarmede die talen bedoelt, die de ambtenaar in zijne relatiën met den inlander noodig heeft; dus die talen, die in de verschillende gedeelten van Indië *vooral gesproken* worden. En dan rijst de vraag: wat heeft de ambtenaar, die op Sumatra geplaatst wordt, aan de Javaansche taal? wat helpt zelfs het Maleisch aan de ambtenaren in de binnenlanden van Celebes of Borneo? Als men ook te regt aanneemt, dat de *Maleische* taal de meest verspreide is in den Nederlandsch Indischen Archipel, dus de meest nuttige voor den ambtenaar, dan moet men toch tevens bekennen, dat, indien men in *elk* ambtenaar de voorafgaande kennis van inlandsche talen als een noodzakelijk vereischte beschouwt om nuttige diensten te kunnen bewijzen, men dan niet alleen de kennis der Maleische, maar ook de kennis der taal van dat volk moest vergen, waar de ambtenaar zal geplaatst worden. Is dat doel immer of ooit te bereiken door de akademie te Delft? In elk geval bestond er meer mogelijkheid toe te Soerakarta, door het plaatsen van menschen, die zich, op de verschillende eilanden, op de studie der Indische talen hadden toegelegd.

Van de 17 millioenen inlanders, die in den Indischen Archipel onder onze heerschappij staan, spreekt nog niet de helft de Javaansche taal. Waarom dan de kennis van *die* taal voor *alle* ambtenaren verpligtend gemaakt? Misschien om de belangrijkheid der provinciën, waar die taal gesproken wordt? Misschien ten einde de fakulteit te bezitten om alle ambtenaren des noods in die provinciën te kunnen plaatsen? Wij gelooven niet, dat dit argument gewigtig genoeg is, om voor iedereen de moeite te vergoeden, die aan het aanleeren dezer moeijelijke taal verbonden is; wij gelooven vooral niet, dat dit argument gewigtig genoeg is, om daarvoor aan menig uitstekend jongeling den toegang tot de Indische dienst te beletten, indien hij, bij zeer veel kennis en groot talent, niet tevens het talent bezit van Javaansch te kunnen leeren. De geschiedenis der ambtenaren, in de laatste 13 jaren benoemd, bewijst ten overvloede ook, dat men nimmer geslaagd is, een voldoend getal ambtenaren voor Indië te bekomen, die in staat waren om een voldoend examen in de Javaansche taal af te leggen; en dat men dan niet is overgegaan, die ambtenaren te zoeken onder de inlandsche kinderen op Java, die echter als ambtenaren van minderen rang in de Javaansche en Maleische talen voldoende kennis bezaten. Men heeft dit gebrek aan genoegzame kandidaten van Delft veeleer gebruikt als een hefboom, om de kinderen van hooge ambtenaren en andere begunstigde personen in de gelederen der ambtenaren van de 2e klasse in te schuiven. Dit bewijst alzoo, dat het overbrengen van het instituut te Soerakarta naar Nederland, behalve het gebrek aan geschikte ambtenaren, ook nog andere, in het belang der kolonie en van hare inge-

zetenen, en in het belang van billijkheid en regtvaardigheid zeer afkeurenswaardige, handelingen der regering ten gevolge gehad heeft.

En als men nu eens vooral de kennis der Javaansche taal als eene conditio sine qua non voor den Indischen ambtenaar wilde beschouwen, waar zou die dan toch beter en gemakkelijker aangeleerd kunnen worden, dan te Soerakarta?

De heer BAUD zegt: in Nederland, en waarom? omdat daar de professor TACO ROORDA leefde.

„Eene omstandigheid van bijzonderen aard droeg bij, om dat besluit op dat oogenblik met goed gevolg te kunnen nemen, de omstandigheid, namelijk, dat een man van onvermoeiden ijver, van uitgebreide geleerdheid en van diep wijsgeerigen zin zich sedert eenige jaren met vrucht had toegelegd op de Javaansche taal. Door zijne hulp zou het mogelijk worden, hetgeen anders destijds welligt het geval niet zou zijn geweest, aan het opgevatte voornemen uitvoering te geven. Aan dien man werden voorstellen gedaan en hij nam ze aan. Hij werd geplaatst aan het hoofd der Javaansche taalstudiën te Delft. Die man, ik behoef het bijna niet te herinneren, is de hoogleeraar TACO ROORDA. Nu ik toch zijnen naam genoemd heb, voel ik mij gedrongen mijne nederige en gewis ongenoegzame hulde te bewijzen aan zijne voortreffelijke hoedanigheden als geleerde en aan de wijze waarop hij de door hem aanvaarde taak vervuld heeft. Hij heeft niet alleen aan de verwachtingen, die men van hem koesterde, voldaan, maar ze verre overtroffen. Zijne taak was niet gemakkelijk, mijne heeren: hij moest de mogelijkheid om in het Javaansch onderwijs te kunnen geven als het ware scheppen. Er bestonden geene elementaire boeken van wetenschappelijk gehalte, geene geschikte leesboeken, geene woordenboeken, geene volledige grammatika. Dat ze er thans zijn, heeft men aan hem te danken; de onvolmaakte werken, die vroeger bestonden, goot hij in meer wetenschappelijken vorm; hij heeft ze openbaar gemaakt. Een Javaansch woordenboek, door den bekwamen ijverigen WINTER *) te Soerakarta zamengesteld, werd naar wetenschappelijke regelen gerangschikt en uitgegeven; een werk, zoo veelomvattend, dat het, bij minderen ijver, een aantal jaren zou gevorderd hebben, en dezer dagen nog is eene nieuwe meer volledige Javaansche grammatika in twee deelen door hem in het licht gegeven, als bewijs dat de ijver, waarmede hij zijne taak aanvaard heeft, niet is verflaauwd en ook trouwens niet verflaauwen zal zoolang het hem niet aan krachten mangelt."

Hier vinden wij dus de oplossing van het raadsel. Omdat de heer TACO ROORDA leefde, werd het onderwijs der Javaansche taal naar Nederland overgebragt. Had die man niet bestaan, dan ware dat niet gebeurd. Zonderling argument, om een stelsel te verdedigen!

Wij zouden zeker de laatsten zijn, onze hulde aan professor ROORDA niet te voegen bij die van den heer BAUD. Maar wij gelooven, dat de heer BAUD drie omstandigheden over het hoofd heeft gezien. Ten eerste, dat degene, die de grootste wetenschappelijke, of beter gezegd, wijsgeerige *kennis* bezit van eene taal, die de bestaande werken over eene taal in den strengen grammatikalen vorm weet te brengen, niet altijd degene is, die het beste onderwijs kan geven in die taal, vooral, wanneer dat onderwijs niet moet dienen, om geleerden te vormen, maar dienen moet voor het praktische gebruik van ambtenaren in woord en geschrift. Ten tweede,

*) In een blad, *de Tjaraka Welanda* genaamd, is bij het overnemen dezer redevoering de naam van GERICKE gesteld in de plaats van WINTER, die in het Bijblad wordt gevonden. Is dit eene *opzettelijke vervalsching?* Het schijnt zoo, omdat dit blad er bij voegt, dat het de redevoering van drukfouten *gezuiverd* heeft. Al heeft ook de heer BAUD den heer WINTER genoemd, terwijl hij den heer GERICKE had moeten noemen, dat blijft voor zijne rekening.

dat die praktische kennis door een zuiver theoretisch onderwijs, het eenige dat in Nederland mogelijk is, nooit verkregen worden kan, maar dat zij verkregen worden moet door eene vereeniging van het theoretisch onderwijs met oefening in de levende taal, door bijwoning der zittingen van de inlandsche regtbanken, door de bezoeken bij en gesprekken met de inlandsche grooten, ambtenaren en partikulieren, gelijk te Soerakarta geschiedde, en waardoor élèves zijn gevormd, gelijk WILKENS, LAMMERS VAN TORENBURG, LOUDON, DOMIS, LICHTE en anderen meer, zoo als er, met eene enkele uitzonderingen, voorzeker nimmer te Delft gevormd zijn, en nimmer gevormd worden kunnen, en dat wel, omdat dit onderwijs gegeven wordt in Nederland; en daarom alleen, in spijt der meest uitstekende kunde van professor ROORDA. Ten derde. Wij willen niets afdingen op die uitstekende kunde, hoezeer die misschien toch nog zal moeten onderdoen voor de kennis van WINTER, die van het levende geslacht wel het verste gevorderd zal zijn in de kennis der Javaansche taal, en dien men met betrekking tot die taal voorzeker noemen kan „den grooten WINTER."

De heer BAUD verhaalt verder, dat de Koninklijke Besluiten van 1842 het licht zagen, waarbij een diploma van Delft als voorwaarde gesteld werd, om tot de besturende ambten in Nederlandsch Indië te kunnen benoemd worden. Om een bewijs te geven, dat die Besluiten doeltreffend waren, haalt hij het oordeel daarover aan van professor VETH in de volgende bewoordingen:

„Het groote gewigt, van het besluit" — dus zegt de hoogleeraar VETH, — „springt in het oog, wanneer wij in de eerste plaats opmerken, dat alle Indische ambtenaren, zooveel mogelijk, met de kennis van de talen en instellingen der inlandsche bevolkingen moeten toegerust zijn. Zij, die deze kennis bezaten, zouden in alle gevallen de voorkeur genieten boven hem, die ze misten, en den laatsten werd reeds nu de waarschijnlijkheid voorgehouden, dat zij tot vele der meest gewigtige posten geheel onbekwaam zouden verklaard worden. Vroeger werden slechts eenige weinige élèves voor de inlandsche talen opgeleid; thans zou de kennis der talen, der landen, der volken van den Indischen archipel als het eerste vereischte en de voornaamste aanbeveling voor den aanstaanden Indischen ambtenaar beschouwd worden. Van deze zijde beschouwd, hebben wij voor het besluit van 6 December 1842 schier onbepaalden lof. Britsch Indië was ons voorafgegaan in de erkentenis van de noodzakelijkheid voor den Indischen ambtenaar om het land waarin, het volk waaronder hij moest werkzaam zijn, grondig te kennen, en het werd tijd, dat wij in zijne voetstappen traden. Vooral mogt niet langer uit het oog verloren worden, dat de taal de spiegel is der morele en intellectuele ontwikkeling der volken, en geen volk wel kan gekend worden, dan door hem, die vertrouwd is met zijne taal."

Men heeft vroeger eens uittreksels uit een werk van den hoogleeraar VETH als argument tegen onze beweringen gebezigd, en wij hebben uit den zamenhang bewezen, dat deze geleerde juist het tegendeel gezegd had van wat men hem liet zeggen door de phrasen uit den zamenhang te scheuren. Uit het opstel, waaruit de bovenaangehaalde woorden genomen zijn, blijkt misschien, dat hij het *beginsel huldigde*, om in Nederland onderwijs te doen geven in de Javaansche en Maleische talen, maar geenszins blijkt daaruit, dat die talen, vooral voor de praktische toepassing, niet beter geleerd kunnen worden in het land, waar zij te huis behooren, en vooral blijkt daar-

uit niet, dat hij het toejuichte, dat van regeringswege voor de opleiding van ambtenaren *alléén in Nederland* voortaan in die talen zoude onderwijs gegeven worden.

Men heeft zich op het voorbeeld van Engeland beroepen, en te regt. Maar blijkt dan niet, door de opheffing van het instituut te Hayleybury, dat men het onderwijs in de Indische talen bij uitsluiting in Engeland dáár thans ook beschouwt als eene *mislukte proefneming*, en daarom dat onderwijs wel in Engeland heeft later bestaan maar te gelijker tijd doet geven in Indië, en daar even goed kandidaten toelaat voor het eindexamen, als in Engeland?

Daar de organisatie der Akademie te Delft nu toch wel eindelijk in ernstige overweging zal moeten worden genomen, zoo wenschten wij zeer dat juist de hoogleeraar VETH, op wien men zich, en wel zeer te regt, beroept, thans mogt goedvinden, zijne meening te publiceren over de reorganisatie van het onderwijs voor de opleiding van burgerlijke ambtenaren voor Nederlandsch Indië, en daarbij vooral zijne denkwijze niet terug hield over de plaats of plaatsen, *waar* het examen, en de wijze, *hoe* het dient te worden afgenomen.

De heer BAUD, sprekende over die opleiding van burgerlijke ambtenaren, zegt al verder het volgende.

„De opleiding, door het Gouvernement gevorderd, is eigenaardig gesplitst in eene *algemeene* en eene *speciale*. Onder de *algemeene* opleiding versta ik die, welke ieder moet hebben genoten, die in de hoogere kringen wenscht uit te blinken en wenscht beschouwd te worden als geschikt om zijne maatschappelijke pligten op eene waardige wijze te vervullen. De *speciale* opleiding is die welke, behalve de algemeene, van den Indischen ambtenaar wordt gevergd; deze is het die wij hier in het oog hebben te houden.

„Eene eerste vraag, die bij de oprigting der Delftsche akademie beantwoord moest worden, was deze: of de toegang tot hare lessen gemakkelijk gemaakt moest worden of niet, in verband tot de strenge onderscheiding tusschen *algemeene* en *speciale* opleiding? Men had een voorbeeld voor zich; het was dat van het Oost-Indische collegie, hetwelk te Haileybury in Engeland bestond; want de Engelschen, na even als wij gedwaald te hebben, waren ingelijks gecindigd met voor alle besturende ambtenaren eene speciale opleiding verpligtend te stellen."

Wij hebben vrede met de definitie over de *algemeene* en *speciale* opleiding, ook met hetgeen de heer BAUD later zegt over het verschil tusschen de algemeene opleiding in Engeland en Nederland, en de eischen tot toelating aan de Akademie, daarop gegrond.

Maar wij hebben volstrekt geen vrede met de oorzaken, die volgens den heer BAUD zouden geleid hebben, om het admissie-examen te Delft (waarvan overigens niets bekend is) willekeurig te maken. Als beweeggrond hiervoor zegt de heer BAUD:

„Het spreekt van zelf, dat vereischten, op zulk eene hooge leest geschoeid, niet tot leiddraad konden strekken bij de bepaling van het admissie-examen voor de akademie te Delft; hoofdzakelijk met het oog op eene talrijke klasse van kandidaten, wier belangen niet mogten uit het oog verloren worden, namelijk, de zonen van in Indië gevestigde ambtenaren en officieren. Van hen kon niet worden gevorderd, wat zelfs veelal een te hooge eisch zou zijn geweest, al had men uitsluitend het oog gehad op kandidaten in Europa geboren en opgevoed, daar ik geloof, dat, in dit opzigt, het plan van de Engelsche opvoeding in het algemeen

hooger reikt dan het onze. Maar de Indische kandidaten vorderen inzonderheid toegevendheid; wilde men die niet uitsluiten, dan moest de admissie gemakkelijk worden gemaakt. Maar hieruit ontstond een kwaad, dat niet te ontkennen is. De Delftsche akademie, die zich alleen moest bezig houden met de *speciale* opleiding der kandidaten voor de Indische dienst, moest zich nu voor een gedeelte belasten met hunne *algemeene* opvoeding; want deze — ik spreek hier vooral van hen, die voor de 2de klasse van ambtenaren bestemd waren — was nog niet voltooid bij het binnentreden der Delftsche akademie; zij moest voorzien in de aanvulling van het ontbrekende. Dit was eene afwijking van het zuivere beginsel, maar het voornemen bestond om, naar mate de opleiding der in Indië geboren jongelingen, door verbeterde inrigtingen aldaar of door de meerdere zorg der ouders en voogden, vereischten van een hoogeren stempel zou mogelijk maken, het admissie-examen voor Delft langzamerhand te wijzigen."

Wanneer eens in het belang van 's lands dienst redelijke en doeltreffende voorwaarden gesteld waren, tot toelating aan de akademie, dan behoorde ten gevalle van niemand daarvan eene uitzondering gemaakt te worden. 's Lands belang moest op den voorgrond staan, en niet het belang van Indische kinderen, die niets of niet genoeg geleerd hadden, om met vrucht de lessen der akademie te kunnen bijwonen.

Heeft niet de ondervinding geleerd, dat men uit gebrek aan ambtenaren voor Indië, die een diploma van Delft bezaten, bij de benoeming tot die ambten zonder diploma, alles behalve welwillendheid betoond heeft aan die kinderen van Indische ambtenaren (met uitzondering der kinderen van eenige hoog geplaatste personen), maar die welwillendheid ten deele geworden is aan jongelingen, die er uit dien hoofde geene aanspraak op hadden? Indien deze vraag bevestigend moet beantwoord worden, dan zoude men moeten gelooven, dat de heer BAUD, de geringe uitkomsten der akademie te Delft, *zijne* schepping, niet kunnende ontkennen, deze geringe uitkomsten zoekt in oorzaken, waarvan zij niet het gevolg waren. En wanneer hij beweert, dat de akademie te Delft zich met een gedeelte der algemeene opvoeding van de geadmitteerden moet belasten, dan kan men oordeelen, hoe zij aan dien last voldaan heeft, door eenvoudig te letten op het feit, dat kandidaten, die vijf jaren aan die akademie doorgebragt en in de speciale vakken voldoende kennis verworven hadden, afgewezen zijn, omdat — zij de *Nederduitsche taal* niet genoegzaam kenden.

De heer BAUD betreurt, dat de gebeurtenissen van 1848 in de aangelegenheden der akademie onzekerheid en stagnatie gebragt hebben, die zeer nadeelig werkten, en waardoor alles op den ouden voet is gebleven. Wij betreuren, dat, ten gevolge van een verzoek van Indische ingezeten in 1848, een besluit is verschenen, 't welk volgens de ondervinding alleen gediend heeft, om het stelsel van begunstiging van personen uit te breiden ten nadeele van de regten van iedereen, en zeker ook niet ten voordeele van het algemeen belang. Wij betreuren, dat de gebeurtenissen van 1848 aan het bestaande stelsel niet ten eenenmale den bodem hebben ingeslagen, en voor de opleiding van burgerlijke ambtenaren voor Nederlandsch Indië bepalingen in het leven geroepen, gelijk thans de heer J. J. ROCHUSSEN, en zelfs de heer BAUD ook gedeeltelijk, verlangen. Wij betreuren, dat de landvoogd van Nederlandsch Indië destijds niet op die daarstelling heeft aangedrongen

met zóóveel klem, als had kunnen dienen, [daaraan gevolg te doen geven. De vergadering van 22 Mei 1848 gaf daartoe eene zeer geschikte aanleiding.

Maar wat helpt het betreuren! Met treuren komt men niet verder; en daarom juichen wij het toe, dat men het er thans niet bij laten wil. Wij juichen het toe, dat men ten minste thans begint, ons voetspoor te volgen en zijne denkbeelden in bepaaldelijk geformuleerde voorstellen in te kleeden. Wij juichen het vooral toe, dat dit geschied is door de heeren BAUD en ROCHUSSEN, de oud-Gouverneurs-Generaal, waarvan de eerste, ten opzigte van de tot nu toe genomen maatregelen voor de opleiding van Indische ambtenaren, te regt zeggen kan: „quorum pars magna fui," en waarvan de tweede, als landvoogd van Nederlandsch-Indië, niet kan verklaard worden voor een idëoloog of homme à projets, gelijk men ons heeft gelieven te noemen. Dat die voorstellen juist *nu* zijn gedaan, juichen wij te meer toe, nu eerstdaags een minister aan het hoofd van het koloniaal departement zal staan, die, bij zijn eerste optreden voor de openlijke meening, in zijne dissertatie, waar hij over den verkoop van Soeka-Boemie handelt, later als mede-redakteur van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, en op den 22sten Mei 1848 als vice-president der vergadering te Batavia, in een algemeenen zin getoond heeft *die* regtvaardigheid te huldigen, welke op iedereen van gelijke toepassing wordt gemaakt, en die in een bijzonderen zin blijken heeft gegeven, hoe hij denkt over de instelling der akademie te Delft, als *eenige inrigting* voor de opleiding van ambtenaren voor de Indische dienst, door de medeonderteekening van het rekwest aan Z. M. den Koning gedateerd Batavia 24 Mei 1848.

III.

Thans zullen wij overgaan tot de beschouwing van hetgeen de heer BAUD verlangt bij de herziening van de bepalingen, thans bestaande voor de opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Indië. Hij brengt vooraf eenige beschouwingen in het midden over de inrigtingen daaromtrent in Engeland, waarbij wij enkele opmerkingen moeten voegen. Sprekende over het beginsel, dat thans in Engeland is aangenomen, zegt de heer BAUD:

Het beginsel, in de parlementsakte van 1853 neêrgelegd, is dat alle onderdanen van de Britsche kroon (de uitdrukking is *all natural-born subjects*) gelijkelijk naar het ambtenaarschap in Britsch-Indië zullen kunnen dingen, mits voldoende aan zekere vereischten van bekwaamheid, bij algemeene verordening aan te wijzen. Aan het beginsel van eene *speciale* opleiding is vastgehouden, maar men heeft zich aan de zorg voor de *algemeene* opvoeding van de kandidaten onttrokken; met andere woorden, men wil dat geen anderen zich aanmelden als kandidaten voor de Indische dienst, dan degenen die eene uitstekende opvoeding hebben genoten en de *algemeene* vereischten bezitten om de gewigtigste betrekkingen in den Staat te kunnen vervullen.

Eene staatskommissie, aan welker hoofd de bekende MACAULEY stond, heeft over deze aangelegenheid een uitvoerig verslag uitgebragt. Het beginsel, dat zij voorstond en dat is aangenomen door de regering, is dat er twee examens moeten zijn; beslissende het eerste over de opneming onder de kandidaten, het tweede, over de benoeming tot ambtenaar. Het kandidaats-examen moet uitsluitend loopen over die algemeene kundigheden, die elk wèl opgevoed

Engelschman behoort te bezitten, kundigheden van dien aard, dat al wierd hij ook in het verkrijgen van eene benoeming als Indisch ambtenaar te leur gesteld, hij dan toch van zijne studiën vruchten zou kunnen trekken in de Europeesch-Engelsche maatschappij. De commissie onderstelde, dat zich jaarlijks 3 à 400 kandidaten ter mededinging zouden aanbieden en dat de jaarlijksche behoefte van de Indische dienst zich tot 40 ambtenaren zou bepalen. Er zouden dus, naar hare berekening, jaarlijks 360 teleurgestelden zijn; zij wilde echter dat die teleurstelling zich zou bepalen tot het niet verkrijgen van de benoeming van Indisch ambtenaar, en dat de afgewezene kandidaten, verrijkt met de vruchten der studiën, waaraan zij zich met het oog op het algemeen examen zouden hebben moeten overgeven, gerust de Europesche maatschappij zouden kunnen binnentreden. Na dit *algemeen* examen, moeten de aangenomen kandidaten zich onderwerpen aan een *speciaal* examen, waarvan ik den aard niet zal aanwijzen, omdat het in een bepaald verband staat met de inrigting van het bestuur van Britsch-Indië, in velerlei opzigten van die in Nederlandsch Indië verschillende.

De verandering, in 1853 in het Engelsche stelsel gebragt, wensch ik niet aan te bevelen voor Nederland; zij was dáár welligt noodig, in verband tot het zoogenaamde *patronage*, hetwelk in de Engelsche maatschappij zulk een groote rol speelt. De leden van het Lagerhuis bijv., genieten eene bezoldiging als zoodanig, maar zij genieten, als eene soort van sequivalent, de gelegenheid, om de plaatsing van zoons en andere betrekkingen door hunnen invloed te bevorderen. Het uitoefenen van dat *patronage* is in Engeland regel, en niemand schaamt zich, om het uit te oefenen. De bewindhebberen van de Oost-Indische Compagnie deden dit bij de toelating van jongelingen op de school van Hayleybury en vervolgens bij hunne benoeming tot Indische ambtenaren. Aan dat stelsel wilde men op eens den bodem inslaan, en men is overgegaan tot een ander uiterste, dat ik voor Nederland niet zou aanraden, het stelsel namelijk van vrije opleiding en algemeene mededinging. Ik zou dat vooral niet aanraden in het belang dier zonen van Indische ambtenaren en officieren, waarvan ik reeds gesproken heb. Moesten zij hier mededingen met jongelieden, hier geboren en opgeleid, ik geloof dat de proef ten hunnen nadeele zou uitvallen, ook dan, wanneer zij in hunne eerste jeugd herwaarts waren gezonden of wanneer de inrigtingen in Indië zoodanig verbeterd waren, dat de *algemeene* opvoeding daar kon voltooid worden."

Hetgeen de heer BAUD zegt ten opzigte der *algemeene* opleiding, waarvan hij een gedeelte voorloopig nog wenscht aan de zorg der regering toe te vertrouwen, doelt op dat gedeelte der *algemeene* opleiding, dat thans nog aan de akademie te Delft geschiedt.

Wij deelen in dat gevoelen van den heer BAUD niet. Er bestaan voor de *algemeene* opleiding, althans in Nederland, genoegzame en voldoende inrigtingen, zoodat de regering voor de toelating te Delft een examen kan vaststellen, dat de bewijzen oplevert van de voltooijing der algemeene opvoeding, voor zoo ver zij noodig is, om de lessen der akademie voor de *speciale* opleiding met vrucht te kunnen bijwonen. Doet men dat, dan kan niet gebeuren, hetgeen gebeurd is; dat namelijk kandidaten bij het eindexamen worden afgewezen, niet omdat zij aan de eischen der *speciale* opleiding niet voldaan hadden, maar omdat zij met eene gebrekkige *algemeene* opleiding te Delft waren aangenomen; daar had de speciale opleiding al hunnen tijd zoodanig geabsorbeerd, dat hunne gebrekkige algemeene opleiding na verloop van vijf jaren bleek, nog in statu quo te zijn, en zij daarom werden afgewezen, en dus den besten tijd van hun leven tot de voorbereiding voor eene loopbaan verspild hadden.

Dat voorts de kinderen van Indische ouders bij die van Nederlandsche, op een vergelijkend examen voor de toelating, zouden achterstaan, blijkt volstrekt niet uit de vergelijkende examens voor de toelating tot de

militaire akademie te Breda, noch ook uit degenen, die zich aan akademische studiën toewijden. Wanneer men zich in Indië, even goed als in Europa, tot het examen kan aanmelden, dan zal, behalve van regeringswege, ook door partikuliere inrigtingen wel gezorgd worden, dat daar opleiding naar de eischen van het examen worde ingerigt. Thans bestaan die inrigtingen niet, omdat men er geen nut van ziet. Het gaat daarmede, als met klassen van ingezetenen in sommige landen van Europa, die weinig blijken geven van kunde in zekere vakken, zoo lang zij, door het onthouden van staatsburgerlijke regten, geen nut zien in het beoefenen dezer vakken; maar die, zoodra de belemmeringen ophouden, daarin boven allen uitmunten. Het *oordeel* van den heer BAUD over de Indische kinderen, zoo wel als over de *half kaste* menschen, houden wij, op grond van ondervinding, voor een groot *vooroordeel.* Zijn de BERNHARDS, TIMMERMANS, HAZARTS, WINTERS, PERSIJNS en zoo vele anderen geen *half kastes?*

Na eenige algemeene opmerkingen komt de heer BAUD tot het eindexamen, en zegt daaromtrent:

„Zal de Delftsche akademie echter het nut stichten dat men er van verwacht, dan zal het niet alleen aankomen op het examen van admissie, maar ook op het eind-examen. Dat examen moet, mijns inziens, naar vaste regelen worden afgenomen. Men heeft thans eene ondervinding van 21 of 22 jaren voor zich, en men kan dus die regelen, naar het voorkomt, zonder veel bezwaar bepalen. Het doel moet zijn om zelfs de verdenking van willekeur, die thans zoo ligtelijk op de examinatoren wordt geworpen, onmogelijk te maken; de meerdere of mindere rekbaarheid van het vrije oordeel behoort zoo min mogelijk van invloed te zijn. Voor de examinatoren zelven zullen stellige voorschriften voorzeker aangenaam zijn; de verdenking van onbillijkheid moet niet kunnen rusten op degenen, die de moeijelijke taak om zulke examens af te nemen wel willen op zich nemen.

„Overigens meen ik dat het eind-examen moet plaats hebben dáár, waar de meeste waarborgen bestaan voor onzijdigheid en gestrengheid, en dat zij, die het afnemen, geen persoonlijk belang hebben, regtstreeks of zijdelings, bij den uitslag. En daaruit volgt dan ook, dat het een regel behoort te zijn, waarvan nimmer wordt afgeweken, dat het examen uitsluitend in Nederland zal worden afgenomen. Dit moge met eenig ongerief gepaard gaan, vooral voor de ambtenaren van de derde klasse, die zich aanbieden voor het examen der tweede klasse; maar het algemeen belang moet hier tot eenigen regel dienen. De regering kan overigens — gelijk zij reeds heeft gedaan — de personen, die in dit geval zijn, te gemoet komen door het geven van vrijen overtogt van Indië naar Nederland en terug, en door het toeleggen van verloftractement. Behoudens zoodanige aanmoediging, geloof ik, dat aan den regel moet worden vastgehouden, dat het examen alleen hier te lande en zonder oogluiking worde afgenomen."

Indien iedereen beamen zal, hetgeen de heer BAUD zegt omtrent de *gestrengheid* en de *bewijsbare onpartijdigheid* van het eindexamen, dan vermeen ik, ten eerste, te mogen vragen, of hij daardoor niet ook verklaard heeft, ten volle te beamen, het geen ik mijn vroeger „Onderzoek" heb gezegd ten opzigte van het eindexamen te Delft, ten betooge, dat dit eindexamen evenmin kan geacht worden, *zonder oogluiking* te worden afgenomen, als waarborgen te geven, *dat het zonder oogluiking wordt afgenomen*, een betoog, waaraan, gelijk men later zal zien, de heer ROCHUSSEN in duidelijke bewoordingen zijne adhesie schenkt.

Maar dat dit examen uitsluitend in Nederland zoude moeten worden af-

genomen, omdat daar meer waarborgen, dan in Indië zouden bestaan voor onzijdigheid en gestrengheid; meer waarborgen, dan in Indië tegen den invloed van persoonlijk belang, regtstreeks of zijdelings — dit is eene bewering, waarvan ik openhartig moet verklaren, het bewijs nergens te hebben kunnen vinden. Is het afgeleid uit de vergelijking der examens, die vroeger te Soerakarta zijn afgenomen, met die van de akademie te Delft? Ik beroep mij ten opzigte der examens op den heer G. L. BAUD en anderen, die, gelijk ik, beide examens hebben bijgewoond; en, ten opzigte der uitkomsten, op de kunde der ambtenaren, die ten gevolge dezer examens tot ambtenaren benoemd zijn.

Ik wil niet aannemen, dat de heer BAUD bedoeld zoude hebben te kennen te geven, dat Indische ambtenaren of partikulieren, tot het afnemen van examens geroepen en beëedigd, minder onpartijdig zijn zouden, dan gelijke personen in Nederland. Zelf afkeerig van insinuatiën tegen personen, kan ik niet aannemen, dat de heer BAUD eene zoodanig beleedigende en onwaardige insinuatie tegen de Indische maatschappij zoude op het oog gehad hebben.

De heer BAUD laat thans het resumé zijner beschouwingen volgen in deze bewoordingen:

„En thans al hetgeen ik gezegd heb tot eenige punten brengende, neem ik de vrijheid de volgende wenschen aan de regering kenbaar te maken:

1°. handhaving van het beginsel dat de *speciale* opleiding hier te lande moet plaats hebben;

2°. handhaving van het beginsel dat de *speciale* opleiding niet gesplitst zal worden; dat wil zeggen, dat slechts te Delft van regeringswege inrigtingen daartoe zullen worden bekostigd.

3°. trapsgewijze verhooging van het gevorderde peil der *algemeene* opvoeding, opdat de *speciale opleiding* zich meer en meer tot haren eigenaardigen kring kunne bepalen;

4°. in verband daarmede, bepaling van het minimum van den ouderdom van toelating voor degenen, die zich tot ambtenaren der 2de klasse bestemmen, op 18 jaren;

5°. aanmoediging van buitengewone bekwaamheden, door het verkrijgbaar stellen van een zeker aantal vrije plaatsen, door openbare mededinging, zooveel doenlijk met eene voorkeur voor de zonen van Indische ambtenaren en officieren;

6°. voortgaande verbetering van het onderwijs in Oost-Indië, in het belang der *algemeene* opvoeding van de dáár geboren kinderen;

7°. aanneming van vaste en strenge regelen voor het einderexamen, en toepassing daarop van het vergelijkend beginsel, al was het b. v. slechts door het aannemen van drie graden, gelijk op de hoogescholen.

Thans is het diploma gelijkluidend voor allen. Ik zou wenschen dat uit het diploma de betrekkelijke graad van bekwaamheid der bevorderden bleek; welligt zou men ook kunnen aanmoedigen of vorderen, dat bij het afleggen van het examen een bewijs van bekwaamheid wierd gegeven, door het schrijven van eene korte dissertatie over eenig koloniaal onderwerp, of het verdedigen van koloniale theses;

8°. handhaving van het beginsel dat het beslissend examen (ook voor den overgang van de 8de tot de 2de klasse) alleen in Nederland zal worden afgenomen.

Er is nog eene andere klasse van ingezetenen in Indië die onze belangstelling verdient; het zijn degenen, die noch de middelen, noch den lust hebben, om hunne zonen voor 's rijks dienst op te leiden. Hun getal is niet onaanzienlijk; de omgang van Europeanen met inlandsche vrouwen doet die klasse van lieverlede aangroeijen; hare opvoeding en toekomst mag het bestuur niet uit het oog verliezen. Voor dezen vraag ik de oprigting in Indië van *industrie*-scholen, omvattende alle bedrijven (handwerken niet uitgesloten), die in den dáár bestaanden maatschappelijken toestand door afstammelingen van Europeanen kunnen worden beoefend."

Ik kan mij vereenigen met de beginselen, in de punten 2 tot 7 aangenomen; ik heb daarentegen vroeger aangewezen, dat het zijn groot nut kan hebben, te Delft onderwijs te doen geven in vakken, die tot de *speciale* opleiding voor ambtenaren voor de Indische dienst behooren, maar dat dit nut eerst dan behoorlijk zal verkregen worden, wanneer de eigenlijke *speciale* opleiding in Indië plaats vindt. Eerst daardoor zal men door de speciale opleiding ambtenaren verkrijgen, die voor de praktische dienst *door die opleiding* wezenlijk geschikt zullen gemaakt worden. Maar door die speciale opleiding in Indië, met een daarbij vastgesteld eindexamen, zal men een nog veel gewigtiger doel bereiken; een doel, dat bij de thans bestaande inrigting der akademie te Delft geheel en al uit het oog is verloren; dat namelijk, om voor de Indische dienst niet verstoken te blijven van uitstekende talenten die zich, hetzij in militaire, of andere dienstbetrekkingen, hetzij geheel en al buiten de Gouvernements-inrigtingen, gevormd hebben.

Heeft dan de geschiedenis van Nederlandsch-Indië zoowel als die van Britsch-Indië en andere koloniën niet bewezen, dat juist de uitstekendste ambtenaren zich op een buitengewonen weg, soms eerst op lateren leeftijd, gevormd of gereleveerd hebben? En moeten, bij het behartigen van de belangen van Nederlandsch-Indië, de lessen der ondervinding vernalatigd worden?

Volstrekt niet, zal men van de andere zijde antwoorden; het besluit van 1848 is daar, om te bewijzen dat men die lessen in het oog houdt; want daardoor wordt aan de Indische regering vrijheid gegeven, om uitstekende menschen tot het radikaal van ambtenaar voor te stellen. Aan de regering wel! maar ook aan individuën? En daar zit juist het gebrek. Indien de regering iemand buitengewoon voor het radikaal voordraagt, hij *kan* bekwaam zijn. Maar waar zijn de waarborgen, *dat hij bekwaam is?* Kan het niet alleen protektie zijn? En indien een individu uiterst bekwaam is, maar geene protektie heeft, bestaat er dan zekerheid, dat hij voor de staatsdienst niet zal verloren gaan, ook indien hij zich aanmeldt?

Dikwijls heeft de regering officieren met burgerlijke betrekkingen belast, en later in burgerlijke dienst doen overgaan. Maar waar was de waarborg, dat zij bekwaam, en wel, dat zij de bekwaamsten waren? En indien zij bekwaam waren, waar was de waarborg, dat hunne bekwaamheid in aanmerking zoude genomen zijn, indien zij niet door bijzondere omstandigheden protektie genoten hadden?

Ik heb volstrekt geene personen op het oog, en wil aannemen, dat de regering dikwijls heeft wat men noemt, *la main heureuse*, maar ik vraag: zal bij voorbeeld niet menig jong officier of partikulier, die buitengewone neiging in zich bespeurt, en buitengewoon talent bezit tot het beoefenen van inlandsche talen en al hetgeen voor den nuttigen werkkring van een ambtenaar bij het bestuur in de binnenlanden, vooral op de buitenbezittingen, noodzakelijk is, evenmin zijne neiging volgen, als van zijn talent gebruik maken, omdat hij weet dat buitengewone kunde hem geenerlei aanspraak

geeft op buitengewone bevordering of overgang in burgerlijke dienst? Radikaal en protektie zijn de hinderpalen, die soms juist de meest geschikte individuën van de staatsdienst uitsluiten, want ik herhaal hier eene vroegere bewering (die men niet ligt zal tegenspreken), dat kunde alleen nog geen waarborg geeft voor het bezit van die eigenschappen, die in de praktische dienst vooral te pas komen, hoezeer die eigenschappen ook van weinig nut mogen zijn *zonder* die kunde.

En daarom zoude een examen in Indië in *speciale* vakken zijn overgroot nut hebben, zelfs in vakken, waarvan, bij een vast te stellen programma geen gewag gemaakt is.

De heer BAUD zegt, dat hij het Engelsche stelsel niet zoude aanraden. Hij spreekt van het *patronage*, waardoor zoo vele jongelieden in Britsch-Indische dienst werden geplaatst. *Geplaatst* wel, maar *bevorderd*? Nooit, zonder in Indië door algemeene of speciale examens blijken te hebben gegeven, voor de betrekkingen, waarvoor zij wenschten in aanmerking te komen, de noodige kunde te bezitten. Voor de *bureau-dienst* waren die examens niet noodig, maar voor de dienst bij de binnenlandsche besturen, vooral voor de sommiteiten van die dienst, werden zij ten allen tijde verlangd, en zonder aanzien van persoon verlangd. Daaraan is Engeland zijnen voorspoed in Britsch-Indië verschuldigd. Het trok zijne ambtenaren uit alle klassen der maatschappij, mits zij de noodige kunde bezaten; en indien de Engelsche regering zich daarbij vroeger op het toeval verliet, en dus niet zeker was, altijd een voldoend aantal geschikte ambtenaren te bezitten, dan heeft zij aan haar vroeger stelsel thans de kroon opgezet, door in Engeland en in Indië de gelegenheid tot speciale opleiding open te stellen, maar ook niemand uit te sluiten, in Engeland noch in Indië, die bewijzen verlangt te geven, dat hij de gevorderde kunde, of meer dan die, *buiten* de inrigtingen tot speciale opleiding door eigene oefening heeft verworven.

Iedereen, die de werken van VICTOR JAQUEMONT, EDUARD DE WARREN, JANCIGNY, VICTOR FONTANIER en anderen heeft gelezen, weet ook, in welk een vijandigen geest al deze werken geschreven zijn, vooral door het geloof, dat de Engelsche politiek de oorzaak geweest is, die de Fransche regering vroeger belet heeft, hare DUPLEIX, BUSSI, RAYMOND enz. behoorlijk te ondersteunen, en daardoor, dat thans Zuid-Azie niet Fransch- maar Britsch-Indië genoemd wordt. Maar zoodra er sprake is van het stelsel der regering omtrent de keuze der ambtenaren, en van de geschiktheid der ambtenaren zelven, vooral voor het binnenlandsch bestuur, dan hoort men ook bij hen niets dan lof, en alles resumeert zich in hetgeen eene latere Fransche reiziger en schrijver, F. DE LANOIJE, daarover zegt: „Si l'on songe à la multitude des affaires, qui exigent journellement „une solution de la part d'un collecteur (collector, judge resident); si l'on „réfléchit, que la moindre des circonscriptions territoriales, confiée à un „fonctionnaire de cette catégorie, a presque deux fois la population et l'é„tendue d'un de nos départements, on reconnaîtra, que les agents de la

" Compagnie ne peuvent être ni oisifs, ni ignorants; comme quelques au-
" teurs l'ont donné a entendre. Sans doute les décisions qu'ils prennent;
" ne sont pas toujours d'une parfaite justice ou d'une utilité incontestable;
" sans doute ils ne peuvent empêcher, ni même prévoir une foule d'actes
" arbitraires de la part de leurs agents: mais il faut se rappeler, qu'ils
" gouvernent des hommes, qui, suivant l'expression de JAQUEMONT, réser-
" vent la verité, pour la dire dans une circonstance extrême. Les erreurs
" sont donc très excusables, tandis que l'institution est organisée de telle
" manière, qu'elle force les fonctionnaires principeaux à beaucoup d'études
" et de travail, et qu'elle les met dans une position si élevée, que la cor-
" ruption peut difficilement les atteindre.

" Les succès des Anglais dans cette partie du monde, comme ailleurs;
" tiennent en grande partie à *l'excellent choix* de leurs agents politiques.
" Leurs collecteurs, aussi bien que leurs residents auprès des princes vas-
" saux, sont pris *indistinctement* dans la magistrature, dans l'administration
" ou dans l'armée. Peu importe le grade ou la provenance des candidats;
" ce que le Gouverment leur demande, c'est l'habileté, l'esprit de résolu-
" tion et d'entreprise, une connaissance profonde des dialectes locaux et
" des roueries subtiles de politique orientale, enfin une détermination iné-
" branlable de demeurer fermes à leur poste, quels que soient le danger
" et l'imprévu des évènements."

Dit is de Engelsche politiek, door de beste uitkomsten bekroond, onder geheel andere en duizendmaal gevaarlijker omstandigheden en moeijelijkheden, dan waarmede wij te worstelen hadden en hebben; eene politiek wel der behartiging waardig, bij eene definitieve regeling van ons stelsel tot opleiding van burgerlijke ambtenaren voor de Indische dienst. De heer BAUD kan niet geacht worden, van het groote nut van dit stelsel niet doordrongen te zijn, hoezeer men dit uit zijn programma zoude afleiden. Maar men moet daarbij niet uit het oog verliezen, dat de inrigting te Delft *zijne* schepping is, eveneens als de intrekking van het instituut te Soerakarta *zijn* werk; en dan moet men op zijne woorden letten, wanneer hij, sprekende over den hoogleeraar VETH, en het gewigt dat deze hecht aan de kennis der taal van een volk, om dit volk zelf te kennen en te besturen, met de volgende woorden besluit:

" De hoogleeraar had hier kunnen bijvoegen, dat niet alleen geen volk kan gekend worden
" dan door hem, die vertrouwd is met zijne taal, maar dat ook geen volk wel kan bestuurd
" worden dan door hem, die dat volk kent."

Maar waar kan men al die talen beter leeren, dan in Indië, waar kan men die volken beter leeren kennen, dan in het midden dezer volken? Waar en wanneer zal de theorie alleen beter in staat zijn, die kunde te verleenen, om de loopbaan als Indisch-ambtenaar te beginnen, dan de theorie vereenigd met wezenlijken omgang met het volk?

Eene laatste opmerking. De heer BAUD noemt de Javaansche taal het eerst, en dan eerst de Maleische, die hij voor een *jargon* verklaart. Ik

heb er reeds op gewezen, dat de Maleische taal door meer dan het dubbele der bevolking van Indië gesproken wordt in evenredigheid met dat gedeelte, dat Javaansch spreekt. Maar er zijn nog twee omstandigheden, die er bovenal voor pleiten, om in de rei der Indische, voor de dienst nuttige talen, de Maleische boven aan te plaatsen. De eerste is de omstandigheid, dat buiten een gedeelte van Java niemand de Javaansche taal kent of verstaat, en daarentegen alle beschaafde Javanen, vooral de ambtenaren, de Maleische taal verstaan, spreken en schrijven.

De tweede omstandigheid is nog gewigtiger. Men weet, dat in de Javaansche taal twee dialekten bestaan, de hoog- en de laag Javaansche dialekten. Nu bestaat de gewoonte (geheel tegenovergesteld aan Europesche gewoonten), dat wanneer twee Javanen een gesprek houden, de *geringere* van stand zich altijd van het *hoogere* het beschaafdere dialekt bedient, en de *hoogere* van stand het *lage* dialekt gebruikt. Dit moet als een bewijs van superioriteit en inferioriteit dienen, en wanneer bij voorbeeld de wedono met den bekel laag-Javaansch spreekt, een oogenblik later zal hij zich van het hoog-Javaansch bedienen, wanneer hij het woord tot den regent rigt. En hiervan veel meer dan van onkunde in de Javaansche taal, is de gewoonte afkomstig, dat de hoogere inlandsche ambtenaren, zoowel als de vorsten en prinsen, zich van de Maleische taal bedienen in hunne gesprekken met Europeanen, zoowel in als buiten de dienst, zoowel met ambtenaren als partikulieren. Zij zijn te trotsch, hoog-Javaansch te spreken, en daardoor hunne inferioriteit te bekennen; zij zijn te beleefd, of wagen het niet, zich van het laag-Javaansch te bedienen, omdat zij het teregt er voor houden, dat dit door den Europeschen ambtenaar als eene beleediging zal beschouwd worden; en zij zouden dien ambtenaar gering schatten, die dat niet als eene beleediging opnam. Daarom spreken zij het liefst Maleisch, ook met degenen, die de Javaansche taal in elk opzigt magtig zijn, en elk een, die hen in het Javaansch aanspreekt, zal hen in verlegenheid brengen.

Daarom is de kennis der Maleische tral, ook in de Javaansche provinciën, van evenveel gewigt als de Javaansche, en behoort daarom ook de beoefening der Maleische taal bovenaan te staan in rei der *speciale* vakken voor de opleiding van ambtenaren, en behoort zelfs bij het examen eene conditio sine qua non te zijn voor admissie.

En nu zullen wij zien, wat de heer J. J. ROCHUSSEN ten opzigte der opleiding van burgerlijke ambtenaren voor de Indische dienst als *zijne* meening te kennen geeft.

IV.

Wanneer men de redenering van den heer ROCHUSSEN leest, dan blijkt het onmiddelijk, dat deze spreker op den 27 Nov. bijzonder *„en verve"* was, want zijne geheele rede is, van voren tot het einde, eene reeks van *satires* op de werking der akademie te Delft. Wel geene satires, gelijk die van JUVENALIS, noch gelijk die welke men in de redevoeringen van den heer GROEN VAN PRINSTERER vindt, en die de heer J. C. BAUD gelijk stelt

met de geeselslagen van den bastian op de plantages in West-Indië; maar satires, altijd in dien geest van urbaniteit en onder die fijne vormen, die al hetgeen de heer ROCHUSSEN zegt en doet, karakteriseren. En echter zijn die satires, of indien men liever wil, persiflages niet minder bijtend, en moeten niet minder, ja elfs meer doel treffen, dan de geeselslagen van den heer GROEN, wanneer men in het oog houdt, dat de vorm de zaak niet verandert, en dat de spreker op ondervinding gegronde bedenkingen in het midden bragt.

De redevoering van den heer ROCHUSSEN liep over den geheelen werkkring van de akademie te Delft. Ik zal mij hier bepaleu bij hetgeen hij gezegd heeft over het derde onderdeel, „de opleiding van ambtenaren voor de Indische dienst."

De eerste persiflage treffen wij aan, wanneer de heer ROCHUSSEN zegt:

„Ik ga over tot het derde onderdeel, waarbij ik gezegd heb mij hoofdzakelijk te zullen bepalen, namelijk de opleiding van de ambtenaren voor Oost-Indië. Voor West-Indië schijnt zoodanige opleiding niet gevorderd te worden. Ik geloof echter, dat ook voor de dienst aldaar, wetenschappelijke opleiding wel wenschelijk zou zijn, en de Minister of de Ministers (van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën), die wij thans het genoegen hebben hier beiden tegenwoordig te zien om dat onderwerp van gemeenschappelijk belang voor die beide departementen nader toe te lichten en te verdedigen, zullen mij verpligten hunne meening te willen mededeelen over de vraag, of het niet noodig zou wezen toekomstig ook voor de ambtenaren in de West-Indien eene soortgelijke opleiding of een examen te vergen. Ik zal mij nu echter bepalen bij de Oost-Indische ambtenaren.

De heer ROCHUSSEN had volkomen gelijk; wel wordt jaarlijks een half millioen ten beste gelegd aan het boven water houden van West-Indië met zijne 40,000 slaven; wel is er eene commissie benoemd om jaren lang te delibereren, hoeveel millioenen aan de slavenhouders zullen worden betaald, met het doel, om de slaven niet alleen vrij te verklaren, maar ook door de slaven al die millioenen te doen opbrengen door gedwongen arbeid zonder het eenige aequivalent voor hen, *de vrijheid*, — maar geen cent is ten koste gelegd aan de opleiding van ambtenaren, door welker bekwaamheid en beleid men in staat zoude zijn, die koloniën weder op eene hoogte te brengen, dat zij ten minste geene lastposten bleven voor het moederland, iets, dat trouwens onmogelijk is zonder de vrijverklaring der slaven.

Door te wijzen op de noodzakelijkheid der opleiding van ambtenaren voor West-Indië, heeft de heer ROCHUSSEN indirekt gewezen op de noodzakelijkheid der verandering van stelsel en tevens op het gebrek aan doorzigt bij de regering.

De tweede persiflage vinden wij in de volgende woorden van den heer ROCHUSSEN:

„Vooraf wensch ik te doen opmerken, dat het mij bijzonder aangenaam, en ik geloof voor eene rigtige beoordeeling der zaak hoogst belangrijk zou zijn geweest, zoo wij van de regering hadden mogen vernemen, welke de eigenlijke uitkomsten zijn geweest van de proefneming die nu sinds 12 jaren bestaat. Ik had wel gewenscht te kennen het gevoelen van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal van Neêrlandsch Indië. Het gevoelen van den voormaligen Gouverneur-Generaal is mij niet onbekend, maar dat van den tegenwoordigen, — die, ik

mag het niet betwijfelen, over de uitkomsten van de opleiding van ambtenaren aan de akademie te Delft te gelegener tijd zijn gevoelen aan de regering zal hebben kenbaar gemaakt, — wenschte ik wel te kennen. Ik breng zulks ter sprake, omdat over die uitkomsten zeer verschillend geoordeeld wordt. Verleden jaar over het benoemen van Indische ambtenaren sprekende, heb ik van deze plaats verklaard zeer kundige ambtenaren, kweekelingen van de Delftsche akademie, in Indië te hebben zien komen. De Minister van Koloniën had die verklaring opgevat in den zin als of op al de kweekelingen van die akademie, welke als ambtenaren naar Oost-Indië waren gegaan, datzelfde gunstige getuigenis toepasselijk ware, maar ik heb mij verpligt gevonden daarop eene reserve te maken en te zeggen, dat de vroegere verklaring niet zoo algemeen moest worden beschouwd. Ik geloof echter, dat in de laatste jaren de uitkomsten beter zijn geworden en dat men zich verheugen mag in dat opzigt vooruitgang te zien."

Men kan wel niet beleefder in den vorm en niet scherper in meening zijn, dan hier de heer ROCHUSSEN.

De regering heeft, in hare memorie van beantwoording op het voorloopig verslag der commissie van rapporteurs, staten overgelegd en inlichtingen verstrekt, waardoor zij vermeende, volledige opheldering te hebben gegeven ten opzigte van de uitkomsten der akademie te Delft. De heer ROCHUSSEN zegt hier met zoo vele woorden, dat al die staten en opheldering *niets ophelderen.*

Daarna verklaart hij, *hoe hij zelf* er over denkt: „het gevoelen van den voormaligen Gouverneur-Generaal is hem bekend;" die voormalige Gouverneur-Generaal is *hij zelf*, en diens gevoelen moet als hoogst ongunstig worden aangenomen, wanneer men de geheele phrase leest, in spijt van het verzachtend slot. Dat hij het gevoelen van den *tegenwoordigen* Gouverneur-Generaal kent, en kent als *niet gunstig*, blijkt even duidelijk.

De heer ROCHUSSEN gaat vervolgens over tot hetgeen hij verlangt voor de toekomst, en deze uitwijding is wederom vergezeld van eene scherpe gisping van hetgeen gebeurd is. Hij zegt:

„Ik stel op den voorgrond: wetenschappelijke en algemeene opleiding in de eerste plaats; speciale opleiding in de tweede plaats; Nederlandsche opleiding in de derde plaats.

„Ik ben altijd dat beginsel toegedaan geweest, doch daarom heb ik niet altijd goedgekeurd al de bijzonderheden, al de uitvloeisels welke het gevolg van de Delftsche akademie zijn geweest of daarmede in verband stonden. Ik heb verleden jaar mijne zienswijze eenigermate meer in het breede ontwikkeld en toen aangetoond, dat de groote moeijelijkheden, die ontstaan waren, hoofdzakelijk waren toe te schrijven, aanvankelijk althans aan eene te groote uitbreiding van den wensch om geene terugwerkende kracht te geven aan het besluit van 1842, eene uitbreiding die van de eene uitzondering tot de andere — om niet te zeggen van de eene zwakheid tot de andere — heeft geleid. Daardoor toch is het aantal uitzonderingen zoo groot geworden, dat er ten aanzien van anderen, die niet in die uitzonderingen begrepen werden, een toestand werd geboren, die te hunnen opzigte niet van onbillijkheid was vrij te pleiten. Wat ik verlang is om althans voor de toekomst het beginsel van wetenschappelijke vorming en opleiding, gepaard met examens in Nederland, zoo streng mogelijk vast te houden; mits er dan gezorgd worde, dat in de gevallen dat de akademie geen genoegzaam aantal ambtenaren, daar gevormd of althans onderzocht, opleverde, de aanvulling der vóór de dienst benoodigde plaatsen, naar vaste regelen, geschiedde door ambtenaren van de 3de klasse."

Oppervlakkig beschouwd zoude men zeggen, dat de heer ROCHUSSEN het geheel eens is met den heer BAUD, omtrent den aard en de plaats der opleiding. Maar men zoude zich in die veronderstelling zeer vergissen, en de

heer ROCHUSSEN zoude er ook wel weder eene reserve op maken, indien men uit de woorden *„speciale opleiding in de tweede plaats; Nederlandsche opleiding in de derde plaats,"* wilde afleiden eene pertinente verklaring, dat de heer ROCHUSSEN daarmede had bedoeld: *speciale opleiding in Nederland*, gelijk de heer BAUD verlangt. Het tegendeel blijkt duidelijk uit hetgeen de heer ROCHUSSEN begeert ten opzigte der ambtenaren van de derde klasse, en waarop ik later zal terugkomen.

Belangrijk is hetgeen de redenaar in het midden bragt over de ambtenaren der 1e klasse, en zijn verlangen omtrent hunne opleiding. Met volkomene juistheid merkt hij op, dat het tot groot nadeel zal strekken van de regtsbedeeling in Indië, indien voortaan niet meer, gelijk vroeger, in het regtswezen kunnen opgenomen worden: „advokaten, lieden, die door „uitgebreide praktijk in Indië gevormd en van nabij met de Indische huis„houding bekend, vroeger in de regtbanken eene plaats innamen en aldaar „veel hebben bijgedragen, om de Nederlandsch Indische regtspraak te doen „blijven, wat zij behoort te zijn."

Ik zal hier niet in eene analyse treden van het verlangen van den heer ROCHUSSEN, om voor de ambtenaren der 1e klasse de gelegenheid voor de speciale opleiding open te stellen aan de hoogescholen, en dus in Nederland eene dubbele gelegenheid te geven tot speciale opleiding. Ik heb in mijn onderzoek reeds aangewezen, waarom ik het er voor houde, dat het diploma van doktor in de regten bij het *examen* voor Indisch ambtenaar in het geheel niet in aanmerking behoort te komen, en dat alleen bij de benoeming *in Indië* tot regterlijke ambten niemand behoort in aanmerking te komen, dan degene, die dat diploma bezit. Dat echter, door de fakulteit, om advokaten in de regterlijke magt op te nemen, aan de Indische regering te ontzeggen, groot nadeel zoude berokkend worden aan eene behoorlijke regtsbedeeling, vooral in zaken van burgerlijk regt ben ik met den heer ROCHUSSEN volkomen eens. Ik geloof echter, dat door dat stelsel, niemand zonder diploma bij de regterlijke magt toe te laten, die fakulteit niet zal worden uitgesloten.

Niemand zal toch ontkennen, dat een advokaat, om de belangen van zijne kliënten behoorlijk te kunnen waarnemen, dezelfde kunde moet bezitten, als de regter, om de regten van partijen behoorlijk te kunnen beoordeelen. Wil men dus eene wezenlijk goede regtsbedeeling in Indië, dan behoort men niemand als advokaat toe te laten, die deze kunde niet bezit, dat wil zeggen, die niet van een diploma tot toelating als ambtenaar bij de regterlijke magt voorzien is. In dat geval behoudt de regering altijd de fakulteit om advokaten bij de regterlijke magt te plaatsen, en men zal hier niet over onbillijkheid tegen die ambtenaren kunnen klagen, daar de advokaten toch ook aan de fondsen kontribuëren, en in elk geval hunne dienstjaren als advokaat niet voor het pensioen in aanmerking komen, en zij dus, misschien bij grooter geldelijk inkomen, echter ook dat groote voordeel missen. Zoo doende zal voorzeker het nadeel, dat de heer ROCHUSSEN voorziet, worden voorgekomen, en de orde der advokaten in Indië zal door

de voorwaarde van toelating voorzeker niet verliezen, evenmin aan bekwaamheid, als aan achtbaarheid.

Bij hetgeen de heer ROCHUSSEN verlangt omtrent de *examina*, heb ik niets te voegen, daar dit geheel overeenstemmende is met hetgeen ik als mijn gevoelen daaromtrent vroeger heb in het midden gebragt. De heer ROCHUSSEN zegt:

„Met den afgevaardigde uit Amsterdam ben ik het eens, dat wij nog niet ver genoeg gevorderd zijn, om nu reeds het voorbeeld te volgen in den jongsten tijd door Engeland gegeven; ik ben het teveas met hem eens, dat wij daarnaar streven moeten zonder te groote overhaasting, en eindelijk deel ik in zijn gevoelen, dat in dezen alles afhangt van de examina, die naar zijn oordeel moeten geschieden met gestrengheid en naar vaste regelen, en niet meer aan de willekeur of meerdere of mindere rekbaarheid der examinatoren moeten worden overgelaten, maar de meest mogelijke waarborgen van onpartijdigheid moeten geven.

„Dit is ook mijn verlangen, maar om dat verwezenlijkt te zien moeten, naar ik geloof, de examina van aard veranderen en niet afgenomen worden door hoogleeraren en leeraren van Delft, maar door hoogleeraren en deskundigen, die geheel vreemd zijn aan de in die plaats gevestigde akademie. Want indien het waar is, dat alles wat ten aanzien der akademie is voorgevallen niet kan worden uitgelegd, de strekking te hebben om het *doel* te bevorderen, maar ook wel om het *middel* te begunstigen, dan kan men ligtelijk bevroeden, dat die examina, afgenomen door hen, die een zoo direkt belang hebben bij den bloei eener inrigting, welke volgens de opgave der regering niet genoegzaam bezocht werd, niet geven die *waarborgen*, waarvan de afgevaardigde uit Amsterdam gesproken heeft. Kan dit denkbeeld geen opgang vinden, kan mijne stem bij de regering of de Kamer die overtuiging niet te weeg brengen, dan zou ik een anderen waarborg van onpartijdigheid verlangen. Dan verlang ik, namelijk, dat zij, die examina afnemen, buiten elk mogelijk direkt of indirekt belang gesteld worden omtrent het aantal der aanwezige kweekelingen, dat hun niet geoorloofd worde tevens kweekelingen bij zich te huisvesten, noch privaat-lessen aan kweekelingen te geven. Het is voorzeker laster, maar het wordt toch gezegd, dat het geven van zoodanig privaat onderwijs niet zonder eenigen invloed zou zijn gebleven op toelating of weigering. Ik herhaal het, dit is voorzeker laster, maar ik wensch ook het voorwendsel van dien laster weg te nemen.

Volkomen ben ik het met den heer ROCHUSSEN eens, dat ook het *voorwendsel* tot laster moet weggenomen worden. Indien hij hier verklaart, *aan de gegrondheid der beschuldiging niet te gelooven*, dit is voorzeker satire noch persiflage, want de heer ROCHUSSEN is een te regtschapen man, dan dat hij aan insinuatiën gehoor zoude geven, waar geene stellige bewijzen daarvoor voorhanden zijn. Maar ook de schijn moet niet kunnen bestaan, en een waarborg moet bestaan, dat de door den spreker geschetste invloed niet *kan* uitgeoefend worden.

En met die overeenstemming van gevoelen zoude ik mij toch wel eene vraag willen veroorlooven.

Men weet niet, hoe lang de zaken nu nog in statu quo, en dus de thans opengelegde gebreken nog zullen blijven bestaan. Waarom heeft men, met het oog op de bevordering van onpartijdigheid bij de examens, niet een amendement voorgesteld, strekkende, om aan de thans te Delft geplaatste leeraren voor de opleiding van Indische ambtenaren dadelijk de aangevraagde traktementsverhoogingen toe te staan, onder zoodanige uitdrukkelijke voorwaarden, als men in het belang der onpartijdigheid noodzakelijk acht?

Heeft men het gedaan, omdat men verwacht, dat het examen zoodanig zal ingerigt worden, als de heer ROCHUSSEN verlangt, dan vrees ik, dat men zich zeer bedrogen zal vinden. Heeft men het echter gedaan, om de regering tot spoedige organisatie indirect te dwingen, dan zal men, ook in het volgend jaar, zich teleurgesteld ziende, met meer kracht de waardigheid der Kamer moeten handhaven, dan tot nu toe geschied is.

Ik kom thans ten slotte tot het laatste gedeelte der beschouwingen van den heer ROCHUSSEN, de ambtenaren der 3de klasse, en de aanvulling der ambtenaren van de 2de klasse uit hun midden, bij gebrek aan genoegzame van een diploma van Delft voorziene personen van die klasse. Vooraf neem ik echter de vrijheid, nog op te merken, dat de heer ROCHUSSEN ook zijne adhesie schenkt aan het denkbeeld, dat *ik* vermeen, het eerst geopperd te hebben, het denkbeeld namelijk van *beurzen*, 't welk de spreker in de volgende bewoordingen voorstond:

„En nu ik toch van de vermeerdering van kosten spreek, kan ik mij geheel vereenigen met het denkbeeld van den afgevaardigde uit Amsterdam, om jaarlijks bij vergelijkend examen eenige jongelieden, ik meen vier uit de koloniën en twee uit het moederland, aan de akademie toe te laten, om aldaar op kosten van den lande onderrigt te ontvangen. Ik geloof, dat hij, die wil maaijen, ook niet te karig moet zijn in het zaaijen."

Over de ambtenaren der derde klasse zijn verlangen te kennen gevende, zegt de heer ROCHUSSEN het volgende:

„Nu een woord over de ambtenaren van de 3de klasse. De afgevaardigde uit Amsterdam deelde ons straks mede, dat zich in Engeland 400 kandidaten opdeden voor 40 vakatures; in tegenstelling daarmede doen zich hier te lande niet genoeg kandidaten op. Ik zal nu niet onderzoeken wat daarvan de oorzaak zij, maar dat onderzoek althans voor het oogenblik aan de regering overlaten.

„Wat moet er nu geschieden, wanneer de Delftsche akademie niet genoeg ambtenaren levert voor die betrekkingen, welke uitsluitend zijn gereserveerd voor ambtenaren die aldaar een diploma hebben verkregen? Ik zou wenschen dat in zoodanig geval, onder geen voorwendsel of omstandigheid, anderen tot zoodanige betrekkingen wierden benoemd, dan ambtenaren van de 3de klasse bij opklimming, en niet deze of gene, die nog verre verwijderd was van den rang van ambtenaar der 3de klasse. Zoo men aan die kategorie der ambtenaren van de 3de klasse dat subordinate voordeel wilde toekennen, dan zou ik ook wenschen dat men hen aan een doelmatig, vrij streng en tevens onpartijdig examen onderwierp."

Indien men opregtelijk verlangt, de belangen van de dienst te behartigen; indien men opregtelijk verlangt het stelsel van protectie den bodem in te slaan, en regtvaardigheid en billijkheid tegenover allen in het oog te houden, dan moet men het hier aangeprezen stelsel beamen en opvolgen, en wel onder dien verstande, dat het examen in Indië voor de ambtenaren der 3e klasse, om tot 2e klasse toegelaten te worden, niet minder streng zij dan dat in Nederland, en dat, indien men in vakken van *algemeene* kunde mindere geschiktheid ontwaart, alsdan het examen in vakken van *speciale* kunde, inlandsche talen, land- en volkenkunde, landbouw enz. naar evenredigheid strenger zij.

Door zijn stelsel erkent de heer ROCHUSSEN, dat hij een examen in Indië

en wel een streng en doelmatig examen, even goed als in Nederland, voor mogelijk houdt. En wat zal het gevolg zijn van zijn stelsel?

De speciale opleiding te Delft zal, indien zij doelmatig is, er niet onder kunnen lijden, want degenen, die in Nederland een examen ondergaan en daar een diploma verkregen hebben, zullen altijd preferent zijn.

Men zal in Indië trachten, inrigtingen van onderwijs daartestellen, waar die *algemeene opleiding* zal kunnen verkregen worden, die de heer BAUD ook aldaar verlangt, en men zal er ook wel zorgen voor die inrigtingen, waar men de *speciale opleiding* kan verkrijgen, die de regering alsdan verlangt voor het examen bij gebrek aan ambtenaren der tweede klasse.

Of die *speciale opleiding* in Indië dan niet later zal blijken, voor het belang van de dienst, rijkere en nuttigere vruchten te leveren, dan die in Nederland, zal ik niet beslissen, en behoeft ook a priori niet beslist te worden.

De beaming en opvolging der denkbeelden van den heer ROCHUSSEN, zal mij bij den staat van het onderwijs in Indië in dit oogenblik volkomen voldoen en voorzeker de Indische ouders met mij. Die opvolging zal het bewijs leveren, dat de regering verlangt, de Indische maatschappij billijk en regtvaardig te behandelen, en het stelsel van gunsten te doen ophouden.

En dat de aanneming van een vast stelsel de hoofdkwestie is, heeft de heer ROCHUSSEN duidelijk uiteengezet in de weinige maar juiste woorden, waar hij zegt:

„Mijne heeren, ik heb in zoo vele bijzonderheden moeten treden over de toelating van ambtenaren voor Nederlandsch Indië en zoo weinig gesproken over de Delftsche academie zelve, omdat de hoofdquaestie eigenlijk ligt in de voorwaarden van toelating van de ambtenaren, en men, eerst wanneer die voorwaarden gesteld zijn, kan spreken over de wijze waarop de academie moet zijn ingerigt om die voorwaarden te vervullen en te waarborgen."

's HAGE.

12 December 1855. H. J. LION.

Redevoering, gehouden bij de overgave van het bestuur aan den heer DUYMAER VAN TWIST, in den raad van Indië, op den 12den Mei 1851.

Over weinige maanden zal het bestuur van den heer DUYMAER VAN TWIST over Nederlandsch Indië een einde nemen. Het is ons voornemen, zoodra wij daartoe de noodige bouwstoffen zullen verzameld hebben, een terugblik op dat vijfjarig bestuur te werpen.

In afwachting daarvan schijnt het ons niet zonder belang toe, het oogpunt te leeren kennen, waaruit de voorganger van den tegenwoordigen Gouverneur Generaal, de heer ROCHUSSEN, den toestand van Nederlandsch Indië beschouwde, toen hij zijne hooge waardigheid nederlei. Wij zijn daartoe in staat, door de redevoering mede te deelen, die hij gehouden heeft, bij gelegenheid der plegtige overgave van het bestuur. Daar zij niet in 't publiek werd uitgesproken, maar alleen in tegenwoordigheid van den nieuwen landvoogd en de leden van den raad van Indië, gelooven wij, dat wij onze lezers een belangrijk dokument onder de oogen brengen, dat geen hunner tot dus verre bekend is.

Inleiding.

Voor de eerste maal is Uwe Excellentie dit trotsch gebouw en deze indrukwekkende vergaderzaal binnengetreden, waarin, over de gewigtigste belangen dezer bezittingen, beraadslaagd wordt, terwijl het de laatste maal is, dat *ik* haar bezoek.

Wij zijn hier te zamen gekomen, om, in eene vergadering van den raad van Nederlandsch Indië, en omringd van de afbeeldsels van mijnen en uwen hoogen lastgever, van mijne en uwe voorgangers, het bestuur over Nederlandsch Indië, na bijkans 6 jaren door mij gevoerd te zijn, uit mijne handen in de uwe over te dragen. Alvorens daartoe over te gaan, verzoek ik Uwe Excellentie de opene brieven des Konings, houdende Uwer Excellentie's benoeming en het bewijs van den door Uwe Excellentie in handen des Konings afgelegden eed, hier te willen ter tafel brengen, dan wel te verklaren, dat die brieven in uw bezit zijn en dat die eed in 's Konings handen is afgelegd.

Na deze vertooning en na deze mededeeling, zou ik mij kunnen bepalen tot de dorre verklaring, dat het bestuur van mij op Uwe Excellentie is overgegaan, en tot het doen aanteekenen van dat feit in de notulen dezer

vergadering, om door niets anders te worden gevolgd, dan door den last, dat voortaan de stukken, welke beslissing of onderteekening vereischen, aan Uwe Excellentie en niet meer aan mij zullen worden voorgelegd. Maar zoude ik daarmede naar eisch de taak hebben volbragt, welke mij hier roept? Ik geloof het niet.

Beter zal ik het doel van deze zamenkomst bereiken, wanneer ik in eenige subjektive en objektive beschouwingen treed omtrent dat bestuur, van hetwelk de hooge verantwoordelijkheid thans op Uwe Excellentie overgaat.

Standpunt van den Gouverneur Generaal.

Nog is, ofschoon het aan pogingen daartoe niet heeft gefaald, de verantwoordelijkheid en daarmede de leiding van zaken van den Gouverneur Generaal niet overgegaan op hoofden van departementen, en de magt van den opperlandvoogd is nog steeds meer aktief dan passief. Nog is die magt niet terug gebragt tot een dikwerf niet aanwendbaar veto. Nog is de Gouverneur Generaal het middenpunt van alle zaken. Nog is hij de eenige magt, die den wil des opperbestuurs en den zijnen doet uitvoeren.

Aan deze stelling is, welligt niet geheel oneigenaardig, doch niet zonder aan velen aanstoot te geven, de benaming van „autokratie" of „zelfbestuur" gegeven.

Regerings-reglement.

Het Reglement op het Beleid der Regering van Nederlandsch Indië, vastgesteld bij 's Konings besluit van 20 Februarij 1836 no. 91, is nog de regel van bestuur. Maar, naar de thans bestaande Grondwet, zal het eerlang bij de wet moeten worden vastgesteld. Reeds in 1848 werd door mij aan den toenmaligen Minister een nieuw reglement voorgesteld, in verband met de nieuwe justitiële wetgeving, welke op 1o Mei van dat jaar alhier ingevoerd zou worden, en met hetgene, ter bevordering van algemeene belangen en beschouwingen, verder noodig en nuttig werd geacht. Nadat ook de nieuwe Grondwet was tot stand gebragt, verzocht een inmiddels opgetreden ander Minister van Koloniën, dat het ontwerp zoude worden herzien in den geest dier Grondwet en dat de raad van Nederlandsch Indië ook deswege zou dienen van konsideratiën en advies.

De kollegiale behandeling van eene zaak, uit haren aard zoo veel omvattend, behoefde een ruim tijdsbestek. De raad bragt een omstandig en merkwaardig berigt uit, met bijvoeging van een ontwerp van reglement met toelichtende memorie. Ofschoon ik alle hulde deed wedervaren aan de bekwaamheden en bedoelingen der ontwerpen, kon ik mij echter, ten aanzien van eenige belangrijke vraagstukken, met den geleverden arbeid niet geheel vereenigen, en dit bragt mij in de noodzakelijkheid, de opzending daarvan aan den Minister te doen gepaard gaan met opgave en ontwikkeling van mijne persoonlijke beschouwingen en beginselen.

Het is te verwachten, dat het aan de Staten-Generaal aan te bieden ontwerp, tot even belangvolle als levendige beraadslagingen zal aanleiding

geven en te hopen, dat de behandeling van eene stoffe, welke tot dus verre vreemd was gebleven aan de volksvertegenwoording, tot het meeste geluk en den zegen van moederland en kolonie zal worden ten einde gebragt.

Belangen van het grootste gewigt en vraagstukken van den teedersten aard zullen daarbij worden ter sprake gebragt, en de meest uiteenloopende en elkander tegenstaande gevoelens zullen warme voorstanders en even warme bestrijders vinden. Als zoodanige behoef ik slechts te noemen: de mate van deelname in het opperbestuur, door de volksvertegenwoordiging — de toepassing van dat opperbestuur door den Minister — de verhouding van hetzelve tot het Indisch bestuur — het stelsel van belastingen en de wijze van heffing derzelve, 't zij in geld 't zij in diensten, in verband met de krachten der bevolking en het productief vermogen van het land — het al dan niet verkoopen van land, of, om eigenaardiger te spreken, de overdragt van een gedeelte der regten van den souverein op privaat personen — de landverhuringen in de vorstenlanden — de bevoegdheid van Nederlanders om zich in deze bezittingen, of in sommige gedeelten daarvan, te vestigen — hunne staatkundige regten — en in verband daarmede de bepalingen voor de drukpers, ook voor hetgene elders wordt gedrukt en hier ingevoerd — voorts de mogelijkheid en het wenschelijke eener kolonisatie door Nederlanders, — de regten en verpligtingen van vreemde oosterlingen — het handel- en remise-stelsel — de verhouding van de kerk tot den staat — de verpligting, de bevoegdheid en het meer of min staatkundige met betrekking tot uitbreiding van het christendom onder Mahomedaan en Heiden — het onderwijs aan den inlander, aan den Europeaan en den daarmede gelijkgestelde — de middelen van bestaan voor hier geborenen uit Europesche ouders en voor kleurlingen — de regelen voor het benoemen en bevorderen van ambtenaren, in het staatkundig en administratief belang van den staat, en in het belang der betrokkenen.

Alle die onderwerpen, welke in een zoo naauw verband staan met het beheer der kolonie, met hare welvaart en toekomst, zijn, in de voorstellen betreffende een nieuw regerings-reglement, in het breede behandeld en zullen ook menigmaal Uwer Excellentie's aandacht en hooge belangstelling boeijen.

Raad van Indië.

Volgens het nog bestaande reglement op het beleid der regering is aan den Gouverneur-Generaal een adviserende raad toegevoegd, te zamengesteld uit eenen, door den Koning te benoemen, vice-president en vier leden, en bijgestaan door eenen sekretaris; welke raad door den Gouverneur-Generaal kan worden gepresideerd, zoo dikwerf hij dit noodig oordeelt.

In 1839 is, op last van het opperbestuur, de betrekking van sekretaris bij den raad ingetrokken, en in 1840 is, bij aanschrijving van den Minister van Koloniën, verklaard, dat de raad van Indië steeds moest worden beschouwd als een regerings kollegie, als wel is waar slechts een adviserend, maar niettemin een integrerend deel van het hoog bestuur.

Vermits echter deze aanschrijving onder het opschrift *geheim* ontvangen werd, is aan haren inhoud geene openbaarheid gegeven.

Omtrent de verhouding van den raad tot den Gouverneur-generaal en diens standpunt bestaat dus eene onzekerheid, welke dikwerf aanleiding tot moeijelijkheden zou hebben kunnen geven, ware het niet, dat door wederkeerige inschikkelijkheid en persoonlijke genegenheid, botsingen van dezen aard steeds zijn voorgekomen of vermeden.

Algemeene Sekretaris.

Ook is aan den Gouverneur-Generaal toegevoegd een algemeene sekretaris en het noodig aantal adjunkt-sekretarissen.

De eerstgemelde dier betrekkingen is op dit oogenblik niet definitief vervuld. De hoofdambtenaar, welke gedurende ruim tien jaren die zware en moeijelijke taak vervulde, heeft, krachtens eene magtiging des Konings, in afwachting eener difinitive benoeming, als provisioneel lid zitting in den raad genomen.

Hoe moeijelijk het mij ook moest vallen, in de laatste weken van mijn bestuur, met eenen anderen algemeenen sekretaris te moeten arbeiden, dan met hem, die mij sinds 5½ jaar trouw en ijverig met zijne kundigheden en ervaring had ter zijde gestaan, heb ik echter vermeend meest in 's rijks belang en ten genoege van Uwe Excellentie te handelen, door van de eene zijde de vervulling dier betrekking niet uit te stellen tot dat ik het bestuur zou hebben overgegeven, en van den anderen kant daarin slechts bij wege van waarneming te voorzien; waardoor aan Uwe Excellentie de gelegenheid wordt voorbehouden, eene eigene definitieve keuze te doen van den man, die haar zoo nabij moet staan, en wiens doen en laten ontwijfelbaar moet toebrengen tot den goeden gang van zaken en tot de meerdere of mindere mate van genoegen in het volbrengen der zoo moeijelijke taak, welke Uwe Excellentie wacht.

Ik vertrouw echter, dat mijne keus gevallen is op eenen man, die, bij onbesproken handel en wandel, regtskennis en ervaring in vele zaken paart aan eene gemakkelijke wijze van arbeiden en van omgaan; en dat Uwe Excellentie in hem meer en meer zal zien ontwikkelen de vereischten, welke noodig zijn voor de taak, voor welke hij aanvankelijk eene groote mate van geschiktheid heeft doen blijken.

Personeel der Algemeene Sekretarie.

Talrijk is het personeel, 't welk de Algemeene Sekretarie zamenstelt, wanneer men slechts de naamlijst daarvan raadpleegt; maar eerder bekrompen is zulks te noemen, wanneer men let op het groote getal van zaken en het groote gewigt van vele derzelve, welke dagelijks te behandelen zijn.

Sedert mijne komst aan het bestuur, op het einde van September 1845, zijn de werkzaamheden uitermate toegenomen, en geen wonder! Als zoo vele aanleidingen daartoe, behoef ik slechts te noemen de versnelde gemeenschap over den zoogenaamden overlandweg — de meerdere en nog steeds

toenemende belangstelling en bemoeijing in Nederland met de Indische aangelegenheden — de invoering eener nieuwe wetgeving met al de gevolgen en aankleve van dien — de terugwerking der staatsschokken in Europa — de terugwerking, zoowel van vroegere overdrijving ten aanzien van het inlandsch bestuur en de heffing van belastingen of pachten, als van het doen verslappen van ons gezag, vooral in de verhouding tot eenige der bezittingen buiten Java.

Na alzoo in enkele hoofdtrekken te hebben gesproken van het inwendige van het bestuur en de middelen, welke Uwe Excellentie meer direkt ten dienste staan, zal ik overgaan, met even korte trekken de middelen daar buiten aan te stippen, in verband met de onderwerpen van behandeling.

Direkteur-Generaal van Financiën.

De betrekking van Direkteur-Generaal van Financiën is nog altijd hoog aanzienlijk en gewigtig, ofschoon zij niet meer is, wat oudtijds was de Direkteur-Generaal, die onmiddellijk op den Gouverneur-Generaal volgde en de primus inter pares in den raad was.

De Direkteur-Generaal van Financiën heeft het beheer der geldmiddelen, der kassen, de begrooting en de boekhouding; hij is tevens voorzitter van den raad van financiën of generale direktie.

Begrooting.

Alle ontvangsten en uitgaven zijn tijdens mijn bestuur gebragt op de begrooting, met afschaffing van alle speciale fondsen, en gesteld onder kontrôle van de Algemeene Rekenkamer.

Ten aanzien van de ontvangsten en uitgaven in Nederland ten behoeve van Indië bestaat echter, uit gebrek aan beginselen, nog onzekerheid, zoo dat uit de begrooting bezwaarlijk kan worden gekonstateerd, wat het werkelijk batig slot ten behoeve van het moederland is of zijn zal. Ook dit punt zal ontwijfelbaar worden behandeld bij de herziening van het regerings-reglement.

Cirkulerend medium.

Een ander hoogst gewigtig en moeijelijk onderwerp zal, naar ik hoop, door de wet worden geregeld niet alleen, maar ook verbeterd. Ik bedoel het cirkulerend medium.

Ontwerpen daartoe strekkende zijn door mij aan den Minister ingezonden. Ondertusschen heeft, ten aanzien van het betaalmiddel in Indië sedert 1845, eene aanvankelijke groote verbetering plaats gegrepen en bestaat er sedert dien tijd eene stabiliteit, welke vroeger gemist werd.

Raad van Financiën.

De raad van financiën wordt geraadpleegd over alle voorstellen, welke de strekking hebben tot het voordragen van bepalingen tot vermeerdering en vermindering van 's lands inkomsten en van 's lands uitgaven; hij advi-

seert voorts over alle zaken, waarop nuttig geacht wordt advies te vragen.

De raad is, onder het voorzitterschap van den Direkteur-Generaal, zamengesteld uit den direkteur van produkten en civiele magazijnen, den direkteur der middelen en domeinen, en den direkteur der kultures.

Ieder direkteur staat echter, ten aanzien der behandeling der zaken van zijne eigene direktie, in regtstreeksche korrespondentie met den Gouverneur-Generaal en is dus hoofd van een departement van algemeen bestuur.

Direktie der produkten en civiele magazijnen.

De eerstgemelde heeft het beheer van 's lands produkten en derzelver verkoop — de voorziening in behoefte van goederen, door verstrekkingen uit de pakhuizen of door leverantiën en uitbestedingen — bevrachtingen — den handel op Japan — de pakhuis administratie — den verkoop van zout — den waterstaat en de openbare werken — de brieven en wagen posterij — de landsdrukkerij.

Veel omvattend is daardoor het beheer van dezen hoofdambtenaar.

Waterstaat en openbare werken.

Ik heb voorgesteld de taak van de direktie der produkten en civiele magazijnen te verligten, door het beheer van waterstaat en openbare werken met aanverwante takken van kunst en wetenschappen tot eene afzonlijke direktie te maken, maar hierin is tot dus verre niet getreden.

Java in het bijzonder en Nederlandsch Indië in het algemeen heeft aan niets meer behoefte, dan aan eenen wel ingerigten waterstaat, vooral met het doel, om meer en meer de vruchtbaarheid des bodems te bevorderen, door waterleidingen tot het besproeijen der velden en tot afvoer van het overtollige water, en om het nog zeer gebrekkige transportwezen te verbeteren door het aanleggen en verbeteren van karren-wegen, het bevaarbaar maken van rivieren enz. Veel is reeds gedaan, doch nog veel meer blijft te doen over. Groot en veelvuldig is in dit opzigt geweest de overdrijving van het stelsel van heerendiensten en gedwongen leveringen door de bevolking, zonder, of zonder genoegzame betaling.

Hoeveel die diensten en leveringen aan de bevolking wel kosten zouden, is niet te berekenen; geheel kunnen en moeten die niet worden ontbeerd, maar meer en meer moeten de verouderde misbruiken in dat opzigt worden afgeschaft.

Direktie der middelen en domeinen.

Niet minder omvattend en belangrijk is het beheer aan den direkteur der middelen en domeinen toevertrouwd. Daartoe behooren:

In- en uitgaande regten.

Het beheer der in- en uitgaande regten en verdere belastingen en bepalingen betreffende den handel is, reeds op zich zelf alleen, eene belangrijke administratie.

Die tak van inkomsten is eene der belangrijkste van de kolonie; naar mijn gevoelen zal echter de noodzakelijkheid bestaan, om de tarieven meer stelselmatig in te rigten en in verband te brengen met het nieuwe beginsel der scheepvaart-wetten, en vooral een meer stelselmatig verband daar te stellen tusschen de tarieven, welke voor Java en die welke voor de buitenbezittingen bestaan.

Verpachte middelen.

Het beheer der verpachtingen, waaronder die van het opium-monopolie en die van de bazars, is mede hoogst gewigtig.

De eerstgemelde, vroeger door kunstmiddelen opgedreven, ten gevolge waarvan een uitgebreide smokkelhandel is ontstaan, is later gedaald, ook door den teruggang van welvaart, tijdelijk in het centraal gedeelte van Java waargenomen. Nu echter is de pacht weder gunstiger voor de pachters en mag men verwachten, dat zij weder stijgen zal. In uitwerking strekt zij, om het gebruik van opium te beperken. Een verbod op den invoer van die bedwelmende droogerij, ook „heulsap" genoemd, zou niet te handhaven zijn, en hoe goedkooper zij te bekomen zou zijn, hoe grooter het gebruik zou wezen.

Het meest afdoende, mij bekende middel, om het gebruik te verminderen, bestaat in het verminderen van het toegelaten aantal opium-kitten.

Het was mijn voornemen belangrijke wijzigingen in de bazar-pacht te brengen, ten einde de knevelarijen van de pachters te weeren, aan wier willekeur de zucht van eenige ambtenaren tot opdrijving van deze pacht haar overgelaten had. Doch de Minister heeft verlangd, dat aanvankelijk nog op den ouden voet zoude worden voortgegaan, middelerwijl een onderzoek zou worden ingesteld, ten doel hebbende ze af te schaffen en door andere middelen te vervangen. Dat onderzoek heeft plaats en het resultaat daarvan zal Uwe Excellentie eerlang overgelegd moeten worden.

Diverse pachten en belastingen.

Behalve deze en alle andere pachten, heeft de direkteur der middelen en domeinen het beheer over alle direkte en indirekte belastingen, met uitzondering der landelijke inkomsten, voorts van de vendu-administratiën, de domeinen, de tin- en andere mijnen.

Omtrent elk dezer takken van inkomsten zou ik belangrijke bijzonderheden kunnen aanstippen, doch het bestek, 't welk ik mij voorgeschreven heb, laat zulks niet toe.

Direktie der kultures.

Hoogst belangrijk is het beheer aan den direkteur der kultures opgedragen; het omvat de groote volkskultuur, het algemeene voedingsmiddel, de rijst; voorts de regeling der heerendiensten, de landrente en alle de gouvernementskultures, bij gedwongen dienst.

Landrente.

Omtrent de regeling en heffing van de landrente bestaan nog steeds groote onzekerheid en misbruiken.

Er is geen onderwerp, waarover zooveel verschil van gevoelen zelfs bij de meest ervarene ambtenaren bestaat, als juist dat.

De organieke bepalingen zijn nimmer behoorlijk ten uitvoer gelegd of gelegd kunnen worden.

Een door het ministerie aanbevolen stelsel van administratie heeft tot groote ongelijkheden en hier en daar tot overdrijving geleid. Een daartegenover staand stelsel, door velen voorgestaan, heeft ten doel om tot metingen, schattingen enz. en tot individuëlen aanslag over te gaan. Dit zou het karakter van proportionele opbrengst, naar gelang van den oogst en de prijzen van elk jaar, doen verliezen, en de landrente tot eene vaste verponding maken, 't welk tot nog vrij wat meer misbruik leiden en waarschijnlijk het hechtste steunpunt der Javaansche maatschappij, het dessa-bestuur, in deszelfs hartader aantasten zou. De geschiedenis van Britsch Indië leert ons, welke gevolgen hiervan te verwachten zouden zijn.

Ik heb mijne zienswijze over dit belangrijk onderwerp onlangs, in eene aanschrijving aan den direkteur der kultures, bekend gemaakt.

In de kultures van produkten voor de Europesche markt zijn in de laatste jaren vele en groote veranderingen, welke ik verbeteringen durf noemen, tot stand gebragt.

Koffij-kultuur.

De koffijteelt was eenigermate verachterd, doch door belangrijke aanplantingen en verbeteringen in de kultuur is de produktie thans weder sterk toenemend; die van het jaar 1850 was de grootste welke immer heeft plaats gehad; terwijl ook die van 1851 wordt verwacht zeer aanzienlijk te zullen zijn.

Suiker-kultuur.

De kultuur van suikerriet en de bereiding van suiker zijn thans op eene hoogte gekomen, welke alle vroegere berekeningen en uitkomsten ver overtreft.

Het is mij mogen gelukken, voor het eerst ten aanzien van de fabrikagie van suiker het stelsel in te voeren, dat door partikuliere ondernemers daartoe belangrijke kapitalen zijn aangewend, welke vroeger bij wijze van rentelooze voorschotten door het Gouvernement werden verstrekt.

Naarmate de kontrakten voor de bereiding van suiker vervallen, worden zij vernieuwd of verlengd, met zoodanige wijzigingen als, na grondig onderzoek, gebleken zijn meest bevorderlijk te wezen aan de belangen van het rijk en van den inlander en ondergeschikt ook van handel en scheepvaart.

Indigo-kultuur.

Tegenover uitbreiding van de suiker-kultuur is die van indigo aanzienlijk

verminderd. Zij werkt zeer schadelijk voor de bevolking, en de sawah's, welke door de „tarum-kembang" meer en meer worden uitgeput, kunnen duurzaam die teelt niet verdragen; want zij worden niet, even als de indigo-gronden in Bengalen, jaarlijks door een vruchtbaarmakend slib der groote stroomen van dat land overdekt. Naar mijne meening zal de indigo-kultuur op groote schaal duurzaam niet vol te houden zijn.

Tabaks-kultuur.

Ook de tabaks-kultuur, de drukkendste van allen op de bevolking, met groote overdrijving in- en opgevoerd, is aanzienlijk verminderd. Hetgeen daarvan is overgebleven, is beter geregeld; in dit opzigt zijn nog onlangs heilzame voorschriften gegeven. Wanneer daaraan de hand wordt gehouden en de kontraktanten begrijpen, dat hun duurzaam belang medebrengt, dat zij hunne belangen aan die der bevolking verbinden, al moge zulks voor een oogenblik met eenige winstderving gepaard gaan, dan kan zij voor verder verval bewaard blijven en nog goede resultaten opleveren.

Thee-kultuur.

Ook in de thee-kultuur heeft inkrimping en groote wijziging plaats gehad. De kontraktanten moeten thans hunne thee voor de Europesche markt bereiden en afpakken; en, met besparing van veel noodeloos vervoer, zal hierdoor eerlang ook het zoo kostbaar etablissement te Meester Cornelis afgeschaft kunnen worden.

Kaneel- en chochenille-kultuur, zijde- en katoenteelt.

De kaneel- en chochenille-kultuur geven voldoende uitkomsten en breiden zich langzaam uit. De zijde-teelt is onbestaanbaar bevonden. Ook de proeven van katoenteelt hebben nog geene voldoende resultaten geleverd, maar zij worden nog voortgezet en ik wanhoop niet dat die kultuur eenmaal belangrijk kan worden.

Bosschen.

Door den schier ongekontroleerden aankap van djati-hout voor de vestingwerken, de suiker-fabrieken, de tabaksloodsen en andere behoeften, zijn de bosschen zoo zeer verachterd, dat zulks zorgwekkend werd voor de toekomst. Er zijn, op mijne voorstellen, deskundige personen als boschbeambten uit Duitschland gekomen. Aanplantingen van djati zijn bevolen en eene andere regeling voor de houtstapelplaatsen is ingevoerd. Ook is door mij bepaald, dat het timmerhout voor de buitenbezittingen niet verder uit Java zal worden verschaft, maar dat die bezittingen in eigen behoefte aan hout moeten voorzien.

Het in stand houden der nog bestaande bosschen op Java en het aanplanten van nieuwe heeft bijzonder mijne aandacht getrokken; des te meer omdat ook de inlander, vooral in het midden gedeelte van Java, gewoon is, voor zijne gagah's en voor den tabaksbouw voor eigene behoefte, veel hout

te doen vallen of op stam te verbranden. Wetenschap en ondervinding leeren, dat het ontwouden in een tropisch gewest grooten en hoogst schadelijken invloed heeft op het klimaat. Ik schrijf hieraan ten deele toe de groote afwijkingen, welke in de laatste jaren zijn waargenomen in de regelmatige afwisseling der moessons en het gebrek aan water in de bergstroomen gedurende het drooge jaargetijde. Wanneer dus op den verkeerden weg voortgegaan wierd, zouden de gevolgen voor de vruchtbaarheid van Java niet te berekenen zijn. Ik heb daarom gemeend in het bijzonder de aandacht van Uwe Excellentie op dit gewigtig punt te moeten vestigen.

Na alzoo, in eenige hoofdtrekken, van het beheer der onderscheidene direktiën van financiën te hebben gesproken, zal ik ter loops gewag maken van eenige andere kollegiën of takken van administratief beheer.

Rekenkamer.

De algemeene rekenkamer heeft eene zelfstandige werking, welke hoogst weldadig is tot handhaving van orde en regelmaat in het geldelijk en materieel beheer, toebetrouwd aan een, door deze uitgestrekte bezittingen verspreid, en vaak afwisselend personeel van rekenpligtige ambtenaren. Ik heb steeds getracht het moeijelijk toezigt der rekenkamer uit te breiden en dat kollegie te handhaven en te beschermen, zoo dikwerf pogingen werden aangewend om zijne nuttige werking te verlammen of te verzwakken.

Wees- en boedelkamers.

Ook de wees- en boedelkamers hebben een zelfstandig beheer. Ik behoef Uwe Excellentie niet te verwijzen op het hooge nut dezer instellingen voor de belangen en regten van weduwen en weezen. Alleen wil ik vermelden, dat de organieke reglementen en tarieven dier instellingen nog herziening en wijziging zullen behoeven, om ze meer in verband te brengen met de nieuwe wetgeving.

Hoofdkommissie van onderwijs.

Voor het onderwijs bestaat eene hoofdkommissie, welke met het toezigt en de regeling belast is, voor zooveel betreft den Europeaan, de met den Europeaan gelijk gestelden en de in de Molukkos talrijk aanwezige inlandsche Christenen, en zulks onder voorzitterschap van een lid uit den raad van Indië (welke plaats echter, sedert het vertrek van het laatst van hier naar het moederland teruggekeerd lid in den raad van Indië, onvervuld is gebleven.)

Ondanks de eigenaardige moeijelijkheden daaraan verbonden, is, blijkens de door den druk openbaar gemaakte verslagen, in de laatste jaren veel, zeer veel gedaan voor het lager onderwijs. Thans ook wordt door particulieren, met volkomen goedkeuring van het Gouvernement, eene proeve genomen, of en in hoe verre het mogelijk is aan een algemeen gevoelde behoefte aan middelbaar onderwijs te voldoen.

Onderwijs onder den inlander.

In afwachting der verwezenlijking van de, door het opperbestuur geopende, vooruitzigten, betreffende het geven van onderwijs aán den inlander, hoofdzakelijk met het doel, om goede inlandsche ambtenaren te vormen, zijn hier en daar, door de zorg van hoofden van gewestelijk bestuur, voorloopig plaatselijke inrigtingen van dien aard daargesteld; doch ik heb het voorzigtig geacht, voor alsnog dien tak onder meer dadelijk beheer van het Gouvernement te houden; zijnde het, met het oog op den staatkundigen invloed daaraan verbonden, ontijdig voorgekomen, nu reeds ook dien tak te brengen onder de voormelde hoofdkommissie.

Kerkelijke zaken.

Aan eene andere kommissie, ook onder de leiding van een lid van den raad van Indië, en waarin mede zitting hebben de te Batavia gevestigde leeraren, is opgedragen het bestuur der Protestantsche kerk in Nederlandsch Indië; terwijl het bestuur der Roomsch-Katholijke kerk in handen is van een kerkvoogd van hoogeren rang, dan vroeger in deze kolonie gekend was, ofschoon deze tevens de betrekking van pastoor te dezer hoofdplaats bekleedt.

Is de verhouding tusschen kerk en staat in Europa een moeijelijk vraagstuk, hoeveel te meer is zij zulks niet in deze Oostersche wingewesten, bewoond door Mahomedanen en Heidenen en waar het gezag wordt gevoerd en gehandhaafd door een betrekkelijk zeer gering getal Europeanen, behoorende tot twee tegen elkander overstaande kerkgenootschappen, doch over het algemeen meer onverschilligheid ten aanzien van de godsdienst aan den dag leggende, dan zulks met onze voorvaderen en zelfs met onze landgenooten in het moederland het geval is, — in wingewesten waar de grondslag van ons gezag berust op de stilzwijgende voorwaarde, dat de godsdienst der inwoners door het Europeesch gezag zou worden geëerbiedigd, — eene voorwaarde van welker getrouwe naleving welligt het behoud dezer bezittingen eenmaal afhankelijk kan zijn.

Gevaarlijk zijn dus de pogingen, om in deze gewesten de kerk geheel onafhankelijk te doen zijn van den staat. Stoute stappen werden in dien zin gedaan tijdens mijne aankomst in deze gewesten. Daar ik dezelve niet als een op zich zelf staand feit kon beschouwen, maar als een schakel in de keten van een beraamd meer omvattend plan, meende ik daaraan door eenen maatregel van gestrengheid paal en perk te moeten stellen; te meer daar het mij spoedig bleek, dat verzet in de kerkelijke aangelegenheden zou leiden tot verzet in staatkundige aangelegenheden van het bestuur over deze bezittingen.

Ik vond echter bij het opperbestuur niet dien steun, welken ik meende te kunnen verwachten. Het eerste gevolg was, dat wel is waar een ander kerkvoogd, dan die welke door een vermetel verzet zijne verwijdering onvermijdelijk had gemaakt, herwaarts werd gezonden; doch dat in effecte

door het opperbestuur werd toegegeven aan vorderingen, welke ik onbestaanbaar achtte en nog acht.

Een tweede gevolg was dat ook het bestuur der protestantsche kerk meer zelfstandigheid verkreeg dan vroeger; zoodat wel nog niet op dit oogenblik, maar toch later, zich de gevolgen daarvan zullen vertoonen, waarvan de uitwerking niet anders dan bedenkelijk voor ons staatkundig aanwezen zal zijn.

Moeijelijk is het vraagpunt, in hoe verre het bestuur eener christen mogendheid moet bevorderen of tegengaan de pogingen van hen die, 't zij door godsdienstijver 't zij door nevenoogmerken gedreven, het kruis willen stellen in de plaats van de halve maen of van de heidensche afgodenbeelden, maar zeker is het, dat ten deze een vast beginsel zal moeten worden aangenomen en gevolgd. In de onzekerheid, welke ten deze bestaat, heb ik gemeend best te doen, het stelsel van onthouding, zooveel mogelijk en voor zooverre zulks met de openbare rust bestaanbaar was te achten, te moeten volgen. Overigens is deze even belangrijke als teedere zaak in het breede behandeld, bij de gewisselde stukken, betreffende een nieuw regerings-reglement.

Geneeskundige dienst.

Er is nog een tak, welke mede in onmiddelijke betrekking tot het Gouvernement staat, namelijk de burgerlijke geneeskundige dienst, belangrijk vooral omdat de vaccine en de maatregelen bij volks-epidemiën, zoo menigvuldig in tropische gewesten, onder dezelve gerangschikt zijn. Maar die tak is in naauw verband met de militaire geneeskundige dienst, omdat de chef van deze, tevens de chef van gene is; met dit verschil dat hij, wat de militaire geneeskundige dienst betreft, een ondergeschikte is van den kommandant van het leger. Uwe Excellentie gevoelt, zonder dat ik hare aandacht daarop behoef te vestigen, dat de grenzen van die aanverwante diensten moeijelijk af te bakenen zijn, en dat de geneeskundigen, welke hunne vorming aan de hooge scholen hebben ontvangen, niet zelden zich bevinden in eene ondergeschikte verhouding tot de geneeskundigen, aan het daarvoor bestemde militaire gesticht opgeleid.

Er zijn thans inrigtingen bij de groote hospitalen daargesteld, ten doel hebbende, om jonge inlanders voor de geneeskunde en de vaccine op te leiden. Dit geeft aanvankelijk gunstige resultaten en verwachtingen.

Ook wordt eene instelling daargesteld tot opleiding van inlandsche vrouwen voor de verloskunde, welke onder den inlander nog op eenen zeer lagen trap staat.

Over andere min belangrijke instellingen, tot het administratief bestuur in verband staande, zal ik niet spreken, maar thans overgaan tot het justitiewezen.

Justitiewezen.

Voor dit departement bestaat geen hoofd; de aanraking van het Gou-

vernement met hetzelvé bestaat met het Hoog Geregtshof, in de gevallen organiek voorgeschreven, met den president van dat opperregtelijk collegie, vooral ten aanzien van het personeel der ambtenaren van het regtswezen, en met den Prokureur-Generaal bij hetzelve als hoofd van het openbaar ministerie.

Met 1 Mei 1848 werden in werking gebragt, behalve eenige algemeene bepalingen van wetgeving, een reglement op de organisatie en het beleid der justitie, een burgerlijk wetboek en een handelswetboek; een en ander gedurende vele jaren in het moederland voorbereid en eindelijk vastgesteld, zonder dat ik deswege nader was geraadpleegd. 't Is waar, mij werd vrijgelaten, die gedeelten der door den Koning reeds gearresteerde stukken, omtrent welke mij zulks volstrekt ongeraden voorkwam, niet, of niet dan gewijzigd, in te voeren; doch ik heb van die bevoegdheid des te minder gebruik kunnen maken, daar de bedoelde stukken mij, niet vroeger dan 7 dagen vóór dat zij voorloopig moesten openbaar gemaakt worden, zijn ter hand gekomen; weshalve, ofschoon de werkelijke invoering op eenige maanden later bepaald werd, door mij niet, dan daar waar het volstrekt noodig was, van die bevoegdheid gebruik is gemaakt.

Om mij in die invoering behulpzaam te zijn en alle verder benoodigde en daarmede in verband staande reglementen te ontwerpen, werd een kundig regtsgeleerde en geacht staatsman tijdelijk herwaarts gezonden; zijn persoon en de wijze, waarop hij zich van zijne taak heeft gekweten, zijn boven mijnen lof verheven; doch dit laat niet na, dat het wenschelijk ware geweest, dat zijne zending tot een minder kort tijdsbestek ware beperkt gebleven, dat hij daardoor de gelegenheid had gehad, om, alvorens handen aan den arbeid te slaan, persoonlijk meer kennis van land en volk op te doen dan men op deze veelslachtige hoofdplaats van Nederlandsch Indië kan verkrijgen, en dat hij zijn verblijf in deze gewesten had kunnen rekken, tot dat een aantal, uit de nieuwe wetgeving voortvloeijende of daarmede in noodwendig verband staande, reglementen en verordeningen zoude zijn ten einde gebragt, en aldus de goede loop van het geheel op afdoende wijze zoude zijn verzekerd. Zulks echter mogt het geval niet zijn; de door zwaren arbeid en overspanning geschokte gezondheid van den bedoelden regtsgeleerden staatsman gedoogde geen langer verblijf.

Persoonlijk heb ik mij moeten bepalen, alleen uit de hier ontworpene reglementen datgene te weren, wat de staatkunde ten aanzien van den inlander of het stelsel van bestuur kwetsen zou, en ik mag mij gelukkig achten, hier en daar de invoering van bepalingen te hebben voorkomen, welke, naar mijne overtuiging, te zeer zouden hebben ingedruischt tegen den zedelijken en stoffelijken toestand dezer kolonie; maar nog kan ik niet ontveizen, dat begrippen, gegrond op en uitgaande van Westersche maatschappelijke instellingen op Europesche wijze gecodificeerd, te veel aanstoot hebben gegeven aan de instellingen en begrippen van Oostersche bevolkingen, gehecht aan oude herkomsten, en die in hunnen Koran niet alleen de voorschriften voor hunne godsdienstige maar ook voor hunne burgerlijk-maatschappelijke verpligtingen plegen te vinden.

Veel blijft er dus nog ter aanvulling en verbetering over; en ik acht het een geluk, dat dit zal geschieden onder eenen opper-landvoogd, die in de regtswetenschap eene bijzondere vermaardheid heeft gekregen en die, zoo als de raad van Indië nu zal zijn zamengesteld, daarin in dit opzigt meer hulp en voorlichting zal vinden, dan zulks onder mijn bestuur het geval kon zijn.

Thans zal ik overgaan, om Uwer Excellentie's aandacht kortelijk te vestigen op land- en zeemagt.

Landmagt.

Het bevel over het leger wordt gevoerd door een generaal-officier, thans van den hoogsten rang. Hij is tevens de chef van het departement van oorlog, welks personeel bestaat uit officieren, die oneigenaardig heeten te behooren tot den generalen staf. Zoodanige staf bestaat echter niet; die dienst wordt waargenomen door officieren van de genie of der artillerie.

Er is eene formatie van het leger op gewoon kompleet, op groot kompleet, en op voet van oorlog.

Ten jare 1848 is, met het oog op staatkundige verwikkelingen in Europa, de troepen-sterkte op Java op groot kompleet gebragt. Zij keert langzamerhand op gewoon kompleet terug, doch gaat dit laatste nog te boven.

Het leger is zamengesteld: 1°. uit Europeanen. Deze zijn slechts voor een gedeelte Nederlanders en voor een gedeelte vreemdelingen, waaronder vele overloopers en slecht volk, over welke eene strenge discipline moet worden gehandhaafd.

2°. Uit Afrikanen, welke in de meeste opzigten met de Europeanen zijn gelijk gesteld. Te bejammeren is het, dat, om redenen van staatkunde, dit element in het leger van lieverlede vermindert en spoedig geheel zal zijn verdwenen. De neger-soldaat staat hoog aangeschreven en hij is even moedig als gehard tegen den invloed van het klimaat.

3°. Uit Ambonezen. Doordien op de werving niet goed acht werd geslagen en vele rekruten werden geleverd, die van ver verwijderde eilanden werden getrokken, is dit element in het leger eenigermate vervallen van het standpunt, 't welk het vroeger had ingenomen; in den laatsten tijd is er echter meer en beter de hand aan gehouden.

4°. Uit Boeginezen; doch de ontembaarheid van dezen volkstam en de gedurige tooneelen van moord en roof, door hen begaan, hebben de regering doen besluiten, in het belang der discipline van het leger, de aanwerving van Boeginezen te staken.

5°. Uit Javanen en Madurezen. Een generaal-officier, welke nu ongeveer twee jaren geleden in de handhaving van 's lands gezag op Bali het leven liet, schatte den Javaanschen en Madureschen soldaat (mits niet dan na eenige jaren dienst) hooger dan van eenigen anderen landaard.

In tijden van oorlog zouden wij waarschijnlijk van Bali en Lombok goede rekruten of hulptroepen kunnen trekken.

Wat de officieren betreft, de bevordering is snel. Een gedeelte van de

officieren is herkomstig van de militaire akademie te Breda, en deze munten uit door bijzondere hoedanigheden en kennis, maar zijn soms bezield met een geest van overdreven liberaliteit en betweterij, welke niet gunstig werkt op de discipline en steeds strengelijk beteugeld moet worden. Een ander gedeelte, het grootste en welligt te groote gedeelte, wordt gevonden uit onder-officieren.

Behalve een chef van den algemeenen staf, bestaat er een kolonel-chef van de genie, een van de artillerie, een van de geneeskundige dienst, en een kolonel hoofd-intendant.

Genie.

Wat het wapen der genie te beteekenen heeft in een land, waar een aantal belangrijke vestingen wordt aangelegd, waar zoo vele middelen ontbreken, welke in Europa ruimschoots voorhanden zijn, en waar alles als 't ware moet worden geschapen, behoeft geen betoog. Maar of die vestingen onder alle omstandigheden aan het doel zullen beantwoorden en ons het behoud der kolonie verzekeren, zal de tijd moeten leeren.

Ondertusschen hebben zij schatten verslonden en, door de levering van gedwongen koeli's, eene stoornis in de Javaansche maatschappij te weeg gebragt, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn. De rampen, welke het centraal gedeelte van Java hebben getroffen, zijn daaraan voor een groot gedeelte toe te schrijven. En ofschoon nu wel sedert den laatsten tijd de gedwongen dienst door vrijwillige is vervangen, en dus in dit opzigt de druk minder zwaar is, zoo voegt zich toch in de Javaansche maatschappij bezwaarlijk eene klasse van proletaires, welke niet aan eene bepaalde lokaliteit gebonden is, en zijn de geldelijke uitgaven daardoor verhoogd. Ware slechts een gering gedeelte van de schatten, van den arbeid en van de wetenschap, welke tot den aanleg dezer vestingen zijn besteed, aan verbeteringen van waterleidingen en vervoer-middelen op Java gewijd, wat zou de toestand van dit eiland niet anders en beter zijn geweest!

En nog, wanneer slechts het einde dezer werken kon worden berekend! doch ook dit is niet het geval, en het ééne schijnt steeds tot het andere te leiden.

Eenige jaren geleden, bestemde Koning WILLEM II een generaal-officier herwaarts, om deze en andere tot het militaire wezen betrekkelijke questiën te onderzoeken. Ik vond dien inspekteur alhier bij mijne aankomst, en het was in overeenstemming met hem, dat eene aangevangen vesting bij Gombong in Bagelen werd gestaakt en eene voorgenomene bij Melierip, in de residentie Soerabaja, niet werd aangevangen. Daarentegen werd als toen onvermijdelijk geacht, de belangrijke haven van Tjilatjap, aan Java's zuidkust, te versterken, en in 1848 werd de noodzakelijkheid ingezien, om eene versterkte positie bij de reede van Batavia daar te stellen, zoowel om eene landing moeijelijk te maken, als om eene wijkplaats voor onze schepen en vooral voor eene rijke, geheel onbeschermde, koopvaardij-vloot daar te stellen.

Die werken zijn reeds ver gevorderd.

Artillerie.

Naar gelang de vestingen in gereedheid komen, moet in de, ook zeer kostbare, bewapening derzelve worden voorzien. De taak van de artilleriedirekte is dus ook zeer gewigtig.

Het materiëel wordt gedeeltelijk uit Nederland aangevoerd en gedeeltelijk in Indië vervaardigd, ten welken einde de konstruktie-winkel te Soerabaja, welke uitsluitend onder militair beheer gebragt is, geheel wordt ingerigt. Ook zijn en werden fabrijken tot vervaardiging van buskruid aangebouwd, waartoe veel grondstof aanwezig is, die des noods op Java zelf kan worden aangeschaft.

Militaire geneeskundige dienst

Wat de geneeskundige dienst bij het leger aanbelangt, algemeen wordt erkend, dat voor de verpleging en verzorging van den zieken of gewonden militair zeer veel is gedaan, en dat dit gedeelte van de dienst uitmuntend mag worden genoemd. Menschlievendheid vereenigt zich in deze met goede staatkunde en met zuinigheid, maar tevens met het beginsel, om voor den militair niets te sparen wat waarlijk noodig is.

Administratie van het leger.

De administratie van het leger is regelmatig en goed, maar omslagtig. Onlangs is eene herziening bevolen van het reglement van administratie, met talrijk daarop gemaakte wijzigingen en aanvullingen, in welks doolhoven een oningewijde kwalijk den weg kan vinden.

Schutterijen, Pradjoerits en Djaijang Sekars.

Over de schutterijen, Pradjoerits en Sekars, waaronder begrepen zijn de barissans en hulptroepen van inlandsche vorsten, bestaat eene afzonderlijke inspektie of direktie, welke mijns inziens gevoegelijk met het militair departement zou kunnen worden vereenigd.

Zeemagt.

Vroeger bezat de kolonie eene eigene marine of flottille, bestemd tot het bekruissen van dezen Archipel ter wering van den zeeroof, het bezetten van stations en het onderhouden van de gemeenschap. Bovendien was er een auxilair eskader van de Nederlandsche marine, bestemd om de kolonie tegen eenen Europeschen vijand te verdedigen,

Later is de koloniale marine afgeschaft en gebragt onder die van het moederland. Ik durf de verklaring niet afleggen, dat hierdoor eene verbetering is daargesteld, maar zou eer het tegendeel gelooven.

Er heerscht thans eene stelselloosheid, eene fusie of liever konfusie, zoowel in het geldelijk en materiëel gedeelte als ten aanzien van de dienstverhouding van den kommandant der marine, die regtstreeksche bevelen van *zijnen* minister ontvangt, waarmede de Gouverneur-Generaal, opper-

bevelhebber in naam, onbekend blijft en die hem in der daad niet verantwoordelijk kan doen zijn voor den geregelden gang der zaken, waarop toch hier, waar het de verdediging van en de gemeenschap tusschen tallooze eilanden geldt, zoo veel aankomt.

Het personeel der Nederlandsche marine behoeft mijn lof niet en wordt stellig door dat van geene andere natie overtroffen. Maar niet hetzelfde wil ik beweren van het materiëel, 't welk, vooral wat de stoomschepen betreft, veel te wenschen overlaat.

Ik ben er in geslaagd, het aantal stoomschepen, deels voor rekening der kolonie aangekocht of onderhouden, te doen vermeerderen; doch ik ben er niet evenzeer in mogen slagen, eene geregelde maandelijksche gemeenschap, door middel van stoomschepen, met de verschillende buitenposten daar te stellen, en hierin toch is het eenige middel gelegen tot een regelmatig en zuinig bestuur over geheel Nederlandsch Indië.

Het uitzigt bestaat, dat hierin toekomstig door eene partikuliere onderneming zal worden voorzien.

Naarmate het stelsel van verdediging te water en van gemeenschap, door middel van stoomschepen, dat door middel van zeilschepen verving, naar die mate ontstond en vermeerderde de noodzakelijkheid, om in eigen beezem te bezitten, zoowel de benoodigde brandstoffen, als de middelen om stoomwerktuigen en stoomketels te herstellen en des noods te vervaardigen, en de stoomschepen in een droog dok te brengen, als het eenige middel om de kiel en de romp van het schip na te zien en te herstellen. Oneindige inspanning heeft het gekost en ook groote uitgaven, om dit alles daar te stellen, maar men is er in geslaagd. Op Borneo is eene steenkool-ontginning daargesteld, welke eerlang in de geheele behoefte zal kunnen voorzien. IJzer is daar van de uitnemendste soort, in groote hoeveelheid, voorhanden, doch nog niet tot ontginning gebragt. Te Soerabaja is een bassin gegraven, waar een droogdok is aangelegd en in werking gebragt, en omgeven van alle inrigtingen tot het bouwen en herstellen van schepen benoodigd; die werken zijn nog niet voleindigd. Ook is er eene ketelmakerij daargesteld, benevens eene fabriek van stoom- en andere werktuigen, op groote schaal; zoodat daar een geheel is of liever na voltooijing wezen zal, 't welk zelfs aan deze zijde van de Kaap de Goede Hoop vruchteloos elders zou gezocht worden.

Ziedaar in weinige hoofdtrekken de middelen en voorwerpen van bestuur geschetst. Zij zijn veel omvattend en uitgebreid, even als de vele grootere en kleinere eilanden, waarop zij moeten worden toegepast.

Territoir.

Gewoonlijk verdeelt men dit in: Java met Madura en de buitenbezittingen.

Overal heerschen thans, voor zooveel mij bekend is, vrede en rust; maar niet overal zijn die vrede en die rust gewaarborgd. Integendeel, overal moet het Gouvernement een wakend oog houden en overal de aanleiding

vermijden, waardoor die vrede en rust zouden kunnen gestoord worden; op sommige plaatsen moeten zij nog worden bevestigd.

Java.

Om met het westelijk gedeelte van Java aan te vangen, moet ik hier herinneren, dat het nog niet lang geleden is, dat sommige distrikten van de residentie Bantam in openbaar verzet waren tegen het bestuur en dat het bloed daar heeft gestroomd. Gekrenkte eigenliefde van enkele inlandsche hoofden vond in de trotsche, woelige en dweepzieke bevolking van dat gewest aanhang en brandstof, om te trachten wanhopige en kwalijk beraamde plannen ten uitvoer te brengen. Het bleek echter al spoedig, dat eene verbetering in het binnenlandsch bestuur, kort na mijne aankomst in Indië, als gevolg van een ook toen plaats gehad hebbenden opstand ingevoerd, aan het doel beantwoordde en de verdere uitbreiding van het verzet heeft tegengehouden.

De residentie Batavia en de afdeeling Buitenzorg, zoomede het grootste gedeelte van Krawang, als in handen van partikuliere landheeren zijnde, vertoonen slechts eene schaduw meer van oorspronkelijke instellingen, en de voordeelen, welke zij voor het Gouvernement afwerpen, zijn betrekkelijk gering. De bevolking, voor het grootste gedeelte cijnsbaar aan Chinesche landheeren en wat nog erger is aan Chinesche landhuurders, is er niet welvarend, ofschoon ook niet arm. De Gouvernements-politie heeft er slechts weinig ingang of klem.

De Preanger Regentschappen daarentegen hebben schier geheel hunne oorspronkelijke instellingen behouden. Alleen de invoering van de theekultuur en van eenige indigo-kultuur heeft daarop inbreuk gemaakt. Er is veel gedaan tot ontwikkeling van den rijstbouw en tot verbetering van het transportwezen; de koffij-kultuur, welke verachterd was, is thans weder hoogst belangrijk. Met het oog op de gevestigde regten der inlandsche aristokratie en van de inlandsche geestelijkheid, kan ik niet gelooven, dat het raadzaam zou zijn, die regentschappen te brengen op den voet der overige Gouvernements residentiën. Alleen zou ik gelooven, dat zulks als proef en eerste stap zou kunnen geschieden in het zuid-oostelijk gedeelte, 't welk vroeger onder Cheribon ressorteerde.

Wat men er ook van zeggen moge, de bevolking van de Preanger Regentschappen is gelukkig en, in verhouding tot hare weinige behoeften, welvarend. Er zijn daar echter nog verbeteringen mogelijk.

Door een zamenloop van omstandigheden en rampen was er, bij en kort na mijne aankomst in Indië, in de residentie Cheribon achteruitgang en armoede; vooral in de afdeeling Indramajoe.

Die omstandigheden zijn echter geweken en het bedoelde gewest is thans weder een der welvarendste van Java. Zulks mag hoofdzakelijk worden toegeschreven aan het aanwezig zijn aldaar van een ingenieur voor den waterstaat, speciaal ten dienste van den landbouw, en aan de tot het aanleggen van waterleidingen etc. besteedde kapitalen.

Datzelfde mag niet gezegd worden van het meerendeel der residentiën van centraal Java, welke zich nog niet geheel verhaald hebben van de rampen, welke dit gedeelte van Java hebben getroffen. Daartoe liepen zamen herhaalde misgewassen, het gevolg van onregelmatigheid in het afwisselen der moessons, overdrijving van kultures vooral van indigo en tabak, slechte regeling en overdrijving van heerendiensten, de lang aanhoudende koeli-levering voor de vestingwerken, onberadene opdrijving van pachten en landrente. Van een goed en geduldig volk werd meer gevergd dan het dragen kon, vooral toen niet alleen de padi-oogst, maar ook de tweede gewassen herhaaldelijk tegen vielen.

Op eene reize, welke ik in 1847 door dat gedeelte van Java deed, merkte ik op, dat er veel overdrijving bestond; ik maande de residenten ten ernstigste aan. Maar mijne woorden vonden geen ingang genoeg; men zag, of welligt uit valsche schaamte, wilde men den waren staat van zaken niet zien.

De kleine vorstendommen van Soerakarta en Djokdjokarta, zwakke overblijfsels van het vroeger zoo magtige rijk van Mataram, hebben hun deel gehad in de ongunstige omstandigheden, welke het midden van Java hebben geteisterd. Voor zooveel dit het gevolg was van weersgesteldheid zijn de oorzaken dezelfde; doch voor het overige verschillen zij met die welke in de Gouvernements residentien bestaan hebben. Die vorstendommen zijn, na het beëindigen van den Javaschen oorlog in 1830, dermate gesmaldeeld, dat zij de talrijke aristokratie en de verschillende hofhoudingen kwalijk meer kunnen onderhouden.

Hierbij komt de verhuur van landen of apanages door de vorsten en grooten aan Europesche ondernemers; dit leidt tot hunne verarming en tot druk der bevolking. Ik acht het nuttig, dat aan die verhuring nimmer uitbreiding worde gegeven, maar dat zij veeleer van lieverlede worde ingekrompen. Ook hier geldt de stelling, dat het gemakkelijker is misslagen te begaan, dan die te verbeteren.

Het oostelijk gedeelte van Java geniet de grootste welvaart. Daar wordt allerwege vooruitgang waargenomen, en nu ook de gedwongen koeli-levering, zoowel voor de vestingwerken, als voor de maritieme werken te Soerabaja, door vrijwilligers vervangen is, nu is de eenige oorzaak, welke op de bevolking drukte, weggenomen.

De oosthoek van Java wordt meer en meer bevolkt door opgezetenen van Madura, welke dat eiland verlaten en zich op Java gelukkiger gevoelen onder het direkt bestuur van het Gouvernement, dan onder hunne eigene vorsten, wier magt en invloed in evenredigheid verminderen, doch die desniettemin, en misschien juist daarom, des te meer steeds onder een naauwkeurig toezigt en onder de leiding van den resident van Soerabaja en van de bij hen geplaatste adsistent-residenten moeten blijven.

Bali en Lombok.

De vorsten en bevolkingen van het naburige Bali en Lombok, waar de

godsdienst van BUDHA en BRAHMA, na op Java door de leer van MAHOMED verdrongen te zijn, hare laatste schuilplaats heeft gevonden, zijn thans, nu het Gouvernement er in geslaagd is, het Nederlandsch gezag, 't welk op Bali werd verguisd en bespot, te doen eerbiedigen, en na dat bewijzen van belangeloosheid en van grootmoedigheid onzerzijds zijn gegeven, goede naburen en bondgenooten geworden. Zij hebben zich geschaard onder het Nederlandsch oppergezag; geene vreemde natie kan zich dáar vestigen zonder de traktaten te schenden, en ik houde mij overtuigd, dat wij in onze vroegere vijanden getrouwe vrienden zouden vinden, wanneer wij hunne hulp behoefden.

Sumatra.

Na Java is Sumatra de belangrijkste onzer bezittingen.

In het uitgestrekte Gouvernement, ter westkust van dat eiland, heerscht rust en welvaart, en men kan op de voortduring daarvan rekenen, mits slechts de eigenaardige en van die van Java zeer verschillende instellingen des volks worden geëerbiedigd, en geene onberadene of overijlde pogingen worden aangewend om dáár onze wetgeving, onze zeden, onze beschaving en onze godsdienst in te voeren.

De troepen-sterkte is er verminderd; de rijstbouw is er zeer aangemoedigd en toegenomen, met den gevolge, dat, waar vroeger aanvoer uit Java vereischt werd om in de behoefte van Sumatra te voorzien, thans het tegenovergestelde plaats heeft.

Uit een geldelijk oogpunt was Sumatra een lastpost, thans echter is het evenwigt tusschen ontvangsten en uitgaven daargesteld, en wordt zelfs verwacht, dat de eersten de laatsten zullen overtreffen. Zulks is grootendeels het gevolg eener gewigtige wijziging, in de koffij-kultuur gebragt, welke vroeger aan den inlander was overgelaten en veronachtzaamd werd, doch sedert 3 jaren onder opzigt van het Gouvernement is gebragt en voor Gouvernements rekening wordt gedreven.

Door mij was slechts eene proef bevolen; doch de toenmalige Gouverneur heeft, in overleg en met goedkeuring der bevolking of van hare hoofden, die proef eigener gezag terstond over alle de bovenlanden toegepast. In verband daarmede zijn groote wegen tot afvoer en middelen van transport daargesteld. Dit nieuwe stelsel schijnt goed te werken. Alvorens daaraan mijne goedkeuring te hechten, wenschte ik mij in persoon ter plaatse daarvan te overtuigen; doch ik ben door zamenloopende en zich opvolgende omstandigheden verhinderd geworden, aan dat voornemen gevolg te geven.

Inmiddels konsolideert zich meer en meer deze nieuwe orde van zaken.

Benkoelen.

In het meer nabij Java gelegen gedeelte der Westkust van Sumatra, 't welk de afdeeling Benkoelen vormt, en grootendeels uit kracht van het Londonsch traktaat van 1824, onder het Nederlandsch gezag gekomen is, wordt

de peper-kultuur meer uitgebreid; en die afdeeling geniet ook rust, ofschoon de nabij gelegene nog niet onder onze heerschappij gebragte bergvolkeren tot de meest woeste stammen behooren.

Een voorstel, om het direkt Europeesch gezag meer in de binnenlanden te vestigen, is in advies gehouden, in verband met voorstellen van gelijken aard en strekking, om ook de binnenlanden van

Palembang

onder zoodanig Europeesch gezag te brengen en daardoor orde en rust en veiligheid daar te stellen.

Maar die questie is van belangrijken aard, vermits de aristokratie van Palembang ten deele nog vermaagschapt is aan het geslacht der voormalige Sultans, en nog steeds tracht haren invloed en hare inkomsten (welke grootendeels uit knevelarijen toevloeijen) te bewaren. Door het vervangen van hun gezag in de binnenlanden door Europeesch bestuur, zouden hunne belangen ten zeerste worden geschokt, en toch zal het denkelijk onvermijdelijk zijn daartoe over te gaan. Maar nimmer, naar mijne meening, zal moeten worden verwezenlijkt een vroeger bestaan hebbend plan, om op een centraal punt in de binnenlanden, waartoe Tebing-Tingi gekozen was, eene hoofdplaats voor Palembang, Benkoelen en de Lampongs te vestigen; vele en talrijke bezwaren zouden zich daartegen opdoen, en ik acht het steeds onvoorzigtig, om het voorbeeld onzer voorvaderen te veronachtzamen, die altijd hunne hoofdvestiging aan de kusten of aan de uitmonding van rivieren hadden.

Banka.

Banka, 't welk vroeger onder het Palembangsche rijk behoorde, werd onlangs door beroeringen en verzet geteisterd. De krachtdadige maatregelen, door het Gouvernement verordend, hebben rust en orde hersteld. De hoofdaanleggers zijn onschadelijk gemaakt.

Het technische, administratief en geldelijk beheer der tinmijnen heeft in de laatste jaren een onderwerp van grondig onderzoek uitgemaakt, en zeer veel is in dit opzigt gedaan, 't welk eene nog grootere toename, dan de reeds zoo hoog gestegen tin-produktie, mag doen verwachten. Maar 't geen Banka nog behoeft, om rust en orde te verzekeren en zonder hetwelk rust en orde nergens in Indië op den duur bestaanbaar zijn, is een goed inlandsch bestuur, 't welk op Banka schier niet aanwezig was. De laatste waarnemende resident van Banka heeft de vereischte voorstellen reeds gedaan. Zij zijn bij de generale direktie van financiën in overweging. Uwe Excellentie zal eerlang eene beslissing daaromtrent hebben te nemen.

Riouw.

Ook de noordelijker gelegen residentie Riouw (het eerste door Uwe Excellentie bezochte punt van Nederlandsch Indië) zal bijzonder Uwer Excellentie's aandacht vereischen.

Borneo.

Wenden wij den blik van daar oostwaarts naar Borneo, en wel in de eerste plaats naar de Westkust van dat groote eiland, waarop thans de aandacht zoo veelzijdig is gevestigd, dan ontwaren wij daar niet minder veelzijdige verwikkelingen.

De oorspronkelijke bevolking, de Dajakkers, in wier verheffing en bescherming naar mijn inzien de toekomst der ontwikkeling van Borneo gelegen is, zijn allerwege verdrongen en verdrukt, hier door Arabieren en Maleijers, daár door Chinesche goud- en gelukzoekers, en onder dit alles geene bescherming vindende bij het Nederlandsch gezag, 't welk, door eene sinds meer dan 20 jaren gevolgde staatkunde van onthouding, invloed en ontzag verloren had en bovendien in den laatsten tijd bedreigd wordt door een ondernemenden Brit, die het middel heeft gevonden, zich als radja te doen huldigen in een aangrenzend gebied, terwijl hij elders als vertegenwoordiger van Groot-Brittannie optreedt en gezag voert.

Ik acht het een geluk dat, door welk toeval of welke omstandigheden dan ook, een schok is gegeven, welke noodzaakt aan dien staat van zaken een einde te maken, opdat het Nederlandsch gezag dáár op een zijner meer waardige wijze optrede en de Nederlandsche vlag niet weder worde gehoond.

Er is bloed gestort en het heeft offers gekost om dien hoon te wreken, maar de nationale waardigheid is gehandhaafd. De laatdunkende Chinezen hebben om vergeving gesmeekt. Zij hebben voor die vlag offers aan het Opperwezen gebragt en zij hebben onderwerping aangeboden. Zij hebben zelfs van de aanzienlijksten uit hun midden naar mij afgevaardigd om, voor het oog van geheel Indië, van hunne onderwerping te doen blijken. Evenmin als ik die onderwerping heb afgeslagen, evenmin heb ik alle de voorloopig door den resident beraamde schikkingen goedgekeurd of aangenomen. Ik heb niet gewild, dat de vijand, ook na zijne onderwerping, eenig voordeel zou hebben van zijn verzet. Ik heb niet gewild dat de regten van den Dajakker buiten behartiging zouden blijven. Op deze grondslagen is, terwijl de vijandelijkheden onbepaald zijn geschorst en de wettige handel weder is opengesteld, eene nieuwe onderhandeling bevolen. Er blijven alzoo aan Uwe Excellentie gewigtige eindbeslissingen voorbehouden.

Ter zuidkust van Borneo is ons gezag alzoo geëerbiedigd en uitgebreid. Dat van het Bandjersche rijk bestaat schier alleen nog in naam; het voornaamste doel van Vorst en bevolking is daar, om goud en diamanten te zoeken; terwijl wij uit den schoot der aarde de onmisbare materialen voor vrede en voor oorlog, steenkolen en ijzer, zoeken en in overvloed vinden.

Ik heb, om de exploitatie der steenkolen in het groot te bevorderen, mij in het najaar van 1849 in persoon derwaarts gegeven.

Ter Oostkust van Borneo is eene meer direkte bezetting van sommige punten in overweging en ten deele voorbereid. Ook hier zal Uwe Excellentie eene beslissing hebben te nemen, welke in hare gevolgen des te belangrijker kan zijn, daar hierbij het eigendommelijk en krachtig Boegi-

neesch element is betrokken; zijnde aan de mondingen der rivieren, welke ter Oostkust van Borneo uitwateren, hoofdzakelijk Boegineesche bevolkingen gevestigd.

Celebes.

Dit leidt mij als van zelf om over Celebes eenige woorden te spreken.

Niets was meer ingewikkeld dan de staatkundige verhouding van dat eiland, zoowel wat betreft de verhouding en den regerinsvorm van elk der talrijke grootere en kleinere staten, de regten en belangen van het Gouvernement ten aanzien van elk derzelven, en deszelfs verhouding tot en door het zoogenaamd vernieuwd Bongaisch kontrakt. Gedurende al den tijd van mijn bestuur heeft men ijverige pogingen ingesteld, om een helder inzigt in dit alles te verkrijgen, en het is mij eindelijk mogen gelukken hierin te slagen en onlangs eene memorie aan het opperbestuur in te dienen, waarin alle die verhoudingen en verwikkelingen duidelijk zijn uiteengezet, onze belangen aangetoond en de middelen tot bevordering derzelve aangewezen. Ik vermeen, dat zij Uwe Excellentie tot nuttige inlichting, zoo al niet tot handleiding, zal kunnen strekken van hetgene verder behoort te worden gedaan.

Dreigend en onrustwekkend was gedurende een tijd lang de gespannen verhouding met het rijk van Boni, maar gematigdheid en standvastigheid, steunende op goed regt, hebben dat onweder, dat zich aan den gezigteinder had vertoond, mogen doen afleiden, zonder dat daardoor iets van onze belangen opgeofferd is. Om dat doel te bevorderen, heb ik mij in 1849 in in persoon naar Makassar begeven, ondanks mij zulks werd afgeraden op grond, dat eene reize derwaarts van eenen mijner voorgangers aanleiding tot eenen bloedigen oorlog met Boni had gegeven. Ik heb mij daardoor echter niet laten terughouden, — en ik heb daarvan dan ook geen berouw gevoeld maar wel voldoening mogen smaken.

Eene andere reden noopte mij ook mij naar Makassar te begeven, namelijk om, door persoonlijk onderzoek en door het nemen van maatregelen ter plaatse zelve, het welslagen te bevorderen en te verzekeren van het doel, waarmede Makassar tot vrijhaven werd verklaard; een doel 't welk ik hier wel niet zal behoeven te ontwikkelen; doch 't welk, vooral sedert de hinderpalen en misbruiken, welke nog plaatselijk bestonden, zijn uit den weg geruimd, meer en meer wordt bereikt.

Even onmiskenbaar als onfeilbaar zal de werking zijn van de vrije uitbreiding van den handel, op het daarvoor aangewezen centraal punt van Makassar, voor onzen invloed en ons gezag over Celebes.

Menado.

Aan den noord-oostelijksten hoek van Celebes ligt eene residentie, welke, voor zoo veel het bestuur betreft, onder het Gouvernement der Molukkos is gerangschikt en welks bodem even vruchtbaar is, als deszelfs bevolking krachtig en gewillig is om dien bodem ook voor het Gouvernement te bewerken; het is Menado. Maar, verre afgelegen en schier vergeten, ging

dat rijke gewest nog steeds gebukt onder verouderde instellingen, welke op de bevolking loodzwaar drukten. Ik heb den stand van zaken grondig doen onderzoeken, en na rijpen rade hoogst belangrijke veranderingen in het geheele bestuur ingevoerd, welke ik vastelijk vertrouw, dat aan het produktief vermogen van Menado eene groote uitbreiding zullen geven; terwijl het geluk en de welvaart der ingezetenen er door zullen vermeerderd worden.

Het opperbestuur heeft noodig geacht, zelfs zonder voorstel mijner zijds, Menado tot eene vrijhaven te verheffen. Konde die maatregel eenig belang hebben, dan althans had daaraan verbonden moeten zijn de bevoegdheid om de aldaar geproduceerd wordende koffij, welke alsnog met groote kosten en risiko eerst naar Batavia en vervolgens naar Nederland moet worden vervoerd, in Indië te verkoopen om te Menado te worden afgehaald, van waar dezelve gereeden afzet voor China en de Westkust van Noord-Amerika zou vinden. Doch in dit voorstel is tot dusverre niet getreden.

Ternate.

De vrijstelling van de haven van Menado heeft ongunstig teruggewerkt op de welvaart van het nabij gelegen Ternate, en de billijkheid in een helderder daglicht geplaatst, dat ook die plaats op gelijke wijze begunstigd worde, ten einde de geringe handel er niet geheel verloope.

Te dier plaatse is een resident gevestigd, om het Gouvernement te vertegenwoordigen bij de Sulthans van Ternate en Tidore, tusschen dewelke eenen staat van naijver bestaat, hoedanig vaak tusschen naburige vorsten en rijken wordt waargenomen, welke voor het Nederlandsche gezag niet ongunstig werkt. Onze staatkunde brengt des te meer mede, met beide goede betrekkingen te onderhouden, daar beide, onze leenmannen zijnde en uitgestrekte bezittingen op Celebes Oostkust, Halmaheira en op Nieuw Guinea hebbende, ons daardoor een regt op die uitgestrekte landen doen toekomen. Hieromtrent en omtrent den gedragslijn, welke ten aanzien van laatstgenoemd land zou kunnen worden gevolgd, is onlangs een omstandig berigt en voorstel door mij aan het opperbestuur ingeleverd.

Amboina en Banda.

Ik ben genaderd tot de specerij-eilanden, tot Amboina en Banda, aanvankelijk de hoofdzetel onzer magt, lang rijk en welvarend, thans verachterd en verarmd.

De langdurige onderzoekingen, welke gedurende den tijd van mijn bestuur hebben plaats gehad en de rijpe overwegingen en wisselingen van gevoelen, welke daarop zijn gevolgd, hebben mij geleid tot het resultaat, dat wel is waar door veranderde omstandigheden aan herstel van vroegere grootheid en bloei niet te denken valt; doch dat desniettemin wel iets tot opbeuring en instandhouding kan en behoort te worden aangewend. Het komt hierop neder, dat de nagel-kultuur op Amboina, even als de notenteelt op Banda, behooren te blijven op den voet waarop zij thans zijn. Met dezelve geheel vrij te laten zou men ze spoedig zien vervallen en te niet gaan. De

Ambonees is te traag om regelmatig te arbeiden voor gewin, en de perkeniers op Banda zouden, zonder de hulp en de medewerking van het Gouvernement, niet kunnen voorzien in de behoefte aan handen, welke thans geleverd worden door de aanwezige perkslaven en door de Gouvernements ballingen. Wanneer eenmaal in Nederlandsch Indië de slavernij mogt worden afgeschaft, zoo als door mij aan het opperbestuur is voorgesteld, dan zal het een moeijelijk op te lossen vraagstuk zijn, op welke wijze in de behoefte aan handen voor de nootenteelt te voorzien. Een voorbereidend onderzoek is ter zake ingesteld.

Ondertusschen levert de nooten-kultuur nog steeds een aanzienlijk voordeel aan den staat, 't welk niet mag worden opgeofferd. Ik heb daarom dan ook geadviseerd, om met de verzending van die specerij-soorten ter verkoop in Nederland voort te gaan; terwijl eenige verbetering in de kultuur zelf en in de betaling aan de bevolking en de hoofden voor de nagelen gebragt is, heb ik voorgesteld om Amboina en Banda even als Ternate tot vrijhavens te verklaren, mij voorstellende dat zulks zou bijdragen tot ontwikkeling van handel en welvaart en tot aanmoediging eener ontmoedigde bevolking.

Deze maatregel, waarvan de beslissing door het opperbestuur is aangehouden in verband met de herziening van het regerings-reglement, is des te meer noodzakelijk en billijk, omdat de Moluksche eilanden thans, door den handel van Makassar, als 't ware geheel gedrongen zijn uit de vroeger bestaan hebbende betrekkingen met de zoogenaamde Zuid-ooster en Zuid-wester eilanden, welke belangrijke produkten, vooral van de vischvangst, aan den algemeenen handel leveren.

Zuid-ooster en Zuid-wester eilanden.

Ook ten aanzien van het onder meer geregeld beheer en bescherming brengen van deze afgelegen eilanden, door eene talrijke Christen bevolking bewoond, zijn door mij maatregelen genomen en voorstellen aan het opperbestuur gedaan.

Timor.

Het westelijke gedeelte van Timor en eenige naburige eilanden behooren onder de Nederlandsche heerschappij, welke door eenen resident op Koepang wordt vertegenwoordigd.

Het oostelijke gedeelte van Timor en andere eilanden erkennen het Portugesche gezag, door eenen Gouverneur te Delli vertegenwoordigd.

Omtrent de grenzen op Timor en omtrent de souvereiniteit op andere eilanden, bestaat sedert lang verschil tusschen het Nederlandsch en Portugeesch Gouvernement. Op dit oogenblik worden aldaar onderhandelingen ter zake gevoerd door speciale daartoe benoemde kommissarissen. Vroegere onderhandelingen, in den aanvang van mijn bestuur aangeknoopt, hebben inmiddels een voor Nederland gunstig status quo daargesteld.

Timor en vooral de haven van Koepang kunnen eenmaal van meer algemeen belang worden, naar gelang Nieuw-Holland zich ontwikkelt, en deszelfs handel met China, de Philippijnen enz. zich uitbreidt, en naar gelang de groote scheepvaart door Straat Torres, in verband met de zoo rasch aangroeijende bevolking ter Westkust van Amerika, zal toenemen.

Vreemde Koloniën.

Met de besturen van de, onze bezittingen omringende, bezittingen van andere Europesche rijken, bestaat en heeft gedurende al den tijd van mijn bestuur onafgebroken de beste verstandhouding bestaan, welke zich heeft doen kennen door die wederkeerige diensten en dienstaanbiedingen, welke goede vriendschappelijke nabuurschap daarstellen en waarvan de strekking ontwijfelbaar het duurzaam belang van beide partijen moet bevorderen.

Besluit.

En hiermede heb ik dit overzigt geëindigd. Het kan niet anders zijn dan onvolledig wat de onderwerpen, en oppervlakkig wat de ontwikkeling betreft, want meerdere uitbreiding zou schier tot het oneindige voeren. Ik heb echter gemeend, dat de mededeeling van eenige groote trekken en het vestigen van Uwer Excellenties aandacht op enkele punten voor haar niet onbelangrijk en niet onaangenaam zou zijn. Het doel van dit overzigt is niet om mijn bestuur te verdedigen. Ik ben deswege alleen rekenschap verschuldigd, in de eerste plaats aan mijn geweten, en in de tweede plaats aan mijnen hoogen lastgever.

Mogt dit bestuur verdediging behoeven tegen hen, die het hebben aangevallen en belasterd, 't zij dan uit naijver, 't zij uit teleurgestelde verwachtingen, of gekwetste eigenliefde, of uit onkunde, of om welke andere redenen ook, dan behoud ik mij andere middelen en wegen voor, om het te verdedigen.

Ik verklaar echter de hoop, ja wat meer is het vertrouwen te voeden, dat, naar mate Uwe Excellentie meer en meer in de zaken zal in en doordringen, haar scherp oordeel en algemeen erkende regtschapenheid het meerendeel der daden van mijn bestuur (steeds lettende op de omstandigheden van het oogenblik) zal billijken.

Evenmin als ik populariteit heb nagejaagd, even zoo min versmaad ik het oordeel en de goedkeuring van brave en verstandige mannen.

Ik herinner mij, dat het nu welhaast 8 jaren geleden is, dat ik, niet langer kunnende verduren het onverdiend mistrouwen, 't welk aan den dag gelegd werd ten aanzien van de openingen, door mij gegeven over eenen tot dus verre nimmer blootgelegden of zelfs opgemaakten staat van 's lands financiën, en ten aanzien van de daarop gegronde voorstellen, als minister van financiën aftrad, met een kalm gemoed, omdat ik wist dat, wie ook mij zoude opvolgen of de zaken onderzoeken waaromtrent men twijfel hoorde opperen, van mijne opregtheid zou overtuigd worden. Verschillende ministers hebben elkander opgevolgd. Vele staatslieden hebben er inzage van gehad, en daaronder Uwe Excellentie zelve, die in de volksvertegenwoordiging eene

plaats innam, nadat ik reeds als 's Konings minister afgetreden was; maar niemand heeft ooit mijne opregtheid kunnen beschamen of de zuiverheid mijner bedoelingen kunnen bezwalken.

Ook nu verlaat ik met een kalm gemoed deze hoogst aanzienlijke en moeijelijke betrekking, wetende dat een eerlijk en regtschapen man mij zal beoordeelen; een man, die om zijne uitstekende hoedanigheden de uitverkorene des volks werd en nu als uitverkorene des Konings hier optreedt, om den souverein te vertegenwoordigen en ons vaderland diensten te bewijzen.

Zoo ruste Gods zegen op het pogen van Uwe Excellentie, en worde dat pogen bekroond door de goedkeuring des Konings en door den dank van tijdgenoot en nakomelingschap.

En U, heeren leden van dezen raad, ook U breng ik mijne beste wenschen, met mijne hartelijke dankbetuigingen voor Uwe trouwe en verlichte hulp en voor de wijze, waarop Gij mijne taak hebt verligt en veraangenaamd.

Ik doe dit in de eerste plaats aan U, Hoog Geboren en hooggeachte man, Graaf VAN HOGENDORP, die mij in den laatsten tijd het meest nabij heeft gestaan, die eene lange eervolle loopbaan heeft doorgegaan, die steeds een van 's Konings trouwste dienaren is geweest, en die zich altijd gelijk is gebleven, ook toen teleurstelling U trof.

En hiermede verklaar ik dat het hooge bestuur van Nederlandsch Indië uit mijne handen is overgegaan in die van Zijne Excellentie MR. A. J. DUIJMAER VAN TWIST.

Aldus uitgesproken in de Vergadering van den Raad van Nederlandsch Indië te Batavia, den 12den Mei 1851.

J. J. ROCHUSSEN.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

I.

Versuch einer pathologisch-therapeutischen Darstellung der Krankheiten in den Tropenländern, von Dr. s. l. HEIJMANN, Gew. Oberstarzt, in Hollandisch-Indiën. (Separat- Abdruck aus den Verhandlungen der phijs. med. Gesellschaft in Würzburg). Erstes und zweites Heft, gr. 8°., 229 blz. Würzburg 1855.

Ofschoon het niet ontbreekt aan geschriften over de ziekten der tropische gewesten, is toch elke arbeid op dit gebied een gunstig en zeer te waarderen verschijnsel. Gunstig, omdat het pleit voor den wetenschappelijken zin in deze gewesten; te waarderen, omdat er in dit opzigt nog veel valt te verrigten.

De heer Dr. P. BLEEKER, dien wij onlangs meer bepaald als beoefenaar en bevorderaar der natuurkundige wetenschapppen in Indië van eene zoo gunstige zijde mogten voorstellen, heeft ook op het ziektekundig gebied, als op zoo vele andere, van zijne werkzaamheid, van zijnen ijver en van zijne veelzijdige bekwaamheden tallooze blijken gegeven. Maar er zijn er meer. Zoo doet het ons genoegen, met eenige woorden van eenen arbeid gewag te kunnen maken, die in vele opzigten vermelding en lof verdient, en dien wij verschuldigd zijn aan de studie van een man, wiens beste krachten in Indië aan de praktijk zijn gewijd geweest, en die thans, in Europa teruggekeerd, de wetenschap met de resultaten zijner ondervinding verrijkt.

Het boven aangekondigde geschrift meenen wij daarom aan de aandacht der lezers van dit Tijdschrift niet te mogen onthouden, daar het in zulk een naauw verband staat met onze Indische bezittingen, en eigenlijk slechts daar alléén betrekking op heeft, ofschoon de titel aan eenen uitgebreideren kring zou kunnen doen denken.

Het geschrift van den heer HEIJMANN verdient opmerking wegens de volgende bijzonderheden;

1°. De algemeene beschouwingen, die ons een overzigt geven van de historische ontwikkeling der Indische bezittingen, van den bodem, de vegetatie, het klimaat en temperatuur, het voedsel, de kleeding, de leefwijze, de zeden en gewoonten, de ligchamelijke, intellektuële en zedelijke vorming en ontwikkeling, den algemeenen gezondheidstoestand, de ziekte- en sterfteverhouding der bewoners. Ofschoon deze bijzonderheden voor vele lezers geen nieuws mogen wezen, zijn zij echter in dit geschrift allezins op hare plaats,

daar zij voor eene juiste kennis en behandeling der ziekten niet kunnen worden gemist, en toonen dat de schrijver zijne taak wetenschappelijk heeft opgevat. Hij heeft te regt begrepen dat de geneeskunde geene afgeslotene wetenschap is, waarvoor onkundigen ze meestal houden en vele minkundige geneesheeren ze zoo gaarne willen doen doorgaan.

2o. De eenvoudigheid der geneeskundige behandeling, die meerendeels overal doorstraalt, zonder echter tot het *Dolce far niente* der phijsiologische school, of het even onverantwoordelijke *enspektateren* over te slaan. Zulk eene eenvoudigheid is het kenmerk van een onbevangen onderzoek en gezond oordeel; zij plaatst den jeugdigen geneesheer, die dit werk ter hand neemt, op het eenige goede standpunt, om tot een zelfstandig handelen over te gaan, dat even ver van lijdelijk toezien als van zinnelooze bedrijvigheid verwijderd is. Want de lijder kan er evenmin mede gediend zijn, hem als een louter pathologisch- anatomisch gewrocht te beschouwen, als hem met eenen stortvloed van middelen te bedekken en tot een laboratorium te maken van de meest tegenstrijdige, onberekenbare en zonderlinge chemische kombinatiën.

Die eenvoudigheid, op zich zelve het kenmerk der waarheid voor zich hebbende, is ook van een geldelijk belang, daar de leverantiën van sommige geneesmiddelen voor onze Indische bezittingen aan het fabelachtige grenzen, en geen hoog denkbeeld geven van de kennis der geneesmiddelen en hunne therapeutische aanwending.

3o. Het onverholen erkennen van sommige, in Indië zeer geliefkoosde, geneeswijzen, kan niet anders dan eenen voordeeligen indruk maken, zoowel voor hen, die nog in den mijstischen kring verkeeren, als voor dezulken, die naar Indië vertrekken, om over het leven en de gezondheid van den medemensch te beslissen.

Men mag het een hoogst gelukkig verschijnsel noemen, dat het ruime empirismus en de meest gewetenlooze routine bestrijders vindt, wier gematigdheid tegen dwaling of vooroordeel ons verzekert. Wij mogen, bij voorbeeld, daaronder noemen, het laakbare en onwetenschappelijke van groote giften kalomelen sulphas chinikus; welke beide middelen, al is het dat zij een ziekteproces voor eenen korten tijd onderdrukken, in hunne nawerkingen eenen verderfelijken invloed op het organisme uitoefenen, die gedurende vele jaren vruchteloos wordt bestreden, ook omdat men de oorzaak en het wezen des lijdens miskent. Men zou met regt aan de voorstanders van zulke dwaze geneesmethoden de vraag kunnen rigten, of zij ooit kennis hadden genomen van het leerstuk der vergiften, en eenig begrip hebben verkregen van het dierlijk chemisme?

4o. De waardering der hijgiene, die overal in het geschrift doorstraalt en zeker door elk geneesheer en menschenvriend op prijs zal worden gesteld

De schrijver wijst al dadelijk op den oorspronkelijken aanleg van Batavia, waar de regelen der gezondheidsleer geheel, en van de latere verandering, waar zij nog altoos gedeeltelijk uit het oog zijn verloren, en waardoor duizende menschenlevens zijn verwoest en nog worden ten offer gebragt.

Ook bij de behandeling der ziekten komt de schrijver gedurig op hijgiene voedsel en levenswijze terug, en wil hij in de belangrijkste ziekten, van haar alléén voorkoming en genezing te wachten hebben.

Inzonderheid beklaagt zich de schrijver, behalve over de verwaarloozing der algemeene gezondheidsregeling, ook over den ellendigen toestand der geneeskundige politie. De oorzaak daarvan is niet verre te zoeken, daar in Nederland de zaak niet veel beter is, en ons vaderland in dit opzigt naauwelijks den naam van een beschaafd land verdient. Men weet niet of zulks in Nederland aan onverschilligheid, luiheid of ongeschiktheid moet toegeschreven worden van hen, wier roeping en pligt het is daarin verbetering te brengen.

Maar in onze Indische bezittingen ontbreekt het niet aan wakkere, ijverige en bekwame mannen; het ontbreekt daar ook geenszins aan vrijmoedigheid, om gebreken bij de bevoegde autoriteiten bekend te maken, en niet aan karakter om op verbetering te wijzen en aantedringen.

Wij mogen dus verwachten, dat onze Indische ambtgenoten ook deze zaak der menschheid zullen ter harte nemen en het moederland beschamen; hetwelk een blijk te meer zou zijn van het ontwassen aan de voogdijschap.

Wat het geschrift nu in het bijzonder betreft, gaat de schrijver, na de algemeene beschouwingen, tot die der ziekten over, en zegt van het kenmerkende der ziektetoestanden in het algemeen, dat zij zich onderscheiden door *„Einförmigkeit der Krankheitsindividualitäten, Raschheit in ihren Verlauf, Intensität der Erscheinungen und Vorwalten des Ergriffensein des Nervensijstems."*

De ziekten, door den schrijver behandeld, zijn de volgende:

Dijsenterie; diëet en levenswijze maken het gewigtigste punt der behandeling uit.

Cholera; een hoofdstuk van treffende kortheid, waarin de schrijver zegt, van geene behandeling eenig gunstig gevolg te hebben gezien.

Colica.

Helminthiasis. De lintworm komt inzonderheid op Sumatra voor.

Haemorrhoïs. De aanbeijen moeten met omzigtigheid worden behandeld, daar er ligt congestiën naar andere deelen ontstaan.

Leverziekten. Zij komen menigvuldig voor.

Miltziekten. Bij lever- en miltziekten verwacht de schrijver meer van diëet en levensregeling tot voorkoming, dan van geneesmiddelen tot herstelling.

Malaria ziekten. De Sulphas Chinicus laat in hardnekkige gevallen in den steek, waar dan plaatsverandering het eenige maar ook afdoende middel is.

Ziekten der ademhalingswerktuigen en van het vaatstelsel. De schrijver is, na waarnemingen en autopsiën, het gevoelen toegedaan, dat ziekten (ontstekingen der) ademhalingswerktuigen niet zoo zeldzaam zijn als algemeen wordt aangenomen.

Ziekten der hersenen en van het ruggenmerg. Delirium tremens wordt snel en zeker door opium genezen. Voor krankzinnigen, wier lot tot heden beklagenswaardig was, heeft het Gouvernement thans een gesticht te Samarang opgerigt.

Dijskrasiën. De inlandsche bevolking schijnt daartoe veel dispositie te hebben. Syphilis komt menigvuldig en in de hatelijkste en gevaarlijkste vormen voor. De schrijver meent, dat inlanders, die in geene gemeenschap met Europeanen staan, door deze ziekte niet worden aangedaan.

Ziekten der uitwendige bekleedsels. De Framboësia heerscht tamelijk menigvuldig op de Molukken en Java. De koepokinënting laat nog veel te wenschen overig.

Aan het einde van het geschrift vindt men eene kaart van Java.

Zoowel ons bestek, als de omstandigheid, dat de meeste lezers van dit Tijdschrift geene geneeskundigen zijn, verbiedt ons in bijzonderheden te treden. Behalve hetgeen wij boven aanvoerden, komt ons oordeel over den arbeid van den heer HELJMANN hierop neder.

Voor jeugdige geneesheeren, die in Indië hunne bestemming vinden, is het een behartigenswaardig vademecum, voor anderen nog altoos eene lezenswaardige handleiding. Het geschrift bevat meer goeds dan nieuws, meer waarschuwends en bruikbaars dan overvloedigs; het dringt niet diep door, maar is verre van oppervlakkigheid; het geeft meer tot voedsel aan het gezonde oordeel, dan tot bedrijvigheid aan het ziekbed; het bevat meer natuur dan kunst; het is meer een leerstuk voor anderen, dan een gedenkstuk voor den schrijver; het is niet geleerd, maar nuttig; het leert de bronnen van kennis zoeken en is zelf een bron voor onderzoekingsgeest; het zal bij allen dankbaarheid, bij weinigen roem kunnen verwerven. Het gezonde verstand blijkt er meer uit dan het vernuft.

Het is een goed boek, dat aanbevelingwaardig is, en door geringen prijs de aanschaffing gemakkelijk maakt.

'S GRAVENHAGE. Doctor VERWEIJ.

II.

1. Iets over de aanbesteding en aanneming der koperen muntplaatjes voor Neêrlands Oost-Indische bezittingen, van P. V. V. Amst. 1855.
2. Nog iets over de aanbesteding en aanneming der koperen muntplaatjes voor Neêrlands Oost-Indische bezittingen, van P. V. V. Amst. 1855.
3. Antwoord aan de heeren PAUL VAN VLISSINGEN en C°. omtrent de aanbesteding en aanneming der koperen muntplaatjes, voor Neêrlands Oost-Indische bezittingen, 's Hage 1855.

De zaak der „duitenplaatjes," waarop deze drie brochures betrekking hebben, heeft, in de laatste dagen, zoowel in 's lands vergaderzaal als daar buiten, de algemeene aandacht tot zich getrokken. Reeds in vroegere jaren waren aan die „Oost-Indische duitenplaatjes" allerlei onregelmatigheden en afwijkingen van 't geen men gewoonlijk onder eene goede administratie verstaat, ten naauwste verbonden. Van daar dat zij, die in dien tijd met het beheer dier aangelegenheden waren belast, onder vermoedens en ver-

denkingen liggen; die misschien zeer ongegrond zijn; maar waaraan men zich altoos bloot stelt, als men het volle licht niet op zijne handelingen wil laten schijnen.

Zoo was het, om maar iets te noemen, de gewoonte tot 1841, dat men voor de 100 Ned. ponden duitenplaatjes slechts *f* 174 aan de leveranciers betaalde, maar daarvoor *f* 216 in rekening bragt. De Nederlandsche Handelmaatschappij was in dien tijd met deze zonderlinge transaktie belast. Zij betaalde *f* 174 aan de leveranciers, maar zij boekte *f* 216. Op die wijze verkreeg men jaarlijks eene som van twee of drie tonnen gouds, als het verschil tusschen het werkelijk betaalde en hetgeen in rekening werd gebragt. Dit verschil werd niet door de Handel-maatschappij voor zich behouden, maar werkelijk bij het departement van koloniën gestort, en door dat departement gebezigd tot dekking van onderscheidene uitgaven, vreemd aan de koloniale administratie. Nu is het zeer wel mogelijk, dat zij, die op eene wijze het beheer over deze aangelegenheid hebben gevoerd, dit hebben gedaan zonder zich zelven, ook maar in 't geringste, op eene oneerlijke wijze te verrijken. Maar zeker is het, dat zij tot allerlei vermoedens en verdenkingen hebben aanleiding gegeven, door zulk eene vreemde, onregelmatige en het daglicht schuwende administratie over 's lands gelden te houden.

Thans is men er weder toe overgegaan, om „duitenplaatjes" voor Indië te laten vervaardigen, en op nieuw geeft de wijze, waarop men dit heeft gedaan, tot allerlei gissingen en gevolgtrekkingen aanleiding. De Minister van Koloniën heeft te regt begrepen, dat 's lands belang medebragt, om tot het vervaardigen dezer „duitenplaatjes" de publieke mededinging in te roepen. Maar nu beweert men, dat die konkurrentie slechts in schijn heeft plaats gehad, dewijl de voorwaarden van uitbesteding van dien aard waren, dat iedereen, behalve hij die zich vooraf had verzekerd, dat men ten zijnen opzigte toegevend zou zijn, van de mededinging af moest zien. Daarbij werd het bekend, dat de Muntmeester, aan wien het munten van diezelfde ter vervaardiging uitbesteedde duitenplaatjes thans is opgedragen, eene overeenkomst had gesloten met den heer PAUL VAN VLISSINGEN, waarbij aan den eerste eene vaste winst van *f* 50,000 was verzekerd. En ofschoon nu deze beide heeren beweren, dat die overeenkomst later is verbroken, brengt men dit toch met de noodelooze gestrengheid der voorwaarden in verband, te meer, dewijl de Muntmeester door den Minister van Koloniën is geraadpleegd bij het opmaken dier voorwaarden; dewijl aan den heer VAN VLISSINGEN het vervaardigen der duitenplaatjes is gegund, ofschoon hij niet de laagste inschrijver was en hij nog alles, tot zelfs den grond, om zijne fabriek op te plaatsen, zich moest aanschaffen; dewijl later aan dien zelfden aannemer, die op dit oogenblik reeds 400,000 ponden had moeten leveren en nog niets heeft geleverd, groote voordeelen en voorregten zijn verleend in afwijking van de voorwaarden en tot schade voor den lande; dewijl thans voor het pletten en munten van 't kopergeld voor Indië bijna *f* 40, de 100 Ned. ponden, wordt betaald; terwijl het Engelsche Gouvernement voor diezelfde hoeveelheid van zijne kopermunt slechts *f* 26 uit-

geeft, zoodat op deze geheele operatie eene schade van ongeveer *f* 400,000 wordt geleden door de Nederlandsche schatkist.

In de drie brochures, waarvan wij hierboven de titels hebben opgegeven, wordt deze aangelegenheid behandeld. Zij gaan natuurlijk uit van het standpunt, waarop de schrijvers, belanghebbenden in de zaak, zich bevinden. Men zal dus wel doen zijn oordeel op te schorten, tot de behandeling dezer zaak in de Tweede Kamer der Staten-Generaal is afgeloopen. Reeds heeft zij daar eene eerste periode doorloopen. In eene gewone diskussie, waaraan slechts enkele leden hebben deel genomen, is gebleken, dat de kwestie te moeijelijk en te ingewikkeld was, om op die wijze behoorlijk ten einde te worden gebragt. Daarom is thans voorgesteld, om over die aangelegenheid eene enquête te houden. Zoodra de leden, na het tegenwoordig reces, weder bijeenkomen, zal over dit voorstel worden beraadslaagd. Wij hopen, dat geene partijzucht dat voorstel zal doen vallen, want indien de vele duistere en raadselachtige punten, in deze zaak voorkomende, niet worden opgehelderd, dan kan het niet anders, of zij zal vermoedens doen rijzen, voor de beide daarin betrokken Ministers hoogst nadeelig, en niet zeer geschikt, om de kracht van het gouvernementaalbeginsel te verhoogen.

De derde, door ons aangekondigde, brochure is een antwoord, aan den heer A. v. v. op zijne beide, 't eerst door ons genoemde, brieven. Dat antwoord verscheen reeds in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, en een „voorwoord" is het eenige, dat de heeren L. J. E. en Co. er hebben bijgevoegd. In dat „voorwoord" vinden wij eenige regels, waarop wij onze lezers meenen opmerkzaam te moeten maken.

De heer ELOUT, die met veel hartstogtelijkheid in de Tweede Kamer, bij de behandeling dezer zaak, de partij der Ministers trok, miskende zóódanig den aard der kwestie, dat hij haar beschouwde als of ze alléén betrekking had op de meerdere of mindere gegrondheid der bezwaren van belanghebbenden, die zich tot de vertegenwoordiging hadden gewend. En hij vergat zich zóó zeer, dat hij de Kamer daarvan een verwijt maakte, door de, voor de betrokken personen niet zeer vleijende, woorden: „Mijnheer de Voor„zitter, ik geloof, dat de Kamer lang genoeg heeft doorgebragt in het ge„zelschap van de firma ENTHOVEN EN Co." Nu dienen deze heeren hem daarvoor de volgende kastijding toe:

„In meer bedaarde stemming zal de heer ELOUT zeker hebben ingezien, dat de volksvertegenwoordiger, die van zijn hoog standpunt gebruik maakt, om zijnen, daar ter plaatse weerloozen, medeburger te grieven, zeer onedelmoedig, zoo niet zeer liefdeloos handelt. Overigens kunnen wij niet ontveinzen, dat bittere ironie, in den mond van den heer ELOUT, ons onwillekeurig de vraag ontlokt: Tant de fiel entre-t-il dans l'âme d'un dévot?"

Varia.

In de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 11 December l. l., heeft de Minister van koloniën het volgende medegedeeld:

„Het is mij aangenaam, bij deze gelegenheid te kunnen vermelden, dat in 1854 instruktiën (betreffende industriescholen) aan den Gouverneur-Generaal zijn gezonden. In de maand Julij van datzelfde jaar, is de Gouverneur-Generaal uitgenoodigd geworden, om eene industrie-school te Soerabaja te doen oprigten, in verband met een van de aldaar bestaande groote etablissementen, hetzij de militaire konstruktie-winkel, hetzij de fabriek voor de marine, het stoomwezen en de nijverheid."

Dat dit berigt ons aangenaam was, zullen wij wel niet behoeven te verzekeren. De verbetering en uitbreiding van het onderwijs in Indië, vooral ook in 't belang dier klassen der maatschappij, waarvoor industrie-scholen bestemd zijn, is een der voornaamste onderwerpen van koloniale hervorming, waarop wij sedert vele jaren met kracht aandringen. Wij zien weder, in deze mededeeling van den Minister, wat de publieke opinie vermag. Zoo lang zij zich niet openbaarde, bleef de regering in 't spoor harer voorgangers en werd, in weerwil van dringende behoefte, niets gedaan. Maar in Mei 1848 ontwaakte voor 't eerst de sluimerende volksgeest in Indië. Men had den moed, om openlijk uit te spreken, 't geen reeds sedert lang was gedacht en begeerd. Men keerde zich eerbiedig tot den Koning, om herstel van grieven, vooral met het oog op het schandelijk verwaarloosde onderwijs. Men sloeg zelf handen aan het werk, en trachtte uit eigen middelen en door eigen krachtsinspanning tot stand te brengen, 't geen van regeringswege was onthouden. En nu werd het Gouvernement, ondanks zich zelven, op die baan voortgezweept en medegesleept. Er ontstaat eene soort van wedijver tusschen de regering en de partikuliere krachten, die niet anders dan goede resultaten voor onze Indische landgenooten kan opleveren.

Uit dit oogpunt beschouwd, is vooral ook merkwaardig wat de Minister, onmiddellijk op het zoo even medegedeelde berigt, liet volgen:

„Ik heb dit slechts willen aanvoeren, om het bewijs te leveren, dat ook deze aangelegenheid door de regering niet is uit het oog verloren. Nogtans heb ik ook met genoegen gezien, dat het initatief tot zoodanige school in Indië door partikulieren is genomen. Ik mag mij nu in dubbele mate vleijen, dat de goede resultaten niet zullen achterblijven, en verheug mij, dat ook langs dezen weg de gelegenheid zal zijn gevestigd, om jongelingen in Indië, wien het niet gegeven is, hunne opvoeding in Europa te verkrijgen, tot een nuttig en voldoend middel van bestaan op te leiden."

Welk een wedstrijd om te doen 't geen, vóór 1848, als eene ijdele dwaas-

heid, een droombeeld van half krankzinnigen werd uitgekreten. Ondertusschen leveren deze mededeelingen van den Minister tevens een krachtigen spoorslag aan de bemoeijingen van partikulieren, om niet weder in te sluimeren en het niet op het Gouvernement te laten aankomen. Immers in Julij 1854 heeft de Minister bevelen gegeven, dat eene industrie-school te Soerabaja *zou worden* opgerigt; maar in December 1855 moest hij het nog altoos bij dit berigt aan de Kamer laten; dat de school *was* opgerigt, dat zij werkte en bloeide, kon hij er niet bijvoegen. Daarentegen is de school, die partikulieren wilden stichten, onmiddellijk nadat daartoe 't voornemen was opgevat, als door een tooverslag verrezen. Dagelijks neemt zij toe, zoo wel in omvang als in degelijkheid — maar het ministeriële plan is, anderhalf jaar later, nog altoos niet meer dan een plan?

De heer ROCHUSSEN zeide, in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 18 December l.l., het volgende:

„In de koloniën heeft afschaffing van eene groote belasting plaats gehad, van de bazar-pacht. Daar waren gedeeltelijke equivalenten bij. Zij bestonden in eene verhooging der landrente en eene verhooging der zoutprijzen. Bij eene vorige gelegenheid is reeds gebleken, dat het equivalent der landrente was verlaten, en thans meen ik wel onderrigt te zijn, wanneer ik zeg, dat zeer binnen kort ook het equivalent van het zout zal verlaten worden. Ik wil niet zeggen, dat de afschaffing der bazar-pachten was eene joyeuse entrée voor een nieuwen opperlandvoogd, of dat de verlaging der zoutprijzen dit voor eenen anderen nieuwen opperlandvoogd zal zijn, maar ik meen er op te moeten wijzen, dat die equivalenten zijn of worden afgeschaft, en er dus *vermindering in de ontvangsten het gevolg van is.*"

Indien wij beter onderrigt zijn dan de heer ROCHUSSEN (en wij meenen dit te zijn), dan *zal* de verlaging der zoutprijzen tot hun vorig bedrag niet meer geschieden, maar dan heeft dit op dit oogenblik reeds plaats gehad. Immers wij weten zeker, dat de Gouverneur-Generaal reeds in September l.l. in 't bezit was eener ministeriële aanschrijving, waarbij hem werd opgedragen, om die prijzen terug te brengen tot de som, die zij vóór de afschaffing der bazar-pachten bedroegen.

Maar, in tegenstelling van den heer ROCHUSSEN, verheugen wij ons daarover. De eenige schaduwzijde van de afschaffing der bazar-pachten was juist die verhooging der zoutprijzen, waardoor een nieuwen druk op de Javaansche bevolking werd gelegd. 't Verheugt ons, dat het den heer DUYMAER VAN TWIST gegeven is, om ook dien druk te doen verdwijnen, en hij alzoo Java zal verlaten met het bewustzijn van aan dat eiland zulk eene groote weldaad, als de afschaffing der bazar-regten, geschonken te hebben, zonder de bevolking daarvoor in eenig ander opzigt te belasten.

En voor die „vermindering in de ontvangsten" ten gevolge van deze afschaffingen, die de heer ROCHUSSEN voorziet, zijn wij in geenen deele bevreesd. De ondervinding heeft reeds geleerd, dat elke afschaffing van

belastingen niet juist altijd een verlies is voor de schatkist. Integendeel, zij heeft aangetoond, dat wanneer men drukkende en het vrije verkeer en de nijverheid belemmerende belastingen afschaft, daarvan meestal het gevolg is, dat de overige bronnen van inkomsten van den staat des te ruimer vloeijen. Ook op Java zal dit het geval wezen. Nu de Javaan overal vrij zijne waren te koop kan aanbieden, en even vrij zijne benoodigdheden kan inkoopen, zullen het onderlinge verkeer en de welvaart in ruime mate toenemen, en dat de staat daarvan, door de overige belastingen, groote voordeelen trekt, behoeft geen betoog. En wie zou durven tegenspreken, dat de konsumtie van het zout zal toenemen, als de prijs daarvan vermindert en de welvaart der bevolking vermeerdert?

Dikwerf heeft Nederlandsch Indië zich onbekrompen in liefdadigheid betoond jegens Nederland. Nog dagelijks brengen de nieuwspapieren ons daarvan de treffendste bewijzen. Naauwelijks vernamen onze Indische broeders de mare der rampen, die den vorigen winter een gedeelte van het moederland hebben getroffen, of zij verzamelden groote sommen gelds, om in de ellende en het ongeluk te gemoet te komen, en tot dezen dag houdtmen niet op, van daar duizenden en tienduizenden tot datzelfde doel over te zenden.

Ook Indië is op zijne beurt dikwerf door zware volksrampen geteisterd. 't Is nog zoo lang niet geleden, dat hongersnood en gebrek eene geheele landstreek van Java hebben ontvolkt. 't Gebeurt dikwijls, dat verwoestende ziekten onder de bevolking heerschen, en haren geessel te zwaarder doen gevoelen, naar mate de noodige dekking en verpleging en geneeskundige hulp ontbreken. Ook thans is een aanzienlijk gedeelte van den Indischen Archipel aan zware beproevingen en bezoekingen bloot gesteld. Vele der Molukssche eilanden zijn door aardbeving en brand geteisterd, en duizenden hunner inwoners, die reeds zoo veel hadden geleden door gedurig terugkeerende epidemiën, zijn door deze nieuwe ramp diep ongelukkig geworden.

Wat deed Nederland, in zulke omstandigheden, voor Nederlandsch Indië? Helaas! niet anders dan een beschamend antwoord is op die vraag te geven. Meestal nam men in het moederland geen notitie van de rampen, die de kolonie drukken. Men is zoo gewoon, van daar slechts te ontvangen, dat men het geven, ook bij zulke gelegenheden, vergeet.

Thans heeft de Minister van Koloniën, in de *Staatscourant* van 17 November ll., het Nederlandsche volk den nood herinnerd en het opgeroepen, om liefdadigheid te oefenen jegens zijne ongelukkige natuurgenooten in Indië. Is toen, gelijk bij de ingezetenen van Indië, zoodra zij de ramp van het moederland vernamen, een algemeene geestdrift ontwaakt bij dat Nederlandsche volk? Wij antwoorden alleen, dat de laatste opgaven (dus anderhalve maand na de oproeping) ons berigten, dat nog geen *f* 1000 is gegeven.

Over één verschijnsel verheugen wij ons. De heer C. W. MIELING te 's Gravenhage heeft eene „*algemeene loterij*" geopend „van handwerken,

schilderijen, voorwerpen van kunst, boeken, platen en verdere voortbrengselen van nijverheid, geheel ten voordeele der noodlijdenden op Banda en Ternate, in den Molukschen archipel."

Reeds vele kostbare geschenken zijn aan die onderneming te beurt gevallen, en een vrij aanzienlijk aantal loten is geplaatst. Een lot is voor den prijs van *f* 2.50 verkrijgbaar.

Ook wij zijn uitgenoodigd, om tot het plaatsen van zulke loten mede te werken, en gaarne hebben wij ons daartoe bereid verklaard. Allen, die alzoo eenig belang stellen in de ongelukkige bevolking der Molukko's, kunnen mede bij de redaktie van dit Tijdschrift loten verkrijgen voor de „algemeene loterij."

Mogt deze edele poging van den heer MIELING met eene schitterende uitkomst worden bekroond!

Men schrijft ons, in eenen brief uit Nederlandsch Indië dezer dagen ontvangen, de volgende kuriositeit:

„Weet gij reeds, op welk eene ingenieuse manier, het vaderlijk Gouvernement in Nederland ons weder heeft willen beet hebben? Korten tijd, nadat de nieuwe muntwet in Indië was afgekondigd, rigtte de Direkteur-Generaal van Financiën, naar aanleiding van een bij hem ontvangen Gouvernementsbesluit, eene cirkulaire aan alle gewestelijke autoriteiten. Daarin werd haar onder anderen opgedragen, om zoo spoedig doenlijk op te geven: of niet vóór de, in de Muntwet vastgestelde, verwisseling van het koper en de recepissen tegen de zilveren specie, met goed gevolg eene belangrijke hoeveelheid kopergeld en recepissen, tegen eenen *lageren prijs* kon worden ingetrokken, door openbaren verkoop van Mexikaansche dollars, of wel door bij 's lands kassen de gelegenheid te openen tot het verkrijgen van die specie tegen eenen, telkens naar gelang van den marktprijs te bepalen, koers; en zoo ja, hoe veel dollars dan zouden kunnen worden van de hand gezet. De Direkteur-Generaal verlangde, dat daarbij van de stelling werd uitgegaan, dat een Mexikaansche dollar het Gouvernement op *f* $2^{83}/_{120}$ of 323 duiten komt te staan.

„Begrijpt gij de bedoeling van dezen handel in Spaansche matten? 't Is immers duidelijk. Men had hiermede op het oog, om de nadeelen op de bevolking over te brengen, die de Mexikaansche-dollar-spekulatie van den snuggeren heer PAHUD aan de schatkist doet lijden. Men zou immers later, wanneer de zilvercirkulatie eens goed in werking zal zijn, diezelfde dollars, welke men met een *matig winstje* van de hand wenschte te zetten, niet dan tegen eenen veel lageren koers bij 's lands kassen in betaling hebben aangenomen!

„Ter eere van het gezond verstand der Indische bevolking, meen ik echter hierbij te kunnen voegen, dat niet velen zich in deze strikken hebben laten vangen."

De heer C. F. PAHUD, Minister van Koloniën, is benoemd tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Hoe wij over deze benoeming denken, zullen wij onzen lezers wel niet behoeven te zeggen. Ons oordeel komt overeen met de niet verbloemde zienswijze van iedereen zonder onderscheid, de zienswijze van den heer PAHUD natuurlijk daarvan uitgezonderd. De publieke opinie roept hem toe uit eenen mond:

. . . : . . thou art not king,
Not fit to govern and rule multitudes!

Maar al ware de persoonlijkheid van den nieuwen Gouverneur-Generaal evenzeer naar aller wensch, gelijk zij nu de algemeene meening tegen zich heeft, dan nog zouden wij moeten afkeuren, dat een Minister van Koloniën zijne betrekking met die van Gouverneur-Generaal verwisselt. Wanneer hij, die bevelen geeft, plotseling geplaatst wordt in de positie van hem, die tot dus ver die bevelen ontving, dan moeten daaruit allerlei onnatuurlijke toestanden en dienst belemmerende verhoudingen voortkomen.

Reeds de laatste gewigtige daad, die de heer PAHUD als Minister van Koloniën verrigtte, plaatste hem juist daardoor in eene allerzonderlingste scheeve stelling. Hij moest den uitstekendsten man van Nederland en van Indië zoeken, om hem aan den Koning voor te dragen tot Gouverneur-Generaal, — en hij vond zich zelven!! De heer PAHUD duide het ons niet ten kwade. dat wij daarbij dachten aan FALSTAFF, wanneer hij van zich zelven zegt:

„No, my good lord, banish PETO, banish BARDOLPH, banish POINS, but for sweet JACK FALSTAFF, kind JACK FALSTAFF, true JACK FALSTAFF, valiant JACK FALSTAFF, and therefore more valiant, being, as he is, old JACK FALSTAFF, banish not him from thy Harry's company!"

De Molukscbe eilanden.

Toen, in 't midden van 1848, de uitgave van het *Tijdschift voor Nederlandsch Indië*, ten gevolge der politieke gebeurtenissen van dat jaar, van Batavia naar Nederland verplaatst werd, moest de Redakteur natuurlijk afstand doen van een voorregt, waaraan hij vele gewigtige bouwstoffen voor zijnen arbeid te danken had. In het Gouvernements-archief te Batavia bevinden zich, voor de kennis van land en volk zeer belangrijke, dokumenten, en de Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN had hem, onder het toezigt der algemeene secretarie, den toegang tot verscheiden dier stukken verleend.

Zoo verscheen, in het laatstste nommer dat te Batavia werd uitgegeven, het begin van een „Geschiedkundig overzigt der Moluksche eilanden," dat aan die bron zijnen oorsprong was verschuldigd. Aan den Redakteur was, namelijk, door het Gouvernement toegestaan de uitgave van het *Rapport van den hoofd-inspekteur en inspekteur van financiën in de Bataviasche afdeeling, bij besluit van de hooge regering van 4 Februarij* 1820 no. 8 *belast met eene commissie naar de Molukkos, ingediend aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, den* 5den *Junij* 1821. Het, in de derde of laatste aflevering van den 11den Jaargang van dit Tijdschrift verschenen, „Geschiedkundig overzigt van de Moluksche eilanden" was uit dat „Rapport" genomen.

In de eerste aflevering van den 11den jaargang, die daarop in Nederland verscheen, werd de uitgave van dat „Rapport" niet voortgezet. De toenmalige omstandigheden en de gewijzigde strekking, die vooral in dien tijd het Tijdschrift onderging, deden het oog meer op andere onderwerpen vestigen, dan juist op den vroegeren toestand der Molukkos.

Thans echter, nu de Gouverneur-Generaal DUYMAER VAN TWIST de Molukkos heeft bezocht, en waarschijnlijk voorstellen zal doen, om aan de beginselen van bestuur aldaar die hervormingen te geven, welke zij zoo zeer behoeven, wordt onze aandacht door deze eilanden meer bijzonder tot zich getrokken. Van daar dat wij onlangs de aanteekeningen publiceerden, die de baron VAN DER CAPELLEN, gedurende zijn verblijf in de Molukkos, eigenhandig op het papier bragt. Van daar, dat wij thans de taak weder opnemen, die wij in 1848 onafgewerkt hebben gelaten, en onze lezers met het straks genoemde „Rapport" nader bekend wenschen te maken.

De hoofd-inspekteur en inspekteur van financiën, aan wie de vervaardiging van dat „Rapport" werd opgedragen, waren de heeren H. J. VAN GRAAFF en G. J. MEIJLAN. Toen zij met deze kommissie waren belast, be-

gaven zij zich naar de Molukkos, ten einde aldaar een naauwkeurig onderzoek in te stellen: of en waarom het monopolie der nagelen, die te Amboina en daaromstreeks ingezameld worden, voor den staat voordeeliger moet worden geacht, dan het aanmoedigen van den landbouw door eene vrije vaart, en het heffen van grondlasten en in- en uitgaande regten. In het „Rapport" is het resultaat van dit onderzoek nedergelegd. Het bevat eerst een kort geschiedkundig overzigt van de Moluksche eilanden. Daarvan komt in den 10den jaargang van dit Tijdschrift een klein gedeelte voor. Maar dat gedeelte draagt ruimschoots de sporen van de overhaasting, waarmede het, wegens het op handen zijnde vertrek van den Redakteur naar Nederland, werd gepubliceerd. Onze lezers ontvangen dus ook dat toen afgedrukte gedeelte. Vervolgens beschouwt het rapport het stelsel van regering, door de voormalige Oost-Indische maatschappij, met betrekking tot de Molukkos, gevolgd. Daarna worden de gevolgen geschetst van het stelsel van extirpatie in de Molukkos en de gesteldheid dier landen in 1820. Al verder leveren de heeren VAN DE GRAAFF en MELJLAN een ontwerp van een nieuw stelsel van bestuur voor de Molukkos. En eindelijk deelen zij mede, welke voorbereidende maatregelen daartoe noodig zijn.

Wij gelooven eene dienst te bewijzen, zoowel aan de wetenschap, als aan hen, die geroepen zijn, over het staatkundig lot van de Moluksche eilanden te beslissen, wanneer wij zorgen, dat dit belangrijk stuk aan het stof der archieven worde ontrukt. Wij zullen ons enkele aanmerkingen veroorloven, vooral ook waar latere gebeurtenissen veranderingen in den door de schrijvers geschetsten toestand hebben gebragt.

I.

Inleiding.

In den eigenlijken en in eenen bepaalden zin, zijn voorheen, en ook nog in latere tijden, onder de benaming van „de Molukkos" alleen begrepen geweest de landen, die oorspronkelijk bestuurd werden door de vier Molukkche koningen, namelijk, de vorsten van Halmaheira of Gilolo, Ternate, Tidore, Batsjan, en die uit weinig meer grondgebied bestonden dan de eilanden van diezelfde namen en enkele anderen in de nabijheid gelegen.

Men is, hetzij door de veroveringen naderhand gemaakt door de koningen van Ternate en Tidore, en voornamelijk door den eerstgenoemden, hetzij uit eene andere oorzaak, later gewoon geraakt, aan de benaming van „Molukkos" eene veel ruimere beteekenis te hechten, en daaronder te begrijpen alle die landen, die, of met der daad of in naam, bezittingen in deze gewesten zijn geworden van de voormalige Nederlandsche Oost-Indische maatschappij, en die, van het begin harer vestiging in Oost-Indië, zijn verdeeld geweest onder de zoogenaamde „drie Oostersche gouvernementen," met name Amboina, Banda en Ternate.

De laatstgemelde beteekenis volgende, zullen wij derhalven, in den loop van dit overzigt van „de Moluksche eilanden" sprekende, daaronder verstaan den uitgestrekten Archipel, die gelegen is nagenoeg tusschen 3 graden noorder- en 8 graden zuider-breedte, mitsgaders tusschen 122 en 132 graden ooster lengte van Greenwich.

De oppervlakte, die deze verzameling van eilanden beslaat, is van 110 vierkante graden, en heeft ten noorden Magindanao en de Philippijnsche eilanden, ten oosten de kust van Nieuw Guinea, ten zuiden de eilanden Wetter, Timor, Flores en Sumbawa, en ten westen het eiland Celebes, terwijl het geheele ooster-gedeelte van dit laatste eiland, van het eiland Boeton ten zuiden tot aan de straat Lembe ten noorden, mede tot de Molukkos behoort.

Om zoo veel mogelijk kort en duidelijk te zijn, zullen wij de leiding volgen, die de verdeeling dezer landen in drie afzonderlijke gouvernementen of residentiën aanbiedt. Doch overigens zullen wij meer de zaken in haren zamenhang, dan eene streng chronologische orde in acht nemen. Wij zullen de verdeeling van onzer taak zoeken in zoodanige gebeurtenissen, die beschouwd kunnen worden van aanmerkelijken invloed op de gesteldheid dezer landen geweest te zijn, en die derhalven als zoo vele groote tijdperken kunnen worden aangemerkt.

II.

De Moluksche eilanden, tot hunne ontdekking door de Europeanen.

Onder de Nederlandsche bezittingen in de Molukkos heeft steeds het ei-

land Amboina den eersten rang bekleed; het komt daarom het eerst in aanmerking. Het verdient dezen rang omdat het de wieg en bakermat is van Nederlands mogendheid in Oost-Indië. Het ligt in de zee, die de Portugezen oudtijds „Archipelago di St. Lazaro" hebben genoemd, en genoegzaam in het midden van tien zoo grootere als kleinere eilanden, welker namen zijn: Ceram, Boeroe, Amblauw, Manipa, Kelang, Bonoa, Ceram-Laut, Noessa-Laut, Honimoa of Saparoea en Oma of Haroeko.

Van deze eilanden schijnen maar zeer weinigen, en hoogstwaarschijnlijk slechts alleen de twee grootsten, Ceram en Boeroe, eene oorspronkelijke bevolking te hebben gehad, en de overigen door volkplantingen van andere eilanden te zijn bewoond geraakt *).

Amboina is, volgens het verhaal van zekeren RIDJALI †), het eerst bevolkt geworden door eenen pati SELAN BINAUR, die van Ceram en wel van een dorp omtrent de bogt van Tanoenoe komende, op de kust van Hitoe (gelegen op het eiland Amboina), en op het gebergte aldaar, Paunoessa genaamd, zich nederzette.

Niet lang daarna schijnt eene volkplanting van Javanen in deze streken zich gevestigd te hebben, waaromtrent dezelfde RIDJALI de volgende omstandigheden verhaalt. Zeker koning van Toeban was, bij het beklimmen van den troon, in onmin geraakt met eenigen van zijne bloedverwanten, hetgeen gelegenheid gaf, dat twee zijner broeders en eene zuster, kiai TOELIE, kiai DAOED en njai MAAS genaamd, met een vaartuig het eiland Java verlieten. Zij kwamen eerst bij Manipa, alwaar een gedeelte aan wal ging, dat aldaar het dorp stichtte, 't welk nu nog den naam van Toeban draagt. Een ander gedeelte kwam omtrent de negeri Lima op de kust van Hitoe, en twee hunner werden daar orang-toea's of medebestierders van het dorp Latea. Een derde gedeelte landde op Hoetoemoeri, en een van hen, pati TOENAWA genaamd, werd de eerste radja of koning van het landschap van dien naam. Nog een ander gedeelte zette zich neder te Pasirpoeteh en op Soeli, en stichtte aldaar de dorpen van dien naam, terwijl eindelijk het laatste gedeelte, naar de kust van Ceram overstekende, op Ceram-Laut het dorp Hatoesawa heeft aangelegd.

De derde, die eene bevolking naar deze streken overbragt, was een prins van Gilolo, onder den naam van perdana DJAMILOE bekend, die, om eenen twist met zijnen broeder, den koning van Gilolo, dat eiland met drie vaartuigen verliet. OELIMA SITANIA, een van zijn gevolg, ging op Lissabatta aan land, en werd aldaar de eerste orang kaja; SALLAT, een ander van zijn gevolg, stichtte het dorp Waij Poteh en werd daarvan insgelijks de eerste orang kaja. De prins zelf vestigde zich op de kust van Hitoe.

Laatstelijk de vierde, die eene bevolking naar Amboina overbragt, was

---

*) Zie VALENTIJN *Amboneche zaken* blz. 1 enz.

†) Volgens VALENTIJN was deze RIDJALI „een Moorsch priester van de kust van Hitoe." Hij schijnt met VALENTIJN persoonlijk bekend te zijn geweest, althans deze heeft voor zijne geschiedenis van de Molukko's gebruik gemaakt van een, door RIDJALI vervaardigd, manuscript, waarin de geschiedenis van 't land van Hitoe en te gelijk de eerste opkomst van 't land van Amboina worden beschreven.

een pati van Goram; KIAI PATI genaamd. Hij zette zich met de zijnen eerst neder omtrent het dorp Kaijtetto, doch naderhand getrouwd zijnde met de dochter van den Gilolosche prins perdana DJAMILOE, vestigde hij zich digter bij dezen op de kust van Hitoe.

Uit dit verhaal van RIDJALI blijkt alzoo, dat bijzonder het eiland Amboina kort na elkander door volkplantingen van vier onderscheidene natien is bewoond geworden, de eerste van Ceram, de tweede van Java, de derde van Gilolo, en de vierde van Goram. RIDJALI teekent den tijd niet aan, wanneer deze bevolking is geschied, maar uit de Ternataansche geschiedenis is bekend, dat de Gilolosche prins perdana DJAMILOE zijn broeders rijk verliet omstreeks het jaar 1465, en men mag daaruit opmaken, dat de eerste bevolking van Amboina en de daarom gelegene kleinere eilanden omtrent de helft van de vijftiende eeuw haren aanvang genomen heeft.

De geschiedenis dezer eilanden levert wijders, vóór de komst der Portugezen, weinig aanteekeningswaardigs op. Alleen verdient de verovering van het eiland Honimoa door een der hoofden van de kust van Hitoe vermeld te worden, alsmede dat, na eenige oorlogen onderling gevoerd, de nakomelingen der oorspronkelijke vier eerste bevolkers niet alleen het eiland Amboina, maar ook de omliggende kleine eilanden hebben bestierd, en dat eindelijk in het jaar 1510 een der hoofden uit den Javaanschen stam, PATI POETEH genaamd, naar Java is gevaren, om zich in de Mahomedaansche godsdienst te doen onderwijzen, en dat hij vervolgens die godsdienst naar Amboina heeft overgebragt.

Na de Ambonsche, komen de Bandasche eilanden het eerst in aanmerking, daar zij voorheen den tweeden rang onder de drie Oostersche gouvernementen bekleedden. Zij vormen eene verzameling van tien eilanden, waarvan voorheen zes bewoond, en de vier overigen onbewoond zijn geweest. De bewoonden waren genaamd: Banda Lontoor, Banda Neira, Rosangijn, Poeloe Aij, Goenoeng Api, Poeloe Run. De onbewoonde zijn: Poeloe Pisang, Poeloe Kappal, Poeloe Krakat, Poeloe Swangi.

Evenmin als de Ambonsche, schijnen de Bandasche eilanden eene oorspronkelijke bevolking te hebben gehad; de afkomst der eerste bewoners wordt echter niet voor zoo edel gehouden, als die der eerstgemelde eilanden. Men stelt dat de eerste bevolking, die op de Bandasche eilanden zich heeft nedergezet, grootendeels heeft bestaan uit bannelingen en gevlugte slaven, voornamelijk van Ceram, Keij, Aroe, Timor, Solor, Boeton, Tenember enz., zoodat zij gehouden werd voor een zamenmengsel van allerlei natiën.

Hoe dit ook zijn moge, deze bevolking moet hier reeds zeer vroeg gevestigd zijn geweest, alzoo in de Ternataansche geschiedenis aangeteekend is; dat in het jaar 1465 verscheiden Bandanezen te Ternate geweest zijn *). Ook omtrent het jaar 1500 waren er vier koningen bekend, namelijk die

*) Zie VALENTIJN *Bandasche Zaken*, p. 73.

van Labetakka; Celamme; Waaijer en Rosangijn, die echter kort daarna reeds niet meer moeten hebben bestaan, dewijl de Portugezen, bij hunne komst op deze eilanden, eenen republikeinschen regeringsvorm vonden *). De neringen en hanteringen waren bij overeenkomst tusschen de onderscheidene distrikten en dorpen verdeeld, met het inzigt om elkander niet in den weg te staan †). Zoo had Labetakka de groote visscherij. Neira bewerkte het koperdraad tot hoeken, en had den uitsluitenden handel in wapenen. Lontoor, als de magtigste ter zee, had den handel op Makassar, Java, Malakka, Patani, enz. Hammel, een oude negeri, had den pluk der notenmuskaat en foelie, en voer op het zuid-ooster eiland Tenember. Sammer en Orontatte voeren insgelijks op dat eiland, doch die van Celamme, Waaijer en Oudendenner voeren op de eilanden Keij en Aroe; daar lieten zij hunne groote jonken en praauwen maken, waarvan zij alle de Bandasche eilanden voorzagen. Poeloe Aij voer mede op Keij en Aroe, doch bijzonder op Amboina, en had den handel in sago. Ook had dit eiland het uitsluitend regt, om soekels of matten te vlechten. Poeloe Run had dezelfde vaart als Poeloe Aij, doch had bij uitsluiting het regt tot het maken der klapperolie. Eindelijk had Rosangijn bij uitsluiting de fabriek van aarden potten en pannen.

De Bandasche eilanden waren overigens in twee partijen of bondgenootschappen verdeeld, van welke de namen ontleend zijn van Oeli Lima en Oeli Siwa, welke „vijf gespanschap" en „negen gespanschap" beteekenen. Deze twee bondgenootschappen stonden gedurig met elkanderen in oorlog, nadat omstreeks het jaar 1598 of 1599 die van Labetakka van die van Neira afvielen §). Voor de komst der Portugezen wordt de bevolking der Bandasche eilanden geschat op 15,000 zielen, waarvan 4000 of 5000 strijdbare mannen.

Het derde der voormalige drie Oostersche gouvernementen is dat van Ternate, of der eigenlijk gezegde Molukkos. Deze eigenlijke Moluksche eilanden, dat zijn die welke van de eerste tijden, en voor zoo veel men weet oorspronkelijk, onder de Moluksche koningen hebben gestaan, zijn zes in getal, en worden genoemd **): Gilolo, Ternate, Tidore, Motir, Makjan en Batsjan.

Van deze eilanden zijn, sedert de vroegste jaren, een oneindig getal anderen afhankelijk geweest, zoodat de koning van Ternate alleen voormaals genoemd is „de heer van twee en zeventig eilanden." Dit getal is echter niet juist opgegeven, daar VALENTIJN, in zijne beschrijving der Molukkos, er twee en negentig opnoemt, welke in het jaar 1650 nog onder den koning van Ternate stonden, behalven nog dat bij deze optelling verscheidene eilanden in eenen kollektiven zin aangeduid worden, zoo als Bangaij

*) VAL. *Beschrijving van Banda*, p. 35.
†) VAL., p. 34.
§) VAL. B. B., p. 2.
**) VAL. *Beschrijving der Molukkos*, p. 2.

en de verdere Bangaijsche eilanden, die, op zich zelve genomen, wel een honderdtal uitmaken maar slechts voor één geteld zijn *).

Weinig zekerheid heeft men ten aanzien van den oorsprong dezer Molukksche volkeren, in engeren zin genomen. Door eenigen wordt gesteld, dat zij uit het land zelf zouden herkomstig zijn, en men geeft als bewijs hiervoor op de benaming van „Ton Molukkos," hetgeen „Moluksche volk" beteekent. Men meent, dat dit in denzelfden zin moet begrepen worden, als zulks gedaan wordt door eenige volkeren van de kust van Celebes, welke hun oorsprong aanwijzen, door het woord „Ton" te voegen bij den naam van het land, hetwelk zij bewonen, gelijk Ton Dano, Ton Toli, Ton Saban en meer diergelijken, waardoor zij willen aanduiden, oonspronkelijke volkeren te zijn van Dano, Toli, Saban, enz. †).

Anderen vermeenen hen te moeten houden voor een mengsel van vele Oostersche volkeren, doch voornamelijk voor afstammelingen van Chinezen, derwaarts gekomen ten gevolge van het verdrijven dezer natie door de Tartaren in het jaar 1278, die zich sedert vermengd hebben met Japanners, Javanen, Makassaren, Maleijers, Arabieren, Borneërs en verscheiden andere Westersche volkeren, door den specerij-handel derwaarts getrokken. Deze laatste stelling verkrijgt een hooger trap van waarschijnlijkheid, door de overeenkomst, die eenige reizigers hebben vermeend te bespeuren tusschen de zeden en gewoonten der Chinezen, met die van de bewoners van de uitgestrekte eilanden Magindanao, en tusschen de zeden en gewoonten van de laatstgemelde volkeren, met die van de bewoners der Moluksche eilanden, vóór dat eene Europesche natie zich aldaar had gevestigd §).

Zeer waarschijnlijk zal hier de waarheid in het midden liggen, daar eene eenigzins aandachtige beschouwing grond oplevert, om te gelooven, dat verscheidene der Moluksche eilanden eene oorspronkelijke bevolking gehad, doch tevens al zeer vroeg volkplantingen, 't zij van Oostersche 't zij van Westersche natiën, ontvangen hebbben. Over het algemeen mag men aannemen, dat die landen, gelijk Ceram, Boeroe en Gilolo, waar de zoogenaamde Alfoeren worden gevonden, van de vroegste tijden af, uit zich zelf bevolkt zijn geweest, en dat daarentegen de kustbewoners, die men op deze landen aantreft, van elders aldaar zijn overgekomen. De verwijdering, die overal op deze eilanden tusschen de bergbewoners of Alfoeren en de strandbewoners thans nog plaats heeft, doet bijna geen twijfel bestaan omtrent de waarheid van deze stelling. Als een gevolg hiervan mag men ook aannemen, dat de kleinere eilanden, waar de Alfoeren niet gevonden worden, geheel en alleen door volkplantingen zijn bewoond geraakt.

Onder de boven genoemde zes eigenlijke Moluksche eilanden, schijnt dus Gilolo alleen eene oorspronkelijke bevolking gehad te hebben; ook heeft dit eiland van de vroegste tijden af een afzonderlijk koningrijk uitgemaakt, en later, onder de Moluksche vorsten, bekleedde die van Gilolo den eer-

*) Val. B. M., p. 3 en 4.
†) Val. M. B., p. 15.
§) Forrest, *Voyage aux Moluques et à la nouvelle Guinée*. Paris 1780, pag. 200.

sten rang. Hij was bekend onder den titel van „djilomo-kolano," het geen in 't Ternataansch „bogt-koning" beteekent, naar de bogt van Gilolo, nu Dodinge genaamd, alwaar hij zijne hofhouding had *).

Gedurige verwoestingen en omwentelingen maken echter de geschiedenis dezes lands in de eerste tijden zeer onzeker en bijna onbekend; de eenige zekere berigten, die men daarvan heeft, beginnen met de geschiedenis der andere eilanden, nadat zij tot vorstendommen verheven, en hunne beheerschers onder de Moluksche koningen zijn gerangschikt geworden.

Volgens deze geschiedenis, maakte een der Gilolosche koningen, door zijne buitensporigheid, bij zijne onderdanen zich zoodanig gehaat, dat de meesten van hem afvielen, sommigen naar het eiland Ternate, anderen naar Tidore, en velen naar Batsjan zich begaven, waar zij eerst hunne bijzondere dorpsheeren verkozen, die echter met der tijd zoodanig in magt toenamen, dat zij welhaast den titel van koning of „kolano" aannamen †).

Deze volksverhuizing wordt gerekend plaats gehad te hebben omtrent het jaar 1250. Althans op Ternate was in dat jaar aldaar het dorp Tabona of Tolona bekend, 't welk digt bij den top des bergs lag, en waarvan de koningen van Ternate herkomstig waren §).

Onder het tweede Ternataansche hoofd MOLEMATILTI genaamd, is een tweede dorp, Tolo Madjahi, gesticht. Niet lang daarna is een derde dorp aan het strand gebouwd, aan hetwelk de naam van Sampaloe werd gegeven, en dat gelegen was op de plaats, waar naderhand door de Portugezen de stad Gamma Lama is aangelegd.

Dit waren de eenige dorpen, tot in het jaar 1284, op Ternate bekend. In dat jaar regeerde koning SIALE, onder wien Ternate voornamelijk is begonnen in dorpen en bevolking toe te nemen. Hij verplaatste zijnen rijkszetel eerst naar Tolo Madjahi, en vervolgens naar Sampaloe, alwaar de vorstelijke residentie zich, bij de komst der Portugezen, nog bevond.

Deze SIALE was het vijfde hoofd der Ternatanen en hun derde koning, zijnde zekere GUNA hun eerste, MOLEMATILTI hun tweede, TSJITSJO hun derde hoofd en eerste koning, en laatstelijk POIT hun vierde hoofd en tweede koning geweest.

SIALE oorloogde met veel voorspoed tegen den koning van Gilolo, hoewel hij tegen het einde van zijne regering veel last had van de rooverijen, door de volkeren van Tidore, Motir en Batsjan op zijne landen gepleegd; iets waaruit men opmaken mag, dat deze eilanden, benevens Ternate, veel in bevolking begonnen toe te nemen, hoewel Tidore en Batsjan toen nog geene erkende vorsten schijnen gehad te hebben.

Onder KALEBATTA, den vierden koning, viel weinig van aanbelang voor, maar onder zijnen zoon en opvolger KOMALO, begonnen de Ternatanen buiten hun eiland ontzaggelijk te worden; zoo verkregen zij onder deze

*) VAL. B. M., p. 93.
†) VAL. *Moluksche zaken.*
§) VAL. B. M., p. 10. VAL. M. Z., p. 134.

regering, welke in 1304 een aanvang nam, het eerst eenen vasten voet op Gilolo. KALEBATTA was uit eene Javaansche moeder geboren, en door den invloed van deze vrouw begaven vele Javanen en Maleijers zich naar Ternate, waaraan men bijzonder toeschrijft den voorspoed, welken zijne wapenen allerwege hadden.

Deze vreemde bevolking nam nog sterker toe, onder den zevenden koning SIDA ARIF MALOMO, welke in het jaar 1322 aan de regering kwam. Ook vestigden zich thans vele Arabieren op Ternate, om het voordeel van den nagelhandel, waardoor het vermogen van dezen vorst zoodanig toenam, dat het den naijver der naburige volkeren verwekte, bijzonder van die van Tidore, Batsjan en Oebi, die alle krachten inspanden, om ook deze vreemdelingen naar hunne landen te lokken, en, die, om niet minder te zijn dan Ternate, thans ook elk afzonderlijk zich eenen koning verkozen, die welhaast te zamen zich verbonden om den koning van Ternate te beoorlogen *).

Deze oorlog eindigde door eene zamenkomst van de onderscheidene vorsten op het eiland Motir. Zij sloten aldaar een verbond van vrede, bij hetwelk onder anderen wierd bepaald, dat den koning van Gilolo de eerste, den koning van Ternate de tweede, den koning van Tidore de derde, en den koning van Batsjan de vierde rang onder de toen erkende vier Molukssche vorsten zou worden toegekend; aan den koning van Oebi werd noch titel noch rang gegeven.

SIDA ARIF MALOMO werd in 1331 opgevolgd door zijnen broeder PADJI MALOMO, en in 1332 door zijnen zoon SJAH ALEM, die door overwinning het eiland Makjan aan de Ternataansche kroon hechtte.

De tiende koning FOELOE MALOMO, die in 1343 tot de kroon kwam, verbrak het eerst het verbond van Motir; waardoor hij in oorlog geraakte met de koningen van Tidore en Batsjan. Makjan werd hem door den koning van Tidore NOEREDDIN ontnomen, en waarschijnlijk zou deze oorlog op de vernietiging van Ternate uitgeloopen zijn, ware hij in tijds nie door den koning van Gilolo bijgesprongen, door wiens hulp hij niet alleen Makjan hernam, maar ook voor zijnen dood, welke in 1347 voorviel, zijne zaken geheel weder herstelde †).

Na hem kwamen BOHEJAT, en vervolgens MOLOMATSJEJA in het jaar 1350 tot den troon. De laatstgemelde koning lei zich bijzonder toe op de scheepsbouwkunde, waarin hij van eenen Arabier onderwijs ontving. Door behulp zijner verbeterde vaartuigen vond hij den weg naar de Xoelasche eilanden, welke hij bemagtigde, en op welke hij stedehouders plaatste.

De dertiende koning was MOMALE, en de veertiende GAPI MOLOMO I, wiens regering in 't jaar 1359 begon. Hij was in gedurigen oorlog met de drie overige Molukssche vorsten, welke echter strekte, om dit rijk nog ontzaggelijker te maken, hoewel het geene nieuwe veroveringen behaalde.

---

*) VAL. *Makassaarsche zaken*, p. 136 en 137.
†) VAL. M. Z., p. 138.

Hij liet het rijk in 1372 aan zijnen broeder GAPI BAGOENA I, die welhaast den vrede herstelde. Zijnen oudsten zoon gaf hij ten huwelijk aan de dochter van den koning van Gilolo, door welk huwelijk de kroon van Gilolo kort daarna in het huis van Ternate is overgegaan.

In 1377 beklom de zestiende koning, KOMALA POELOE, den troon van Ternate. Hij was de schrik zijner naburen. Den koning van Batsjan bragt hij ten onder, doch hij herstelde hem weder, door tusschenkomst van den koning van Tidore. Op Gilolo won hij veel land, en dwong hij den vorst van dat rijk, aan hem den eersten rang onder de Moluksche koningen af te staan, welken die van Gilolo sedert het verdrag van Motir bezeten had *). KOMALA POELOE regeerde 55 jaren, latende na zijn overlijden, in 1432, den troon aan zijnen zoon GAPI BAGOENA II, die de teugels des bewinds voerde tot in 't jaar 1465. In dat jaar begon de achttiende koning MARHOEM zijne regering. Onder dezen was het getal der Javanen, Maleijers en Chinezen in Ternate aanmerkelijk toegenomen, om in kruidnagelen te handelen en die aan de westersche natiën te verkoopen. Uit Banda kwamen nu ook verscheiden vreemdelingen, naar welke plaats de Ternatanen reeds kruidnagelen gebragt en dus kooplieden gelokt hadden. Onder alle deze vreemdelingen was een Javaan, DATO MAÖELA HOESSIN genaamd, die het Mahomedaansche geloof onder de Ternatanen, welke tot hier toe Heidensch geweest waren, verkondigde †). Een nieuwe oorlog, tusschen Ternate en Gilolo uitgebroken, bragt echter veel toe, om den bloei, welken de handel moest aanbrengen, te vertragen. Daar de koning van Gilolo toen nog zeer magtig was, had die van Ternate alle zijne krachten noodig, om tegen hem zich staande te houden. Hij deed dit echter, iets waartoe de onlusten veel zullen hebben bijgedragen, welke omtrent dezen tijd tusschen de vorsten van Gilolo zelve plaats grepen. Daarvan was de uitwijking van den prins perdana DJAMILOE het gevolg, die op de kust van Hitoe in Amboina zich nederzette, gelijk wij hier boven hebben aangeteekend §).

MARHOEM regeerde tot in 1486, wanneer hij door zijnen zoon ZEIJNULABEDIEN werd opgevolgd. De geheele aandacht van dezen koning kon, in den beginne van zijne regering, zich alleen bepalen tot den oorlog met Gilolo, welke nog steeds voortduurde en van een ernstigen aard was geworden, aangezien de koning van Tidore, wiens magt nu ook reeds aanmerkelijk was toegenomen, met den koning van Gilolo, tegen dien van Ternate zich verbonden had. ZEIJNULABEDIEN had echter het geluk, in 1488 dezen oorlog met roem te eindigen, hetgeen hem gelegenheid gaf op andere zaken van zijne regering bedacht te zijn.

Ten tijde van dezen vorst waren twee adelijke huizen in Ternate zeer in aanzien toegenomen, het eene dat van Tommagola, het ander dat van Tommaïtoe **). De leden dezer twee huizen hadden in vroeger jaren van

*) VAL. M. Z., p. 139.
†) Ibid., p. 140.
§) Ibid., p. 141.
**) VAL. M. Z., p. 142.

de koningen van Ternate reeds de toestemming erlangd, om buiten de Molukkos landen te gaan ontdekken en veroveren, onder de voorwaarde echter, dat zij over deze landen niet dan in 's konings naam, en dus alleen als stadhouders, het bewind voeren zouden. Die van het huis van Tommaïtoe waren dien ten gevolge stadhouders van de Xoelasche eilanden, die reeds kort na het jaar 1350 waren veroverd. Die van het huis van Tommagolo bemagtigden omstreeks dezen tijd het eiland Boeroe, van waar zij vervolgens zich verspreidden op de zuid of binnen kust van Ceram, naar welke later de stadhouderlijke zetel werd overgebragt. ZEIJNULABEDIEN bragt deze stadhouderschappen op eenen geregelden voet, zoodat zij kunnen geacht worden, van dezen tijd af, eigenlijk tot de kroon van Ternate behoord te hebben. Hij reisde vervolgens naar Giri op het eiland Java, om zich in de Mahomedaansche leer te doen onderwijzen, en sloot daar een verbond met PATI POETEH, een der hoofden van de kust van Hitoe op Amboina, die, gelijk wij hebben gemeld, met hetzelfde oogmerk als ZEIJNULABEDIEN naar Java was gevaren. PATI POETEH verkreeg bij dat verbond den titel van tiende raadslid van het Ternataansche rijk, waaruit later door de koningen van Ternate aanleiding is genomen, om aanspraak te maken op een gedeelte van de kust van Hitoe *). ZEIJNULABEDIEN vertrok vervolgens weder van Java naar zijn rijk. Volgens eenigen, is hij op die reize overleden, volgens anderen heeft hij nog tot in het jaar 1500 te Ternate geregeerd.

Hoe dit zij, in dat jaar is hij, als twintigste koning, door zijnen zoon BAJANG ULLAH opgevolgd. Deze koning gaf niet te vergeefs zich vele moeite om zijne onderdanen te beschaven, waartoe hij wist gebruik te maken van de leer van het Mahomedaansche geloof. Hij voerde het eerst het huwelijk onder hen in, en gewende hen daardoor te eerder aan een maatschappelijk en burgerlijk leven. Daar echter, onder de regering van dezen koning, de Molukssche eilanden door Europeanen zijn bezocht, nadat zij in 1506 door zekeren LOUIS DI BARTOMA bereids waren ontdekt, zullen wij de verdere bijzonderheden dezer regering, zoo wel als het vervolg van ons geschiedkundig overzigt, in het volgende hoofdstuk melden.

III.

De Molukssche eilanden tot de komst der Nederlanders.

Nadat in het jaar 1511 de vermaarde stad Malakka, door de wapenen van den niet minder vermaarden Portugeschen kapitein ALPHONSUS ALBUQUERQUE, gevallen was, zond deze held in dat zelfde jaar een zijner onderbevelhebbers, ANTHONIJ ALBREUS genaamd, met drie schepen ter verdere ontdekking naar de Molukkos, waarvan het eerste berigt door LOUIS DI BARTOMA gegeven was. ALBREUS kwam te Grissé op Java, vervolgens op Amboina, en daarna op Banda; hij keerde, na op de laatstgemelde plaats eene lading notenmuskaat verkregen te hebben, naar Malakka terug †). Op

*) VAL. M. Z., p. 143.
†) VAL. M. Z., p. 145,

deze terugreize, geraakte een zijner schepen, waarover FRANÇOIS SERRAAN het bevel had, in een storm van hem af, en leed schipbreuk op een der Schildpad-eilanden. In gevaar van op dit eiland van gebrek te zullen omkomen, gelukte het SERRAAN zich meester te maken van een inlandsch vaartuig, 't welk waarschijnlijk derwaarts was gekomen om het verongelukte schip te plunderen. De opvarenden, nu gevangenen van SERRAAN, wezen hem den weg naar de kust van Hitoe, alwaar hij voor het dorp Assaloeloe aankwam. Hij werd met de zijnen door de inwoners wel ontvangen, welke in de verwachting waren van door hen, in hunnen oorlog tegen die van Hoewamohel op de kust van Ceram, te zullen ondersteund worden *).

De Ternataansche stadhouder op de kust van Ceram gaf van het aanwezen dezer vreemdelingen spoedig kennis aan zijnen koning, en ook de koning van Tidore, toen in oorlog met dien van Ternate, ontving daarvan berigt. Beide deze koningen zonden vaartuigen aan SERRAAN, met eene uitnoodiging om zich bij hen te begeven, meenende, zoo wel de een als de ander, van hem te zullen kunnen gebruik maken in den krijg dien zij tegen elkander voerden. De zendelingen van den koning van Ternate waren de eersten. Hunne uitnoodiging werd aangenomen, die van den koning van Tidore beleefdelijk van de hand gewezen, en nog voor het einde van het jaar 1512 bevond SERRAAN zich te Ternate.

De koning bood den Portugezen, ten einde hen aan zich te verbinden, eene plaats op zijn eiland aan, om eene sterkte te bouwen; hij stelde hun tevens voor, om de kruidnagelen, die op zijne landen vielen, aan hen alleen te zullen verkoopen. SERRAAN vond gelegenheid, van deze gunstige stemming van den Ternataanschen vorst, door eenigen der zijnen, naar Goa aan den onderkoning van Indië te laten kennis geven; maar alvorens deze zijne maatregelen hier op nemen konde, deed zich eene omstandigheid voor, die het goed geluk der Portugezen des te meer tegenwerkte, daar zij niet voorzien kon worden †). MAGELLAAN, naar zijne gedachte door zijnen koning niet genoeg beloond voor de diensten, welke hij onder ALBUQUERQUE in Indië bewezen had, vervoegde zich bij Keizer KAREL V en deed hem de mogelijkheid zien, om van de westzijde in die landen te dringen, naar welke, om de Kaap de Goede Hoop, de Portugezen den weg gevonden hadden. Hij spiegelde hem voor, dat hij op die wijze een deel zou verkrijgen van de schatten, die deze streken voor Portugal opleverden, zonder oogenschijnlijk inbreuk te maken op de beslissing van Paus ALEXANDER VI, volgens welke de landen, om de West ontdekt, aan de Spanjaarden, en die om de Oost aan de Portugezen zouden toebehooren §).

MAGELLAAN verkreeg van Keizer KAREL vijf schepen, met welke hij, door de straat naar zijnen naam genoemd, in Oost-Indië geraakte. Hij en verscheiden der zijnen lieten in een gevecht het leven op het eiland Soe-

*) VAL. M. Z., p. 146.
†) VAL. M. Z., p. 147.
§) VAL. M. Z., p. 148. en 149

boet, maar twee schepen, het overschot van zijne uitrusting, kwamen; door behulp van eenen Chineschen loods, tegen het einde van de maand October 1521, voor Tidore ten anker *). ALMANSOR, koning van Tidore, naijverig wegens de voorkeur, welke de Portugezen aan den koning van Ternate gegeven hadden, deed nu alles wat in zijn vermogen was, om op zijne beurt de Spanjaarden aan zich te verbinden. Hij verklaarde zich vassal van keizer KAREL. Daar echter de slechte toestand hunner schepen de Spanjaarden deed oordeelen, dat zij niet bestand zouden zijn tegen eenen gevreesden aanval van de nu op Ternate gevestigde Portugezen, verkozen zij voorzigtig alle vijandelijkheden te vermijden, en bepaalden zij derhalve hunne zorg slechts daartoe, dat zij zich eene lading kruidnagelen trachtten verschaffen. Met deze vertrokken zij in de maand December 1521 van Tidore; echter niet zonder alvorens veel kwaad van de Portugezen verspreid, en aan den koning van Tidore de belofte gedaan te hebben, van spoedig met eene aanzienlijke magt te zullen terugkeeren, terwijl zij inmiddels tien of twaalf der hunnen achterlieten, om de goede genegenheid van den koning te onderhouden.

Deze achtergeblevenen werden in den beginne van het volgende jaar versterkt, door de opvarenden van een der twee Spaansche schepen, 't welk door zeeschade genoodzaakt werd naar Tidore terug te keeren. De gunstbewijzen, welke de Portugezen van den koning van Ternate ontvingen, konden intusschen niet nalaten zijne onderdanen te verontrusten. Zij klaagden openlijk, dat de koning de winsten van den handel aan vreemdelingen wegschonk, en nog vol van den ijver, waarmede zij eene nieuwe godsdienst aangenomen hadden, vonden zij zijne verbindtenis met ongeloovigen niet minder berispelijk. De koning BAJANG ULLAH en SERRAAN vielen als slagtoffers van deze verbittering. In den beginne des jaars 1522 werden zij beide door vergif om het leven gebragt. †).

BAJANG ULLAH liet twee zonen na, van welke de oudste nog geene zes jaren had bereikt, daarom werd aan zijne weduwe NJAI TJILI de uitvoering der koninklijke magt, tot aan de meerderjarigheid van haren oudsten zoon DEJALO, opgedragen.

Intusschen was reeds in 1521 GEORGE BRIT door den onderkoning van Indië naar Ternate gezonden, om als eerste gouverneur der Molukkos deze landen onder het bestier van de kroon van Portugal te brengen. GEORGE BRIT stierf onder weg te Atjin en werd opgevolgd door zijnen broeder ANTHONIE BRIT. Deze, na op Grissé gedurende de regen-moesson vertoefd te hebben, kwam op Banda, alwaar hij GARSIAS HENRIK met eenige schepen vond, door ALBUQUERQUE derwaarts gezonden om ook dit land aan de kroon van Portugal te hechten. Hier vernam BRIT het aanwezen der Spanjaarden in de Molukkos en hunne vestiging op Tidore. Daar hij uit dezen hoofde zijne eigene magt te gering achtte, verkreeg hij van GARSIAS HENRIK, dat deze hem naar Ternate zou vergezellen. Zij vertrokken aldus gezamenlijk van Banda, waar zij niet anders hadden verrigt, dan eene zuil

*) VAL. M. Z., p. 150.
†) VAL. M. Z., p. 151.

op te rigten met de wapenen van den koning van Portugal, niet zonder veel tegenkanting van de zijde der inwoners *). BRIT en HENRIK, voor Tidore gekomen, dwongen de Spanjaarden tot overgave. Vervolgens te Ternate door de koningin vriendelijk ontvangen, deed BRIT daar in de maand Junij 1522 zijne intrede als gouverneur der Molukkos. Zijn eerste zorg was het bouwen van eene vesting, en, om den invloed der Portugezen te herstellen, die sedert den dood van koning BAJANG ULLAH veel geleden had, wist hij te bewerken, dat TARRUWEZE, een neef van den overledenen koning en voogd over de minderjarige personen, tot onderkoning werd verkoren. Hij bragt ook een verdrag met de Ternatanen tot stand, volgens hetwelk zij beloofden al de kruidnagelen aan de Portugezen alleen te leveren, tegen de betaling van 32 rijksdaalders van 48 stuivers voor elke bahaar †) van 600 ponden.

De koning van Tidore, ALMANSOR, nu de hulp der Spanjaarden missende, deed andermaal den Portugezen het voorstel, om eene sterkte op Tidore te bouwen. BRIT vond geraden dit van de hand te wijzen. Over deze afwijzing nog meer dan te voren verbitterd, wist thans de koning van Tidore al zijn invloed op de koningin van Ternate zijne dochter te gebruiken, om haar van de Portugezen afkeerig te maken, en hij slaagde daarin met te meer gemak, daar zij met leede oogen de naauwe verbindtenis begon aan te zien, welke er tusschen de Portugezen en prins TARRUWEZE bestond. Het gevolg hiervan was, dat BRIT allerlei tegenkantingen ontmoette in de hulp, welke hij noodig had tot het bouwen van zijne vesting en tot het verkrijgen van levensmiddelen. Uit deze ongelegenheid werd BRIT eenigzins gered, door de aankomst van DE SYLVA, met een schip van Malakka. Daar echter de dreigende houding, door den koning van Tidore aangenomen, veel magt en overleg vereischte, bleef zijn toestand nog hagchelijk genoeg, om zoo veel mogelijk te vermijden van tot een openlijke vredebreuk te komen.

Toen echter verscheiden handelaars van Banda voor Tidore waren aangekomen, om kruidnagelen te laden, en deze aldaar vriendelijk werden ontvangen, moest BRIT hiernaar zijne maatregelen veranderen. Hij zond dus een gewapend vaartuig naar Tidore, ten einde de vreemde handelaars van daar te verwijderen. Dit gelukte gedeeltelijk, maar voor Tidore gestrand zijnde, verloren de bevelhebber van dat vaartuig en al de zijnen het leven, in een gevecht met de Tidorezen §). BRIT, dit onheil vernemende, vaardigde een gezant naar Tidore af, die, voorgevende dat de aanval op de vreemde handelaars buiten last van den gouverneur geschied was, de goederen en bijzonder de wapenen, uit het gestrande vaartuig geborgen, terug eischte. De gezant werd zonder antwoord terug gezonden, en, hoe gevoelig BRIT aan dezen smaad ook wezen mogt, de omstandigheden drongen hem zijne spijt te verbergen en nog steeds den openlijken oorlog te vermijden.

*) VAL. M. Z., p. 153.
†) VAL. M. Z, p. 152.
§) VAL. M. Z., p. 156.

Om echter zijne partij zoo veel mogelijk te sterken, sloot hij met prins TARRUWEZE een heimelijk verbond, bij hetwelk deze beloofde, de Portugezen met al zijne magt te zullen ondersteunen, en waarbij BRIT aan TARRUWEZE toezei, om hem den Tarnataanschen troon te doen beklimmen.

TARRUWEZE begrijpende, dat hij de vruchten van dit verbond niet zou kunnen plukken, zoo lang de koning van Tidore in stand bleef, wist nu op zijn beurt, hoezeer tegen zijn zin, BRIT te bewegen, om met dezen koning den vrede te breken. Vooraf echter, om den invloed van Tidore uit den weg te ruimen, werd een aanslag beraamd, om de koningin en de jonge prinsen gevangen te nemen. Dit gelukte hem ten aanzien der laatstgemelde, doch de koningin vond middel om naar Tidore bij haren vader den koning te ontvlugten *).

De Ternatanen zagen met verdriet het gevangennemen van hunne prinsen, en in de verbittering, die zij deswegens tegen de Portugezen gevoelden, begaven de meesten zich naar het gebergte. BRIT miste door deze verhuizing de hulp van volk, die hij nog zoo zeer noodig had voor de werken aan het Portugesche fort, en, bij den onvoltooiden staat waarin het zich bevond, had hij nu bovendien eenen binnen- en buitenlandschen vijand te bestrijden. Op het punt van hieronder te bezwijken, herstelde eene onvoorziene omstandigheid zijne zaken.

De koning van Tidore, die in 1523 den oorlog had begonnen en de Portugezen veel afbreuk deed, had de verkeerde staatkunde, om van tijd tot tijd ook op de Ternatanen, die hij meende met TARRUWEZE in goede verstandhouding te staan, aanvallen te laten doen. BRIT maakte hiervan gebruik, om eenige Ternatanen op zijne zijde te winnen, en eene belooning, welke hij uitschreef voor elk vijandelijk hoofd dat men hem brengen zou, gevoegd bij de pogingen van TARRUWEZE om het volk verder te overreden, maakte welhaast, dat bij dezen aanwinst hij alleen den koning van Tidore het hoofd te bieden had. Maar van nog grooter belang voor hem was de aankomst van ALPHONSO DE MELO, met twee vaartuigen van Banda; en hij besloot nu met deze magt den koning van Tidore op zijn eigen grondgebied aan te tasten †). De uitslag echter beantwoordde niet aan zijne verwachting. GEORGIO PINTO, met eene magt naar Tidore gezonden, verviel in eene hinderlaag, en verloor met velen der zijnen het leven. ALPHONSO DE MELO zelf, dit ongeval willende herstellen, was niet gelukkiger. Hij werd met veel verlies voor Tidore teruggeslagen.

BRIT was hierop van oordeel de vijandelijkheden te moeten staken, maar TARRUWEZE, die buiten den oorlog geen heil zag, verkreeg met veel moeite van BRIT het bevel, om de sterkte Marika op Tidore aan te tasten. Zijn eerste aanslag mislukte, doch met eene versterking van volk, van BRIT als verbeden, waagde hij eenen anderen, door welken hij van Marika zich meester maakte. Na deze sterkte geslecht en verbrand

*) VAL. M. Z., p. 158.
†) VAL. M. Z., p. 161.

te hebben; wende hij zijne overwinnende wapenen naar Makjan, hetwelk gedeeltelijk den Tidorezen in handen was gevallen. Ook hier bleef het geluk hem bij, en eene derde overwinning, tegen de Tidorezen op Gilolo bevochten, deed den stand van zaken geheel ten voordeele van de Portugezen verkeeren. De koning van Tidore verzocht den vrede, doch BRIT vond niet geraden hem dien te gunnen. De oorlog bleef dus voortduren, zonder echter veel meer van belang op te leveren, dan dat de Tidorezen in gedurige vrees gehouden werden. BRIT had inmiddels in zijnen tegenspoed ernstig om eenen opvolger verzocht. Deze werd hem gegeven in GARSIAS HENRIK, die, na eenen vergeefschen aanslag op Banda gedaan te hebben, te Ternate aankwam, en in de maand Augustus 1526 het bewind in de Molukkos overnam.

GARSIAS HENRIK begon zijn bestuur onder ongunstige voorteekenen. Eene oneenigheid, welke tusschen hem en den afgetreden BRIT uitbarste, bragt zeer veel nadeel toe aan de zaak der Portugezen, en ofschoon HENRIK eindelijk BRIT wist te noodzaken, om Ternate te verlaten, geschiedde zulks echter niet, zonder dat een aantal Portugezen, die BRIT had weten te verleiden, hem volgde, zoodat HENRIK, bijna zonder magt van volk, in den den oorlog met de Tidorezen zich gewikkeld vond.

Hij zocht dus ernstig den vrede te herstellen, hetgeen, niettegenstaande de pogingen van prins TARRUWEZE tot het tegendeel, hem gelukte. Zeker zou het echter TARRUWEZE gelukt zijn dit te verijdelen, had niet de koning van Tidore, die even ernstig den vrede verlangde, TARRUWEZE weten te winnen, door hem zijne dochter ten huwelijk te schenken *). Over deze verbindtenis was HENRIK ten uiterste ontevreden, en zoodra had hij eene geringe versterking uit Banda, op zijn verzoek hem toegezonden, niet ontvangen, of hij was bedacht om den vrede te breken. Bij het verdrag van vrede was bedongen, dat de Tidorezen de wapenen, gedurende den oorlog prijs gemaakt, weder zouden uitleveren. Ofschoon de zes maanden, na welke deze uitlevering geschieden moest, nog niet verstreken waren, liet HENRIK de onmiddelijke uitvoering van dit artikel van het verdrag van den koning van Tidore vragen, onder bedreiging van anders den oorlog te zullen hervatten. De koning, die deze wapenen nog verspreid had liggen, kon daaraan niet voldoen; hij verontschuldigde zich wijders wegens eene ziekte door welke hij was aangetast, en liet den gouverneur verzoeken, om hem de hulp van een geneesheer te verleenen. HENRIK stond dit verzoek toe, doch gelastte den arts, om den koning om het leven te brengen, die zich hiervan kweet; hij deed het echter niet behendig genoeg, want het werd algemeen bekend.

In de ontsteltenis hierdoor veroorzaakt, liet GARSIAS andermaal de bewuste wapenen terugvragen, en hernieuwde zijne bedreiging van den oorlog. Te vergeefs verontschuldigden zich de rijksgrooten van Tidore, en vroegen uitstel, totdat zij het lijk de laatste eer aangedaan en zijnen opvolger ver-

*) VAL. Z. M., pag. 164.

koren zouden hebben. Tidore werd door de Portugezen aangetast, ingenomen en op bevel van den gouverneur in de asch gelegd. Deze dubbelde schanddaad vervulde de harten der inlanders met verontwaardiging. De koning van Batajan liet ze het allereerst blijken. Hij verbood zijn grondgebied aan alle Portugezen.

In deze stemming der gemoederen, daagde voor HENRIK een nieuwe vijand op. Het Spaansche schip *Victoria*, in December 1521 van Tidore vertrokken, was gelukkig in Spanje aangeland. Keizer KAREL had hierop, in September 1524, op nieuw vijf schepen uitgerust, om door straat Magellan naar de Molukkos te varen; van deze vijf schepen kwam er een, gevoerd door MARTIN IGNATIUS KARKESE, in Januarij 1527 voor Tidore ten anker *). De Spanjaarden, hier met geestdrift ontvangen, dachten nu de Portugezen te noodzaken, om de Molukkos te ontruimen. HENRIK echter wist zich staande te houden, en toen, na een gevecht, waarin de Portugezen afgeslagen werden, het Spaansche schip evenwel zonk, was de magt van beiden zoodanig geknot, dat huns ondanks de twee natien elkander in vrede lieten †).

In dezen staat van zaken verscheen GEORGIO MENESEZ, als derde gouverneur der Molukkos, met eene nieuwe magt voor Ternate. HENRIK, innerlijk verheugd uit zijnen gevaarlijke toestand verlost te worden, gaf hem het bestier omtrent het midden van de maand Mei 1527 over.

Op aanzoek der Spanjaarden sloot de nieuwe gouverneur met hen een verdrag; zij kwamen daarbij overeen, dat zij de beslissing omtrent het bezit van de Molukkos van hunne koningen vragen, en inmiddels elkanderen ongestoord in het genot der landen, welke zij in bezit hadden, laten zouden. Niettegenstaande dezen vrede was het bestier van MENESEZ niet rustiger dan dat van zijnen voorganger. Onderscheiden omstandigheden liepen mede, om het hoogst onaangenaam voor hem te maken. Onder meer andere strikte bepalingen, was hij brenger van een bevel van den onderkoning van Indië, bij hetwelk de handel in specerijen aan 's konings ambtenaren verboden werd. Deze handel was niet alleen de bron van fortuin voor alle ieden, die toen in Oost-Indië zich bevonden, maar het lokaas, door 't welk zij, hun vaderland verlatende, zich derwaarts hadden begeven. Aan dit bevel de hand willende houden, vond MENESEZ in elk ambtenaar, zoo civiel als militair, een ijverig tegenstrever.

MENUEL FAUCON, die onder GARSIAS HENRIK bevelhebber van het kasteel, was geweest, en in de jongste oorlogen doorslaande blijken had aan den ag gelegd van dapperheid en beleid, werd door MENESEZ van dezen post ntzet. Door deze daad van willekeur of onregtvaardigheid, maakte hij zich dezen man tot eenen onverzoenlijken vijand. Prins TARRUWEZE zag van zijne zijde deze oneenigheid met genoegen. De diensten overwegende, die hij sedert lang den Portugezen bewezen had, de onwaardige behandeling die men zijnen schoonvader, den koning van Tidore, had aangedaan,

*) VAL. M. Z., p. 165.
†) Ibid., p. 166.

en vreezende dat geene andere belooning hem te wachten stond, bediende hij zich behendig van deze gelegenheid, om de gemoederen nog meer van elkanderen te verwijderen en dus allerwege de verwarring nog meer te doen toenemen.

FERDINAND DE LA TOUR, die bij den dood van KARKESE dezen als hoofd der Spanjaarden op Tidore was opgevolgd, bezat de vredelievende gevoelens niet die zijn voorganger had aan den dag gelegd. Hij verbrak het bestand tusschen de twee natien gesloten, en zocht van de misnoegden op Ternate zich te bedienen, om zijne partij, die op zich zelf de zwakste was, zoo veel mogelijk te stijven *). Bij dit alles geraakten de Portugezen in openbaren oorlog met den koning van Gilolo, en eindelijk berokkende MENESEZ zich ook den haat van zijnen voorganger GARSIAS HENRIK.

MENESEZ, oordeelende, door eene geruchtmakende daad van gezag, de goede orde te zullen kunnen herstellen, liet HENRIK gevangen nemen en in de vesting opsluiten. De misnoegden wisten spoedig zijne vrijheid te verkrijgen, en hiermede niet te vreden, namen zij op hun beurt MENESEZ gevangen, die de slaking zijner boeijen niet verkreeg, dan onder voorwaarde dat geen der misnoegden over hetgeen gebeurd was zou gemoeid worden. Wel de rust maar niet de goede orde waren hiermede hersteld. De Spanjaarden hadden zich reeds van de verwarring bediend, om zich van het eiland Makjan meester te maken, en hadden daarbij een aanzienlijken voorraad kruidnagelen, aan de Portugezen toebehoorende, tot buit verkregen. MENESEZ nogthans had door eene versterking, welke hem door GONSALVO D'ASEVEDO van Malakka was aangebragt, de handen eenigzins ruimer gekregen; maar niettegenstaande dit ontzet was zijne magt zoo gering, en die der Spanjaarden op Tidore zoodanig verzwakt, dat waarschijnlijk der Europezen magt in de Molukkos toen zoude zijn vernietigd geweest, hadden de inlanders, om dit oogmerk te bereiken, zich weten te vereenigen †).

Gelukkig werd deze slag afgewend, door de oneenigheid tusschen de Ternatanen en de Tidorezen. De laatstgemelden hadden hunne stad, door GARSIAS HENRIK verwoest, weder opgebouwd, en in de plaats van ALMANSOR eenen anderen, doch nog zeer jongen koning, verkoren, terwijl gedurende zijne minderjarigheid het bewind in handen van KALJTSJILI, een zijner naaste bloedverwanten, werd gegeven. Door KATABRUNO, onderkoning van Gilolo, gesterkt, ondernamen de Tidorezen eenen aanslag op het grondgebied der Ternatanen op Halmaheira. Van deze afwending maakte MENESEZ gebruik, om met zijne geheele magt zich naar Tidore, dat nu van verdediging genoegzaam geheel ontbloot was, te begeven. Gemakkelijk werd hij meester van de stad. Hij verbrandde haar en dwong de Spanjaarden tot een verdrag, volgens 't welk zij Tidore verlaten en zich naar Samapo begeven zouden, met belofte van tegen de Portugezen en hunne bondgenooten in de Molukkos niets te ondernemen, noch er eenigen handel meer te drij-

*) VAL. M. Z., p. 168 en volgende.
†) VAL. M. Z., p. 176.

ven, tot dat het geschil over het bezit der landen door hunne wederzijdsche koningen in Europa zoude beslist zijn *).

Omtrent dezen tijd, of in 't jaar 1529, verbonden zich keizer KAREL V en JOHAN III, koning van Portugal, door wederkeerig de een de zuster van den anderen te huwen. Bij die gelegenheid trachtte koning JOHAN zijn uitsluitend regt op de Specerij-eilanden erkend te hebben, hetgeen hij niet verkreeg, maar wel de verpanding van het gedeelte dat de Spanjaarden bezaten, hetwelk, gevoegd bij de dadelijke ontruiming van Tidore, echter de Portugezen geheel meester van de Specerij-eilanden deed blijven. Zij genoten ook thans eene tamelijke rust, maar aan de eene zijde stoorde de vrees van prins TARRUWEZE, die, bij de aanstaande meerderjarigheid van den jongen koning DEJALO, het einde van zijn gezag moest vooruitzien, welhaast deze schijnbare kalmte. Hij begon met dezen vorst door vergif om het leven te brengen en vervolgde KAITSJILI WAJAAK, een aanzienlijk Ternataan, wiens invloed MENESEZ had gemeend tegen dien van prins TARRUWEZE te moeten overstellen, zoodanig, dat deze uit wanhoop zich zelf ombragt.

Aan de andere zijde gaf een geringer oorzaak aanleiding tot nog ernstiger onlusten. Eene bigge, uit het kasteel der Portugezen losgeraakt, was, om den afkeer dien de Mahomedanen tegen deze dieren voeden, door de inlanders doodgeslagen. MENESEZ hield den opperpriester der Ternatanen verdacht, hiertoe den last gegeven te hebben, en liet hem daarom gevangen nemen. Spoedig vervoegde alles wat aanzienlijk in Ternate was zich bij den gouverneur, om zijne vrijheid te verzoeken, 't welk zij verkregen. Maar bij zijn ontslag werd hij smadelijk behandeld; men dwong hem van het gehate voedsel te eten, zoodat de verontwaardiging daarover in de harten van alle Ternatanen oversloeg, die, van dat oogenblik alle verkeering met de Portugezen vermijdende, onder anderen ophielden hunne eetwaren ter markt in de nabijheid der vesting te brengen †). MENESEZ zag zich hierdoor verpligt, gewapende partijen uit te zenden, om voedsel voor zijne bezetting te verkrijgen. Een daarvan werd door de Ternatanen overvallen, en verscheidene Portugezen lieten daarbij het leven.

De gouverneur drong bij prins TARRUWEZE ernstig aan op de uitlevering van drie orang-kaja's of dorpsheeren, die beschuldigd werden hierin de hand te hebben gehad. Twee liet hij de handen afkappen, en den derden door honden smadelijk verscheuren. Prins TARRUWEZE, door dit geweld tot het uiterste gebragt, en door zijne eigen landaard verfoeid, zoo hij het langer met de Portugezen hield, verbond zich heimelijk met KATABRUNO, den onderkoning van Gilolo, om de Europeanen te verdrijven en vervolgens de rijken van Ternate en Gilolo voor zich zelven te bezitten. Dit verbond lekte uit. TARRUWEZE, gevangen genomen, werd door de pijnbank tot bekentenis gebragt en daarop onthalst. Dit ongeval verwekte zulk een

*) VAL. M. Z., p. 177.
†) VAL. M. Z., p. 181.

schrik onder de Ternatanen, dat de schuldigen en onschuldigen met hunne vrouwen en kinderen naar het gebergte de vlugt namen.

De koningin-moeder vervoegde zich hier bij hare onderdaden, en liet van den gouverneur het ontslag vragen van haren zoon BOHEJAT, die na den dood van DEJALO tot erfgenaam der Ternataansche kroon verklaard was. Dit verzoek werd afgeslagen, maar daar de koningin-moeder hierop alle gemeenschap met de Portugezen verbood, vervielen welhaast de laatsten niet alleen tot het uiterste gebrek maar zelfs tot eenen zwaren hongersnood. Niets scheen de Portugezen te kunnen redden, behalve hetgeen nu gebeurde, namelijk de aankomst van GONSALVO PEREIRA als vierde gouverneur der Molukkos, die eene sterke magt medebragt, en in de maand Maart des jaars 1530 van MENESEZ het bewind overnam *), De koningin-moeder bragt bij den nieuwen gouverneur, zoodra hij het bestier aanvaard had, hevige klagten tegen MENESEZ in. Hetzij deze gegrond bevonden werden, hetzij de gouverneur begreep, in den hagchelijken toestand der Portugezen, meer dan ooit de hulp der inlanders te behoeven, MENESEZ werd gevangen genomen en aldus naar den onderkoning van Indië overgezonden.

Na deze eerste toegeving, herhaalde de vorstin haar verzoek, om haren zoon BOHEJAT in vrijheid gesteld te hebben. PEREIRA beloofde zulks, doch stelde daarop den prijs, dat de Ternatanen even als te voren bij de vesting zouden komen wonen, en hem behulpzaam zijn aan de werken die ter voltooijing nog ontbraken. De koningin voldeed gaarne aan des gouverneurs verlangen en waarschijnlijk ware hij geheel uit alle bekommering geraakt, had hij onder de Portugezen zelve niet de zwaarste partij te bestrijden gehad.

PEREIRA was, gelijk MENESEZ geweest was, brenger van een nu nog ernstiger bevel van den onderkoning van Indië, tot tegengang van den partikulieren handel in kruidnagelen. Daar hij dit bevel met kracht wilde doorzetten, hadden de maatregelen, die hij tot dit einde nam, dezelfde uitwerkselen, die zij onder zijnen voorganger gehad hadden, namelijk, eene verregaande onvergenoegdheid onder al zijne onderhoorigen. Onder deze onderscheidde zich bijzonder zekere FERDINAND LOPES, een geestelijke, mitsgaders VINCENT DE FONSECA, een man van veel invloed en bekwaamheid. PEREIRA liet laatstgemelden gevangen nemen en in de vesting sluiten. Erger was, dat de ontevredenheid, hierdoor ontstaan, tot de inlanders oversloeg. Deze ook rekenden zich bezwaard met het verbod van den handel in specerijen. Tot hiertoe hadden zij hunne kruidnagelen tegen eenen redelijken prijs kunnen van de hand zetten; de dwang om ze tegen den verminderden prijs alleen aan het Gouvernement te moeten leveren, werkte al te sterk in het nadeel, om niet levendig gevoeld te worden.

De koningin, eene staatkundige vrouw, die bovendien den moord van haren vader te wreken had, zag met innig genoegen deze ontevredenheid veld winnen, en gesterkt door de aanmoediging van de koningen van Gilolo en Tidore bouwde zij hierop hare verdere ontwerpen.

---

*) VAL. M. Z., p. 183.

In eene statelijke bijeenkomst in het geheim belegd, herinnerde zij den rijksgrooten, met al den nadruk van een gehoond en verontwaardigd gevoel, de onderdrukking van het Ternaatsche volk en het gevangen houden van zijnen wettigen vorst. Zij schilderde de onheilen af, die de Portugezen over hunne landen gebragt hadden, zonder eenige vergoeding dan de snoodste ondankbaarheid. Zij deed de verdeeldheid opmerken, die tegenwoordig hunne vijanden verzwakte, en liet hen eindelijk begrijpen, hoe geschikt daardoor deze gelegenheid was, om de banden te verbreken, waarin zij tot hiertoe gekneld waren geweest. Na aldus hare oogmerken aan de rijksgrooten open gelegd te hebben, werd het plan beraamd, dat de personen, welke dagelijks bij den gevangen jongen koning werden toegelaten, de bekwaamste gelegenheid waarnemen zouden, om den Gouverneur om het leven te brengen, en dat, op een te geven sein, een groot aantal inlanders, die in de nabijheid van het kasteel zich verbergen moesten, er zoude indringen en in de verwarring, welke door den dood van den Gouverneur zou veroorzaakt worden, de overige Portugezen aanvallen en afmaken. Zoo werd dan PEREIRA in den namiddag, terwijl hij zich te rusten gelegd had, overvallen en vermoord, maar dewijl het afgesproken sein kwalijk gegeven of verstaan was, hadden de Portugezen in de vesting, voordat zij waren aangerand, nog den tijd, om zich in verdediging te stellen en den verderen aanslag geheel te doen mislukken *).

De Portugezen verkozen bij voorraad tot hunnen gouverneur denzelfden VINCENT DE FONSECA, die onder PEREIRA gevangen gezet en nu uit zijne boeijen ontslagen werd. De koningin nam hare toevlugt tot de vorige wijze van de Portugezen te beoorlogen, namelijk, door naar het gebergte terug te trekken, en aan hare onderdanen alle gemeenschap met het kasteel te verbieden. Deze maatregel had de uitwerking, die zij daarvan verwachtte. FONSECA, door gebrek aan levensmiddelen gedrongen, werd tot den vrede genoodzaakt, welken hij verkreeg voor de vrijheid van prins BOHEJAT, die nu meer dan elf jaren de gevangene van de Portugezen geweest was.

BOHEJAT werd terstond als twee en twintigste koning van Ternate uitgeroepen, en aanvaardde zijn bestuur in den beginne van het jaar 1533. Gestreng van aard, wist hij zich niet te doen beminnen. FONSECA, aan de andere zijde inziende, dat hij door de verdeeldheid onder de inlanders alleen zich kon staande houden, stelde hem zijnen halven broeder TABEREDJI tegen, om hem den troon te betwisten. De beide broeders verschenen spoedig in de wapens, maar TABEREDJI, door de Portugezen ondersteund, behield de overhand. Hij werd daarop in hetzelfde jaar 1533 als drie en twintigste koning van Ternate erkend. Niettegenstaande de keer van zaken voor de Portugezen gunstig scheen, liep echter het bestuur van FONSECA geheel in 't wild. Aan de tucht der soldaten werd niet gedacht, de vestingbouw bleef liggen, de belangen des konings verachterden door het wederom inkruipen van den partikulieren handel, en willekeur verving al-

*) VAL. M. Z., p. 187.

lerwegen de plaats van het regt. Zware klagten werden derhalve tegen FONSECA bij den onderkoning van Indië ingebragt, die daarop TRISTAN D'ATAIDO zond, om hem te vervangen, welke als zesde gouverneur der Molukkos in den beginne van het jaar 1524 te Ternate zijne intrede deed *). D'ATAIDO leende bij zijne komst aan het bestuur gehoor aan de partij, die van den verdreven Ternataanschen koning was overgebleven. Zij beschuldigde den koning TABEREDJI van verraad tegen de Portugezen, die hieruit aanleiding namen, om hem te doen vallen en gevangen naar Goa te zenden. Bij het onderzoek daar in zijne zaak gehouden, werd hij onschuldig bevonden, en na de Christelijke godsdienst aangenomen te hebben, in zijne waardigheid hersteld en naar Ternate teruggezonden, doch hij kwam onder weg te Malaka te sterven.

Intusschen had D'ATAIDO den prins HAIR, mede een zoon van koning BAJANG ULLAH bij eene Javaansche bijzit, tot vier en twintigsten koning van Ternate doen uitroepen. Bij deze gelegenheid greep eene omstandigheid plaats, die geweldig op de Portugezen terug werkte. Toen D'ATAIDO's lijfwachten kwamen, om den nieuwen koning af te halen, verzette zich zijne moeder met allen ernst daartegen. Deze vrouw, zich verbeeldende, dat haar zoon welhaast als een slagtoffer van den haat der Portugezen stond te vallen, wilde niet gedogen, dat hij zich onder hen begeven zou en hield zich vast aan zijn ligchaam gestrengeld. In het worstelen met de lijfwachten viel zij uit een venster levenloos ter aarde. Dit voorval hielden de Ternatanen voor eenen moord, hetgeen onder hen zoodanig eene opschudding verwekte, dat de meesten op nieuw zich verwijderden. De koning, die in handen der Portugezen was, bleef met eenige weinigen bij hen.

Maar nog meer en nog gevaarlijker vijanden berokkenden zich de Portugezen, door het gedrag van zekeren PINTO, die door D'ATAIDO met een vaartuig was uitgezonden, om Magendanao en andere daaromtrent liggende eilanden nader te ontdekken. Te Sarangani gekomen was hij aldaar door den koning vriendelijk ontvangen. Verscheiden inlanders, niets dan vrede vermoedende, waren bij hem aan boord gekomen. Hij hield deze menschen met geweld, en voerde hen gevankelijk weg. Een hunner, over boord gesprongen, bragt hiervan de tijding aan den koning, en deze gaf het sein onder de Moluksche koningen tot eenen algemeenen aanval tegen de Portugezen.

De Ternatanen begonnen het eerst den oorlog. Niet te vreden met hun terugwijking in het gebergte, verbrandden zij de negeri Ternate en verwoestten alles in den omtrek van de Portugesche vesting, als het zekerste middel, om welhaast hunne vijanden tot het uiterste te brengen.

Op de kusten van Moro, het noordelijkste gedeelte van Gilolo, werden alle Portugezen om het leven gebragt. KATABRUNO, onderkoning van het eiland, bragt den jongen vorst, in wiens naam hij het bestuur voerde, ter dood, en maakte zich volkomen bezitter van dit rijk. Dit verrigt hebbende, toog hij andermaal naar de kust van Moro en niet te vreden van alle de

*) VAL. M. Z., p. 189.

Portugezen bereids daar uitgeroeid te hebben, rigtte hij een verschrikkelijk bloedbad aan, onder zoodanige inlanders, die van de Portugezen de christelijke leer hadden aangenomen en toen reeds zeer talrijk waren. De Portugezen bestempelden dit treurspel met den naam van den „Portugeschen vesper."

De Portugezen hadden bij dit alles gedurige aanvallen af te weren en durfden zich buiten de vesting niet vertoonen. Een tamelijk ontzet, door SIMON SODRIO van Malakka aangebragt, deed hen wel voor eenigen tijd de handen eenigzins ruimer hebben, zoodat zij zich door uitvallen, ofschoon schaarsch, van levensmiddelen voorzien konden, doch nadat zij eenen zeeslag tegen de Tidorezen verloren hadden, werden zij van alle kanten ingesloten. In dezen benarden toestand bleven zij eenen geruimen tijd, tot dat eindelijk, met den vervanger van D'ATAIDO, volkomen ontzet werd aangebragt. Deze was ANTHONI GALVAAN, die door den onderkoning van Indië gezonden werd, en in de maand April 1537 zijn gezag als zevende Gouverneur der Molukkos aanvaardde *).

Zijne eerste zorg was de krijgstucht te herstellen, en toen hij daarin geslaagd was, wendde hij zijne aandacht tot de verbondene inlandsche vorsten. Dezen waren niet te verachten. Zij hadden meer dan vijftig duizend man bijeen verzameld en met deze magt hadden zij voornamelijk Tidore bezet. De negeri van dien naam hadden zij met een wal en gracht omringd, en eene voorname sterkte gebouwd op eene rots, boven die negeri gelegen. BOHEJAT, de verdreven koning van Ternate, was hier de bevelhebber.

GALVAAN, alvorens iets te ondernemen, liet de verbondene vorsten tot vrede noodigen, dan toen zij die smadelijk hadden van de hand gewezen, toog hij met zijne voornaamste magt naar Tidore. Met drie honderd man geland zijnde, won hij na een hevig gevecht, waarin koning BOHEJAT het leven verloor, niet alleen de negeri Tidore maar ook de sterkte boven haar. Beiden liet hij door het vuur vernietigen en daarna bood hij den koning van Tidore den vrede aan †). Deze vorst, op eens ten eenemale verzwakt, vond geraden dien aan te nemen. De vrede werd dus gesloten onder de voorwaarde, dat de koning al de wapenen zoude teruggeven, die hij in den oorlog had buit gemaakt; dat hij de kruidnagelen alleen aan de Portugezen leveren zou, tegen den prijs met de Ternatanen overeengekomen; en dat hij voorts aan de bondgenooten verder geen hulp meer bieden zou. De Portugezen beloofden hem daar en tegen behulpzaam te zijn in de wederopbouwing van Tidore, en eerlijk de kruidnagelen te zullen betalen. GALVAAN wilde hierna zijne wapenen tegen KATARRUNO, koning van Gilolo, wenden; maar door eenen zwaren storm overvallen, moest hij deze onderneming laten varen.

Hierbij kwam, dat door de strikte orde welke hij onderhield, bijzonder in het tegengaan van den partikulieren handel in specerijen, verscheiden zijner soldaten oproerig werden en, na tegen wil en dank van den gouverneur

*) VAL. M. Z., p. 194.
†) VAL. M. Z., p. 196.

daarmede een schip beladen te hebben, daarmede onder zeil gingen en aldus hem verlieten *). De grootste magt van GALVAAN bestond nu in zijn overleg en beleid, en deze wist hij meesterlijk aan te wenden. Door eene heusche en vriendelijke behandeling won hij den koning van Tidore, en ook de Ternatanen, die allengs in de nabijheid der vesting zich weder kwamen nederzetten. Hij slaagde overigens in zijne poging, om hun den koning HAIR, die eene groote partij tegen zich had, aangenaam te maken, en hij herstelde dus eerst op Ternate volkomen de rust.

De koningen van Gilolo en Batsjan, hierdoor bewogen, maakten thans ook met hem vrede, en wel verre van hierover berouw te hebben, zonden nu diezelfde vorsten, die nog zoo kort geleden zamenspanden om de Portugezen uit hun land te verdrijven, een gezantschap aan koning JOHAN III, met verzoek, dat hun GALVAAN voor zijn leven als gouverneur mogt gelaten worden †). Bij deze bewijzen van achting en toegenegenheid, begon echter GALVAAN met onrust voor de belangen van den koning zijnen meester op te merken, dat vele vaartuigen van Java, Malakka en elders, naar Amboina, Banda en ook naar de meer afgelegene Moluksche eilanden kwamen, om specerijen te koopen. Deze omstandigheid deed hem bijzonder op Amboina bedacht zijn. Wij zullen dus ons geschiedkundig overzigt van Amboina hier weder opvatten, omdat het van dit tijdstip af met dat van Ternate in een naauw verband staat.

Wij hebben hierboven gezien, hoe de Portugezen, na met SERRAAN schipbreuk geleden te hebben, het eerst op de kust van Hitoe gebragt zijn, en hoe zij vervolgens van daar naar Ternate zijn overgevaren. ANTHONIJ BRIT, tot eersten landvoogd der Molukkos benoemd, alvorens naar Banda en Ternate zich te begeven, kwam in 1521 mede op deze kust aan, welke hem werd aangewezen door eenigen der medgezellen van SERRAAN, die op zijne vloot zich bevonden.

Het hoofd van Hitoe, TAHALILLE, verleende aan BRIT alle mogelijke ondersteuning, die, zoowel voor deze diensten, als om de hulp, te voren aan SERRAAN en zijne medeschipbreukelingen bewezen, te erkennen, aan dit hoofd den eertitel gaf van „kapitein Hitoe," een naam die lang daarna in wezen en aanzien gebleven is §). Na dezen tijd kwamen, bij hunne togten naar Ternate, de Portugezen dikwijls op Hitoe, om zich van water te voorzien, en bij een dezer gelegenheden verkregen zij verlof, om eene woning tusschen Mamala en Hitoe-Lama op te rigten, alwaar vervolgens eenige Portugezen verbleven. Niet lang voor dezen tijd was, met een vaartuig van Makjan, de kruidnagel-boom van daar naar Ceram, en van deze plaats naar Hitoe overgebragt. De Portugezen, deze planten weelderig ziende tieren en voortkomen, en de voordeelen berekenende, welke daaruit te wachten waren, vormden het plan, om zich daar te vestigen.

*) VAL. M. Z., p. 197.
†) VAL. M. Z., p. 211.
§) VAL. A. Z. p. 15.

De inwoners van Hitoe toonden zich ongenegen, dit voornemen der Portugezen in de hand te werken. Zij zochten veeleer zich van hen te ontslaan, waartoe het buitensporige leven van de meesten hunner niet weinig bijdroeg, zoodat zij zich veelal den haat der inlanders berokkenden. In dezen tijd waren de inwoners van Leytimor nog heidenen; die van Hitoe hadden allen de leer van den Koran aangenomen, en leefden, uit hoofde van dit verschil in de godsdienst, in oneenigheid met de eerstgemelden. De hoofden van Hitoe wisten de Portugezen in het vriendelijke te bewegen, zich naar de kust van Leytimor te begeven, hetgeen zij te eerder deden, omdat eenigen hunner schepen bereids de groote baai van Amboina waren ingevaren en gunstige berigten van het land en de bewoners gegeven hadden. Maar nog eer de Portugezen zich daar gingen vestigen, traden zij in verbond met de hoofden van Noessanivel, Amantelo, Halong en bijzonder van de toen magtige negeri Hative. Den orang kaja van de laatstgemelde plaats zonden zij met zijne zuster naar Goa, om van den onderkoning hulptroepen tegen de Hitoeëzen te verzoeken. Zij kwamen terug met groote beloften, en hadden te Goa de christelijke leer aangenomen; de orang kaja was gedoopt „don EMANUEL" en zijne zuster „donna JEBEL."

Dit naauwe verbond met een volk, hetwelk de inwoners van Hitoe als hun vijand beschouwden, verbitterde hen zoodanig, dat zij nu met geweld de Portugezen van geheel de kust van Hitoe verdreven, die zich toen op Leytimor, bij den rooden berg, of omtrent de plaats waar nu het kasteel Victoria gelegen is, nedersloegen.

Het was in dezen stand van zaken, dat GALVAAN, na zich met de Molukkse vorsten bevredigd te hebben, eene sterke magt onder LOPEZ D'AZEDO afvaardigde, om de volken van de kust van Hitoe tot onderwerping te brengen, en door dit middel den handel in specerijen af te snijden, die, tot merkelijk nadeel van de Portugezen, aldaar meer en meer begon toe te nemen. Hij kwam in het jaar 1538 met zijne vloot voor Mamalo, sloeg, na een scherp gevecht, de Hitoeëzen op de vlugt, onderwierp hen en nam eene menigte handelsvaartuigen weg. Daarna voer hij de baai van Amboina in, bouwde, nabij de plaats waar de Portugezen zich bereids nedergezet hadden, eene sterkte, en vertrok vervolgens weder naar Ternate *).

GALVAAN zond nu ook, na dezen gelukkigen uitslag, JOAN FOCATIN naar de Papoesche eilanden, en sloot met de koningen aldaar, gedeeltelijk door overreding, gedeeltelijk door geweld van wapenen, een verbond van vriendschap †). Maar hetgeen GALVAAN niet minder ter harte nam, was de uitbreiding van de Christelijke godsdienst. Door zijne bemoeijing werden er Roomsche priesters allerwege heen gezonden, en daar deze godsdienst het gewilligst aangenomen werd op die plaatsen, waar de Mahomedaansche godsdienst nog niet was doorgedrongen, werd vooral op de Sangir-eilanden en te Amboina op de kust van Leytimor, de Christenleer bijzonder

*) VAL. A. Z., p. 16.
†) VAL. M. Z., p. 211.

met eenen goeden uitslag voortgeplant. GALVAAN, na dus in een bestuur van drie jaren de zaken der Portugezen in de Molukkos tot den hoogsten trap van voorspoed gebragt te hebben, gaf het bewind over in handen van GEORGIO DE CASTRO, die het als achtste gouverneur in het jaar 1540 aanvaardde *).

Het verschilde veel, dat DE CASTRO de bekwaamheden bezat, door welke zijn voorganger zich zoo zeer onderscheiden had. Door zijn hoogmoedig en willekeurig gedrag, vervreemdde hij zich spoedig de harten der inlandsche vorsten. Hij voltooide wel is waar het Portugesche kasteel op Ternate, dat nu den naam van „Nostra senhora del Rosaria" ontving, en bij de inlanders „Gamma Lama" of de groote stad genoemd werd, maar de onderdrukking van den inlander, met welke hij dit werk deed vergezeld gaan, verspreidde allerwege het zaad van misnoegdheid. Hij ondernam ook het eerste Portugesche fort op Tidore te bouwen, en dit werk deed de haat tegen de Portugezen nog meer toenemen, zoodat, toen in 1544 DE CASTRO het bestuur in handen van zijnen opvolger JORDAAN DE FREITAS overgaf, de zaken in eene bijna onherstelbare verwarring waren gebragt †). Zij werden nog moeijelijker door de verschijning, in datzelfde jaar, van zes Spaansche schepen voor Tidore, die van Mexico komende, door den onderkoning van Nieuw-Spanje gezonden waren, om de Molukkos voor Keizer KAREL te veroveren. Keizer KAREL had deze uitrusting afgekeurd, en een last voor den bevelhebber dezer schepen geteekend, om zich aan de Portugezen over te geven, anders toestaande dat zij als zeeroovers zouden behandeld worden. De brenger van dezen last was FERDINAND DE SOSA, die door den onderkoning van Goa met eene aanzienlijke vloot naar Ternate gezonden werd, om dit bevel te ondersteunen, en die door dit middel zich eene gereede onderwerping bezorgde.

DE FREITAS, ofschoon dus van de Spanjaarden ontslagen, had geen inzigt genoeg in de inlandsche zaken, om de beroerten, die van dezen kant zich lieten aanzien, te stillen. Ingenomen tegen den koning HAIR, aan wien hij van alles de schuld gaf, maakte hij zich van dezen vorst meester, en zond hem gevangen naar Goa. Koning HAIR verontschuldigde zich volkomen, met het gevolg, dat hij door den onderkoning in alle zijne waardigheden hersteld, en met gunsten en eer overladen naar Ternate terug gezonden werd. De onderkoning liet ook kort hierna de FREITAS gevangen nemen, en BERNARD DE SOSA verving hem in 1547 als tienden gouverneur der Molukkos.

Niettegenstaande deze voldoening, liet koning HAIR echter niet na, eenen scherpen wrok te voeden over den smaad, welke in zijn gevangenschap hem was aangedaan. Hij herinnerde zich ook met leed het omkomen van zijne moeder, 't welk hij, zoo al niet aan de schuld, toch aan de ruwheid der Portugezen toeschreef. Dan boven alles was hem de uitbreiding van

*) VAL. B. M., p. 11.
†) VAL. M. Z. p. 212.

de Christelijke leer hinderlijk, en hierin vond hij den grootsten bijval bij alle de Moluksche vorsten. Bijzonder door zijne bestelling werd dan ook een geheim verbond tusschen de koningin van Ternate, Gilolo, Tidore en Batsjan tot stand gebragt, ten onderwerp hebbende, om het Christendom uit te roeijen.

De koning van Gilolo moest de voornaamste uitvoerder van dit verdrag zijn, en de kust van Moro, eenmaal reeds het tooneel van vervolging, werd andermaal de plaats, waar de haat tegen de Portugezen in het bloed der Christenen zich ging koelen. DE SOSA, om hier aan een einde te maken, trok den koning van Gilolo, met al de magt die hij besparen kon, tegen. Bij de overwinning die hij behaalde viel ook de koning hem in handen, die aan de wraak welke hij vreesde zich onttrok, door zelf een einde aan zijn leven te maken.

De Portugezen droegen het rijk van Gilolo aan zijnen zoon op, doch zoodanig, dat voortaan het voornaamste bestuur in hunne handen bleef *). Deze uitslag herstelde voor eenen geruimen tijd oogenschijnlijk de rust in de Molukkos, maar koning HAIR, zijne inzigten niet uit het oog verliezende, en bevroedende dat het niet geraden was, de Portugesche magt in Ternate aan te vallen, nam voor, op een veel zwakker punt zoo veel mogelijk hun afbreuk te doen. Hij vaardigde ten dien einde zekeren LAULATA, uit den stam van Tomagola geboren, met den titel van „kimelaha" of stadhouder en met eene aanzienlijke magt, naar Amboina af, met den last om de Portugezen van daar te verdrijven, en de Christelijke godsdienst uit te roeijen †). Bij zijne verschijning aldaar, geholpen door de Mahomedanen van de kust van Hitoe, drong hij de baai van Amboina in, en deed alle de Christen-dorpen afvallen, met uitzondering van die van Hative en Kilang, welke aan de Portugezen getrouw bleven. De overigen erkenden de heerschappij van den Koning van Ternate.

Niettegenstaande dezen afval, hielden de Portugezen te Amboina zich staande; maar toen in Ternate de tijding van den voorspoed van kimelaha LAULALA werd aangebragt, wisten de Portugezen tegen de verdere gevreesde ondernemingen van koning HAIR zich niet te dekken, dan door dezen vorst in het jaar 1565 in zijne woning verraderlijk te doen om het leven brengen, terwijl zij tevens, uit wraak, zijn lijk op de wreedste wijze lieten mishandelen §). Om daarbij der Portugezen zaken te Amboina te herstellen, werd HENRIK DE SOSA door den onderkoning van Indië met eene aanzienlijke magt derwaarts gezonden. Het gelukte hem de afgevallen Christen-dorpen wederom aan de zijde der Portugezen te brengen; maar de hoofden van de kust van Hitoe, door de Javanen geholpen, die om de voordeelen van den handel te bewaren hunne geloofsgenooten waren komen bijspringen, wisten hunne onafhankelijkheid te handhaven, en het grootste voordeel dat DE SOSA van zijne verrigtingen trok was, dat hij de magt der

*) VAL. M. Z., p. 213.
†) VAL. A. Z., p. 17.
§) VAL. M. Z., p. 215.

Portugezen naar den kant der Uliasser-eilanden (Haroekoe en Saparoea) uitbreidde.

Intusschen was de zoon van HAIR, KAITSJILI BABOE, tot vijf en twintigsten koning van Ternate verkoren. Deze vorst, niet dan wraak ademende wegens den moord van zijnen vader, begon, door de Tidorezen geholpen, den bittersten oorlog tegen de Portugezen, die in deze gewesten nog gevoerd was. De vesting Gamma Lama werd aan alle kanten digt ingesloten; en na eene belegering van zeven jaren werd de bezetting, door gebrek en ellende meestal omgekomen en tot het uiterste gebragt, genoodzaakt in het jaar 1572 aan de Tarnatanen zich over te geven, hebbende nogthans vooraf bedongen, dat men hun vergunnen zou, eenige hutten aan het strand op te slaan en aldaar te verblijven, tot dat zij gelegenheid vinden zouden naar hun land te vertrekken *). Koning BABOE bragt dadelijk den zetel zijns rijks naar de veroverde stad Gamma Lama over; maar dewijl hij onstaatkundig geweigerd had, den Tidorezen een deel te geven van den buit aldaar gevonden, was dit de oorzaak dat de laatstgemelden weder de vriendschap der Portugezen zochten en aan dezen toestonden een nieuw fort op Tidore te bouwen, alwaar zij, na zich gevestigd te hebben, op nieuw den oorlog tegen de Ternatanen begonnen. Deze werd meestal met eenen gunstigen uitslag voor koning BABOE gevoerd; echter kon hij niet beletten, dat de Portugezen tot aan het jaar 1606 nog op Tidore verbleven. Niettegenstaande dezen oorlog breidde BABOE van eene andere zijde de palen van zijn rijk merkelijk uit. Door gedurige overwinningen strekte welhaast zijn gezag zich uit in het zuiden tot Solor, in het westen tot Makassar, van welke zijde hij de eilanden Saleijer en Boeton aan zich onderwierp, in het oosten tot Banda en in het noorden tot Sangir en Mingadanao, welks vorst hij mede tot zijn vassal maakte. Hij trad met den koning van Makassar in verbond, wien hij het Mahomedaansch geloof deed omhelzen, na op Celebes de dorpen Bangaij, Tamboeko en Tidore aan zijne kroon gehecht te hebben. Zoo vele overwinningen was hij voornamelijk verschuldigd aan twee voorname veldheeren en zeevoogden, de woeste ROBOHONGO en de dappere KAPALLAJA.

Den eerstgemelde zond hij in 1576 met eene groote magt naar Amboina, door welken het gezag der Ternatanen, bijzonder op Ceram, Boeroe, Manipa, Amblaauw, Kelang en Bonoa zich vestigde. Door de hoofden van Hitoe geholpen, bragt ROBOHONGO voorts zeer veel afbreuk aan de Portugezen op de kust van Leytimor toe, en hoewel de laatstgemelden veel ondersteuning ondervonden van de hulp, door de Tidorezen (toen, gelijk wij gezien hebben, met de Ternatanen in oorlog), onder NAITSJILI SALAMAT hun gezonden, zoo waren de Tidorezen, op het voorbeeld der Ternatanen, echter meer bedacht, om veroveringen voor hunnen vorst te maken. Het gelukte hun dan ook, om den oostkant van Ceram, van Keffing af tot Waroe toe, onder de kroon van Tidore te brengen,

*) VAL. M. Z., p. 207.

welke landen sedert, onder den naam van „Tidors leen", op Ceram zijn bekend gebleven *).

De Portugezen in Amboina, van zoo nabij door de Ternatanen en de Tidorezen omringd, en door de eerstgemelden dadelijk beoorloogd wordende, rekenden zich niet langer veilig in de sterkte, welke zij aan den Rooden Berg hadden, en begonnen daarom, meer aan het strand, op een grooter schaal, een ander kasteel te bouwen, op de plaats waar nu het kasteel Victoria staat. Met dit kasteel, en het verloop van hunne zaken in Ternate, begonnen de Portugezen thans hier den hoofdzetel van hunne bezittingen in de Molukkos te vestigen. SANCHIO VASCONSELHO, de eerste gouverneur van Amboina, verdacht de inwoners der dorpen Noessanivel en Oerimessing van verraad, en begon daarom zijne regering met de meesten door list te doen opligten en gevankelijk naar Goa te zenden.

De overgeblevenen namen de vlugt naar Hitoe, waar zij als vrienden en mede-vijanden der Portugezen ontvangen werden. Door ROBOHONGO opgeruid en ondersteund, begonnen zij aanvallen tegen de Portugezen te wagen, maar met zulk eenen ongunstigen uitslag, dat GONSALVUS PEREIRA, de tweede gouverneur, tegen hen optrekkende, de dorpen Hitoe en Ihamahoe geheel ten onderbragt. De hoofden der kust van Hitoe lieten daarom den moed niet vallen, maar bleven met de Portugezen in oorlog, en voerden dien met zoo veel beleid, dat JOAN CAJADO, STEPHAN TEIXARA, en GASPAR DE MELO, die na PEREIRA elkander als gouverneurs opvolgden, voor de kroon van Portugal weinig konden uitrigten, daar zij de inspanning van al hun vermogen behoefden, om slechts hun wankelend gezag staande te houden †).

In een aanslag, dien zij met drie schepen uitvoerden, gelukte het hun den Ternataanschen koning BABOE door list gevangen te nemen. Ofschoon zij hem, even als zij zijnen vader koning HAIR gedaan hadden, in stukken gekapt en ingezouten naar Goa wegvoerden, had deze barbaarschheid toch de uitkomst niet, welke zij daarvan verwacht hadden. In stede van hierdoor de Moluksche volkeren kleinmoedig te maken, had de indruk dien het naliet eene tegenovergestelde werking.

Met hunne verbittering scheen de moed dezer volkeren aan te wakkeren, en SAHID BERKAT, die in het jaar 1584, in plaats van zijnen overledenen vader, tot zes en twintigsten koning van Ternate verkozen werd, liet niet na hiervan spoedig de meest doorslaande blijken te geven §). In Amboina waren de Javanen reeds eenmaal hunne geloofsgenooten van de kust van Hitoe komen bijspringen. In 1565 hadden zij dit hervat, en zich gevestigd achter Koekoenalo, op eene plaats die nog heden onder den naam van Kotta Java, of de Javaansche stad, bekend is, en die waarschijnlijk den naam van Madjapahit aan de rivier gegeven hebben, welke thans nog halverwege tusschen de dorpen Roema Tiga en Hitoe Lama gevonden wordt.

*) VAL. A. Z.; p. 18.
†) VAL. A. Z., p. 19.
§) VAL. M. Z., p. 208.

In 1599 verschenen nogmaals Javaansche hulptroepen op de kust van Hitoe, bij welke eenige Engelschen zich bevonden, die, ofschoon de tijd hunner aankomst niet juist bekend is, toen reeds een woning of loge te Loehoe, op de kust van Ceram, en eenen voordeeligen handel in kruidnagelen dreven *).

Met deze hulp beproefden de Hitoeëzen te vergeefs in de maand Februarij des jaars 1600 eenen aanslag tegen het kasteel der Portugezen in Amboina. Van daar werden ze terug geslagen; maar dit was evenwel het einde van de zegepraal der Portugesche wapenen in deze gewesten, alzoo wij nu tot het tijdstip genaderd zijn, dat Neêrland's magt op deze laatste flikkering van hunnen voorspoed in Indië zich vestigde. Alvorens echter tot de de beschrijving van dit belangrijk tijdperk over te gaan, is het noodig, tot op dezen tijd de geschiedenis der Bandasche eilanden kortelijk aan te vullen.

De Bandasche eilanden, door LOUIS DE BARTHEMA ontdekt, zijn nader op last van ALFONSUS ALBUQUERQUE in 1511 door ANTHONI ABREUS bezocht, die een verbond van handel met de Bandanezen aanging, en van daar vervolgens vertrok met een lading muskaatnoten. Hoe SERRAAN, zijn medgezel op dezen togt, door storm van hem afraakte, op de kust van Hitoe kwam, en van daar naar Ternate overging, hebben wij hier boven gezien †).

Na hem zijn GASIAS HENDRIK en ANTHONI BRIT te Banda geweest. De laatstgemelde, als eerste gouverneur der Molukkos naar Ternate gaande, deed deze plaats in 1522 aan, om er zich te ververschen. Waarschijnlijk heeft deze gouverneur het inzigt gehad, om eene Portugesche bezetting op Banda achter te laten, maar is hij daarin niet geslaagd, alzoo hij van de inwoners met moeite verkreeg, om aldaar een zuil, met de wapens van koning EMANUEL voorzien, op te rigten.

De Portugezen hebben vervolgens deze eilanden dikwijls aangedaan, voornamelijk op hunne reizen naar Ternate en naar Amboina, maar zij schijnen er nimmer eenig erkend gezag te hebben uitgeoefend, en door de Bandanezen alleen als kooplieden te zijn geduld. Deze gissing wordt bevestigd door eenen brief van heeren XVII van den 23sten October 1623, waarin gemeld wordt, dat de Portugezen niet eens geweten hebben, hoe veel de Bandasche eilanden in getal waren, waaruit alléén in twijfel kon getrokken worden, of zij immer aldaar eenen vasten voet gehad hebben.

In de onzekere berigten echter, die men van de geschiedenis der Bandasche eilanden heeft, in het tijdperk hetwelk wij bedoelen, wordt onder de inlanders eene overlevering bewaard, dat de Bandanezen, om zich te wreken over de geweldenarijen door de Portugezen tegen hen gepleegd, hen plotseling overvallen en allen om het leven gebragt hebben, en dat sedert dien tijd de Portugezen weinig of niet meer in Banda zich vertoond

*) VAL. A. Z., p. 19. Waarschijnlijk zijn de eerste Engelschen hier achter gelaten van het schip van den Engelschen zeereiziger THOMAS CANDISH, die in 1587 te Ternate geweest is.

†) VAL. B. Z., p. 78.

hebben. Hoe dit zijn moge, zeker is het dat, bij de verschijning der Nederlanders voor deze eilanden, geene Portugezen aldaar gevonden zijn, en dat het voor de eersten is bewaard gebleven, om ook hier de meerderheid te doen erkennen, welke de Europesche natien boven de Indische bezitten.

IV.

De Molukksche eilanden, sedert de verschijning der Nederlanders aldaar tot hunne vestiging.

De nijvere bewoners van Nederland en bijzonder van Holland en Zeeland reeds van de vroegste tijden bekend als zeelieden en handelaars, hadden tot hier toe de verre zeeën niet bezocht, dan onder de vlag van het vorstelijk huis, waarin de regering van hunne landen nu het laatst was overgegaan *). Thans in opstand tegen PHILIPS II, koning van Spanje, deed het gevoel van hunne ontluikende onafhankelijkheid, maar vooral het onstaatkundig besluit van PHILIPS, om aan de Nederlanders de Spaansche havens te verbieden, de lust en de behoefte geboren worden, om die produkten, welke voedsel aan hunnen handel gaven, doch welke tot hiertoe alleen door het kanaal van Spanje en van Portugal op hunnen bodem kwamen, in de landen van produktie zelve te gaan zoeken.

Sedert de ontdekking der nieuwe wereld en sedert de ontdekking der vaart naar Oost-Indië om de Kaap de Goede Hoop door VASCO DE GAMA, was de handel van bijna de geheele wereld in handen alleen van de Spanjaarden en Portugezen. Genua en Venetie zag den handel vallen, zoodra de Roode Zee de eenige weg naar Indië niet meer was, en het goud, dat uit Amerika werd aangevoerd, diende, om de uitbreiding en ook het kapitaal van den handel te vermeerderen. De vereeniging van Spanje en Portugal onder éénen monarch, nu kortelings geschied, bragt en goud en handel in eene en dezelfde hand, en de Nederlanders, van PHILIPS II afvallende, moesten de Portugezen als hunne vijanden beschouwen. De vlugt, welke hun stoute geest van onderneming nam, kon derhalve zich rigten tegen de twee natien van Europa, van welke de bronnen van rijkdom en welvaart (met uitsluiting van alle anderen) toen afvloeiden. De wereld vindt met verbazing in de geschiedenis den roem vermeld, met welken de Nederlandsche wapenen, in den strijd tegen deze twee magtige natien, zoo in de Oost als in de West, zich hebben overladen. De meer bijzondere omstandigheden aan te teekenen, die de vestiging der Nederlandsche magt in de Molukkos vergezeld hebben, is een gedeelte der taak, welke wij hebben af te werken. Bij de ruime stof, die deze beschrijving opleveren zal, om op nieuw den moed doch bijzonder de voorbeeldelooze standvastigheid der Nederlanders te bewonderen, zal zij verder ons dienen, om met den aard der Molukksche landen en volkeren bekend te worden.

Onder de groote mannen, wier roem voor altijd met dien van Nederland

*) Mr. E. LUZAC *Hollands Rijkdom*, I, 2.

zal vereenigd blijven, bekleedt CORNELIS HOUTMAN eene der eerste plaatsen. In de handen der Spanjaarden gevallen, overdacht hij in zijne gevangenis de middelen, die de grondslagen van Nederlands grootheid hebben uitgemaakt. Door Nederlandsche kooplieden vrij gekocht, was het op zijn raad en op zijn bestel, dat de maatschappij, bekend onder den naam van „Compagnie van Verre," werd tot stand gebragt. HOUTMAN zelf vertrok in het jaar 1595 met vier schepen naar Oost-Indië, en werd in 1598 gevolgd door JACOB CORNELISZOON VAN NEK, die WIJBRAND VAN WARWIJK tot onderbevelhebber had. WARWIJK ontving den last, om de Moluksche eilanden te gaan opzoeken. Nadat JACOB HEEMSKERK als onderzeevoogd aan hem toegevoegd was, vertrok hij den 8sten Januarij 1599 met de schepen *Amsterdam*, *Zeeland*, *Gelderland* en *Utrecht* van Bantam, om zijnen last uit te voeren *).

Op den 3den Maart 1599 voor Amboina aangekomen, werd hij door stroom belet, de groote baai in te loopen, en kwam hij dus voor Hitoe Lama ten anker. Zoodra WARWIJK zich als de vijand der Portugezen verklaard had, werd hij door de vier hoofden van de kust van Hitoe op de vriendelijkste wijze ontvangen, en toen hij hun met der daad zijnen bijstand verleende tegen eenen aanval der Portugezen, won hij daardoor geheel hunne genegenheid. Het was gedurende den tijd dat WARWIJK zich hier ophield, dat de twee vaartuigen met hulptroepen van Java, en ook de Engelschen aankwamen, van welke wij in het voorgaande hoofdstuk gewag gemaakt en van wier vruchteloozen aanslag tegen het kasteel der Portugezen wij kennis gegeven hebben.

WARWIJK, wiens inzigten, onder deze omstandigheden, alleen tot den handel zich bepaalden, bedong voor twee zijner schepen eene lading kruidnagelen. Op den 10den April 1599 werd, bij een plegtig accoord, de prijs daarvan vastgesteld op vijf en dertig stukken van achten voor de bahaar van 550 ponden. Toen hij echter, door het mededingen der Engelschen en de beletselen der Portugezen, geene volle lading kon bekomen, vertrok hij in de maand Mei daarna met twee schepen naar Ternate. HEEMSKERK had hij reeds met twee andere schepen *Gelderland* en *Zeeland* in de maand Maart naar Banda gezonden, om te trachten aldaar eene lading muskaatnoten te erlangen. De verrigtingen dezer twee vlootvoogden, op beide deze plaatsen, zullen wij nader vermelden.

Na het vertrek van WARWIJK kwam, in de maand Junij van het jaar 1600, de admiraal STEVEN VAN DER HAGEN insgelijks voor Hitoe Lama ten anker. Hij was in 1599 met drie schepen, *de Zon*, *de Maan* en *de Morgenster*, uit Texel gezeild, den 13den Maart 1600 voor Bantam ten anker gekomen, en van daar naar de Molukkos vertrokken. VAN DER HAGEN bevond zich op het schip *de Zon*; zijne twee andere schepen waren door den stroom Amboina voorbij geloopen en op Banda vervallen. VAN DER HAGEN kon de ernstige verzoeken niet wederstaan, welke hem gedaan wer-

*) VAL. A. Z., p. 25.

den door de vier hoofden van de kust van Hitoe, en door den koning van Noessanivel, om hen met zijne magt tegen de Portugezen bij te staan. De magt, die hij thans dadelijk onder zich had, hier toe te gering achtende, ontbood hij twee wel gewapende sloepen uit Banda. Met deze versterking ondernam hij, door de inlanders ondersteund, eenen aanslag tegen het kasteel, welke echter ongelukkig afliep, zoodat hij genoodzaakt werd met verlies te wijken en de baai van Amboina te verlaten.

Deze ongunstige uitslag werd eenigzins vergoed, door de aankomst voor Hitoe Lama van twee schepen, *de Maan* en *de Morgenster*, met volle ladingen van Banda. VAN DER HAGEN had nu voor *de Zon* ook eene lading kruidnagelen bekomen, en hij maakte zich gereed, om met dezen schat naar het vaderland terug te keeren. Alvorens echter zijne reis te ondernemen, sloot hij met de inlanders van de kust van Hitoe, wier verbittering tegen de Portugezen geene palen meer kende, het eerste verbond. Bij dat verbond beloofde hij, den Portugezen alle mogelijke afbreuk te zullen toebrengen, mits aan de Nederlanders werd toegestaan eene sterkte te bouwen, waartoe de inlanders het arbeidsvolk en de Nederlanders het geschut en de bezetting leveren zouden. De inboorlingen beloofden daarentegen alle hunne kruidnagelen aan de Nederlanders alleen, tegen een gezetten prijs, te zullen verkoopen.

Aan de nieuwe vesting werd door de inlanders met vlijt gearbeid. De plaats daartoe werd gekozen te Hatoe Noekoe op een hooge klip. De Nederlanders gaven er den naam aan van „het kasteel van Verre," de inlanders dien van „Kotta Warwijk." VAN DER HAGEN voorzag deze vesting met vijf stukken geschut, en liet daarop JAN DIRKSZOON SONNENBERG als bevelhebber met 27 soldaten achter. Hij vertrok den 8sten October 1600 met zijne drie schepen, na aan de inlanders zijne verzekering plegtig herhaald te hebben, dat hij spoedig met eene genoegzame magt zou terugkeeren, om de Portugezen geheel en al van Amboina te verdrijven.

SONNENBERG hield tot in de maand Junij 1601 zich in deze vesting staande. Omtrent dezen tijd verscheen hier de zeevoogd JAKOB VAN HEEMSKERK, die, voor rekening van de thans opgerigte Oost-Indische maatschappij, andermaal naar de Molukkos gezonden was. SONNENBERG rekende, behalve het gebrek, hetwelk hij aan verscheiden artikelen begon te ondervinden, zijne vesting niet bestand tegen de ondernemingen, waarmede de Portugezen haar bedreigden. Hij bragt derhalve zich zelven en het overschot van zijne bezetting, mitsgaders eene hoeveelheid van omtrent 300 bahaaren kruidnagelen, welke hij gedurende zijn verblijf alhier ingezameld had, in veiligheid aan boord van de schepen van HEEMSKERK en verliet daarmede de kust van Hitoe.

De uitkomst leerde, dat de vrees van SONNENBERG niet ten eenemale ongegrond was geweest. De Spanjaarden, thans met de Portugezen vereenigd, eene laatste poging wagende, om hunne zinkende magt in de Molukkos op te beuren, zonden Don ANDREA TURTADO DE MENDOSA met eene sterke vloot derwaarts, met welke hij in de maand Februarij van het jaar 1602

voor Amboina verscheen, Met deze magt, bij welke hij zeer veel dapperheid voegde, bragt hij spoedig geheel dit eiland tot onderwerping, en waarschijnlijk zou ook SONNENBERG daaronder bezweken zijn, was hij niet in tijds op zijn vertrek bedacht geweest.

Nogthans wankelde het vertrouwen der Amboinezen niet op de plegtige belofte, welke hun door VAN DER HAGEN gegeven was, dat hij hen van het geweld der Portugezen geheel en al verlossen zou. Deze zeevoogd was, in het laatst van het jaar 1603, met eene vloot van twaalf schepen uit Holland weder in zee gestoken, doch niet voor het begin van het jaar 1605 voor Bantam aangekomen. Hij vond bij zijne aankomst aldaar gezanten, zoowel van de vier hoofden van de kust van Hitoe als van den koning van Noesanivel, die hem dringend kwamen verzoeken, zijne reis naar de Molukkos te verhaasten. Hij spoedde zich derwaarts, nam onderweg, op de hoogte van Bima, een Portugeesch schip alleen met oorlogsbehoeften voor Amboina geladen, en liep 22 Februarij des jaars 1605 met negen schepen de groote baai van dit eiland binnen. 's Daags daarna begon VAN DER HAGEN zijne landing. Met zijne schepen voor het kasteel der Portugezen genaderd zijnde, liet hij het, zoowel als het geheele eiland Amboina, in naam der Staten-Generaal van de Vereenigde Nederlanden en van den Nederlandschen stadhouder, prins MAURITS, opeischen. De Portugesche gouverneur GASPAR DE MELO gaf hieraan gehoor, en leverde den 23sten Februarij het kasteel bij verdrag aan de Nederlanders over *).

Volgens het verdrag gingen het geschut, de wapenen en alle verdere oorlogsbehoeften, die van den koning in het kasteel gevonden werden, in eigendom aan de Nederlanders over. Aan de Portugezen, die getrouwd waren en hunne familiën in Amboina hadden, werd toegestaan aldaar te verblijven. Zes en veertig huisgezinnen maakten van deze vrijheid gebruik, na den eed van trouw en gehoorzaamheid te hebben afgelegd. De overige Portugezen werden, in twee van hen veroverde schepen, gedeeltelijk naar Manilla gedeeltelijk naar Solor overgevoerd. Aldus is door de Nederlanders de eerste verovering van grondgebied in Oost-Indiën gemaakt. FREDERIK HOUTMAN werd tot eersten gouverneur van het gewonnen kasteel aangesteld, waaraan de naam van „Victoria" werd gegeven.

Onder de eerste bepalingen, die de nieuwe gouverneur maakte, is de onderscheiding merkwaardig, welke hij in acht nam tusschen de hoofden en ingezetenen van de kust van Leijtimor, dat het oostelijk gedeelte van het eiland Amboina, en de hoofden en ingezetenen van Hitoe, dat het westelijk gedeelte van het eiland uitmaakt; beide deze gedeelten zijn door de groote baai van Amboina van elkander gescheiden. De eerstgemelden, als door de wapenen der Portugezen en nu laatstelijk in 1602 door DON ANDREA TURTADO DE MENDOSA overwonnen, beschouwde hij als onderdanen van het Nederlandsche Gouvernement, en hij vorderde uit dien hoofde van hen

*) VAL. A. Z., p. 29.

eenen onvoorwaardelijken eed van trouw. De hoofden en ingezetenen van de kust van Hitoe daarentegen, die door de Portugezen herhaalde reizen geslagen, doch nimmer tot eene volkomene onderwerping waren gebragt, behandelde hij als bondgenooten; en waarlijk, het is niet te ontkennen, dat aan hunne ijverige en standvastige medewerking de Nederlanders den vasten voet grootelijks te danken hadden, dien zij thans in Amboina hadden verkregen.

Om nogtans deze volkeren op het naauwst aan de Maatschappij te verbinden, sloot de gouverneur HOUTMAN op den 9den Augustus 1605 met den kapitein en de hoofden van Hitoe een verbond, hetwelk hoofdzakelijk behelsde: erkenning, van de zijde der inlanders, dat zij door de Nederlanders waren verlost van het geweld der Portugezen, dat zij van de Nederlanders hunne landen terug ontvingen, en dus trouw zwoeren aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, den prins van Oranje en den gouverneur van Amboina, belovende den gouverneur te zullen bijstaan tegen alle vijanden zoo te land als te water; voorts, dat zij niemand eenige nagelen verkoopen zouden, dan aan de Hollanders; dat ter zake van de godsdienst, niemand eenig geweld of overlast zou worden aangedaan, en de wederzijdsche overloopers zouden worden uitgeleverd; dat de gouverneur de Hollanders straffen zou, die eenig geweld aan de inlanders pleegden; dat de inlanders gewillig hunne hnlp verleenen zouden, wanneer zij door den gouverneur tot eenige werken werden geroepen. De gouverneur beloofde daarentegen, den kapitein en de hoofden van Hitoe te zullen helpen en bijstaan, als zijne eigene natie, tegen alle hunne vijanden.

Met het verlies van Amboina hadden de Portugezen gelijktijdig het meer of min vaste bezit verlaten, hetwelk zij hadden op eenige plaatsen der eilanden Ceram, Boero, Manipa, Amblauw, Kelang en Bonoa, mitsgaders op Haroeko en Saparoea. De twee laatste eilanden uitgenomen, waren de overigen afhankelijk van den koning van Ternate, behalve dat van het eiland Ceram ook een gedeelte aan den koning van Tidore toekwam, gelijk wij in het voorgaande hoofdstuk bereids hebben opgemerkt. Deze landen, ofschoon toen van 't uiterste aanbelang voor de kultuur der kruidnagelen, en in een zeker opzigt aan de Nederlanders vervallen, konden echter aan hun regtmatigen heer niet onthouden worden; te meer, daar de koning van Ternate toen reeds onze bondgenoot geworden was, gelijk wij straks, uit het vervolg van het geschiedkundig overzigt van dit gedeelte der Molukkos, zien zullen, wanneer het zich weder op het naauwst met dat van Amboina verbinden zal.

Vooraf verpligt ons de orde der gebeurtenissen, naar Banda terug te keeren, waar het voordeel der Nederlanders door een veel harder strijd is moeten behaald worden. Wij hebben boven gezien, dat de admiraal VAN WARWIJK, te Amboina aangekomen, den vice-admiraal JACOB HEEMSKERK, met twee schepen, *Zeeland* en *Gelderland*, naar Banda zond. Hij kwam daar aan den 15 Maart des jaars 1599. In onderhandeling getreden met

de inwoners van Orantatto, toen een voornaam dorp op het eiland Banda-Lontoor, sloot hij spoediger dan hij had kunnen verwachten met hen een verdrag, volgens hetwelk aan de Nederlanders de handel in specerijen werd toegestaan, mitsgaders een huis om daarin hunne koopwaren op te slaan. De prijs der specerijen werd tevens gesteld als volgt: voor de muskaatnoten en de foelie, 100 katis Bandasch, of 575 ponden Hollandsch op 60, en voor de kruidnagelen, insgelijks 100 katis Bandasch, op 40 realen van achten.

De vice-admiraal HEEMSKERK, die op deze voorwaarden, voor beide zijne schepen, bereids in de maand Julij daarna eene volle lading verkregen had, vertrok daarmede naar Europa, twintig der zijnen achterlatende, om gedurende zijne afwezigheid den inkoop van specerijen voort te zetten *). Men vindt niet aangeteekend, welke de verrigtingen van deze twintig achter gelatene personen geweest zijn, noch wat hun eindelijk lot geworden is. Waarschijnlijk zijn zij vertrokken met de schepen te Banda later aangekomen, bevreesd voor de uitrusting van DON ANDREA FURTADO DE MENDOSA, van welke wij hier boven gewag gemaakt hebben. Van de aankomst van schepen, na het vertrek van den vice-admiraal HEEMSKERK, wordt echter geene melding gemaakt vroeger dan de maand Mei 1602, wanneer de admiraal WOLPHERT HERMANSZOON voor Banda ten anker kwam. Op den 23sten dierzelfde maand sloot hij met de Bandanezen een verdrag, bij hetwelk bedongen werd: over en weder de vrije uitoefening van de godsdienst, bijstand van den een tegen des anderen vijanden, de uitlevering der wederzijdsche overloopers, en laatstelijk voor de Nederlanders de handel in specerijen, met uitsluiting van alle andere natien.

Tot dit verdrag traden de inwoners van Poeloe Aij eenige dagen later toe. In het jaar 1605 werd het vernieuwd door den admiraal VERHAGEN, en in 1607 door den opperkoopman PAULUS VAN SOET, in welken tusschentijd de handel op deze eilanden bij uitsluiting in de handen der Nederlanders bleef, zonder dat deze er echter eenen vasten voet gehad hebben, anders dan de huizen, dienende tot bewaring van hunne koopmanschappen. Toen evenwel op 15 Februarij 1609 de admiraal PIETER WILLEMSZOON VERHOEVEN met een vloot van negen schepen te Banda aankwam, vond hij aldaar het schip *de Hector*, aan de Engelsche Oost-Indische maatschappij behoorende, 't welk met de Bandanezen, en in 't bijzonder met de inwoners van Poeloe Aij en Poeloe Run, zich in een verdrag begeven had.

De admiraal liet geene middelen onbeproefd, om zulk eenen gevaarlijken mededinger te weren, waartoe hij misschien de Bandanezen uit ijverzucht tegen die van Poeloe Aij en Poeloe Run niet ongenegen vond. Althans de Engelschman, eenen aanval van de zijde der Bandanezen vreezende, wist geen ander middel tot zijne redding te vinden, dan zich onder de bescherming der Nederlandsche schepen te plaatsen, die hem daarmede alle verdere gelegenheid tot den handel afsneden. Intusschen liet zich hieruit meer dan ooit de noodzakelijkheid gevoelen, om op Banda op een sterken voet zich

*) DE KLERK, *Radikale beschrijving van Banda*, M. S. (1756).

te vestigen, en het was voornamelijk met dit inzigt, dat de admiraal VERHOEVEN met eene dusdanige magt thans alhier gekomen was.

Naauwelijks echter hadden de inlanders van dit voornemen kennis gekregen, of zij namen voor, zich daartegen te verzetten. Zij hielden zich met dit inzigt van de Nederlanders verwijderd, bragten hunne vrouwen en kinderen in zekerheid in het gebergte, lieten des nachts de houten loge der Nederlanders naauw bewaken, versterkten zich aan de zuid-westkust van Neira, en trachtten vervolgens hun wegblijven door een gezantschap, onder verscheidene voorwendsels, bij de Nederlanders te verontschuldigen.

De admiraal stak, in antwoord, met 250 soldaten over naar Lontoor, alwaar de voornaamste inlandsche hoofden bijeen waren. Hij lei hun zijnen last open, om eene sterkte in Banda te bouwen, en vorderde hiertoe hunne toestemming. Na een beraad van drie dagen, verzochten zij andermaal zoo veel tijd, om met eenige afwezige hoofden de zaak nader te overleggen. Toen dit hun stellig geweigerd was, stonden zij eindelijk het verlangen van den admiraal toe. De admiraal VERHOEVEN begaf zich, met 700 gewapende manschappen, naar Neira, en begon dadelijk de grondslagen van een uitgestrekt fort, aan hetwelk de naam van „Nassauw" gegeven werd.

Hiermede bezig, ontving hij op den 22sten Mei 1609 een gezantschap van de Bandanezen, met het verzoek dat zij, in het belang van hunnen handel en de levering der specerijen aan de Nederlanders, nader mogten gehoord worden. De admiraal stemde hierin toe, en men bepaalde de oostzijde van Neira voor de plaats, waar de onderhandelingen zouden geopend worden, terwijl aan de Bandanezen, op hun verzoek, twee gijzelaars gegeven werden. De admiraal die zich, met zijnen raad en een geleide van soldaten, naar de bestemde plaats begeven had, vond de Bandasche hoofden niet, maar hem werd verwittigd, dat zij niet ver van daar zich ophielden. Zij lieten den admiraal weten, dat vrees voor de geschaarde soldaten hen terughield nader bij te komen, en lieten hem uitnoodigen, om, alleen van zijnen raad vergezeld, zich bij hen te vervoegen, wanneer zij met meer vrijheid hunne belangen zouden kunnen openleggen. De admiraal gaf hieraan toe, maar werd nu, met den opperkoopman JACOB GROENEWEGEN en 28 Europeanen, door de Bandanezen, die heimelijk gewapend waren, overvallen en, vóór nog krijgsvolk tot ontzet kon opkomen, vermoord.

Daar bovendien nog verscheiden andere personen vermist werden, trokken des anderen daags vier benden soldaten uit, zoo wel om naar dezen te vernemen, als om wraak te nemen over den gepleegden moord. Zij vonden echter niets dan de doode ligchamen van de twee gijzelaars, mitsgaders van nog elf soldaten en twee jongens. Door het overlijden van den admiraal VERHOEVEN, was het opperbevel over de vloot bij voorraad vervallen aan HOEN, bevelhebber van een der schepen. Hij ontving een gezantschap van het hoofd en de ingezetenen van Orantatto, hetwelk belast was de betuiging van hunne onschuld aan het voorgevallene over te brengen, mitsgaders een aanbod, om tegen die van Neira voor de Nederlanders wraak te nemen. Zij stelden echter als voorwaarden hiervan, het staken der werken

aan het fort Nassauw. HOEN sloeg deze voorwaarden af, waarop een tweede gezantschap volgde, hetwelk nu ronduit verklaarde, dat, bijaldien de Nederlanders met den opbouw van het fort Nassauw bleven voortvaren, die van Orantatto de partij van de hoofden en de ingezetenen van Neira zouden moeten bijvallen. HOEN hield dit gezantschap gevangen, doch zond een der bedienden, die er toe behoorden, met eenen brief aan de hoofden van Lontoor af, daarbij eischende het in vrijheid stellen van de nog gevangen zittende Nederlanders, met bedreiging, dat het leed, hetwelk hun zou worden aangedaan, aan de personen, het gezantschap uitmakende, zou worden gewroken.

Op dezen brief kwam geen antwoord terug, maar wel het berigt, dat alle de Nederlanders, in de magt der Bandanezen, waren om het leven gebragt. Op deze tijding verklaarde HOEN den oorlog aan de ingezetenen van alle de Bandasche eilanden, en opende dien met de verovering van Labetakka, terwijl hij voorts hun allen mogelijken afbreuk deed door het laten verbranden van hunne vaartuigen en verscheiden hunner dorpen.

Daar men inmiddels met den opbouw van het kasteel Nassauw reeds ver gevorderd was, werd tot bevelhebber daarover en eersten gouverneur van Banda aangesteld, de heer JAKOB DE BITTER, kapitein van het schip *Hollandia*. Vermeenende de reeds behaalde voordeelen te moeten vervolgen, deed de nieuwe gouverneur eenen aanslag op Celamme of het ooster-gedeelte van Lontoor, welke echter mislukte en waarbij hij zelf werd gewond en met een aanzienlijk verlies terug geslagen. De Bandanezen rekenden zich evenwel op den duur niet bestand tegen de Nederlanders, en lieten daarom in het begin van de maand Augustus 1609 voorslagen van vrede doen, waarna den 13den derzelfde maand een verdrag geteekend werd, hoofdzakelijk inhoudende: „Den afstand voor altoos van het eiland Neira als overwonnen door de wapenen der Nederlanders. Niemand zou op Neira zich mogen nederzetten buiten toestemming van den gouverneur. De Bandanezen zouden vrijelijk mogen varen en handelen, uitgenomen in specerijen, welke, bij uitsluiting van alle anderen, aan de Nederlanders alleen moesten geleverd worden. De wederzijdsche overloopers zouden uitgeleverd worden." De Nederlanders beloofden van hunne zijde de Bandanezen tegen hunne vijanden te beschermen.

Niet lang na dit verdrag zond de vice-admiraal HOEN een gedeelte zijner schepen weg. Hij zelf vertrok naar Bantam met een ander gedeelte der vloot, alleen twee schepen achter latende. Vooraf had hij HENDRIK VAN BERGEL tot gouverneur van Banda aangesteld in plaats van DE BITTER, die aan zijne voor Celamme bekomen wonden overleden was. Naauwelijks was echter de Nederlandsche magt geweken, of de Bandanezen verbraken het met hen aangegaan verbond. De tijding daarvan werd in 1610 te Bantam ontvangen.

De Gouverneur-Generaal BOTH besloot de zaken in persoon te gaan herstellen. Hij kwam den 28sten Maart 1611 met zes schepen voor Banda, waar hij nog drie andere Nederlandsche schepen vond liggen. Daar hij evenwel met deze schepen over niet meer dan 500 soldaten beschikken kon,

achtte de Gouverneur-Generaal deze magt te gering, om aanvallender wijze te werk te gaan. Hij bepaalde zich derhalve tot eenen afwerenden oorlog, ten welken einde door hem de opbouw van het kasteel „Belgica", op eene hoogte boven Nassauw, werd bevolen. Hij voorzag daarenboven Banda van een goed garnizoen en vertrok weder naar Bantam. Na het vertrek van den Gouverneur-Generaal werd een en andermaal over eenen nieuwen vrede gehandeld. Daar de Bandanezen echter telkens den afbraak eischten van de kasteelen Nassauw en Belgica, liepen de onderhandelingen vruchteloos af. De oorlog werd derhalve met ongelijken kans gaande gehouden tot in het voorjaar van 1615, wanneer de Gouverneur-Generaal RELJNST met elf schepen voor Banda aankwam, en den 14den Mei een hoofdgedeelte der vloot, bemand met 900 soldaten, ter verovering van Poeloe Aij afzond. Na een gevecht van een half uur, werd eerst een bolwerk aan den zeekant stormenderhand en vervolgens eene sterkte meer binnenlands gelegen, met den degen in de vuist, veroverd. De Nederlanders echter, te gerust zich verlatende op hunne behaalde overwinning, werden 's nachts door de Bandanezen overvallen en met een verlies van 27 dooden en 170 gekwetsten van Poeloe Aij teruggedreven. Deze nederlaag bragt eene zoodanige verslagenheid onder de Nederlanders te weeg, dat gedurende dit jaar niets meer tegen den vijand werd ondernomen.

Maar het jaar daarna rustte de raad van Indië JAN DIRKSEN 'T LAM, die met twaalf schepen naar Banda gezonden was, een gedeelte zijner vloot tegen Poeloe Aij uit, alwaar, op den 6den April 1616, 700 soldaten en drie benden bootsgezellen werden aan land gezet. Aanvankelijk wierpen dezen eene borstwering en twee batterijen tegen de werken der Bandanezen op en vuurden daar uit reeds denzelfden nacht met zulk eenen goeden uitslag, dat de vijand werd genoodzaakt, om zijne eerste sterkte te verlaten, welke daarop door twee benden werd in bezit genomen. Zes andere benden trokken naar de tweede sterkte, die, mede ingenomen zijnde, den weg aanwees naar eene derde, gelegen op eene hoogte, in welke de vijand zijne gansche magt had bijeengetrokken. Deze werd bestormd, en de bestormden, geen kans tot verdediging meer ziende, sprongen grootendeels van achter den berg in zee. Velen vonden in de golven hun dood; de overigen weken met eenige kleine vaartuigen, welke zij daar gelaten hadden, naar Poeloe Run. De achtergeblevenen werden door het vuur en het zwaard der Nederlanders omgebragt, uitgezonderd eenige weinigen, die vroegtijdig om lijfsgenade gesmeekt hadden. 'T LAM stelde, na deze overwinning, orde op het herstellen van de veroverde sterkte aan zee, aan welke door hem de naam van „Revenge" gegeven werd.

Hij kreeg ook welhaast aanzoeken tot vrede van de inwoners der Bandasche eilanden, uitgezonderd van die van Poeloe Run, naar welk eiland de meesten der misnoegden geweken waren. Daaraan gaf hij gehoor; op den 3den Mei 1616 werd een nieuw verdrag gesloten, bij hetwelk de vroegere verbonden werden bevestigd, doch waarbij alsnu nader voor de Nederlanders werd bedongen: de gehoudenis der Bandanezen, om aan de Oost-Indische maatschappij te vergoeden al hetgeen in specerijen ter sluik

verkocht zou worden; het regt om de Bantamsche en Jakatrasche vaartuigen te onderzoeken; het vrij halen van water en steenen op Komber; belofte van de zijde der Bandanezen om geene specerij-boomen te zullen vervoeren of beschadigen; eindelijk eene nieuwe prijsbepaling voor de specerijen, verbindende zich de Bandanezen die te leveren, de foelie tegen 100 en de notenmuskaat tegen 10 realen de 575 Holl. ponden.

Dit verdrag was van geen langer duur dan de vorigen, dewijl de Bandanezen spoedig weder tot eene opene vredebreuk kwamen, door het ombrengen van alle Nederlanders, welke hen in handen vielen; iets dat des te ongelegener kwam, daar, gelijk wij aangemerkt hebben, de oorlog met de inwoners van Poeloe Run was blijven voortduren. Door de aankomst echter van den Gouverneur-Generaal LAURENS REAAL, werden de zaken eenigzins hersteld, vermits hij, hoewel geene magt bij zich hebbende om aanvallender wijze te werk te gaan, het daarheen wist te bestieren, dat de vrede met die van Neira en Poeloe Aij getroffen, en het verdrag, in het voorgaande jaar gemaakt, bevestigd werd. Op den 17den April 1617 werd eene nadere overeenkomst gesloten, waarbij de Bandanezen beloofden: Poeloe Run, gedurende den oorlog, niet te zullen bijstaan, en zonder pas nergens te zullen varen. In het volgende jaar werd insgelijks een nieuw verdrag met die van Celamme en het hooge land van Lontoor gesloten, waarbij dezen zich verbonden: de foelie en de notenmuskaat deugdzaam te zullen leveren, op den voet van die van Neira, op boete van verbeurtverklaring; geene kokosnoten van Neira te zullen vervoeren; niet te zullen reizen te land of te water zonder pas; hunne passen te zullen vertoonen aan de Nederlandsche schepen en vaartuigen; de slechte specerijen te zullen verbranden.

Uit den zamenhang dezer elkander opvolgende kontrakten, valt ligt te zien, dat hoe sterk ook de tegenstand der Bandanezen van alle kanten geweest was, elke opstand echter hen een stap nader aan hunne onderwerping gebragt had. In den tegenwoordigen stand van zaken zouden ook waarschijnlijk de Nederlanders de Bandasche eilanden in rust bezeten hebben, had niet een veel gevaarlijker vijand, dan zij tot hierto hadden te bestrijden gehad, zich bij de misnoegden gevoegd.

De Engelschen, die op het voetspoor der Nederlanders, zich naar de Indiën begeven hadden, waren te zeer ijverzuchtig over de handelsvoordeelen, welke thans reeds de laatstgemelden bezaten, om niet te trachten althans een gedeelte daarvan zich eigen te maken. Zij waren met dit inzigt omtrent dezen tijd ook weder in de Bandasche eilanden gekomen en hadden van Poeloe Run, de voornaamste verzamelplaats der misnoegden, bezit genomen. Van deze plaats onderhielden zij den geest van opstand onder de bewoners der overige eilanden en voorzagen hen tegen de Nederlanders van oorlogsbehoeften en geld. Onder deze omstandigheden trokken de Nederlanders weinig of geene vrucht van de laatste door hen, met de inlanders aangegane, kontrakten. Twee Engelsche schepen, door de Nederlanders aangehouden, maakten de verwijdering tusschen de beide natien nog grooter. De Gouverneur-Generaal bood het ontslag der beide schepen aan, doch vorderde

aan de andere zijde van de Engelschen de ontruiming van Poeloe Run. De Engelschen weigerden deze voorwaarden, en verklaarden Poeloe Run als eene wettige verovering van de kroon van Engeland te beschouwen.

Terwijl de Engelschen dus voortgingen, de Nederlanders al het mogelijke nadeel toe te brengen, was de kwestie over het bezit van den handel in de Molukkos met geene mindere hevigheid tusschen de twee mogendheden in Europa op het tapijt gebragt. Bij den vrede, die daaraan een einde maakte, en bijzonder bij het verdrag, den 22sten Mei 1619 tusschen de Nederlandsche en de Engelsche O. I. Maatschappij gesloten, wordt hieromtrent bepaald *): Dat aan beide kanten de geledene ongelijken zouden vergeten en vergeven worden. Dat de handel voor de Engelsche Maatschappij zoowel als voor de Nederlandsche zou openstaan. Dat beide Maatschappijen met gemeen overleg een vasten prijs zouden stellen op de specerijen, zoowel in het inkoopen als in het vertieren. Dat in de Moluksche eilanden, Ternate, Banda en Amboina, de handel zoo zou worden geschikt, dat de Engelsche Maatschappij een derde deel van den ganschen handel zou genieten en de Hollanders de twee andere; dat twintig oorlogsschepen door de beide Maatschappijen in de Oost-Indiën zouden onderhouden worden, om den handel te bevestigen en den Spanjaarden allen afbreuk te doen; dat de regering zou zijn in handen van eenen raad, bestaande uit 8 personen, waarvan 4 Engelschen en 4 Hollanders, welke „raad van defensie" zou genaamd worden.

Deze overeenkomst, reeds vroeg te Batavia bekend gemaakt, werd aan den gouverneur van Banda medegedeeld, met eene bijgevoegde aanschrijving van de heeren raden van Indië CARPENTIER en DEDEL, dat, niettegenstaande de bedingen daarbij gemaakt, hij zou hebben te zorgen, dat aan de Engelschen niet werd toegestaan het oprigten van eenige sterkten, door welke de Nederlanders zouden kunnen worden belemmerd of beschadigd; veelmin te gedogen de geringste afbreuk in de door de Nederlanders tot hiertoe uitgeoefende oppermagt. Het Nederlandsch Oost-Indisch bestuur vond zich, door deze overeenkomst, niet weinig de handen gebonden in de uitvoering van het ontwerp hetwelk het gemaakt had, om de Bandasche eilanden geheel en al ten onder te brengen, en welk ontwerp de Gouverneur-Generaal JAN PIETERSZOON COEN niet wilde laten varen. Ten dien einde legde deze opperlandvoogd, in eene vergadering van den raad van defensie, toen reeds te Batavia gevestigd, op het nadrukkelijkst het belang open, dat er, voor beide de Maatschappijen, in gelegen was, om van den uitsluitenden handel der specerijen zich te verzekeren, welke door de laatste, nog niet gedempte onlusten te Banda zeer was ten achteren gegaan; hij eischte daarom, op grond van het verdrag van 22 Mei 1619, de hulp der Engelschen, om het gezag der beide Maatschappijen over die landen te gaan bevestigen.

Gelijk de Gouverneur-Generaal voorzien had, erkenden de Engelsche leden van den raad de doelmatigheid en de noodzakelijkheid, om voor het

*) CERISIER, *Tafereel der algemeene geschiedenissen van de vereenigde Nederlanden.* Utrecht. 1787. 5de deel, p. 535.

behoud der Bandasche eilanden op eene krachtdadige wijze werkzaam te zijn. Zij verklaarden daarom ook, gaarne het hunne te willen bijdragen om tot dat einde te geraken, maar dat het hun hiertoe aan geld, schepen en manschappen ontbrak. Op deze verklaring gaf COEN te kennen, dat, aangezien de zaak geen uitstel gedoogde, hij het alleen zou ondernemen, ten voordeele zijner Meesteren, terwijl hij voorts hiervan breedvoeriger deed blijken, bij eene akte, onder dagteekening van den 1sten Januarij 1621 opgemaakt *).

Ten gevolge hiervan vertrok de Gouverneur-Generaal met eene aanzienlijke magt van Java, en kwam daarmede den 27sten Februarij 1621 voor Banda aan, waar hij welras ontwaarde, dat niet alleen de Bandanezen door de Engelschen waren onderrigt van het oogmerk zijner uitrusting, maar ook waren bijgestaan met vijftig Engelsche soldaten, drie stukken geschut, en andere oorlogsbehoeften.

COEN, hierdoor niet afgeschrikt, liet eenige bewegingen maken aan den zuidkant van het hooge land, in de bogt van Lakkooi, welke de Engelschen met geschut bezet hielden, doch rigtte zijnen voornamen aanval tegen de noord-, oost- en west-kanten van Lontoor, met het gevolg, dat binnen weinig tijd eene volkomene overwinning behaald werd, met geen grooter verlies aan de zijde der Nederlanders dan van 5 dooden 20 gekwetsten. Toen de tijding dezer zege bij die van Kommer, Dender, Celamme, Waijer, Oerien, Rosangijn en Poeloe Run vernomen was, lieten zij gezamenlijk den vrede en de bescherming der Nederlandsche O. I. Maatschappij verzoeken, die zij verkregen onder de voorwaarden: 1o. Alle hunne sterkten af te breken, en hun geschut, zoo wel als andere oorlogsbehoeften, aan de Nederlanders over te leveren. 2o. Voor eeuwig af te staan alle hunne onderhoorige landen, en voortaan voor hunne wettige overheid te erkennen de hoogmogende heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden.

Aan deze voorwaarden, ofschoon aangenomen, onttrokken zich echter velen, door gedurig naar Ceram, Keffing, Goram, Groot- en Klein-Keij, Tenember en andere plaatsen, de wijk te nemen. Dit, gevoegd bij ruim 800 krijgsgevangenen naar Bantam gevoerd, en omtrent 2500 menschen, in den laatsten slag door het zwaard en door gebrek en ellende omgekomen, ontvolkte de Bandasche eilanden bijna geheel van inboorlingen. Deze ontvolking werd zoo goed als voltooid, door de uitvoering van den last der hooge regering aan het Bandasche bestuur, bij algemeenen brief van het jaar 1622, om alle verdachte Bandanezen gevangen te nemen en naar Batavia over te voeren.

Vóór zijn vertrek van Banda, was de Gouverneur-Generaal COEN op de wederbevolking dezer eilanden bedacht geweest. Bij een berigtschrift, gedagteekend 16 Mei 1621, was de gouverneur MARTIJN SONK gemagtigd tot eene vrije uitdeeling van landen aan degenen, die aannamen om ze door slaven te doen bewerken, ten gevolge waarvan de eerste verdeeling en uitgifte van de specerij-perken is geschied.

---

*) CERISIER, 5de deel, p. 537.

Inmiddels was, niettegenstaande deze volkomene ten onderbrenging, in den boezem der Bandasche eilanden een gevaarlijke doorn blijven steken. De Engelschen waren, namelijk, van Lontoor en Poeloe Run naar Neijlakka geweken, een eilandje, door slechts een rif van Poeloe Run afgescheiden, en welk rif, bij laag water, boven de zee uitsteekt. Op dezen uithoek hadden zij zich verzameld en met negen stukken geschut verschanst. De Nederlanders namen daar tegen over post, in het midden van het eiland Run, en wachtten zich wel, eenige vijandelijkheden te plegen. Zij bepaalden zich alleen er toe, om den notenmuskaatboom op dit eiland uit te roeijen, ten einde het daardoor van geene waarde voor de Engelschen te maken.

Wij stellen de vermelding van het gevolg, dat deze stand van zaken gehad heeft, vooreerst nog wat uit, om met ons verhaal een twintigtal jaren terug te treden, en ons weder naar een geheel ander gedeelte van de Molukkos te wenden, namelijk naar de eigenlijke Moluksche of Ternataansche eilanden.

In het tijdperk, waarop wij het geschiedkundig overzigt der eigenlijke Moluksche of Ternataansche eilanden verlaten hebben, waren de Portugezen van Ternate verdreven, doch sedert zijn zij weder op Tidore gevestigd. SAHID BERKAT, de zes en twintigste koning van Ternate, was met hen en met de Tidorezen in oorlog.

Wij hebben reeds gezien, dat de vice-admiraal JACOB HEEMSKERK, na zijne verrigtingen op de kust van Hitoe, de Moluksche eilanden ging bezoeken. Hij had den 6den Mei 1599 Amboina verlaten, en kwam den 22sten dierzelfde maand met zijne twee schepen, *Amsterdam* en *Utrecht*, voor Ternate ten anker *).

Ofschoon de koning verscheiden malen met zijne vaartuigen uitkwam, om deze vreemde schepen van buiten te beschouwen, was hij niet te bewegen zich daar aan boord te begeven. Intusschen hadden de Nederlanders aan den wal hem bezocht, en door geschenken zich gunstig doen bekend worden. Den 9den Julij verkregen zij van den koning, dat hij een vasten prijs op de kruidnagelen stelde, welke bepaald werd op 54 rijksdaalders de bahaar van 500 Hollandsche ponden.

HEEMSKERK vulde het overige van zijne scheepsruimte met deze specerij aan, en de goede trouw, in dezen handel door de Nederlanders bewezen, won geheel en al de genegenheid van den koning.

Hij liet zich nu ook overhalen, om aan boord der schepen te komen, en het gul onthaal aldaar ontvangen bragt hem er toe, om nu zelfs aan den vice-admiraal het voorstel te doen, om eenige lieden hier achter te laten, ten einde voor den verkoop van kruidnagelen te zorgen.

Met genoegen werd dit aangenomen en FRANK VAN DER DOES met nog vijf andere opvarenden van de schepen van HEEMSKERK werden bestemd om hier te blijven †).

---

*) VAL. M. Z., p. 209,
†) Ibid. pag. 210.

Het wantrouwen, 't welk de koning in den beginne tegen de Nederlanders gevoed had, was nu geheel weggenomen. En inderdaad, mogt niet de behandeling, den twee laatsten koningen door de Portugezen aangedaan, den vorst tot verschooning strekken, wegens de omzigtigheid, welke hij nu, ten aanzien van eene andere Europesche natie, had in acht genomen? eene natie, die hem daarenboven door de Portugezen met de ongunstigste kleuren was afgemaald en voorgesteld als een hoop zeeroovers, afvalligen van hunnen God en hunnen wettigen vorst?

De ernst, met welken de koning de Nederlanders hunne godsdienstoefening had zien verrigten, toen hij op een Zondag morgen onverwacht het schip van den vice-admiraal HEEMSKERK bezocht, bragt niet weinig toe, om den indruk weg te nemen, welken het hatelijk berigt der Portugezen bij hem had te weeg gebragt. Het kostte den Nederlanders daarna minder moeite, om ook, ten aanzien van hun politiek bestaan, den vorst meerdere gerustheid te geven, en het verhaal van den moord van prins WILLEM I, door den vice-admiraal bij zekere gelegenheid gedaan, deed hem de Nederlanders kennen als eene vroeger, even als de zijne, door de Spanjaarden en Portugezen mishandelde en onderdrukte natie.

De vice-admiraal ontving dan ook, toen hij den 19den Augustus 1599 met zijne schepen Ternate verliet, het hartelijkste afscheid van den koning, die daarbij den wensch uitte van spoedig de Nederlanders te mogen wederzien. Dat deze wensch opregt was geweest, daarvan gaf hij een treffend blijk bij de komst te Ternate van den admiraal JACOB CORNELISZOON VAN NECK, met de schepen *Amsterdam* en *Gouda*, op den 2den Junij des jaars 1601. Hij voer terstond bij den admiraal aan boord, om hem te verwelkomen, met zich brengende FRANS VAN DER DOES, die door HEEMSKERK aldaar gelaten was.

De Portugezen lagen thans met vier schepen op de reede van Tidore. Zij lieten den Koning van Ternate aanzeggen, om voor de Nederlanders zijne reede te weigeren, en bedreigden den admiraal VAN NECK, hem van daar te zullen komen verjagen. VAN NECK verzocht en verkreeg van den koning toestemming, om de Portugezen te gaan bevechten. Den 8sten Junij ligtten de beide schepen het anker en den 11den deden zij den aanval op de vijandelijke schepen; terwijl de koning zich op zee begeven had, om van verre den strijd te beschouwen.

Het gevecht was kort, doch hevig. Behalve van de schepen schoten de Portugezen uit drie batterijen van den wal. De admiraal VAN NECK ontving eene vrij ernstige wond aan zijne regterhand, doch het gevecht eindigde niet vóór de Portugesche schepen zoodanig reddeloos waren geschoten, dat hij niet meer vreesde, door hen te zullen gehinderd worden.

Na dezen afloop werd de admiraal VAN NECK een en andermaal door den koning van Ternate luisterrijk onthaald, en vertrok hij daarop den 31sten Junij, met verlof des konings, naar Patani op het eiland Halmaheira, om eene lading specerijen in te nemen en vervolgens naar Europa terug te keeren. Hij liet JAN PIETERSZOON als koopman te Ternate achter.

Na hem kwam in de maand Februarij 1602 met vijf schepen de admiraal WOLPHERT HARMENSZOON te Ternate. Hij bleef echter niet langer dan tot de maand Maart. Gedurende zijn verblijf viel er niets aanmerkingswaardig voor, dan dat door hem een Portugeesch schip op de reede van Tidore genomen werd.

Den 2den Mei des jaars 1603 kwam te Ternate de vice-admiraal CORNELIS SEBASTIAANSZOON, met vijf schepen en met het opzettelijk voornemen om de Portugezen van Tidore te verdrijven. De koning van Ternate toonde zich bereid, om de Nederlanders in deze onderneming te ondersteunen; maar vooraf werd met den koning van Tidore eene onderhandeling geopend en daarbij overeengekomen, dat zoo wel de Ternatanen als de Tidorezen in dezen strijd onzijdig zouden blijven, en de Nederlanders en de Portugezen zouden laten begaan.

Te gelijker tijd bevond zich een Engelsch schip in deze wateren. De bevelhebber van dien bodem gaf aan de Nederlanders te kennen, dat hij op Tidore geweest was en aldaar kruidnagelen bekomen had, terwijl hij nu naar Makjan wilde vertrekken om aldaar zijne lading verder aan te vullen. Van eene andere zijde echter vernam de admiraal, dat het Engelsche schip de Portugezen van oorlogsbehoeften had voorzien en nog voortging hetzelfde te doen. Hij besloot daarom zijnen aanslag niet langer uit te stellen.

Op den 5den Mei was de vesting der Portugezen opgeëischt, doch tevens was van hen een weigerend antwoord bekomen. Hierop werden twee Portugesche forten, die de reede van Tidore dekten, door den admiraal, na eenen hevigen tegenstand, veroverd.

Op den 14den Mei, deden de kapiteinen MOL en VAN DER PERRE met 230 man eene landing. Hun voornemen was de vesting te bestormen. Vooraf staken zij echter twee Portugesche dorpen, ten zuiden en noorden van de vesting gelegen, in brand, om in den rug zich te dekken *)

Inmiddels was de koning van Ternate met 500 man insgelijks aan land gegaan, niet met het voornemen om aan den strijd deel te nemen, maar om de Tidorezen bij hun verdrag van onzijdigheid, des noods, te houden.

Aan de noordzijde werd de vesting door de vloot der Nederlanders beschoten. Aan de landzijde was door den kapitein MOL eene schans tegen haar opgerigt, waaruit van die zijde een bijna aanhoudend vuur werd gegeven.

Den 19den Mei oordeelde kapitein MOL de geschoten bres geschikt, en beval daarop den storm. Tot twee malen werd hij terug geslagen, en hij bekwam eene wond, waaraan hij later is overleden.

Inmiddels was men van de vloot voortdurend op de vesting blijven schieten. Een schot van het schip *Gelderland* viel in het kruidhuis, en deed een der torens, met zestig of zeventig Portugezen, in de lucht vliegen.

Deze onverwachte omstandigheid deed den moed der Nederlanders herleven. De storm werd hervat en daarbij de vesting veroverd. De gouver-

*) VAL. M. Z. p. 213.

neur PEDRO DEBBRO en de bezetting uit ruim 500 man bestaande, welke zich gevangen gaven, werd volgens overeenkomst naar Manilla overgevoerd.

Na het eindigen van den strijd hadden de Nederlanders niet kunnen beletten, dat de Ternatanen, die met hunnen koning geland waren, aan het plunderen sloegen; waardoor een groot gedeelte van den buit verloren ging.

De admiraal SEBASTIAANSZOON gaf na de overwinning last, om de veroverde vesting der Portugezen te slechten. Hij liet den opperkoopman ADRIAAN HARMENSZOON met veertien mindere bedienden der maatschappij achter, om voor het belang van den handel te zorgen, en vertrok na zich eene lading specerijen bezorgd te hebben.

Deze beschikking was zeer tegen den zin van den koning van Ternate, die te vergeefs bij den admiraal aandrong om de Tidorezen geheel ten onder brengen, of anders een versterkt bezit van het eiland Tidore te nemen.

Het bleek welras, dat de vrees van den koning van Ternate niet ongegrond was geweest; daar niet later dan de maand Maart van het daaraanvolgende jaar 1606 de Spanjaarden, met de Portugezen vereenigd, eene aanzienlijke magt, bestaande uit ruim 3000 man, en aangevoerd door DON PEDRO DA CUNHA voor Ternate bragten, met welke zij niet alleen weder bezit van Tidore namen, maar ook de stad Gamma Lama, op Ternate zelf, noodzaakten om zich over te geven. De koning SAHID BERKAT zocht zijn heil in de vlugt naar het gebergte van Gilolo. Hij bleef echter niet lang daar in veiligheid. Door de Tidorezen misleid, geraakte hij in handen der Spanjaarden, die hem gevankelijk naar Manilla wegvoerden. Op deze tijding weken meest alle Ternatanen naar Gilolo uit, met zich voerende hunnen nieuw verkozen koning MODAFAR, toen nog een kind van omtrent zes jaren.

Hun eerste werk was, om den prins KAISJELI ALI naar Banda te zenden, ten einde de hulp der Nederlanders tegen de Spanjaarden en de Tidorezen in te roepen. Tot dezen maatregel bragt de prins HIDAJAT zeer veel toe. Uit het adelijk geslacht van Tommagola gesproten, was hij gedurende de minderjarigheid van den koning tot regent van het Ternataansche rijk benoemd.

Inmiddels was de verovering van Ternate en Tidore door de Spanjaarden ter kennis van den admiraal CORNELIS MATELIEF de jonge gekomen, die toen voor Malakka lag en bezig was die stad te belegeren. Deze zeevoogd gevoelde te zeer het gewigt van het verlies van deze plaatsen voor de Nederlanders, om niet alle krachten in te spannen, ten einde dat verlies te herstellen, en reeds den 29sten Maart 1617 bevond hij zich met zes schepen voor Amboina.

Hij vond daar den prins KAISJELI ALI, die door de Ternatanen als afgezant gezonden en van zijne reis naar Bantam was terug gekeerd. De afgezant herhaalde den admiraal zijn verzoek om eene spoedige hulp. Deze werd toegezegd, onder de voorwaarde, dat de Ternatanen van hunne zijde 2000 man leveren zouden. Den 10den Mei daarna, kwam de admiraal

MATELIEF voor Ternate; maar hij vond, zoo wel op deze plaats als op Tidore, de Spanjaarden zoodanig versterkt, dat hij het voornemen, om hen van daar te verdrijven, opgeven moest. Hiertoe werkte mede, dat de Ternatanen veel grootere beloften tot hulp gegeven hadden, dan zij nu in staat bevonden werden, na te komen.

Hij vond derhalven, na rijp beraad met den onderkoning, goed, om op Ternate eene sterkte te bouwen, onder bescherming van welke de koning en de naar Gilolo gewekene Ternatanen, naar die plaats zouden kunnen terug keeren. Deze maatregel vond te meer bijval, dewijl daardoor de Nederlanders, althans voor een gedeelte, van den handel in specerijen in deze gewesten zouden kunnen meester blijven, in afwachting van versterking, die men tot afbreuk van den vijand zou kunnen bijeen brengen. Tot de plaats voor den opbouw van deze sterkte, werd het dorp Maleijo verkozen, aan het strand op een afstand van omtrent drie uren van de Spaansche stad Gamma Lama *).

Veel tegenkanting vond de admiraal in de uitvoering van dit werk, zoo van de zijde van eenige misnoegde Ternataansche grooten, als van zijn eigen scheepsvolk, dat in opstand geraakte over den buit van een, door de Nederlanders genomen, Chinesche jonk, die te Tidore kruidnagelen had geladen. De ongemeene standvastigheid van den admiraal kwam echter alle deze zwarigheden te boven. In de maand Junij was het fort reeds zoo verre gevorderd, dat het geoordeeld werd in eenen tamelijken staat van tegenweer te zijn. Zoo veel mogelijk werd het van eene goede bezetting voorzien, en tot bevelhebber daarover en over de vier schepen, die tot dekking zouden achter blijven, werd benoemd de kapitein ter zee GERARD GERARDSZOON VAN DER BUIS.

De admiraal MATELIEF vertrok hierop den 27sten Junij 1607 met zijne overige schepen naar China, na reeds op den 26sten Mei te voren met den koning van Ternate en zijnen raad een verdrag gesloten te hebben, hoofdzakelijk van den navolgenden inhoud: Dat de admiraal blijven zou, tot dat het fort in staat van defensie zou wezen. Dat hij bij zijn vertrek, vier schepen tot dekking zou laten achter blijven. Dat hij provisiën en het noodige geschut zou achter laten, zoo wel voor de reeds gebouwde sterkte, als voor de bolwerken, die nog moesten opgerigt worden. Dat hij naar Amboina en Bantam schrijven zou, om spoedige versterking. Dat de admiraal, in Holland terugkeerende, de zaken van Ternate ten hoogsten zou aanbevelen aan de heeren Staten-Generaal, opdat zij volk mogten zenden om de Spanjaarden uit Ternate te verdrijven. Dat daar tegen de Ternatanen de heeren Staten-Generaal erkennen zouden voor hunne beschermheeren, en aan hen trouw zouden zweren. Dat de onkosten van den oorlog, reeds geleden of nog te lijden, door de Ternatanen zouden gedragen en betaald worden, zoodra zij daartoe zouden in staat zijn. Dat de garnizoenen, die achter bleven, uit de tollen der Ternatanen zouden worden

*) VAL. M. Z., p. 220.

voldaan. Dat de koning zou gehouden zijn, om de Ternatanen, die in de omliggende landen nog verstrooid waren, ten eerste op Ternate te doen terug-keeren. Dat de Ternatanen geen nagelen zouden mogen verkoopen, aan wat natie of volk ook, dan alleen aan den faktor, die van wege de heeren Staten te Ternate zou wonen. Dat niemand van beide partijen de andere zou mogen verongelijken, en de overtreders, ieder door zijne overheid, zouden gestraft worden. Dat in zaken van religie niemand den anderen zou mogen bespotten of verhinderen. Dat de overloopers van weerszijden zouden uitgeleverd worden. Dat zonder konsent van beide partijen, niemand met de Spanjaards noch met de Tidorezen zou mogen vrede maken.

Naauwelijks was de admiraal MATELIEF vertrokken, of de Spanjaarden deden uit Gamma Lama, met 250 man, eenen aanval op het nieuwe fort. Zij werden echter met een verlies van 30 man afgeslagen. In dezen afweer waren de Nederlanders door de Ternatanen dapper bijgestaan. Deze tijding was zoo ras op Bantam niet aangebragt, of men dacht met grooten ernst aan het versterken van Ternate. Vooruit werden twee schepen, met oorlogs- en mondbehoeften geladen, derwaarts gezonden. De voortgang dezer zaak vond eenen ijverigen medehelper in den admiraal MATELIEF, die, van zijn togt naar China terugkomende, in de maand November 1607 te Bantam aankwam. De komst daarenboven van den admiraal PAULUS VAN CAARDEN, met zeven schepen en een jacht voor Bantam, in de maand Januarij 1608, gaf den Nederlanders de middelen, om hun voornemen met kracht door te zetten.

Geene geringe zwarigheid echter ontstond uit de oneenigheden tusschen de beide admiraals MATELIEF en VAN CAARDEN. De laatstgemelde wilde de thans verzamelde magt elders en wel naar Djohor gewend hebben, en ondernam dus ongaarne eenen togt naar Ternate. Hij liet zich daartoe door den admiraal MATELIEF in het einde overhalen.

Inmiddels had de admiraal MATELIEF de Engelschen, die zich thans te Bantam bevonden, doen aanzeggen, dat zij zich onthouden zouden, van in het vervolg de Spanjaarden of Tidorezen van oorlogsbehoeften te voorzien, onder bedreiging dat hij de schepen, die daarmede bezig bevonden werden, vijandelijk zou doen aantasten.

De admiraal VAN CAARDEN, over Amboina naar Ternate vertrokken, kwam den 18den Mei 1608 aldaar aan. De schepen, die hij aldaar vond, met de zijnen vereenigd hebbende, had hij thans het bevel over elf schepen, daaronder begrepen een Spaansch fregat door het schip *Gelderland* op de kust van Celebes veroverd; den 3 Junij werd hij nog versterkt met eenige kora-kora's en 400 mannen Ternatanen. Van eenen voorgenomen aanslag op Tidore afgezien hebbende, kwam hij den 20sten Junij met een gedeelte zijner vloot voor Makjan ten anker. Den daaraan volgenden dag landde hij en nam hij de vastigheid der Spanjaarden stormenderhand in. Hij bragt alzoo dit eiland weder onder het gebied van den koning van Ternate.

Maar dit was ook het eenige voordeel, dat de admiraal met de aanzien-

lijke magt over welke hij gebood voor de Nederlanders behalen kon. De schepen *Walcheren* en *China*, op den wal van Makjan, hoewel met behoud der equipage en der goederen, verongelukt, waren een voorteeken van zijn verder onheil. Hij zelf, in de maand Augustus, van Ternate naar Makjan willende overvaren, viel in handen der Spanjaarden, en naar Gamma Lama overgevoerd, bleef hij aldaar een tijd lang gevangen *). Nog eer men hiervan de tijding te Bantam had, werd de vice-admiraal WITTERT met eenige schepen naar Ternate gezonden; dit geschiedde voornamelijk op het berigt, hetwelk men ontvangen had, dat eenige schepen met lijnwaden van Soerabaja naar de Molukkos zouden stevenen om daarvoor specerijen in te ruilen, en derhalven met het oogmerk om deze mededingers voor te komen.

De vice-admiraal WITTERT vond, toen hij voor Ternate kwam, de schepen, die de admiraal VAN CAARDEN had bijeen gehad, grootendeels naar andere plaatsen vertrokken. Zijne aankomst was dus in een dubbeld opzigt gelukkig, grootendeels om de magt der Nederlanders te onderschragen, ten andere om het gezag in handen te nemen, hetwelk door de gevangenis van den admiraal VAN CAARDEN onzeker gevestigd was.

De eerste zorg van den vice-admiraal WITTERT was om met den koning en de edelen van Ternate een nieuw verdrag aan te gaan. Het werd in de maand Julij des jaars 1609 tot stand gebragt en geteekend. Het verdrag, in de maand Mei 1607 door den admiraal MATELIEF gesloten, werd daarbij grootendeels vernieuwd. De vice-admiraal verbond zich echter thans daarenboven, om dadelijk met een gedeelte zijner magt naar de Manillasche en Philippijnsche eilanden te loopen, ten einde de Spanjaarden te beletten, om van daar hunne landgenooten op Ternate en op Tidore te hulp te komen. De Ternatanen deden daarentegen, tot goedmaking der kosten van den oorlog, uitdrukkelijk afstand van hunne tollen, ten behoeve der Nederlanders.

De vice-admiraal HOEN, dien wij omtrent dezen tijd, na den moord van den admiraal VERHOEVEN, met zoo veel moed in Banda hebben werkzaam gezien, had zoo ras het gevangen nemen van den admiraal VAN CAARDEN niet vernomen, of hij spoedde zich naar Ternate, beducht dat zijne hulp aldaar noodzakelijk mogt wezen. De vice-admiraal WITTERT, van zijne komst verwittigd, wachtte haar echter niet af. Met te meer gerustheid verhaastte hij thans zijn vertrek naar de Manilla's om, overeenkomstig het nieuwe verdrag en volgens een plan, vroeger reeds door den admiraal MATELIEF opgegeven, den vijand van daar allen toevoer af te snijden. Vooraf echter had de vice-admiraal WITTERT op het eiland Motir eene sterkte doen bouwen, die den naam „Nassauw" ontving, met eene bezetting van zestig man. Nu verkreeg ook het kasteel der Nederlanders op Ternate den naam „Oranje."

Den 24sten September 1609 kwam de vice-admiraal HOEN voor Ternate, na alvorens op Makjan te zijn aangeweest. Reeds den dag daarna, beproefde hij eenen aanslag met 250 man op het dorp Tabagoma, 't welk de Span-

*) VAL. M. Z., p. 330.

jaarden in bezit en versterkt hadden. Die aanslag, welke met veel gevaar gepaard ging, liep echter vruchteloos af.

Om dezen uitslag te vergoeden en het versterkte dorp in ontzag te houden liet de vice-admiraal een fort in het dorp Tacomi bouwen, waaraan hij den naam van „Willemstad" gaf, en hetwelk hij met 100 man liet bezetten.

De vice-admiraal, door de Ternatanen bijgestaan, liep toen naar Tidore, welk eiland hij van alle zijden met vaartuigen naauw deed insluiten, ten einde de Spanjaarden door gebrek tot de overgave te dwingen. Om dezen maatregel meer kracht bij te zetten, kwam het hem noodzakelijk voor, om bezit van Batsjan te nemen, waar de Spanjaarden een fort hadden aangelegd, en van waar zij veel toevoer van levensmiddelen kregen. Ten dien einde vertrok hij met een gedeelte zijner magt derwaarts. Na aan den Spaanschen bevelhebber eene opeisching tot overgave gezonden te hebben, ontving hij een weigerend antwoord, met schimp vergezeld. Hierop ondernam hij den 30sten November 1609 eene landing, en werd hij zonder tegenstand van de vesting meester, alzoo de Spanjaarden haar verlaten en binnenlands zich terug getrokken hadden. Toen hij des anderen daags eenige manschappen op verkenning uitgezonden had, viel hem bij die gelegenheid de koning van Batsjan in handen, die gevankelijk aan boord van zijn schip gebragt werd. Den 2den December liet hij vruchteloos de Spanjaarden aanvallen, en werden de Nederlanders genoodzaakt terug te wijken. Maar op den 6den hervatte hij den aanval met den volledigsten uitslag. Slechts weinig Spanjaarden, die vroeg zich hadden overgegeven, werden bij het leven gespaard; de overigen vielen vooral onder den haat en de woede der Ternatanen, die met moeite te bedwingen waren om het bloedvergieten te staken.

De vice-admiraal liet de veroverde vesting, die hij „Barneveld" noemde, met vier bolwerken versterken. Hij sloot voorts op den 10den December 1609 een verdrag met den onderkoning van Ternate en den koning van Batsjan, waarbij zij, met den vrede, onderling beloofden, alle hunne krachten tegen de Spanjaarden en Portugezen te zullen inspannen.

Na deze verrigtingen keerde de vice-admiraal HOEN naar Tidore terug, om het beleg van die plaats met kracht door te zetten. Hij overleed aldaar den 16den Januarij 1610 niet zonder vermoeden van vergeven te zijn.

Inmiddels slaagde de vice-admiraal WITTERT boven verwachting in den kruistogt, dien hij naar de Manillas ondernomen had. Hij had echter niet kunnen beletten, dat een vloot van zes fregatten en twee jonken van daar tot ontzet van Gamma Lama uitgeloopen was. Twee dezer schepen vielen in de handen der Nederlanders, die voor Gamma Lama kruissende waren; de overigen kwamen behouden binnen. Met deze twee schepen was een vijftigtal Spaansche krijgslieden door de Nederlanders gevangen geworden. Zij werden tegen den admiraal PAULUS VAN CAARDEN uitgewisseld, die daarop het bewind weder in handen nam *).

*) VAL. M. Z. p. 236.

Hij genoot echter niet lang zijne vrijheid. Na den 1sten Junij 1610 als eerste gouverneur der Moluksche eilanden plegtig ingewijd te zijn, vertrok hij in de maand Julij daaraan van Ternate, met het voornemen om naar Makjan te varen. Maar onder weg werd hij door de Spanjaarden andermaal genomen, en op zijne oude plaats Gamma Lama gevangen gezet. Geene zaak van eenig belang was door hem verrigt; alleen had hij met geweld eenige inwoners van de zuidzijde van Gilolo doen ligten en op het eiland Motir overbrengen, waar handen tot den pluk van kruidnagelen ontbraken.

Omtrent dezen tijd werd te Ternate de tijding aangebragt van het twaalfjarig bestand tusschen de vereenigde Nederlanden en den koning van Spanje, op den 9den Augustus 1609 te Antwerpen gesloten *). De Nederlanders, niet gevat op de ingewikkelde wijze waarop bij dit verdrag de vrijheid van handel voor de Nederlanders in Indië erkend was, verlieten zich met te veel gerustheid op het nu getroffen bestand. De Staten-Generaal hadden daarvan bij eenen brief, geschreven uit den Haag den 16den September 1609, aan den koning van Ternate kennis gegeven en de vijandelijkheden, bijzonder die tegen Tidore, waren daarop gestaakt.

Het bleek echter weldra, dat de Spanjaarden van hunne zijde deze vredelievende gezindheid niet hadden. Met een veel sterker magt overvielen zij den vice-admiraal WITTERT, die steeds in de Philippijnsche eilanden zich ophield, doch thans met den handel alleen bezig was. Hij bood echter, ofschoon vruchteloos, den dappersten wederstand. Van de vijf schepen, over welke hij het bevel voerde, werden er twee genomen; het derde sprong in de lucht, en de twee overigen ontkwamen, doch de vice-admiraal zelf liet in het gevecht het leven. In het volgende jaar 1611 deden de Spanjaarden den Nederlanders nog meer afbreuk, door het innemen van eenige vastigheden op Gilolo. Op de vertogen daartegen, bij den gouverneur der Philippijnsche eilanden, DON JUAN DE SILVA, ingebragt, verkregen de Nederlanders geen ander antwoord, dan dat hij van zijnen koning geen kennis van het bestand ontvangen had en zich dus daaraan niet mogt houden.

Inmiddels was de prins MODAFAR, thans den ouderdom van vijftien jaren bereikt hebbende, tot zeven en twintigsten koning van Ternate bevestigd, en dien ten gevolge het regentschap door KAITSJILI HIDAJAT neêrgelegd. De nieuwe koning bevestigde niet alleen de vorige verdragen, door de Nederlanders met de vorige koningen van Ternate aangegaan, maar hij stond nog vele voordeelen daarenboven toe. Onder anderen verbond hij zich, de nagelen aan geen ander dan alleen aan de Nederlanders te zullen leveren tegen vijftig rijksdaalders de bahaar, een prijs oneindig minder dan de Nederlanders tot hiertoe betaald hadden.

De naauwe betrekking, die thans met de Nederlanders bestond, de hulp voornamelijk, die van hen tegen de Spanjaarden verwacht werd, waren

*) CRIBLER, Vde deel, p. 72.

genoegzame redenen voor de Ternataansche rijksgrooten, om de mildheid des konings ten aanzien van de Nederlanders te billijken. Maar dewijl van eene andere zijde de jonge vorst zich zeer los en wulps gedroeg, kon dit niet nalaten de ontevredenheid van sommigen op te wekken, bijzonder van de prinsen HIDAJAT en ALI, door den eersten van welke beide vorsten het regentschap met zooveel lof was vervuld geworden. De steun echter, welken de koning in de Nederlanders vond, belette de uitwerkselen, die deze misnoegdheid anders zou gehad hebben, maar zij wijst tevens de hoofdoorzaak aan van het veranderd gedrag van den prins HIDAJAT, toen hij eenige jaren later stadhouder des konings werd en zoo ijverig tegen Nederlanders werkte, als wij straks melden zullen.

De belangen van den specerij-handel zoowel als de vaste voet, dien de Nederlanders thans hier verkregen hadden, maar vooral de zucht, om den verkregen invloed op den koning van Ternate te bewaren, wiens gezag zich, door geheel de Molukkos, over de meeste zoo niet over alle specerij gevende eilanden uitstrekte, deden thans, bij de oprigting van eene hooge regering van Nederlandsch Indië, den zetel van dat bestuur naar Ternate overbrengen, waar hij bleef tot na de verovering van Jakatra in het jaar 1619.

Dientengevolge kwam, in den beginne van het jaar 1612, de heer PIETER BOTH, als eerste Gouverneur Generaal, te Ternate aan. Te gelijk vervulde hij het ambt van Gouverneur der Molukkos, dat sedert het gevangen nemen van den admiraal PAULUS VAN CAARDEN was open gebleven. Gedurende het bestuur van dezen Gouverneur Generaal, zoo wel als van zijne opvolgers de heeren GERRIT REIJNST en LAURENS REAAL, viel, met betrekking tot de landen van Ternate en Amboina, weinig of niets aanmerkingswaardig voor. De grootste zorg der Nederlanders bepaalde zich thans, om de bestaande kontrakten met de bevolking van Batsjan en Makjan sterker te maken, en te schoeijen op den voet van het verdrag met den koning van Ternate. Een verbond met den koning van Boeton, door den kommandeur APOLLONIUS SCHOTTE, op last van den Gouverneur Generaal PIETER BOTH, den 5 Januarij 1613, gesloten, waarbij aan de Nederlanders het bouwen van eene sterkte op dat eiland en voorts de alleenhandel, met uitsluiting van alle andere natiën, werd toegestaan, sloot van dien kant den toegang tot de Molukkos voor vreemden; terwijl de vaste voet, dien de Nederlanders ook op Tidore verkregen, door het bouwen van eene vesting op Marieko, aan eene andere zijde van het eiland dan waar de Spanjaarden hunne sterkte hadden, den handel in specerijen voor de Nederlanders grootendeels verzekerde *).

De aandacht der twee eerste Gouverneurs Generaal werd daar en boven bezig gehouden met de middelen, om zich in staat van tegenweer te stellen tegen eene sterke uitrusting, die door de Spanjaarden, bijzonder te Malakka, werd in gereedheid gebragt. Reeds van het jaar 1612 tot 1616 waren zij daarmede bezig, met het voornemen, zoo als zij alom verspreidden, om de

*) VAL., M. Z. p. 249.

Nederlanders uit de Molukkos te doen verhuizen. Maar deze uitrusting, waaraan zoo veel te koste was gelegd, liep door den dood van DON JUAN DE SILVA, die er het bevel over voeren zoude, te niet, zoodat de Spanjaarden zelfs niet in staat waren, om te beproeven hunne bedreiging ten uitvoer te brengen.

Maar bovenal was omtrent dezen tijd de magt der Nederlanders werkzaam, om den telkens herhaalden opstand der Bandanezen te dempen. De bijzonderheden hiertoe betrekkelijk hebben wij hier boven reeds aangeteekend, zoo wel als het deel, dat de eerste Gouverneurs Generaal hieraan genomen hebben. In het hagchelijkst oogenblik van dezen strijd, of in den beginne van het jaar 1621, was prins HIDAJAT, die tot in 't jaar 1610 regent van het Ternataansche rijk was geweest, in Amboina, als stadhouder des koniegs van Ternate, gekomen. Hij hield te Loehoe, op het westelijke gedeelte van het eiland Ceram, zijn verblijf. De wrok, dien deze prins in het hart voedde, en waarvan wij de oorzaak hebben opgegeven, zette hem aan, om zoowel de onderdanen, als de bondgenooten der Nederlanders in Amboina tegen hen op te ruijen, iets waarin hij, bijzonder met betrekking tot de inwoners van de Uliasser eilanden, of de eilanden Haroekoe, Saparoea en Noessa-laut, maar al te wel slaagde. Alvorens echter de bijzonderheden daarvan te melden, is het tot beter verstand noodig, den toenmaligen staat van het gouvernement van Amboina kortelijk aan te wijzen.

Na het weder innemen van Gamma Lama door de Spanjaarden, toonden de ingezetenen van Lessidi en Cambello, op de kust van Ceram, die vasallen waren van den koning van Ternate, zich geneigd, om van dezen vorst af te vallen. Zij wilden, gelijk zij te kennen gaven, even als de Bandanezen, eenen staat op zich zelven uitmaken, en weigerden daarom, den stadhouder des konings langer te erkennen *). De stadhouder riep hiertegen de hulp der Nederlanders in, die de gouverneur HOUTMAN, om het naauw verbond in 'twelk zij met den koning van Ternate stonden, vermeende niet te mogen weigeren.

Hij verzamelde derhalven alle de gewapende vaartuigen der onderdanen en bondgenooten, en met deze magt, waaraan de Amboinesche naam van "hongi-vloot" gegeven werd, stak hij naar Ceram over, kreeg de meest misnoegde hoofden gevangen, en bragt spoedig de afgevallene dorpen weder tot onderwerping. Het bleek, dat de Engelschen, die nog steeds op Loehoe zich waren blijven ophouden, de voorname aanstokers van dezen opstand geweest waren; doch van dezen kant, had de gouverneur HOUTMAN aan de zaak niets kunnen veranderen. Om echter gebruik te maken van den indruk, dien zijne vertooning van magt op de inlanders had uitgeoefend, en om aan de andere zijde den handel in specerijen voor de Engelschen ongemakkelijk te maken, trachtte hij thans het monopolie daarin voor de Nederlanders verder uit te breiden.

Hij werd hierin ondersteund door den admiraal PAULUS VAN CAARDEN,

*) VAL. A. Z., p. 32.

doch bijzonder door den vice-admiraal HOEN, welke beide in het jaar 1609, met hunne onderhebbende schepen, eenigen tijd op Amboina zich ophielden. Aldus werd, op den 7den September van dat jaar, het kontrakt met de hoofden van Hitoe vernieuwd, aan hetwelk nu ook de hoofden van Loehoe, Lessidi en Cambello, mitsgaders de stadhouder van den koning van Ternate, Kimelaha BASSI TRANGI, deel namen, en bij hetwelk de onderdanen van den koning van Ternate beloofden, alle hunne kruidnagelen aan de Nederlanders te zullen leveren. Reeds vroeger, en wel op den 18den Maart van het gemelde jaar, was door den gouverneur HOUTMAN een gelijk kontrakt gesloten met de hoofden van het eiland Haroekoe, en op den 26sten April daarna met het hoofd van Roemakaij, een voornaam dorp op Ceram. De ingezetenen daarentegen van Hoetoemoeri, aan zoodanig kontrakt zich niet willende onderwerpen, werden door den gouverneur verpligt, hun dorp te verlaten, en zich onder het kasteel Victoria ter woon te begeven.

Hoewel alle deze kontrakten waren aangegaan, met de toestemming van den stadhouder des konings van Ternate, zoo nam dit echter niet weg, dat zijne ijverzucht daardoor eenigzins werd gaande gemaakt, alzoo hij welhaast bespeurde, dat hij langs dien weg veel van zijnen invloed verloor op de landen, over welke hij, in naam van den koning, het bestuur in handen had. Voornamelijk gold dit met betrekking tot de Uliasser eilanden, op welke de koning van Ternate geen dadelijk regt van eigendom bezat, maar die onder zijne bescherming zich begeven hadden, tijdens zij tegen de willekeur der Portugezen zich hadden verzet *). Dien ten gevolge wilde de gouverneur HOUTMAN de opperheerschappij van den koning van Ternate over deze landen niet erkennen, maar beschouwde hij ze als of ze door de Portugezen en niet door de Ternatanen waren overwonnen geweest, en handelde daarom thans met de ingezetenen als met Nederlandsche onderdanen, in welke hoedanigheid zij den eed van trouw afleiden.

De gouverneur HOUTMAN bragt overigens den prijs der kruidnagelen op de Ternataansche bepaling, te weten, van 50 rijksdaalders voor de bahaar. De Nederlanders trokken echter van deze schikkingen niet die voordeelen, welke zij daarvan verwacht hadden Zij konden daarop ook niet rekenen, zoo lang de Engelschen in de nabijheid bleven, en er hun werk van maakten, om de specerijen van de inlanders op te koopen. Onder de hand, werden deze ongeoorloofde opkoopingen door den stadhouder BASSI TRANGI gesterkt, en zoo lang deze ambtenaar leefde, bleven alle middelen tot herstel, door de Nederlanders aangewend, zonder vrucht.

In het jaar 1611 overleed hij en hij werd het volgende jaar opgevolgd door Kimelaha SABBADIJN. Deze man was den Nederlanderen bijzonder genegen en bragt het door zijnen invloed en magt zoo verre, dat de Engelschen genoodzaakt werden van Loehoe te vertrekken. Zij vonden echter middel, om daarentegen op Cambello zich te vestigen, en vonden zoowel daar als op Lessidi eene gereede markt van specerijen. De ingezetenen

*) VAL. A. Z. p. 84.

van Cambello en Lessidi werden hierop wel aangemaand, om zich te houden aan het kontrakt, in de maand Augustus 1609 gesloten, maar zij weigerden regtstreeks hieraan gehoor te geven. Dit duurde aldus voort, tot in den jare 1615, wanneer de Gouverneur-Generaal GERARD REIJNST, mitsgaders de heer CASPAR JANSZOON, gouverneur van Amboina, met eene vloot van elf schepen naar Cambello en Lessidi overstaken, en de ingezetenen dezer beide plaatsen dwongen, aan de Engelschen en andere vreemdelingen een langer verblijf te ontzeggen. Dientengevolge verlieten de Engelschen de plaatsen, die onder het Gouvernement van Amboina behoorden.

Kort hierop werd de heer CASPER JANSZOON door den heer ADRIAAN MARTENSZOON BLOK als gouverneur van Amboina vervangen. Om aan het inlandsch bestuur meer klem en vastheid te geven, dan het tot hiertoe gehad had, stelde deze gouverneur, in hetzelfde jaar 1615, den eersten landraad in, door welke instelling hij bedoelde, alle zaken rakende den inlander te doen onderzoeken, en overeenkomstig de inlandsche zeden en gewoonten te doen beslissen. Hij riep tot dezen raad slechts zeven van de voornaamste radja's en orang-kaja's, terwijl hij de overige inlandsche hoofden verpligtte, om zich naar hunne uitspraak te gedragen.

Deze onderscheiding griefde de overige inlandsche hoofden geweldig, en gaf aanleiding tot onrustige bewegingen, om welke te dempen, de heer HERMAN VAN SPEULT, die intusschen als gouverneur den heer BLOK opgevolgd was, zich genoodzaakt vond, in het jaar 1617, het getal der leden van den landraad te verdubbelen en tot veertien te brengen, zoodat aan nog zeven andere inlandsche hoofden zitting in den raad werd gegeven.

Hij gaf aan deze veertien leden den naam van „orang-kaja-lamera," of „kamerheeren," en zij ontvingen ieder, als het teeken hunner bediening, een zegelring en een hoedband, welke laatste beschreven was met de woorden: „Doorluchtige Hoogmogende Heeren Staten," en „Nassau onderdanig."

Intusschen was hiermede de geest van misnoegdheid niet geheel uitgedoofd. De gouverneur VAN SPEULT was een en andermaal verpligt, om gewapenderhand de onlusten te stillen. Hij stelde met dit inzigt vast, dat voortaan jaarlijks eenmaal de „hongi-togt" zou gedaan worden, en liet de inboorlingen bedreigen, dat hij de nagelboomen zou doen vernielen, welke aan hen toebehoorden die in 't vervolg aan den sluikhandel in specerijen schuldig zouden worden bevonden.

De verleiding, waaraan de inlanders bloot stonden, die aan de vreemdelingen en inzonderheid aan de Engelschen, welke op Ceram en de andere eilanden af en aan bleven varen, hunne kruidnagelen tot 80 en 100 rijksdaalders de bahaar konden slijten, was te groot, dan dat zij niet bij herhaling in dezelfde overtreding zouden vervallen zijn. Dit bewoog dan ook den gouverneur VAN SPEULT, om in het jaar 1620 den prijs der kruidnagelen van 50 tot 67 rijksdaalders de bahaar te verhoogen. Deze maatregel van inschikkelijkheid stilde grootendeels de gemoederen, terwijl aan de andere zijde de tijding wegens de verovering van Jakatra door de Nederlanders,

welke omtrent dezen tijd geheel Indië vervulde, de inlanders meer tot onderwerping deed neigen.

De komst echter van Kimelaha HIDAJAT, waarvan wij hierboven hebben gewag gemaakt, als stadhouder van den koning van Ternate, veroorzaakte, dat deze rust van geen langen duur was. Hij wist allerwege het misnoegen weder op te wekken, 't welk in het jaar 1620 zich vertoonde, door eene bijna algemeene weigering van de inlanders, om zich tot het doen van den „hongi-togt" met hunne vaartuigen naar het kasteel van Amboina te begeven. Om den voortgang van den afval in zijne geboorte te stuiten, was niet minder noodig dan de tegenwoordigheid van den Gouverneur-Generaal COEN, die zegevierend van Banda terugkeerde en zich met eene sterke vloot naar Amboina begaf. De Gouverneur-Generaal, den zachten weg kiezende, liet de aan afval schuldige hoofden, tegen den 1sten Julij des jaars 1621, voor den landraad roepen en den stadhouder HIDAJAT dagvaarden, om insgelijks voor den raad te verschijnen.

De hoofden voldeden aan deze oproeping, doch de stadhouder niet. De hoofden van Hitoe klaagden, dat zij door den stadhouder HIDAJAT en door de Ternatanen van de Xoelasche eilanden sterk gedrongen waren geweest, om schatting aan den koning van Ternate te betalen, en dat de daarbij gevoegde bedreiging, dat zij anders hun land zouden afloopen, hen tot den afval gebragt had. Gelijke verschooning bragten de hoofden der zeven dorpen van Noessa-laut bij, gelijk ook de ingezetenen van Roemakai, Tihoelale en vooral die van Tamahoe, welke beweerden, door de nabijheid van Loehoe, waar de stadhouder zich ophield, dagelijks in gevaar van hun leven geweest te zijn. De hoofden van Noessa-laut voegden er nog bij, dat het alleen uit vrees voor de bedreigingen van HIDAJAT was geweest, dat zij de Christelijke godsdienst verlaten en de Mahomedaansche weder aangenomen hadden. Al de hoofden betuigden overigens hun leedwezen over den afval. Zij vernieuwden den eed van trouw, en werden met eene akte van den Gouverneur-Generaal COEN in genade weder aangenomen. Na het scheiden van den landraad kwam Kimelaha LUDI, als afgezant van den stadhouder HIDAJAT, te Amboina. Hij trachtte te vergeefs zijnen meester te verontschuldigen, en werd heen gezonden met den last, dat de stadhouder verklaren zoude, of zijne gedragingen uit hemzelven waren voorgekomen, dan of hij hiertoe bevel van den koning van Ternate gehad had.

De verwijdering tusschen de Nederlanders en den stadhouder nam hierdoor niet weinig toe, daar hij, in stede van de gevergde verklaring te geven, op nieuw pogingen aanwendde, om eenen tweeden afval te bewerken. Voornamelijk trachtte hij de volkeren van de noordkust van Ceram tot eenen opstand te brengen, doch hij slaagde niet. Integendeel traden deze volkeren, in het jaar 1622, met de Nederlanders in verbond, gelijk ook die van het eiland Manipa, ofschoon een wingewest van den koning van Ternate, zich onder de bescherming der Nederlanders begaven. Om zich hierover te wreken, deed HIDAJAT een opstand te Loehoe zelf ontstaan, waardoor de Nederlandsche koopman PIETER VAN SANDEN genoodzaakt werd,

van daar te vlugten, terwijl verscheiden van zijn volk om het leven gebragt werden.

Omtrent dezen tijd, en wel in de maand Februarij 1623, viel te Amboina het vermaarde regtsgeding voor, hetwelk zoo veel onheil berokkend heeft, en waarvan de indruk nog niet geheel is uitgewischt. Volgens het verdrag, op den 2den Mei 1619 tusschen de Nederlandsche en Engelsche Oost-Indische Maatschappijen gesloten, waren in het jaar 1621 een Engelsch koopman en verscheiden mindere bedienden der Engelsche Maatschappij te Amboina aangekomen. De oprigting van eene loge in de nabijheid van het kasteel Victoria was hun toegestaan. Een Japanner soldaat, die op het vermoeden, dat hij als verspieder zich liet gebruiken, gevangen genomen was, bekende dat de Engelschen zamenzwering gesmeed hadden, om zich meester van het kasteel te maken. Dergelijk eene belijdenis deden ook andere Japansche soldaten, en op dit getuigenis werd GABRIËL TOWERSON, koopman der Engelschen, met negen zijner landgenooten en een Portugees in hechtenis genomen. Zij bekenden de zamenzwering en werden allen ter doodstraf verwezen *). Deze daad van gestrengheid, die door velen is afgekeurd en algemeen als te overhaast is beschouwd geworden, mag veelligt eenige verschooning vinden in den eenigzins kommerlijken toestand, waarin de gouverneur VAN SPEULT zich bevond, ten gevolge van den opstand en den moord te Loehoe gepleegd. Zij had het gevolg, dat de nog overige Engelschen het eiland Amboina verlieten.

Kort daarna, in het jaar 1624, stierf de stadhouder HIDAJAT en werd opgevolgd door Kimelaha LELIATO. Deze was een man van niet minder beleid en moed dan zijn voorganger, en drukte in alle opzigten zijne voetstappen. Hij wist het nadeel der Nederlanders nog meer te vergrooten, door de Makassaren in den handel der specerijen te betrekken. De gouverneur VAN SPEULT trachtte den voortgang dezer gedragingen krachtdadig tegen te gaan, en maakte daarom in de maand April 1625 gebruik van de komst van de Nederlandsche vloot, die, elf goed bemande en wel gewapende schepen sterk, onder het bevel van den admiraal JAQUES L'HERMITE uit Holland was uitgevaren en bestemd was, om Peru aan de Spanjaarden te ontweldigen. Wegens het overlijden echter van dezen vlootvoogd, voerde de vice-admiraal HUIGEN SCHAPENHEIM het bevel er over. Met deze vloot stak de gouverneur naar Loehoe over, nam aldaar de vesting in van den stadhouder des konings van Ternate, verjoeg den stadhouder zelven en al de Ternatanen van daar, en voerde eindelijk zijne dikwerf gedane bedreiging uit, door het vernielen van al de kruidnagel-boomen, die slechts bereikt konden worden, niet alleen op Loehoe zelf, maar ook op alle de andere dorpen op Ceram, die het eenigzins met den stadhouder gehouden hadden en waarbij die van Cambello en Lessidi wel het meeste leden.

Dit eerste voorbeeld van de uitroeijing van den kruidnagel-boom, wel verre van de stoutheid van den stadhouder LELIATO te verminderen, deed

*) CRRISIER, Vde deel, p. 509.

haar veel eer nog meer aangroeijen, en de indruk, dien het op de gemoederen der inlanders achter liet, bragt niet weinig toe, om zijne partij te sterken. Zijne residentie naar Lucida overgebragt hebbende, durfde hij thans beweren, dat de Nederlanders geen regt in Amboina hadden dan op de Christen-dorpen, en dat al de Mahomedaansche dorpen aan den koning zijnen meester toebehoorden. Hij bereidde zich zelfs voor, om deze stelling met de wapenen staande te houden. Daar hij hierin echter te kort schoot, werd hij in het jaar 1626 gedrongen tot het aannemen van eenen wapenstilstand, waarbij tevens overeengekomen werd, dat de beslissing omtrent het verschil der grensscheidingen zou verblijven aan den Gouverneur-Generaal van Indië en aan den koning van Ternate, na een onderzoek dat zij omtrent het wederzijdsche regt zouden laten doen.

Men was intusschen onderrigt, dat de koning van Ternate ten hoogste gevoelig en ontevreden was, over het straffen der dorpen op Ceram; maar de overmagt, welke de Nederlanders door de tegenwoordigheid der Nederlandsche vloot verkregen hadden, verpligtte dezen vorst zijne ware gevoelens te ontveinzen.

Hierin werd hij nagevolgd, door zijnen opvolger koning ILHAMZA, die, bij den dood van koning MODAFAR, in het jaar 1627, op den troon van Ternate verheven werd. Deze vorst, bij de Spanjaarden op Gamma Lama, gedurende zijne gevangenschap, in de Christelijke godsdienst opgevoed, was van daar door dezen losgelaten, in de verwachting, dat hij, aan de regering komende, hun genegen en van dienst zoude zijn. Spoedig onderscheidde hij zich door zijn listig en dubbelzinnig karakter. Zoodra hij tot den troon gekomen was, verliet hij het Christendom, omhelsde de leer van MAHOMETH, en verklaarde zich een vijand van de Spanjaarden. Den Nederlanders in schijn genegen, nam hij het voorkomen aan, alsof hij de daden van zijne stadhouders in Amboina, die niet ophielden aldaar onlusten te verwekken, afkeurde; terwijl hij, onder de hand, hun hiertoe zijne stellige bevelen deed toekomen, en een en andermaal een aantal sterk gewapende vaartuigen naar Amboina zond, onder het voorwendsel van zijne stadhouders, wegens hunnen opstand tegen de Nederlanders, te straffen, doch met den geheimen last, om hen hierin te sterken. Van dit verraad vielen de eerste bewijzen niet voor het jaar 1632 den Nederlanders in handen. Meer bevestiging verkreeg men er van in het jaar 1642, toen de stadhouder van Loehoe, die LELIATO was opgevolgd, met de Nederlanders zich wilde verzoenen, en de dubbelhartigheid van zijnen koning open lei, 't geen hij echter met het verlies van zijn leven moest boeten. Maar niet voor het jaar 1646, onder den stadhouder MADJIRA, kwamen hiervan de klaarste bewijzen voor den dag, omtrent twee jaren voor den dood van koning ILHAMZA *).

Het vervolg der geschiedenis vertoont ons dan ook, in eene lange reeks van jaren, niets dan eene aaneenschakeling van opstanden, gedempt door het verwoesten van dorpen en specerijboomen, en telkens levendig gehouden

*) VAL. M. Z., p. 266, 277, 281.

door de woelingen van den koning van Ternate en van zijne stadhouders; niet minder dan door de hoogere winsten, die de inlanders op hunne specerijen bij de vreemdelingen behalen konden, en die hen den handel met die vreemdelingen natuurlijk niet anders dan gedwongen deed opgeven.

Het verhaal daarvan, even zoo verdrietig als vervelend, slaan wij over, daar wij in het vervolg toch op de hoofdtrekken zullen moeten terugkomen. Genoeg zij het hier aan te teekenen, dat de Nederlanders zich tegen deze gedurige opstanden niet hebben weten te beveiligen, dan door het oprigten van forten en redouten, op eene menigte van afgelegene en wijd verspreide punten, en eindelijk door een gevestigd stelsel van extirpatie, 't welk, met het wegnemen der middelen, de lust en de geneigdheid tot den handel en tot alle andere takken van industrie bij de inboorlingen moest doen verloren gaan.

Wij zullen thans die hoofdgebeurtenissen aanstippen, door welke het gezag der Nederlanders in de Molukkos zich volkomen heeft gevestigd.

Hiertoe behoort allereerst het kontrakt op den 20 Junij 1688 tusschen den Gouverneur-Generaal ANTONIUS VAN DIEMEN en den koning van Ternate ILHAMZA gesloten, waartoe die koning opzettelijk uit Ternate naar Amboina ontboden was.

De inleiding van dat kontrakt verspreidt zooveel licht over de toenmalige gesteldheid der Molukkos, dat wij meenen ze in haar geheel hier te moeten plaatsen; zij is van den volgenden inhoud *).

„De Gouverneur-Generaal en de raden van Indiën, wegens de hoog mog. heeren Staten-Generaal, zijne hoogheid en vorstelijke genade, FREDERIK HENRIK, bij de gratie Gods, Prince van Oranje, Grave van Nassau enz. en de E. Heeren bewindhebberen van de vereenigde Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische compagnie in Orienten, van tijd tot tijd, met leedwezen vernomen en gezien hebbende het verloop van zaken en de gewezene troubelen in deze Ambonsche quartieren, principaal met de onderdanen des konings van Ternate, ter zake van hunne gepleegde trouweloosheid in 't verkoopen en leveren hunner nagelen aan vreemde negotianten, die hier jaarlijks van Makassar, Java, en andere landen, in grooten getale wel gewapend verschijnen mitsgaders bij dezelve doorgaans tegen de Nederlanders worden beschermd en aangehouden; gantsch contrarie de gezworene solemnele kontrakten en verbindtenissen, successivelijk met de Nederlandsche compagnie aangegaan en gemaakt; zoodanig dat niet alleen gemelde konings onderdanen, met adsistentie der gezeide vreemdelingen, al over eenige jaren, om hunnen meineedigen boozen wil en vuil gewin te doen, tegen de Nederlanders in oorlog hebben durven uitbarsten, en, met veel bloedstorting ter weder zijde daarin hebben gecontinueerd, maar ook des kompagnies onderdanen door kwade inductie en dreigementen zoo verre gebragt, dat zij zich buiten gehoorzaamheid begeven, en wapens tegen dezelve mede opgenomen, en zich

*) Val. A. Z. p. 119.

onder den kimelaha LELIATO, stadhouder wegens gemelden koning van Ternate, in deze quartieren, te vervoegen gemeend hadden; zoo is de zaak met ernst bij de hand genomen, en zijn bovengemelde E. de Gouverneur-Generaal persoonlijk, met een aanzienlijke magt van schepen en volk het gepasseerde Wester-moesson, in 't jaar 1637 uit Batavia herwaards vertrokken, en ten eersten aankomste stormenderhand meester geworden van gemelden kimelaha's sterkten, en der vreemdelingen accesplaats op Lucila, brengende voorts alle de kasteelsonderdanen, door ontzag van wapenen, en minnelijke aanspraak, tot hunne vorige gehoorzaamheid en schuldige pligt; echter ten principalen, voor dien tijd aan de kust van Ceram, daar 't bleef resteren, niet wijders verrigtende, ten aanzien van de verschijning van des konings afgezant KAITSJILI SIBORI kapitein-laut uit Ternate, met kommissie, om nevens Zijn Ed. de onlusten tot vrede te helpen afhandelen. Doch niet alleen toen, maar ook voor dezen, doorgaans ondervonden zijnde, dat gemelde gezanten gantsch weinig respect of ontzag bij des konings onderdanen in deze quartieren hebben gehad; werd bij den Gouverneur-Generaal en de raden van Indiën, bovengemeld, tot volkomen beslegting der gerezen troubelen, en verzekering dat de Nederlanders in 't toekomende, volgens de oude en nieuwe bezworene kontrakten, de nagelen alleen zouden genieten, gantsch noodig geacht en dienstig geoordeeld, dat zijne majesteit van Ternate bij den Gouverneur-Generaal meergenoemd persoonlijk in deze kwartieren verscheen, en derhalve gezeide Koning met brieven, om herwaarts te komen, vriendelijk verzocht. Mitsgaders daarop in antwoord ontvangen hebbende, dat hij tot zulks geresolveerd was, wanneer hem gerestitueerd werden zoodanige plaatsen, als ten tijde der verovering van 't kasteel in Amboina bij den admiraal STEVEN VAN DER HAGEN, in het jaar 1603, onder de Portugezen niet subjekt geweest, en sedert de Nederlanders toegevallen zijn, heeft de Gouverneur-Generaal zich, op de beloofde konditiën, voor de tweede maal met een aanzienlijke magt alhier zóó tijdelijk laten vinden, dat Zijne Majesteit omtrent drie maanden is na gekomen, echter in der ijl bij hem heeft laten ontbieden al deszelfs onderdanen in deze kwartieren residerende; welke als nu nevens de Nederlandsche Christenen en Moorsche subjekten mitsgaders hunne bondgenooten, uitgezonderd den neutralen kapitein van Hitoe, die zich absenteert, al te zamen verschenen. En ter deze generale vergadering gecompareerd wezende, zoo zijn de Gouverneur-Generaal en de Koninklijke Majesteit van Ternate meer gemeld, met advies hunner raden, bevorens aandachtelijk gelet en overlegd hebbende, bij wat middelen de onlusten dezer landen weggenomen, de vreemde handelaars geweerd, de Nederlanders van het genieten der kontranten en hun alleen kompeteerende nagelen voortaan verzekerd, en de Koning van Ternate daarentegen zijne toegelegde pretentiën ingewilligd en toegestaan mogten worden, tegenwoordig voor vast, bondig en onverbrekelijk overeen gekomen, verspreken en geakkordeerd in maniere als volgt enz."

De overeenkomst hield hoofdzakelijk in: de vernieuwing en konfirmatie van alle vorige kontrakten met het tegenwoordige niet strijdende. De Ko-

ning beloofde tot instandhouding daarvan: alle Ternatanen, met vrouwen, kinderen, slaven en omslag, uit het gebied van Amboina te doen vertrekken. Geene vreemde handelaars, hetzij Europesche hetzij inlandsche natiën, op zijne stranden te zullen toelaten, anders dan met een pas van den Gouverneur-Generaal, welke echter in geen geval eenige nagelen zouden mogen mede nemen, sub poene van te verliezen lijf en goed. Dat aan deze straf mede onderhevig zouden zijn zij, die zonder vrij geleide van den Gouverneur-Generaal in deze kwartieren verschijnen. Dat de Nederlanders in al des Konings landen tot beveiliging van hunnen handel zoodanige forten, vastigheden of mindere gebouwen zouden mogen maken als hen believen zoude, terwijl des Konings onderdanen, die tegen de kontrakten aangingen, door den gouverneur van Amboina en den stadhouder des Konings aldaar zouden worden gestraft. Dat de wederzijdsche onderdanen voortaan in vriendschap leven en in tijd van nood elkanderen getrouwelijk bijstaan zouden. Dat des Konings onderdanen gehouden zouden zijn eenmaal 's jaars den „hongi-togt" te doen. Daarentegen, en onder de belofte, dat de nagelen zouden geleverd worden tegen den prijs van 60 realen van achten de bahaar van 550 ponden, stonden de Nederlanders aan den Koning toe, niet alleen de landen, die bij het nemen van Amboina in 1605 aan de Portugezen niet waren onderworpen geweest en nader aan de Nederlanders waren toegevallen, maar ook al zulke landen, als na dien tijd met de Nederlandsche Kompagnie verbindtenissen hadden gemaakt, namelijk Boero, Manipa, Kelang, Bonoa, Assahoedi, Lissabatta, Lessidi enz.; voorts het geheele eiland Ceram, en wijders eenige dorpen op de eilanden Haroeko en Saparoea. De Gouverneur-Generaal konfirmeerde daarenboven de uitspraak gedaan bij de vier hoofden van Hitoe, dat zij den koning van Ternate, als koning en gebieder over de dertig Hitoesche negeriën erkenden en aannamen, doch zonder gezag of pretentie te hebben op de zeven dorpen aan de zuidzijde van dat land gelegen, te weten Oerien, Assaloelo, Larike, Wakkasihoe, Alang, Leliboi en Hatoe, die onderdanen van de Nederlanders bleven. Alles echter nog onder deze voorwaarden, dat de landen en volkeren voornoemd onder het tegenwoordig kontrakt zouden begrepen zijn, en dat de koning van hen geene meerdere lasten zou mogen vergen, dan zij onder de Nederlanders gedragen hadden. Dat voorts de een des anderens onderdanen niet zou vermogen van hun aangenomen geloof te brengen. Dat Ternataansche onderdanen door den vijand gevangen, en aldaar tot Christenen gemaakt, wanneer ze teruggekregen werden, de vrijheid hebben zouden, dat geloof te behouden, dan wel tot het Mohammedaansch geloof terug te keeren, en naar hun verkiezen zich zouden mogen voegen bij de Nederlanders of bij den koning; onder welke konditie ook zouden begrepen zijn alle Spanjaarden, Portugezen, Tidorezen, Papangers, Chinezen, Japanners en anderen, die den vijand zouden ontloopen. De slaven, die in voegen voorschreven als Christenen terug gekregen wierden, zouden naar hunne meesters moeten terug keeren, doch „mardijkers", (vrije lieden) willende wezen zou de kompagnie daar voor aan den eigenaar

betalen zestig realen van achten. Tot denzelfden prijs zou de koning mogen uitlossen zoodanige Tidorezen of hunne slaven, als de Nederlanders in den oorlog van den vijand zouden bekomen. De koning beloofde verder met de dood te zullen doen straffen, zijne onderdanen van het eiland Xoella, die twee jaren geleden den koopman PIETER PAULUSZ en twee soldaten vermoord hadden. De koning autoriseerde den Nederlandschen gouverneur in Amboina, om zijne competerende geregtigheden dezer landen in te vorderen, en die jaarlijks naar Ternate over te maken. De Gouverneur-Generaal beloofde eindelijk aan den koning eene jaarlijksche vereering van 4000 realen van achten, in geld of in goederen, wanneer de Nederlanders zekerheid zouden hebben van alle de nagelen, het zij bij groot of klein gewas, alleen in handen te zullen bekomen *).

Dit traktaat, ofschoon op den 18den Januarij van het volgende jaar in den vollen rijksraad te Ternate bevestigd, werd niet nagekomen, alzoo de stadhouders voortgingen in de hand te werken, dat een groot deel der kruidnagelen aan vreemdelingen werd verkocht, en de volken te ondersteunen tegen de middelen, die de Nederlanders in het werk stelden om dit tegen te gaan.

Echter hadden de Nederlanders, door dit traktaat, thans een erkend regt, om forten en sterkten te bouwen in alle de landen des konings, van hetwelk zij zich dan ook, hoewel niet zonder kracht van wapenen, bedienden. Bovendien moest de autorisatie op den gouverneur in Amboina, om des konings schatgaarder te zijn, gewis veel en aan toebrengen, om den invloed der Nederlanders meer en meer uit te breiden en om hunne magt te vestigen.

Inmiddels bragten de wederzijdsche pogingen, aan den eenen kant om het traktaat ten uitvoer gelegd te hebben, en aan de andere zijde om zich daar aan te onttrekken, vele en bloedige onlusten te weeg, die echter schenen een einde te moeten nemen bij den dood van koning ILHAMZA, in het jaar 1648 voorgevallen.

Zijn opvolger was MANDARSJAH, de negen en twintigste koning van Ternate. Deze vorst, een geheel ander stelsel van bestuur dan zijn voorganger volgende, toonde zich bereid om aan den inhoud van het laatst gesloten traktaat te voldoen. Hij gaf dien ten gevolge gestrenge bevelen, dat de Ternatanen uit Amboina en de landen daaronder behoorende vertrekken zouden, hetgeen tot hiertoe zeer veel tegenstand gevonden had, en zonder hetwelk men vermeende dat Amboina niet tot rust zoude te brengen zijn. De koning deed meer. De onlusten willende vermijden, die door het gezag van den Ternataanschen stadhouder over eenige Christen-ingezetenen werden te weeg gebragt, stond hij al de Christen-dorpen op Ceram af, die toen waren Kaïbobo, Elpapoelie, Amaheij en Makarika, en gaf hij ze aan de Nederlandsche maatschappij over, met al de Alfoeren of Heidenen die er afhankelijk van waren †)

---

*) VAL. A. Z. p. 122.
†) VAL. M. Z., p. 281 en 284.

Deze beschikkingen gaven aanleiding tot een algemeen misnoegen onder de Ternataansche grooten, hetwelk zoo verre liep dat zij in de maand Julij der jaars 1650 den koning MANDARSJAH van zijnen troon vervallen verklaarden, en den prins MANILHA, zijnen jongsten broeder, daarop verkozen.

In den algemeenen opstand hierdoor veroorzaakt, vlugtte de Koning met zijn gezin en met de schatten, welke hij bergen kon, naar het kasteel Oranje, en zag hij met verdriet, dat slechts drie van zijne sengadjis of grooten en omtrent een honderdtal anderen van zijne onderdanen, hem gevolgd en getrouw gebleven waren *).

Toen de tijding hiervan bij de Hooge regering te Batavia ontvangen was, besloot zij eene aanzienlijke magt van schepen en volk ter hulp van den onttroonden vorst te zenden. Het bevel daarover werd opgedragen, aan den heer ARNOLD DE VLAMING VAN OUTSHOORN, die als gouverneur van Amboina eerst onlangs te Batavia was terug gekeerd en aan wien, behalve zijne benoeming tot raad van Indië, nu de titel werd toegevoegd van „kommissaris over de Oostersche gouvernementen en super-intendent veldoverste en zeevoogd." †)

Het enkele vertoon van magt bragt te weeg, dat de meesten van des konings onderdanen, en daar onder de nieuw verkozen koning MANILHA, zich onderwierpen. Dit echter was van weinig vrucht, alzoo een der voornaamste grooten, de prins KAITSJILI SAIDI, aan het hoofd der misnoegden bleef en den openlijken afval bewerkte van MADJIRA des konings stadhouder in Amboina, die tot hier toe de koninklijke partij in schijn was toegedaan gebleven. §)

De heer DE VLAMING oordeelde nu, dat, zonder de uitroeijing der nagelen, de zaken tot geen herstel te brengen waren. Hij achtte hiertoe vooraf echter de toestemming noodig van den in het gezag herstelden koning van Ternate, mitsgaders van de Hooge Indische Regering. Daarom bewoog hij dien vorst, om onverwijld met hem naar Batavia te vertrekken, waar de zaak spoedig tot haar beslag zou kunnen gebragt worden **.)

Toen zij te Batavia aangekomen waren werd aldaar tusschen den Gouverneur-Generaal KAREL REINIERSZOON en de raden van Indië ter eener, en den koning van Ternate MANDARSJAH, ter andere zijde, op den 31sten Januarij des jaars 1652 een nieuw verbond gesloten, waarbij de koning toestond, tegen eene schadeloossttelling in geld ten bedrage van 6000 realen van achten in het jaar, of zoo veel als de tol ongeveer bedroeg welke hij van de op zijne landen groeijende kruidnagelen getrokken had, de uitroeijing van al de specerijboomen op al zijne landen, zoowel in Ternate als in Amboina, onder toezegging dat, nadat deze uitroeijing zou zijn volbragt, aan den koning, in stede van de voornoemde 6000 realen, de som van 12000 echte rijksdaalders zoude worden betaald, aan zijnen broeder KAITSJILI CA-

*) Ibid., p. 285.
†) VAL. M. Z., p. 286.
§) Ibid., pag. 288 en 290.
**) Ibid., p. 291.

LAMATTA 500 en aan de gezamentlijke grooten, die getrouw blijven zouden, 1500 gelijke rijksdaalders, alles jaarlijks eens, zonder meer. Voorts beloofde de koning in de landen van Amboina nooit weder eenen stadhouder te zullen stellen, maar die plaats, in Zijner Majesteits naam, door den Nederlandschen gouverneur te laten bekleeden *).

Door dat traktaat, bij 't welk tevens alle vroegere overeenkomsten vernieuwd en bevestigd werden, verkregen de Nederlanders een erkend gezag over schier alle de landen en volken in de Molukkos. Van eene andere zijde waren bij den Munsterschen vrede, in het jaar 1648 gesloten, door de Spanjaarden aan de Staten der vereenigde gewesten niet alleen alle vermeesteringen afgestaan, welke zij in alle de werelddeelen op hen gemaakt hadden; maar laatstgemelden bedongen nog dat de Castillanen zich zouden te vreden houden, met hetgeen zij thans dadelijk in de Oost-Indiën bezaten, zonder hunne bezittingen verder te mogen uitbreiden; een artikel, 'twelk, met betrekking tot de Molukkos, de Spanjaarden bepaalde tot het bezit van de stad Gamma Lama op Ternate en van eene andere sterkte op Tidore †).

Bij het overwigt echter dat de Nederlanders nu verkregen hadden, en de zorg welke zij droegen voor de uitroeijing der kruidnagelen, moest dit bezit, wel verre van eenig voordeel af te werpen, den Spanjaarden tot een grooten last worden. Tidore hadden zij reeds vroeger verlaten. Op den 2den Mei 1663 braken zij, onder den gouverneur Don FRANCISCO DE ATTIENSO, met hunnen geheelen omslag ook van Gamma Lama op, en vertrokken met twaalf jonken, een galei en nog een ander vaartuig naar de Manillas, zonder eenig teeken na te laten, dat zij langer eenig bezit van Ternate wenschten te houden. In het volgende jaar werden, op last van den Nederlandschen gouverneur, alle hunne nagelaten sterkten geslecht, zoodat daarvan thans weinig meer, dan alleen de naam is overgebleven §).

Van Banda verkregen de Nederlanders omtrent dezen tijd almede het volkomen bezit. Hierboven hebben wij gezien dat de Engelschen op Neilakka, behoorende aan het eiland Run, zich nedergezet en verschanst, en de Nederlanders daartegenover, in het midden van dat eiland, post gevat hadden, met het oogmerk om de noten-muskaatboomen aldaar te vernielen.

De zaak bleef in dezen staat tot in het jaar 1636, wanneer de heer RUDOLPH JESSON, als gemagtigde van de Engelsche Maatschappij, aankwam, met eene aanschrijving van de hooge regering te Batavia aan het Bandasch bestuur, om het eiland Run aan hem, in den naam der Engelsche O. I. Maatschappij, over te geven **). Maar toen hij het eiland in oogenschouw genomen had, verklaarde hij het der bezetting niet waard, en vertrok hij zonder van zijnen last zich gekweten te hebben.

Twee jaren later verschenen andere Engelsche gemagtigden, die eenige

*) VAL. M. Z., p. 292.
†) CERISIER, 6de deel, p. 253.
§) VAL. M. Z., p. 325.
**) DE KLERK, *Radikale beschrijving van Banda*, M. S. (1756.)

slaven op het eiland Run achterlieten om het weder in staat van kultuur te brengen, en hun genoegzamen voorraad lieten voor den tijd van één jaar Men vindt niet aangeteekend, wat in het vervolg van deze slaven geworden is, maar wel, dat, in het jaar 1662, op nieuw Engelsche gemagtigden aangekomen zijn, die aan het Bandasche bestuur opening van hunnen last gaven, om het eiland Run over te nemen, ofschoon het toen geheel woest en bijna ontoegankelijk bevonden werd. Daar het Bandasche bestuur zwarigheid maakte, om het eiland over te leveren, als daartoe van zijne superieuren geenen last hebbende dan van over ouden datum, werd daartegen van de zijde der Engelschen een protest ingeleverd; terwijl de gemagtigden zich verder, met brieven van beklag, bij de hooge regering te Batavia vervoegden, waar zij een besluit verkregen, waarbij alle de vorige bevelen met betrekking tot de overgave van het eiland Run werden vernieuwd, en het Bandasche bestuur werd gelast, om, bij verschijning van Engelsche gemagtigden, dat eiland als nog, onder behoorlijke brieven van ontvangst, aan hen af te staan.

Ten gevolge hiervan werd den 2den Junij 1665 het eiland Run aan de Engelschen overgeleverd, die daarvan echter niet langer in het bezit bleven, dan tot den 19den December van hetzelfde jaar, wanneer het, door de Nederlanders, bij verdrag werd ingenomen, ten gevolge van den op nieuw uitgebroken oorlog tusschen den Staat der Vereenigde Nederlanden en het rijk van Groot-Brittanje.

Bij den Bredaschen vrede, in 1667, werd het eiland Run door de Engelschen aan de Nederlanders voor altijd afgestaan, waardoor de laatstgemelden ook in deze gewesten een volkomen erkend gezag verkregen; terwijl eindelijk op den 29sten Maart van hetzelfde jaar 1667, tusschen den heer CORNELIS SPEELMAN en den koning van Tidore SAIFFODDIEN, een verbond werd gesloten, opgemaakt naar de vorige traktaten met den koning van Ternate, en bij hetwelk ook deze vorst, tegen eene schadeloosstelling in geld van 3000 rijksdaalders in het jaar, de uitroeijing van specerijboomen aan de Nederlanders toestond. Ten gevolge hiervan verkregen deze laatsten derhalve, over de landen en volken van den koning van Tidore, dezelfde magt, die zij bereids over die van den koning van Ternate bezaten *).

*) MILLOT *Histoire moderne* III, 187. VALENTIJN B. M., blz. 109.

(*Wordt vervolgd.*)

De Gouvernements-kultures op Java en de Javanen.

't Is algemeen bekend, dat bij een Gouvernements besluit van 8 December 1853 eene kommissie werd benoemd, om de werking der suikerkultuur op Java in al hare bijzonderheden te onderzoeken. „De aanleiding daartoe was" zegt de Minister van Koloniën in zijn *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1853," de last van het opperbestuur, om een naauwkeurig onderzoek in te stellen omtrent de gesteldheid van elke suikerfabriek, ten einde in de gelegenheid te geraken om de grondslagen van het suikerstelsel te herzien." Die kommissie is tot dit oogenblik werkzaam. De vraag werd meermalen gedaan of zij, aan wier hoofd als *hoofdinspekteur* en *adjunkt-hoofdinspekteur* de heeren UMBGROVE en CASTENS gesteld zijn, nuttig zal kunnen werken en voordeel aanbrengen zoo voor 't Gouvernement als voor de Javanen. Ik voor mij geloof, dat die vraag toestemmend moet beantwoord worden. Vele en velerlei ambtenaren, over 't geheele eiland verspreid, hebben de gegevens moeten leveren, waaruit de kommissie hare verslagen aan 't Gouvernement opmaakt en waarop zij hare voorstellen bouwt. 't Is te verwachten, dat al die ambtenaren niet in gebreke zullen zijn gebleven, om onbevooroordeeld alles over te leggen, waaruit kennis kan worden geput; en dat zij de werking der suikerkultuur naar waarheid zullen voorstellen en beschrijven. Uit al de tot dat einde zamengestelde nota's en opgemaakte monographien, zal toch zeer waarschijnlijk een nieuw licht te voorschijn treden, en 't gevolg daarvan zal kunnen wezen verbetering van het lot van den Javaan, iets waaraan het Gouvernement zich thans meer dan vroeger laat gelegen liggen.

't Geen wij hier beweren is eene waarheid. Niemand kan ontkennen, dat thans de belangen en de regten van den Javaan ten minste eenigzins in aanmerking worden genomen. Maar gesteld eens, dit ware niet het geval, en de geest van 't Gouvernement ware altoos gelijk vroeger, dan nog zou die geest op den duur schipbreuk lijden, dewijl velen der tegenwoordige ambtenaren niet schroomen, de waarheid te zeggen, en er niet voor terugdeinzen, rond uit hunne meening te kennen te geven, wanneer zij zien dat er onregt gepleegd wordt. En waaraan is dit te danken? 't Is waar tegen de Delftsche akademie valt veel te zeggen; hare inrigting deugt niet; het monopolie, dat men er aan verbindt, is verkeerd; de dwang, die men oplegt, werkt verderfelijk. Dat is alles zoo — en toch heeft zij reeds iets goeds, iets zeer voortreffelijks uitgewerkt; misschien tegen den zin van hen die haar stichtten, maar dat doet er niet toe. Dit heeft zij reeds

gewerkt, dat wij in de binnenlanden thans een aantal ambtenaren meer aantreffen, die, wanneer het te pas komt, de handelingen der regering vrijmoedig durven bespreken en beoordeelen, die de fouten durven aantoonen, welke door haar begaan worden, en op verbetering onbeschroomd durven aandringen.

Vragen wij nu aan die ambtenaren: of juist de suikerkultuur, waarvoor thans eene bijzondere kommissie is ingesteld, voor de bevolking de bezwarendste van alle Gouvernements-kultures op Java is, — dan houden wij ons overtuigd, dat het antwoord ontkennend zal wezen. Hoort wie gij wilt, en gij zult over 't geheel vernemen, dat de belooningen, die de arbeiders uit de suikerkultuur trekken, vrij wel met de billijkheid zijn overeen te brengen. Uitzonderingen zijn er natuurlijk op dien regel, maar wij spreken in 't algemeen. En toch, ofschoon de suikerkultuur niet de meest drukkende is, blijven wij bij ons gevoelen, dat de kommissie hierboven bedoeld veel goeds zal kunnen uitrigten; want, in weerwil der weinige redenen tot klagen die er mogen zijn, valt er toch altijd nog wat te verbeteren. Daarom alleen reeds zou het werk der kommissie niet als nutteloos beschouwd moeten worden *).

Maar die kommissie kan een nog veel belangrijker werkkring worden aangewezen. Zij zal waarschijnlijk weldra hare taak, ten opzigte der suiker-kultuur, hebben volbragt. De vraag rijst bij ons: zal zij dan ontbonden worden? In ernst, wij hopen het niet. 't Zou tot eer van het Gouvernement strekken, wanneer zij bleef bestaan en tot last kreeg, om andere takken van kultuur, bij voorbeeld de tabak en de indigo, na te gaan, die oneindig bezwarender zijn voor de bevolking, dan op de meeste plaatsen tegenwoordig de suiker, ja die (wij schroomen niet het te zeggen) zelfs den zachtzinnigen Javaan weleens tot vertwijfeling zouden kunnen brengen †).

Ik sprak reeds van de denkbeelden van vele nieuwe ambtenaren, die niet vreezen hun hart lucht te geven, wanneer zij vermeenen te bespeuren, dat de Javaan te veel belast en gedrukt wordt. Ik heb het uit den mond van ambtenaren, die te Delft hunne opleiding ontvingen en thans bij

---

*) Verliest de geachte steller en inzender van deze bijdrage niet een gewigtig artikel van het, op 1 Mei 1855 ingevoerde, reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië uit het oog? In art. 56 wordt onderanderen bepaald:

„De Gouverneur-Generaal zorgt, in overeenstemming met de bevelen des Konings,

„dat zooveel doenlijk opgeheven worden de bezwaren die, *na een opzettelijk onderzoek*, mogten bevonden worden ten aanzien van de kultures te bestaan, en

„dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunende op *vrijwillige overeenkomsten* met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd."

Niet alleen dus *om te verbeteren*, is deze kommissie ingesteld, maar om voor te breiden *eene regeling steunende op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen*. Vrijheid van arbeid moet alzoo ook op de suikerkultuur zoo veel mogelijk worden toegepast, en die voorstellen zien wij met belangstelling van de kommissie te gemoet. Daartoe moet, volgens de wet, het haar opgedragen *opzettelijk onderzoek* leiden.

De Redaktie.

†) Dat zou niet alleen tot eer van 't Gouvernement strekken, maar het tegendeel zou *tegen de uitdrukkelijke voorschriften der wet* zijn. Een opzettelijk onderzoek moet ingesteld worden naar de bezwaren, die ten aanzien van *alle* Gouvernements-kultures bestaan. Dat beveelt art. 56 van 't Regeringsreglement. De Redaktie.

't binnenlandsch bestuur geplaatst zijn, in eigen persoon vernomen, hoe zij over de zoo even genoemde kultures dachten. Naar hunne overtuiging was het onverantwoordelijk, dat de tabaks-kultuur voor de Europesche markt, gelijk die thans is, nog altoos blijft bestaan. De bevolking van eenige streken, die *gedwongen* werd daaraan te arbeiden, had, naar hunne bevinding, bij eene niet noemenswaardige belooning, zwaar en lastig werk te verrigten. Ieder planter genoot, voor acht maanden arbeids aan die kultuur, door elkander slechts *drie* duiten daags, waarvoor hij bovendien nog zijne werktuigen en buffels moest verstrekken. Die ambtenaren vroegen, of het Gouvernement niet begreep, dat door op deze wijze te werken het volk arm en op den duur ontevreden zou worden, omstandigheden die ten langen leste slechts ten nadeele van 't Gouvernement zouden uitloopen. Zij wezen op de menigte vrije tabaks-aanplantingen, die de inlander thans in vele streken van Java, geheel uit eigen beweging, ondernam, om het daaruit verkregen produkt aan de kontraktanten tegen billijke prijzen te verkoopen. Zij vroegen, of het niet genoeg bekend was, dat, terwijl een huisgezin, 't welk vrijwillig tabak plant, geheel door eigen lust daartoe gedreven, zonder veel moeite *f* 60 tot *f* 80 verdiende, daarentegen een ongelukkige tabaksplanter, die daartoe gedwongen wordt, slechts *f* 8 of *f* 9 ontvangt? Zij meenden, dat uit deze geheel vrijwillige aanplantingen der bevolking met regt mag worden afgeleid, dat deze kultuur, goed geregeld, voor de Javanen even voordeelgevend als de suiker zou kunnen worden. Tot voorbeeld, hoe wars de Javanen zijn van de dwangkultuur, vertelden zij, dat de ingezetenen van een distrikt in de afdeeling Bodjonegoro, die ruim vijftien jaren lang gedwongen waren geweest voor een kontraktant tabak te planten, bij het vernemen dat het kontrakt was ingetrokken en zij voor 't vervolg vrij zouden zijn van den gedwongen aanplant van tabak, de lucht deden weergalmen van een luid hoerah! en te huis komende, gedurende zes dagen achtereen, door sedekah's (gastmalen) en gamelan-spel hunne vreugde aan den dag leiden.

Wij laten het aan anderen over te oordeelen, of zulke verklaringen en gesprekken, waarin niets dan de waarheid wordt gehuldigd, het Gouvernement tot eere strekken; maar wij durven wel verklaren, dat daaruit, naar onze overtuiging, voldoende blijkt, dat de tijd gekomen is, om ten aanzien der tabaks-kultuur, gelijk met de suiker thans het geval is, een naauwkeurig onderzoek in te stellen. Wij laten aan die leden der Staten-Generaal, die lust en moed hebben om ook hunne verpligtingen ten opzigte der koloniën te vervullen, het oordeel over, of de tijd niet aangebroken is, om den Minister van Koloniën over deze gewigtige aangelegenheid met ernst te interpelleren; om hem af te vragen, of er vooruitzigt bestaat tot eene betere belooning van de tabaksplanters, die *gedwongen* worden aan deze kultuur te werken voor kontraktanten, gevestigd in de residentiën Samarang, Japara, Rembang, Soerabaja en Pasoeroean.

Wat ik van de indigo vernomen heb, durf ik niet teruggeven, uit vrees dat men mij van overdrijving zou beschuldigen. Algemeen houdt men het

er voor, dat het voor de bevolking dier residentiën, waar die kultuur is ingevoerd, eene weldaad zou zijn, als zij werd ingetrokken *). De heer F. D. J. VAN DER PANT heeft in het *Tijdschrift voor Nijverheid in Nederlandsch Indië* (IIde deel, *Oorspronkelijke bijdragen*, aflevering II.) eene zeer merkwaardige verhandeling geplaatst, getiteld: *Over den invloed van de indigokultuur op die der padi.* Daaruit blijkt, hoe nadeelig de kultuur der indigo, gelijk die door 't Gouvernements dwangstelsel is gedreven, op de rijstteelt terugwerkt. Dat is ook voor den Javaan eene zeer groote kalamiteit; maar zij is niet de eenige, die hem drukt. Zware arbeid en geringe betaling zijn er voor hem onafscheidelijk aan verbonden. Ook hier heeft de gierigheid de wijsheid bedrogen. Als men het belang van den Javaan verbindt aan den arbeid, dien hij verrigt, dan alleen zijn op den duur voordeelige uitkomsten te verwachten. Hoogst opmerkelijk zijn in dat opzigt onder anderen de volgende woorden, voorkomende in het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1853: „De vermindering der aanplantingen, ten gevolge van eene vermeerdering van het getal plantende huisgezinnen voor elke beplante bouw, en de verhooging van den prijs voor het geleverde produkt, hebben in de residentie Bagelen voordeelige uitkomsten opgeleverd; zijnde aldaar in 1852, van eene aanplanting van 6997 bouws, eene hoeveelheid van 390,597 pond indigo, en alzoo 55¾ pond per bouw verkregen. In 1848 werd een gelijk produkt geoogst van 11,045 bouws, en dus slechts 36 pond per bouw verkregen."

Maar niet minder merkwaardig zijn de woorden, waarmede de heer VAN DER PANT de mededeeling der resultaten van zijn onderzoek besluit: „Ik vermeen „zegt hij" door deze weinige getallen, zoo eenvoudig voor ons liggende, doch met veel zorg en arbeid verkregen, duidelijk bewezen te hebben: dat de indigokultuur een zeer nadeeligen invloed op die der padi uitoefent.

„Ik mag hier niet verzwijgen de treurige voorbeelden, die de landbouwkundige geschiedenis van langzame doch zekere uitputting oplevert. Nergens echter zijn zij welligt meer in het oog vallende, dan in de voornaamste staten van Noord-Amerika, Maryland, Virginië en Noord-Carolina, die, eens rijk en vruchtbaar, *door een lang voortgezet stelsel van roekelooze en uitputtende bebouwing*, in het algemeen arm geworden en tot eene hopelooze onvruchtbaarheid gebragt zijn.

„*Het is daarom te hopen, dat de toekomstige bloei en welvaart van Java niet zal worden opgeofferd aan tegenwoordigen rijkdom.*"

*) Er is wel geen sterker veroordeeling van het kultuur-stelsel, gelijk het ten uitvoer is gelegd, bij mogelijkheid denkbaar, dan de noodzakelijkheid, waarin het Gouvernement zich bevindt, om de indigo-kultuur te verminderen en in te trekken. Overal elders is uitbreiding en vermeerdering van produktie een bewijs van toenemende welvaart der bevolking. Op Java juist het tegendeel. Op Java heeft de indigo-kultuur de bevolking en hare gronden zoodanig uitgeput en verarmd, dat men genoodzaakt is, haar te laten varen. Reeds de heer ROCHUSSEN beroemt er zich op, dat hij haar gedurende zijn bestuur heeft verminderd; ook de Minister van Koloniën deelt in het *Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen over* 1853 mede, dat men met die inkrimping voortgaat. Maar nog altijd is de kultuur, hoe ook verminderd, verderfelijk. Dat zal toch wel alleen aan het stelsel te wijten zijn! Elders buiten Java werkt die kultuur niet zoo nadeelig; zelfs op Java niet, wanneer 't maar geschiedt buiten bemoeijenis van 't Gouvernement; dat bewijzen de vorstenlanden. DE REDAKTIE.

Zou het niet goed zijn, in 't belang van Java zoowel als van het moederland, wanneer deze verhandeling van den heer VAN DER PANT den leden der Tweede Kamer van de Staten-Generaal ter lezing werd gegeven? Inderdaad, hoe beter men de werking van het tegenwoordige koloniaal stelsel op den toestand der bevolking leert kennen, des te dieper zal de overtuiging zich vestigen, dat de kunstmatige en gedwongen toestand, die daarvan het gevolg is, op den duur niet anders houdbaar kan zijn, dan vergezeld van eene langzame maar zekere slooping der krachten van de bevolking. En nu moge men, verblind door de schittering der millioenen, in 't belang van Nederland de bevestiging van het bestaande verlangen, — als men dat belang wel begrijpt, dan zal men, ook in weerwil van de opeenstapeling der „batige saldo's", aan dat stelsel de voorkeur geven, 't welk de bron niet bederft, waaruit die saldo's voortvloeijen.

JAVA;
30 September 1855.

FR.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië; uitgegeven door de vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indië. Vierde jaargang. Batavia 1855.

Onze hooge ingenomenheid met Nederlandsch Indië, het land onzer veeljarige inwoning, is den lezer van dit Tijdschrift bekend. Niemand kan zich meer dan wij verheugen in het gedurig toenemende leven en de intellektuele en wetenschappelijke ontwikkeling van de maatschappij, die dáár met frissche en jeugdige krachten voorwaarts streeft en met onverpoosden moed en volharding het tal van bezwaren weet te overwinnen, dat dáár, door moeijelijkheden van allerlei aard, den menschelijken geest in den weg treedt. Het aantal boekdeelen, dat wij jaarlijks van daar ontvangen, geeft de getuigenis, dat wij niet overdrijven. En toch, hoe kort is het nog geleden, dat Indië — buiten die van het Gouvernement — zelfs nog geen drukpers bezat, en, als men de spaarzaam verschijnende werken van het Bataviasche Genootschap uitzondert, geen enkel orgaan kon aantoonen tot bewijs, dat er iets meer of beters werd gedaan dan koffij, suiker en indigo teelen, om de schatkist van het moederland te schragen en Nederland voor een dreigend staatsbankroet te behoeden. En zie! onder al die overspanning op het materiële gebied, waarvan Indië al de nadeelige en drukkende gevolgen ondervond en moest dragen, terwijl het in wetenschap en kennis niet de geringste aanmoediging, maar veeleer beperking en belemmering ontmoette — onder dat alles, wisten zich kennis en wetenschap toch een weg te banen en den slagboom omver te werpen, die haar te lang hadden tegen gehouden.

„Het is nog geene twee tientallen jaren geleden" — zeide Dr BLEEKER in de algemeene vergadering der Natuurkundige Vereeniging op 28 Februarij 1855 — „dat in Nederlandsch Indië geen flaauw denkbeeld bestond van de *mogelijkheid*, om een enkel Tijdschrift hier te lande te doen bloeijen; toen zag men op het gebied der letteren en wetenschappen hier nagenoeg niets, tenzij de traag verschijnende deelen der verhandelingen van het Bataviasche Genootschap van kunsten en wetenschappen. Wie onzer, die toen reeds in deze gewesten verkeerde, had zich eene voorstelling durven maken, dat hij, nog in zijn' tijd en betrekkelijk zoo spoedig, een' ommekeer van zaken zou beleven, welke als eensklaps Nederlandsch Indië in de rei der beschaafde landen heeft doen plaats nemen; dat

hij nog getuige zou zijn van eene ontwikkeling op het gebied der wetenschappen, welke, met het oog op land en tijd en volk, reusachtig is te noemen.

„Of is het overdreven, die ontwikkeling reusachtig te noemen, wanneer wij, nadat nog geen halve menschen-leeftijd is verloopen, van niets, hier gelijktijdig naast elkander zien bloeijen zoo talrijke Tijdschriften en Dagbladen, gewijd niet slechts aan de dagelijksche behoeften van een nieuwsgierig publiek, maar ook en wel voornamelijk aan de meest verschillende wetenschappen, aan de oudheidkunde en geschiedenis, aan de taal-, land- en volkenkunde dezer uitgestrekte bezittingen, aan opvoedkunde en onderwijs, aan regtsgeleerdheid en geneeskunde, aan de technologie en aan de wetenschappen der natuur?

„En dat alles bestaat en bloeit in en door eene als mikroskopische maatschappij van Nederlanders, welke te zamengenomen nog niet de bevolking zouden uitmaken van eene stad van den tweeden of derden rang, welke hunne oogenblikken van wetenschappelijke afzondering, met slechts weinige uitzonderingen, *moeten ontwoekeren* aan een ambtelijk leven vol zorgen en afwisselingen, ontwoekeren aan een klimaat, hetwelk, hoezeer den Europeaan minder dodelijk dan vroeger, van zijne geestverdoovende kracht niets heeft verloren en altijd nog het gemiddelde leven van den Europeaan tot op de helft verkort.

„Ik zeide zoo even, dat die bloei bestaat in en door de kleine Europesche maatschappij dezer gewesten. En inderdaad, even opmerkelijk als is de werkzaamheid van zoo vele mannen, om toe te brengen tot de uitbreiding van kennis, even opmerkelijk is de voortreffelijke geest der ingezetenen, die, zelve zich niet in de wetenschap bewegende, zich toch de niet onaanzienlijke geldelijke opoffering getroosten, welke het ondersteunen van zoo vele nuttige instellingen en tijdschriften met zich brengt. Zonder die geldelijke medewerking, men mag het voor de toekomst niet verheelen, zouden alle overige pogingen weinig hebben gebaat. *Want wat de sympathie in Nederland voor de wetenschap in deze gewesten betreft, zij is als de sympathie der ouden voor hunne koloniën. Sympathie van een moederland voor zijne koloniën schijnt nooit ergens hoog te hebben gestaan. Verwonderen wij er ons dus niet over, dat die van ons moederland zoo gering is.*"

Ziedaar krachtig en naar waarheid voorgesteld, wat in Indië voor het geestelijke leven, in minder dan twintig jaren, is gedaan. Zou men die verre gewesten aan gindsche zijde der wereldzee, waar onze broeders, zonen en vrienden, nijver als de beijen, voor een hooger leven werkzaam zijn, niet „het jonge Holland" mogen noemen, waarop wij grootsche verwachtingen bouwen. En de man, aan wien wij deze woorden ontleenden, is het sieraad der Indische wetenschappelijke maatschappij, de werkzaamste onder de werkzamen, de flonkerster aan den letterkundigen hemel aldaar. Naauwelijks is er eene wetenschappelijke inrigting of vereeniging te noemen, waarvan hij niet of de ziel of een der krachtigste leden is. Ook de vereeniging, waarin Dr. BLEEKER deze voordragt hield, is zijne schepping, en hoort wat hij er van zegt. „Nog geene vijf jaren geleden, toen het plan

tot oprigting der vereeniging ten uitvoer werd gelegd, twijfelden velen; en daaronder meerdere wetenschappelijke mannen, aan de mogelijkheid der slaging in deze gewesten van eene vereeniging als de onze. En inderdaad bestond ruimschoots grond tot dien twijfel. Maar getrouw aan haren naam, heeft onze instelling de verspreide krachten *vereenigd*, en is zij er in geslaagd, die *vereenigd te houden* en zoodanig naar buiten te doen werken, dat haar orgaan voortdurend zijne kolommen heeft moeten uitbreiden, om de talrijk ingekomene bijdragen met den wenschelijken spoed tot openbaarheid te brengen. Sedert October 1850 zijn niet minder dan 7 lijvige boekdeelen van het Tijdschrift der vereeniging verschenen, te zamen bevattende ongeveer 4300 bladzijden druks."

Maar niet alleen op het natuurkundig gebied der wetenschap wordt met dien voorbeeldigen ijver gearbeid. Wij hebben thans voor ons den vierden jaargang van het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, uitgegeven door de vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen.* Wij gevoelen ons genoopt daarvan thans een verslag te geven. Ook op de vorige jaargangen zouden wij daarbij gaarne een blik hebben geslagen, maar zij zijn ons tot dus verre niet toegezonden. Dat wij van dezen vierden jaargang kennis konden nemen, hebben wij te danken aan de welwillendheid van een onzer vrienden, die ons daartoe in staat stelde. Mogt dit verslag de geachte redaktie van het *Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* onder de oogen komen, dan zal zij er uit zien, dat wij, ofschoon leken in 't vak dat zij beoefent, er toch een levendig belang instellen.

Den 28sten October 1854 werd eene algemeene vergadering der geneeskundige vereeniging, waarvan dit Tijdschrift een uitvloeisel is, te Batavia gehouden. De notulen dier bijeenkomst zijn in het Tijdschrift afgedrukt. Wij zien daar al aanstonds uit, dat het tegenwoordige Gouvernement in Indië het wetenschappelijk streven aldaar ondersteunt. Opmerkelijk zijn daaromtrent de volgende woorden. „De president, de heer G. WASSINK, opent de vergadering met de belangrijke mededeeling, dat Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, MR. A. J. DUYMAER VAN TWIST, het beschermheerschap der vereeniging met welwillendheid op zich genomen heeft, en wenscht de vereeniging geluk met dit blijk zoowel van onderscheiding als hooge belangstelling van het hoofd des bestuurs, *onder wiens zegenrijken invloed vele der thans bestaande wetenschappelijke instellingen tot stand kwamen en de reeds bestaande zich uitbreiden en in bloei toenemen.*"

Het is eene schoone lofspraak op den heer DUYMAER VAN TWIST, die wij volkomen beamen. Die landvoogd heeft zich daarmede een eerzuil gesticht. Maar eere zij ook den beoefenaren der wetenschappen, schrijvers en publicisten, die een zoo verstandig, bezadigd en nuttig gebruik van de drukpers maken, dat zelfs de vreesachtigste en angstvalligste tegenstander van hare vrijheid in Indië daardoor moet gerust gesteld worden. Immers de meerdere vrijgevigheid onder het bestuur van den heer DUYMAER VAN TWIST is bekroond geworden door een verhoogd leven, maar zonder eenige stoornis hoegenaamd, en levert weder een nieuw bewijs, dat eene redelijke vrijheid behoefte

is voor den menschelijken geest, die, wanneer men ze onthoudt of te eng beperkt, door de mazen heensluipt van het ijzeren net dat hem omvat.

Welk een verschil in dat opzigt tusschen het tijdperk van 1845 tot 1851 en dat der laatste vier jaren. „Ik zal de mest op het veld der „wetenschap aanbrengen", zeide de heer ROCHUSSEN, bij zijne komst in Indië, in eene vergadering van het Bataviaasch genootschap. 't Was een loffelijk voornemen; maar heeft hij daarbij niet vergeten, dat *licht* en *warmte*, evenzeer als mest, zoo niet nog in hoogere mate, behoefte zijn voor de ontluikende planten? Wat al konflikten, uit naijver en kleingeestige vrees, omtrent de werking der drukpers, zijn in dat tijdstip ontstaan! En wat was er het gevolg van? Aan den eenen kant ontmoediging en angst, zelfs zóó verre, dat het *verzegelen* der drukpers van het Bataviaasch genootschap werd voorgesteld, omdat niemand zich met de verantwoordelijkheid meer durfde belasten. Daarom verkocht het genootschap zijne pers, die eerst kortelings met zoo veel moeite en geldelijke opofferingen was in werking gebragt! En aan den anderen kant, de zucht om telkens het blijk te geven, hoe ijdel het is, dáár kluisters aan te leggen, waar ze niet behooren gedragen te worden. Het ging er meê als met de buitensporig hooge belastingen, die den sluikhandel aanmoedigen. Elke nieuwe moeijelijkheid, den schrijvers in den weg gelegd, was een nieuwe prikkel voor de zucht om eene phrase of eenige volzinnen in een geschrift, als ter sluik in te schuiven, welke men wist dat ergeren moesten. 't Was een voordurende strijd, die tot niets kon leiden dan verbittering, daar men aan de eene zijde binnen den grens der betamelijkheid bleef, 't geen aan den anderen kant het nemen van bestraffende maatregelen niet kon wettigen. En eindelijk nam men toevlugt tot de pers te Singapoera, wier organen de mare verkondigden „dat de wetenschap, op Java, *dood en begraven was*."

Onder den Gouverneur-Generaal DUYMAER VAN TWIST daarentegen beijverde zich ieder, om met naauwgezetheid alles te vermijden, wat het Gouvernement maar eenigzins aanstoot zou hebben kunnen geven, omdat men al spoedig de gezindheid van dien landvoogd opmerkte, om in dat opzigt zoo vrijgevig te wezen als het stelsel van bestuur, waaraan ook hij gebonden was, maar eenigzins gedoogde.

Wij hebben vermeend, dit in herinnering te moeten brengen, omdat de geschiedenis ten allen tijde eene goede leermeesteres is geweest. De heer WASSINK, die deze verdiensten van den Gouverneur-Generaal VAN TWIST te regt doet uitkomen, vermeldt verder, dat toenemende medewerking wordt ondervonden, waardoor aan het tijdschrift eene groote uitbreiding zal worden gegeven. Hij herdenkt voorts, hoe, bij de komst van den heer W. BOSCH in Indië, de wetenschap kwijnde, en wat door dezen in het werk gesteld werd, om dien toestand op te heffen. Zoo wijst hij onder anderen op het ontstaan van een „geneeskundig konversatorium", dat, ofschoon wat inrigting en doel betreft veel te wenschen overlatende, evenwel den grond heeft gelegd, waaruit de geneeskundige vereeniging geboren werd. Om al deze redenen meent hij hulde te moeten brengen aan de verdiensten van den heer BOSCH.

Verder zegt de heer WASSINK, dat het tijdschrift de bewijzen bevat, dat de geneeskunde in Indië op eene wijze beoefend wordt, die voor de toekomst veel belooft. Hij maakt opmerkzaam op den inhoud van vele daarin voorkomende stukken, op hunne praktische strekking en lokale kleur, waardoor de sluijer waarachter de *hijgiene*, de kennis der zeden en gewoonten der bevolking, van deze door de natuur met milde hand gezegende landen, verborgen ligt, thans van lieverlede wordt opgeheven, en bij gevolg, het welbegrepen belang van het *moederland* in verband tot hare rijke bezittingen behartigd!

„De vervulling dezer edele taak" zoo vervolgt de president, „is dus het doel dat wij allen, ieder op zijne wijze, beoogen, daarbij indachtig dat vele handen het werk ligt maken. Onze veelzijdige werkkring biedt ons daartoe ruimschoots de gelegenheid aan, zonder dat het noodig is ons te verdiepen in beschouwingen of bespiegelingen *van bijzonderen aard* (?), of ons te begeven op het glibberig staatkundig terrein, *waarop wij niet te huis behooren*!"

Wij mogen niet veronderstellen, dat deze toespraak ten doel had, om zich aangenaam te maken bij het gouvernement vooral in het moederland. En toch zou men al ligt op dat denkbeeld komen, als men daarbij let op de *honoraire leden dezer geneeskundige vereeniging*. Zij zijn slechts vier in getal, en hoe groot ook onze achting voor deze heeren moge wezen, wij hadden hen in 't gezelschap van *geneeskundigen* niet ligt gezocht. Zij zijn de heeren J. P. C. RULOFFS, vice-president van den raad van N. I.; jhr. P. V. A. DE STUERS, Luit.-Generaal en adjudant des Konings; Mr. A PRINS, algemeene sekretaris, en E. DE WAAL, fungerend algemeene sekretaris.

't Is mogelijk, dat deze laatste zinsnede der toespraak van den heer WASSINK die honoraire leden aangenaam in de ooren klonk; en zij is misschien vooral met dat doel uitgesproken, want anders was tot zulk een politieken uitval niet veel aanleiding. Maar 't is jammer, dat de heer WASSINK niet bedacht heeft, dat hij, door dit spreken ten gevalle der *honoraire leden*, tevens eene gisping en afkeuring te kennen gaf van die geneeskundigen, die er anders over denken en anders hebben gehandeld; van die geneeskundigen in Indië, die moedig en met een open visier voor het heil der maatschappij, ook op politiek terrein, hebben gestreden. En wij moeten erkennen, dat wij het op de hand van de laatsten houden. Want welke wetenschap behoort, naast de eigenlijke staat- en staatshuishoudkunde, meer *te huis op het staatkundig terrein* dan juist de geneeskunde? Wie is meer verpligt, de staatkundige misgrepen te beoordeelen en te bestrijden, dan de geneeskundige, wanneer het den phijsischen toestand der menschheid geldt? Of verloochent de heer WASSINK alle gemeenschap met *Politia medica*, *medicina forensis* of *medicina legalis*? Of is het niet de roeping van het hoofd eener geneeskundige dienst waar ook, om *wetten* te helpen maken, die de bewaring der gezondheid en van het leven ten doel hebben? Of is het niet zijn pligt, zich met al de kracht, die in hem is, te verzetten tegen wetten en ordonnantiën, die daarop inbreuk doen? Of zou de heer WASSINK meenen het lijdelijk te moeten aanzien, wanneer, bij voorbeeld, het *zout-monopolie* eens oorzaak werd, dat de inlanders, omdat zij het niet meer kunnen be-

kostigen, zóó veel *minder* van dit artikel verbruikten, dat hunne gezondheid er door benadeeld werd? Indien het eens waarheid werd bevonden, wat men in onzen tijd op Java verhaalde, dat het werken in de indigo bakken den inlander onbekwaam maakte voor de propagatie, zou het hoofd van de geneeskundige dienst zich dan niet tegen het *kultuurstelsel*, voor zoo ver het tot zulk een arbeid *dwingt*, moeten verzetten? Zou de heer WASSINK meenen zich daarvan te mogen onthouden, omdat volgens hem de geneeskundigen niet op het staatkundig terrein te huis behooren?

Wij zijn geene ingewijden in de wetenschap; wij durven ons dus niet met den heer WASSINK in het strijdperk begeven; maar wij willen op een feit wijzen, dat onlangs gebeurd is en waarin wij een krachtig argument tegen het beweren van den chef der geneeskundige dienst in Indië meenen te zien. „Wij geneeskundigen behooren niet te huis op het staatkundig terrein", zegt de heer WASSINK; maar nog onlangs, in de maand October l.l., heeft de afdeeling Arnhem der Nederlandsche maatschappij ter bevordering der *geneeskunde* een krachtig adres ingeleverd aan den gemeenteraad te Arnhem, tegen den accijns op het gemaal. Zij heeft zich dus bevoegd en verpligt gerekend een terrein te betreden, waarmede ons geheele belastingstelsel en onze binnenlandsche staatkunde in 't naauwste verband staat. En al wat in Nederland liberaal is, zegt hun dank, en juicht deze regtschapen mannen toe, die er niet naar vroegen, of zij zich daarmede bij de regering aangenaam maakten, maar wel wat pligt gebood en een eerlijk geweten voorschreef! Zij beschouwden het niet genoeg goede recepten-schrijvers en operateurs te zijn, maar hadden tevens hunne hoogere roeping voor oogen: de belangen der bevolking in het algemeen voor te staan en te behartigen. Zij dachten waarschijnlijk aan hetgeen de groote HUFELAND even schoon als naar waarheid zegt: „Niet alleen rust, voordeelen, gemak en genoegen des levens, maar gezondheid en leven zelfs, en wat meer dan dit alles is *eer* en *roem*, moet de geneesheer voor zijne hoogste bedoelingen veil hebben; ja, zijn eigen persoon moet hij voor het *algemeen* en voor eene hoogere wereld opofferen. Zonder opoffering van zijn eigen ik en van alle verkleefdheid aan *het schijnbare* en *aardsche*, is hem de vervulling zijner pligten onmogelijk! Wee den arts die eer of geldswaarde ten doel zijner pogingen maakt! *Hij* zal in eenen altijd durenden strijd met zich zelven en zijne pligten staan, hij zal zijne hoop altijd mislukt en zijne verwachtingen nooit bevredigd vinden."

Hoe is het mogelijk, dat het hoofd van de geneeskundige dienst in Indië, door den staat aangesteld om gelijksoortige belangen — de volksvoeding — voor te staan en te behartigen, het wagen durft, om, in eene vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen, de ketterij te verkondigen „op dat terrein behooren wij niet te huis", zonder dat het blijkt, dat hij hierin eenige tegenspraak heeft ondervonden van zijne medeleden. *Daarom* zijn wij hier uitvoeriger dan die weinige woorden oppervlakkig schijnen te vereischen. Dat men bedenke, dat de chef tevens de voorganger en het voorbeeld is van zijn corps en dat eene leer, door hem gepredikt, niet zon-

der beteekenis of buiten invloed kan blijven op de denkbeelden en handelingen zijner ondergeschikten, vooral van de jeugdige en nog min ervarene en min zelfstandige geneeskundigen. In Indië op zich zelve staande en verstoken van den raad en de hulp hunner ambtgenoten, verkeeren zij zoo menigmalen, bij épidemiën of andere volksrampen, in de noodzakelijkheid, om dadelijk te handelen en afdoende maatregelen te nemen. Hoe zullen zij dat kunnen, wanneer zij, bij hunne nasporing, op oorzaken stuiten, die afhankelijk zijn van, of in verband staan met beginselen van het bestuur, wetten of stelsels, die gewijzigd of opgeheven moeten worden, om zulke kalamiteiten te zien verdwijnen? Hoe zal de geneeskundige dit aantoonen of, volgens pligt en geweten, daarop kunnen aandringen, wanneer zijn gemoed beheerscht wordt door de verderfelijke leer: „dat raakt het staatkundig terrein, *waarop gij niet te huis behoort.*" Om deze stelling te neutraliseren willen wij er de autoriteit van eenen anderen chef der geneeskundige dienst, die door andere beginselen geleid werd, tegen over stellen.

„Wanneer men de geneeskunde uit een ruimer gezigtspunt beschouwt" — schrijft Dr. W. BOSCH voor zijn *Militair summier zieken-rapport, over Java en Madura van* 1846 — „dan doorgaans in onze zamenleving plaats heeft; wanneer men hare *leerstellingen, door de ervaring gestaafd*, niet slechts tot den engen kring van het ziekbed beperkt, maar ze als van *uitgebreiden invloed* op *den toestand van landen en volken aanmerkt*, gelijk door de geschiedenis wordt bewezen; — dan voorzeker zal men het betreuren, dat van de hoogere en groote facta der geneeskunde zooveel belangrijks en wetenswaardigs onbenuttigd ja onbekend verloren ging. Misschien moet men het *daaraan* toeschrijven, dat zij als *algemeene* nuttige wetenschap in ons maatschappelijk leven zelden hooger staat aangeschreven, zelden meer wordt gewaardeerd, dan voor zooveel men haren bijstand tegen het lijden der menschen in het bijzonder inroept. Wie toch denkt aan de hoogst gewigtige en onvermoeide diensten, door haar aan de physieke en morele ontwikkeling der menschen en aan hunne welvaart en geluk besteed? Waar staat de middelijke invloed opgeteekend, welken zij *op den bloei der volken*, op de verovering van landen en de onderwerping der bewoners, op de overwinning in zoo menigen veld- en zeeslag, op de uitbreiding van handel en scheepvaart heeft uitgeoefend?

„En toch, wie kan het betwijfelen, dat door *hare bemoeijing* de legerziekten aanzienlijk zijn verminderd, de gewonden in den krijg minder gefolterd en met gelukkiger gevolg behandeld worden, de zoo vernielende scheurbuik van de kusten, handels- en oorlogsvloten, de pest en lepra uit Europa, de pokken-epidemiën uit die landen, waar de beschaving doordrong, zijn geweerd en verdwenen? Wie zal voor den verbazenden *toevas* der beschaafde natiën, en dus voor den rijkdom en de genietingen des levens, ook niet der geneeskunde eene voorname plaats onder de hoofdbronnen aanwijzen, *hare uitbreiding* en toepassing niet een der groote motoren noemen? *Als zoodanig* smelt zij met *de huishouding van den staat ineen.* Want zonder eene gezonde, krachtvolle bevolking, kan geen land bestaan, noch in

bloei en welvaart, noch in geluk en beschaving met andere staten wedijveren."

Ziedaar eene geheel andere leer. En van dit voetstuk, waarop Dr. BOSCH de geneeskundige wetenschap en hare beoefenaren heeft getracht te plaatsen, zou de heer WASSINK ze, door een kwalijk doordachten uitval, willen nederrukken? Het doet ons leed, dat hij ons in de noodzakelijkheid gebragt heeft, daartegen op te komen, daar wij hem hoogschatten en zijne verdiensten altijd regt zullen doen wedervaren. Maar het physieke welzijn van twintig millioenen menschen, hun leven en gezondheid, zoo wel als hunne regelmatige vermeerdering zijn aan zijne zorgen toevertrouwd. Daarom is de staatkunde vooral voor hem het terrein, waar hij te huis behoort. Hij moet zijne ondergeschikten aansporen en opwekken, om zorgvuldig na te gaan en op te delven alles wat aan dat physieke welzijn der maatschappij in den weg staat. En mogten er zulke oorzaken op een terrein ontdekt worden, met de staatkunde van Indië in verband staande, dan mag hij zich door niets ter wereld laten terughouden, dat terrein te betreden, ten einde, met al de hem geschonken krachten en met het gewigt van zijn ambt, de opheffing er van te verwerven. Daarmêe „zal het welbegrepen belang „van het moederland in verband tot zijne rijke bezittingen" in de eerste plaats en boven alles behartigd en bevorderd worden. Dat geeft aanspraak op de dankbare erkentenis van tijdgenoot en nageslacht, en, wat meer is, dat geeft een kalm en rustig gemoed.

Het eerste stuk, dat wij vervolgens in dat deel aantreffen, is eene geneeskundige plaatsbeschrijving van eene der schoonste provinciën van Java, namelijk der residentie Pasoeroean, door den officier van gezondheid der 2de klasse J. G. K. BROEKMEIJER. Zij is uitvoerig bewerkt, waardoor de schrijver wel eens in herhaling is vervallen van hetgeen reeds vroeger gezegd was. Het aantal bergen, en daaronder de hoogste van Java, geven in deze residentie aanleiding tot de vorming van eene menigte rivieren en eene ruime bewatering van het uitermate vruchtbare benedenland, dat niet alleen de ingezetenen ruim van voedingsmiddelen voorziet, maar ook een jaarlijkschen aanzienlijken oogst van produkten voor de Europesche markt oplevert. In 1853 werden er voortgebragt:

Koffij 154,210 pikols.
Suiker 286,044 „
Padi 1,755,084 „

Hier wordt dus ongeveer 8½ millioen guldens door eene inlandsche bevolking van 876,000 zielen verdiend; terwijl zij per hoofd ongeveer 400 ponden padi uit den oogst verkreeg. De welvaart, hoewel door den schrijver niet zeer hoog geroemd, schijnt in deze provincie evenwel veel grooter en gunstiger te zijn dan in vele andere residentiën. Die voordeelige omstandigheden zijn dan ook blijkbaar van goeden invloed geweest op de volksvermeerdering, welke in de laatste 25 jaren met ruim 146,000 zielen zou zijn toegenomen. Deze aanzienlijke toewas van ruim 60 pCt. in 25 jaren zal wel gedeeltelijk het gevolg wezen van immigratie van het tegenoverliggende eiland Madura, en ook misschien eenigzins zijn toe te schrijven aan

de verbeterde telling, aangezien het surplus van de geboorten op het sterftecijfer slechts 1,2 pCt. in het jaar, volgens de opgaven van den heer B., heeft bedragen. Bij eene zeer geringe sterfte van 1:46 = 2,2 pCt. moet dit wel verwondering baren; doch wij vinden daarentegen de geboorten ook weder geringer en slechts 32½ op 1000 zielen, dat is 7 of 0,75 pCt. minder dan de gemiddelde geboorten in Europa, waarvan het wel der moeite waardig zou wezen de oorzaken op te sporen. Dat de residentie zeer gezond is, kan uit de geringe sterfte, vooral onder de Javanen, worden afgeleid, die niet meer bedraagt dan 1: 54 terwijl van de Madurezen 1: 35 stierven, welk aanmerkelijk verschil weder een bewijs oplevert, dat emigrerende volken hun leven verkorten en in den vreemde meer dan inboorlingen te lijden hebben.

Met genoegen vernemen wij, dat er te Malang een gezondheids-établissement zal opgerigt worden, waarvan reeds in 1847 sprake was, toen wij er ons bevonden. Men mag zich hiervan heilzame gevolgen voor onze troepen en de Europesche bevolking in de derde afdeeling van Java en elders voorstellen, ook op grond der zoo gunstige resultaten in de gezondheids-établissementen te Oenarang (2e afdeeling) en te Gadok (1e afdeeling) in de laatste zes jaren opgerigt. Ook ontbreekt het te Malang en in het overige gebergte niet aan warme geneeskrachtige bronnen, waaraan Java over het algemeen zoo rijk is. Eene daarvan, Sigorih in de hoofdnegeri Batoe gelegen, heeft eene temperatuur van 102 tot 106° Fahr., en is scheikundig onderzocht. Zij bevat vrij koolzuur-gas in verbindingen van koolzuur, zeezoutzuur en zwavelzuur met kalk, ijzer en magnesia.

Wij achten deze topographie een nuttig werk, door den heer BROEKMEIJER verrigt, en hopen dat hij zal voortgaan, met omtrent de *hygiene* van Pasoeroean's ingezetenen, het ontbrekende aan te vullen. Moge spoedig meer algemeen in de genees- en verloskundige verzorging dier ingezetenen, door eene goede opleiding van daartoe geschikte inlanders, voorzien worden. Thans is die verzorging nog verre beneden hetgeen zij onder onzen invloed behoort te zijn.

De nu volgende klinische waarnemingen van de heeren D. DOLJER, J. N. STEVENS en T. C. SCHMITH, officieren van gezondheid der tweede klasse, vallen niet in den kring onzer beoordeeling, daar zij meer bepaald de geneeskundige praktijk betreffen.

Wij zijn thans tot de *Omschrijving van het militair summier zieken-rapport van Java, Madura en de buitenbezittingen*, voor het jaar 1853, genaderd. Het loopt alzoo over het laatste jaar, dat Dr. BOSCH de geneeskundige dienst heeft bestuurd. Wanneer men in aanmerking neemt, dat hij bij het eerste „summier rapport," dat van de geneeskundige dienst in Indië verscheen (over 1846), zeide: „dat het aanvankelijk aan de onmisbaarste bouwstoffen ontbrak, daar men tot daartoe niet gewoon was, in dien geest en tot dat doel te arbeiden," — dan mag men zich verblijden, dat zijne opwekking, „tot vlijtige waarneming en willige mededeeling van het vele wetenswaardige, dat dagelijks onder het oog der geneeskundigen in Indië voorkomt," niet vruchteloos geweest en op ruime wijze is beantwoord. 't Getuigt

van aanmerkelijken vooruitgang en van den weerklank, welken die opwekking heeft gevonden.

Dit rapport bevat niet minder dan 436 bladzijden druks. De ontvangen mededeelingen zijn zeer talrijk geweest en door den tegenwoordigen chef der geneeskundige dienst, den heer WASSINK, tot een belangrijk geheel gebragt. Het heeft ons evenwel bevreemd, dat hij er niet de voorkeur aan heeft gegeven, om eerst te publiceren de vroegere „summier rapporten" van zijnen voorganger over de jaren 1848—1852, die, zoo als wij, op onze navraag, van Dr. BOSCH vernamen, door hem reeds in $18^{51}/_{52}$ ter beschikking van de geneeskundige vereeniging en van haar tijdschrift waren gesteld, en, volgens zijne informatiën, op last van het gouvernement *behoorden* gepubliceerd te worden. Dit is eveneens het geval met de verslagen over de civiele geneeskundige dienst, die wij met niet minder belangstelling te gemoet zien, omdat wij daarin mededeelingen hopen aan te treffen aangaande den gezondheidstoestand der bevolking. De heer WASSINK zal ons deze opmerking ongetwijfeld ten goede houden; immers hij is er voorzeker met ons van overtuigd, dat zulke gewigtige statistische mededeelingen, als wij hier ontvangen, in verband tot de grondslagen daarvoor in de „summier rapporten" over $18^{46}/_{47}$ van Dr. BOSCH gelegd, eerst dan volle beteekenis en waarde verkrijgen, wanneer zij eene reeks van jaren zijn voortgezet en, door onderlinge vergelijking, met de vereischte zekerheid tot gevolgtrekkingen en resultaten kunnen leiden. Zoo zien wij, bij voorbeeld, in het genoemde rapport van 1847, bladz. 5—7, hoe de geneeskundige behandeling der zieken in de laatste jaren met een veel gunstiger uitkomst bekroond werd. In 1844—1846 stierven er *de helft* minder zieken dan in 1817—1820. De behandeling der koortsen in het algemeen werd met 25 pCt. gunstiger uitkomst bekroond, dan twintig of vijftien jaar te voren; de dysenterie met 30 pCt.; de borstziekten daarentegen drie malen ongunstiger. Zoo vinden wij, bladz. 81 van het rapport des heeren WASSINK, eene rekapitulatie over de laatste vijf jaren 1849—1853; maar door het gemis der verslagen over de vier eerste jaren 1849—1852, en de opgaven over 1848 (die geheel ontbreken), ontstaat eene gaping, welke ook zelfs door deze rekapitulatie niet volledig aangevuld wordt. Intusschen geeft zij ons de bemoedigende verzekering, dat, te gelijk met de steeds gunstiger uitkomsten opleverende ziekte-behandeling, ook de sterfte onder de Europesche militairen doorgaande afnemende is. Na het eindigen van den vijfjarigen oorlog op Java, bedroeg die sterfte in $18^{51}/_{52}$ bij het Indische leger nog 14,3 pCt., en in de jaren $18^{46}/_{47}$ niet meer dan 6,7 pCt. (zie het *Verslag over* $18^{46}/_{47}$ van Dr. BOSCH). In 1852 was die mortaliteit 6,6 pCt. en in 1853 = 5,2 pCt. Op bladz. 91 is de rekapitulatie van het *geheele* leger, uit Europeanen, Afrikanen en inlanders zamengesteld, gegeven, waarin echter over het jaar 1849 eene drukfout is ingeslopen, volgens welke de sterfte tot de sterkte is opgegeven 1 : 09,4 te bedragen. Over de jaren 1850—1853 was die gemiddelde sterfte = 4,8 pCt. Tijdens het heerschen der cholera was dezelfde sterfte = 5,6 pCt. en bedroeg het totaal cijfer der gestorvenen 251 meer dan in 1853, terwijl het jaar van

de 3de Balische expeditie het geheele dooden-cijfer van 1853 met 605 overtrof.

Het getal der behandelde lijders was in 1846 ook 11,460 hooger dan in 1853. Op bladz. 103 vinden wij de sterfte-verhouding der Europeanen bij de landmagt over 5 jaren van 1849—1853 afzonderlijk; zij bedroeg gemiddeld ruim 7 pCt. Hoezeer dat, in verhouding tot de sterfte bij de militairen in Europa, nog zeer aanzienlijk is, zoo is zij toch de helft minder dan 20 jaren te voren in Indië. De sterfte aan de kustplaatsen overtreft die der plaatsen binnenslands voor Europeanen met ongeveer 30 pCt. Over het geheele leger bedroeg het verschil = 6,8: 3,7 pCt. waarbij echter wordt opgemerkt, dat vele der Europeanen, welke aan de kustplaatsen sterven, pas uit Europa aankwamen en dus nog niet geakklimateerd waren. Daaruit nemen wij evenwel aanleiding tot de vraag, of het, na de ondervinding van zoo vele jaren en bij zulke feiten, niet geraden zou wezen, om de aankomende detachementen onmiddelijk naar de binnenlanden te vervoeren en bij de garnizoenen te Salatiga, Willem I, Kedong-Kebo, Ngawie, Gombon, Djokdjokarta en Soerakarta te plaatsen, daar men toch uit de rekapitulatie op bladz. 102 zien kan, dat de sterfte onder de Europeanen binnenslands over vijf jaren gemiddeld 44 pCt. minder is dan aan de kustplaatsen, namelijk = 4:9 pCt. Over 1200 man suppletie van Europeanen in het jaar, zouden daardoor al ligt 3 pCt. = 36 personen minder sterven en dus gewonnen worden, als men namelijk 1 pCt. rekent voor de nog niet geakklimateerden, die ook in de binnenlanden meer zullen sterven. Het zelfde gunstig verschil voor de garnizoenen binnen 's lands, tegenover die der kusten, vinden wij op blz. 115 met betrekking tot de verpleegdagen, namelijk 3,4 dagen minder dan aan de kusten.

Nog eene andere vergelijking verdient hierbij opmerking. Ongaarne missen wij haar in dit rapport, maar in dat van Dr. BOSCH over 1846 wordt zij aangetroffen bladz. 2 en 4. Daar vindt men het verschil tusschen de eerste en tweede semesters over acht jaren, ten aanzien van het getal zieken en dooden, opgeteekend, waaruit resulteert, dat er in de tweede semesters gemiddeld 12 pCt. meer zieken voorkwamen en de mortaliteit ruim 20 pCt. grooter is geweest. Indien zich dat verschijnsel nu ook van 1847—1853 heeft vertoond, dan zou men daarin welligt aanleiding kunnen vinden, om de verzending van militairen uit Nederland derwijze te regelen, dat zij in de eerste maanden van het jaar op Java konden aankomen. Het zelfde gunstig verschil voor de garnizoenen binnen slands, tegenover die der kust, vinden wij op bladz. 115 met betrekking tot de verpleegdagen, namelijk 3,4 dagen minder dan aan de kusten.

Hoe groot een ramp de syphilitische besmetting voor ons leger is, blijkt uit de opgaven op bladz. 105. Op 4,7 interne zieken, kwam één syphilitische voor = 21,3 pCt., terwijl op bladz. 117 blijkt, dat over de jaren 1849—1853 gemiddeld 1 van de 4,49, of ruim 22 pCt. van de geheele leger-sterkte, werd aangetast. Hoezeer in den regel deze besmetting gemiddeld eene langdurige behandeling vereischt, wanneer zij in de secundaire vormen is overgegaan, zoo verkrijgt men toch reeds eene zeer aanzienlijke uitgaaf aan

verpleegkosten dezer soort van lijders. Wanneer men er ook slechts het gemiddeld getal verpleegdagen op toepast en in aanmerking neemt, dat er in 1845 alleen op Java 5037 syphilitische kranken onder behandeling zijn geweest (*Verslag van* Dr. BOSCH 1847. 1 Sem. bladz. 28), dan schijnt het wel der moeite waardig, om eens te onderzoeken, welke gunstige uitkomsten hieromtrent „*door een strenger toezigt op de prostituées*," zoo als de heer WASSINK bladz. 117 opmerkt, verkregen zijn. Volgens zijne aldaar gegevene statistiek, zijn er op eene legersterkte op Java in 1849 van 14247 = 3960 syphil. = 1:3,6 en in 1852 van 11786 = 2226 syphil. = 1:5,29 onder behandeling geweest. Rekent men nu 20 verpleegdagen per hoofd en voor voeding, kleeding, wasch, geneesmiddelen en oppassing in de hospitalen *f* 0,75 per dag, dan verkrijgt men de volgende uitkomst:

In 1849 syphilit.	3960	= 79200 verpleegdagen	à *f* 0,75	= *f* 59400
„ 1852 „	2226	= 44520 „	„ „	- 33390
			voordeelig verschil	*f* 26010

waarbij evenwel in het oog moet gehouden worden, dat de legersterkte in 1849 die van 1852 met 2461 hoofden overtrof. Des niet te min is het eene schoone uitkomst in vier jaren, door een zorgvuldiger toezigt der geneeskundigen, gesteund door de plaatselijke besturen, verkregen. Er is niet alleen veel geld in het jaar uitgespaard, maar ook voor de dienst is er veel bij gewonnen. Het leger is in 1849 gedurende 264 dagen, in 1852 gedurende slechts 148 dagen, van de diensten van 300 aan syphilis lijdenden verstoken geweest, en wel het meeste van die der Europeanen, welke in 1853 in de navolgende verhouding tot andere natiën zijn besmet geworden.

Legersterkte op Java in 1853:

Europ.	5868 syphil.	1585	= 1: 3,7
Afrik.	431 „	29	= 1: 15
Inland.	5481 „	767	= 1: 7,1.

De Europeanen dus vier malen meer dan de Afrikanen, en een maal meer dan de Inlanders. Bij zulke gunstige uitkomsten zal het geen verder betoog behoeven, van hoeveel gewigt het is, èn voor 's lands kas èn voor de stoffelijke belangen van het leger èn boven alles voor den physieken toestand der maatschappij en der inlandsche bevolking in 't bijzonder, dat de regering aan het bestrijden van zulk een geessel hare zorgen wijdt. Daaromtrent lezen wij in het verslag van 1847:

„Zeker is het, dat de syphilis in deze gewesten, en in de latere ja-
„ren, eene veel grootere uitbreiding onder het militaire personeel heeft
„verkregen dan *elders* en vroeger; en daar gemeld personeel ten dezen
„aanzien met de overige maatschappij in aanraking is, ja de ziekte-
„oorzaak van daar ontvangt, zoo moet men besluiten, dat in de maat-
„schappij daar buiten het kwaad hand over hand toeneemt. Alleen door
„het dáár tot teruggang te brengen, zal men het gevaar verminderen en
„de staat ook zijne verdedigers bloeijender en krachtvoller behouden. De
„syphilis is eene der weinige kwalen, welke door policie-maatregelen kun-
„nen beteugeld worden, zoo als de ervaring in verschillende staten heeft

„aangetoond." In 1846 werd het kwaad in al zijne uitgebreidheid en gevolgen aangetoond, tevens met voorstellen aan de regering ter beteugeling. Daarop is echter eerst, zoo als wij vernemen, in 1852 beschikt. Gaarne brengen wij onze hulde aan den Gouverneur-Generaal DUYMAER VAN TWIST, die den veeljarigen aandrang der geneeskundigen krachtig heeft gesteund. Bij besluit van Februarij 1852 is die aangelegenheid geregeld. Hopen wij, dat de plaatselijke autoriteiten, doordrongen van het weldadige en humane dezer bepalingen, ze met al hunne kracht welwillend zullen steunen. Jammer, dat men in dit verslag niet vindt opgegeven, hoever die maatregelen gevorderd zijn, vermits de uitkomst over 1853 minder gunstig is dan in 1852 = 21,7:19 pCt.

Al te uitvoerig zouden onze beschouwingen worden, indien wij in al de bijzonderheden wilden treden, waartoe dit belangrijk en uitvoerig rapport aanleiding geeft. Wij zullen ons echter nog ééne opmerking veroorloven omtrent eene aanmerking, op bladz. 4748 voorkomende, betrekkelijk de voortreffelijkheid van het klimaat te Buitenzorg. Derwaarts, zegt de heer WASSINK, worden de militairen tot herstel van gezondheid gezonden, die te Batavia gedurende geruimen tijd of bij herhaling aan dysenterie of aan koorts lijden.

„Van de *velen*(?) der in het afgeloopen jaar in die termen vallende lijders, overleden er slechts vier, ten gevolge van dysenterie aan uitputting. De overigen genazen in betrekkelijk *korten* tijd, meestal tusschen de *drie* en *zeven* weken, en wat inzonderheid vermelding verdient, de meesten zonder het gebruik van medicamenten. Waar zulke *daadzaken*(?) bestaan, heeft men geene andere reden noodig om te bewijzen, dat de luchtgesteldheid van Buitenzorg toch weldadigen invloed uitoefent op de ziekten, die aan de strandplaatsen in Indië verkregen worden en aldaar veelal uiterst moeijelijk zoo niet onmogelijk te genezen zijn." Deze aanmerking van den heer WASSINK moet, (bladz. 174) volgens hem, strekken als eene kritische toelichting op hetgeen door sommige geneesheeren in een tegenovergestelden zin is opgeteekend en openbaar gemaakt. Ofschoon het oordeel over het Buitenzorgs klimaat niet in den kring onzer beoordeeling kan vallen, zoo weten wij er toch wel van, dat het oordeel der geneeskundigen daaromtrent niet eenstemmig is, en vooral minder gunstig door *hen* beoordeeld wordt, die er jaren lang verbleven. Vergissen wij ons niet, dan was dit een der argumenten, waarmede de heer ROCHUSSEN de verplaatsing van de algemeene sekretarie van Buitenzorg naar Batavia heeft gesteund en aangedrongen, 't welk 's lands kas op eene aanzienlijke som is te staan gekomen. Juist daarom vinden wij aanleiding, om onze aandacht bijzonder op deze bladzijde te vestigen. Wij hadden gaarne gezien, dat de heer WASSINK ons meer naauwkeurige opgaven en *daadzaken* had geleverd, dan die oppervlakkige, waarop hij zich beroept en die den toets niet kunnen doorstaan van het, door hem zelf geleverd, rapport, waaruit ons bij analysis het volgende blijkt:

1°. Van eene garnizoenssterkte van 106 man, zijn er 7 gestorven = 1:15, terwijl de totale sterfte over *al* de garnizoenen niet meer is geweest dan 1:23,8. Trekt men er evenwel, zoo als behoorlijk is, de vier

af, die van elders gezonden en te Buitenzorg gestorven zijn, dan staat de sterfte tot de sterkte = 1 : 35 en is dus minder gunstig dan de generale gemiddelde sterfte op de plaatsen binnenlands = 1 : 46 (bladz. 98).

Van de garnizoensterkte stierven (bladz. 99.)

te Palimanang	1 : 57,5
Fort Erfprins	1 : 103
Bawean	1 : 34
Pasoeroean	1 : 37
Banjoewangie	1 : 35
Gombong	1 : 86
Djokdjokarta	1 : 86
Klattan	1 : 68
Soerakarta	1 : 36
Patjitan	1 : 39
Kediri	1 : 38

2°. Van 176 der landmagt, die in behandeling zijn geweest, stierven er 7 = 1 : 25,1 : terwijl de generale sterfte bij de landmagt 495 het geheele getal behandelden 20,737 is geweest = 1:41,9. Wil men dat te Buitenzorg niet dan Europeanen onder behandeling zijn geweest, dan vinden wij voor de landmagt totaal behandeld 11,110 overleden 307 = 1:36,19 (bladz. 98), te Buitenzorg daarentegen = 1:25,1.

3°. Van 45 dysenteristen, te Buitenzorg in behandeling geweest, stierven er 8 = 1 : 5.6 (bladz. 175); terwijl er totaal in alle garnizoenen 1198 dysenteristen onder behandeling waren, waarvan er 212 stierven = 1 : 5,6, dus gelijke uitkomst. Maar veel gunstiger dan te Buitenzorg waren de uitkomsten

te Serang	bedandeld	13	overleden 1	= 1 : 13
" Anjer	"	2	" 0	= 0 : 4
" Palimanag	"	4	" 0	= 0 : 4
" Samarang	"	99	" 15	= 1 : 6,6
" Gombong	"	16	" 0	= 0 : 16
" Oenarang	"	54	" 8	= 1 : 6,7
" Tjilatjap	"	20	" 3	= 1 : 6,6
" Wonosobo	"	4	" 0	= 0 : 4
" Soerabaja	"	265	" 38	= 1 : 7
" Fort Erfprins	"	27	" 2	= 1 : 13
" Banjoewangi	"	7	" 0	= 0 : 7
		501	" 67	= 1 : 7,5

Van 501 behandelde dysenteristen stierven op de boven genoemde plaatsen 67 = 1 : 7,5, alzoo was de behandeling aldaar 25 pCt. gunstiger dan te Buitenzorg = 13,3 : 18 pCt. sterfte.

4°. Van de 130,123 verpleegdagen in de garnizoenen binnenslands komen er 34,9 per hoofd; daarentegen voor de sterkte te Buitenzorg 39,2 dagen.

Te Fort Erfprins	slechts	13,8
" Palimanang	"	20,5
" Serang	"	20,8

Te Soerabaja	slechts	25,08
" Soerakarta	"	27,3
" Gombong	"	27,7
" Tjilatjap	"	29,4
" Willem I	"	31,4

5°. Van de 286 behandelde zieken, kwamen te Buitenzorg 15 verpleegdagen voor ieder zieke.

Te Gombong	slechts	9,8
" Soerakarta	"	11,3
" Soerabaja	"	14,9

Bij al deze vergelijkingen zijn de uitkomsten voor Buitenzorg minder gunstig, in betrekking tot al de totalen, en veel minder gunstig in betrekking tot de geciteerde garnizoenen. De heer WASSINK zal dus betere bewijzen en zuiverder *daadzaken* moeten aanvoeren, dan hier geleverd zijn, om ons van de voortreffelijkheid van het klimaat te Buitenzorg te overtuigen.

Wij moeten ons van vele gewigtige beschouwingen, hoewel ongaarne, onthouden. Wij zullen alleen nog opmerkzaam maken op de mishandeling eener vrouw (bladz. 547), door den onkundigen bijstand van inlandsche vrouwen, die de barende, na vele geweldige pogingen, om de *placenta*, na eene gelukkige verlossing van een gezond kind, te voorschijn te brengen, aan verbloeding lieten sterven. Hoevele vrouwen op Java jaarlijks onder zulke omstandigheden bezwijken weet niemand, doch het getal moet nog al aanzienlijk zijn. Te regt merkt de mededeeler, de officier van gezondheid LUDEKING, aan, dat het bestaan van een verloskundig instituut voor inlandsche vrouwen, die daar in de verloskunde onderwezen worden, hoogst gelukkig te noemen en geschikt is, om vele zulke ongelukken voor te komen. Wij verheugen ons, dat daarin, op aandrang van den generaal-majoor VAN SWIETEN, ook voor Sumatra voorzien wordt.

Ziedaar onze beschouwingen over den aangekondigden jaargang van het *Geneeskundig Tijdschrift*, en speciaal over het summier-rapport van den heer WASSINK. Wij hebben onbeschroomd over eenige punten een oordeel geveld, en houden ons overtuigd, dat den heer WASSINK dit niet onaangenaam zal wezen. Hij heeft te zeer getoond een voorstander te zijn van publiciteit op het veld der wetenschap, dan dat hij ook geene diskussie zou verlangen om de waarheid te vinden. Hij is een man, die niet in ijdele loftuitingen en vleijerijen de belooning ziet voor zijnen ijver en zijne verdiensten; maar die de waarheid verlangt te zoeken en tot haren zegepraal de medewerking van allen inroept. Ook onze opmerkingen zal hij daarom niet versmaden. Waar ze hem gegrond voorkomen zal hij ze opvolgen, waar hij de juistheid er van meent te betwijfelen, zal hij ons beter inlichten. Omdat wij zulk eenen geest in den tegenwoordigen chef der geneeskundige dienst veronderstellen, hebben wij ons niet bepaald bij de goedkeuring en toejuiching, die ook deze zijn arbeid verdient, maar hebben wij tevens op eene bescheiden wijze onze bedenkingen te kennen gegeven. Wij wenschen hem geluk met al hetgeen hij reeds tot bevordering der wetenschap en tot heil der

menschheid, op het voetspoor van zijnen voorganger Dr. BOSCH, heeft verrigt, en wij wenschen hem, uit de volheid van ons gemoed, de kracht en ondersteuning toe, die hij noodig heeft, om nog veel goeds tot stand te brengen. Moge hij daartoe ook bij den nieuwen Gouverneur-Generaal dezelfde medewerking ontmoeten, welke de heer VAN TWIST hem in zoo ruime mate verleend heeft.

Varia.

Mijnheer de Redakteur.

In uw nommer van November jl. lees ik een opstel over het pupillen korps op Java. Het geeft mij aanleiding om met een woord terug te komen op hetgeen ik zelf in uw Tijdschrift, in de tweede aflevering van het jaar 1851, over die aangelegenheid heb geschreven. In het eerstgenoemde opstel wordt erkend, dat de oprigting van een pupillen-korps reeds voor vele jaren is voorgesteld, maar verzwegen wien de eer daarvan toekomt. Hieromtrent had naar het vroegere opstel mogen verwezen worden, waarin ik eenige uittreksels uit de memoriën en adviezen van den Gen. Maj. H. J. J. L. Ridder DE STUERS te dier zake heb medegedeeld. De beide opstellen bij elkander voegende, zal men een vrij volledig overzigt hebben van hetgeen ten aanzien dier pupillen-inrigting is voorgevallen. Ik acht het ook daarom niet overbodig dit op te merken, dewijl, naar mijn inzien, de nuttigheid van uw Tijdschrift zeer zou verhoogd worden, indien bij latere stukken steeds zooveel mogelijk naar vroegere verwezen werd, die tot aanvulling of tot juistere kennis der daarin behandelde zaken kunnen strekken.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om ook nog iets te zeggen tot aanvulling van mijn artikel over het eiland Flores, in de negende aflevering des vorigen jaargangs van dit Tijdschrift geplaatst. Ik heb namelijk ontdekt, dat ik niet alle gedrukte stukken, die over den toestand van dat eiland licht kunnen verspreiden, heb geraadpleegd, maar dat mij — zoover mij tot nu toe gebleken is — twee belangrijke bijdragen zijn ontsnapt. De eerste is een „Rapport gedaen door den Predicant JUSTUS HEURNIUS, aengaende de gelegentheyt van 't eijlandt Ende, tot het voortplanten van de Christelijcke religie, 1638," geplaatst in de „*Bijdragen tot taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië*," uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië te Delft, D. III, bl. 251—258. Dit stuk bevat menige bijzonderheid, die onze geographische kennis van het eiland verrijkt, en toont tevens dat de betrekkingen der compagnie met Flores van veel oudere dagteekening zijn, dan uit bl. 171 van mijn opstel is op te maken. De tweede bijdrage strekt tot aanvulling van hetgeen op bl. 168 van mijn opstel gezegd is. 't Was mij niet ingevallen, de „Preliminary Dissertation" door CRAWFURD vòòr zijne in 1852 uitgegeven „*Malay Grammar*" geplaatst, daarbij op te slaan. Dezer dagen dit stuk raadplegende, met het doel om te zien wat daarin over de taal der Dajaks op Borneo was gezegd, werd ik verrast door op bl. XCIV, XCV en CCXXIII—CCXXVI eenige berigten en opmerkingen aangaande de talen van Flores te vinden, door den schrijver geput of afgeleid uit hetgeen hem door Boeginesche han-

delaars, op dat eiland gevestigd, was medegedeeld. Welligt wordt mij later de gelegenheid aangeboden om mijn stuk over Flores omgewerkt en vermeerderd andermaal het licht te doen zien; doch mogt mij dit niet vergund worden, dan vlei ik mij toekomende beschrijvers onzer Indiën eene dienst te doen, met hen ook op deze bronnen voor de kennis van een nog zoozeer verwaarloosd eiland te wijzen.

Hoogachtend, enz.

AMSTERDAM,
5 Januarij 1856.

P. J. VETH.

Dikwijls en sedert lang hebben wij opmerkzaam gemaakt op de behoefte, die er voor 't Gouvernement bestaat, om ambtenaren in zijne dienst te hebben, die de Chinesche taal verstaan. Eindelijk schijnt de regering die behoefte te gevoelen, en, gelijk in meer zaken, de raadgevingen te willen opvolgen, die haar van deze zijde gegeven worden. Zij doet dat altoos wel schoorvoetende en zonder zelfs in de verte te erkennen, dat wij haar hebben voorgelicht en aangespoord — maar als zij het maar doet, dat is voor ons al de voldoening, die wij verlangen.

Door den Gouverneur-Generaal DUYMAER VAN TWIST zijn aan het Ministerie van Koloniën voorstellen gedaan, de strekking hebbende, om in de behoefte aan ambtenaren, die met de Chinesche taal bekend zijn, te voorzien. Op die voorstellen is door den heer PAHUD te kennen gegeven, dat er geene bedenkingen tegen bestaan, om, voor Gouvernements rekening, een paar jongelingen naar China te zenden, ten einde daar zich in het Chineesch te oefenen.

Reeds heeft het Gouvernement, naar men ons verzekert, daarvoor twee jongelingen gekozen, namelijk J. L. ALBRECHT en M. VON FABER, die beide hunne vorming en opleiding gehad hebben in het instituut Herwijnen bij Buitenzorg. Zij zullen naar Canton vertrekken en daar bij en onder het onmiddelijk opzigt van den Nederlandschen konsul geplaatst worden. De staat voorziet in al hunne behoeften van wat aard ook, als boeken, instrumenten, kleeding enz.; waarvoor jaarlijks *f* 3000 voor elk hunner is toegestaan. Zijn hunne studiën volbragt, dan treden zij, als Chinesche translateurs, in Gouvernements dienst, en zullen zij tevens belast worden met de opleiding van eenige andere jonge lieden.

't Verheugt ons niet weinig, dat deze maatregel genomen is, en niet minder, dat men daarvoor twee „inlandsche kinderen" genomen heeft, die hunne geheele opvoeding in Indië hebben ontvangen. Hartelijk wenschen wij, dat beiden zich met ijver en kracht zullen toeleggen op hunne studiën en in alle opzigten zullen beantwoorden aan 't geen men van hen verwacht. Dat zij bedenken, dat veler oogen op hen zijn gevestigd, sommigen die niet willen, dat men aan „inlandsche kinderen," niet in Nederland opgevoed, dergelijke betrekkingen opdraagt, en die daarom met scherpe blikken zullen toezien, of niet uit hun gedrag en hunne verrigtingen argumenten zijn te putten voor hun geliefkoosd stelsel: geene ambtenaren in Indië, dan dezul-

ken die in Nederland zijn gevormd. Maar anderen, en daar onder wij, hopen ook weder in deze beide jonge lieden, gelijk in zoo veel anderen, te kunnen aantoonen, dat het een jammerlijk vooroordeel is, wanneer men beweert: in Indië zelf is geen opleiding van goede ambtenaren mogelijk.

's GRAVENHAGE, 7 Januarij 1856.

Mijnheer de Redakteur,

Het schijnt niet te onpas, om, terwijl thans krachtige pogingen aangewend worden om gelden bijeen te brengen ter leeniging der groote rampen in de Molukko's, te weeg gebragt door aardbeving en brand, in openbare herinnering te brengen, dat *in Indië*, toen van daar hulp verlangd werd, de volgende sommen door de ingezetenen zijn verzameld:

1°. Voor de slagtoffers van den brand te Paramaribo in 1821, blijkens de *Bataviasche Courant* van den 23 Augustus 1823 . . *f* 10,000.

2°. Voor de slagtoffers van den watersnood hier te lande in 1825, volgens de *Bataviasche Courant* van den 1 Februarij 1826 *f* 104,950.

3°. Voor de slagtoffers van den watersnood hier te lande in het laatst van 1854, zoo de optelling juist is, ... *f* 120,000.

4°. Voor de vrijwillige leening in 1844, bestemd om 's lands krediet te redden, eene som, welke bezwaarlijk te schatten is, maar denkelijk wel zal bedragen hebben . . . . . *f* 200,000.

Moge deze optelling een spoorslag te meer zijn tot ruime deelneming in de verlangde ondersteuning voor de Molukko's.

Te dezer gelegenheid nemen wij nog de vrijheid te vermelden, dat in October 1822 zeer groote verwoestingen aangerigt werden, door de uitbarstingen van den berg Galoengoeng, in de Preanger-landen op Java, en dat toen, tot hulp der ongelukkigen, *in Indië* werd bijeengebragt, volgens de *Bataviasche Courant* van den 2 Augustus 1823, eene som van *f* 9,838, behalve verstrekkingen in natura. Het blijkt niet dat Nederland destijds eenige hulp geboden heeft. De ramp was echter *zeer* belangrijk. Er waren omgekomen 4,011 menschen, 713 buffels, 140 runderen en 105 paarden en er waren vernield 114 kampongs of dorpen en een groot getal waterleidingen voor de rijstvelden.

Voor de slagtoffers van gebrek aan voedsel in Damak en Grobogan en in andere gedeelten van midden-Java, verleenden de ingezetenen van Indië hulp. De ramp die Java trof was groot; er bezweken welligt *honderd duizend* menschen in het tijdvak van 1846—1849. Nederland gaf geene bewijzen van belangstelling.

Nog wordt aangeteekend, dat, blijkens bl. 372 van den eersten jaargang der *Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap* alhier, voor het standbeeld van den op Bali gesneuvelden Generaal-Majoor MICHIELS, of eigenlijk voor het gedenkteeken, dat onlangs te Weltevreden bij Batavia geplaatst is, ter nagedachtenis van hem en de menigvuldige braven der land- en zeemagt, *die voor de handhaving van Neêrlands gezag in Indië*, se-

dert 1816, *aldaar den heldendood zijn gestorven*, in Indië zelve bijeengebragt is *f* 12,668, en in Nederland, behalve eene bijdrage van *f* 600 door het Koninklijke Huis, *slechts f* 42.50! Hoe men daarover in Indië gesticht was, blijkt uit de inhuldigings-rede van den predikant A. A. T. MOUNIER, in 1855, te Batavia gedrukt; en welke redenen voor die weinige belangstelling in Nederland aangevoerd kunnen worden, blijkt uit de bladz. 127—135 van den „*Nieuwen Spectator, krijgs- en geschiedkundig tijdschrift voor Néerland's land- en zeemagt*", jaargang X n°. 3. Die redenen zijn dáár drieërlei. 1°. *de wijze, de tijd en de plaatsen*, waarop de uitnoodiging tot deelneming is gedaan. 2°. Het *misbruik*, dat hier te lande gemaakt wordt van het oprigten van standbeelden en gedenkteekenen en van het rondzenden van inteekenlijsten, en 3°. *Gebrek aan sijmpathie* voor wat men in Indië denkt, zegt en doet.

In den *Spectator* worden deze redenen aldus toegelicht. Ad 1um. „De Amsterdamsche en Rotterdamsche koopman stelt belang in Indië, voor zoo ver het de veiligheid der Handel-maatschappij en de geldelijke bijdragen der Indische schatkist betreft, maar meer niet; en in den Haag, dat broeinest van alle kleingeestige kuiperijen, waar flaauwheid en onverstand den staf zwaaijen, heeft men wel wat anders te doen, dan zich bezig te houden met wat alleen de eer en den krijgsroem van Nederland betreft." Ad 2um. „Mijn Hemel! waar zouden wij ophouden, wanneer wij alle standbeelden en gedenkteekenen wilden opsommen, die in de laatste twintig jaren in ons gezegend vaderland zijn verrezen! Och God!" zegt men zuchtend: „alwêer eene inteekeningslijst. Wie moet er nu wêer een standbeeld hebben?" En ad 3um. „Men zoude in ons land veel meer hart en sympathie hebben voor wat men in Indië denkt, zegt en doet, wanneer men in de uiting dier gedachten en in de handelingen in Indië, werkelijk de uiting der *openbare meening* kon herkennen. Maar dat is het juist, wat men niet kan; integendeel, hier in Nederland heerscht bij velen de overtuiging, dat er in Indië geene openbare meening bestaat, of ten minste, dat die niet vermogend is om zich te uiten. Wij gelooven, dat in Indië niets kan gezegd of gedaan, niets kan geschreven of gedrukt worden, dan met voorkennis en goedkeuring van de regering. De Gouverneur-Generaal is dáár alles. Alles wat van Indië uitgaat, is dus, niet de uiting van het gevoelen van het algemeen, maar de uiting van den wil van *één* mensch. Alles in Indië is aan banden; eene vrije uiting der gedachten is daar onmogelijk."

Zonder de waarde van deze aldus toegelichte redenen te beoordeelen en vertrouwende dat, in Indië, de openbare meening wel degelijk zal hebben medegewerkt om dáár krachtige hulp te bieden aan de slagtoffers der rampen, door welke de Molukko's op nieuw geteisterd zijn, hopen wij, dat alsnu ook in Nederland ondubbelzinnig blijken zal, dat er waarlijk gehecht wordt aan hetgeen men in Indië denkt, zegt en doet, zóó in het belang van Indië, als in dat van Nederland.

Ik ben, Mijnheer de Redakteur,
Uw Dienstwillige dienaar.

N. N.

Wij zijn in de gelegenheid, een paar voorbeelden mede te deelen van aller zonderlingste uitspraken van *inlandsche* regtbanken op Sumatra. Als men met de denkbeelden en begrippen van inlanders omtrent het regt bekend is, dan zal men daarin niets ongewoons vinden; maar als men daarbij bedenkt, dat die uitspraken door *het Europesche gezag* zijn bekrachtigd, dan zal de verwondering over dit laatste wel algemeen zijn.

In 1851 of 1852 deed een hoofd-officier van het Indische leger eene inspektie-reis over Sumatra. 't Is ons onbekend, hoe veel koeli's hij, op zijne deklaratie van reis- en verblijf-kosten, aan 't Gouvernement in rekening bragt, maar zeker is het, dat zijne geheele bagage van Solok naar Padang Pandjang door één enkelen koeli werd gedragen, ofschoon zij, volgens de opgave van den eigenaar, *f* 550.00 waard was! Nu verhaalde die koeli, dat hij, op het grondgebied der negeri Goegoe, behoorende onder den kontroleur te Padang Pandjang, door drie personen was aangevallen, die zich meester maakten van de bagage die hij droeg. De zaak kon niet tot klaarheid worden gebragt, indien de koeli niet kon bewijzen, de waarheid te hebben gesproken. Maar evenmin kon men den koeli bewijzen, dat hij onwaarheid had gesproken.

De inlandsche hoofden echter, die wel begrepen, dat het met de bagage van eenen hoofd-officier geen gek scheren is, en die zeer goed bemerkten, dat hier betalen de eisch was, velden een „hoekoman kabaïkan" of vonnis, waarmede de eigenaar der bagage ongetwijfeld volkomen genoegen kon nemen. Zij besloten, namelijk, dat de negéri, waartoe de koeli behoorde, en de negeri op wier grondgebied de roof zou gepleegd zijn, ieder voor de helft de opgegeven waarde der vermiste goederen zou vergoeden.

In 1852 werd bij een der officieren van het garnizoen te *Fort de Kock* ingebroken. Men ontvreemdde dien officier, bij die gelegenheid, almede volgens zijne eigene opgaaf, voor eene waarde van *f* 370 of daaromtrent. Er was geen enkele grond, om een bepaald persoon van die diefstal te beschuldigen. Toen nam men maar, op goed geluk, den eersten den besten vagebond daarvoor in hechtenis. Die man was verstandig genoeg, om uit de gevangenis te ontvlugten, zoodra hij de kans daartoe schoon zag — maar nu was het natuurlijk zeker, dat die man de schuldige moest wezen. Zoo dacht de rapat (geregtsraad) er ten minste over, want zij veroordeelde zijne bloedverwanten tot de betaling van de helft der waarde van de ontvreemde goederen. En aan die betaling werd gevolg gegeven.

Wanneer wij nu nog melden, dat de hoofdofficier en officier, waarvan hier sprake is, in naauwe bloedverwantschap stonden tot zeer aanzienlijke hoofdambtenaren van Sumatra's Westkust, dan willen wij daarmede niet te kennen geven, dat bij de regtsbedeeling der inlandsche regtbanken, onder den invloed en de leiding van het Europesche bestuur, ook op familiebetrekkingen wordt gelet. Mogt de lezer er die gevolgtrekking uit afleiden, dan is dat voor zijne verantwoording. Zelfs bedoelen wij dat er niet mede, wanneer wij nog het volgende verhalen.

Omstreeks denzelfden tijd, waarin de beide medegedeelde voorvallen plaats grepen, werd een Maleijer beschuldigd van diefstal te hebben gepleegd, ten

huize van een armen tweeden luitenant, die geene voorname bloedverwanten had. Maar toen maakte de Gouverneur van Sumatra's Westkust gebruik van zijne bevoegdheid, om dien beschuldigde naar de Europesche regtbank te verwijzen. 't Gevolg daarvan was, dat in die zaak regt gedaan werd naar onze Europesche begrippen, en daarbij van schadevergoeding, door de bloedverwanten of de stamgenooten (soekoe) des beschuldigden, geen sprake was. De arme tweede luitenant, wat ook de uitslag van het proces mogt wezen, was het hem ontstolene voor goed kwijt, en dus niet zoo gelukkig als de straks genoemde officieren, aan wie men vergoedde wat hun ontvreemd was.

's Hage,
2 Januarij 1856. *Een oud-ambtenaar van Sumatra's Westkust.*

Dezer dagen is een voor het Indische leger zeer belangrijk besluit genomen. Wij nemen de vrijheid daarop vooral ook de ouders in Indië opmerkzaam te maken, en daarom deelen wij het mede.

De Ministers van Koloniën en van Oorlog, als daartoe van de Koning de vereischte magtiging hebbende bekomen, hebben ter kennisse gebragt van allen, die daarbij belang mogten hebben, dat er in dit jaar gelegenheid zal bestaan tot plaatsing van een dertigtal jongelieden als kadet voor het wapen der artillerie in Oost-Indië, bij de koninklijke akademie voor de zee- en landmagt, *en wel geheel voor rekening van de koloniale geldmiddelen;* zullende die plaatsing geschieden onder gehoudenis nogtans, dat, overeenkomstig art. 18 van het reglement voor gezegde inrigting, de ouders of voogden zich vooraf bij borgtogt verbinden, om de uit de Indische fondsen ten behoeve van hunne zonen of pupillen, te verstrekken sommen terug te betalen, ingeval die jongelingen hunne bestemming niet volgen, het geval van overlijden alleen uitgezonderd. Deze bekendmaking is voorloopig gedaan, opdat de ouders of voogden hunne zonen of pupillen bij tijds zouden kunnen doen voorbereiden tot het vergelijkend examen, hetwelk omstreeks het midden der maand Julij aanstaande te Breda tusschen de adspiranten, die naar gezegde plaatsing zullen dingen, zal worden gehouden, en waaromtrent te zijner tijd eene bepaalde oproeping zal geschieden.

Wij nemen de vrijheid ons eene aanmerking op deze dispositie van de Ministers van Koloniën en Oorlog te veroorloven. Wij juigen den maatregel toe, om voor rekening van den lande, jongelieden tot officieren bij het wapen der artillerie in Indië op te leiden; wij keuren niet minder goed, dat de keuze dier jongelieden bij een vergelijkend examen zal worden bepaald, en wij prijzen het, dat men reeds eenigen tijd vooraf dat voornemen te kennen geeft, opdat de ouders of voogden hunne zonen of pupillen bij tijds kunnen voorbereiden voor dat examen. Maar wat wij afkeuren, is, dat men die tijdsruimte zoo kort heeft genomen. Immers thans zijn de jongelieden, die in Indië hunne voorloopige opleiding ontvingen, bij voorbeeld zij die op het instituut Herwijnen bij Buitenzorg geplaatst zijn, uitgesloten van de mededinging. Had men de tijdsruimte op het dubbelde bepaald, dan zou er voor de ouders in Indië gelegenheid zijn,

om hunne zonen, die zij daarvoor geschikt rekenen, ook te laten voorbereiden en herwaarts te zenden, om bij het te houden vergelijkend examen te konkurreren.

't Is immers de bedoeling niet, om dit onmogelijk te maken? Wij mogen dit niet veronderstellen, hoewel het er al den schijn van heeft.

Alleen die Indische ouders, wier kinderen reeds in Nederland op 't een of ander instituut zijn geplaatst, kunnen hunne zonen thans in het voorregt doen deelen, dat wordt aangeboden. Wij hopen, dat velen daarvan gebruik zullen maken, en dat onder de adspiranten, die als kadets worden aangenomen, een groot aantal „inlandsche kinderen" zal wezen. Dat is almede in 't belang van het Indische leger, want de ondervinding heeft geleerd, dat vooral ook uit hen zeer voortreffelijke officieren zijn voortgekomen, die door kennis, ijver en moed hebben uitgemunt.

Mijnheer de Redakteur!

Daar gij, ook om Uwe vroegere op Java bekleede betrekking, ongetwijfeld nog veel belang stelt in 't geen er met het *Bestuur der Protestantsche Kerk in Nederlandsch Indië* al zoo plaats grijpt, deel ik U een paar bijzonderheden mede, die een mijner vrienden te Batavia mij, in eenen met de laatste mail ontvangen, brief heeft gemeld.

De heer baron DE KOCK, lid van den raad van Indië, is president van dat *Bestuur*. De leden zijn tevens gedeeltelijk leden van den Kerkeraad te Batavia. Nu werd door den heer DE KOCK vergadering belegd van het *Kerkbestuur* op een Dingsdag, welke dag door den *Kerkeraad* is gekozen tot het houden van zijne *gewone* bijeenkomsten. Op die omstandigheid werd de heer DE KOCK opmerkzaam gemaakt, maar desniettemin bleef hij bij zijn voornemen. De bedoelde leden waren dus bij de vergadering van het *Kerkbestuur* niet tegenwoordig. Vele besluiten, ook sommigen van gewigt, werden in die zitting genomen. In de volgende vergadering werden de notulen daarvan voorgelezen. Na deze lektuur werd de bedenking gemaakt, of, op grond dat de voorzitter te voren *wist*, dat de laatst gehouden vergadering niet voltallig zijn kon, de daarin genomen besluiten wel als van kracht te zijn konden worden beschouwd. Het resultaat der daarover gehouden deliberatiën was, dat de genomen besluiten voor niet genomen werden gehouden.

Zoowel uit dit voorval, als uit andere omstandigheden schijnt te blijken dat er in het *Kerkbestuur* eene oppositie-partij bestaat. Ik kan dat niet afkeuren. Juist door zulk eene oppositie zal er leven en werkzaamheid wezen, en tevens een krachtige prikkel, om toe te zien, dat geene verkeerde handelingen worden gepleegd. 't Is alleen maar te wenschen dat die oppositie niet in eenen persoonlijken strijd ontaardt, maar zich uitsluitend op het terrein der belangen van de kerk beweegt. Tot dus verre schijnt zij dit te doen.

Ik hoop, Mijnheer de Redakteur, dat Gij aan deze mededeeling wel eene plaats in Uw veel gelezen Tijdschrift zult willen verleenen.

ARNHEM,
8 Januarij 1855.

A. A.

Onder de hervormingen, die wij bij verschillende gelegenheden als wenschelk hebben voorgesteld, behoort ook de afschaffing van het zoogenaamde „koffij-servituut", rustende op eenige landen in de provincie Buitenzorg. Het drukkende van dat servituut is onder anderen beschreven in het 1e deel der *Reis over Java, Madura en Bali* van Dr. W. R. VAN HOËVELL, en tevens is bij die gelegenheid met kracht op de afschaffing van deze verouderde instelling aangedrongen.

Wij zijn gewoon aan miskenning en hoon, juist om de hervormingen in Indië, die wij voorstaan; maar wij zullen nu langzamerhand tevens gewoon worden aan het zonderlinge verschijnsel, dat men, te midden dier miskenning, doet wat wij verlangen en onze raadgevingen opvolgt.

De laatste mail, die wij zoo even ontvangen, brengt ons althans weder het verblijdend berigt, dat ook dat hatelijk en drukkend „koffij-servituut" eindelijk is ingetrokken. De Gouverneur-Generaal DUIJMAER VAN TWIST, die, wat men ook tegen hem moge hebben, zoo menigen krachtigen stap op den goeden weg heeft gedaan, bepaalde in zijne ordonnantie van 22 November l.l. (*Staatsblad* no. 75): „Wordt opgeheven de verpligte teelt en levering van koffij, ten behoeve van het Gouvernement van Nederlandsch Indië, rustende op de landen Tjawi en Pondok Gedeh, Tjidjeroek, Tjomas, Dermaga en Sidang Barang, Kampong bahroe, Bloeboer, Tjiseroa en Tjikoppo, allen gelegen in de afdeeling Buitenzorg."

Wij wenschen den heer VAN TWIST met deze voortreffelijke regeringsdaad van harte geluk, en hopen dat hij, vóór zijn vertrek uit Indië, nog veel in dezen zelfden geest zal tot stand brengen.

Het besluit van den Gouverneur-Generaal van 5 December l.l. bewijst, dat wij goed onderrigt waren, toen wij in ons vorig nommer zeiden: „Indien wij beter onderrigt zijn dan de heer ROCHUSSEN (en wij menen dit te zijn), dan *zal* de verlaging der zoutprijzen tot hun vorig bedrag niet meer geschieden, maar dan heeft dit op dit oogenblik reeds plaats gehad. Immers wij weten zeker, dat de Gouverneur-Generaal reeds in September l.l. in 't bezit was eener ministeriële aanschrijving, waarbij hem werd opgedragen, om die prijzen terug te brengen tot de som, die zij vóór de afschaffing der bazar-pachten bedroegen."

Thans vernemen wij, met de zoo even ontvangen mail van Januarij, dat de Gouverneur-Generaal, bij besluit van 5 December l. l. met intrekking van het besluit van 8 Augustus 1855 no. 12, bepaald heeft: dat de prijs voor welken het zout van Gouvernementswege op Java en Madura verkrijgbaar is gesteld, te rekenen van af den 1sten Januarij 1856, werdt teruggebragt tot het cijfer, waarvoor het verstrekt werd vóór 1 Januarij 1852, namelijk op *f* 5,100 en *f* 6,80 recepis den pikol.

De Molukkse eilanden.

V.

De verschillende inlandsche regeringsvormen in de Molukkos.

In de regeringsvormen, die van de vroegste door de geschiedenis bewaarde tijden, in de landen welke wij onder de benaming van „de Molukkos" begrijpen, hebben bestaan, wordt een aanmerkelijk onderscheid aangetroffen. En dit verdient vooral daarom onze bijzondere opmerkzaamheid, dewijl, behalve het onderling verschil dat wij op het oog hebben, deze regeringsvormen in vele opzigten afwijken van die, welke in de andere bezittingen der Nederlanders in Indië, en bijzonder op Java, de hoofdzetel van allen, zijn gevestigd geworden.

Van het leenroerig stelsel, waarvan zich de overblijfselen op Java overal nog zoo kenbaar vertoonen, is in de gansche Molukkos geen spoor voorhanden. Op Java, voorheen verdeeld tusschen twee of drie magtige vorsten, vindt men allerwege de eenhoofdige regering, in eene regelmatige afdaling van het gezag, van den vorst op den regent, van den regent op het distriktshoofd, en van het distriktshoofd op het dorpshoofd, gevestigd. In die landen, welke onder de Gouvernementen, nu residentiën, van Amboina en Banda begrepen zijn, treft men integendeel eene menigte aan van kleine, op zich zelf staande vorstjes, die de titels van „radja", van „pati" en van „orang kaja" voeren, doch die geene magt bezitten dan die, welke zij dadelijk van het volk zelf ontleenen, zoodat aldaar tusschen het volk én den vorst geen ander gezag bestaat. In de eigenlijk gezegde Molukkos, of in die landen, welke onder de residentie Ternate staan, is daarentegen de regeringsvorm monarchaal, en dus geheel anders dan in de landen van Amboina en Banda; doch de magt van den vorst is ook hier bepaald door het gezag van de rijksraden en grooten, 't geen deze instellingen wederom van die op Java doet verschillen.

Men kan alzoo zeggen, dat in de Molukkos twee onderscheiden inlandsche regeringsvormen bestaan, de eene republikeinsch, de andere monarchaal, doch beide van die van Java verschillende. Wij zullen trachten, die twee regeringsvormen wat meer van nabij te schetsen.

In het eerste hoofdstuk hebben wij gezien, dat de meesten der landen in Amboina alleen door volkplantingen zijn bewoond geraakt, en dat hoogstwaarschijnlijk van de menigte eilanden, die den archipel der Molukkos uitma-

ken, slechts de drie groote eilanden Ceram, Boeroe en Gilolo eene oorspronkelijke bevolking gehad hebben.

Wij hebben verder eenige van de eerste dezer volkplantingen aangewezen, die zich sedert zoo veel hebben vermenigvuldigd, als er thans radja's, pati's en orang kaja's op de landen, onder Amboina gelegen, gevonden worden, en van de uitgestrektheid van welker gebied men zich een denkbeeld vormen kan, wanneer men nagaat dat zich alleen op de kust van Hitoe, het westelijk gedeelte van Amboina, zeven en dertig, en op Noessa Laut, eên eilandje van slechts weinige mijlen in den omtrek, zeven van die radja's, pati's, of orang kaja's gevestigd hebben.

Elk dezer inlandsche hoofden is de eerste magistraatspersoon van een onafhankelijk gemeenebest, hetwelk zich met de overigen soms wel vereenigt tot onderlinge verdediging en bescherming, doch overigens daarmede in het huishoudelijke niets gemeens heeft.

Het gemeenebest zelf bestaat in een dorp of negeri, en verder in drie, vier of meerdere soä's of buurten, die elk een hoofd, onder de benaming van „kapala soä," erkennen. De velden of tuinen, tot zoodanig dorp behoorende, bezitten de ingezetenen in het gemeen, zonder dat er eene duidelijke afscheiding van eigendom bestaat; ofschoon, door eene onderlinge verdeeling, aan elk de vruchten, van hetgeen hij of zijne voorouders geplant of gezaaid hebben, verzekerd blijven.

Ieder negeri heeft een openbaar raadhuis, geschikt voor de volksvergaderingen. De radja, pati of orang kaja zit daarin voor; alle ingezetenen, die den mannelijken ouderdom bereikten, hebben daarin zitting en stem.

In deze volksvergaderingen worden alle zaken, de negeri betreffende, voorgebragt en overwogen. De beslissing van het volk wordt de wet, van welke de radja, pati of orang kaja alsdan de uitvoering heeft. Hij wordt daarin geholpen door twee of drie „marinjo's" of schouten, naar mate van de grootte der negeri.

Belastingen bestaan er niet, maar wel eene negeri-kas, tot welke elk ingezeten, naar mate van zijn vermogen en naar gelang van de behoefte, bijdraagt. De radja, pati of orang kaja doet van het gebruik der gelden rekening en verantwoording in de volksvergaderingen.

De waardigheid van den radja, pati of orang kaja is erfelijk in zijn geslacht, doch daaruit werd voorheen de persoon door de volkskeuze bepaald. Het Nederlandsch bestuur heeft reeds vroeg deze benoemingen aan zich getrokken.

De radja's, pati's of orang kaja's hebben geen inkomsten van de negeri, maar alleen de dienst van een zeker getal personen, die „orang kwarts" genaamd, en bij toerbeurten uit de ingezetenen genomen worden. Hun getal is grooter of kleiner, naar mate van de volkrijkheid van de negeri. Zij verrigten voor hen den veld-arbeid en de huisselijke diensten, die gevorderd worden.

Deze vorm van regering, die aan de ingezetenen eene hooge mate van vrijheid geven moet, kon echter niet berekend zijn, om met vereende magt

eenen vijandelijken aanval af te weren. Van daar dat de meeste dezer negeriën, bijzonder op Ceram, al vroeg door de koningen van Ternate en Tidore zijn overheerd geworden, aan welke zij daardoor eene geringe schatting verschuldigd werden, doch welke anders geene verandering in hunne wijze van bestuur maakten. Twee faktiën echter ontstonden hierdoor onder hen, namelijk de „Oelisiva's" en de „Oelilimas", dat is: zij hielden het met het gespanschap van negen, of met dat van vijf. De eerste dezer faktiën schijnt gezien te hebben op de Ternatanen, die negen rijksraden nevens hunnen koning hadden; de andere op de Tidorezen *).

Niettegenstaande deze overheersching, hebben de ingezetenen meer dan eens beweerd, onder de gemelde koningen te staan, meer als vrienden, dan wel als onderdanen, gelijk ook de schatting van sommige dorpen niet hooger liep dan slechts eenige stroomatten †).

Vóór de afschaffing der vier koningen op de Bandasche eilanden, schijnt nagenoeg een zelfde vorm van bestuur, als op de Ambonsche eilanden, te hebben bestaan, echter met dit onderscheid, dat hunne hoofden uit de oudsten des volks werden gekozen en hunne waardigheid niet erfelijk bezaten. Zij hadden bovendien eenen „sjabandar," wiens bediening was, de zaken van den handel te regelen en voor te dragen, en wiens invloed, zoo wel als die der priesters, zeer groot moet geweest zijn, hoewel buiten de toestemming des volks geen besluit ten uitvoer mogt gebragt worden §).

Wij hebben gezien, met welk eene hardnekkigheid deze volkeren hunne onafhankelijkheid verdedigd en hoe zij getracht hebben die staande te houden. Met hunne uitroeijing is ook hun regeringsvorm verloren gegaan.

In de landen van Ternate, was van de eerste tijden af, ofschoon zij, gelijk wij gezien hebben, al vroeg onder het gezag van koningen geraakt zijn, de koning echter geen alleenheerscher van het rijk. Wij zullen van Ternate alleen den regeringsvorm beschrijven; die van Tidore en Batsjan komen in de hoofdtrekken daarmede overeen.

De koning verkiest drie staatsdienaren, zoowel tot zijne raadslieden, als om de bevelen des rijks te doen ten uitvoer brengen. De eerste is de „begoegoe" of rijksbestierder, door wiens handen alle zaken gaan. De tweede is de „kapitein-laut" of de bevelhebber ter zee. De derde is de „kimelaha marasoli," die het ambt van „hhoekom" of opperregter bekleedt **).

Behalve deze staatsdienaren zijn er vier andere rijksraden, gekozen uit de aanzienlijksten des volks. Hun titel is: van den eersten „marasaili," van den tweeden „limatoe," van den derden „temagola," en van den vierden „tomailoe." Alle vier te zamen werden met den kollektieven eernaam van „marasaöli" aangeduid.

Voorheen was hunne magt zeer groot. Zij verkozen en huldigden den koning. In hun afwezen, of zonder hunne toestemming mogt de koning

*) Val. A. Z. p. 81.
†) Val. B. M. p. 105.
§) Val. B. B. p. 35 en volgende.
**) Val. B. M. p. 97.

niets besluiten over zaken de welvaart des rijks betreffende. Zij moesten allen in de staatsvergaderingen aanwezig zijn, en bij afwezigheid van een of meer hunner moesten de zaken uitgesteld blijven. Zij hadden voorts niet alleen de magt, om te verbreken hetgeen de koning buiten hunne toestemming besloten had, maar zij konden ook, indien zij dit voor het belang van het rijk noodig oordeelden, dien koning van zijnen troon vervallen verklaren, en eenen anderen in zijne plaats daartoe verheffen, gelijk wij in koning MANDARSJAH daarvan het voorbeeld gezien hebben.

Zij werden ook genaamd „talabaha," dat is: de stutten of zuilen van het huis, zinspelende op de vier pilaren, door welke het gebouw, waarin de rijksvergaderingen gehouden werden, onderschraagd werd, en bij welke pilaren de „marasaöli's" hunne zitplaatsen hadden, als verbeeldende de vier zuilen van het rijk.

Toen hun al te groote magt een en ander maal aanleiding tot ongelegenheid had gegeven, zijn nader in de rijksvergaderingen toegelaten de „soa-siva's" of de negeri-(dorps-)heeren. Dit waren de hoofden der negeri's, tusschen welke het paleis des konings gelegen was. Zij moesten beloven het regt en de waardigheid van den koning te zullen voorstaan, en wogen alzoo tegen de magt der „marasaöli's" op. Eindelijk hadden nog in de staatsvergaderingen, als grooten des rijks, zitting, de vijf „sengadji's" of hertogen van Kolabo, Tolukko, Molud-djima, Molai-kokonorra en van Tobolive; doch dezen hadden slechts eene raadgevende en geene beslissende stem.

Veel is deze regeringsvorm verzwakt, sedert de leer van MOHAMED door de Ternatanen is aangenomen, alzoo sedert dien tijd aan eenige priesters toegang tot de rijksvergaderingen is gegeven, die daarin zeer veel invloed verkregen hebben; doch voornamelijk is al de klem daarvan verloren gegaan, sedert de Nederlandsche regering de benoeming der koningen aan zich heeft getrokken, en niet toestaat dat een ander dan de door haar gekozene gehuldigd wordt.

Volgens de oude wetten mogt de zoon als koning den vader niet opvolgen, maar ging de kroon over op een der broeders, of op de broeders of zusters zonen van den laatsten koning, zoodat de koninklijke waardigheid wel in hetzelfde geslacht of stamhuis bleef, doch de overgang niet in de nederdalende, maar in de zijlinie plaats greep.

Bij de verkiezing werd op het regt van eerstgeborenen niet gelet, maar viel dikmaals de keus op den jongsten in jaren, wanneer hij uitstekende bekwaamheden bezat, of van zijne moeders zijde van hooger geboorte of edeler afkomst was, dan de anders regthebbende op de kroon.

Deze rijkswetten betrekkelijk de verkiezing zijn echter dikwijls overtreden, gelijk men gezien heeft, dat velen der koningen door hunne zoons zijn opgevolgd.

De koningen in de Molukkos regeerden voorts hunne uitgestrekte wingewesten door „kimelaha's" of stedehouders, gelijk zij thans nog doen in die landen, welke onder hen gebleven zijn. Het was bij hen een regel van staatkunde, om geen verandering te brengen in de regering der landen;

welke zij door de wapens ten onder bragten. Hunne stedehouders hadden dus ook geene andere bemoeijenis, dan de schattingen in te vorderen, die aan de overwinnaars beloofd waren, en om in tijden van oorlog uit de veroverde landen vaartuigen en hulptroepen te trekken.

De koningen hadden voorts, zoo wel in hunne eigene, als in de overwonnen landen, eene tol van de in- en uitgaande goederen, waaraan echter meest de vreemdelingen onderworpen waren, als eene rekognitie voor de vrijheid van handelen. Wij hebben gezien, dat reeds vroeg deze tollen door de koningen van Ternate aan de Nederlanders zijn afgestaan, tot goedmaking van de kosten van den oorlog. Daar de Nederlanders vervolgens alle vreemdelingen van den handel uitsloten, zijn deze tollen meest overal vervallen. Andere regelmatige belastingen werden in de Molukkos niet gevonden.

Het zou schijnen, dat onder zulke instellingen de rust en de veiligheid der volkeren volkomen moest verzekerd zijn; niets echter is verder van de waarheid dan deze stelling. De magt die de grooten, boven de dorpsheeren verheven, bezitten, om heerendiensten te vergen, en de menigvuldige gelegenheden die zij vinden, om daarvan gebruik te maken, doch voornamelijk een bijna volslagen gebrek aan regtsoefening, doen deze volkeren in een harder onderdrukking leven, dan misschien in eenig ander land van de wereld. Daar echter deze misbruiken niet tot het onderwerp behooren, dat wij behandelen, zullen wij daarop terug komen, wanneer wij spreken zullen van de gevolgen van het stelsel van extirpatie en van den tegenwoordigen staat der landen en volken in de Molukkos.

Hetgeen echter tot hier van de regeringsvormen is gezegd, heeft, wat de groote eilanden Gilolo, Ceram en Boeroe en vooral wat de twee laatsten betreft, alleen op de strandbewoners betrekking, die, zoo als wij reeds elders aanmerkten, zich meestal van andere landen daar hebben nedergezet. De waarschijnlijk oorspronkelijke bewoners dezer eilanden, wier getal als zeer groot wordt opgegeven, en die in de binnenlanden of gebergten zich ophouden en onder den naam van Alfoeren bekend zijn, leven, wat hun staatkundig bestaan aangaat, in eene volstrekte onafhankelijkheid, doch van eene andere zijde in eene soort van dienstbaarheid, die, als zeer opmerkelijk, onze aandacht behoort tot zich te trekken.

Daar de binnenlanden door Europeanen weinig of niet bezocht zijn, is men tot hiertoe bijna geheel onkundig omtrent het eigenlijk bestaan dezer volken. Al wat men van hen weet, is dat zij heidenen zijn, die onder den invloed leven van eene menigte bijgeloovigheden, welke door overlevering worden voortgeplant. Op de strandbewoners, die meestal Mahomedanen, en in eenige plaatsen Christenen zijn, zegt men dat zij neder zien als op eene soort van hoogere wezens, die in verlichting en magt hen verre te boven gaan, en hieraan schrijft men de gewilligheid toe, waarmede zij aan de verongelijkingen der strandbewoners zich onderwerpen *).

*) Raffles. *History of Java.* Vol. 1.

Daar echter vrees alleen het gevoel kan zijn, dat zij ten aanzien van de strandbewoners koesteren, vermijden zij zoo veel mogelijk allen omgang met hen; terwijl de laatsten ongaarne zien, dat zij met anderen in eenige aanraking komen. De behoefte aan lijnwaden en aan metalen, inzonderheid aan ijzer, is het alleen, waardoor zij genoopt worden van tijd tot tijd naar de stranden af te komen. Bij deze gelegenheid ziet men hen de vruchten van verscheiden maanden arbeid verruilen tegen een enkele parang, of voor een stuk grof lijnwaad van weinig voeten lengte zich tot diensten verbinden, die de waarde daarvan verre te boven gaan, en die hen in eene gedurige afhankelijkheid van de meesters hunner stranden doen voortleven; terwijl deze op hunne beurt, door magtiger meesters gedrukt, slechts weinig genot van deze dienstbaarheid hebben, waarvan de nadeelen aan de andere zijde zoo groot als verderfelijk in de gevolgen zijn *).

Met deze aanmerking over de Alfoeren, die wij elders niet hebben kunnen invoegen, besluiten wij dit hoofdstuk, om nu tot een meer beschouwend gedeelte van onzen arbeid over te gaan.

VI.

Algemeen overzigt van den eersten handel der Nederlanders in de Molukkos.

De instelling van het ligchaam der voormalige Oost-Indische maatschappij, geheel en alleen uit kooplieden bestaande, wijst reeds uit zich zelf genoegzaam aan, dat bloot eene spekulatie van handel de voorname drijfveer was van de eerste ondernemingen en verrigtingen der Nederlanders in Oost-Indië. Een ander blijk hiervan leveren die eerste verrigtingen zelve op; immers de eerste verbonden die zij sloten, toonen aan, dat de Nederlanders hunnen handel slechts vestigden op de toezegging van de inlandscho vorsten en volken, terwijl zij, na het sluiten dier verbonden, geene militaire bezettingen, maar alleen eenen koopman en eenige mindere bedienden stelden, om, gedurende het afwezen der schepen, die af en aan voeren, nieuwe koopmanschappen op te garen, en deze tot de terugkomst der schepen in gereedheid te houden.

Indien zij nu deze eerste ondernemingen deden met wel gewapende en bemande schepen, dan was dit niet met het oogmerk om veroveringen op de inlandsche vorsten en volken te maken, maar om de vrijheid van handel, die hun door hunne vijanden, de Spanjaarden en de Portugezen, betwist werd, des noods gewapenderhand te kunnen staande houden.

Hunne eerste ondernemingen vielen boven verwachting voordeelig uit, waartoe de toenmalige gesteldheid van zaken in de Molukkos voornamelijk veel bijdroeg.

Zij vonden aanvankelijk in deze gewesten geene andere mededingers, die hen op de Europesche markt schaden konden, dan alleen de Portugezen. Want hoezeer van de vroegste tijden af de handel in kruidnagelen in de

*) Forrest, *Voijage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée.* Paris 1780.

Molukkos door Arabieren en door Javanen van Sidajo, Giri, Toeban, Bantam enz. gedreven werd *), zoo was deze tak van handel thans merkelijk vervallen, of de specerijen, door deze inlandsche natiën verkregen, gingen toen niet verder dan de West van Indië; alzoo de weg, dien zij vroeger gevonden hadden door de woestijnen van Arabië en verder over de Roode Zee, om op die wijze in Europa ter markt gebragt te worden, sedert de ontdekking van de vaart om de Kaap de Goede Hoop, te kostbaar was geworden om langer gevolgd te kunnen worden. Bovendien was een der eerste verrigtingen van ALBUQUERQUE geweest om dezen weg voor den handel te sluiten †). De Portugezen, alzoo de eenige mededingers, die de Nederlanders in de eerste tijden in de Molukkos vonden, waren gemakkelijk te verdringen, wegens den algemeenen haat, waarin zij bij de inlandsche vorsten en volken stonden, die, hunne strenge overheersching moede, in elken vreemdeling eenen verlosser zagen, zoodanig dat de Nederlanders, die zich voor vijanden van de Portugezen verklaarden, in geen opzigt meer welkom konden zijn.

Waar dan ook de Nederlandsche schepen zich vertoonden, vonden zij gewillige helpers ter bereiking van hun hoofd-oogmerk, het vinden namelijk van eene gereede markt van specerijen.

Zoodanig toch was de afkeer der inlanders van de Portugezen, dat zij, op het bloot vooruitzigt van eenmaal van hen ontslagen te zullen worden, zich gewillig verbonden, om hunne waren aan geen ander, dan aan de Nederlanders alleen, te zullen verkoopen. Te Banda, alwaar deze zelfde beweegredenen niet bestonden, hebben wij gezien, dat zij van de inlanders eene diergelijke toezegging niet hebben kunnen verkrijgen, dan afgedwongen met de wapenen.

Terwijl dus de Portugezen de lasten droegen van kostbare en uitgestrekte bezittingen, trokken de Nederlanders de vruchten, althans grootendeels, die deze landen voortbragten; en daar deze vruchten alleen belast werden met hare scheepsvrachten, zoo behoeft het geen betoog, dat even als de Nederlanders thans het overwigt van den handel in de Molukkos hadden, zij dat zelfde overwigt op de markt van Europa konden en moesten verkrijgen.

Het kon dan ook niet anders, of de eerste ondernemingen der Nederlanders naar de Molukkos moesten, onder deze gunstige omstandigheden, boven verwachting voordeelig uitvallen.

Maar ook deze voordeelen waren te schitterende, om niet de ijverzucht van andere handeldrijvende natiën gaande te maken. Naauwelijks was het gelukkig slagen der Nederlanders bekend, of de Engelsche kooplieden vereenigden zich, op het voorbeeld der Nederlandsche, in eene maatschappij, en hunne schepen volgden welhaast die der Nederlanders in de Molukkos.

Deze nieuwe mededinging veranderde geheel en al het eerste plan, hetwelk de Nederlanders zich met betrekking tot den handel op de Molukkos

*) VAL. B. M., p. 14.
†) ROBERTSON, *An historical disquisition concerning ancient India*, p. 168.

hadden voorgesteld, om namelijk van daar alleen af en aan te varen; want daar zij geen regt hadden om aan de Engelschen eene gelijke bevoegdheid te betwisten, dan de, op zich zelve zeer onzekere, kontrakten met de inlandsche vorsten, zoo kon niets anders, dan eene dadelijke bezitneming van land, de gevreesde, en reeds met vrucht beproefde, mededinging stuiten.

Van hier dus ook de eerste noodzakelijkheid voor de Nederlanders geboren, om zich in de Molukkos te vestigen, en ten dien einde veroveringen te maken, iets waartoe de oorlog, in welken zij met de Portugezen gewikkeld waren, bovendien de gelegenheid aanbood.

De moed der Nederlanders, geprikkeld door het gevoel van hunne ontluikende onafhankelijkheid, en door de voordeelen reeds door den handel behaald, deed ook deze veroveringen gemakkelijker uitvallen, dan men zich had kunnen voorstellen. De magtige uitrustingen ten oorlog werden niet gevoeld, omdat de handel, te midden dier uitrustingen, van dag tot dag in bloei toenam, en de onkosten meer dan goedgemaakt konden worden uit den buit, die op den vijand werd behaald.

Maar eindelijk liepen deze overwinningen, die op zich zelve een voordeel waren, ten einde, en de tijd was niet ver af, dat men bemerkte dat de opbouw en het onderhoud van een aantal forten en garnizoenen een blijvende last was, die nu alleen op den handel drukte.

Hierbij ondervond men, dat de Nederlanders, ofschoon zij nu eenen vasten voet in de Molukkos hadden, evenwel de vaart der Engelschen, hunne gevaarlijke mededingers, op deze gewesten niet konden beletten. Daartoe werkte voornamelijk mede, eensdeels de bijna volstrekte onmogelijkheid, om alle de plaatsen in de Molukkos te bezetten, waar de Engelschen toegang konden vinden, en aan de andere zijde, wat men in dien tijd noemde de trouwloosheid der inlanders, die de kontrakten van alleenhandel, met de Nederlanders gesloten, niet nakwamen.

Daarbij kwam thans nog, dat de inlandsche volken, als de Makassaren en Javanen, den handel in specerijen of weder opnamen, of dien sterker dreven dan bij de eerste komst der Nederlanders in de Molukkos; hiertoe aangemoedigd, doordien zij thans koopers voor die produkten vonden, niet alleen bij de Engelschen, maar ook bij de andere Europesche natiën, die met hunne schepen, op het voorbeeld der Nederlanders en der Engelschen, nu ook Oost-Indië bezochten.

Deze vreemde natiën, doch inzonderheid de Engelschen, stonden derhalve in betrekking tot de Nederlanders, als bevorens de Nederlanders zelve tot de Portugezen hadden gestaan; de eerstgemelden namelijk trokken thans een groot gedeelte van de winsten van den handel, terwijl de laatsten alleen belast bleven met de onkosten, welke het in bezit houden van de veroverde landen allerwege vereischte.

Het eenzijdig belang van den handel maakte het derhalve onvermijdelijk noodzakelijk, om de Engelschen uit de Molukkos te weeren. Met de wapenen dit te beproeven, was eene zaak van zeer ver uitzigt, en ten eenenmale ongeraden, om de onzekerheid, waarin toen nog de Nederlandsche

staat verkeerde, ten aanzien van zijn staatkundig bestaan in Europa. Den oorlog tegen de Spanjaarden en Portugezen te voeren, was het middel om dat bestaan te verzekeren; men zou dit in de waagschaal gesteld hebben, door zich, met zulke magtige Europesche naburen, als de Engelschen, in eenen oorlog te begeven, en om dien voor te komen, moest men dan ook alle regtstreeksche aanleiding vermijden.

Wij hebben gezien, dat de Nederlanders, in dezen geest handelende, om in het jaar 1611 de Engelschen van Loehoe, en vervolgens in het jaar 1615 van Kambello, te doen verhuizen, hunne wapenen niet zelve tegen de Engelschen gewend, maar de inlanders, in opvolging der kontrakten, gedwongen hebben, om aan deze vreemdelingen een langer verblijf in hunne landen te ontzeggen. En deze maatregelen zijn door de Engelschen niet gewraakt. Men herinnert zich daarentegen, welke de gevolgen waren van het regtsgeding door den Gouverneur VAN SPEULT, in het jaar 1623, te Amboina tegen de Engelschen ingesteld.

In dezen tweestrijd, tusschen het eenzijdig belang van den handel, en het ongeradene, om het regt, hetwelk uit de kontrakten den Nederlanders tot den alleenhandel toekwam, met de wapenen tegen de Engelschen staande te houden, ontstond het denkbeeld om de kultuur der specerijen alleen op die plaatsen te behouden, welke met de daad in bezit gehouden werden, en om haar daarentegen op alle andere plaatsen uit te roeijen.

Met vrucht had men dezen maatregel in Banda en bijzonder op het eiland Run gebezigd, hetwelk, ten gevolge van de uitroeijing van den noten-muskaatboom aldaar, door de Engelschen der bezetting niet waardig was gekeurd.

De overweging daarbij, dat de schaarsheid van het produkt de waarde er van noodzakelijk moest doen rijzen, en de berekening, gegrond of ongegrond, dat er altijd nog eene genoegzame hoeveelheid overblijven zoude, om aan de vraag daarnaar op de Europesche markten te voldoen, gaf aan dit plan, dat zoo juist in de meer beperkte beschouwingen van den koopman paste, den meesten en gereedsten bijval.

Dit plan echter, zoo regtstreeks afwijkende van de verbonden en kontrakten, met de inlandsche vorsten en volken aangegaan, daar, volgens dit plan, in stede van de toegezegde bescherming, de eenige middelen van hun bestaan hun stonden ontnomen te worden, kon niet die spoedige uitvoering hebben, welke aan eene andere zijde de zaak scheen te vereischen.

De uitvoering van dit plan werd derhalve in den beginne ook alleen als eene straf toegepast op die vorsten en volken, die door hunnen handel met vreemdelingen gehouden werden, de bescherming van het Nederlandsch Gouvernement verbeurd te hebben. Toen echter de onmogelijkheid zich deed gevoelen, om door handelswinsten alleen de kosten te dekken, die tot onderhoud van wijd en zijd verspreide forten en garnizoenen vereischt worden, zag men ook tevens de noodzakelijkheid om bezuinigingen in te voeren, en deze dacht men door eene vermindering van omslag te zullen verkrijgen. Van dit tijdstip eerst, werd de extirpatie der specerij-boomen als een algemeene maatregel aangenomen, en in de geheele Molukkos ten uitvoer

gebragt, met uitzondering van de eilanden Amboina, Haroekoe, Saparoea en Noessa Laut, welke voor de kultuur der kruidnagelen, en van de eilanden Neira, Lontoor en Poeloe Ay, die voor de kultuur der noten-muskaat bestemd werden.

Het zal noodzakelijk zijn, in den loop van onze beschouwingen, de redenen nader te ontwikkelen, die wij nu slechts aangewezen hebben als de aanleiding tot het besluit, om de extirpatien algemeen te doen werken. Voor het oogenblik zal 't voldoende zijn aan te merken:

1°. Dat deze extirpatien de grondslag geworden zijn van het stelsel van bestuur hetwelk men in het vervolg op de Molukkos wilde toepassen, en zij daarom van dat oogenblik een der voornaamste bedingen moesten uitmaken van de verdragen, welke tusschen de Nederlanders en de Moluksche vorsten werden gesloten. De voorschriften hiervan vindt men in het traktaat, in den jare 1651 te Batavia met den koning van Ternate MANDARSJAH, en met den koning van Tidore SAIFODDIEN in het jaar 1667 aangegaan.

2°. Dat deze extirpatiën van den beginne af aan eene aanmerkelijke verandering moesten teweeg brengen in de betrekking, waarin de Nederlanders stonden tot de inlandsche vorsten en volken.

Het wordt dan ook belangrijk dit alles na te gaan, om voorts, in de extirpatiën zelve, de onmiddelijke uitwerselen te zien, welke dit stelsel gehad heeft. Beide deze onderwerpen verdienen eene afzonderlijke beschouwing.

VII.

Het gedrag der Nederlanders met betrekking tot de inlandsche vorsten en volken in de Molukkos.

Als de reden, waarom de Nederlanders, bij hunne eerste verschijning in de Molukkos, met zoo veel geestdrift door de inlandsche vorsten en volken ontvangen zijn, hebben wij aangegeven den verregaanden haat, waarin op dat tijdstip de Portugezen bij diezelfde vorsten en volken geraakt waren. In het historisch overzigt, hetwelk wij van de regering der Portugezen in de Molukkos genomen hebben, zijn de oorzaken, die tot dezen haat aanleiding hebben gegeven, meer of min ontvouwd, althans genoeg om geregtigd te zijn, daaruit het besluit te trekken, dat de verdrukking, waarover die vorsten en volken zoo luid klaagden, voortsproot: uit den hoogmoed der Portugezen en de daaruit geboren minachting voor de inlanders, uit hunnen, alle denkbeelden te boven gaanden moedwil *), en uit hunnen afkeer van elke andere godsdienst dan de Roomsch-Katholijke.

Bij de levendige zucht van de vorsten en volken om van dit juk ontslagen te worden, opende zich, bij de komst der Nederlanders, voor hen nog een uitzigt, hetwelk zoo veel heil beloofde voor het vervolg, als de onheilen groot waren geweest die zij ondervonden hadden onder de overheersching der Portugezen.

---

*) VAL. A. Z. p. 33.

Het vooruitzigt alleen op den meer voordeeligen handel, dien zij met de Nederlanders zouden kunnen drijven, waarvan de eerste door dezen gedane inkoopen ten bewijze verstrekten, ware genoeg geweest, om de genegenheid der inlanders te winnen. Maar toen zij nu het gedrag der Nederlanders ten hunnen aanzien, in vergelijk met dat der Portugezen, overwogen, deden nog veel grooter en gewigtiger beweegredenen zich voor, om zoo veel mogelijk zich nader aan de Nederlanders te verbinden.

De Nederlanders, die met regt op hunne magt en op hunnen moed mogten roemen, gedroegen zich ten aanzien der inlanders als eenvoudige en opregte kooplieden, waarbij de trots en de hoogmoed der Portugezen te zeer afstak, om niet den voordeeligsten indruk te weeg te brengen. De vorsten en volken meenden dus ook in de Nederlanders hunne gelijken, hunne bondgenooten, en niet hunne meesters te zien, wier magt hun dienstbaar kon zijn, om die der Portugezen te onder te brengen, en bij dit alles vertoonden zich de Nederlanders, in de gewigtige zaak der godsdienst, onzijdig en zeer verdraagzaam.

Geen wonder derhalven, dat toen de Nederlanders tot het besluit kwamen, om aanvallenderwijze in de Molukkos hunne wapenen tegen de Portugezen te keeren, zij hiertoe, van de zijde der inlandsche vorsten en volken, de meest gereede hulp en bijstand verkregen.

Alle verdragen, ten dien einde met hen aangegaan, liepen dus, behalven op den alleenhandel in specerijen, thans ook uit op onderlinge verdraagzaamheid in de godsdienst en onderlinge hulp en bescherming tegen den gemeenen vijand. Vroeg reeds ziet men den koning van Ternate, tot goedmaking der kosten van den nu ontstanen oorlog, alle zijne tollen, de voornaamste inkomsten van zijn rijk, aan de Nederlanders afstaan.

De bezadigdheid der Nederlanders ging zoo verre, dat in het jaar 1601, de admiraal VAN NECK de Portugesche schepen onder Tidore niet ging aantasten, dan na vooraf daartoe de toestemming van den koning van Ternate verzocht en verkregen te hebben *); en toen, in 1605, Amboina op de Portugezen veroverd was, en daarbij verscheidene landen, den koning van Ternate toebehoorende, aan de Nederlanders in handen vielen, zag men dezen des konings regt daarop eerbiedigen.

Maar niet zoo spoedig had de mededinging der Engelschen naar den handel in de Molukkos het Nederlandsch Gouvernement tot andere maatregelen genoodzaakt, en naauwelijks was daaruit ten laatsten het stelsel van extirpatie geboren, of men zag, bij eene opvolging van het vernieuwen der verdragen, die overeenkomsten telkens eene andere strekking verkrijgen.

De eerste uitroeijing der kruidnagelboomen vindt men aangeteekend in den jare 1635. Deze geschiedde met behulp der Nassausche vloot, op de kust van Ceram, in de landen van den koning van Ternate, en een bloedige oorlog, gedurende dertien jaren, in schijn met de stadhouders des konings, doch inderdaad met den koning zelven gevoerd, was daarvan het

*) VAL. M. Z. p. 211.

onmiddelijk gevolg. Bij het verdrag van 1635 werd wel is waar aan den koning van Ternate omtrent zijne landen in Amboina genoegen gegeven, maar de verpligtingen, daarentegen aan dien koning opgelegd, waren niet te min gestreng, daar zij inhielden: om alle Ternatanen, met vrouwen en kinderen, uit de Ambonsche landen te doen verhuizen, om toe te staan, dat de Nederlanders forten en garnizoenen leiden in alle zijne landen zonder onderscheid, en eindelijk om den Nederlandschen gouverneur in Amboina als stadhouder te erkennen.

De uitvoering van dat verdrag en de latere afstand van alle Christen dorpen in Amboina aan de Nederlanders deed een algemeen ongenoegen ontstaan. Toen de koning van Ternate zich, ten gevolge daarvan, onder de bescherming der Nederlanders moest begeven, werd hij verpligt, om bij het Bataviasche traktaat van 1651 de extirpatie der specerij-boomen op alle zijne landen toe te staan, tegen een schadeloosstelling in geld.

Toen de koning van Ternate AMSTERDAM, anders ook KAITJILE SIBORIE genaamd, vervolgens in het jaar 1678 den troon beklom, wilden de Nederlanders zijne verheffing niet toestaan, dan onder den afstand van alle zijne landen aan de Oost-Indische maatschappij, welke hem echter in leen wederom werden opgedragen. Aldus werd nu deze vorst, in stede van bondgenoot, de leenman van het Nederlandsche Gouvernement.

Eindelijk, toen laatstgemelde vorst, twee jaren later, of in het jaar 1680, tot eenen openlijken afval kwam, en in den oorlog daarop gevolgd gevangen gemaakt en naar Batavia was overgevoerd, verkreeg hij zijne herstelling niet, dan na zich zelven, met alle zijne landen en volken, een onderdaan van de Nederlandsch Oost-Indische maatschappij, en verlaten van zijn vrij regt, te hebben verklaard; en niet dan na, dien ten gevolge, den eed van trouw en onderdanigheid te hebben afgelegd *). De zwakkere koningen van Tidore en Batsjan volgden dit voorbeeld.

Deze uitkomsten, met betrekking tot de vorsten, zouden waarschijnlijk geene andere gevolgen gehad hebben, dan die, welke diergelijke verdragen op Java en in de andere bezittingen in Oost-Indië, aan de Nederlandsche kroon onderhevig, hebben opgeleverd, en de rust der volkeren, aan de heerschappij dier vorsten onderworpen, zoude door deze verdragen geenzins zijn gestoord geworden. De vraag toch is reeds elders opgelost, waarom de inlander in Indië rustig de strijdende legers op het grondgebied van zijnen vorst aanschouwt, die elkanderen de regten van den troon betwisten, zonder dat hij zelf zich daarover in 't minste bekreunt. Trouwens die oplossing is tastbaar gelegen in de gehechtheid van den inlander aan de onschendbaarheid der voorouderlijke instellingen, die hem, in zijnen dagelijkschen handel en wandel, eigen zijn geworden, en in de ondervinding, dat elk opperhoofd hem evenlief is, zoo lang deze die instellingen hem eigen niet aanrandt maar eerbiedigt †).

---

*) VAL. M. Z., p. 348.
†) *Rapport van den Raad van financiën*, 11 April 1817. (M. S).

Die eerbiediging had echter geen plaats in de verdragen waarop wij nu het oog hebben. Zij hadden de extirpatie der specerij-boomen ten doel, en wierpen dus niet alleen die instellingen omverre, maar randden ook het dadelijk eigendom van de inlanders in de Molukkos op eene onherstelbare wijze aan.

Met deze verdragen hielden de Nederlanders op, koopers te zijn van de noten-muskaat, van de foelie en van de kruidnagelen, bijna zonder uitzondering de eenige artikelen van handel, welke de Molukkos aanbieden. Ophoudende zelven koopers te zijn, verboden zij den inlander deze handelswaren aan anderen van de hand te zetten. En hiermede nog niet tevreden, verpligtten zij eindelijk diezelfde ingezetenen, om de specerij-boomen, de eenige bronnen van hun bestaan en welvaart, om te kappen en te vernietigen.

De schadeloosstelling in geld, aan de vorsten gegeven, was zeer zeker geene schadeloosstelling aan de onderdanen dezer vorsten, voor deze gevoelige verliezen. De lijnwaden, de rijst en het ijzer, de drie voorname artikelen van behoefte in de Molukkos, die de ingezetenen tot hiertoe in ruiling tegen specerijen verkregen hadden, konden zij niet meer betalen, en zonder zich doodschuldig te maken, was hun geen andere weg opengelaten, dan tot hunnen vorigen staat van onbeschaafdheid terug te keeren, zich te voeden van het meel, dat de sagoboom oplevert, en hunne naaktheid te dekken met kleederen uit ananasbladeren te zamen gevlochten.

De jammerlijke gevolgen van de extirpatiën staan ons nu nog te beschrijven. Maar het reeds gezegde is genoegzaam, om alle bevreemding voor te komen, dat een maatregel, die zoo onmiddellijk en zoo zwaar op de inlanders drukte, van alle kanten den hevigsten tegenstand te weeg bragt. De eene opstand volgde de andere op, en daar de inlanders tegen de Europesche wapenen niet dan met ongelijken kans strijden konden, waren hunne pogingen even vruchteloos als hardnekkig. Elke onderwerping geschiedde door geweld, en duurde niet langer, dan het geweld zelve. Eene schier algemeene verwoesting werd dan het eenige middel en het eindelijke oogmerk, en dat oogmerk werd, zoo verre het te bereiken was, ten laatste werkelijk bereikt.

Daarmede dachten nu ook de Nederlanders die landen, die geene waarde meer hadden, te kunnen ontruimen, en met die ontruiming de inwoners aan hun lot te kunnen overlaten, zonder hen anders te bezoeken dan alleen om op hunne landen op nieuw verwoestingen aan te rigten. De beschrijving der extirpatiën legt ons de droevige pligt op, dit zwarte tafereel nog verder te ontvouwen.

Maar alvorens hiertoe over te gaan, moeten wij vooraf onze aandacht vestigen op die landen, waar de kultuur der specerijen heeft stand gehouden, en die dus buiten de dadelijke werking van het stelsel der extirpatie zijn gebleven. Deze landen waren, gelijk boven reeds gezegd is, Amboina, Haroekoe, Saparoea en Noessa Laut voor de kruidnagelen, en Banda Neira, Lontoor en Poeloe Aij voor de noten-muskaat.

Natuurlijk zou men denken, dat de kultuur van deze kostbare produkten, thans tot deze weinige plaatsen bepaald, en onder het onmiddelijke oog van voorname Europesche ambtenaren gebragt, de hoogste zorg tot zich getrokken, en althans daar den meest volkomen trap van bloei zal bereikt hebben. De ondervinding echter spreekt deze verwachting op de treurigste wijze tegen.

Onder het stelsel van extirpatie was, gelijk wij bereids hebben aangemerkt, de bedoeling begrepen, om door de vermindering van het produkt de waarde er van te doen rijzen, of zoo men liever wil, om de hoeveelheid van het produkt zoo veel mogelijk gelijk te brengen met de vraag daarnaar op de markten van Europa, ten einde de hooge prijzen, die er voor werden besteed, staande te houden.

Hetzij dat de gronden, waarop de heeren XVII hunne berekeningen hebben gemaakt, valsch waren, hetzij dat de duizenden van omstandigheden, waarvan de koophandel in zijnen loop afhankelijk is, en die allen evenzeer invloed hebben op het rijzen of het dalen der prijzen, eene berekening, gelijk hier benoodigd was, geheel onmogelijk maakten; zeker is het dat de geschiedenis leert, dat nimmer met een meer onstandvastigen wil door de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij de hand aan eenigen maatregel is gehouden, dan aan die, welke op de kultuur der specerijen betrekking hadden.

Ieder gunstige verkoop, elke stijging van prijs bragten van de heeren meesters de stelligste bevelen aan, om door nieuwe aanplantingen de hoeveelheid der specerijen te vermeerderen. Elke stilstand van de markt, elke daling van den prijs werden gevolgd van niet minder stellige bevelen, om door uitroeijing de hoeveelheid te verminderen.

Ten gevolge hiervan werd dus ook het eene jaar de inlander verpligt tot den aanplant van een zeker getal boomen, het andere jaar, om die zelfde boomen, waarvan hij zich de vruchten beloofde, omver te kappen en te vernietigen.

Het is even treurig als stootend, in de registers van Amboina de aaneenschakeling der tegenstrijdigheden te lezen, die daaruit is voortgekomen, wanneer men daarbij nadenkt over het telkens herhaald onnoodig plagen der inboorlingen en den indruk, dien dit op hunne gemoederen moest te weeg brengen. Maar vooral zou men wenschen den sluijer der vergetelheid te mogen werpen over die zijdelingsche middelen, welke gebezigd zijn, om, in tijden van overvloed of van eene schrale markt, het produkt te verminderen, toen de gouverneurs van Amboina zich begonnen te schamen, om langer den inlander te dwingen, om met de eene hand te verwoesten hetgeen hij, ten koste van zooveel arbeid, met de andere had aangelegd.

Deze middelen, die bij de memoriën van de afgaande gouverneurs aangeprezen worden, als van den besten uitslag te zijn geweest, komen hoofdzakelijk op de volgende neêr *).

*) Inzonderheid de Memorie van den gouverneur VAN PLEUREN.

De inlanders tot den „hongitogt" te verpligten, juist in den oogsttijd der kruidnagelen, ten einde hen alzoo van het plukken van het produkt af te houden. De inlanders af te houden van het schoonhouden der nagel-doessons of tuinen, om ze daardoor met bosch-rottan en vernielend onkruid te laten begroeijen. Het doen vellen van de zoogenaamde „tatanaman's" of familie-boomen, toebehoorende aan regenten, die van hunne posten ontzet werden. Het aanmoedigen van het rooken van amphioen onder den inlander, ten einde hem nog meer overgegeven te doen worden aan luiheid en vadzigheid. Het doen inhouden der nagelgelden, onder opzettelijk valsche voorwendselen, om den inlander des te meer afhankelijk te maken. Het doen aanplanten van den noten-muskaatboom op Amboina, ten einde den inlander „te diverteren" van de zorg voor zijne nagelboomen. En eindelijk het koppen snellen †) der Alfoeren „simulando et connivendo" te tollereren, om den inlander op zijne verdediging te doen bedacht zijn, en hem aldus van de kultuur af te houden.

Wanneer nu daarentegen een schaarsch jaar eenen vlijtigen pluk noodzakelijk maakte, of als de verwoesting, door al de bovengenoemde middelen te weeg gebragt, zooverre was gekomen, dat een nieuwe aanplant vereischt werd, dan verschoonde men den inlander van het bijwonen der „hongitogten," om tot deze werkzaamheden hem in staat te stellen. Maar men geloove niet, dat hij om niet van die togten werd vrijgesteld; men verpligtte den inlander ze af te koopen, 't zij in geld, 't zij in leverantiën van kalk, timmerhout, of andere artikelen van benoodigdheden.

Gaarne vermijden wij elke aanmerking op deze onzedelijke middelen, waarvan toch de opnoeming alleen het besluit regtvaardigt, dat het niet anders kon zijn, of zij moesten uitloopen op de onderdrukking van den geest van arbeidzaamheid onder den inlander, en te gelijk op den achteruitgang van de specerij-kultuur, het eenige middel van zijn bestaan.

Op de Bandasche eilanden ontmoet men, met opzigt tot de kultuur der specerijen, niet die tegenstrijdigheden en willekeurigheden, welke wij, met betrekking tot de Ambonsche eilanden, hebben opgenoemd. Maar ook hier, hoewel om andere oorzaken, is die kultuur steeds in eenen staat van verachtering gebleven. De rampen daar veroorzaakt door aardbevingen, orkanen en de verwoestingen door het springen van den vuurberg aangerigt, gevoegd bij het gebrek aan bevolking en de ongezondheid van het klimaat, die uit zich zelf lusteloosheid te weeg brengt, zijn onoverkomelijke hinderpalen geweest ter uitbreiding van de kultuur der notenmuskaat.

Verbazend groot zijn de opofferingen geweest, die het Nederlandsche Gouvernement van tijd tot tijd gedaan heeft, om deze rampen te herstellen; maar zelfs deze weldaden, ofschoon met eene milde hand gegeven, werden met een te groot inzigt van handelsbelang uitgedeeld, en daardoor op de

†) Het komt met de zeden der Alfoeren overeen, om bij zekere plegtige gelegenheden, en vooral bij hunne huwelijken, menschenhoofden ten toon te stellen. Om die te verkrijgen doen zij soms onverwachte invallen op de naburige eilanden; de moorden, die zij dan plegen, noemt men „koppensnellen."

omstandigheden onoordeelkundig toegepast, zoodat zij het doel hebben gemist, dat zij konden en moesten gehad hebben *).

Al hadden dus ook de bovengemelde rampen het meer dan ongelukkige Banda niet geteisterd, zou evenwel de invloed van het Gouvernement, hetwelk tevens koopman was in een land, dat bijna niets anders dan notenmuskaat voortbrengt, en dat al de winsten, daarop te verkrijgen, geheel en al aan zich trok, naar ons oordeel, steeds eene hindernis opgeleverd hebben tegen de welvaart van zijne ingezetenen; gelijk datzelfde eenzijdige belang van den handel heeft te weeg gebragt, dat, niettegenstaande de opofferingen daaraan besteed, de ingezetenen nimmer tot hun verhaal hebben kunnen geraken, wegens de verliezen door aardbevingen en orkanen aangebragt.

Ook heeft de schaarsheid van het produkt, nu en dan hierdoor te weeg gebragt, niet kunnen beletten, dat de verwoestende hand der extirpatie in deze gewesten op den noten-muskaat-boom gevallen is. De beschrijving der extirpatiën, waartoe wij nu overgaan, zal de waarheid hiervan bevestigen.

VIII.

De middelen, gebezigd tot de uitvoering van de extirpatiën.

In het voorgaande hoofdstuk hebben wij getracht aan te toonen, dat een maatregel, als die der extirpatiën van de specerij-tuinen, die zoo onmiddellijk en zwaar drukte op de eerste en eenige bronnen van bestaan van den inlander, niet kon nalaten den hevigsten tegenstand van zijne zijde te verwekken. Ofschoon, naar ons oordeel, menschkundig niets natuurlijker is, dan de gevolgtrekking, die wij gemaakt hebben, heeft het echter niet ontbroken aan anders kundige en verdienstelijke ambtenaren, die ten grondslag hunner redenering namen de luiheid en vadzigheid van den inlander in de Molukkos, zijne geringe behoeften en zijne onverschilligheid uit deze oorzaken ontstaande omtrent het bezit, het verkrijgen en vermeerderen van tijdelijke goederen. Daarom waren zij van gedachte, dat niet de extirpatiën aanleiding gegeven hebben tot de bijna voortdurende oorlogen, welke de Nederlandsche Oost-Indische maatschappij in de Molukkos heeft moeten voeren, maar zochten zij integendeel de oorzaak daarvan in des inlanders, zoo als zij vermeenen, ongestadig, boos, wreed en trouweloos karakter. In den loop van onze beschouwingen zullen wij de gelegenheid vinden, om de gronden, waarop deze redenering rust, nader te onderzoeken. Maar om vooraf een misschien noodzakelijk bewijs bij te brengen, dat wij niet geheel dwalen in de veronderstelling, dat de inlander, met betrekking tot de specerijen, niet alleen zijn belang kende, maar ook daaraan hechtte, zij het ons geoorloofd woordelijk af te schrijven, wat wij hieromtrent aangeteekend vinden; daar wij vreezen, door eene vermelding op andere wijze, de eenvoudigheid van den schrijver, die, indien ooit vooral hier het zegel der waarheid is, te zullen krenken †).

*) Heukevlugt, *Consideratiën over de specerijperken en de notenmuskaat-kultuur te Banda*, Mei 1806. (M. S.)

†) Val. A. Z p. 162.

„Op dezen tijd (in het jaar 1650) deed de heer DE VLAMING een voorstel „aan MADJIRA (de stedehouder van den koning van Ternate) en (aan) zijne „edelen, dat verre beneden zijn verstand en in zich zelve ook zeer onregt„vaardig was. Het bestond daarin, dat de compagnie niet meer nagelen zou „behoeven aan te nemen, als de bekende wereld vertieren kon, en dat zij „derhalven een deel boomen moesten uitroeijen.

„Dit was een sluitreden, die van die tijden af wel klaar toonde, dat de „E. kompagnie nu met nagelen al overkropt zat, maar die geheel en al „met het kontrakt der E. maatschappij streed, alzoo die den inlander aan „de eene zijde verbood, de nagelen aan iemand anders dan aan haar te ge„ven, en aan de andere zijde zich dan ook met reden verbonden had, om „alle dezelve tegen een gezetten prijs aan te nemen.

„Zoo de inlander eenige vreemdelingen aanhaalde, dan schreeuwde men, „dat zij de kontrakten verbraken. Was nu dat kontrakten verbreken, zoo „was het immers even zoo, als de kompagnie weigeren wilde de nagelen „(omdat zij er nu te veel kreeg) aan te nemen. Dat nu deze verstandige „heer dit niet konde of wilde zien, was niet wel te begrijpen, en nog veel „minder, dat hij dit aan inlanders voorstellen ging, die hun belang en „welwezen, mitsgaders den inhoud der kontrakten, immers zoo wel als „hij, begrepen.

„Zij, die niet zot waren, zeiden vooreerst, dat het hun zeer vreemd „voorkwam, dat wij net zouden kunnen weten, hoeveel nagelen de wereld „kon vertieren.

„Ten anderen, voegden zij hierbij, dat het kontrakt alzoo weinig dit „als het uitroeijen van hunne nagelboomen bij zulken voorval inhield.

„En eindelijk dat, zoo de kompagnie zich daarvan overkropt vond, zij hen „dan maar geliefden toe te staan, om die aan anderen, die er nog gebrek „aan hadden, te mogen verkoopen, en met het overschot na hun believen „te handelen, en dat, schoon wij zeiden bevonden te hebben, dat de geheele „wereld met 1500 baharen (825,000 ponden) vervuld was, zij de hunne „echter nog altijd wel aan den man zouden kunnen helpen, waaruit dan te „gelijk ook de ongegrondheid van zijne stelling zou komen te blijken.

„De Christen orang-kaja's zeiden kort en goed, dat de kompagnie al „hunne nagelen voor een gezetten prijs aannemen en voor het vertier der„zelve (alzoo dat den inlander niet raakte, noch in 't kontrakt gemeld was) „zorgen, of hen geheel en al ontslaan moest."

Was dit nu het gevoelen der inlanders ten aanzien van de extirpatiën, toen hun daarvan het eerste voorstel gedaan werd, men oordeele dan daar naar welken indruk deze maatregel op hen maken moest, toen bij het kontrakt, in het jaar 1651 met den koning van Ternate MANDARSJAH te Batavia gesloten, de toestemming van dezen vorst hiertoe verkregen was, en dien ten gevolge de maatregel dadelijk stond uitgevoerd te worden.

Van de uitroeijing van den kruidnagel-boom op de kust van Ceram, in het jaar 1625, hebben wij bereids verslag gedaan. Door naarstig aanplanten hadden de inwoners van Kambello en Lessidi de hierdoor geleden schade

hersteld, alzoo zij na negen of tien jaren weder overvloed van kruidnagel-boomen hadden *). Toen het jaar 1631 een overschoonen nageloogst uitleverde, trok het gerucht daarvan verscheiden handelaars naar de Molukkos. Op een „hongitogt" tegen hen bevolen, werden bij Boeroe en Manipa alleen een en twintig smokkel-vaartuigen veroverd, de meeste verbrand, en vier daarvan naar Amboina opgebragt †).

Daar dit voorbeeld de vreemdelingen niet afgeschrikt had en zij op klein Ceram en elders toegelaten werden, trok in 1633 de gouverneur GIJSELS met de hongi derwaarts, met welke hij al de vaartuigen op Erang vernielde. Hij vernielde voorts de nagelbosschen, kappende in Noela, Erang en Jabinolo's omtrek, wel 5000 nagelboomen, 100 noten-muskaat-boomen, en 500 klapper-boomen om ver. Zeven vreemde vaartuigen werden op Manipa, Kelang en Erang aangehaald en verbrand, gelijk ook de brand in de dorpen Massavoy en Kelang gestoken werd §).

Naauwelijks was de hongi in Amboina terug, of men vernam, dat op Boeroe, Manipa en Kelang een aanzienlijk getal vreemde vaartuigen aangekomen was, en dat de stedehouder van den koning van Ternate hun den handel had toegestaan, tegen betaling van zekeren tol **.)

Terug te keeren liet de moesson niet toe, doch in de maand September van hetzelfde jaar, werd de hongi op nieuw uitgerust. Zij kwam eerst voor Kaijbolo, en vernielde aldaar alle vaartuigen. Zij ging vervolgens naar Piroe en nadat hier de magt geland was, trok zij landwaards in naar Seroelan. Dat dorp, door de ingezetenen verlaten, werd aan de vlammen prijs gegeven. Voorts werd eene menigte oude schoone nagelboomen vernietigd, die gerekend werden 'sjaars 160 baharen (38,111 ponden) kruidnagelen uit te leveren.

Van daar keerde de hongi naar Kaijbolo terug. De inwoners waren naar het gebergte gevlugt. Men liet hen noodigen terug te komen. Op hunne weigering werd het dorp verbrand en alles vernield. Geene vruchtboomen werden ongeschonden gelaten, waaronder 2300 klapper-boomen. De velden stonden bedekt met padi, boonen en andere vruchten, maar ook dat werd alles aan de vernieling prijs gegeven ††.)

De vloot stak vervolgens naar Assahoedi over, welk dorp insgelijks werd verbrand. Doch de gouverneur GIJSELS vond, toen hij de binnenlanden wilde intrekken om de nagelboomen te vernielen, zoo veel tegenstand, dat hij genoodzaakt werd met verlies terug te trekken. Op zijnen terugtogt naar Amboina, liet hij zijne magt te Lessidi aan land gaan en vernielde aldaar nog 400 kruidnagel-boomen §§.)

De inlanders riepen tegen deze bedrijven de hulp van den koning van Makassar in, die daarop eene sterke magt naar de Molukkos zond, om den

---

*) VAL. A. Z. p. 56.
†) Ibid. p. 83.
§) VAL. A. Z., 90.
**) VAL. A. Z. p. 92.
††) Ibid p. 94.
§§) Ibid. p. 96.

stadhouder van den koning van Ternate bij te staan, en wraak te nemen wegens het omkappen der nagel-boomen *). Waarschijnlijk bragten de Portugezen, Engelschen en Deenen veel hiertoe bij, die in dezen tijd elk eene loge te Makassar hadden, en van daar in den handel in specerijen bleven deel nemen †).

Deze versterking was te geduchter, omdat ontdekt werd, dat de kapitein van Hitoe, KAKIALI, in deze oorlogstoebereidselen tegen de Nederlanders de hand leende. Toen deze daarop gevangen genomen en gepijnigd werd, weigerden de Hitoeëzen weder tot onderwerping te komen, alvorens hij in vrijheid zoude zijn gesteld §).

De opstand sloeg welhaast tot het geheele eiland Amboina en de eilanden Haroekoe, Saparoea an Noessa Laut over, en werd niet gedempt vóór het jaar 1637, door de komst van den Gouverneur-Generaal VAN DIEMEN en de verovering van Luciela, de verblijfplaats van den stadhouder van den koning van Ternate. De hoofden der afvallige landen, na deze overwinning in eenen landraad gereepen, droegen de volgende punten van herstel voor:

1°. Dat de E. kompagnie de kora-kora's, met welke zij dienst deden, geheel of ten halve zou betalen.

2°. Dat zij in het jaar maar een maand mogten gaan scheppen (den „hongi-togt" bijwonen.)

3°. Doch dat zij daarvan, in den nagel- en zuivertijd van hunne tuinen, bevrijd mogten zijn.

4°. Dat de officieren of soldaten, op hunne kora-kora's varende, hen niet mogten schelden.

5°. Dat zij vrijheid hebben mogten, overal hunne netten bij de seros der burgers te zetten, zonder dat men die nam, gelijk dat tot nog toe geschied was.

6°. Dat in hun afwezen met de hongi geen burgers of andere lieden of slaven in hun tuinen vallen, noch hunne gabba-gabba, atap en vruchten er uit halen mogten.

De Gouverneur-Generaal nam deze voordragt zeer euvel op, en verweet aan de hoofden, dat zij hiermede de wet wilden voorschrijven. Zij verkregen echter de belofte, dat eenigen hunner bezwaren zouden worden weggenomen, en nadat zij hierop den eed van trouw vernieuwd hadden, werden zij in genade weder aangenomen; terwijl, om ook de Hitoeëzen genoegen te geven, de gevangen kapitein KAKIALI ontslagen, en in zijne waardigheid hersteld werd **).

De trouw van den laatsten was slechts van korten duur, daar hij nog in dat zelfde jaar (1637) bevonden werd, de helft van het gewas der kruidnagelen verzwegen te hebben, die hij naar Kambello, alwaar wederom twaalf vreemde jonken lagen, deed brengen ††).

*) Ibid. p. 98.
†) VAL. Mak. Z. p. 145.
§) VAL. A. Z. p. 103 en 107.
**) VAL. A. Z. p. 111, 112 en 113.
††) Ibid. p. 116.

De nieuwe onlusten, daaruit ontstaan, werden voor het oogenblik, en voor zoo veel de aard der zaak zulks toeliet, wederom bijgelegd door de tweede komst van den Gouverneur-Generaal VAN DIEMEN te Amboina, in het daaraan volgende jaar 1638; welke, nadat het dorp Kambello met eene aanzienlijke magt besprongen was, en aldaar een zestigtal vaartuigen, zoo groot als klein, vernield waren *), ten gevolge had het nieuwe verdrag met den koning van Ternate, in de maand Junij van dat jaar gesloten, waarvan wij den hoofdinhoud elders opgegeven hebben.

Wij hebben insgelijks aangeteekend, de algemeene ontevredenheid uit dat kontrakt voortgesproten. KAKIALI de kapitein van Hitoe stond aan het hoofd der misnoegden. In de gedurige oorlogen die elkanderen opvolgden, namen ook de Makassaren een dadelijk aandeel, ofschoon nog onlangs een vredes-verbond tusschen den koning van Makassar en de O. I. Maatschappij gesloten was. In het jaar 1639 zond gemelde koning zeventien gewapende vaartuigen naar Kambello, en een boodschap aan KAKIALI, dat hij hem 's jaarlijks hulptroepen zenden wilde, mits hem schatting betaald werd.

Hij voegde daarbij, dat hij anders den gemaakten vrede met de Nederlanders niet verbreken wilde, en dat hij ook thans de zeventien vaartuigen alleen zond, om hun geluk te zoeken, en niet om tegen de Nederlanders te oorlogen, ten ware deze de vruchtboomen der Hitoeëzen vernielden, in welk geval zijne magt zich tegen hen verzetten mogt †). Dit beding was spoedig vervuld, en stelde bij gevolg PATEWANIE, den aanvoerder dezer zeventien vaartuigen, in staat, om, overeenkomstig den last van zijnen koning, vijandelijk tegen de Nederlanders te werk te gaan.

Wij slaan de vermelding over van de gedurige gevechten en verrigtingen van de „hongi-togten" in deze jaren van onlust, om tot het jaar 1651 te komen, in hetwelk de extirpatiën eenen planmatigen en geregelden aanvang namen. De bovenstaande uitwijding hebben wij ons slechts veroorloofd ten einde aan te toonen, dat de inlanders, door vroegere voorbeelden reeds, met de uitwerkselen daarvan op dat tijdstip overvloedig bekend waren, om de rampen te berekenen, welke hen over het hoofd hingen.

In dat jaar 1651 waren de onlusten tot den hoogsten top gerezen, en een bijna algemeene opstand brak uit, met het overrompelen en moorden van de Nederlandsche bezettingen op Laala, Noessa Teloe, Klein Hatoeaha, Assahoedi, Bonoa, Amblauw en inzonderheid op Manipa §), op alle welke plaatsen, ten gevolge van het traktaat van 1638, kleine forten waren aangelegd, om den toegang der vreemdelingen te weren.

De heer DE VLAMING VAN OUTSHOORN, die toen Gouverneur van Amboina was, „al lang," zegt de schrijver dien wij volgen, „gezien hebbende, dat de E. Maatschappij met nagelen overkropt zat, kon geen schooner gelegenheid der wereld, als deze krijgen, om haar, door het omvellen van vele duizende boomen, daarvan voor vele jaren te redden, en te beletten, dat zij jaar-

*) Ibid. p. 118.
†) VAL. A. Z. p. 126.
§) Ibid. p. 170 en 171.

lijks zoo veel geld te vergeefs daaraan zou behoeven uit te schieten. Dit sneed groote onkosten, veel moeite, en geen minder zorg voor het sluiken der inlanders af" *).

Hij toog aanstonds wel gewapend naar Manipa en deed aldaar alle vrucht- en nagelboomen, welke men bereiken kon, om verre kappen. Hij trok van daar landwaarts in naar Tomoewara, Massavoy, Noririlla en Loehoe, dorpen aan de noordzijde van Manipa, welke met al de vrucht- en nagelboomen insgelijks vernield werden. De sago-boomen echter moest hij vooreerst, wegens de groote menigte en om zijn volk te sparen, laten staan †). Van daar, met een gedeelte der vloot naar Loehoe en Kambello op Ceram overstekende, kwam hij zonder veel moeite op Massili. Hier wenschte hij de menigte van schoone nagelboomen te doen uitroeijen, doch hij werd daarin belet, door den sterken tegenstand der inlanders, die hem noodzaakten met verlies af te trekken §).

Hij keerde derhalve naar Manipa terug, om de sago-boomen te vernielen, maar ook in dit voornemen werd hij door de inlanders verhinderd, die op Massavoy zich sterk gelegerd hadden. De heer DE VLAMING, kort daarna echter eene aanzienlijke versterking van manschappen erlangd hebbende, liet daarmede Manipa afloopen, hetwelk van alle levensmiddelen ontbloot en binnen weinige weken dermate verwoest werd, dat het eiland zich zelf niet meer geleek **).

Daar de tegenwoordigheid van den heer DE VLAMING op Banda vereischt werd, liet hij over de verdere verrigtingen het bevel aan den kapitein VERHEIDEN. Deze vertrok van Manipa naar Amblauw. Dit gansche eiland liep hij door, bedervende alle vrucht- en nagelboomen ††).

Van daar ging hij naar Boeroe, en stak het dorp Kajeli in den brand. Vervolgens naar Kambello zich begeven hebbende, vond hij de ingezetenen van dat dorp gelegen op het steil gebergte van Noehahoe en die van Erang en Lessidi insgelijks op dat van Noelaha.

In dezen staat van zaken versterkte zich kapitein VERHEIDEN op Kambello, en van daar bij troepen de bosschen doorkruissende, vernielde hij ook hier, niet zonder tegenstand van de zijde der inlanders, alle vrucht- en nagelboomen §§).

DE VLAMING, van Banda teruggekeerd, ontbood den koning van Ternate MANDARSJAH te Amboina, en vertrok met hem in de maand September naar Batavia. Naauwelijks was aldaar in de maand Januarij des jaars 1652 het traktaat van extirpatie gesloten, of hij verscheen met eene sterke magt weder in Amboina, om het ten uitvoer te leggen.

Hij trok het eerst naar Boeroe, en nadat hij aldaar, onder den majoor JAN VAN LINGEN, zijne gansche magt aan land gebragt had, werden van

*) Ibid. p. 175.
†) VAL. A. Z. p. 174.
§) Ibid.
**) Ibid.
††) Ibid. p. 175.
§§) VAL. A. Z. p. 175.

Tomahoe tot Waijnitoe en Foggi toe, alle dorpen en boomen vernield en bedorven *).

MADJIRA en SAÏDI, twee Ternataansche prinsen en hoofden der opstandelingen, hadden intusschen hunne hoofd-vastigheid te Locki, op de kust van Ceram, aangelegd. Om hen in ontzag te houden, deed DE VLAMING tegen hen over eene houten vesting oprigten, met een garnizoen van drie honderd man.

Hij ging zelf met de overige magt de kust langs, en vernielde alle vaartuigen aan de stranden van Ceram, om den vijand allen toevoer af te snijden, terwijl een andere troep al de sago bosschen bedierf die in den omtrek van Locki te vinden waren. Op Laäla deed hij een schoon nagelbosch bij Hennekelang verwoesten, en hij verrigtte hetzelfde geheel Oeli Anin door. Kaijbobo liet hij verbranden, en alle vaartuigen aldaar vernielen. Hetzelfde liet hij te Erang doen, werwaarts hij zich vervolgens begaf †).

Daarna geheel zijne magt tegen Soeki zelf keerende, veroverde hij de hoofd-vesting van MADJIRA en SAÏDI, doch feilde in zijne pogingen, om die twee hoofden gevangen te krijgen, iets waardoor hij meende een spoediger einde aan den oorlog te zullen kunnen maken. De vruchten van zijne overwinning bepaalden zich derhalve tot het doen schillen der nagelboomen, welke achter Locki in zulk eene menigte gevonden werden, dat men met dit schillen gedurende drie geheele weken bezig was, zonder die nog allen vernield te hebben §). Hoelong en Noela werden vervolgens, niet zonder een groot verlies aan volk, veroverd. De Nederlanders werden hierdoor meester van geheel Hoewamohel of Klein-Ceram. Van de gevlugte ingezetenen kwamen velen om door den honger; anderen, in de bosschen zwervende, werden door de kruissende troepen om het leven gebragt; de overigen namen de vlugt naar Bonoa en Kelang **).

Na eenige togten van gelijken aard naar nog andere plaatsen, vertrok DE VLAMING, nog in hetzelfde jaar 1652, naar de Xoelasche eilanden, en wel naar Xoela Besie, het voornaamste van de drie eilanden van dien naam. De kimelaha TERBILE, stadhouder des konings van Ternate aldaar, liet DE VLAMING weigeren, om met hem te spreken over de zaken des lands, terwijl de ingezetenen te kennen gaven, dat zij den koning van Ternate als hunnen vorst niet langer erkenden. DE VLAMING liet hierop zijne magt aan land gaan, verscheiden dorpen verbranden, en al de tuinen en plantagiën, daar omtrent gelegen, vernielen ††).

Dit bragt de ingezetenen tot onderwerping. Om die onderwerping bleven zij verder verschoond, onder voorwaarde dat zij den kimelaha TERBILE en de andere wederspannige hoofden zouden uitleveren. Hieraan voldeden zij, bijzonder door de hulp van den senghadji van Xoela Mangoli, die tot be-

*) Ibid. p. 177.
†) Ibid. p. 178.
§) VAL. A. Z. p. 179 en 180.
**) Ibid. p. 181.
††) VAL. M. Z. p. 300.

looning in de plaats van TERBILE tot stadhouder van de Xoelasche eilanden werd aangesteld *). Dit belette niet, dat in het vervolg deze eilanden een en andermaal tot schuilplaats verstrekten voor de hoofden der opstandelingen, waarom dan ook de gewapende invallen verscheiden malen moesten herhaald worden †).

MADJIRA was thans naar Makassar, en SAÏDI naar Ternate, of liever naar Gilolo gevlugt. Te Amboina teruggekeerd, deed DE VLAMING, in den beginne van 't jaar 1650, den gewezen kimelaha TERBILE en elf andere Ternatanen voor eenen krijgeraad te regt te stellen, die hen ter dood veroordeelde §).

In dit jaar werd het hoofd van het eiland Meau gevangen, 't welk de koning van Ternate kort te voren, met behulp van de Nederlanders, veroverd had. Daardoor werden dezen meester van de nagelen, die te voren meest allen aan vreemdelingen verkocht werden. Voor dit vergrijp werd nu dat hoofd zeer gestreng gestraft en het eiland werd van alle zijne nagelboomen beroofd en daarenboven ontvolkt **).

In Augustus begaf DE VLAMING zich van Amboina naar Ternate. Onder weg vernielde hij het eiland Xoela Mangoli ††). Te Ternate ontdekte hij, dat de weg tot het sluiken der kruidnagelen nu nog alleen open stond door middel van Tidorezen. Om ook dit in 't vervolg te voorkomen, verklaarde hij, in den naam der Maatschappij, den oorlog aan den koning van Tidore. Na de noodige order op het voeren van dezen oorlog gesteld te hebben, vertrok hij in het laatst van de maand September naar Batavia, om van daar eene grootere magt, dan waarover hij thans beschikken kon, bij een te brengen.

Reeds den 8sten November vertrok DE VLAMING weder van Batavia, met elf schepen en kleinere vaartuigen, 500 man troepen en de belofte, dat hem nog 300 man zouden nagezonden worden §§). Deze magt was meer dan noodzakelijk, alzoo men berigt had, dat eene Makassaarsche vloot, 100 zeilen en 1000 man sterk, naar Amboina was gezeild, en dat het hoofd der misnoegden SAÏDI, met 26 gewapende vaartuigen, welke hij ten deele in de Xoelasche eilanden en ten deele op Boeroe bijeen verzameld had, in de maand Junij van dit jaar 1654 zich werkelijk omtrent Amboina vertoonde.

Een gedeelte der Makassaarsche vloot, wier magt door het gerucht vergroot was, haalde DE VLAMING in de Straat van Boeton in. Hij vernielde en verspreidde haar gedeeltelijk. Hij liep daarop naar Ternate en herstelde den vrede met den koning van Tidore, in het vorige jaar gebroken, ten einde in Amboina de handen meer ruim te hebben ***).

---

*) Ibid. p. 103.
†) Ibid. p. 304 en 305.
§) VAL. M. Z. p. 301.
**) Ibid. p. 304.
††) Ibid. p. 304.
§§) Ibid. p. 308.
***) VAL. *M. Z.*, p. 508, 509, 511.

Assahoedi en Laäla, op de kust van Ceram, waren de voorname verzamelplaatsen der muitelingen. Op de laatstgemelde plaats, hadden bijzonder de aangekomene Makassaren zich vereenigd. DE VLAMING liet den gouverneur van Amboina COS, met de hulptroepen van Ternate, voor Assahoedi. Hij zelf bestormde en veroverde Laäla op den 20 September. De vijand had 700 dooden bekomen; 400 werden er gevangen gemaakt, welke laatsten aan de troepen geschonken werden; de overigen geraakten verstrooid *).

Na deze overwinning vertrok DE VLAMING weder naar Batavia; en liet hij den gouverneur COS te Laäla, met last om van daar niet met het leger te scheiden, voor dat alle de sagoboomen zouden vernield zijn, waartoe men rekende eene maand tijd noodig te hebben †).

Niet langer dan vijftien dagen vertoefde DE VLAMING op Batavia; den 21 November vertrok hij weder van daar met tien schepen en mindere vaartuigen, als ook eenige versche troepen §). Na eenige verrigtingen op Boeton, en de verovering van Tiboro op het eiland Pangesane, welke de verzamelplaats der Makassaren was **), kwam DE VLAMING in de maand Februarij 1655 weder te Amboina. Hij nam dadelijk maatregelen om de muitelingen, die nu op Assahoedi versterkt lagen, te gaan aantasten; maar het berigt dat men ontving van den afval van prins KALAMATTA, den broeder van den koning van Ternate, die in zijne plaats den troon wilde bemagtigen, deed hem dit voornemen uitstellen, en hij toog, in stede van dien, met eene aanzienlijke magt naar Ternate.

Deze magt, ter geschikter tijd vertoond, was genoeg om den koning van Ternate in zijn rijk te herstellen: den 26sten Junij had de plegtige voorstelling in het kasteel van Oranje plaats.

Inmiddels had DE VLAMING naar Batsjan zich begeven, en kwam hij met de ingezetenen aldaar overeen, om hunne kruidnagelboomen, zoo wel op Batsjan zelf, als op het eiland Oebi Latoe, om te vellen, tegen een geschenk van een honderd rijksdaalders ††).

Een gelijk verdrag ging hij aan met de hoofden van het eiland Makjan, welke voor eene som van vijf duizend rijksdaalders in eens toestonden, alle hunne nagelboomen te vernielen, en beloofden geen nieuwe te zullen aanplanten §§).

In de maand Julij bevond DE VLAMING zich weder voor Assahoedi, hetwelk den 19den veroverd werd. Daar echter het hoofd SAÏDI en de meeste Makassaren naar Kalika, een dorp achter Serang, de wijk namen werd DE VLAMING daardoor genoodzaakt die plaats te gaan belegeren ***).

Hiermede bezig zijnde, kreeg hij hier door verraad van een inlandschen

---

*) Ibid. *A. Z.*, p. 196.
†) Ibid.
§) Ibid. pag. 197.
**) Ibid. pag. 198.
††) VAL. M. Z., p. 317. idem A. Z., p. 129, — dit moet *jaarlijks* verstaan worden, hoewel VALENTIJN dit niet meldt.
§§) VAL. A. Z. p. 199, idem M. Z. p. 318.
***) Idem M. Z. p. 319.

priester, het hoofd SAÏDI gevangen, die dadelijk ter dood werd gebragt *). Na dit verlies begonnen de Makassaren en de andere opstandelingen naar een goed heenkomen te zoeken. Het gelukte hen ook gedeeltelijk te ontsnappen, doch het grootste gedeelte werd gedood of gevangen genomen in een gevecht bij de pas van Toenoero, door welke zij te vergeefs trachtten heen te dringen †).

De inwoners van het eiland Kelang kwamen daarna van zelf tot onderwerping. Ten bewijze hiervan bragten zij het afgeslagen hoofd van hunnen kimelaha DAJA bij DE VLAMING, en verwierven daardoor vergiffenis §).

Van de hoofd-muiters bleven nu alleen nog overig, in Amboina KALAMATTA en MADJIRA, die de eilanden Boeroe en Amblauw in opstand hielden; in Ternate, de opgeworpen koning van Gilolo, die echter welhaast een schuilplaats op Boeroe kwam zoeken.

Hun invloed was evenwel van geene groote beteekenis meer, en deze nam nog meer af, toen in het jaar 1656 de koning van Gilolo gevangen en in handen der Nederlanders geraakte. DE VLAMING, beducht dat zijne openlijke teregtstelling aanleiding tot nieuwe opschuddingen mogt geven, beval hem op eene andere wijze ter dood te brengen. Hij werd dien ten gevolge, met vijf en twintig der zijnen, nabij Larieke in zee geworpen, en alzoo om het leven gebragt **).

KALAMATTA vlugtte hierop naar Makassar, alwaar hij gebleven is. MADJIRA bleef zonder aanhang rondzwerven.

De Boeroenezen, den steun van deze hoofden missende, verzochten den vrede. Deze werd hun op den 4den October dezes jaars (1656) geschonken, onder de voorwaarden: 1o. Dat zij MANDARSJAH voor hunnen wettigen koning erkenden en trouw zwoeren. 2o. Dat zij met geene andere vorsten of volken handelen of verbonden maken zouden, ten nadeele van den koning of der Nederlanders, en voorts den gouverneur van Amboina erkennen als des konings stadhouder. 3o. Dat zij helpen zouden, de verdere wederspannelingen tot onderwerping te brengen. 4o. Dat zij hunne dorpen naar het strand van Kajeli zouden overbrengen, alwaar tot hunne bescherming een fort zou worden aangelegd. 5o. Dat zij al de nagelboomen op Boeroe uitroeijen en nooit andere aanplanten zouden, eindelijk 6o. Dat vier van hunne orang kaja's of hoofden met vrouwen en kinderen bij het hoofdkasteel te Amboina zouden komen wonen, die van zes tot zes maanden door vier anderen zouden moeten vervangen worden ††).

Kimelaha TIKO, een hoofd van minder belang, hetwelk zich tot hiertoe te Luciëla had opgehouden, werd in 1657 gevangen, en in ballingschap naar Batavia gezonden §§).

Na alzoo de extirpatiën in de landen, behoorende onder Amboina en

---

*) VAL. M. Z., p. 320.
†) Ibid., p. 323.
§) VAL. M. Z., p. 324.
**) Ibid.
††) Ibid p. 320.
§§) Ibid.

Ternate, nagegaan te hebben, blijft ons de beschouwing nog over van de uitvoering dezer maatregelen op die eilanden, welke een gedeelte uitmaken van het voormalige gouvernement van Banda. Behalve de kust van Nieuw-Guinea en de zoogenaamde Papoesche eilanden, behoorden daartoe de zuid-ooster en zuidwester eilanden, aldus genaamd uit hoofde van hunne ligging, met betrekking tot de eigenlijk gezegde Bandasche eilanden.

Tot de zuidooster eilanden zijn gerekend te behooren: 1°. Aroe, 2°. Timor-laut, 3°. Tenimber, 4°. Groot Kouwer, 5°. Klein Kouwer, 6°. Matabello, 7°. Koesoevoeij, 8°. Tewer, 9°. Mannawoekan, 10°. Ceram-laut, 11°. Goram, 12°. Gisser, 13°. het oostelijk gedeelte van groot Ceram, en 14°. Keffing.

Onder de zuidwester eilanden waren begrepen: 1o. Kisser of Makisser, 2°. Leti, 3°. Dammer, 4°. Nila of de zwavelberg, 5°. Seroea, 6°. Etler of Welter, 7°. Babber, 8°. Moä, 9°. Lakkooi, 10°. Loeäng, 11°. Sermallen, en voorts nog verscheiden onbevolkte eilanden in dezen omtrek, van welke door de O. I. maatschappij bezit is genomen, door het oprigten van merkpalen, geteekend met de letters O. I. C.

De meesten dezer eilanden bragten den noten-muskaat-boom voort. Ook in de Papoesche eilanden werd en wordt hij thans nog, doch van eene mindere soort, gevonden, en heeft de slechte hoedanigheid der vrucht haar uiten aanmerking doen blijven.

De eilanden Groot- en Klein-Kouwer, in den jare 1633 ontdekt, werden bij de eerste komst der Nederlanders aldaar, doch bijzonder het eerstgemelde eiland, bevonden noten-muskaat uit te voeren.

Daartoe aangezocht, traden de ingezetenen in het jaar 1645 met de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij in verbond, om met haar alleen handel te drijven, met uitsluiting van alle andere natiën. In 1648 liet de hooge regering, tegen een klein geschenk in geld, hier de eerste uitroeijing der noten-muskaat-boomen doen. Doch daar ontdekt werd, dat des niettegenstaande deze eilanden in dit voortbrengsel met vreemden handel dreven, is bij herhaling, en voornamelijk in de jaren 1656, 1665, 1673, 1694, 1713 en 1729, de uitroeijing, onder sterke militaire bedekkingen, herhaald geworden. Na dien tijd hebben de inwoners meest van den roof geleefd, en alle gemeenschap met de Bandasche eilanden afgesneden.

Het eiland Matabello was bij de eerste ontdekking insgelijks ook rijk aan noten-muskaat-boomen. Tegen de eerste uitroeijing hebben de inwoners zich zeer sterk aangekant, doch in 1667 is zij met zoo veel geweld op nieuw aangevangen, dat geen tegenstand meer helpen kon. Men vindt niet aangeteekend, dat het volk van dit eiland immer met de O. I. Maatschapij in verbond getreden is, doch algemeen wordt geloofd, dat de noten-muskaat-boom thans nog aldaar gevonden wordt.

De bewoners van het eiland Tewer stonden, insgelijks op den voet der verdere eilanden, met de Nederlandsche O. I. Maatschappij in betrkking. Dit eiland was vermaard in de eerste tijden wegens zijnen rijkdom aan noten-muskaat-boomen, en in de latere wegens de aanzienlijke hoeveelheid kokos-olie, welke het opleverde. De eerste uitroeijing der noten-muskaat-boomen

hebben de bewoners van dit eiland voor een geschenk toegestaan; maar toen vervolgens, in de jaren 1656, 1659 en inzonderheid 1660, deze uitroeijing werd hervat, stelden zij zich geweldig daar tegen en bragten verscheiden der uitroeijers om het leven. In 1670 werd de uitroeijing op nieuw vruchteloos beproefd, maar in het volgend jaar met zoodanige magt ondernomen, dat aan de eilanders de keuze alleen overbleef, om de uitroeijing te gedogen of hun land geheel verwoest te hebben, waarom zij zich dan ook aan het eerste onderwierpen. Zij werden daarenboven onder de verpligting gebragt, om 's jaars te leveren 4000 kannen kokosolie tegen den prijs van drie stuivers Indisch geld de kan, waaraan zij hebben voldaan tot het jaar 1746, toen zij de sloep „*Sybilla*" afliepen, en de opvarenden zoo wel als het vast doch klein garnizoen noodzaakten het eiland te verlaten. Sedert dien tijd is de gemeenschap van dit eiland met Banda geheel afgebroken.

Met de ingezetenen van Goram, een eiland in het jaar 1624 zeer beroemd om de toen aldaar gevonden wordende aanzienlijke noten-muskaatbosschen, is in het jaar 1637 door de O. I. Maatschappij het eerste verbond tot den alleenhandel gesloten, hetwelk nader is vernieuwd in 1650. Twee jaren vroeger was hier de eerste uitroeijing gedaan, welke later is hervat in 1670 en 1748. In het jaar 1653 liepen deze eilanders twee vaartuigen van het Gouvernement af, en bragten de opvarenden om het leven. Deze moord werd nog in datzelfde jaar, en in het jaar daaraan, gestraft door het zenden derwaarts van eene sterke militaire uitrusting, welke, in uitvoering van haren last, alle de dorpen op dit eiland door het vuur vernielde en alle de ingezetenen, welke tegenstand boden, ombragt. Sedert heeft dit volk eene meer vreesachtige dan beledigende houding aangenomen, en komt thans nog met levensmiddelen en kleine artikelen van handel op de Bandasche markt.

Op het Oostelijk gedeelte van Ceram, hebben de extirpatien achtereenvolgens plaats gehad in de jaren 1652, 1668, 1672 en 1674, zonder dat het blijkt, dat daartegen eenige tegenstand is ontmoet.

De inwoners van het eiland Kisser of Makisser, van ouds bekend hun bestaan te vinden uit den handel in specerijen, die zij ter verkoop tot in Malakka bragten, ofschoon hun eiland zelf weinig of geene specerijen uitleverde, bleven lang weigeren om met de O. I. Maatschappij in eenig verbond te treden; maar door de Ternatanen in 1648 beroofd, namen zij eindelijk in 1665 de aangeboden bescherming der Nederlanders aan. Ten dien einde is een fortje, „Delftshaven" genaamd, aldaar gebouwd en met eenige manschappen bezet, door welke de invallen van vreemdelingen, doch tevens de handel der ingezetenen in specerijen, zijn belet geworden *).

Het eiland Dammer, reeds bij de Portugezen hoog geschat, om de schoone en deugdzame noten-muskaat en foelie, welke het uitleverde, schijnt eerst in 1645 aan de Nederlanders te zijn bekend geworden, die toen den koopman DE LIEFDE met 75 soldaten derwaarts zonden. Deze sloot namens de O. I. Maatschappij met gemelde eilanden een verbond van alleenhandel, en

*) Deze bezetting is eerst in 1818, volgens besluit van den Gouverneur der Molukkos, opgebroken.

bouwde aldaar het fort „Wilhelmus." In 1648 verkreeg hij tegen een aanzienlijk geschenk in lijnwaden de toestemming tot de uitroeijing van ruim 3000 noten-muskaat-boomen. De Portugezen, die het eiland Timor in bezit hielden, hierover gebelgd, ruiden de inlanders tegen de Nederlanders op, hetgeen in 1652 verscheidene gevechten ten gevolge had, waarin de inlanders te kort schoten. Hierop werd de extirpatie in het jaar 1662 nog eens met geweld aangevangen en doorgezet, waarna de Nederlanders geraden vonden, hunne bezetting van daar op te breken. De Engelschen deden hiermede hun voordeel, alzoo zij dadelijk het verlaten fort „Wilhelmus" in naam van de kroon van Engeland in bezit namen. Door groote geschenken wonnen de Nederlanders eenige der voornaamste orang-kaja's, die de Engelschen noodzaakten weder van daar te vertrekken; doch een gedeelte der ingezetenen bleef met dezen landaard heulen, die deswegens door eene militaire bezending werden gestraft, welke gepaard ging met eene aanmerkelijke verwoesting van hun land, en gevolgd wierd van een traktaat, bij hetwelk de ingezetenen zich tot onderdanen van de O. I. Maatschappij verklaarden. De onkosten daaraan besteed, tot eene som van *f* 175.949:6:8 werden geboekt ten laste van de Engelschen, die deze uitgaven veroorzaakt hadden, om gerescontreerd te worden tegen gedreigde pretentiën, welke de Engelschen maakten wegens geleden verliezen in Banda.

In 1673 had hier andermaal een opstand plaats, welke door het derwaarts zenden van eenen kapitein en 150 soldaten, en door het totaal vernielen van vijf schuldige negeriën, mitsgaders door het naar Banda opzenden van 132 gevangenen, dat zelfde jaar werd gedempt. In 1756 lag hier nog eene bezetting van een korporaal en drie soldaten.

Nila of de zoogenaamde zwavelberg was in 1646 bekend als een eiland, vruchtbaar in noten-muskaat, van welke de Nederlanders in dat jaar door een kontrakt met de ingezetenen den alleenhandel verkregen, welke gevolgd is in 1648 door de eerste extirpatie, en in 1652 door eene nadere, de laatste maal nog tot een aanzienlijk getal van 7000 boomen, en welke extirpatie nog verder is doorgezet in de jaren 1656, 1667 en 1673; terwijl vervolgens nog langen tijd een korporaal en twee soldaten dit eilandje bezet zijn blijven houden.

Op Seroea wilden de Nederlanders in 1661 ook de op dit eiland gevonden wordende specerij-boomen uitroeijen, waartegen de ingezetenen zich echter met geweld verzetten. Nader nogtans werd dit, door middel van een geschenk, ten uitvoer gebragt. Deze eilanden zijn vervolgens alleen bekend gebleven, doordien de ingezetenen, zoo men zegt, beter dan ergens elders, naar de regelen der scheepsbouwkunde, ligte roei- of schep-vaartuigen weten te maken, welke zij ter verkoop naar Banda overvoeren.

De overigen der opgenoemde eilanden schijnen geene specerij-boomen te hebben opgeleverd, of althans niet van belang genoeg, om de kosten eener extirpatie waardig te zijn *).

*) Men zie omtrent deze extirpatiën in de zuid-ooster en zuid-wester eilanden, DE KLERK, *Radikale beschrijving van Banda.* (M. S.)

Wij hebben hier slechts de hoofdtrekken bijeen verzameld van de middelen, die tot extirpatie van de specerij-boomen in de Molukkos zijn gebezigd. Het geheel te vermelden zoude onze beschouwing slechts onnoodig verlengen, daar men zich ligtelijk verbeeldt, dat de extirpatiën, hoe vernielend ook, noch den aanwas van overgeblevene spruitjes verhinderen, noch den vollen bloei konden beletten van die boomen, welke zich op de menigvuldige plaatsen bevonden, die voor de extirpateurs ontoegankelijk waren. Elk die ook maar eenige lokale kennis van de meesten der Moluksche eilanden bezit, kan zich daarvan gemakkelijk een denkbeeld vormen. Voor zoo verre de plaatsen toegankelijke waren, moesten dus, wilde men het oogmerk blijven bereiken, aanhoudende en altijd voortdurende maatregelen van extirpatie worden in het werk gesteld.

Hiertoe was inzonderheid de hongi-togt dienstig, niet alleen die, welke ieder jaar de Gouverneur van Amboina zelf deed, maar ook de bijzondere, welke de residenten, of zoogenaamde posthouders, op de mindere kantoren belast waren insgelijks jaarlijks te doen naar alle de plaatsen onder hun onmiddelijk opzigt staande *).

Een ander middel vond men in de zoogenaamde „Kommissarissen-extirpateurs," die in last hadden de landen, die de specerijboomen opleverden, onder min of meer sterke militaire bedekkingen te doorkruissen, en waar ze mogten gevonden worden uit te roeijen.

Onder zoodanig stelsel mag dan ook gezegd worden, dat de O. I. Maatschappij in een staat van gedurigen oorlog verkeerde, terwijl alle deze middelen toch niet gestrekt hebben om het oogmerk, waartoe zij moesten dienen, te bereiken, eene waarheid waaromtrent men zich sedert lang geene illussie meer gemaakt heeft.

Meermalen klaagden heeren bewindhebberen, dat voor den smokkelhandel in specerijen geene zorg genoeg gedragen werd, en de den dood dreigende plakkaten waren het laatste middel hetwelk men daartegen heeft weten uit te voeren. In 1700, toen nog met zooveel gestrengheid aan de extirpatiën de hand werd gehouden, was het echter bekend, dat een Engelsch schip eene lading kruidnagelen, noten-muskaat en foelie in het westen van Engeland had binnengebragt †); en nog in 1774 waren de Engelschen in bezit van Balambangan op de kust van Borneo, met het oogmerk, om hier eene stapelplaats te maken van amfioen en Indische lijnwaden, ten einde met deze artikelen den sluikhandel in specerijën te drijven, waartoe zij eerst Passier, insgelijks op de kust van Borneo gelegen, bestemd hadden §).

Wat men derhalve ook van de extirpatiën gedacht, gezegd of geschreven moge hebben, wij houden dit voor zeker, dat zij althans sedert de laatste zeventig of tachtig jaren meer in schijn dan in wezenlijkheid bestaan hebben, hetzij dan uit onvermogen om zulke strenge maatregelen op den duur vol

---

*) Zie de *Instruktie voor de residenten van Baroe en anderen.* (M. S.)

†) Zie de *Praktische generale missive van* 16 *April* 1701, aangehaald bij DE KLERK; *Radikale beschrijving van Banda.* (M. S.)

§) RAFFLES, *History of Java.* Vol. 1.

te houden; hetzij, wegens de onmogelijkheid die er in den aard der zaak zelve gelegen is, om een gewas uit te roeijen, hetwelk uit de natuur in de Moluksche eilanden zoo weelderig voortschiet, en grootendeels op plaatsen groeit, voor den Europeaan schier ontoegankelijk.

Zoo vindt men in de reizen van kapitein FORREST, die tot het hier bovengemelde établissement der Engelschen op Balambangan behoorde, feiten opgegeven die, bij aldien zij geloof verdienen, het nuttelooze der pogingen van de voormalige Nederlandsche Oost-Indische kompagnie, om de specerijen op de verboden plaatsen uit te roeijen, buiten allen twijfel stellen *). Het gevoelen van dien reiziger wordt bevestigd door hetgeen men aantreft in de onderscheiden nagelaten Memoriën van de afgetreden Moluksche gouverneurs, over de wijze zelfs, waarop de extirpatie moest geschieden, en over de personen, die men daartoe verpligt was in 't werk te stellen. Ook wordt dit gevoelen versterkt door MELBURN †), eenen lateren geachten reiziger en schrijver, en eindelijk door een kommissaris tot de overname der Moluksche eilanden, den heer N. ENGELHARDT, die in zijne missive aan Hunne Excellentiën de Kommissarissen-Generaal, met aanhaling van gronden, onbewimpeld verklaart, dat deze extirpatie meer in naam dan in het wezenlijke der zaak bestaat §).

Niettemin blijft het belangrijk, aan de andere zijde, de gevolgen te beschouwen, die dit stelsel van extirpatie in de Molukkos gehad heeft, om aldus te gereeder tot de beschrijving van de tegenwoordige gesteldheid dezer eilanden te kunnen overgaan. Wij zullen ons in eene volgende aflevering daarmede bezig houden.

(*Wordt vervolgd.*)

---

*) FORREST l. l. p. 43, 61, 68, 164, 175, 176.
†) MILBURN *Oriental commerce* vol. 2, p. 405 en 406.
§) ENGELHARDT, *Rapport van* 31 *Mei* 1818 § 183. (M. S.)

De redevoering van den Minister van Oorlog, ter verdediging der begrooting van 1856.

De beraadslagingen over het budget van oorlog, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, hebben dit jaar weder geleid tot opmerkingen, welke ook voor het leger van Nederlandsch Indië niet onverschillig zijn. Andermaal heeft de Minister het noodig geacht, dat leger te baat te nemen, om het cijfer der militaire begrooting van het leger in Nederland aannemelijk te maken.

't Vorige jaar deed hij het ook, en in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van Julij 1855 bladz. 59, is zijne toen gehouden rede met een waar woord, dat nu ook van toepassing is, beoordeeld.

De Minister wijst *op onze onschatbare bezittingen in andere werelddeelen*, en verklaart met ronde woorden, *dat het staan en vallen van Nederland van het behoud dier bezittingen afhankelijk is.* „*Het is*", zegt de Minister, „*eene kwestie over leven en dood voor Nederland, eene vraag, die alle andere in belangrijkheid overtreft.*"

Sterker kan deze waarheid niet worden uitgedrukt en het wordt door ons te meer toegejuicht, omdat het in volkomen overeenstemming is met de stem welke vaak uit Nederlandsch Indië is gehoord, doch die geen weêrklank had in Nederland, ja die zelfs de afkeuring ondervond, omdat men vreesde (zoo sprak men), dat het Indische leger, van zijne belangrijkheid bewust, „pretentieus" zoude worden.

Nogtans mag die overeenstemming, met betrekking tot den grond der zaak, ons niet weerhouden ter toetse te brengen de argumenten, welke de Minister daaruit heeft geput, bij de verdediging der militaire begrooting voor Nederland.

De Minister beweert: dat wij in het bezit van onze Oost-Indische bezittingen gekomen zijn, door de kracht der wapenen, en dat wij haar alleen behouden kunnen door dezelfde kracht. „*Van het oogenblik dat Nederland de wapens zoude nederleggen, zijn die bezittingen voor ons verloren, en de val van Nederland zelf is daarvan het onmiddelijk gevolg. De eenige waarborg die Nederland heeft, om in het bezit dier koloniën te blijven, is dus een goed geoefend en sterk leger in Indië.*"

Deze woorden vinden zekerlijk een gunstig onthaal bij het leger van Nederlandsch Indië en ook bij ons, al is het dat, bij naauwkeurige analijse, met het oog op de geschiedenis en op de kracht van regeringsbeginselen, daarop wel iets valt af te dingen. Waarheid is het evenwel, dat de veiligheid en alzoo de waarborg van Nederlandsch-Indië in het leger gelegen is.

Als men let op het begeerig oog van anderen, op de teekenen des tijds en op de gestadige binnenlandsche vijandelijkheden, dan behoeft dit geen betoog.

„*Nu is het niet mogelijk*," zoo vervolgt de minister, „*een geoefend leger in Indië te hebben, wanneer hier in Nederland niet bestaat een krachtig zamengesteld en bruikbaar leger;*" en verder verklaart hij, *dat alle takken van dienst van het Nederlandsche leger in Europa onophoudelijk werkzaam zijn in het belang van het Nederlandsche leger in Indië; en dat bijaldien daarin de minste belemmering ontstaat, zulks onmiddelijk de allernadeeligste gevolgen voor onze krijgsmagt in Indië heeft.*

„*Al de onder-officieren, korporaals en soldaten welke uit het Nederlandsche leger in Indië overgaan*," zegt de minister „*kunnen beschouwd worden als dadelijk bruikbare militairen en als zoodanig worden gebezigd. Het Indisch bestuur behoeft niet te zorgen om hen eerst tot onder-officieren en korporaals te vormen. Zij zijn op het oogenblik van hunne overplaatsing* (?) *tot alle dienstverrigtingen als zoodanig geschikt.*"

En de minister brengt dit gedeelte zijner rede in toepassing op den laatst verloopen tijdkring van *vijf en twintig* jaren, gedurende welk tijdvak, volgens hem, 14,884 onder-officieren, korporaals en soldaten van het Nederlandsche leger in het Indische zijn overgegaan, waarvoor eene som van *f* 2,002,623,82 ten laste van het departement van oorlog, *ten behoeve van het Indische leger*, is uitgegeven.

Aangenomen dat in de bedoelde 23 jaren 14,884 hoofden uit het leger van Nederland zijn voortgekomen, die plaats hebben genomen in de gelederen van het Indische, dan is dat nagenoeg de helft der suppletie die aangekomen is, zoodat de andere helft langs andere wegen is verkregen. Nu dingen wij, wel is waar, in het algemeen, niet af op de bruikbaarheid van hetgeen uit de gelederen van het Nederlandsche leger is voortgekomen, doch moeten niettemin opmerken, dat daaronder ook begrepen waren de onverbeterlijken van de strafdivisiën en sujetten uit de 2de klasse; gezwegen van geabolleerden, omdat deze uit de gevangenis kwamen, alzoo niet uit het leger van Nederland.

Maar er zijn andere bedenkingen, welke wij bescheiden in opmerking brengen. De Minister spreekt van „*overplaatsing.*" Die 14,884 onderofficieren, korporaals en soldaten zijn immers niet *overgeplaatst?* Het zijn vrijwilligers, die overteekenen en een nieuw engagement voor de dienst bij het Oost-Indische leger aangaan, daartoe uitgelokt door het engagementsgeld of door hoop op avencement, dan wel geprikkeld door onvergenoegdheid of zucht naar verandering, waaraan de soldaat, in het garnizoensleven en het weinig aangenaam kazerneverblijf, zoo sterk onderhevig is. Die 14,884 hoofden hebben niet tot het Nederlandsche leger behoord — werden daarin niet opgekweekt als *bestemd* voor het Oost-Indische leger. Zij bestonden niet boven de formatie, maar maakten een integrerend deel van het Nederlandsche leger uit; naarmate zij van het Hollandsche bij het Indische leger overgingen, werd het ledig van de gelederen van eerstgenoemd leger aangevuld; kortom, zij waren begrepen in de organieke zamenstelling van het

leger. Daaruit volgt, dat het volstrekt onaannemelijk is, om de som van meer dan twee millioen vóór deze 14,884 hoofden aan het Indisch leger als een geschenk aan te rekenen. Eerst van den oogenblik, dat de man door een nieuw engagement voor het Oost-Indisch leger, onder de administratie komt van het koloniaal werfdepot, komen de kosten, die hij den lande veroorzaakt, ten laste der koloniale fondsen, welke — dit zij hier in 't voorbijgaan gezegd — al de kosten van het geheele koloniaal werfdepot behooren te dragen, maar dat dan ook uitsluitend officieren van het Indische leger behoorde te hebben. Dit laatste zou zekerlijk doeltreffend op de voorbereiding voor de Indische dienst terugwerken *).

De Minister zegt, dat de 14,884 onder-officieren, korporaals en soldaten dadelijk bruikbare militairen, dat de gegraduëerden tot alle dienstverrigtingen als zoodanig geschikt waren, en wij hebben dit in algemeenen zin niet ontkend, al is het dat wij gewezen hebben op de inkorrigibelen, geïndisciplineerden en geabolleerden, omdat wij niet wilden te kort doen aan den beteren geest die thans heerscht, aan de meerdere belangstelling en aan de goede zorg van een generaal-officier, die vroeger tot het Oost-Indische leger behoorde en daarvoor genegenheid behouden heeft. Maar vroeger was het met de bruikbaarheid der onder-officieren en korporaals niet zelden treuriger gesteld. Zoo herinneren wij ons, dat in 1834 ('t is lang geleden, doch het valt in de tijdruimte van 25 jaren, welke de minister gesteld heeft), op speciale aanvrage uit Indië om onder-officieren en korporaals, vermits er door velerlei oorzaken geen sujetten genoeg, om daarvoor in aanmerking te komen, aanwezig waren, een detachement van vijftig onder-officieren en korporaals van Harderwijk naar Batavia gezonden is. Deze kwamen (misschien enkelen uitgezonderd) niet uit de gelederen van het Nederlandsche leger; het waren aangeworvenen van over de grenzen; geen hunner had zijnen graad verdiend in Nederlandsche dienst; zij waren bevorderd geworden of op rekommandatie van invloed hebbende personen, of uit konsideratie voor hunne extraktie, of omdat zij op militaire bureaux te Harderwijk waren geëmployeerd geweest, of omdat zij zich als teeken-, dans- of muzijkmeesters te Harderwijk hadden aangenaam gemaakt, en wie weet uit welke oorzaken meer. Het militair departement was zeer verlegen met deze gegraduëerde rekruten. Het was dan ook (en 't is meermalen gezien) eene kurieuse vertooning van Europesche onder-officieren, die onderrigt ontvingen in de eerste les van de soldatenschool!

Behalve deze en soortgelijke handelingen, die gelukkig tot het verledene behooren, om het Indische leger van suppletie-troepen te voorzien, kunnen

*) Hoe menig onder-officier moet, zelfs op jeugdigen leeftijd, naar Europa terugkeeren, die niet bestand is tegen het tropisch klimaat of zijne gezondheid verloren heeft in den oorlog, en, *niet ontvankelijk zijnde in het vaderlandsche leger*, veroordeeld is, om met een armzalig tantum van het pensioen zijn verder leven, vaak ten laste van bloedverwanten, te slijten. Een recent voorbeeld heeft men in den artillerie-luitenant D. Deze beklagenswaardige officier leed aan tropische oogziekte, herstelde in Nederland, maar viel, in Indië teruggekeerd, in herhaling der kwaal. Nu was Oost-Indië voor hem gesloten en hij verkreeg pensioen. Het koloniaal werfdepot zou een toevlugtsoord voor hem, en hij, in de onderstelling dat hij weder geneest, dáár nuttig hebben kunnen zijn.

wij nog wijzen op een getal van 220 Nederlanders, te oordeelen naar hunne namen, die te Batavia achtereenvolgend zijn aangekomen met ligchamelijke gebreken, welke hun, volgens de algemeene voorschriften, voor een engagement ongeschikt maakten, en die gedeeltelijk naar Holland zijn teruggezonden, gedeeltelijk in het hospitaal te Batavia zijn opgenomen, en gedeeltelijk voor bentingdienst zijn bestemd geworden. En dit behoort niet te huis in een vroeger tijdvak. Het valt in dat van 1 Januarij 1846 tot Februarij 1848. Wij hebben de bewijzen voor ons liggen, waaruit blijkt, dat in dat zelfde tijdvak eveneens velen zijn uitgezonden, die hunne militaire loopbaan bij het koloniale werfdepot *begonnen* hadden, en wel ten getale van 297. In het jaar 1846 zijn in Indië uit Nederland aangekomen 1100 man; daarvan waren 464 Nederlanders, 473 Belgische deserteurs en 163 andere vreemdelingen; en onder de Nederlanders bevonden zich 14 uit de kolonie Ommerschans, 62 uit de 2de klasse van discipline en 2 geaboleerden.

Nu mag men vragen wat er wordt van het beweren der *dadelijke bruikbaarheid* in de rangen, waaarvoor de militairen uit Nederland naar Indië gezonden worden, en van het voorgeven, als of de suppletie geheel uit de gelederen van het Hollandsche leger kwam? Wat blijft er over van die millioenen, waarmede het Indische leger het budget van oorlog in Nederland zou bezwaren?

Waartoe deze rekriminatiën? Zij worden uitgelokt, zij banen zich als met geweld eenen weg naar buiten, want het is goed voor de toekomst, dat het verledene bekend zij.

Zoo is het geweest en geen stem liet zich hooren in het openbaar *). Men weet hier te lande niet, met welke slechte riemen het Indische leger heeft moeten roeijen. En desniettegenstaande zijn roemrijke uitkomsten verkregen, dank zij de braafheid, den stalen ijver, de volharding, de bekwaamheid en de zelfverloochening van het door zijne Hoogheid den Hertog van SAXEN WEIMAR, tijdens zijn vertrek uit Indië, zoo waardiglijk gekwalificeerde korps Indische officieren.

Wij hebben reeds gezegd, dat het gesignaleerde kwaad behoort tot het verledene; thans gaat het beter; het gewigt van het Oost-Indische leger wordt erkend in het vaderland en zijne hooge verdiensten worden luide verkondigd, ook in 's lands vergaderzaal. Welverdiende lof voor krijgsbedrijven, bij dagorders toegekend, wordt niet meer met den naam van „*snoeverij*" bestempeld, en de drukpers draagt bij om de waarheid, in weerwil van den domper des zoogenaamden behouds, te bevorderen. Het is gevolgelijk verre, dat wij een blaam werpen op hetgeen beschouwd moet worden als te behooren tot den tegenwoordigen tijd. Er bestaat eene merkbare neiging ten goede, en dat zal toenemen, naarmate het Oost-Indische leger in het vaderland beter gekend wordt. Daartoe bij te dragen, een ieder naar zijn vermogen, is nationale pligt.

Na het aangevoerde, betreffende de aanvulling van het Nederlandsche

---

*) Eene toch; de schrijver denkt niet aan de brochure: *Vrijmoedige beschouwing der landmagt in Nederlandsch Indië.* DE REDAKTIE.

leger van onderofficieren, korporaals en soldaten, vindt de Minister een tweede voorbeeld tot staving van zijn beweren, in de kosten der militaire akademie, alwaar, zegt de Minister, „sedert hare wederoprigting 142 kadets zijn opgeleid, die als 2e luitenants voor Indië benoemd zijn geworden." Vóór die wederoprigting deelde het Oost-Indische leger niet in die gunst. Intusschen zij aangemerkt, dat er sedert die wederoprigting 28 jaren zijn verloopen, zoodat het getal 2e luitenants, door de militaire akademie aan Indië geleverd, gemiddeld jaarlijks vijf bedraagt: waarlijk zeer onbeduidend, wat het getal aangaat, voor een leger dat tusschen de 90 en 100 tweede luitenants jaarlijks noodig heeft. Nu vragen wij: indien dat kleine getal kadets voor Indië niet ter militaire akademie ware opgeleid geworden, hoeveel dat op de jaarlijksche begrooting van die inrigting zoude hebben geinfluenceerd? Het antwoord is: weinig of niets, omdat de altijd noodzakelijke militaire akademie niettemin op denzelfden voet zoude hebben bestaan. De voeding en kleeding, en wat hier voor verpleging als anderzins zoude in aanmerking komen, zal voor een zoo klein getal kadets wel niet sterk in de schaal drukken, te minder daar de jaarlijksche bijdrage voor elk hunner daartegen in rekening komt.

Een derde bewijs put de minister uit de opleiding, in het groot militair hospitaal te Utrecht, van elèves tot officieren van gezondheid. Sedert wanneer bestaat dat op den tegenwoordigen voet? en wat kosten die aan het departement van oorlog? Wordt niet uit de koloniale fondsen aan elk *f* 400,00 's jaars gegeven, en wordt daaruit niet gevonden wat voor die opleiding noodzakelijk is? Is het niet bij vergissing, dat de minister ook dit in rekening brengt? Een derde van het getal elèves is bestemd voor Indië, zegt de minister; hoeveel bedraagt het geheele getal elèves? Er is aanhoudend gebrek aan officieren van gezondheid in Nederlandsch Indië. Het komt ons in elk geval voor, dat ook hier van toepassing is wat wij geantwoord hebben ten opzigte van de militaire akademie.

Bestonden er in Nederland, ten laste van het budget van oorlog, inrigtingen uitsluitend of hoofdzakelijk in het belang van het Oost-Indische leger, ja, dan zou de redenering van den minister niet alleen aannemelijk zijn, maar het geheele bedrag der kosten van zoodanige inrigting zoude behooren genomen te worden ten laste der koloniën. Thans echter bij de gedachte, dat er een militaire akademie en een groot militair hospitaal toch zouden bestaan, op gelijken voet als tegenwoordig, in het belang van Nederland, al produceerden ze niets voor Indië, schijnt ons het aangrijpen van deze middelen, ter verdediging van de militaire begrooting voor Nederland, niet zeer gelukkig.

En om aan 's ministers beweren kracht bij te zetten, brengt hij de schrikbarende som van *f* 2,279,495,00 in opmerking. Maar in elk geval moet die som door 25 gedeeld worden, en dan verkrijgt men slechts *f* 91,179,00 welke het departement van oorlog voor het leger van Indië jaarlijks te dragen zoude hebben: waarlijk niet van zoo ontzettend groot belang, op de begrooting van 12 millioen! Wij hebben echter gezien, dat het bezwaar voor het Nederlandsche budget slechts denkbeeldig is.

„*Alle takken van dienst, van het Nederlandsche leger in Europa,*" zegt de Minister, „*zijn onophoudelijk werkzaam in het belang van het Nederlandsche leger in Indië, en bijaldien daarin de minste belemmering ontstaat, heeft zulks onmiddellijk de allernadeeligste gevolgen voor onze krijgsmagt in Indië.*"

Is deze verzekering gegrond, dan ligt daarin de erkenning van het groote kwaad, om aan Nederlandsch Indië eigen middelen te onthouden en het alzoo volstrekt afhankelijk te maken van Nederland. Immers belemmering zal onvermijdelijk ontstaan, telkens als de kommunikatie gestremd is. Daarin ligt eene veroordeeling van de intrekking der militaire school te Samarang en van het stelsel, dat de verstandige ontwikkeling en wetenschappelijke vorming van de Indische jeugd en jongelingschap in Nederland moet zijn gemonopoliseerd.

„*Alle takken,*" dus ook het konstruktiewezen, niettegenstaande Nederlandsch Indië een uitmuntenden artillerie-konstruktiewinkel bezit, Java rijk is aan houtbosschen en het djati beter konstruktiehout is dan het eikenhout.

„*Alle takken,*" dus ook het gietwezen, niettegenstaande de artillerie-konstruktiewinkel eene gieterij bezit, waar alle projektielen kunnen gegoten worden en te Soerabaja millioenen ponden oud geschut aanwezig zijn; doch neen, projektielen zal men wel niet meer naar Java zenden, na de verkregen schadelijke ondervinding voor weinige jaren, en de nadrukkelijke vertoogen uit Indië, om daarmede niet voort te gaan.

Deze omstandigheden zijn wel anterieur aan den tegenwoordigen Minister van Oorlog, doch zij verzwakken niet te min hetgeen hij verder zegt:

„*Hetgeen ik hier heb aangemerkt strekt alleen om te doen uitkomen, welke gewigtige diensten het Departement van Oorlog aan het Nederlandsche leger in Indië bewijst, en welken grooten invloed het leger hier te lande op het Indische leger uitoefent. Wanneer nu het Departement van Oorlog door bezuiniging of inkrimping buiten staat werd gesteld, om die hulp en ondersteuning te verleenen, waaraan het Indische leger zoo zeer behoefte heeft, wat zal daarvan het gevolg zijn? Het gevolg daarvan zal zijn, dat de kosten voor het Indische leger zeer aanzienlijk zullen vermeerderen; ja, ik ga zelfs een stap verder, en ik aarzel niet te verklaren, dat wanneer men het geheele Nederlandsche leger hier te lande wilde opheffen, de staat daardoor niet de minste bezuiniging zou verkrijgen, daar de kosten voor het Nederlandsche leger in Indië zoo verbazend zouden toenemen, dat binnen weinige jaren die verhooging het bedrag onzer begrooting nog zoude overtreffen (!).*

„*Maar zoodanige maatregel zou in elk geval het aller verderfelijkste gevolg na zich slepen, van langzamerhand het Nederlandsche element, den Nederlandschen geest en de gehechtheid aan de vaderlandsche belangen geheel uit het Indische leger te doen verdwijnen. Er bestaat alzoo een naauw verband tusschen de beide legers, en iedereen, die dat verband met ernst en zaakkennis onderzoekt, zal, ik twijfel er niet aan, de overtuiging verkrijgen, dat het onmogelijk is, zonder een krachtig zamengesteld leger in Nederland, een leger in Indië op de been te brengen en te onderhouden, dat geschikt is om ons het behoud te verzekeren van de bezittingen, waarvan het staan en vallen van Nederland afhangt.*

En mogt het ooit gebeuren, dat hetzij van deze tafel of van gene banken dat verband werd voorbij gezien, dan schroom ik niet te verklaren: Nederland staat aan den rand van den afgrond."

Deze woorden zijn van beteekenis: maar laat ons nadenken.

Er was toch een tijd, en die heeft lang geduurd, dat het Nederlandsche leger weinig of niets dat goed was aan het leger in Indië overdroeg. De suppletie-troepen waren zelden vrijwilligers uit de gelederen van de Nederlandsche armée; het waren veelal vrijwilligers, te Harderwijk verworven, van allerlei oorsprong en allerlei stempel, soldaten echter die dáar en ginds in den vreemde gediend hadden, en nu, onder goede leiding en moedigen voorgang, braaf stonden tegenover den vijand, *« indépendamment de la cause pour laquelle ils se battaient*" (NAPOLEON *Maximes de guerre* LVI). Er werd vroeger, ter militaire akademie of artillerie- en genie-school, niet gedacht aan het Indische leger, hetwelk werd aangevuld door officieren van het Nederlandsche leger, die op hun verzoek werden overgeplaatst, overigens zijne 2e luitenants trekkende, deels uit de militaire school te Samarang (zoo lang die bestond), grootendeels uit zijne onder-officieren. Evenmin werd toen in Nederland gedacht aan opleiding voor de geneeskundige dienst van het Indische leger, zoodat het daarmede schromelijk gesteld was, en dit aanleiding heeft gegeven, dat een aantal medici uit Duitschland, als officieren van gezondheid, naar Indië zijn gekomen, die toen zeer welkom waren en goede diensten hebben bewezen.

De konstruktiewinkel en de kogelgieterij te Soerabaja voorzagen destijds het leger van oorlogs-materieel, zonder hulp uit Nederland.

In dien tijd, anterieur aan de 25 jaren welke de Minister gesteld heeft, toen nog niets bestond van hetgeen de Minister opsomt, en zonder hetwelk, zegt de Minister, *« de Nederlandsche geest en de gehechtheid aan de Nederlandsche belangen geheel uit het Indische leger zullen verdwijnen*," is Palembang veroverd, een overwinnende oorlog op Celebes gevoerd en de vijfjarige oorlog op Java roemrijk geeindigd.

Neen! neen! de trouw van het Indische leger zal blijven, wat wentele of keere, daarvoor staat borg de goede geest, die ten allen tijde door het militair departement is ingescherpt en die uitging van de kommanderende generaals, aan wie het leger was aanvertrouwd.

Heeft de Minister van oorlog, en wij juichen het toe, met kracht en vaderlandslievende geestdrift verkondigd, dat Nederlands volksbestaan afhankelijk is van Nederlandsch Indië, en het behoud dezer onschatbare bezittingen afhankelijk is van het Oost-Indische leger, en heeft hij alzoo doen gevoelen, wat Nederland aan zijne Oost-Indische bezittingen en aan het Oost-Indische leger verschuldigd is; — 's Ministers beweren daarentegen, dat Nederlandsch Indië voor het moederland zou verloren gaan, indien de zoo betrekkelijke hulp, welke het vaderlandsche leger aan het Indische verleent, en welke hulp — wij herhalen — de Minister stelt als het sine qua non van het bestaan der krijgsmagt in Oost-Indië, kwame te ontbreken, wordt door ons, op grond van geschiedenis en ervaring, bescheidenlijk ontkend.

Dat men het in 't vaderland geloove: Nederlandsch Indië is zich zelven genoeg, *mits het de handen vrij hebbe.* En dat is een geluk voor het moederland; immers hoe zou het gaan, wat zou er van worden, indien Nederland in oorlog wierd gewikkeld en de kommunikatie met zijne overzeesche bezittingen gestremd? Als de tijd mogt komen — hij zij verre — dat nood wetten breekt, en Nederlandsch Indië een krachtvollen landvoogd heeft, die gelijk DAENDELS, in weerwil van zijnen lastbrief, zegt: *„het behoud der koloniën is de hoogste wet,"* dan zal van die genoegzaamheid blijken.

L.

Eene verminking der geschiedenis.

Bij de diskussiën, in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, over het onlangs aangenomen en ingevoerde *Reglement op het beleid der Regering van Nederlandsch Indië*, en bepaaldelijk over art. 42 van dat Reglement, was er sprake, of de titulatuur van „oppervelhebber der zee- en landmagt" den Gouverneur-Generaal van Neêrlandsch Indië zoude bijblijven, dan wel aan hem het „oppergezag" zoude worden gegeven, gelijk zulks bij de Grondwet aan den Koning is opgedragen. Daaromtrent was het gevoelen der leden verdeeld. Toen heeft de heer J. C. BAUD getracht te doen uitkomen de noodzakelijkheid, dat het civiel gezag, ook in militaire aangelegenheden, de boventoon hebbe, en bij die gelegenheid onder anderen het navolgende gezegd:

„Ik heb alleen het woord gevraagd, om bij de bijzonderheden, door hem (den heer STORM VAN 'S GRAVESANDE) over het gevaarlijke en verkeerde van de tusschenkomst van het burgerlijk gezag in militaire zaken aangevoerd, een voorbeeld te voegen van tegenovergestelde strekking. In het jaar 1819 of 1820 had men in het fort te Riouw een garnizoen gelegd, bijna geheel uit Europeanen bestaande, in verband met de toenmalige verwikkelingen met het Britsche bestuur, over het in bezit nemen van Singapoera. Aan het hoofd van dat garnizoen stond een officier van groote verdiensten en moed, een man, die in de oorlogen van het keizerrijk het kruis van het legioen van eer had verworven. Het was de kapitein KOENIGSDORFFER, welligt aan den geachten spreker bekend, doch nu sedert lang overleden.

„Destijds waren te Riouw een aantal Boeginezen gevestigd, zelfs in zoo grooten getale, dat zij eene geheele wijk of kampong bewoonden; zij vormden den kern van den handel te Riouw, die daardoor eenigermate bestand was tegen den toenemenden handel van Singapoera. Op zekeren *nacht* hoort de kommandant van het fort in de nabijheid schieten. Geheel vervuld met het militair begrip, dat in de nabijheid van eene vesting niet mag geschoten worden, zonder voorkennis van haar kommandant, zendt hij, *zonder het burgerlijk gezag vooraf te raadplegen*, eene patrouille derwaarts. Wat was het geval? In de Boeginezen-kampong werd de bruiloft van een der hoofden gevierd, en zoo als bij de huizen van Oosterlingen gebruikelijk is dapper geschoten. De patrouille, *geheel gehoorzamende* aan het bevel van den *kommandant*, nam de voornaamste personen in hechtenis en bragt ze naar het fort. Daar gekomen eischte men, volgens militair gebruik, dat de arrestanten hun zijdgeweer zouden afleggen. Men trachtte ze te ontwapenen, *maar vóór dat de kommandant, die intusschen naar zijn slaapvertrek was gegaan*, zich terug had begeven naar de wachtkamer, lagen daar 6 of 7 lijken op den grond. De Boeginezen, meenende,

zijne bemiddeling aanbood, te zorgen, dat deze zaak geene verdere gevolgen had. Dan door het trouwlooze gedrag van Radja BALLAWA werden deze pogingen verijdeld, en na aanvankelijk den schijn te hebben aangenomen, dat hij alles beschouwde als een misverstand, *gelijk het in de daad was*, maakte hij in het geheim toerustingen om de Nederlandsche bezetting te overvallen.

„Van den kant van den *Resident en Kommandant*, werd intusschen de meeste gematigdheid in het oog gehouden, in de hoop, dat door bemiddeling van TOEANKOE SAID dadelijkheden zouden kunnen worden voorgekomen; doch in het laatst der maand Januarij jl. was de houding der Boeginezen zoodanig dreigend en beleedigend voor de Nederlandsche autoriteiten geworden, dat de majoor KRIEGER, kommanderende officier der troepen in het gouvernement van Malakka, die intusschen te Rio was aangekomen, met den *Resident en Kommandant* van oordeel was, dat een langer uitstel het kwaad slechts zoude verergeren, en dat men, hoe ongaarne ook, tot tuchtiging der opstandelingen moest overgaan. Op den 29sten dier maand begon Z. M. brik „*Irene*", gekommandeerd door den Kapitein-Luitenant LUCAS, gezamenlijk met de ingehuurde brik „*de Goede Intentie*", des ochtends een hevig vuur op de door de Boeginezen opgeworpen verschansingen, en omdat dit vuur werd geoordeeld, eene genoegzame uitwerking te hebben gedaan, plaatste zich de majoor KRIEGER aan het hoofd van een honderdtal flankeurs, en bestormde de vijandelijke batterijen, met dat gelukkig gevolg, dat dezelve weldra ontruimd waren door de bezettelingen, die een aanzienlijk getal der hunnen op de plaats lieten.

„Ons verlies bestond in zeven dooden en dertien gewonden, waaronder zich bevond de Kapitein KOENIGSDORFFER, die twee geweerschoten in den schouder heeft bekomen.

„Men roemt zeer het gedrag van alle officieren en manschappen en inzonderheid van den 1sten luitenant der infanterie LE CLERQ en van den luitenant ter zee VAN STIJRUM.

„Na het gevecht hebben de autoriteiten te Rio eene algemeene vergiffenis doen afkondigen voor allen, die zich stil en vreedzaam zouden gedragen, en TOEANKOE SAID heeft zich op nieuw als bemiddelaar aangeboden. De uitslag zijner pogingen is nog niet bekend *)."

Kommentarien zijn hier overbodig; wij willen slechts opmerken, dat het zeer bedenkelijk is om, wanneer men als specialiteit optreedt ten einde bij improvisatie de Staten-Generaal voor te lichten, zich daartoe op zijn geheugen te verlaten, althans wanneer het eene gebeurtenis betreft, welke tot het verledene behoort. Maar nog veel bedenkelijker is het voor de vertegenwoordiging, op zulke historische mededeelingen onvoorwaardelijk te bouwen. Met de meeste goede trouw kan toch het herinneringsvermogen in gebreke zijn.

*) Wij hebben een eindweg verder gade geslagen in de *Javasche Couranten*, doch niets meer over die historie gevonden.

Ondertusschen heeft het debiteren van anekdoten, bij gelegenheid der diskussie van belangrijke onderwerpen, toch altoos dit gevolg, dat, al wordt naderhand de onjuistheid of onwaarheid van het verhaalde bewezen, de beoogde uitwerking is verkregen. De leden der Kamer, die door dit verhaal van den heer BAUD misschien zijn afgeschrikt van een goed beginsel, zullen wel doen in 't vervolg wat meer op hunne hoede te zijn, wanneer hij weder oude geschiedenissen opdischt.

Z.

Het „verpligte overwigt" op Sumatra's Westkust afgeschaft.

Rekenen wij het van onzen pligt, misbruiken in Indië, overal waar wij die opmerken, zonder aanzien des persoons aan 't licht te brengen, aan den anderen kant is het ons altoos een genoegen te kunnen berigten, dat deze of gene verbetering is aangebragt.

Onder den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal zijn wij tot dit laatste meer dan eens in de gelegenheid gesteld, en dit heeft reeds aanleiding gegeven tot allerlei verdenkingen — juist van hen, die in Indië het bestaande goedkeuren en geene hervormingen verlangen. Men strooit uit, dat wij geene stukken hebben willen plaatsen, tegen de regeringsdaden van den heer DULJMAER VAN TWIST gerigt. Men gaat verder, men verhaalt, dat wij dien heer bekend hebben gemaakt met de hem vijandige schrifturen, die bij ons inkwamen, en zelfs de namen der schrijvers of inzenders daarbij niet verzwegen.

Wij verklaren dit voor verzinsels en onwaarheden. Alles wat ons uit eene goede bron werd medegedeeld, hebben wij in onze afleveringen opgenomen, onverschillig of het tot lof of tot blaam van den Gouverneur-Generaal moest strekken. Nooit zijn wij met den heer VAN TWIST, gedurende zijn bestuur, direkt of indirekt in eenige aanraking geweest, nooit hebben wij eenen enkelen brief aan hem geschreven of van hem of namens hem ontvangen. Nooit hebben wij den naam van eenen inzender of medewerker, die onbekend wenschte te blijven, aan iemand, wie ook, geopenbaard. Ziedaar ons antwoord op alle insinuatiën en direkte beschuldigingen.

Daarin ligt juist onze kracht, dat zij, die ons uit Indië berigten toezenden of ons met bijdragen vereeren, er van overtuigd kunnen zijn, dat het vertrouwen, 't welk zij ons schenken, nooit en in geen geval zal worden geschonden. Daarin ligt onze kracht, dat *velen* in Indië, op onze diskretie, onze stilzwijgendheid en onze trouw rekenende, ons op de hoogte houden van 't geen er in die gewesten plaats grijpt, en op die wijze ons ondersteunen in den strijd tegen het oude en verouderde stelsel van koloniaal bestuur. Zij, die onder de autokratie van dat bestuur leven, zijn overgegeven aan de willekeur van het stelsel dat daar heerscht en van de uitvoerders van dat stelsel. Daarom kunnen zij hunne stem niet openlijk verheffen tegen de verkeerdheden en de misslagen die zij zien of tegen het stelsel zelf, zonder gevaar te loopen van in hunne belangen gekrenkt te worden. Maar gevoelen zij zich genoopt, om des niet te min voor het wel begrepen publiek belang, voor de hervorming en verbetering van 't bestaande, voor de ontwikkeling van meer rationele en deugdelijke beginselen, in een woord voor de goede zaak werkzaam te zijn, zij kunnen dat,

door ons hunne berigten, opmermerkingen en beschouwingen mede te deelen. Nooit wordt iemand anders, dan de Redakteur van dit Tijdschrift, bekend met de bron, waaruit hij zijne bijdragen ontvangt; en die bijdragen worden daarin opgenomen, onverschillig of zij vereerend of onaangenaam zijn voor hooggeplaatste personen en voor wie hoe ook genaamd.

En op dien weg zullen wij voortgaan, onverschillig wie Gouverneur-Generaal is. Als de heer PAHUD deze betrekking zal hebben aanvaard, zullen wij even onpartijdig het goede vermelden dat men ons omtrent zijne handelingen berigt, als wij onbevreesd de aanmerkingen en berispingen zullen opnemen, die men op zijn bestuur zal meenen te moeten maken. Van ganscher harte wenschen wij, dat de bijdragen van de eerstgenoemde soort talrijker mogen zijn dan de tweede; want het is ons aangenamer te kunnen prijzen dan te moeten laken. Zoo is het ons een genoegen, weder eene belangrijke verbetering te kunnen berigten, die onlangs onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN TWIST is tot stand gebragt, en waarmede wij onze lezers wenschen bekend te maken.

't Is van algemeene bekendheid, dat een pikol 100 kati's inhoudt. Maar voor de Sumatraansche bevolking werd, wanneer zij koffij, tegen eenen vastgestelden prijs, aan 't Gouvernement moest leveren, door datzelfde Gouvernement de pikol op 103 kati's gesteld; of met andere woorden, als zij 103 kati's koffij leverde, dan ontving zij slechts voor 100 kati's betaling, en gaf de drie overige kati's ten geschenke. Dat was zoo ingesteld bij de invoering van het koffij-stelsel op Sumatra's Westkust, en diende om mogelijke tekortkomsten in de pakhuizen te dekken. Intusschen beval men, dat die overwigten, van drie kati's op elken pikol, berekend over de ingekochte koffij, in de pakhuisboeken moesten worden vermeld, zoodat zij, boven de ingekochte en werkelijk betaalde hoeveelheid, moesten worden verantwoord. Van minderheden kon geen sprake zijn, want noch aan de beheerders der inkoopspakhuizen, noch aan de transport-aannemers (ten minste aan die der binnenlanden) werd de gewone spillage toegestaan.

De pakhuisopnamen toonden dan ook al spoedig aan, dat men voor geene te-kort-komsten behoefde te vreezen, want overal zag men bij proces-verbaal, behalve het vaste overwigt van 3 pCt., nog een „*extra*-overwigt" gekonstateerd, 't welk dikwijls meer dan 2 pCt. van de ingekochte koffij bedroeg, en ook weder bij de boeken in ontvangst werd genomen. Wijlen de kolonel A. VAN DER HART achtte zich zelfs verpligt, de ambtenaren op die aanzienlijke buitengewone overwigten opmerkzaam te maken, en vaardigde, als resident der Padangsche bovenlanden, in Maart 1848 een besluit uit, waarin onder anderen werd gezegd: dat het de bedoeling van het Gouvernement niet kon zijn, zulke aanzienlijke hoeveelheden koffij gratis van de bevolking te ontvangen. In dat besluit werd door hem, als middel om die overwigten voor te komen, aangegeven, om de koffij zoo veel mogelijk bij het gewigt, in plaats van bij de maat, in te koopen.

Toen men nu met zekerheid kon zeggen, dat voor te-kort-komsten geen vrees meer behoefde te bestaan, zou het ongetwijfeld niet meer dan billijk

zijn geweest, indien men de verpligte overwigten van 3 pCt. had afgeschaft. Men heeft daarmede echter gewacht tot in den loop van het jaar 1855, en 't is eerst sedert de maand Julij ll., dat, ten gevolge van een Gouvernements besluit, de bepaling op het verpligte overwigt is ingetrokken.

't Doet ons leed, dat wij aan den Gouverneur van Sumatra's Westkust, den Generaal VAN SWIETEN de eer van dezen maatregel niet mogen geven; daar het de generale direktie van finantien schijnt te wezen, die hiertoe de eerste stappen deed. Ten minste uit eene missive van die direktie van Januarij 1855 is dit duidelijk op te maken. Daarin zegt zij toch: dat zij het voortdurend bestaan van een verpligt overwigt, voor de op Sumatra geleverde koffij, uit een brief van den Gouverneur van Sumatra's Westkust had ontwaard; dat het gedwongen overwigt op Java reeds sedert 1844 was ingetrokken; dat zij het wenschelijk achtte, zoo Sumatra in dat opzigt met Java werd gelijk gesteld; doch dat zij, alvorens daartoe voorstellen te doen, het gevoelen van den Gouverneur van Sumatra's Westkust wenschte te vernemen. Dat gevoelen schijnt met de meening van de generale direktie van finantiën te zijn overeengekomen, en in zoo verre heeft dan ook de heer VAN SWIETEN tot het vaststellen van dezen belangrijken maatregel medegewerkt; maar het initiatief schijnt door die direktie te zijn genomen, en daarvoor brengen wij haar gaarne onze hulde.

Wij noemen den maatregel „belangrijk," en men zal dat waarschijnlijk wel met ons eens zijn, als men nagaat, wat het geldelijk nadeel is geweest, dat de bevolking van de Padangsche bovenlanden, ten gevolge van het verpligte overwigt, heeft geleden. Wij zullen aannemen, dat, sedert de invoering van het koffijstelsel tot het einde van 1854, ten minste 500,000 pikols aldaar zijn ingekocht. Daarvan bedraagt het verpligte overwigt, tegen 3 pCt., eene hoeveelheid van 15,000 pikols, die voor de bevolking een kapitaal van *f* 100,000 vertegenwoordigen. Dat kapitaal is haar wederregtelijk onthouden. Nu zullen er misschien zijn, die uitrekenen, dat die som, over de geheele bevolking verdeeld, slechts weinige duiten per hoofd en per jaar verlies aanduidt. Maar wij vragen: wat doet het er toe? wordt de som daarom geringer en het gepleegde onregt minder? Moet daarbij niet in aanmerking genomen worden, dat ook hetgeen de Maleijer bezit van weinig waarde is, en dus „weinige duiten" *voor hem* zeer veel kunnen zijn? En van dat weinige, dat hij bezit, moet hij bovendien reeds zoo veel belasting opbrengen, dat men hem waarlijk op zulke wederregtelijke wijze niet behoeft te bezwaren. Werpen wij een vlugtigen blik op 't geen hem alzoo als belasting wordt afgevorderd.

't Is ons niet mogelijk, de juiste som op te geven van 't geen aan inkomende regten betaald wordt voor goederen, die door de Bovenlandsche Maleijers worden verbruikt, maar zeker is het, dat zij vrij aanzienlijk moet zijn. Ook van het zout kunnen wij niet met eenige juistheid opgeven, hoe groot de winst is, die daarop, voor zoo veel de konsumtie in de Bovenlanden aangaat, door het Gouvernement behaald wordt. Iedereen zal echter

erkennen, dat dit monopolie de Maleijers aldaar op eene vrij aanzienlijke belasting stelt, wanneer hij weet, dat de konsumtie ongeveer op 1800 tot 2000 kojan's, elk van 30 pikols, kan worden gesteld, en dat de pikol door het Gouvernement tegen *f* 8.00 wordt verkocht. De aannemers van het transport tusschen Padang Pandjang en Padang kunnen het zout, bij het pakhuis te Priaman, tegen *f* 6.00 de pikol bekomen, en dan kunnen zij het te Padang Pandjang voor *f* 8.00 de *zuivere* pikol weder verkoopen. Die schijnbaar aanzienlijke winst verdwijnt echter grootendeels door het smelten van het zout en de transportkosten.

Behalve de inkomende regten der door Bovenlanders verbruikte goederen, en de groote winst op het zout, is de opium nog bijzonder belast; want het is ongetwijfeld waar, dat de pachtschat der opium door de verbruikers van dat heulsap moet worden betaald. Die pachtschat bedraagt voor de bovenlanden van Padang slechts *f* 42,000 's jaars; daarom zullen wij ze in 't geheel niet in rekening brengen.

Maar er is eene andere belasting, die van den Maleijer geheven wordt; en die van vrij wat meer belang is; ik bedoel de winsten op de koffij. Ook na de verhooging van den inkoopsprijs, komt de pikol koffij, met inbegrip van alle onkosten, tot in de pakhuizen te Padang, op niet meer dan *f* 12.00 te staan. De gemiddelde prijs, waarvoor de koffij in 1851 is verkocht, bedraagt zeker niet minder dan *f* 24.00. Voeg daarbij *f* 2.00 voor uitgaande regten, dan blijkt het, dat de pikol koffij *f* 26.00 aan het Gouvernement heeft opgebragt. Het had evenwel slechts *f* 12 daarvoor betaald, en dus bedraagt de winst op ieder pikol *f* 14. Maar in 1854 werden door de bevolking der Padangsche bovenlanden in de Gouvernementspakhuizen afgeleverd 110,000 pikols koffij — en zoo verkrijgen wij voor de totale winst op den verkoop der koffij van dat jaar 14 × 110,000 = *f* 1,540,000. Had de bevolking, zonder tusschenkomst van 't Gouvernement en zonder de uitvoerregten, haar produkt te gelde gemaakt, die anderhalf millioen zou aan haar gebleven zijn. Thans is het alzoo eene belasting tot dat bedrag, die zij aan 't Gouvernement heeft opgebragt.

Tellen wij nu daarbij het totaal van alle andere indirekte belastingen, die van de Bovenlandsche Maleijers worden geheven, en 't welk wij zullen aannemen niet meer dan *f* 260,000 te bedragen — een cijfer dat vermoedelijk beneden het ware cijfer zal wezen — dan verkrijgen wij eene som van *f* 1,800,000, of *f* 3 aan belasting per hoofd, de bevolking namelijk op 600,000 zielen stellende.

Maar nog meer komt hier in aanmerking. In 1851 verlangde de toenmalige resident der Padangsche bovenlanden eene opgave der behoeften en verteringen van de Maleïsche huishoudingen; en toen bleek, dat een huisgezin van vijf personen, dat *f* 120 in 't jaar te verteeren had, reeds onder de welgestelden kon worden gerekend, en zich al eenige uitgaven kon veroorlooven, die niet tot de onontbeerlijke behooren. Wij vragen hem, die eenige centen, welke den Maleijer onregtmatig wegens verpligt overwigt op de koffij werden te kort gedaan, niet van eenige beteekenis rekent,

of in zulk eene maatschappij en zulk eenen toestand de zaak niet anders wordt? Een onzer vrienden was er onlangs bij tegenwoordig, dat een Maleijer, die zich als karrevoerder aan de transport-aannemers van Tanah Datar verhuurde, met een der mandors eene overeenkomst aanging, volgens welke deze laatste hem, tegen betaling van twee gulden 's maands, dat is $6^{2}/_{3}$ cents daags, in de volle kost nam. Wij vragen: zijn voor zulke menschen eenige centen niet van waarde?

Geloof ook niet, dat de Maleijer vrij is van gemeente-belastingen. Vooreerst geeft de veel te karige bezoldiging der hoofden noodwendig aanleiding, dat de ingezetenen gekneveld worden. 't Is waar, het onafhankelijk karakter van den Sumatraschen Maleijer geeft eenigen waarborg, dat dit niet te ver zal gaan; maar aan den anderen kant is het ongetwijfeld zeker, dat niemand laras-hoofd zou willen zijn, zoo hij op geene andere inkomsten kon rekenen, dan op de *f* 20 die het Gouvernement hem toelegt en de onzekere koffijprocenten. Ook van de groote menigte in 't geheel niet bezoldigde hoofden, is 't moeijelijk te verwachten, dat zij alleen uit loutere eerzucht hunne betrekking zouden vervullen. Daarom is het als eene stellige waarheid aan te nemen, dat die hoofden eenige inkomsten van de bevolking moeten hebben. Dat mag dus veilig als eene soort van gemeentebelasting worden beschouwd.

Maar er is meer. Ieder Maleijer, die zich eenigzins den schijn wil geven van een goed Mohamedaan te zijn, staat het tiende gedeelte van zijnen padi-oogst af aan de geestelijken zijner kampong. En ook daarmede houdt het nog niet op. Men kan wel door heerendienst-pligtigen aan wegen laten werken, hout doen slepen, en andere werkzaamheden verrigten, waarbij alleen werktuigelijke krachten worden vereischt; doch men kan door hen geen nette paaltjes laten metselen, steenen bruggen doen bouwen, noch monumentale pakhuizen laten oprigten. Daarvoor moet men toevlugt nemen ton wezenlijke ambachtslieden, die *betaald* moeten worden; en zoo moet de bevolking nog geld opbrengen voor steenbakkers, steenvormers, kalkbranders, metselaars, timmerlieden enz. Al verder moet zij voorzien in de traktementen der vaccinateurs, der schoolonderwijzers, voor zoo ver zij er zijn, en in wat al niet meer.

Nu vragen wij: was het niet onverantwoordelijk, dat men eene bevolking die zóó zwaar gedrukt is, nog op eene onregtmatige wijze te kort deed op 't geen haar, ook volgens de niet zeer vrijgevige bepalingen in haar belang, wettig toekwam? Wij juichen het daarom toe, dat eindelijk aan die onbillijkheid een einde is gemaakt, en wij hopen dat op dezen weg zal worden voortgegaan; want er is in dien geest nog veel te doen, niet alleen op Sumatra's Westkust, maar in geheel Nederlandsch Indië. Het tegenwoordige koloniale stelsel brengt mede, dat vele dergelijke onbillijkheden en onregtvaardigheden bestaan. Dat stelsel heeft de strekking, om in de eerste plaats en voor alles Indië op eene direkte wijze dienstbaar te maken aan de financiële behoeften van het Moederland. Zoo lang dat verderfelijk beginsel in ons koloniaal beheer zal blijven heerschen, kan het niet anders

of ieder oogenblik moet men stuiten op allerlei verkeerdheden; die alleen geduld worden in eene maatschappij, waar de publieke opinie is tot zwijgen gebragt in de willekeur de plaats der wet heeft ingenomen. Wij hopen daarom, dat de ambtenaren in 't algemeen door dien geest zullen gedreven worden welke de generale direktie van finantiën bezielde, toen zij aan het verpligte overwigt op Sumatra een einde maakte.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

I.

1. Algemeen Nederduitsch-Maleisch woordenboek, in de hof-, volks- en lage taal, met aanduiding der woorden, welke uit Oostersche en Westersche talen ontleend zijn; voorafgegaan van eene beschouwing over de Maleijers, hunne geschiedenis, taal en hare verwantschap met Indische en andere talen; verrijkt met aanhalingen uit geschriften en vertalingen van volzinnen; gevolgd door een alphabetisch register van voorname plaatsen en personen, door Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA. 's Hage 1855.

2. Bintang oetara. Soerat chabar bharoe derri sabrang barat. Djoeroe Mengarang, Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA. Rotterdam 1856.

Wij brengen gaarne onze hulde aan den heer ROORDA VAN EYSINGA, den nestor van de beoefenaren der Maleische taal in Nederland en Indië, wegens den ijver, die hem tot heden bezielt en de onvermoeide pogingen, die hij aanwendt, om de kennis dier taal te bevorderen. Er is eene zekere, wij zouden 't bijna noemen, „kaste" in dit land, die alleen goed keurt wat van hare zijde komt, en die getrouw aan het bekende „nul n' aura de l'esprit que nous et nos amis", ook wat de Maleische letterkunde betreft, alles verwerpt wat niet het werk is van een harer corypheën. 't Is te begrijpen, dat ook de heer ROORDA VAN EYSINGA bij haar in minachting staat en 't geen van zijne hand verschijnt als geheel onbruikbaar wordt verworpen. Wij hopen ons aan zulk eene eenzijdigheid en onbillijkheid nimmer schuldig te maken, en wij willen gaarne erkennen, dat de beoefenaren der Maleische letterkunde veel aan hem zijn verpligt. In ons oog is er geen onaangenamer, verdrietiger en ondankbaarder werk dan het zamenstellen van woordenlijsten en woordenboeken — en zie, de heer ROORDA VAN EYSINGA heeft bijna zijn gansche leven in dien arbeid doorgebragt. Reeds meer dan dertig jaren geleden verscheen het eerste Maleische woordenboek van zijne hand; al dien tijd is hij voortgegaan met het publiceren van woordenlijsten en woordenverzamelingen in diezelfde taal, en thans hebben wij van hem weder een lijvig boekdeel voor ons, van meer dan duizend bladzijden, dat ieder, die van het Nederduitsch in 't Maleisch wil vertalen, van zeer veel dienst zal wezen.

Eene eigenlijke beoordeeling van dit werk geven wij niet, want — wij hebben het niet gelezen. Eene oppervlakkige inzage, een enkele blik, een doorbladeren van het boek heeft ons echter de overtuiging gegeven, dat het verre weg het beste Nederduitsch-Maleisch woordenboek is, dat wij

tot heden bezitten. Mogt men dit niet gelooven, mogt er tegen deze uitspraak oppositie wezen, dan zijn wij gaarne bereid de gronden op te geven, waarop onze meening steunt.

Van eenen geheel anderen aard is het tweede geschrift, mede van den heer ROORDA VAN EYSINGA afkomstig, dat wij aan 't hoofd van dit artikel aankondigen. 't Is een nieuwsblad, eene courant in de Maleische taal, bestemd om met elke landmail naar Indië te worden gezonden, en daar onder de inlandsche bevolking van geheel den archipel verspreid te worden.

Het plan, om op die wijze, van Nederland uit, op de ontwikkeling van kennis en beschaving, op de rigting van begeerten en verlangens, op de vorming van den publieken geest der inboorlingen in Indië regelmatig te werken, is zulk een goed en voortreffelijk denkbeeld, dat wij het den heer ROORDA VAN EYSINGA zouden kunnen benijden. Hoe is 't mogelijk, dat het ons niet vroeger voor den geest is gekomen!

De Maleische taal is de lingua franca van den archipel. Ieder inlander, die eenige beschaving bezit, kent haar, gelijk in Europa allen, die eene goede opvoeding genoten hebben, het Fransch verstaan. In deze taal moet dus de courant geschreven zijn, die men voor de verschillende bevolkingen van Indië bestemt. Maar tevens moet zij in Nederland verschijnen; want alléén van hier uit kunnen kennis en wetenschap onder die volkeren worden verspreid, vrij van alle eenzijdige beschouwingen, vrij van alle partijdige rigtingen, zelfstandig en onafhankelijk van eenig staatsgezag, en niet belemmerd door de willekeur en de kleingeestige tegenwerking en kleine plagerijen van een autokratisch bestuur. De drukpers in Indië zelf ligt aan banden, maar de invoer en verspreiding van allerlei gedrukte stukken in geheel den archipel is vrij, indien zij maar in Nederland en niet in Indië gedrukt zijn. Dit dwaze stelsel is, in het nieuwe regeringsreglement, door de wetgevende magt gehuldigd. Daarom kan alléén in Nederland eene onpartijdige, van vreemden invloed vrije en eigen overtuiging verkondigende courant worden geschreven. Wij betreuren dit; wij erkennen gaarne, dat, zoo men vrijheid van drukpers aan Indië gaf, dáár verreweg de beste gelegenheid zou wezen voor 't schrijven van nieuwsbladen voor de inboorlingen; maar zoolang die vrijheid aan onze Indische broeders wordt onthouden, houden wij het voor wenschelijk, dat een periodiek geschrift, bestemd voor het Maleisch lezend publiek in Indië, in Nederland worde gepubliceerd.

Wij verheugen ons alzoo, dat eene Maleische landmail-courant voor het eerst in Nederland verschijnt, — maar op de courant van den heer ROORDA VAN EYSINGA, gelijk zij daar voor ons ligt, hebben wij twee aanmerkingen, de eene over de taal en de tweede over den inhoud.

De taal mist slechts één vereischte: namelijk verstaanbaar te zijn voor de lezers, voor wie de courant bestemd is. Zulk Maleisch, als waarin de *Bintang Oetara* is geschreven, verstaat men in den regel in Indië niet. 't Is of de schrijver zijn uiterste best gedaan heeft, om vreemde, weinig gebruikte, vooral veel Arabische woorden te zoeken, waar hem zeer eenvoudige en door elk begrepen uitdrukkingen voor de hand lagen. Nu geven

vreemde woorden wel een zeer geleerd aanzien aan de courant, maar het hoofddoel, algemeen begrepen te worden, zal men niet bereiken.

En wat den inhoud betreft, wij vreezen, dat de inlanders, indien hun geen andere kost wordt opgedischt, niet sterk tot het lezen van couranten zullen worden opgewekt. Een dor opstel, in vragen en antwoorden, over de aardrijkskunde, voor hen, die er niets van weten, niet te begrijpen, en voor hen, die er reeds éenig begrip van hebben, geheel overbodig, figureert als leading-artikel. Het nieuws, dat uit Nederland wordt medegedeeld, bestaat in een berigt, dat de Koning duizend gulden heeft geschonken voor de ongelukkigen van Banda en Ternate; een dito, dat Z. M. veel heeft gedaan voor de slagtoffers van den jongsten watersnood; een dito, dat de Prins van Oranje honderd gulden heeft gegeven voor een weldadig doel te Leijden; een dito, dat de heer PAHUD per landmail naar Indië zal vertrekken, en eindelijk een dito, betrekkelijk de verloting van den heer MIELING. Vertellingen uit de „*Duizend en een Nacht*" mogen als feuilleton voor eene Maleische courant zeer geschikt zijn, ze moeten niet den hoofdinhoud uitmaken. Mij dunkt er moet aan deze „Noordster" een geheel ander licht gegeven worden, zal zij aangenaam en tevens weldadig voor Indië zijn. Gaarne erkennen wij echter dat ieder begin moeijelijk is, en daarom hopen wij, dat het den heer ROORDA VAN EYSINGA zal gelukken, zijnen arbeid meer en meer tot verbetering te brengen en alzoo te doen strekken tot waarachtige verlichting en beschaving der millioenen volkeren, die in Indië onder het bestuur van Nederland gesteld zijn.

II.

Algemeene atlas van Nederlandsch Indië. Uit officiële bronnen en met goedkeuring van het Gouvernement zamengesteld door P. MELVILL VAN CARNBÉE, Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, en van het legioen van eer, luit. ter zee 1e kl., en sekretaris der commissie tot verbetering der Indische zeekaarten te Batavia. Batavia 1855—1856.

Een half jaar geleden kondigden wij den prospektus aan van het hoogst belangrijke werk, waarvan de titel zoo even door ons is afgeschreven — en thans reeds hebben wij de eerste zes kaarten der door den heer MELVILL beloofde verzameling voor ons. De residentie Manado, op het eiland Celebes; de residentie Batavia; de Nederlandsche bezittingen op het eiland Nieuw Guinea; het geheele eiland Nieuw Guinea; het midden- en zuidelijk gedeelte van den Molukschen Archipel; en de afdeeling (of assistent-residentie) Krawang — ziedaar wat ons tot dus verre van dezen atlas geschonken is.

Wij verheugen ons in de eerste plaats, dat zulk een krachtige voortgang met de uitgave wordt gemaakt. De wijze, waarop die uitgave plaats zou hebben, had, wij bekennen dit gaarne, de vrees doen ontstaan, dat zij slechts zeer langzaam en met trage schreden zou vorderen. Immers, dit is zeker het eerste werk, dat op deze wijze wordt behandeld. De uitgave geschiedt in Nederland, maar de auteur woont in Indië en ziet zelf de proeven na. Eerst moet dus de kopij van elke kaart van Batavia naar Nederland worden

gezonden; is zij daar op steen gebragt, dan moet de proef eene reis ondernemen naar Java om te worden gekorrigeerd en terug naar Nederland, vóór met het afdrukken een begin kan worden gemaakt. Maar, dank zij de landmail en den ijver van allen, die aan deze onderneming werkzaam zijn, ook deze groote afstand verhindert niet, dat de atlas binnen eenen betrekkelijk korten tijd zal gereed wezen.

En een voortreffelijk werk wordt op die wijze geleverd! De heer MELVILL, beroemd door al hetgeen hij reeds voor de wetenschap heeft gedaan, zet thans de kroon op de bouwstoffen, waarmede hij die wetenschap tot dus verre heeft verrijkt. Wij weten niet, wat wij 't meest zullen bewonderen; de groote naauwkeurigheid, den rijkdom van nieuwe elementen, de eenvoudige en tevens bevallige uitvoering der kaarten, alles verdient den hoogsten lof.

Daarom hopen wij, dat de verdiensten van den heer MELVILL op den regten prijs zullen worden geschat. Aan een groot debiet twijfelen wij geen oogenblik. Het werk is voor iedereen onmisbaar, niet alleen voor onze landgenooten in Indië, maar voor ieder beschaafd Nederlander. Maar niet alleen in een groot debiet mag de belooning van den vervaardiger van dezen atlas bestaan. Het Gouvernement behoort te bewijzen, dat het buitengewone talenten, gepaard aan buitengewone werkzaamheid, op den regten prijs weet te stellen. Zulk eene waardering is in 't wel begrepen publiek belang.

Wij wenschen den heer MELVILL de krachten toe, om dezen gewigtigen arbeid ten einde te brengen. Met verlangen zien wij die voltooijing te te gemoet. Nu reeds, door het gebruik van deze zes kaarten, heeft ons de ondervinding geleerd, welke groote diensten ze bewijzen bij de studie van de geschiedenis van Indië.

Varia.

Aan de Redaktie van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

Ik heb gelezen de aan U gerigte opmerking van den hoogleeraar VETH, voorkomende in de eerste alinea van de Varia van Uw tijdschrift van deze maand, bladz. 159, betreffende de stichting op Java van een pupillen-korps. Daarin brengt hij, door te verwijzen naar een vroeger stuk, door hem geplaatst in Uw tijdschrift van Februarij 1851, bladz. 89, de eer dier oprigting terug op den gepensionneerden generaal-majoor H. J. J. L. Ridder DE STUERS, gewezen kommandant van het O. I. leger. De heer VETH zegt: „in het eerstgenoemde opstel (van November ll.) wordt „erkend, dat de *oprigting* van een pupillen-korps reeds voor jaren is voor„gesteld, maar verzwegen wien de eer daarvan toekomt."

Gij zult het natuurlijk vinden, dat — onverminderd datgene wat door U daarop mogt worden geantwoord — de opmerking van den hoogleeraar mijne bijzondere belangstelling heeft opgewekt, 1°. omdat het zoo nuttige pupillen-korps is tot stand gekomen, toen ik nog chef van den generalen staf was in Indië, en 2°. omdat de opmerking komt van den heer VETH, wiens oordeel over koloniale aangelegenheden op prijs wordt gesteld.

Ik zal daarom de zaak uiteen zetten, lettende op het stuk van den heer VETH van Februarij 1851, naar hetwelk hij verwijst, en dat mij tot nu toe onbekend was gebleven; anders zou ik daarop al vroeger zijn terug gekomen. In Februarij 1851 bevond ik mij op reis van Java naar Nederland.

Vooraf echter de bemerking, dat het voor hem, die bijdragen aan Uw tijdschrift levert, bezwaar in heeft op te volgen hetgeen de hoogleeraar wenschelijk acht, om bij latere stukken naar vroegere te verwijzen. Wie toch heeft al de jaargangen met hunne honderden onderwerpen voor den geest?

Het bedoelde stuk van Februarij 1851, dat de heer VETH in herinnering brengt, draagt tot opschrift: „*Iets over de opvoeding der kinderen van Europesche militairen in Indië*," en vangt aan met de woorden: „*Eere wien eere toekomt.*"

De lezer ontwaart al dadelijk uit dat stuk, dat zoo wel bij de Indische regering als bij bijzondere personen in Indië de aandacht en belangstelling gevestigd is geweest op het „rampzalig" lot van soldaten-kinderen, zonder dat iets blijvend goeds, om daarin te gemoet te komen, is tot stand gebragt.

De heer VETH herinnert de eerste poging, ten jare 1818, om voor die kinderen, door oprigting van „eenige weinige scholen", iets te doen, doch

noemt die poging „gebrekkig," en met regt: goede vruchten heeft zij niet opgeleverd.

Voorts herinnert de professor eene school te Weltevreden, waarvan de generaal-majoor SCHENCK de eer der stichting heeft. Zij dagteekent van 1828. Aan een honderdtal kinderen, jongens en meisjes, werd daar onderwijs gegeven, en het Gouvernement gaf eenig subsidie aan die school, „waardoor echter het toekomstig lot dier kinderen niet genoegzaam was „verzekerd."

Bovendien, deze school bepaalde zich tot het garnizoen van Weltevreden, en bevredigde dus in geenen deele de algemeene behoefte welke in ganscb Indië gevoeld werd. Die school verrees, in weerwil van het beruchte tijdperk der bezuinigingswoede, toen afbreken aan de orde was en oekonomie op het bedroefde gelaat van een ieder te lezen stond. Des te meer eer voor haren stichter! Geen wonder intusschen dat destijds niets beters van algemeene strekking is daargesteld. Indien men hem gesproken had van de oprigting eener pupillen-inrigting, gelijk bijv. die welke thans bestaat, de kommissaris generaal DU BUS zou tot antwoord eenvoudig gewezen hebben op de gesupprimeerde kadettenschool van Samarang. En nogtans wekte in dien tijd het lot der kinderen van militairen dubbel medelijden, want de troepen bevonden zich in den Javaschen oorlog, de kinderen waren verlaten en de vaders vonden den dood. Dat zal dan ook veel tot het edel pogen van den generaal-majoor SCHENCK geleid hebben.

Nu brengt professor VETH den lezer tot in het jaar 1835. Hij deelt mede, dat de generaal-majoor DE STUERS, kommandant van het Indisch leger, ter zake van een plan voor de verdediging van Java, eene memorie aan het Gouvernement heeft aangeboden, waarin het eerste denkbeeld van een pupillen-korps is opgeworpen. „Tot dat einde zou ik wenschen (zeide de generaal) dat alle inlandsche kinderen van het mannelijk geslacht, wier ouders genegen zijn hen af te staan, vereenigd worden en geplaatst in een etablissement, op te rigten in eene goedkoope en gezonde streek van Java, alwaar zij als pupillen van den staat, onder opzigt van eenige brave oudgedienden, eene geheel militaire en strenge opvoeding zouden genieten. Hunne instruktie zou zich, behalve lezen, schrijven en rekenen (alles op lancastersche wijze), geheel tot militaire oefeningen moeten bepalen."

Met deze woorden, vervat in eene aan het Gouvernement gerigte memorie, heeft de generaal DE STUERS ontegenzeggelijk het denkbeeld van een pupillen-korps aangegeven. De generaal DE STUERS heeft de eer van het initiatief.

Maar van dat eerste denkbeeld tot aan de stichting, ligt eene kloof van 14 jaren, die niet is aangevuld door de advisen van den generaal in 1843 uitgebragt op Indische voorstellen, advisen die, in elk geval, niet tot leiddraad gestrekt hebben bij het effektuëren dier stichting.

In de bedoelde memorie van 1835 geldt het nog slechts een plan in de verte. De generaal zeide, dat de details eerst dan in aanmerking konden komen, wanneer het denkbeeld bijval mogt vinden; en die memorie is ge-

dagteekend 18 Maart 1835, weinige dagen voor dat de generaal DE STUERS Batavia heeft verlaten, om er niet terug te keeren.

Wat nu dat plan betreft, zoo veel het is aangegeven, zij aangemerkt dat de generaal DE STUERS daarbij van een hoog zuinig begrip is uitgegaan. Hij zeide toen: „het zal naar mijn oordeel met weinig kosten gepaard gaan, „terwijl de groote voordeelen in het oog vallen; want nu groeit eene me„nigte afstammelingen van Europeanen, die tot nut van den staat konden „worden aangewend, tot ellendelingen op of verliest zich onder de inboor„lingen."

Alzoo een groot plan met weinig middelen en belangrijke uitkomsten... De tijd zou dat niet hebben bekroond. In alles toch behooren de middelen aan het doel geëvenredigd te zijn; althans daarvan moet bij de grondlegging worden uitgegaan, of men ziet zich te leur gesteld.

Bij de stichting van het thans bestaande pupillen-korps is overdreven zuinigheid vermeden, maar gepaste spaarzaamheid betracht geworden. Het reglement, dat in uw Tijdschrift van November ll. wordt medegedeeld, toont dat aan.

Professor VETH gewaagt ook van een pupillen-school op kleine schaal, te Gedong Kebo, welke er de tegenwoordige is vooraf gegaan. Zij heeft inderdaad bestaan, buiten bemoeijenis van het militair departement of van het Gouvernement, als een huishoudelijke korps-zaak. Te Gedong Kebo lag blijvend in garnizoen het 4de bataillon infanterie, dat geheel uit Europeanen was zamengesteld, ongerekend de Europeanen van andere wapens: alzoo bevond zich dáár een ongewoon groot getal soldaten-kinderen. De kommandant van dat bataillon, die ook militaire kommandant was, de overste baron VAN LUTZOW (thans gepensioneerd kolonel) trok zich die kinderen aan, en door zijne goede zorgen is, in stille nedrigheid, een school tot stand gekomen, ten laste van het garnizoen, welke hem te meer tot eer verstrekt, om dat hij zoo veel uit eigen middelen daartoe heeft bijgedragen. Eerst later, toen men het doeltreffende van die handeling had ingezien, heeft het Gouvernement, op aanzoek van het militair departement, daaraan eenigen geldelijken bijstand verleend. Het is het aanwezen van deze school, dat aanleiding heeft gegeven om Gedong Kebo te bepalen voor de plaats der vestiging van het pupillen-korps; zonder dat zou welligt een andere gekozen zijn. Te Gembong staat een schoon gebouw, oorspronkelijk bestemd voor redout van eene sterkte welke daar geprojecteerd was, doch waarvan de generaal VON GAGERN de daarstelling gestuit heeft; het is gezond te Gombong, althans de sterfte is er het geringste van alle garnizoensplaatsen, op het fort Erfprins na, naar luid van uw Tijdschrift van deze maand bladz. 156 en 157. Indien er geene mij onbekende reden tegen bestaat, dan zou dat gebouw uitmuntend voor een pupillen gesticht geëigend zijn.

Wanneer men het reglement voor het pupillen-korps met aandacht vergelijkt met de advisen van den generaal DE STUERS, welke professor VETH in het Tijdschrift van Februarij 1851 mededeelt, dan ontwaart men dat

van die advisen niets is overgenomen bij de grondlegging van die inrigting. Al wat van den generaal DE STUERS is uitgegaan over dit onderwerp, is daarbij niet geraadpleegd. Ik kan dit te geruster getuigen, daar ik zelf met de zamenstelling van het reglement belast ben geweest. Om slechts eenige saillante punten te noemen: daarin is geen kwestie van eene *proeve*, maar van eene permanente instelling: men was vooraf zeker van den goeden uitslag. Het getal jongelingen is niet beperkt tot 50 of 60 (1835) of tot 200 (1843), maar is onbepaald: al steeg het tot 1000 en meer, dat zou wenschelijk zijn in alle opzigten. Er is geen kwestie van bescherming eens residents, waarvoor niet de minste noodzakelijkheid bestond; civile inmenging in militaire aangelegenheden heeft nooit iets goeds gesticht. De kleeding is wel spaarzaam voorgeschreven, doch niet armoedig. De voeding is veel ruimer gesteld; de pupillen krijgen dagelijks vleesch, zonder dat geen krachtvolle jongelingen. De instruktie reikt veel verder. In stede van „op een ruime oogst van eenen zendeling" te wijzen, is de zedekundige en godsdienstige opleiding in diervoege aangewezen, dat zij niet hinderlijk is aan de verdraagzaamheid en kameraadschappelijke verbroedering. Eindelijk, den pupillen wordt een gevoel voor hoogere maatschappelijke bestemming ingeprent, zoodat zij zich moraliter verheffen boven den inboorling onder welken zij gevaar liepen verloren te gaan.

Het wordt alzoo in alle bescheidenheid ontkend, dat de tegenwoordige pupillen-inrigting grootendeels beantwoordt aan de inzigten en voorstellen (?) van den generaal DE STUERS. Zij is geheel iets anders, dan zij geweest zoude zijn, indien de stichting geschied ware naar diens memorie van 1835 of advisen van 1843.

Dit beneemt of vermindert echter geenszins de verdienste, dat de generaal DE STUERS het eerste denkbeeld van een pupillen-korps heeft aangegeven; daarvoor is Indië hem dank verschuldigd. Maar die verdienste verkleint evenmin de aanspraak van zijne opvolgers. De generaal COCHIUS heeft, bij zijn optreden in het kommandement, het oorspronkelijk denkbeeld van zijnen voorganger niet uit het oog verloren, doch zonder slaafsche navolging; tot dat eindelijk, na 14 jaren volhardend pogen, een pupillenkorps is opgerigt dat algemeene bewondering en toejuiching verwerft. Deze instelling dagteekent van den tijd, toen Zijne Hoogheid de Hertog VAN SAXEN-WEIMAR het O. I. leger kommandeerde, wiens naam, met dien van den Gouverneur-Generaal J. J. ROCHUSSEN, daaraan is verbonden. Het is gesticht niet werktuigelijk naar de begrippen zijner voorgangers, maar naar een eigen oorspronkelijk oordeel, zoo als het onder dagteekening van 15 Junij 1850 is gereglementeerd.

De billijkheid vordert, dat ik hier hulde breng aan de officieren, die het eerst met de dienst bij het pupillen-korps zijn belast geweest, inzonderheid van den kapitein nu gepensioneerd majoor J. H. MEISS, die aan het hoofd stond: „Eere wien eere toekomt."

Ten slotte heb ik eene vergissing aan te wijzen, die voorkomt aan het einde van het stuk van professor VETH, alwaar hij de kreatie van het pu-

pillen-korps, vroeger dan 1850, aan het „gedenkwaardig jaar 1848" toeschrijft. Het blijkt uit de algemeene order, vermeld in uw Tijdschrift van November jl., dat de oprigting van een pupillen-korps bij Koninklijk Besluit van 21 Oktober 1847 nº. 110, besloten is. Het kan zijn, en ik geloof het, dat de zending van den Generaal-Majoor Baron VON GAGERN en diens rapporten en voorstellen het tijdstip, om het pupillen-korps in 't leven te roepen, hebben vervroegd, ongerekend de aandrang uit Indië.

Ik heb de eer te zijn met alle onderscheiding,

Mijnheer de Redakteur!

'S GRAVENHAGE,
16 Februarij 1816.

UWEd. Dw. Dienaar,
PENNING NIEUWLAND.

In het *Verslag omtrent de uitvoering der wet tot regeling van het Muntwezen in Nederlandsch Indië over* 1855, door den Minister van Koloniën dezer dagen aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend, komen vele merkwaardige bijzonderheden voor. Thans verlangen wij de aandacht te vestigen op de volgende zinsneden:

„Aan den Gouverneur-Generaal bleef, in 1855, de bevoegdheid gelaten, om, in verband met de behoefte en bij ontstentenis van de gelegenheid om door afgifte van wissels, tegen een matigen koers, in de behoefte ten volle te voorzien, als gewoon betaalmiddel aan 's lands kassen ook op Java, gebruik te maken van die zilveren specie, welke uit de gewone middelen wordt gezonden, tot dekking van het tekort der Indische administratie.

„De in omloop gebragte specie vloeide echter, naar het schijnt, al spoedig weder weg; en dit verschijnsel is gemakkelijk te verklaren, wanneer men eenen blik slaat op den staat, houdende opgave van den agio op de drie hoofdplaatsen van Java, welke ten vervolge op de vroeger medegedeelde wordt overgelegd. Die opgaven toonen namelijk, dat de agio op de stukken van $2^1/_2$ gulden, waarvan in 's lands kassen bij uitbetaling in specie bij voorkeur wordt gebruik gemaakt, dikwijls van twee tot drie ten honderd lager was dan op de guldens, en dat de agio op beiden onevenredig veel lager was dan op andere in Indië en China gebruikelijke speciën. Voegt men nu daarbij de opmerking, dat de wisselkoers op Singapoera te Batavia herhaaldelijk was *f* 2,80 recepis voor den dollar, wiens waarde aan fijn zilver, op den vollen Nederlandschen muntvoet berekend, niet meer is dan *f* 2,57, en dat ook de koers van wissels op Europa, ofschoon, even als in 1854, gunstiger dan in vroegere jaren, toch veel minder in het voordeel van Java was, dan die van andere plaatsen in Indië, China of Europa, dan wordt het duidelijk, dat het niet anders kon of de Nederlandsche zilveren specie moest voor alsnog van Java blijven wegvloeijen. Want die specie, ofschoon aldaar schijnbaar voor meer dan de innerlijke waarde verkoopbaar, omdat de prijs berekend wordt in recepissen of duiten, doet er inderdaad minder agio dan zij bij een geheel vrijen loop van zaken zou doen, omdat zij aan 's Gouvernements kassen natuurlijk op gelijke waarde als de recepissen wordt verhandeld, en op dien voet in vrij belangrijke hoeveelheden in omloop wordt gebragt; en de handel vindt er dus voordeel bij die specie uit te voeren naar plaatsen, waar haar prijs door geene bijzondere omstandigheden is gedrukt. Het verkeer op Java verliest er echter niet bij, want het met recepissen en kopergeld overladen en daardoor tot depreciatie geneigd muntwezen, ontlast zich hierdoor althans van een gedeelte van zijn overvloed. Het wegvloeijen der Nederlandsche zilveren specie zal eerst dan ophouden, als de hoeveelheid omloopende munt, hetzij papier of specie, in verhouding zal zijn gekomen tot die verminderde behoefte, welke er bestaan zal bij de verhoogde innerlijke waarde, die zij door verwisseling of verwisselbaarheid voor zilvergeld moet erlangen; als de agio zal opgehouden hebben te bestaan, en de koers van wissels op Singapoera en andere naburige landen te Batavia zal gedaald zijn tot op een standpunt, overeenkomende met de wezenlijke waarde van het Nederlandsche geld.

» Het ware ongetwijfeld wenschelijk, dat oogenblik af te wachten, alvorens de specie in omloop te brengen, en inmiddels geheel door afgifte van wissels in de behoefte tot dekking van het tekort der Indische administratie te voorzien; doch die behoefte is zóó groot en het wisselverkeer nog zóó weinig ontwikkeld, dat alsdan op den koers waarschijnlijk meer zou worden verloren, dan thans de kosten bedragen op de uitzending in specie van een gedeelte van het benoodigde."

Wij hebben deze zinsneden uit het verslag van den Minister medegedeeld, zoowel om de belangrijkheid van haren inhoud, als omdat ze in een naauw verband staan met eenige opmerkelijke bijzonderheden, die men ons omtrent hetzelfde onderwerp, met de laatst aangekomen mail, van Batavia heeft berigt.

Volgens dat berigt bedroeg de agio van het zilvergeld toen 103 pCt., en zou die stand van de agio, naar de meening van den berigtgever, eene naauwe betrekking hebben op den aankoop van zilvergeld, door eenige Engelsche huizen, die het naar Singapoera uitvoeren, om daartegen te trekken. Men verhaalde zelfs te Batavia, dat de $2^1/_2$ zilveren gulden stukken in Britsch-Indië zouden worden vermunt, iets dat den berigtgever echter ongelooflijk voorkwam.

De namen van eenige spekulanten te Batavia worden door onzen berigtgever opgegeven, die, bij de aankomst van elke mail, zich onmiddelijk onledig houden met het berekenen van de wisselkoers op Engeland en Singapoera, waarbij zij zoo wel acht slaan op de diskonto der bank in Engeland, als op 's Gouvernements wisselkoers te Batavia. Geeft het opkoopen en verzenden naar Singapoera van zilvergeld nu voordeel, dan geschiedt dit; zij trekken daartegen, en de Engelsche koopman te Batavia, die te remiteren heeft naar Engeland, koopt de wissels op Singapoera, laat zich dáár uitbetalen, en koopt daarvoor op die zelfde plaats zoogenaamde » Treasurij bills", die even solide zijn als onze Gouvernements wissels.

Onze berigtgever was, met velen te Batavia, van meening, dat de verhooging der Gouvernements wisselkoers op deze manoeuvre eenen voor den staat zeer nadeeligen invloed zal kunnen hebben. Daarom was bij velen reeds de vraag gerezen, of het niet nuttig zou zijn, ten einde aan zulke kombinatiën het hoofd te bieden, dat het Gouvernement eene permanente kommissie benoemde, en als leden daartoe uitnoodigde en aanstelde een paar chefs van solide Hollandsche, Engelsche, Fransche of Duitsche huizen, met den president der Javasche bank aan het hoofd; zoomede den heer ZIMMERMAN, eene in den handel algemeen hoog geachte autoriteit. De roeping dier kommissie zou in de eerste plaats moeten wezen, om het Gouvernement voor te lichten bij de bepaling van den wisselkoers.

Waarom deelt de officiële *Javasche Courant* niet mede wat er in de Staten-Generaal wordt verhandeld, voor zoo ver dit op Nederlandsch Indië betrekking heeft?

Ziedaar eene vraag, die ons reeds lang voor den geest stond en waarop wij geen voldoend antwoord weten te geven.

Sedert de herziening der Grondwet in 1848, zijn de koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen in naauwer betrekking gebragt tot de wetgevende magt. Belangrijke onderwerpen, waaronder het gansche beleid der regering, moeten door die magt worden geregeld. Jaarlijks moet, door den Koning aan de Tweede Kamer, verslag worden gedaan van het beheer der koloniën en bezittingen en van den staat, waarin zij zich bevinden. De kennis van al deze handelingen der beide Kamers is onmisbaar voor hen, die in Indië met de uitvoering der wetten, in hooger en lager kring, belast zijn. Waarom stelt men die ambtenaren niet in de gelegenheid, hun pligt in dat opzigt te beter te volbrengen, door bekend te wezen met hetgeen er bij en omtrent de vaststelling dier wetten is voorgevallen? En waarom opent men hun die gelegenheid niet, door de gewisselde stukken tusschen de regering en de Kamer en de gevoerde diskussiën in de *Javasche Courant* te publiceren?

Wij maken den Minister van Koloniën op dit gewigtige punt opmerkzaam. Mogten er bezwaren tegen bestaan, die wij ons niet weten voor te stellen, dan hopen wij ze te leeren kennen. Dat de zaak in alle geval zeer wenschelijk is zal wel niemand ontkennen, en dat zulk eene publiciteit een vereischte is van ons tegenwoordig staatsregt meenen wij met het volste regt te mogen beweren.

In 1853 verspreidde zich het gerucht, onder het personeel der ambtenaren ter Westkust van Sumatra, dat de civiele gezaghebber van S., naar Padang zoude worden opgeroepen, om zich te verantwoorden, wegens een aanzienlijk déficit in 's lands kas onder zijn beheer. Dit gerucht bevestigde zich evenwel niet, maar men vernam, in de tweede helft van 1854, dat die ambtenaar in kommissie werd gezonden naar het eiland N., met een daggeld van *f* 10.

De ambtenaar, welke hem te S. moest vervangen, ontving bepaalde instruktiën om, zonder oogluiking te gebruiken, het tekort, indien dit werkelijk bestond, bij proces-verbaal te konstateren; ten gevolge hiervan werd door hem dan ook 's lands kas overgenomen met het aanzienlijk tekort van ruim *f* 4000.

Met regt verwachtte ieder, dat de afgetreden civiele gezaghebber van S. terstond zoude worden gesuspendeerd en een ander in zijne plaats in kommissie naar N. gezonden, te meer nog, daar ook de inhoud van het proces-verbaal van overgave en overname luidde: „Dat de civiele gezaghebber van S. had verklaard, bij de opname zijner kas door de residenten op hunne jaarlijksche tournées om het déficit te dekken, telkens het geld van Chinezen had geleend, en hij als reden der tekortkomst opgaf, dat daar hij dikwerf zeer ziek was geweest, hij zich verpligt had gezien, 's lands kas aan zijnen inlandschen schrijver of aan de politie-dienaren toe te vertrouwen, hetgeen echter hoegenaamd tot geen verschooning kon strekken."

Nog suspensie, noch ontslag volgde; bedoelde ambtenaar vertrok in

kommissie naar het eiland N.; het Gouvernement lei hem alleen de vergoeding der bevondene te kortkomst de *f* 4000 op, te korten op zijne te verdienen daggelden en op een gedeelte van zijn traktement, — en hiermede liep de zaak geheel af.

Algemeen was men hierover verontwaardigd; men had verwacht, en niet zonder reden, dat de betrokken ambtenaar zoude worden vervolgd, dewijl een viertal jaren geleden, de postkommies te Padang, wegens een te kort in zijne kas van cirka *f* 600, in handen van den regter was gesteld en tot twee jaren gevangenis was veroordeeld. De arme drommel had echter geene vrienden, terwijl de andere daarentegen een intime vriend is van den resident tot wiens ressort S. behoort.

Het is schande voor het kader der ambtenaren te dezer kust, dat dergelijke zaken straffeloos mogen plaats hebben; kortelings geleden in gezelschap van een aantal officieren zijnde en het onderwerp van 't gesprek gebragt wordende op het bevonden tekort te S., zeide een der officieren: „men kan als ambtenaar gerust 's lands kas ledigen, om daarmede zijne schulden te betalen, gelijk de ambtenaar te S. heeft gedaan; dezen toch heeft men eenvoudig de vergoeding opgelegd van hetgeen hij, zonder toestemming van het Gouvernement, uit 's lands kas heeft genomen, en bovendien heeft men hem nog in commissie benoemd met *f* 10 daags, om het goede Gouvernement toch zoo spoedig mogelijk te kunnen betalen."

PADANG PANDJANG, X.
den 16den October 1855.

Twee jaren geleden ontstond gebrek aan Indische ambtenaren, die het radikaal der tweede klasse moesten bezitten en bleek de akademie te Delft niet bij magte te zijn, in dat gebrek te voorzien. Toen nam men niet de toevlugt tot het natuurijke, door ons zoo dikwijls aangeprezene, middel, om aan bekwame ambtenaren der 3de klasse in Indië aldaar een examen af te nemen, en die dan met het radikaal der tweede klasse te begiftigen: maar men schonk het radikaal aan jonge lieden, die niet de geringste aanspraak bezaten, maar waarvan de benoeming zoo wat met gelijke bedoelingen geschiedt, als onder het-ministerie GUIZOT de benoemingen tot pairs en ambten. Daar ving men de vaders door benoemingen en gunsten in hun eigen persoon, hier is de benoeming van zonen, neven en geprotegeerden het lokaas, om zich de lijdelijke medewerking van vaders en aanverwanten te verzekeren.

Niets was natuurlijker, dan dat verdienstelijke ambtenaren der derde klasse in het denkbeeld verkeerden, dat voor hen nu ook de gelegenheid geopend was, om *in Indië* het radikaal der tweede klasse te erlangen. Men had aan de genoemde jongelieden een kwasi-examen afgenomen, gelijkstaande met hetgeen men, 20 jaren geleden, vergde, om als élève tot het instituut te Soerakarta toegelaten te worden. Maar de ambtenaren der 3e klasse, die reeds bewijzen van praktische bekwaamheid voor de dienst

hadden gegeven, en aanboden, een examen in Indië af te leggen, werden verwezen naar het reglement, dat geen radikaal verleent zonder voorafgegaan examen te Delft. Voor de *gunstelingen* de *exceptie*, voor de *regthebbenden* de *regel*!

Onder deze regthebbenden behoorde ook de heer J. C. W. baron VAN HEECKEREN TOT WALIËN, sedert vele jaren, als ambtenaar der 3e klasse in burgerlijke Indische dienst overgegaan, altijd met ijver werkzaam en destijds niet alleen als geldelijk administrateur der residentie Buitenzorg sedert jaren met lof bekend, maar ook reeds bij ontstentenis van den assistent-resident met het geheele gezag over die provincie belast. Maar voor hem waren evenmin die verdiensten, als de omstandigheid, dat hij gehuwd, en met een vrij talrijk gezin belast was, voldoende, om met de genoemde hoegenaamd geene aanspraak bezittende jongelieden gelijk gesteld te worden.

Hij moest de bezwarende reis naar Nederland doen, en zich de grootste opofferingen getroosten, om te Delft te studeren, ten einde daar een examen, conform aan het reglement, af te leggen.

Hij heeft zich aan de harde noodzakelijkheid onderworpen, en na een *eenjarig* verblijf te Delft op den 13 Februarij een, volgens ontvangen mededeelingen, *uitstekend* examen afgelegd, en daardoor eindelijk wettige aanspraak verkregen op het radikaal voor ambtenaar van de tweede klasse.

Niemand zal wel gelooven, dat hij de daarbij aan den dag gelegde kunde in dat ééne jaar te Delft heeft verworven. Niemand zal wel gelooven, dat de bedoeling, de bewijzen te erlangen van bekwaamheid, alvorens aan iemand het radikaal der tweede klasse te verleenen, bij de in Indië benoemde jongelieden door het kwasi-examen aldaar bereikt is, maar dat die bedoeling bij den heer VAN HEECKEREN, die reeds zoo belangrijke bewijzen van bekwaamheid in Indië had gegeven, door een examen in Indië niet even goed als te Delft had kunnen bereikt worden.

En indien niemand aan de gegrondheid dezer opmerking kan twijfelen, wat is dan dat examen anders, dan eene onnoodige plagerij, waarvan men alleen dan gebruik maakt, wanneer men iemand niet wil begunstigen, maar waarvan men ten voordeele van gunstelingen telkens afwijkt.

Want, als om den spot te drijven met het reglement, en met de moeijelijkheden, die men onder anderen den heer van HEECKEREN heeft berokkend, ten einde het radikaal van ambtenaar der tweede klasse te bekomen, leest men in de laatste berigten uit Indië, dat bij koninklijk besluit van 1 September 1855 no. 40 de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië gemagtigd is, aan J. E. VAN DER BOR, B. F. J. B. CLEERENS, G. A. VAN DELDEN, A. PRUIJS VAN DER HOEVEN en L. K. VAN SWIETEN het radikaal van ambtenaar der tweede klasse (*dus zonder examen te Delft*) te verleenen.

Is dat billijk? Is dat regtvaardig? Met welke maat heeft dan die afgetreden Minister van Koloniën gemeten? Met welke maat zal hij meten, wanneer hij het bestuur in Nederlandsch Indië aanvaard heeft? Hoe lang moet die staat van zaken nog blijven bestaan?

Zoo lang de akademie te Delft ingerigt blijft, gelijk thans, en zoolang

men in Indië slechts bij wijze van gunst, en niet door een examen, tot ambtenaar der tweede klasse kan benoemd worden, zoo lang is ook aan geene verandering te denken.

Wij ontvingen met de laatste mail een zeer dikken en kostbaren brief van den heer RITTER te Batavia. Daarbij zend hij ons een stuk ter plaatsing in dit Tijdschrift. Ofschoon het zeer uitvoerig handelt over een onderwerp van geen het minste belang, waren wij echter van meening het stuk, uit persoonlijke welwillendheid voor den heer RITTER, in de aflevering op te nemen. Maar toevallig viel onze aandacht op eene zinsnede in den brief van dien heer, waarin hij ons mededeelt, „dat hij afschriften van het bewuste stuk aan de redaktiën van *twee* dagbladen in Nederland heeft gezonden, met verzoek om het te plaatsen, in geval het *niet* in het eerste nommer van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, uitkomende na de aankomst der mail, mogt zijn opgenomen."

Daar het doel van den heer RITTER alzoo bereikt zal worden, zonder dat wij het stuk opnemen, geven wij de voorkeur aan de plaatsing er van in een der door hem daarvoor bestemde dagbladen.

In eenen brief van Batavia, den 10 December geschreven, lezen wij het volgende, niet onbelangrijke, berigt:

„Het Gouvernement heeft de Chinezen en andere vreemde oosterlingen justiciabel gesteld voor de raden van justitie, ten opzigte van civiele zaken; terwijl zij in criminele zaken blijven te regt staan voor de landraden; een en ander in te gaan met 1 Maart 1856. De daartoe te nemen beschikking zal vermoedelijk nog gedurende den loop dezer maand December gepubliceerd worden."

De Molukscbe eilanden.

IX.

Gevolgen van het stelsel van extirpatie.

De eigenschappen van den souverein worden gewoonlijk onderscheiden in, en gebragt tot, de drie volgende hoofden: de wetgevende magt, de uitvoerende magt, en de regterlijke magt; en hoewel de laatste eigenaardig tot de tweede behoort, wordt zij echter onder beschaafde natiën afzonderlijk uitgeoefend, om de regten van den vorst, met die van zijne onderdanen, nimmer in tegenstrijdigheid te doen komen. Het is eene edelmoedige opoffering van gezag, waartoe wederzijdsch vertrouwen tusschen den vorst en zijne onderdanen den grondslag gelegd heeft.

Deze drie magten, wel aangewend, hebben, uit den aard van hare instelling, ten doel om sterkte en ontzag naar buiten, rust en welvaart naar binnen, en bescherming en handhaving der algemeene en bijzondere regten van den souverein en van zijne onderdanen, zoowel wederkeerig als onderling, te bevorderen.

Hieruit volgt, dat het belang van den vorst, als souverein, hetzelfde is, als dat van het land hetwelk hij beheerscht, omdat de afscheiding van het belang van den eenen het bestaan van dat van den anderen vernietigt, zoo zij al niet leidt tot ondergang van den staat, en daarmede natuurlijk tot dien van den souverein.

Dus zal in een handeldrijvenden staat, waar de souverein tevens koopman is, het wederzijdsch belang, dat te zamengevoegd het geheel onwrikbaar onderschraagt, onmogelijk te vereenigen zijn, omdat het bedrijf van den koopman onbestaanbaar is met dat van den vorst, waar de onderdanen uit den handel zelf hun bestaan moeten vinden *).

Zoo zal dus ook de souverein, die tevens koopman is, waar hij slechts beschermen of scheidsman tusschen zijne handeldrijvende onderdanen wezen moest, door een eenzijdig belang van den handel geleid, in stede daarvan, al zijnen invloed en geheel zijne magt gebruiken, om meer en meer inbreuk te maken op de handelsregten van zijne onderdanen, ten einde daardoor een schijnbaar grooter voordeel aan zich te trekken; terwijl hij de bronnen van bestaan en welvaart voor zijne onderdanen verstopt en vernietigt.

Maar ook daar zal die zelfde afscheiding van belang, het vermogen van

*) Adam smith. *Wealth of Nations.* Vol. 4 p. 154.

den staat ondermijnende, op den souverein nadeelig terug werken, omdat hij eindelijk de bronnen van bestaan en welvaart voor zich zelf verdroogd zal vinden, die hij gemeend had alleen voor zijne onderdanen te sluiten. Het voordeel dat hij beoogde was dus inderdaad oogenblikkelijk en, zoo als wij gezegd hebben, alleen schijnbaar groot.

Deze eenvoudige, doch niettemin groote waarheden, toepassende op het stelsel van bestuur, door de Nederlanders, met betrekking tot de inlandsche vorsten en volken, gevolgd, zal ons het schadelijke van dat stelsel aller wege blijken, en wij zullen alzoo de redenen gevonden hebben van dien diepen staat van verval, waarin tegenwoordig de Moluksche eilanden zich bevinden, zoo diep dat het tot een onderwerp van overweging gelegd is worden, of zij wel langer waardig zijn om een bezit van Nederland uit te maken.

Doen wij echter vooraf regt aan de, voor elken Nederlander eerbiedwaardige, schimmen dier groote mannen, die de eerste grondslagen van Nederlands mogendheid in Indië hebben gelegd. Hun toeleg was niet, het is lang erkend, en wij hebben het aangetoond, om vorsten en volken te overheerschen; een geheel ander doel, dat van den handel alleen, bragt hen naar Indië, en zoo lang dit hun doel bleef, was hun stelsel, om zich in een ligchaam van kooplieden te vereenigen, het schoonste dat immer door menschelijk vernuft is uitgedacht. Dat voorbeeld, gevolgd door al de Europesche natiën, die, op het voetspoor der Nederlanders, Oost-Indië bezochten, blijft eene eeuwige erkentenis dezer waarheid, en de eer daarvan zal den naam van Nederlander, door alle tijden heen en bij alle natiën, blijven aankleven.

Maar, zoodra had de noodzakelijkheid van hunnen handel staande te houden de Nederlanders niet gedwongen, om veroveringen van landen te maken, onderdanen te verwerven, en elders eene mogendheid te stichten, of het inzigt van den koopman schoot te kort, om die verpligtingen na te komen, die hij als vorst en souverein te vervullen had. Het blijft onverklaarbaar, dat dit wezenlijk en aangelegen gebrek, door Nederlandsche staatslieden, zoo uitstekend door hunne kunde en doorzigt, niet vroeger is ingezien, en dat zelfs in latere tijden de verschillende gevoelens eene zoo hevige wrijving hebben noodig gehad, om hierin de eerste straal van licht te doen ontstaan.

Behoorde het tot onze taak, om de oplossing daarvan te zoeken, wij zouden de gehechtheid opnoemen aan onze instellingen, en den bloei, dien, onder deze instellingen, de Nederlandsche O. I. Maatschappij in de eerste honderd jaren van haar bestaan genoot; maar wij zouden tevens moeten blijven stilstaan bij de onwetendheid, waarin de Nederlandsche staatslieden steeds gehouden en gelaten zijn, omtrent de wezenlijke gesteldheid der landen, welke de Maatschappij als souverein bezat, en die, en dan nog slechts gedeeltelijk, in Europa niet is bekend geworden, voor dat in later tijden de pen van een moedig Nederlander hieromtrent de oogen is begonnen te openen.

Het strekke ons dan ook tot verschooning, indien wij door eene lange en vervelende vermelding van gebeurtenissen, deze verhandelimg hebben

laten voorafgaan. Gaarne hadden wij ons dezen arbeid gespaard, maar wij droegen de overtuiging bij ons om, dat elk betoog hier moet wankelen, zoo het niet op de ware en klare voorstelling van feiten gegrond is. Wij zouden ons dat gedeelte der taak, hetwelk wij bereids afgewerkt hebben, schamen, hadden wij een ander oogmerk gehad, of waren wij door de minste zucht tot hekelen of berispen geleid geworden.

Deze zelfde onpartijdigheid in acht nemende, zullen wij, ondanks ons zelven, niet kunnen vermijden om bij voortduring ongunstige tafereelen voor te stellen, die, naar ons inzien, het gevolg zijn, en het onvermijdelijk gevolg zijn moesten, van de extirpatiën, zoodanig als die door ons zijn beschreven. Wij zullen trachten dit te betoogen.

Voorzeker, van alle de middelen, die aan het eenzijdig belang van den handel de hand boden, kon er geen verderfelijker, geen vernielender, worden uitgedacht, dan het stelsel van extirpatie. De ijzeren hand van het monopolie, die op Java gedrukt heeft, was een zegen, vergeleken bij de teisteringen, die de ongelukkige bewoners der Molukkos onder dit stelsel geleden en ondergaan hebben, en tot op dit oogenblik nog lijden en ondergaan.

De landen, beroofd van hunne kostelijke voortbrengselen, die, hoe gering dan ook bij half beschaafde natiën, weelde en welvaart aan de inlanders bezorgden; — de onmededoogende hand van extirpatie, eens gaande gemaakt, de eerste levensbehoeften zelfs niet verschoonende, maar, onder stroomen bloeds, alle vruchten van vlijt en nijverheid vernielende; — de rampzalige ingezetenen, uit hunne verwoeste velden en tuinen verjaagd, in bosschen en wildernissen rondzwervende, kampende met de wanhoop, van kleeding en voedsel beroofd; — alle deze akeligheden, in eene lange reeks van jaren telkens hernieuwd, moesten eindelijk de weleer bloeijende landstreken in woestijnen herscheppen, en van alle waarde, voor hare natuurlijke bezitters, berooven.

Geen wonder dus, dat ten aanzien dier landen bij de ingezetenen zelve eene onverschilligheid moest geboren worden, die wederom de uitwerking moest hebben, dat de bescherming der ingezetenen, de eerste pligt van den souverein, niet langer werd ter harte genomen. De inlandsche vorsten, aan wie deze landen bevorens hadden toebehoord, waren in het zelfde geval, behalven dat zij sedert lang niet meer dan eene schaduw van gezag behouden hadden.

Hoe moeijelijk daarenboven de handelzucht der inlanders is te bedwingen geweest, is hier boven overvloedig gebleken. De Nederlanders, tot wering van de mededinging der Engelschen gedrongen om hunne eerste overwinningen te maken, vonden in die handelzucht eene voortdurende en onafgebroken noodzakelijkheid, om hun gebied verder en verder uit te breiden; van daar de menigte forten en garnizoenen, die overal in de Molukkos verspreid lagen, tot de oprigting van welke de Nederlanders zich het regt hadden laten afstaan bij het traktaat van den jare 1637 met den koning van Ternate.

Naauwelijks echter waren die forten gebouwd en die garnizoenen gelegd,

of de onmogelijkheid om de kosten tot onderhoud uit de handelswinsten te bestrijden deed de noodzakelijkheid ontstaan van die wederom af te breken en in te trekken, iets waartoe men te ligter overging, naar mate, door de extirpatiën, deze landen van minder of geene waarde voor de bezitters werden.

Zoo ziet men, bij het traktaat van den jare 1652, insgelijks met den koning van Ternate te Batavia gesloten, een opzettelijk beding gemaakt, „dat de uitroeijing van nagelen geschied zijnde, de Compagnie zal vermogen, tot voorkoming van onnoodige lasten, hare forten en garnizoenen zoo veel te ligten en te besnoeijen, als het haar, tot welstand van haar staat, zal achten goed en noodig te wezen."

Tot het leggen van belastingen, om door dit middel de inkomsten te vermeerderen, of om altans de kosten te helpen dragen, die het bezit der landen na zich sleepte, bestond geene mogelijkheid, alzoo door de extirpatiën niet alleen het eenig belastbaar fonds werd weggenomen, maar te gelijk de ader was afgestoken, door welke in deze landen eene trapsgewijze vermeerdering van behoefte en van weelde kan ontstaan, en daarmede alle middelen geweerd, die voor eene belasting, hetzij middelijk hetzij onmiddelijk, vatbaar waren.

Daar alzoo geene vermeerdering van inkomsten mogelijk was, bleef de invoering van bezuinigingen het eenige plegtanker, dat kon geworpen worden, en deze werden, gelijk wij gezien hebben, gezocht, in de opheffing der ver uit een verspreide forten en garnizoenen, en in het verlaten van het dadelijk bezit, dat de Nederlanders van de meeste eilanden in de Molukkos genomen hadden; zich bepalende tot het bezit van slechts weinige hoofdpunten.

Wij hebben gezien, dat dwang alleen de handelzucht der inlanders kon onderdrukken. De loslating van dien dwang op de ontruimde plaatsen deed die handelzucht dadelijk weder ontstaan, en daar dit als misdadig werd aangemerkt, werden herhaalde en gedurige kastijdingen noodzakelijk.

Het onmiddelijk gevolg hiervan was, de ontvolking van vele plaatsen en eene verhuizing van volk op andere, gelijk op het groote eiland Gilolo, waarvan de inwoners de Westkust verlieten, en zich op de Oostkust vestigden, ten einde aan het geweld, waaraan zij waren overgelaten, zich te onttrekken *).

Een ander gevolg was, dat de inlanders, door deze gedurige kastijdingen, en door herhaalde verliezen van have en goed, eindelijk moedeloos geworden, de specerij-kultuur hebben opgegeven, of wel, met gevaar van vrijheid en leven, den handel daarin in het geheim en ter sluik hebben gedreven.

Het grootste gedeelte der bevolking echter, dus verstoken van bijkans het eenige produkt, hetwelk zij in ruiling voor andere behoeften kon aanbieden, en inzonderheid van kleeding, die van elders moest worden aangevoerd, had thans geen uitzigt meer, om de vervulling dezer noodwen-

*) Forrest p. 176 en de noot.

digheden door middel van eenen winstgevenden handel te verkrijgen. Hare toevlugt nemende tot stoute zeerooverijen, werd zij weldra de geessel, niet alleen van vreemde natiën, maar ook van hare eigene landgenooten; en eindelijk meer en meer ongeschikt voor een maatschappelijk en werkzaam leven.

't Is waar, bij een onderzoek naar de naaste oorzaken der menigvuldige rooverijen, die thans in de Moluksche zeeën, bijzonder door de volken, onder het gebied van de koningen van Tidore en Ternate behoorende, gepleegd worden, gevoelt men zich al spoedig, op het voetspoor van anderen, geneigd, om te blijven stilstaan bij het misnoegen van eenige mindere vorsten en inlandsche grooten, die zich eenen aanhang maken en vervolgens in roof en plundering hun bestaan vinden, gelijk op dit oogenblik de zoo genaamde radja GILOLO aan het hoofd van eenen aanhang zich bevindt, die de Moluksche zeeën onveilig maakt. Bij eene eerste beschouwing, zou men dit willen toeschrijven aan de zwakheid en de misbruiken in het bestuur van beide de genoemde koningen. Maar eene opklimming tot den eersten oorsprong moet ons terugleiden tot de gevolgen van het stelsel van extirpatie. Van dat tijdstip af aan heeft namelijk de bescherming opgehouden, welke de souverein aan zijne onderdanen verschuldigd was, en toen vonden dezen, van hunne vorsten afvallende, gereedelijk hoofden en aanvoerders in die mindere inlandsche vorsten en grooten, die voorheen een eervol en voordeelig bestaan hadden gehad in de posten van stadhouders en bestuurders van de menigvuldige landen der beide koningen, hetgeen zij misten door de vermindering en ontvolking, waarin deze landen waren gebragt.

Zou men willen tegenwerpen, dat, dewijl deze oorzaken sedert lang hebben opgehouden, zij ook thans deze uitwerkselen niet meer hebben kunnen? Wij antwoorden door de aanmerking, dat zoo langzaam als de beschaving van een volk toeneemt, even zoo spoedig zijn terugtred naar den staat van woestheid en verwildering is, waaraan hij oorspronkelijk is onttrokken, wanneer phijsike en morele oorzaken daartoe medewerken; en dat de nieuwe plooi, die de moraliteit van een volk, bij dezen terugtred, erlangt, niet dan door eene opvolgende, langzaam werkende, beschaving kan worden weggenomen.

Bovendien bleef de slavenhandel voedsel aan deze rooverijen geven. Daar, door de loslating van een geregeld en klemmend bestuur, alle verband tusschen de onderscheidene volken verbroken was, achtten de bewoners van het eene dorp zich bevoegd, tegen het andere den oorlog te voeren. Bij gebrek aan anderen prooi, bepaalden zij zich tot het doen van gewapende invallen op de naburige eilanden, en de roof, welke zij najoegen, bestond in menschen, voor welke door geheel Indië eene gereede markt gevonden werd. Na de afschaffing van den slavenhandel is wel is waar deze markt zoo algemeen niet meer; maar men geloove niet, dat deze nieuwe wetgeving van eenigen invloed is op de uitgestrekte landen, van welke de Europeanen met der daad geen bezit houden. Wij durven daarom beweren

dat de slavenhandel zelfs thans nog voedsel blijft geven aan de hierboven bedoelde zeerooverijen.

Wat het eindelijk gevolg moest zijn van dezen, alle bronnen van welvaart ondermijnenden, staat van zaken, heeft de ondervinding droevig bewezen, en zal men klaar voorgesteld zien in de beschrijving van den tegenwoordigen toestand der Molukkos, welke wij nog moeten geven. Genoeg is het hier aan te wijzen, dat die staat van zaken leiden moest tot eene langzame en trapsgewijze toenemende ontzenuwing van de magt der Nederlanders in de Molukkos; dat de harten der inlanders van hen vervreemd werden en ongeneigd, om, even als voorheen, overal eene hulpvaardige hand te bieden; dat dus ook de Nederlanders, even zoo vele bondgenooten en getrouwe onderdanen als zij voormaals hebben konden, thans even zoo vele vijanden te bestrijden hadden; en dat, door alle deze oorzaken te zamen genomen, hunne magt vallen moest, bij verschijning van den eersten Europeschen vijand, die gezet er zich op toeleggen zou, om op dezen val zich zelven te verheffen.

X.

Gesteldheid der Molukkos, gedurende het tijdvak van 1796 *tot na den opstand te Saparoea.*

De eerste verovering van de Molukkos door de Engelschen in 1796 bragt, in de innerlijke gesteldheid dezer landen, geene verandering te weeg; alleen moet men opmerken, dat de Engelschen, geen voortdurend bezit dezer eilanden zich belovende, zeer spaarzaam waren in de kosten tot onderhoud van de onderscheidene forten en andere zoo civiele als militaire gebouwen, of liever in het geheel er geene deden, in vergelijking van de sommen, die tot dit onderhoud wezenlijk werden vereischt.

Toen derhalve, ten gevolge van den vrede van Amiens van den jare 1802, deze bezittingen aan de Nederlanders werden teruggegeven, ontvingen zij die uit de handen der Engelschen, ook in dit opzigt, in eenen staat van verval, die tot herstel de grootste inspanning vorderde.

Maar naauwelijks waren deze bezittingen, ten gevolge van den vrede aldus terug gegeven, of de tijding werd aangebragt van het op nieuw uitbreken van den oorlog.

Deze vrede dus was te kortstondig, om aan de behoorlijke regeling van het bestuur te denken. De geheele aandacht werd bezig gehouden, en alle middelen moesten aangewend worden, om de drie hoofdbezittingen, Amboina, Banda en Ternate, zoo veel mogelijk in staat van tegenweer te stellen. Daarenboven ontstonden er oneenigheden met den koning van Tidore, die bij den weder uitgebroken oorlog op den bijstand der Engelschen rekende, on wiens houding daarom een zeer nadeeligen indruk veroorzaakte.

De arbeid intusschen, die tot herstel der oude en het aanleggen van nieuwe defensie-werken werd vereischt, drukte met verdubbelden last op de inlanders, die zich thans te meer liet gevoelen, aangezien zij daarvan, on-

der het Engelsch tusschen-bestuur, grootendeels waren bevrijd gebleven; terwijl de eischen van hout, kalk en andere materialen, de verpligting tot gedwongen arbeid schier algemeen maakten. Dit een en ander werkte mede om het bestuur der Nederlanders, in vergelijking met dat der Engelschen, bij de inlanders in een nadeelig daglicht te stellen.

Onder dien indruk, vielen op nieuw, in het jaar 1810, de Molukkos aan de Engelschen in handen.

Dezen maakten geene verandering in het systeem, door de Nederlanders aangenomen, ten aanzien van het monopolie in specerijen, 't zij omdat zij ook thans nog vermeenden slechts een tijdelijk bezit van deze landen te zullen hebben, 't zij die landen, na een gezet onderzoek, voor geen ander stelsel van bestuur vatbaar werden geacht.

Welke moeite wij ook hebben aangewend, om dit gewigtig punt op te helderen, wij zijn daarin niet mogen slagen, en de zorgvuldigheid, met welke de Engelsche ambtenaren gewaakt hebben, om hunne rapporten aan het hoofdbestuur in Bengalen, aan de kennis der Nederlanders te onthouden en te onttrekken, daar niet een eenige dezer rapporten in de archiven der Molukkos is aanwezig gebleven, heeft ons verhinderd, met eenigen grond van zekerheid hieromtrent een onderzoek te kunnen instellen.

Mogen wij echter afgaan op verscheiden gevoelens ons medegedeeld, en inzonderheid op een belangrijk stuk, dat reeds vroeg in de Engelsche dagbladen verscheen *), zoo zouden wij daaruit mogen opmaken, dat het stelsel van bestuur, door de Engelschen overgenomen en behouden, door hen in vele opzigten als gebrekkig en vatbaar voor vele verbeteringen is beschouwd geworden.

Hoe dit ook zijn moge, daar in de wezenlijkheid der zaak door de Engelschen geene verandering is daargesteld, zoo maakt ook hun tusschenbestuur, eerst van het jaar 1796 tot 1803, en vervolgens van 1813 tot 1817, in de geschiedenis der Molukkos, geen belangrijk tijdvak uit, dat geacht kan worden op de innerlijke gesteldheid dezer landen van invloed geweest te zijn.

Evenwel kon, met betrekking tot den inlander, de tweede tusschen-regering der Engelschen, zoowel als de eerste, zich kenmerken door een veel zachter bestuur, omdat aan de eene zijde zij voor den aanval van eenen Europeschen vijand weinig of niet te vreezen hadden, en zij aan den anderen kant voor hunne verdediging, in zoo verre zij die noodig mogten hebben, op hunne aanzienlijke scheepsmagt zich verlaten en vertrouwen konden.

Zij konden dus, even als de eerste maal, de inlanders verschoonen, van allen gedwongen arbeid aan fortifikatie-werken en van de leverantie der materialen, die daarvan het gevolg was geweest, 't geen dan ook tot merkelijke verligting van deze volken strekte.

---

*) *An account of the Islands of Amboina and Banda, together with a general view of the spice Islands; thaken from the narration of a gentleman who surveyed them since they have been in the possession of Great Britain.* — Vertaald door den heer P. O. DE BRUIJN VAN TROMP. (M. S.)

Men voege hierbij, dat zoodra het traktaat van den 13den Augustus 1814 in de Molukkos was bekend geworden, en daaruit eene aanstaande teruggave dezer bezittingen werd te gemoet gezien, de Britsche resident te Amboina, zonder de heeren-diensten af te schaffen, ze echter stilzwijgend veel verminderde, verscheiden bannelingen, door wie tot hiertoe vele van deze heeren-diensten waren verrigt geworden, in vrijheid stelde, en eindelijk, bij het licentieren van de in de Molukkos geworven troepen, aan dezen toestond, om in zoogenaamden „burger-vrijdom" over te gaan; iets waaruit voor die gelicentieerde soldaten het voorregt voortsproot, om als vrije burgers, dat is, ontslagen van de verpligting tot het doen van heeren-diensten, overal zich te mogen nederzetten.

In dezen stand van zaken vond in 1817 de teruggave der Molukkos aan de Nederlanders plaats, en de omslag, daaraan verbonden, vorderde eene menigte van buitengewone werkzaamheden, welke niet, dan door heeren-diensten, te verkrijgen waren.

Bij het weder in bezit nemen werden te gelijk de meeste der voormalige Nederlandsche ambtenaren weder in de dienst van het Gouvernement aangenomen, en eenigen hunner waren aan de inlanders niet aangenaam. Het waren dezelfden, die onder het Nederlandsche bestuur, van 1803 tot 1810, gebezigd waren geweest tot het vorderen der gestrenge heeren-diensten, gedurende die jaren, door de inlanders, voor den arbeid aan de fortifikatie werken verrigt; terwijl ook eenige weinigen van eene andere zijde bij de inlanders niet gunstig bekend stonden.

Aan deze zelfde ambtenaren viel andermaal de taak te beurt, om van de inlanders verdubbelde heeren-diensten te vergen, als een gevolg van de buitengewone werkzaamheden, welke de weder in bezit neming na zich sleepte. Deze zelfde ambtenaren, daarenboven, vervingen meestal jonge Engelsche officieren in civiele posten geplaatst, die ze met weerzin verlieten, en, hun ongenoegen deswege aan de inlanders te kennen gevende, te gelijk het lieten voorkomen, als of hunne afwezendheid van geen langen duur zou zijn.

Bij dit alles bestaan er redenen om te vermoeden, dat men onvoorzigtiglijk te Saparoea, de door de Engelschen verleende brieven van „burgervrijdom" heeft in twijfel getrokken, hetgeen, gevoegd bij andere omstandigheden, die minder bekend zijn, de naaste oorzaak van den opstand geweest is, welke op de dorpen Porto en Haria het eerst is uitgebroken *).

De gelukkige demping van dezen opstand, heeft echter niet kunnen geschieden, zonder de vernieling van de meeste dorpen op de eilanden Saparoea en Haroeko, mitsgaders op de kust van Hitoe; waardoor de ingezetenen tot de diepste armoede zijn vervallen †). Het is ons echter aangenaam te kunnen vermelden, dat, toen wij, in den loop van de maand Junij ll., deze plaatsen bezocht hebben, veel van de geledene schade reeds weder

*) Zie verder omtrent de oorzaken van den opstand, ENGELHARD, rapport 31 Mei 1818, en DE KOCK, Memorie 7 Januarij 1819 § 3. (M. S.)

†) DE KOCK, Ibid. § 4. (M. S.)

was hersteld, en dat op die dorpen, waar de woningen der ingezetenen nog niet geheel weder waren opgebouwd, men daaraan, onder de aanmoediging welke het Gouvernement verleent, ijverig bezig was; zoo als wij ook, onder de ingezetenen in het algemeen, niet dan den besten geest hebben vermeend te bespeuren.

Daar de herstelde rust wijders de gelegenheid gegeven heeft, tot eene bedaarde beschouwing van de tegenwoordige gesteldheid der Molukkos, zoo gaan wij, tot de beschrijving daarvan, in het volgende hoofdstuk over.

XII.

Tegenwoordige gesteldheid der Moluksche eilanden *).

Indien als kenmerken van waarde, en als bronnen van innerlijke welvaart van een land, de bevolking en de landbouw mogen aangenomen en geraadpleegd worden, dan doen, in deze opzigten, de Moluksche eilanden, in hunne tegenwoordige gesteldheid, zich zeer ongunstig voor.

Bij de beschouwing dezer kenmerken, moet natuurlijk worden in het oog gehouden, eerstelijk de uitgestrektheid, en ten andere de natuurlijke vruchtbaarheid van het land, waaraan men ze toetsen wil.

Wat de uitgestrektheid der Moluksche eilanden aangaat, wij hebben daarvan eene opgave gedaan in de inleiding. Eene inzage overigens op de kaart van deze landen, en de beschouwing alleen van de drie groote eilanden Ceram, Boeroe en Gilolo zal genoegzaam zijn, om zich daarvan een denkbeeld te vormen.

De vruchtbaarheid, ofschoon misschien over het algemeen geen vergelijk kunnende doorstaan met het in dit opzigt boven alles gezegende eiland Java, is echter niet minder, dan op een der bijna ontelbare eilanden, die als aaneengeschakeld liggen in die ruime zee, welke loopt van het schiereiland Malakka en het eiland Sumatra tot aan de kusten van China en Japan. Voornamelijk worden de drie groote eilanden, welke wij reeds genoemd hebben, Ceram, Boeroe en Gilolo, voor vatbaar gehouden, om de nijvere hand van den landbouwer rijkelijk te beloonen.

Niettegenstaande deze voordeelen, zijn echter de Moluksche eilanden door de Nederlanders alleen aangehouden voor de kultuur der noten-muskaat en kruidnagelen; en is deze kultuur beperkt tot slechts weinige plaatsen, die, in verhouding tot de geheele uitgestrektheid, niet meer dan stippen uitmaken.

Het dadelijk bezit, hetwelk de Nederlanders van de eilanden hebben, bepaalt zich ook tot deze oorden alleen, en de vaste voet, dien zij op Ternate, Tidore, Batsjan, Boeroe en op eenige plaatsen van Ceram behouden

---

*) Ofschoon wij aanvankelijk het voornemen hadden, om, in eenige aanteekeningen, de veranderingen aan te wijzen, die, sedert dit rapport werd geschreven, in den toestand der Moluksche eilanden zijn gekomen, komt het ons, bij nader inzien, beter voor, later, in een afzonderlijk opstel, een blik te werpen op de "tegenwoordige gesteldheid" dier landen, in tegenstelling van de "tegenwoordige gesteldheid," welke door de heeren VAN DE GRAAFF en MEILAN in 1821 werd geschetst. Die vorm schijnt daarvoor meer geschikt te wezen, al was het alleen om de talrijkheid der statistieke opgaven, die moeten worden medegedeeld. DE REDAKTIE.

hebben, heeft alleen ten oogmerk, om de inlandsche vorsten in bedwang te houden en om de uitbreiding der specerij-kultuur tegen te gaan.

Tegenwoordig zijn die landen, zoo als zij behooren tot het Gouvernement der Moluksche eilanden, verdeeld als volgt:

A. Onder Amboina.

1. *Het hoofd-kasteel*, met de negeriën daartoe behoorende, staande onder het onmiddelijk gezag van den gouverneur en de eigenlijke residentie van Amboina uitmakende.
2. *Hila*, met eenige dorpen op het eiland Ceram, onder eenen resident.
3. *Larieke*, onder eenen civielen opzigter.
4. *De eilanden Saparoea en Noessa-laut*, met eenige dorpen op het eiland Ceram, onder eenen resident.
5. *Het eiland Haroeko*, insgelijks, met eenige dorpen op het eiland Ceram, onder eenen resident.
6. *De eilanden Boeroe en Amblauw*, onder eenen resident.
7. *De eilanden Manipa en Bonoa*, onder eenen resident.

B. Onder Banda.

1. *De eilanden Neira, Lontoor, Rosengein, Goenong Apie* en *Poeloe Pisang*, onder het onmiddelijk gezag van den resident van Banda.
2. *Het eiland Poeloe Ay*, onder eenen civielen opzigter.

C. Onder Ternate.

1. *Ternate*, onder het onmiddelijk gezag van den resident van Ternate.
2. *Tidore*, onder eenen militairen kommandant.
3. *Batsjan*, onder eenen militairen kommandant.
4. *Menado*, onder eenen resident, en
5. *Gorontalo*, onder eene resident.

Na deze opnoeming der landen, van welke in de Molukkos de Nederlanders gezegd kunnen worden het dadelijk bezit te houden, kan het niet dan belangrijk zijn ze kortelijk te beschouwen met opzigt tot 1°. de bevolking, 2°. de kultuur, 3°. de vaart en handel, 4°. de geldmiddelen, 5°. de civiele en militaire gebouwen, en 6°. de administratie der justitie en politie.

Het brengt bij ons een onaangenaam gevoel te weeg, in alle deze opzigten niet zoo algemeen en naauwkeurig te kunnen zijn, als de aangelegenheid der zaak wel zou vorderen, hoewel aan den anderen kant wij ons mogen vleijen, juistere daadzaken aan te geven, dan tot hiertoe omtrent de Molukkos nog zijn vermeld geworden.

1°. *De bevolking.*

De bevolking onder Amboina, voor zoo verre wij ze uit de voorhanden zijnde staten, opgemaakt op den laatsten December 1819, hebben kunnen nagaan, is begrepen in de volgende aantooning:

Hoofdkasteel Amboina en onderhoorigheden	21,335	zielen.
Residentie Hila	4,473	"
Larieke	1,325	"
Saparoea, Noessa-laut, enz.	22,372	"
Haroeko enz.	7,673	"
Boeroe en Amblauw	1,635	"
Manipa en Bonoa	niet voorhanden.	
Te zamen	59,316	zielen.

Bij het verslag der kommissarissen tot het overnemen der Oostersche possessiën in 1803, wordt bij § 337 de voorschreven bevolking opgegeven toen geweest te zijn:

Onder het hoofdkasteel	14,659	zielen.
Op Separoea	7,217	"
" Hila	2,351	"
" Haroeko	5,054	"
" Larieke	1,289	"
" Boeroe	248	"
" Manipa	63	"
Te zamen	30,851	zielen.

Voor het aanzienlijk verschil, dat tusschen deze twee opgaven bestaat, weten wij geene stellige reden bij te brengen; ofschoon wij niet vreemd zijn van de gedachte, dat de laatstgenoemde opgave van 1803 geene genoegzaam naauwkeurige gegevens ten grondslag heeft gehad.

Wij worden in deze meening versterkt, dewijl wij bij MILBURN vinden aangeteekend, dat ten tijde door de Engelschen (voor de tweede maal) bezit van het eiland Amboina en zijne onderhoorigheden genomen is, de bevolking toen vrij naauwkeurig nagegaan, en bevonden werd te bedragen ruim 45,000 zielen *).

Immers wanneer wij bij dit getal voegen de bewoners der dorpen, gelegen op de zuid- of binnen-kust van het eiland Ceram, die onder de residentiën Hila, Saparoea en Haroeko verdeeld, en waarschijnlijk door de Engelschen niet zijn mede geteld, doch in de door ons verzamelde staten zijn begrepen geworden, dan zal de opgave van MILBURN vrij nabij aan onze aantooning van ruim 59,000 zielen komen.

Hoe dit zijn moge, een vergelijk van deze volkstelling met die van vroegere jaren, levert eene ongunstige uitkomst op, en geeft grond van het reeds sedert lang bestaan hebbende vermoeden, dat de bevolking, in de plaatsen onder Amboina behoorende, eerder af dan toe genomen is.

VALENTIJN †) geeft de zielsbeschrijvingen op, gedurende 21 jaren achter elkander, te weten van het jaar 1688 tot en met 1708, gedaan. Het minste jaar (1688) levert op 65,100 het hoogste (1695) 81,027 zielen, terwijl, bij een doorslag van de voorschreven 21 jaren te zamen, de gemid-

*) MILBURN, vol. 2 p. 895.
†) VAL. B. A. p. 341.

delde bevolking toen kon gerekend worden geweest te zijn, 75,983 zielen. En als men hiervan aftrekt de 59,316 zielen, welke de beschrijving van 1819 aantoont, zoo zoude daaruit blijken, dat, in een tijdverloop van ruim honderd jaren, de bevolking in de landen onder Amboina met een getal van 16,667 zielen is afgenomen.

Van de Bandasche eilanden zijn alleen bewoond Neira, Lontoor, Poeloe Aij, Rosengein, Goenong Apie en Poeloe Pisang. De vier overigen, Poeloe Run, Poeloe Kappal, Poeloe Nalakan en Poeloe Newangie, zijn woest en onbevolkt.

Volgens eenen aan ons ingedienden staat, bedroeg de geheele bevolking dezer eilanden in de maand Mei ll., de perkslaven daaronder begrepen, doch niet de militaire bezetting, een getal van 4,744 zielen.

Deze zelfde eilanden hadden, vóór hunne ontdekking door de Portugezen volgens de opgave van VALENTIJN, eene bevolking van 15,000 zielen, derhalve ruim twee derde meer dan tegenwoordig *).

De rassche schreden, met welke de bevolking aldaar afneemt, niettegenstaande den gedurigen aanvoer, in vroegere jaren van slaven, en in dezen tijd van bannelingen, zal nog duidelijker blijken, in de volgende aantooning, die wij getrokken hebben uit de staten der ziels-beschrijving over de jaren 1816 tot 1819 ingesloten, onder de archieven van de residentie Banda berustende.

Deze ziels-beschrijving, die alleen loopt over de eigenlijk gezegde ingezetenen, en dus niet over de militaire bezetting, de perkslaven en bannelingen, bevat de navolgende aantooningen:

Voor	het	jaar	1816	een	getal	van	3,102	zielen.
"	"	"	1817	"	"	"	2,812	"
"	"	"	1818	"	"	"	2,952	"
"	"	"	1819	"	"	"	2,695	"

Zij levert dus in vier jaren eene vermindering op van 406 zielen, of ruim een achtste van de voormelde ingezetenen.

Van de bevolking der landen onder Ternate, is weinig of niets bekend. Op Ternate alleen bestaat eene ziels-beschrijving van het jaar 1819 en volgens deze is de bevolking op dat eiland groot:

Onderdanen van het Nederlandsche Gouvernement . . .	2,620 zielen.
" " den Sulthan	3,983 "
Te zamen . . .	6,603 zielen.

De militaire bezetting daaronder niet gerekend.

Van Tidore is de bevolking alleen bij gissing bekend. De gewezen gouverneur WIELING geeft haar op als te bedragen 6315 zielen, en de gewezen gouverneur, de generaal-majoor DE KOCK, schat haar, met eenige andere eilanden, op 6000 zielen.

Van Menado is almede geene ziels-beschrijving voor handen. Bij eenen statistieken staat echter, van daar in het jaar 1817 verkregen, wordt de

*) VAL. B. B. p. 33.

bevolking aldaar opgegeven te bedragen, 58,635 zielen, waaronder 3440 Christenen, 236 Chinezen met hunne vrouwen en kinderen, en omtrent 200 Mahomedanen, zijnde de overigen alle heidenen of zoogenaamde Alfoeren. Voor Gorontalo ontbreekt ons alle informatie, met betrekking tot de bevolking.

Een overzigt van deze volkstelling zal dadelijk tot de opmerking leiden, dat zij niet anders dan een zeer gering gedeelte van de algemeene bevolking der Molukkos kan in zich begrijpen. En inderdaad, ofschoon eene menigte van eilanden, zoo als de drie Xoela's, Batsjan, Matjan en anderen, tegenwoordig nog maar eene zeer geringe bevolking hebben overgehouden, en weder anderen, zoo als Obi Major, Hirie, Mortir, Kojoa, Tofoerie of Tyfore, Meauw en de Goeraïtische eilanden, in het geheel geen inwoners meer bevatten; en ofschoon wijders, bij de staten welke wij hebben overgelegd, melding wordt gemaakt van de eilanden Ceram en Boeroe, zoo zijn echter in de volkstelling, met betrekking tot deze twee eilanden, niet begrepen, die menigte van inwoners, die op Ceram langs de geheele noorderkust en in de binnenlanden, mitsgaders op Boeroe insgelijks in de binnenlanden, hun verblijf houden, — alzoo deze inwoners, hoewel gehouden voor onderdanen van het Nederlandsche Gouvernement, met dat Gouvernement schier in geen aanraking meer komen.

Om die zelfde reden, wordt op de staten welke wij bedoelen, geen gewag gemaakt van de bevolking van het eiland Gilolo, hoewel het, met opzigt tot zijne uitgestrektheid, vruchtbaarheid en getal van inwoners, voor een der voornaamste eilanden uit de Molukkos mag gehouden worden en Ceram en Boeroe, gewis de twee voornaamste, op zijde streeft.

Maar, hoe rijk ook in dit opzigt deze drie eilanden nog zijn mogen, over het algemeen verwekt het een treurig gevoel, zoo vele schoone landstreken van bewoners ontbloot, en de bewoonde oorden zelfs, naar mate van hunne uitgestrektheid, zoo schaarsch bevolkt te zien. In het geschiedkundige gedeelte van dezen arbeid hebben wij getracht eenige der redenen op te sporen, die tot deze ontvolking hebben medegewerkt, maar wij hebben nog niet genoemd de kinderziekte, welke zoo ergens, voornamelijk in deze landen, een geessel voor het menschdom is, en elk jaar, telkens wederom, duizenden van slagtoffers met zich sleept.

Wij hebben ons niet mogen onthouden, deze laatste aanmerking hierbij te voegen, omdat wij, met leedwezen, gedurende ons verblijf in de Molukkos, eene te bejammeren onverschilligheid in de oefening van de koepokinenting hebben waargenomen.

2°. *Landbouw en voortbrengselen.*

Daar de alleenhandel der specerijen de voornaamste en bijna eenige beweegreden is, om welke, nu reeds sedert langer dan twee eeuwen, de Moluksche eilanden door de Nederlanders zijn aangehouden, verdiende ook de kultuur dezer kostbare produkten het eerst onder de beschouwing te komen, welke wij thans nemen.

De kultuur van krnidnagelen is, gelijk wij bereids hebben aangemerkt, tegenwoordig alleen bepaald tot de eilanden Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessa Laut. Wij hebben insgelijks hierboven opgegeven, dat de tuinen niet alleen eenen regelmatigen aanleg missen, maar dat de meeste boomen daarenboven zich bevinden op plaatsen, welke voor een Europeaan schier ongenaakbaar zijn. Wij hebben voorts de redenen bijgebragt, die, naar onze meening, dezen staat van verwildering hebben veroorzaakt. Bij dit alles hebben wij thans alleen te voegen, dat wij, in dezen staat, de uitbreiding van de kultuur der kruidnagelen bijna voor onmogelijk houden, en dat niet, dan met mistrouwen, afgegaan kan worden op de beschrijving van het getal der nagelboomen, hoewel de staten daarvan regelmatig alle jaren worden ingeleverd.

Algemeen wordt het gewas van den nagelboom voor zeer wisselvallig gehouden, en afhankelijk van vele omstandigheden. De gewezen kommissaris ENGELHARD *) bevestigt dit gevoelen en MILBURN †), na opgegeven te hebben, dat de gewone tijd van pluk invalt in de maand Oktober, en voortduurt tot de maand December, voegt daarbij, dat het gewas der nagelen zeer afhangt van het goede weder in de maanden Junij tot September. In gewone jaren echter kunnen de kruidnagelboomen, mits wel onderhouden, gerekend worden, de een door den ander, af te werpen $2^1/_2$ ponden.

Op deze berekening althans heeft voorheen de bepaling berust, tot het aanhouden van 125 boomen, in iedere doesson of tuin. Het getal der doessons was geschat op 4000, en volgens deze bepaling had derhalve het getal boomen op 500,000 moeten zijn gebragt §).

Dat het twijfelachtig is, of in latere jaren de kultuur wel immer tot deze hoogte is gebragt, zal blijken uit de volgende aantooning.

Volgens eene telling, door de Engelschen in den jare 1795 bewerkstelligd, was het getal kruidnagelboomen als volgt:

Onder het hoofd-kasteel	39,610	boomen.
Op Saparoea en Noessa-laut	44,953	"
" Haroeko	25,051	"
Hiela	17,400	"
Larieke	12,672	"
Te zamen	139,696	boomen **).

Volgens het verslag der kommissarissen tot het overnemen der Oostersche possessiën in 1803 § 337 is in dit jaar de telling geweest:

Onder het hoofd-kasteel	28,938	boomen.
Op Saparoea en Noessa-laut	54,422	"
" Hiela	22,657	"
" Haroekoe	1,884	"
" Larieke	12,505	"
Te zamen	120,436	boomen.

*) ENGELHARD, Rapport 31 Mei 1818.
†) MILBURN, vol. 2, p. 400.
§) Memorie van den Gouverneur-Generaal MOSSEL, 31 Mei 1755, titel Amboina. (M. S.)
**) MILBURN, vol. 2, p. 398.

En eindelijk volgens de laatste telling in 1819:

Onder het hoofd-kasteel.	38,722	boomen.
Op Saparoea en Noessa-laut	103,984	"
" Hiela	18,055	"
" Haroeko	35,211	"
" Larieke.	9,197	"
Te zamen. . .	205,139	boomen.

Onder deze telling zijn echter alleen begrepen, de volwassen en de jonge vruchtdragende boomen; want, bijaldien daarbij genomen worden, de nog jonge boomen en plantjes mitsgaders de uitgestorven boomen, dan leveren de daarvan bestaande staten de volgende aantooning:

Onder het hoofd-kasteel.	89,724	boomen.
Op Saparoea en Noessa-laut	117,331	"
" Hiela	32,689	"
" Haroeko	59,587	".
" Larieke.	19,876	"
Te zamen. . .	319,207	boomen.

Wat nu de vruchten aangaat, welke jaarlijks van Amboina en onderhoorigheden kunnen verkregen worden, hierop is, uithoofde van de wisselvalligheid van het gewas, weinig of geen staat te maken, terwijl het uiteenloopend verschil in de leverantie ook naauwelijk eene berekening daarop toelaat.

Indien, naar de bepaling voorkomende in de Memorie van den Gouverneur-Generaal MOSSEL, het getal boomen ware gebragt geworden op 500,000, en de berekening, van $2^1/_2$ ponden vruchten van iederen boom, de een door den ander, dan zou het vermoedelijk gewas jaarlijks bedragen 1,250,000 ponden kruidnagelen.

Dat echter, bij doorslag over eenige jaren, nimmer een zoo overvloedige oogst heeft plaats gevonden, vermeenen wij te kunnen bewijzen uit de aantooning der leverantie van kruidnagelen te Amboina en onderhoorigheden, sedert het jaar 1675, tot en met het jaar 1820, en loopende dus, daarvan afgerekend de drie onbekende jaren van 1809, 1810 en 1811, over een tijdvak van 143 jaren.

Het blijkt, in de eerste plaats uit deze aantooning, dat in de voorschreven 143 jaren, door een genomen, de leverantie van kruidnagelen niet hooger kan worden geschat, dan op eene hoeveelheid van 618.795 ponden in het jaar.

Deze uitkomst bevestigt het algemeen aangenomen gevoelen, dat de oogst der kruidnagelen in de Molukkos te berekenen is op ruim 600,000 ponden in het jaar, gelijk wij dit ook vinden aangeteekend door MILBURN en door den gewezen kommissaris den heer N. ENGELHARD; voegende de laatste daar nog bij, dat die oogst te brengen is tot op 700.000 ponden *).

Maar bij eene naauwkeurige inzage van de aantooning der leverantie;

*) MILBURN vol. 2 p. 398, ENGELHARD rapport 31 Mei 1818.

zoodanig als wij, tot het verkrijgen van, naar ons oordeel, meer zuivere resultaten, gemeend hebben ze te moeten ontleden, bespeurt men, dat die berekening niet zoo gaaf is aan te nemen.

Gedurende 25 jaren, te weten van 1675 tot 1699, heeft de algemeene leverantie van kruidnagelen te Amboina en onderhoorigheden bedragen 18.770.355 ponden. In de 25 daaraanvolgende jaren, van 1700 tot 1724. — 18.398.953 ponden. In de 25 latere jaren, van 1725 tot 1749. — 10.295.578 ponden. In de volgende 26 jaren, van 1750 tot 1774. — 17.788.950 ponden. In de 25 jaren van 1775 tot 1799. — 15.590.260 ponden. En eindelijk in de laatste 18 jaren tot 1820 ingesloten, 7.645.649 ponden.

Over deze verschillende tijdperken, den doorslag nemende, zoo verkrijgt men voor de jaarlijksche leverantie, in de eerste 25 jaren 750.814 ponden. In de tweede 25 jaren 735.958 ponden. In de derde 25 jaren 411.823 ponden. In de vierde 25 jaren 711.558 ponden. In de vijfde 25 jaren 623.611 ponden, en eindelijk in de laatste 18 jaren 424.647 ponden.

Het wordt daaruit blijkbaar, dat de hoogste leverantie heeft plaats gevonden, in de eerste 25 jaren, de laagste daarentegen in de derde 25 jaren.

Het is waar, dat in dit derde tijdperk, loopende van 1725 tot 1749, de leverantie, in vergelijking met de twee vorige tijdperken, aanmerkelijk is gevallen; maar, zou men de reden daarvan niet mogen zoeken in de omstandigheid, dat in dit tijdperk die maatregelen het krachtigst gewerkt hebben, welke wij elders hebben aangegeven genomen te zijn, om de leverantie der kruidnagelen te verminderen? Immers in de voorgaande 50 jaren had de inzameling beloopen ruim 37 millioenen ponden, eene hoeveelheid, welke, met de toen bestaande kansrekening van den handel, niet had kunnen worden van de hand gezet. Den indruk, dien deze omstandigheid op de dienaren der voormalige O. I. Kompagnie te weeg bragt, kunnen wij eenigzins nagaan, uit hetgeen VALENTIJN onder het jaar 1709 aantoekent *), wanneer hij, zijn oordeel vellende over den orang kaja HASSAN SOELEIMAN, in dat jaar overleden, ten zijnen opzigte zegt: „Hij was ook zoo stout, „om voorleden jaar haar edelheden, niet alleen, om nog een gouden „keten met een gouden penning tot een geschenk, maar, dat nog veel „stouter was, om ook te verzoeken, van meer jonge nagelboomen te mo„gen aanplanten, daar de E. Compagnie reeds pakhuizen met nagelen te „veel heeft, en klaar gebleken is, dat die van Hitoe duizenden nagelboo„men, die al overlang uitgehakt moesten zijn, verzwegen, en tot nu toe „bezeten hebben; doch beide die verzoeken zijn hem ook afgeslagen."

Doch naauwelijks was die overvloed geweken, ten gevolge van de schrale inzameling van de 25 daaraanvolgende jaren, geeindigd met het jaar 1749, of men ziet in Mei van het jaar 1755, door den Gouverneur-Generaal MOSSEL in rade van Indië, den maatregel voorstellen, niet alleen om de nagelboomen door aanplant te vermeerderen tot een getal van 300.000, van welke eene inzameling kon verwacht worden van 1.200.000 ponden 's jaars,

*) VAL. A. Z. 274.

maar ook, om een voorraad van 4 millioenen ponden in Europa, en 2 millioenen in Indië op te leggen, al eer men aan vermindering der boomen behoefde te denken *).

Wij maken hieruit op, dat niet slechts de geringe inzameling in de 25 jaren van 1725 tot 1749 het gevolg is geweest, minder van eene verachtering in de kultuur zelve, dan wel van de middelen die gebezigd waren, om de inzameling te verminderen, maar ook dat de schaarste, welke men toen begon te ondervinden, aanleiding heeft gegeven, om aan die middelen met minder gestrengheid de hand te houden.

Immers zien wij in de 23 daaraanvolgende jaren, van 1750 tot 1774, den oogst dadelijk wederom rijzen, bedragende de inzameling over dat tijdperk omtrent 18 millioenen ponden, en dus nabijkomende aan die, welke in de twee eerste 25 jaren had plaats gevonden.

Maar niettegenstaande het voorstel van den Gouverneur-Generaal MOSSEL bij een besluit der hooge regering was aangenomen en men daarvan verwachten mogt, dat aan de kultuur der kruidnagelen, in het vervolg, op eene geregelde wijze, de hand zou zijn gehouden, hebben echter de telkens veranderde en tegenstrijdige bepalingen, naar mate van eenen voordeeligen of onvoordeeligen oogst, niet opgehouden. Wij hebben ze elders aangegeven als naar ons oordeel, een der redenen van de verachtering der kultuur in het algemeen, doch bijzonder, als een der oorzaken die medegewerkt hebben, om de nagelboomen in dien staat van verwildering te doen geraken, waarin zij zich tegenwoordig bevinden.

Men ziet dan ook, na het jaar 1775, de jaarlijksche leverantie der kruidnagelen weder afnemen, zoodanig dat de inzameling in de 25 daaraanvolgende jaren reeds gevallen was tot op 15½ millioenen ponden, en eindelijk, in de laatste 18 jaren, niet meer dan ruim 7½ millioenen ponden opbragt.

Uit dit alles maken wij dan ten laatste de gevolgtrekking op, dat in den staat, waarin zich thans de kultuur der kruidnagelen bevindt, de berekening van de vermoedelijke jaarlijksche inzameling dezer specerijen in de Molukkos niet, zonder gevaar van dwaling, kan worden gebaseerd op den opbrengst van 143 jaren, door ons hierboven aangegeven, maar wel op het geen de laatste 18 jaren aan gemelde specerijen hebben opgeleverd, het eene jaar door het andere geslagen. Volgens deze berekening is de jaarlijksche inzameling niet grooter dan ruim 400.000 ponden, in stede van 600.000 ponden, waarop zij tot nog toe is begroot, of van de 1.250.000 ponden, die, volgens de memorie van den Gouverneur-Generaal MOSSEL, en het daarop gevallen besluit van de hooge regering, moesten verwacht worden.

Behalven de kruidnagelen vindt men op Ambon ook eenige noten-muskaatboomen, maar hun getal en de vruchten, die zij afwerpen, zijn van weinig belang. Volgens het rappert van de kommissarissen tot het overnemen in 1803 § 263 was dit getal als volgt:

*) Memorie van den Gouverneur-Generaal MOSSEL 31 Mei 1755. M. S.)

1,008 vruchtdragende
2,321 aankomende
6,050 jonge.
te zamen 9,379 noten-muskaat-boomen.

En volgens de telling van 1819:

1,943 vruchtdragende
8,999 middelmatige
5,345 jonge
6,833 plantjes
45 half verdroogde
94 verdroogde.
te zamen 23,259 noten-muskaat-boomen.

De notenmuskaat, op Ambon vallende, moeten aan het Gouvernement geleverd worden tegen de betaling van tien stuivers de 100 stuks. Velen dezer noten echter worden telkens, met speciale vergunning van den Gouverneur, door de ingezetenen gekonfijt, en leveren aldus eenen geringen tak van nering op. Op Banda is dit konfijten geheel verboden, om het meerder misbruik hetwelk daar ter plaatse daarvan zou kunnen gemaakt worden. Op Ambon komen dus niet alle de notenmuskaat aan het Gouvernement. De leverantie kan niet geacht worden hooger te loopen dan 220,000 stuks in het jaar; welke nagenoeg bedragen zullen 2,000 ponden, behalve de foelie die omtrent 300 ponden 's jaars geschat kan worden.

De plaatsen, voor de kultuur der notenmuskaat afgezonderd, zijn de Bandasche eilanden, en speciaal onder dezen, Banda-Neira, Banda-Lontoir en Poloe-Aij.

De verdeeling dezer eilanden in regelmatige perken, waarvan tegenwoordig zijn drie op Banda-Neira, vijf en twintig op Banda-Lontoir, en zes op Poeloe-Aij, en die dus te zamen een getal van vier en dertig perken uitmaken, veroorzaakt, dat de kultuur van notenmuskaat aldaar steeds onder een beter opzigt is gebragt en gebleven, dan die der kruidnagelen op de Ambonsche eilanden. De tuinen hebben hier niet alleen eenen meer regelmatigen aanleg, maar zij worden ook met de grootste zorgvuldigheid, voor zoo verre het gebrek aan handen dit eenigzins toelaat, schoon en zindelijk gehouden, en hoewel voornamelijk op het hooge land van Lontoir, vele boomen in diepe valeijen worden gevonden, zoo zijn de tuinen in geen opzigt zoo ontoegankelijk, als de kruidnagel-bosschen op Ambon.

Het gewas der notenmuskaat is ook bij lange na niet aan zoo veel wisselvalligheden onderhevig, gelijk wij, hier boven, van de kruidnagelen vermeld hebben, en hoewel het gewas van het eene jaar, met dat van een ander, aanmerlijk kan verschillen, zoo is daarop veel meer staat dan op dat der kruidnagelen te maken. De notenmuskaat-boom begint vruchten te dragen in het tiende jaar, somtijds later, maar zelden vroeger. Hoewel hij twee voorname oogsten in het jaar geeft, te weten in Augustus of September de groote, in Maart of April de kleine oogst, zoo draagt hij echter het geheele jaar door, zoodat hij zelden zonder vrucht gezien wordt. De vrucht

heeft negen maanden noodig om tot volkomen rijpheid te komen; welken staat zij aanwijst, door het van zelf opengaan van de buitenste bast of bolster, zoodat de foelie dan zigtbaar wordt.

Geweldige aardbevingen en orkanen hebben van tot tijd de verwachtingen van den oogst te leur gesteld, en groote verwoestingen aangerigt. Van dezen aard zijn bijzonder geweest de aardbeving van den 17den September 1763, de orkaan van den 2den Mei 1778, en nu laatstelijk de aardbeving van de maand April 1816.

De gezaghebber van Banda L. HEUKENVLUGT, in zijne *„Konsideratiën over de perkzaken en specerij-kultuur,"* zegt, uit oude aanteekeningen te hebben ontdekt, dat om de veertig of vijftig jaren een soort van orkaan groot kwaad aan de bosschen doet, doch van weinig invloed is op de leverantie der specerijen; maar dat om de min of meer honderd jaren, een orkaan, als die van den jare 1788, vergezeld van ijsselijken aandrang van zeewater, eene totale verwoesting aanrigt.

In den jare 1686 telde men in de Bandasche perken, de navolgende notenmuskaat-boomen *).

159,035	volwassene
185,794	halfwassene
315,354	jonge
te zamen 660,183	boomen.

Van deze boomen rekende men het jaarlijksch produkt op 600,000 ponden notenmuskaat en 160,000 ponden foelie.

Volgens eene nota van den Direkteur-Generaal SIBERG, onder dagteekening van den 27sten Junij in Rade van Indië overgelegd, wordt de jaarlijksche leverantie van notenmuskaat en foelie bekend gesteld te zijn geweest als volgt:

In 1710, wanneer de inzameling op het hoogst geweest is, tot aan het jaar 1763, vóór de verwoestende aardbeving:

704,000	ponden noten.
176,600	„ foelie.

In 177$^{6}/_{7}$ of het laatste jaar vóór den geweldigen orkaan:

483,155	ponden noten.
89,047	„ foelie.

In 178$^{0}/_{1}$ wanneer de leverantie het laagst gedaald, en in 1795 negentien jaren na den voorschreven orkaan, wanneer zij nog maar weinig toegenomen was:

54,526	ponden noten.
17,628	„ foelie.

Deze opgaven, ofschoon in ons oog de hoogste autoriteit bezittende, kunnen wij echter niet overeenbrengen met de aanwijzing der twee staten, wegens de hoeveelheid notenmuskaat en foelie te Batavia van Banda ontvangen, in de jaren 175$^{1}/_{2}$ tot 176$^{0}/_{1}$ of gedurende tien jaren voor de

*) De hier onder volgende opgaven en berekeningen zijn getrokken uit aanteekeningen van den gewezen Gouverneur der Molukkos CRANSSEN, en den gewezen Direkteur-Generaal SIBERG.

aardbeving van 1763, en van 176$^{6}/_{7}$ tot 177$^{5}/_{6}$ of gedurende tien jaren voor den orkaan van 1778, ofschoon wij deze zelfde staten hebben opgemaakt en getrokken uit eene aantooning door den heer SIBERG, bij zijne voorschreven nota, van 27 Junij 1795, overgelegd.

Immers is, volgens die twee staten, de jaarlijksche leverantie bij doorslag over de tien jaren voor de aardbeving van 1763 slechts geweest van:

408,967$^{3}/_{10}$ ponden noten.
129,841 " foelie

en bij doorslag over de tien jaren voor den orkaan van 1778 van:

523,793$^{4}/_{8}$ ponden noten.
118,426 " foelie.

Daar echter de voormelde twee staten slechts loopen over de hoeveelheid specerijen, in de opgegeven jaren, werkelijk van Banda te Batavia ontvangen, en dus na aftrek van hetgeen door de spillage te Banda verloren ging, hetwelk zeer aanmerkelijk was; zoo gissen wij, dat de berekening van den heer SIBERG op de aktuele te Banda gedane leverantie is gegrond geweest, en niet op de hoeveelheden, daarvan te Batavia ontvangen.

Hoe dit zijn moge, uit een vergelijk dezer twee opgaven vermeenen wij te mogen opmaken, dat de nadeelen, door de aardbeving van 1763 geleden, spoedig zich hebben hersteld, of liever zich naauwelijks hebben doen gevoelen; alzoo na die aardbeving, in 176$^{6}/_{7}$ de leverantie al wederom was gestegen tot 623,257 ponden notenmuskaat en 128,667 ponden foelie; en vermits bij doorslag, op de tien daaraanvolgende jaren, tot en met den jare 177$^{5}/_{6}$, de voorschreven leverantie bedragen heeft 525,793$^{4}/_{8}$ ponden noten en 118,426 ponden foelie, gelijk dit zoo even is opgegeven.

Maar veel meer en buitengewoon gevoelig, zijn de gevolgen geweest van den orkaan van 1778. Door dezen ramp werden, in den tijd van één uur, alle de specerij-boomen zoodanig vernield, dat van de 1000 boomen geen 5 bleven staan. De leverantie liep dan ook in de eerste jaren niet hooger dan tot 30,000 ponden noten, en 8 of 10,000 ponden foelie *).

Hier boven hebben wij gezien, dat in 178$^{0}/_{1}$ de leverantie wederom was gestegen tot 54,526 ponden noten en 17,628 ponden foelie en dat in 1795 deze leverantie nog maar weinig was toegenomen.

Bij eene tweede nota, door den toenmaligen Gouverneur-Generaal, den reeds genoemden heer SIBERG, in de maand December 1804 in rade van Indië overgeleverd, vinden wij aangeteekend, dat in dat jaar de leverantie had bedragen 135,975 ponden noten, en 27,755 ponden foelie; zij was dus, in vergelijk met de eerste jaren na den orkaan, reeds merkelijk gestegen.

Wij hebben niet met juistheid kunnen nasporen, welke de leverantiën, in de volgende jaren, tot aan het jaar 1816 geweest zijn, maar wij mogen opmaken uit hetgeen de heer HEUKEVLUGT, gewezen gezaghebber van Banda, in zijne "Konsideratiën over de perkzaken," in de maand Mei 1806, aanteekent, dat de leverantiën niet dan langzaam hebben kunnen toenemen.

*) HEUKEVLUGT Konsideratiën Mei 1806. (M. S.)

De redenen hiervoor aangegeven zijn, dat bij den nieuwen aanplant der notenmuskaat-boomen, na den orkaan van 1778, deze boomen te digt op elkander zijn geplaatst, om daarvan immer in vergelijk met vroeger jaren een overvloedig gewas te kunnen verwachten.

Wij laten in het midden, of deze te digte aanplant opzettelijk, dan wel bij toeval is geschied, maar wij mogen niet voorbij, hier aan te halen, dat de kommissarissen-generaal in den jare 1795, delibererende over de middelen, om de schaden, door den orkaan van 1778 geleden en welke zich, in hare gevolgen, toen nog lieten gevoelen, te herstellen, mitsgaders om den staat der perkeniers, die daardoor zeer was achteruit geraakt, te verbeteren, op de toen overgelegde en reeds hierboven gemelde nota van den direkteur en kommissaris-generaal SIBERG, hebben bepaald, om de jaarlijksche leverantie van specerijen te Banda niet te laten te bovengaan eene hoeveelheid van 520,000 ponden noten en 130,000 ponden foelie, juist zoo veel, als toen berekend werd, dat op de markten van Europa en voor Indië kon worden van de hand gezet.

Stellig hieromtrent is § 51 van den brief, den 7den November 1798 door voornoemde kommissarissen-generaal aan het Bandasche bestuur geschreven alzoo daarbij, nadat vooraf was kennis gegeven van eene prijsverhooging der specerijen ten behoeve van de perkeniers, woordelijk wordt gezegd:

„Wij gelasten u derhalven, de betaling der noten voortaan in dier voege „te doen gevolg nemen; maar naar dien deze verhooging van prijs te „eenigertijd aanleiding zou kunnen geven tot eene al te zeer uitgebreide „kultuur, en het niet billijk zou zijn dat een gunstbewijs, hetwelk de kom„pagnie thans edelmoediglijk aan de perkeniers wil betoonen, langs zoo„danigen weg naderhand kwam te keeren tot haar eigen groot prejuditie „en nadeel, zoo willen wij tevens als eene permanente order vastgesteld „hebben, en de perkeniers gebragt hebben onder de bepaling, dat de „kompagnie immer of te ooit, verpligt zal kunnen worden, om jaar door „jaar meer te accepteren, dan 520,000 ponden noten en 130,000 ponden „foelie, en, dat zij perkeniers zullen moeten gedogen, dat de kultuur door „al zulke middelen, als de kompagnie daartoe in der tijd meest kon„venabel zal oordeelen, zoodanig worde gerestringeerd, dat de jaarlijksche „inzaam de voorschreven hoeveelheden niet kunne surpasseren."

Door het gemis der opgave van de leverantiën in de jaren, welke onmiddelijk het jaar 1816 hebben voorafgegaan, zijn wij buiten staat het nadeel op te geven, hetwelk in dit opzigt door de aardbeving van dat jaar geleden is. Voor zoo veel wij, gedurende ons aanwezen te Banda in de maand Mei 1820, persoonlijk daarover hebben kunnen oordeelen, is het ons echter voorgekomen, dat die schade zich meer heeft bepaald tot de gebouwen, dan wel tot de specerij-boomen; hoewel die schade noodzakelijk van invloed heeft moeten zijn op de leverantie, dewijl, door het instorten der perk-gebouwen en inzonderheid van de rook-kombuizen, de middelen ontbroken hebben, om de ingezamelde specerijen behoorlijk te behandelen.

Meer naauwkeurig kunnen wij zijn, ten aanzien van den tegenwoordigen

staat der specerij-perken te Banda, althans zoo als die was in de maand Mei 1820, toen wij aldaar ons hebben bevonden.

Het getal notenmuskaat-boomen, vruchtdragende en niet vruchtdragende, was te zamen groot 547,783, en dus omtrent 113,000 boomen minder dan in het jaar 1686 zijn geteld.

Volgens dezelfde aantooning, kan de jaarlijksche leverantie, zoo als wij die berekend hebben, door een genomen, over de inzameling van de jaren 1817, 1818 en 1819, geschat worden te bedragen 390,491 ponden noten-muskaat en 93,285 ponden foelie, waarop wij vermeenen te meer staat te durven maken, alzoo de inzameling van 1819 buitengemeen gering is geweest.

Zonder de verwoestingen, waarmede het ongelukkige Banda nog steeds bedreigd wordt, en die wij alleen kunnen wenschen, dat door de Voorzienigheid gunstig mogen worden afgeweerd, kennen wij geene omstandigheid, die de hier boven gemelde leverantie beneden onze gissing zoude kunnen doen vallen, dan alleen het reeds bestaande en dagelijks nog meer toenemende gebrek aan menschen. Om de kultuur en pluk der specerijen in de perken behoorlijk te behandelen, bestaat er nu reeds een te kort van 398 personen, volgens de opgaven door de onderscheidene perkeniers aan ons in persoon gedaan, maar waarbij niet zijn gerekend de perken van Poeloe Ay, welke wij zijn verhinderd geweest te bezoeken, doch alwaar, volgens algemeene aan ons gegeven informatiën, een gelijk gebrek bestaat.

Voorts wordt er eene groote onevenredigheid gevonden tusschen het getal mannen en vrouwen in de perken, iets dat tot vele onaangenaamheden aanleiding geeft, en noodzakelijk de vermeerdering der bevolking aldaar moet verhinderen.

Eindelijk beloopt de som, benoodigd om, naar de tegenwoordige prijsbepaling, aan de perkeniers de geschatte leverantie van 390,491 ponden noten-muskaat en 93,285 ponden foelie te betalen, 's jaars 80,083 guldens 24½ stuivers, en wij nemen hieruit aanleiding, om van den verachterden staat der perkeniers in het algemeen gewag te maken.

Uit de aantooning die wij hebben opgemaakt van de jaarlijksche lasten der perkeniers, blijkt dat zij, voor kleeding en voeding van de slaven en bannelingen tot de perken behoorende op den tegenwoordigen voet, zelfs tegen de verminderde prijzen waarvoor de lijnwaden, mitsgaders de rijst en het zout, uit 's gouvernements voorraad aan hen verstrekt worden, jaarlijks moeten besteden de som van . . . . . *f* 37,595.29⅛

welke afgetrokken van de som, welke zij in betaling der specerijen erlangen, en zoo als boven is aangetoond bedraagt „ 80,083.24½

aantoont dat ten voordeele van de gezamenlijke perkeniers overblijft, de som van. . . . . *f* 42,487,24⁷/₁₀

Deze laatstgemelde som, tusschen de 34 perkeniers verdeeld, geeft voor elk hunner een bedragen van nagenoeg 1250 guldens in het jaar, waarlijk eene te geringe belooning voor de moeite en zorgen, die de omslagtige administratie der specerij-perken vordert.

Gelukkig echter mogt de perkenier zich rekenen, indien deze inkomst

hem verzekerd ware; maar dewijl hij geene betaling erlangt dan naarmate van zijne leverantie, terwijl daarentegen zijne uitgaven vast blijven, zoo is hij de eerste die lijdt, door elke vermindering, die het gewas, door wisselvalligheden, ondergaat.

Dus hebben de perkeniers, bij het gering gewas van 1819, zoo kort gevolgd op den ramp van 1816, eene nieuwe oorzaak van verachtering gevonden. Uit eene rekening, opgemaakt over het perk „Zevenbergen" en „Hersteller," door den hoofd-administrateur van Banda aan ons medegedeeld, blijkt, dat in het voorschreven jaar 1819, de perkenier is ten achteren geraakt met eene som van *f* 569.15, ongerekend zijne kleeding en het slijten der gereedschappen, terwijl, in de berekening voor zijn voedsel, niets anders genomen is, dan rijst en zout.

Wij zouden hieruit veilig durven besluiten, dat het bezit der perken aan de perkeniers van Banda, een land alwaar alle artikelen van behoefte niet dan tot zeer hooge prijzen te verkrijgen zijn, geen middel van bestaan oplevert, ware het niet, dat zij uit de perken nog eenige geringe voordeelen trokken, die zij voornamelijk vinden uit het slaan en het verkoopen van kanarie-olij. Maar, om deze voordeelen te verkrijgen, en noemenswaardig te doen zijn, is het noodig dat zij een aantal eigen slaven bezitten, en maar zeer weinige perkeniers verkeeren in dat geval. Immers, bijaldien wij vijf of zes perkeniers uitzonderen, die ons zijn opgegeven als middelen van zich zelve te bezitten, zoo zijn alle de overigen ons toegeschenen, in eenen staat van behoefte en armoede te leven.

Dit is de stand, waarin zich thans de specerij-kultuur in de Molukkos, in 't bijzonder die der kruidnagelen op de Ambonsche, en die der noten-muskaat op de Bandasche eilanden, bevindt.

Ofschoon nu de kultuur der specerij-teelt op alle andere eilanden ten strengste is verboden, en hoezeer men getracht heeft, door middel van de extirpatiën, aan dit verbod te hand te houden, zoo is het nogthans zeker, dat de specerijboomen, en inzonderheid die der noten-muskaat, op vele andere plaatsen van de Molukkos tegenwoordig nog worden gevonden.

Voornamelijk bestaat ten dezen aanzien de grootste waarschijnlijkheid, met betrekking tot de distrikten van Maba, Weda en Patanie, gelegen op het groote eiland Gilolo, waaromtrent de gewezen kommissaris ENGELHARD het volgende aanteekent:

„In de distrikten Maba, Weda en Patanie, liggende aan de achterzijde „van Almaheira, en sorterende onder Tidore, hebben sedert vijf en twin„tig jaren de volkeren zich op het inzamelen en de behandeling van de „noten-muskaat met naarstigheid toegelegd, waardoor zij de gelegenheid „hebben gevonden, ze te Bitjoelie, de hoofdplaats van Weda, aan de aldaar „voorbijgaande vreemde schepen, tegen ammunitie te verruilen, of wel aan „Cerammers te verkoopen, die daarmede op Bali en Borneo ten handel „komen *)."

*) ENGELHARD, rapport 31 Mei 1818. (M. S.).

De heer WIELING, van 1803 tot 1808 gouverneur van Ternate, en vervolgens van Amboina en onderhoorigheden, heeft bereids gewag gemaakt van deze noten-muskaat, op de kust van Gilolo vallende, en zijne meening te kennen gegeven, dat zij, bij eene goede en zorgvuldige behandeling, in hoedanigheid gelijk aan die van Banda zouden bevonden worden.

Bij den afstand van de voorschreven drie distrikten, Maba, Weda en Patanie, aan den sultan-moeda van Tidore, MOHAMMAD DJAMLOEDIEN, heeft, laatstgenoemde zich, bij overeenkomst tusschen hem en den Britschen resident in de Molukkos, den heer W. B. MARTIN, te Amboina op den 6den Maart 1815 gesloten, verbonden, om al de noten-muskaat, in de gemelde distrikten vallende, aan het Gouvernement te doen leveren, tegen zoodanigen prijs als nader in billijkheid zou worden overeengekomen.

Deze overeenkomst is vernieuwd en bevestigd bij eene nadere verbindtenis, tusschen den tegenwoordigen resident van Ternate, den heer J. A. NELIS, en den voornoemden sultan-moeda op den 28sten Julij 1817, in het fort Oranje, gesloten; daarbij is verder bedongen, dat de sultan deze noten-muskaat met zijne eigene vaartuigen naar Ambonia zoude moeten doen overbrengen.

Ten gevolge hiervan is, voor zoo veel wij weten, eenmaal door den sultan-moeda eene afzending van noten-muskaat van Gilolo naar Amboina gedaan; maar bij onderzoek aldaar zijn zij van eene naauwelijks bruikbare hoedanigheid bevonden.

Daar deze aanbreng te Amboina echter geschiedde, juist in het oogenblik dat de geheele aandacht van het bestuur aldaar op den pas uitgebroken opstand te Saparoea gevestigd was, is hierdoor veroorzaakt, dat tot het onderzoek van de onderwerpelijke noten-muskaat niet is overgegaan, dan na dat zij eenen geruimen tijd hadden gelegen, en welligt met geene genoegzame zorgvuldigheid waren bewaard gebleven. Wij achten daarom het voorschreven onderzoek, onder zoodanige omstandigheden gedaan, niet voor zóó beslissend, dat wij daarop tot de ondeugdzaamheid van de noten-muskaat, op Gilolo vallende, zouden durven besluiten. Wij hechten integendeel nog aan het gevoelen van wijlen den heer WIELING, hetwelk wij hier boven hebben opgegeven, en beschouwen het van belang voor het Gouvernement, dat hieromtrent een nader en naauwkeuriger onderzoek worde in het werk gesteld. Wij hebben dan ook, met dat inzigt, den resident van Ternate verzocht, om een monster van de bewuste noten-muskaat alsmede van de foelie die zij afleveren, naar Batavia overtezenden. Maar de uitkomsten van deze proeven hebben niet aan onze verwachting voldaan, zoodat daar omtrent een nader onderzoek vereischt zal worden.

Als rijk aan specerij-boomen, wordt wijders nog het tamelijk groote eiland Obie Major genoemd. De heer ENGELHARD heeft voorgesteld, naar dit eiland het etablissement van Banda te doen overbrengen, doch doet het te gelijk als geheel ontvolkt voorkomen. *)

*) ENGELHARD, rapport 31 Mei 1818. (M. S.)

Vruchteloos is ons onderzoek geweest, om de waarheid dezer opgave te bevestigen; waarschijnlijk echter is het dat gemelde landstreek geene bevolking meer heeft. Dit eiland en eenige kleinere eilanden, daar nevens liggende, behoorden in vroegere tijden aan den Koning van Batsjan, die ze in het jaar 1683 aan de O. I. Kompagnie, voor de som van acht honderd rijksdaalders, verkocht heeft. *)

De heer WIELING geeft daarvan het volgend berigt:

„Bevorens behoorden mede onder het Batsjansche rijk de Oebische eilan„den, in het zuiden van Batsjan gelegen, waarvan de voornaamste zijn, „Oebie Latoe, Oebie Major, Goemoesnoe, Maga en Gapij, doch deze „eilanden zijn in 1652 door Sultan ALLADIEN, in vollen eigendom aan de „Nederlandsche O. I. Kompagnie afgestaan."

„Sedert 's Kompagnies post aldaar door Magindanoesche roovers is afge„loopen, zijn deze eilanden, waarvan Oebie Major schoon, groot en vrucht„baar is, onbewoond, doch worden, om hunne voordeelige ligging in het „midden van den oorsterschen archipel, onophoudelijk door roovers bezocht.

„Men wil, dat de noten-muskaat, die daar zeer weeldrig groeit, in „schoonheid en deugd voor de Bandasche niet onder behoeft te doen, en „in vorige tijden wierden hier goede paarlen gevischt." †)

Eindelijk vinden wij omtrent deze eilanden door kapitein FORREST aangeteekend:

„Kruidnagelen en noten-muskaat worden op het eiland Mysol niet ge„vonden, maar wel op de kust van Ceram, en op het eiland Oebie. Dit „eiland is bewoond door eene menigte van gevlugte slaven van Ternate en „elders. Zij weigeren echter alle gemeenschap met anderen dan Boegine„sche praauwen, in welke alleen zij vertrouwen stellen, en aan welke zij „hunne specerijen verkoopen."

Hoe het zijn moge, het komt ons twijfelachtig voor, of door de Nederlanders, van dit eiland vooreerst wel partij zal kunnen getrokken worden, zoo min als van de menigvuldige andere onbewoonde, die den noten-muskaatboom uit de natuur opleveren en waarvan de voortplanting zelfs door middel van eene soort van duiven geschiedt, die onder den naam van „notenkrakers" bekend zijn.

Hoe veel zekerheid men dus ook ten aanzien van den notenmuskaatboom heeft, zoo twijfelachtig is het aan de andere zijde, of buiten de Ambonsche eilanden, de kruidnagelboom in de Molukkos nog wel gevonden wordt. Nergens hebben wij van den boom eenig spoor of berigt aangetroffen, en zoo wij uitzonderen een twintig of dertig tal boomen, die ons op Banda zijn aangewezen, en die waarschijnlijk aldaar van Amboina zijn overgebragt, zoo vermeenen wij, dat in dit opzigt, het oogmerk der extirpatiën tamelijk wel is bereikt geworden.

Na de specerijen is de sago het produkt, hetwelk de Moluksche eilanden

*) VAL. B. Z. p. 119.
†) WIELING Precisen Staat van Ternaten ult. Junij 1807. (M. S.)

in eene ruime mate opleveren. De sago-boom wordt meest overal gevonden, en maakt het voornaamste voedsel der ingezetenen uit. De Bandasche eilanden echter zijn daarvan schaarsch of in het geheel niet voorzien. Behalve de noten-muskaat, de kanarie- en weinige groenten, mag men zeggen dat deze eilanden niets voortbrengen. De ingezetenen moeten ook geheel van buiten af gespijzigd worden.

Ceram en Boeroe, gelijk ook Gilolo, moeten zeer geschikt zijn voor de kultuur der rijst, maar er wordt geen werk van gemaakt. De eenige plaats, waar deze kultuur heeft opgenomen, is Menado, van waar omtrent zes honderd lasten rijst in het jaar, in de pakhuizen van het Gouvernement geleverd worden.

De rijst van Menado, versch gegeten, van eenen keurigen smaak, komt in dat opzigt de beste Javasche rijst zeer nabij; zij gaat echter spoedig tot verstoffing over, en is dus ongeschikt voor de bewaring voor langer dan vijf of zes maanden.

Van de koffij hebben wij ettelijke boomen, zoowel op de Ambonsche eilanden, als op Ternate geplant gevonden en overal weeldrig zien voortkomen. De hooge regering heeft, na 1803, overal in de Molukkos bevolen deze kultuur in te voeren, hetgeen dan ook gedeeltelijk geschied is, doch, zooals het schijnt, met tegenzin der inlanders. Onder het opgevolgd Engelsch tusschen-bestuur, is alle opzigt daarover vervallen, en is dus ook deze kultuur, op de plaatsen waarvan wij spreken, tegenwoordig van geen belang meer.

Op Menado zoude echter nader een proef genomen worden, waarvan de uitslag onbekend is, doch waarvan, volgens de informatie die wij hebben, veel kan verwacht worden. Wij twijfelen niet, of ook deze kultuur zoude, met zeer veel gevolg, op Boeroe, Ceram en Gilolo kunnen ingevoerd worden.

Op Menado is buitendien eene touw-slagerij, welke onlangs naar Kema is overgebragt. Deze is reeds van eenigen omvang en is voor eene aanmerkelijke uitbreiding vatbaar. Het touwwerk wordt vervaardigd uit de draden van den goemoetie-boom, en levert een soort uit, die wel in geen vergelijk met de Europesche kan gebragt worden, doch die, bij gebrek daaraan, tamelijk wel hare plaats vervangt. De kabels nogthans worden voorgetrokken, als langer dan de Europesche onder water houdende.

De zelfde soort van touwwerk wordt door de inlanders op Gilolo, voor eigen gebruik, vervaardigd.

Boeroe levert eene soort van tabak uit, die ons in kracht, geur en smaak bijna gelijk aan de beste Amerikaansche is voorgekomen, en die wij ons voorstellen, dat bij eene kundige behandeling ten minste daaraan gelijk kan gebragt worden. De snuif daaruit vervaardigd is mede zeer goed. Door deze kultuur alleen, waarop tot nu naauwelijks gelet, doch welke met gemak voor eene ontzaggelijke uitbreiding vatbaar is, stellen wij ons voor, dat, binnen weinige jaren, een aanzienlijk artikel van handel, voor de Europesche markt geschikt, zou kunnen worden voortgebragt.

De kajoe-poetie-olij wordt insgelijks op Boeroe gestookt. Alleen de

resident echter maakt hiervan werk. Het gebruik van deze olij is te gering, dan dat zij, naar onze gedachte, immer een artikel van belang in den handel zal kunnen uitmaken.

Hout-soorten leveren de Molukkos in menigte op. Wij noemen alleen het zoogenaamde Ambonsche hout, hetwelk van Ceram verkregen wordt, en tot meubelen zich zoo fraai laat bewerken, mitsgaders het zwart bont ebbenhout van Boeroe, dat in den handel, bijzonder naar China, zeer getrokken moet zijn.

Het djati-hout is van Java op eenige plaatsen in de Molukkos, zoo als Rosingein, Saparoea en Boeroe overgeplant. Het meeste staat tegenwoordig nog op Boeroe, doch is van weinig of geen belang. Ook verkrijgt deze boom hier dien schoonen wasdom niet, waardoor hij op Java van zooveel waarde is.

Het goud, voorheen van Gorontalo verkregen, is in hoeveelheid aanmerkelijk afgenomen, en bijna tot niets geraakt. Men zoekt de reden daarvan in de omstandigheid, dat de mijnen, in vroegere jaren geopend, grootendeels zijn uitgegraven, en aan gebrek aan handen, om nieuwe te ontginnen.

Eindelijk brengen Aroe en de Papoesche eilanden voort: tripang, schilpad, perlemoer en eenige andere artikelen voor de Chinesche markt, waaronder ook vogelnestjes, doch in zeer geringe hoeveelheid.

In de Molukkos bestaat tegenwoordig een algemeen gebrek aan hoornvee, hetgeen, met betrekking tot de Ambonsche eilanden, aan de Engelschen wordt toegeschreven, die nagenoeg tot het laatste beest hebben doen slagten, tot voeding van hunne militairen en zeevarenden. Het ongerief, daaruit ontstaan, laat zich ligt beseffen, en het is welligt de aandacht der regering overwaardig, om eenige middelen te beproeven, ten einde dit gebrek te herstellen; terwijl thans het hoornvee, tot voeding van het garnizoen, met groote moeite en kosten voornamelijk van het eiland Timor en van elders moet worden aangevoerd. Het gebrek aan slagtvee, wordt gedeeltelijk vervuld door de menigte van harten en wilde varkens, welke de wildernissen van meest alle de Moluksche eilanden (de Bandasche uitgezonderd) opleveren.

3o. *Vaart en Handel.*

Uit het overzigt, hetwelk wij genomen hebben van de voortbrengselen der Moluksche eilanden, is het blijkbaar dat zij, de specerijen uitgezonderd, geene artikelen van handel voor de Europesche markt opleveren, en dus slechts eene geringe scheepsruimte voor den overvoer vereischen.

Daar specerijen een artikel van uitsluitenden handel voor het Gouvernement uitmaken, vinden de Europesche schepen geene teruglading in de Molukkos, en bij gemis daaraan, geene aanmoediging, om op deze eilanden te varen.

Behalven de Engelsche walvischvangers, welke sedert eenige jaren de Moluksche zeeën doorkruissen, en zeer weinige anderen, die op den inlandschen handel zich toeleggen, vertoonen zich dan ook in de Molukkos

geene andere schepen, dan die, welke door het Gouvernement bevracht zijn, om de benoodigdheden derwaarts over te brengen, en de specerijen van daar te halen.

Zie hier een overzigt van de vaart op de Molukkos van de laatste jaren, gemiddeld door elkander genomen.

Te Amboina, *voor de vaart buiten de Molukkos*, zijn aangekomen 22 schepen en vaartuigen, van 130 tonnen; en zijn vertrokken 26 schepen en vaartuigen van 142 tonnen.

Te Amboina, *voor de vaart binnen de Molukkos*, zijn aangekomen 71 schepen en vaartuigen van 33 tonnen, en vertrokken 40 schepen en vaartuigen van 73 tonnen.

Te Banda, *voor de vaart buiten de Molukkos*, zijn aangekomen 9 schepen en vaartuigen van 196 tonnen, en vertrokken 6 schepen en vaartuigen van 150 tonnen.

Te Banda, *voor de vaart binnen de Molukkos*, zijn aangekomen 261 schepen en vaartuigen van 13 tonnen, en vertrokken 260 schepen en vaartuigen van 13 of 14 tonnen.

Te Ternate, *voor de vaart buiten de Molukkos*, zijn aangekomen 1 schip van 110 tonnen, en vertrokken 2 schepen en vaartuigen van 180 tot 200 tonnen.

Te Ternate, *voor de vaart binnen de Molukkos*, zijn aangekomen 40 tot 50 schepen en vaartuigen van 37 tot 38 tonnen, en vertrokken 40 tot 50 schepen en vaartuigen van 30 tot 35 tonnen.

Uit deze opgave, welke een overzigt geeft van de tegenwoordige vaart in de Molukkos, blijkt tevens, dat de sterkste inlandsche vaart te Banda gevonden wordt. Trouwens de gelegenheid dezer plaats, genoegzaam in het midden van de zoogenaamde Zuid-ooster- en Zuid-wester-eilanden en inzonderheid nabij de Aroesche eilanden, alwaar de voornaamste artikelen voor den Chineschen handel, zoo als tripang, schildpad, perlamoer en ook eenige vogelnestjes verzameld worden, maakt Banda het best geschikt, om in de Molukkos het middelpunt van den grootsten inlandschen handel te zijn. Voorheen, toen de handel op Aroe bij uitsluiting alleen aan de Bandasche ingezetenen was toegekend, maakte dit een groot gedeelte van hunne welvaart uit. Die handel wordt nu meest onmiddelijk met schepen van Java gedreven, ten gevolge van de armoede, waarin over het algemeen de Bandasche ingezetenen zijn. Te Amboina vindt men thans een of twee Chinezen, die door eene kleine reederij deel aan dezen handel nemen, maar in vergelijk met vroegere jaren, heeft hij sterk afgenomen, en men vermoedt, niet zonder grond, dat een gedeelte daarvan naar het eiland Bali zich verlegd heeft. De berigten, die wij van de oudste ingezetenen van Banda hebben kunnen innemen, komen overigens hierop neder, dat de toenemende stoutheid der Papoesche zeeroovers, welke in de laatste jaren, uit gebrek van middelen, maar zeldzaam zijn beteugeld geworden, de gevoeligste slagen aan dezen handel heeft toegebragt, en dat de gedurige verliezen, welke hierdoor de Bandasche ingezetenen hebben geleden, dezen eindelijk buiten het vermogen hebben gesteld, om den handel langer gaande te houden.

Over het algemeen wijders, is in de Molukkos geen andere dan alleen de ruilhandel. Daar de geld-specien schaarsch bekend zijn, is de nooddruft alleen de drijfveer van den thans nog bestaanden inlandschen handel. Sago hout, atap, tripang, schildpad, perlamoer, massai, paradijs- en andere vogels, zijn artikelen, die de inlanders in geringe hoeveelheden aanbrengen. Zij nemen daarvoor in plaats: grove lijnwaden, hakmessen en bijlen, koperdaad, glazenkoralen en andere snuisterijen.

Deze handel, met betrekking tot Amboina en Ternate, wordt voornamelijk levendig gehouden door de Chinesche jonken, die tot hiertoe op een pas van Batavia jaarlijks Makassar hebben bevaren. De Chinesche goederen van allerlei aard, door deze jonken te Makassar aangebragt, worden met kleine inlandsche vaartuigen van daar naar de Moluksche eilanden overgevoerd, met bijvoeging van eenige Javasche en Celebesche lijnwaden, en zij nemen daarvoor in ruiling de artikelen voor de Chinesche markt, welke wij hierboven bereids hebben opgenoemd en die zij aan de jonken op Makassar van de hand zetten.

Hoe onbeduidend echter deze geheele handel op zich zelf is, kan naar ons inzien niet beter blijken, dan door eene berekening op de inkomende en uitgaande regten welke van de handelswaren in het algemeen in de Molukkos geheven worden.

Te Amboina wordt deze heffing, sedert de laatste verovering der Engelschen, gedaan bij kollekte, onmiddellijk voor rekening van het Gouvernement. Op Banda, Ternate, Menado en Gorontalo, worden deze inkomsten nu nog, gelijk voorheen, door middel van een pacht geheven.

Volgens de registers te Amboina berustende, heeft het middel der in en uitgaande regten te Amboina, onzuiver en dus ongerekend de perceptiekosten, opgebragt.

in het jaar	1812	*f*	42,140.20
" " "	1813		37,265.27
" " "	1814		36,735. "
" " "	1815		46,552.17.2
" " "	1816		40,308.21.1
	in vijf jaren te zamen	*f*	203,007.25.3
	of bij doorslag 's jaars	*f*	40,601. "

Sedert de weder in bezitneming van Amboina, door het Nederlandsch gezag, of van den 25 Maart 1817, tot en met ultimo Junij 1820, en dus over een tijdvak van 39 maanden en vijf dagen, hebben die zelfde regten ten voordeele van het Gouvernement gerendeerd:

in 9 maanden	5 dagen	van het jaar	1817	*f*	18,614.27.1
" 12 "		of het volle jaar	1818	"	36,728.12
" 12 "		" " " "	1819	"	47,338. 3.1
" 6 "		van het jaar	1820	-	23,769.17.3
		te zamen in 39 maanden.		*f*	126,451.—1
		of bij doorslag 's jaars.		*f*	38,908.—

Te Ternate heeft de pagt der inkomende en uitgaande regten opgebragt:

in het jaar	1804	ƒ	5,120
" " "	1805	-	3,068
" " "	1806	-	5,252
" " "	1807	-	2,736
" " "	1808	-	3,520
" " "	1809	-	4,448
" " "	1810	-	4,308
" " "	1811	-	6;400
" " "	1812	-	6,050
" " "	1813	-	10,640
" " "	1814	-	6,400
" " "	1815	-	7,120
" " "	1816	-	7,440
in de laatste 6 maanden van " "	1817	-	3,720
in " "	1818	-	8,188
" " "	1819	-	6,420
in de eerste 6 maanden van " "	1820	-	3,444
te zamen in 16 jaren		ƒ	95,184
of bij doorslag 's jaars		ƒ	5,949

Het bedrag dier regten te Banda, Menado en Gorontalo, zijn wij niet in staat geweest, van vroeger jaren, zoo juist na te gaan; maar op algemeene hoewel, zoo als wij gelooven, naauwkeurige informatiën afgaande, hebben zij zelden meer beloopen dan te Banda ruim ƒ 5,000, te Menado, ƒ 3,500 en te Gorontalo nagenoeg ƒ 1,000 in het jaar.

Bij den staat van begrooting der inkomsten en uitgaven, door den gouverneur der Moluksche eilanden, den Generaal-Majoor DE KOCK, voor den jare 1818 geformeerd, worden de inkomsten, met betrekking tot de inkomende en uitgaande regten, opgegeven als volgt:

Voor Amboina 's jaars	ƒ	30,000
" Banda "	-	5,200
" Ternate "	-	8,188
" Gorontalo "	-	4'400
Te zamen	ƒ	47,788

Bij de nadere begrooting echter van Ternate, voor den jare 1820, wordt voor die plaats mitsgaders voor Gorontalo, op een, zoo als wij vernemen, juister schaal, het bedrag der inkomende en uitgaande regten te zamen gesteld met eene som van ƒ 10,572 in het jaar.

Van deze onderscheidene berekeningen het midden nemende, zoo vermeenen wij het tegenwoordig bedrag der inkomende en uitgaande regten, in de Molukkos, 's jaars te mogen begrooten als volgt:

Voor Amboina	ƒ	40,000
" Banda	-	5.200
" Ternate. Menado, Gorontalo gezamentlijk	-	10,500
Te zamen	ƒ	55.700

En wanneer wij nu de belasting zelve schatten op het gemiddelde bedrag van 9 of 10 pCt. ad valorem, van alle de ingevoerde en uitgevoerd wordende goederen, aan die belasting onderhevig, dan zal blijken, dat het geheel van den handel, in en op de Molukkos, niet meer bezig houdt, dan omtrent een kapitaal van 600,000 guldens in het jaar. Op eene gelijke schaal van berekening bedraagt dit kapitaal in een jaar, te Batavia alleen, meer dan 20 millioen gulden, en bij vergelijking hiervan mogen wij den handel in de Molukkos voor weinig beteekenend houden.

4o. *Geldmiddelen.*

Hoe ongunstig echter het overzigt van den handel in de Moluksche eilanden zijn moge, hetgeen trouwens een noodzakelijk gevolg is van het stelsel van monopolie, hetwelk, bijkans sedert de eerste ontdekking dier landen door de Europeanen, onafgebroken aldaar gewerkt heeft, zoo zijn echter deze gewesten steeds als de goudmijn der voormalige Oost-Indische kompagnie beschouwd geworden.

Ook is het geenszins te ontkennen, dat, onder het voorschreven monopolie, en bij een ongestoord debiet van de specerijen op de markten van Indië, China en Europa, deze tak van handel aanmerkelijke voordeelen heeft afworpen.

Moeijelijk echter, zoo niet onmogelijk, is het, om deze voordeelen juist te begrooten en na te gaan, daar waarschijnlijk de aanzienlijke legers en vloten, die tot onderwerping der Molukkos zijn aangehouden geworden, nimmer zijn in kompensatie gebragt, tegen de winsten uit die landen getrokken, terwijl de onkosten daaraan besteed de bedoelde voordeelen werkelijk hebben moeten verminderen.

Door den bewindhebber VAN DER OUDERMEULEN, de eerste die eenig licht over de geldmiddelen van de Oost-Indische kompagnie verspreid heeft, zijn aan het publiek alleen medegedeeld die uitkomsten, welke tot den algemeenen toestand der Indiën betrekking hadden. In een bijzonder onderzoek, gelijk het onderhavige, met betrekking tot de Moluksche eilanden, kan het anders onwaardeerbaar werk van genoemden schrijver ons dus van geen hulp zijn.

De uitkomsten nogthans, door den heer VAN DER OUDERMEULEN aangetoond, doen alle berekeningen, in Indië gemaakt, ten hoogste onzeker worden, en er zal dus altijd een twijfel overblijven in elk onderzoek op laatstgemelde berekeningen gegrond.

Wij achten het evenwel van belang de aandacht te vestigen op den finantiëlen toestand der Molukkos, zoo als die is opgegeven bij de zoogenaamde „Memorie van Menage" van den Gouverneur-Generaal MOSSEL, door hem, onder dagteekening van den 9den Mei 1775 in Rade van Indië ingeleverd, vergeleken met de uitkomsten, aangetoond bij de Indische boeken over het dienstjaar 176½.

De winsten en lasten bedroegen.

		Volgens de memorie van den Gouverneur-Generaal MOSSEL.	Volgens de boeken van 176⅘.
Amboina.	Lasten	*f* 191.500	*f* 253,427. 1
	Winsten	- 100.000	- 5,885. 7
	te kort	*f* 91,500	*f* 195,541.14
Banda	Lasten	- 155.000	- 180,994.
	Winsten	- 90.000	- 82,931.
	te kort	*f* 65.000	*f* 98,063.
Ternate	Lasten	- 162.000	- 162,383.
	Winsten	- 80.000	- 73,311.
	te kort	*f* 82.000	*f* 89.072.

Volgens de boeken van 176⅘ was derhalve het te kort:

Van Amboina	*f* 195,541.14
" Banda	- 98,063.
" Ternate	- 89,072.
Te zamen . . .	*f* 38,2676.14

Om dat te kort in de eerste plaats te dekken, kan men rekenen, dat de O. I. kompagnie jaarlijks bij doorslag genoot, 600,000 ponden kruidnagelen, 400,000 ponden noten-muskaat, 115,000 ponden foelie.

De berekening berust, ten aanzien der kruidnagelen, op de aantooning wegens de leverantiën in een tijdvak van 140 jaren, en ten aanzien der noten-muskaat en der foelie op de aanwijzing van de hoeveelheden dier specerijen, zoo naar Nederland verzonden als in Indië en in de huishouding gesleten, mitsgaders aan mingewigten en aan bederf afgeschreven, in de tijdvakken van 175½ tot 176⁹⁄₁₀ en van 176⁹⁄₁₀ tot 177⅝, of in tien jaren voor de aardbeving van 1763 en in tien jaren voor den orkaan van 1778, en dus in die jaren, in welke men mag vermoeden, dat de hoogste leverantiën hebben plaats gehad.

Van de noten-muskaat en de foelie alleen de goede nemende, en niet die welke voor minwigt en als bedorven zijn afgeschreven, en wijders de waarde van die specerijen en van de kruidnagelen stellende op den vaderlandschen prijs, in de jaarlijksche verkoopingen dooreen genomen, zoo als die door een geacht schrijver *) zijn wereldkundig gemaakt, dat is: de kruidnagelen op 4¼, de noten-muskaat op 3¾ en de foelie op 6½ gulden het pond, — dan blijkt, dat de O. I. Kompagnie, in een der voordeeligste tijdperken van haar bestaan, en wel vóór den oorlog van het jaar 1780, uit hare Moluksche bezittingen 's jaars getrokken heeft:

Voor 600,000 ponden	kruidnagelen	à 4¼	het pond .	*f* 2,550,000
" 400,000 "	noten-muskaat	" 3¾	" "	" 1,500,000
" 115,000 "	foelie	" 6½	" "	" 747,500
			Te zamen	*f* 4,797,500
			Af het bovengenoemd te kort .	*f* 382,676.14
			Blijft . . .	*f* 4,414,823. 6

*) RAYNAL, *Histoire philosophique et historique des deux Indes.*

Van deze vier millioenen viermaal honderd veertien duizend gulden ruim, moeten echter nog afgetrokken worden de transportkosten, mitsgaders de pakhuis- en andere administratie-ongelden, welke wij niet weten te berekenen maar, ze ruim ramende, op eene som van 1 millioen 114 duizend gulden, mogen gesteld worden, zoodat in de tijden welke wij bedoelen, de O. I. Kompagnie, uit de Molukkos, eene zuivere winst getrokken heeft van omtrent drie millioenen gulden in het jaar.

De twijfel, die wij hierboven reeds ten aanzien van de Indische berekeningen geopperd hebben, maakt ons huiverig aan de bovenstaande aantooning eenig gewigt te hechten. Trouwens het verschil ten nadeele, dat reeds tusschen de andere hooggeroemde en inderdaad belangrijke „Memorie" van den Gouverneur-Generaal MOSSEL en de boeken van 167⁴/₈ zich voordoet, geeft tot dezen twijfel meerderen grond. Ternate, als na de extirpatie geene produkten meer opleverende, heeft zich steeds als een lastpost der Kompagnie voorgedaan.

Gedurende de vier laatste jaren van het Engelsche tusschenbestuur hebben, volgens eenen door den Britschen resident, den heer MARTEN, aan den heer kommissaris ENGELHARD medegedeelden staat, de gezamenlijke baten in de Molukkos, over de jaren 181²/₈, 181³/₄, 181⁴/₈ en 181⁵/₆, de verkoop der specerijen daaronder gerekend, bedragen eene som van . Spm. 4,860,809.44

De lasten daarentegen met het militair- en marine-departement . . . . . „ 2,153,972.53

Zoodat de voormelde vier jaren een voordeelig saldo opleveren van . . . . . Spm. 2,706,836.57

Of 's jaars ongeveer . . Spm. 676,709

Hetgeen nagenoeg gelijk staat aan eene som van 1,488,760 inlandsche gulden.

Wij zijn buiten de mogelijkheid om de naauwkeurigheid van dezen staat na te gaan, alzoo de zorg der Britsche autoriteiten in de Molukkos, om geene papieren van eenig belang achter te laten, iedere nasporing daaromtrent verijdelt. Maar dien als naauwkeurig aannemende, zoo moeten wij evenwel in twijfel trekken, of in de opgevolgde jaren, sedert de Molukkos in het bezit der Nederlanders wederom zijn overgegaan, wel eene zoodanige voordeelige uitkomst, ten aanzien van den staat der geldmiddelen, verkregen is.

De ramp, die Banda in 1816 op nieuw geteisterd heeft, de onlusten van Saparoea en het buitengemeen slecht gewas van 1819, hebben zeker veel bijgedragen, om de uitgaven te vermeerderen en de inkomsten te verminderen.

Daar de boeken van Indië nog niet afgesloten zijn, is het ons niet mogelijk, met volkomen zekerheid, een staat der tegenwoordige baten en lasten van de Moluksche eilanden op te maken. Uit de berekening echter, welke wij daarvan met de meest mogelijke naauwkeurigheid hebben opgemaakt, blijkt dat de jaarlijksche inkomsten dezer bezittingen de uitgaven slechts overtreffen met eene som van *f* 575.452.26.18.

5o. *Civiele en militaire gebouwen.*

Eene beschouwing der publieke, zoo civiele als militaire, gebouwen in de Molukkos, en vooral van de forten en kasteelen aldaar aangelegd, boezemt eene grootsche gedachte in van de magt en het vermogen door de O. I. Maatschappij bij hare vestiging op deze eilanden ten toon gespreid. Die beschouwing getuigt tevens van de ontzaggelijke schatten, welke daaraan zijn moeten worden ten koste gelegd. In den staat echter, waarin zich deze werken thans nog vertoonen, die tegenwoordig meestal bouwvallig en eenige, gelijk op Banda het kasteel Nassau, tot geen gebruik meer geschikt zijn, dragen zij de kenmerken van het vermogen, hetwelk er sedert bestaan heeft, om ze behoorlijk gade te slaan en in goeden staat te onderhouden.

Twee malen in de handen van eenen vijand gevallen, die vooruit zag daarvan slechts een tijdelijk bezit te zullen hebben, is de verwaarloozing dier gebouwen een punt van bezuiniging geworden, behalven nog de voordeelen die daaruit, hier en elders, door eene gedeeltelijke slooping zijn gezocht geworden.

De afzonderlijke rapporten over dit onderwerp bewijzen, dat de staat der civiele en militaire gebouwen in de Molukkos zeer betreurenswaardig is, en zij zich in het algemeen bevinden in eenen toestand van diep verval.

6o. *Justitie en politie.*

De gebrekkige wijze, waarop thans de justitie en politie in de Molukkos worden uitgeoefend, vermeenen wij dat bijzonder de aandacht verdient. Naar ons inzien beantwoordt zij niet aan het heilrijk doel, om altijd en overal het leven, de eer en de bezittingen van de in en opgezetenen te bewaren en te beschermen.

Voormaals bestonden er op Amboina, Banda en Ternate afzonderlijke raden van justitie, elk bijgestaan door eenen fiskaal en eenen sekretaris. Aan deze regtbanken was de zorg der justitie en politie toevertrouwd. Van hunne vonnissen viel een hooger beroep aan den hoogen raad van justitie te Batavia.

Behalve deze kollegiën, en die der huwelijksche en kleine geregts-zaken, bestond er nog voor Amboina alleen de zoogenaamde landraad, bijzonder bestemd tot afdoening der inlandsche zaken. Deze vergadering schijnt, in het jaar 1812, door de Engelschen stilzwijgend ingetrokken, en gedeeltelijk vervangen te zijn, door eenen super-intendent over de negerien. Dit ambt bestond nog in 1817 en is bij overname in 1817 door de Kommissarissen in stand gelaten, doch sedert insgelijks ingetrokken geworden.

Tegenwoordig wordt er voor de geheele Molukkos slechts één geregtshof gevonden, hetwelk, onder de benaming van „raad van justitie," zijne zitting te Amboina houdt, en welks judikature, zoowel in het civiele als kriminele, ter eerster instantie gaat over die uitgestrekte landen, die tegenwoordig het Gouvernement der Molukkos uitmaken.

Het gebrekkige der regtspleging zoude reeds alleen op te maken zijn uit de

verwijdering dezer regtbank van de meeste plaatsen onder haren regtsdwang staande, met welke daarenboven, uithoofde van de moessons, de kommunikatie slechts in zekere gedeelten van het jaar mogelijk is. De ongelegenheid in civiele zaken, daaruit ontstaande, verwekt wel de klagten der ingezetenen, doch bijzonder doet zij zich in het kriminele ondervinden, vermits in elke zaak van dezen aard, zal de noodzakelijke vorm van regtspleging in acht genomen worden, de daarin betrokken beschuldigers, beschuldigden en getuigen naar Amboina moeten worden opgezonden, waarmede, behalve de kosten en moeiten daaraan verbonden, dikwijls, zoo uithoofde der moesson, als uit gebrek aan gelegenheid, een geruime tijd moet gewacht worden. Deze vermelding alleen doet de hardheid gevoelen die er in gelegen ligt, dat beschuldigers en getuigen verpligt worden, hunne woonplaatsen en familiën te verlaten, op eenen afstand, die hen maanden lang daarvan verwijderd moet houden. Deze omstandigheden maken, dat de dienst der justitie, in plaats van tot bescherming, veeleer tot kwelling verstrekt van de ingezetenen, of dat, tot voorkoming van den omslag, de misdaden onvervolgd gelaten, dan wel op eene willekeurige wijze worden afgedaan.

De zamenstelling daarenboven van den raad van justitie te Amboina veroorzaakt, dat aan de handhaving van het regt niet gedacht wordt, dan als aan eene sekondaire zaak. De president en leden van dien raad zijn gekozen uit ambtenaren, wier radikaal ambt hen, het grootste gedeelte van der tijd, elders bezig houdt en die ook geenen aanleg hebben tot de kennis der wetten, noch van de behandeling van regtszaken; dit een en ander doet de stremming der justitie nog grooter zijn.

Om aan alle deze gebreken eenigzins te gemoet te komen, oefenen te Banda en te Ternate de residenten en de ambtenaren, onder de benaming van magistraten, op deze plaatsen aangesteld, eene soort van regtsoefening uit, die zich alleen bepaalt tot korrektionele gevallen, en in het civiele tot de beslissing in zaken eene geringe somme gelds niet te bovengaande.

De regten en wetten, naar welke de raad van justitie te Amboina gehouden is te wijzen, zijn de oude Hollandsche.

Wij vermeenen alzoo het bewijs geleverd te hebben, dat, bij eene gebrekkige regtsoefening, te gelijk eene gebrekkige wetgeving tegenwoordig in de Molukkos bestaat.

(*Het slot in de volgende aflevering.*)

De sociale positie van den officier in Indië.

Meer en meer schijnt zich, bij het Ministerie van Koloniën, de verpligte belangstelling in het leger van Neêrlandsch Indië te ontwikkelen.

De verhooging van het engagementsgeld (nog niet hoog genoeg, naar het ons toeschijnt), aangeprezen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1853, 3de aflevering bl. 162, is een doeltreffend middel om het dienstnemen van Nederlanders voor Oost-Indië te bevorderen.

De maatregelen, aangeprezen in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1853, 5de afl. bl. 345, om een grooter getal jongelieden bij het instruktie bataillon te Kampen voor het Oost-Indische leger op te leiden, belooven goede uitkomsten.

De opleiding, aan het groot militair hospitaal te Utrecht, van elèves tot officier van gezondheid voor het Oost-Indisch leger, is mede eene zeer goede zaak: dat geeft Nederlanders in de geneeskundige dienst, en met den tijd, kundige artsen, wanneer zij zich in groote militaire hospitalen op Java gevormd hebben.

De wederopvatting der neger-rekrutering is niet genoeg te waarderen. (Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1854, 5de afl. bl. 367). Moge dit spoedig effekt verkrijgen, voor dat de oude neger-soldaten van het leger totaal zijn uitgestorven; anders mist men de zoo noodige kern voor de opleiding tot soldaat dier geheel onbeschaafde neger-rekruten, en valt men terug in de groote moeijelijkheid, welke vroeger is doorgeworsteld.

Niet minder getuigt het ten goede, dat de militaire akademie een grooter getal kadets tot officieren van het leger in Nederlandsch Indië, geheel, voor rekening van de koloniale geldmiddelen, zal opleiden. Jammer, dat deze maatregel eerst in 1861 vruchten kan afwerpen. Dit bewijst, dat hij reeds voor lang genomen had moeten zijn. (Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 1853, 5de afl., bladz. 345 en volg).

Intusschen is nu de weg geopend voor een dertigtal jongelieden, alleen bestemd voor het wapen der artillerie. Dat belooft veel goeds voor dat belangrijk deel van het Oost-Indisch leger. Bij de korpsen infanterie en kavallerie gelukt het nog om uit goede onder-officieren officieren te formeeren; maar bij de artillerie is dat, voornamelijk in Nederlandsch Indië, aan grooter bezwaar onderhevig. De kennis, die vereischt wordt, is van te veel omvang; zij reikt te ver, om zonder regelmatige wetenschappelijke opleiding voor de artillerie-dienst geschikt te worden. In Indië staat de artillerie-luitenant niet zelden op zich zelven, en er wordt veel van hem gevorderd.

Behalve dat dertigtal zijn er toch ook noodig voor de andere wapens.

De vraag ontstaat: of het benoodigde aantal kadets voor de Oost-Indische dienst verkregen zal worden?

Wij zouden die vraag toestemmend beantwoorden, in weerwil dat het vergelijkend examen moeijelijk is, indien hier slechts te letten ware op den wensch van ouders, om hunne zoons, toegerust met bekwaamheden, eene eervolle loopbaan te zien intreden. Maar er vertoont zich eene andere zijde ter beschouwing.

Men stelle, dat ouders, — bij de erkenning dat Oost-Indië veel van zijne verschrikking verloren heeft; dat de kommunikatie van het moederland met Java versneld, en de afstand alzoo niet meer zoo groot is; en overwegende dat hunne zoons toch eenmaal de „wijde wereld" moeten intreden, — den schrik der scheiding overwonnen hebben. Men stelle wijders, dat zij — wetende dat aan den krijgsmansstand overal gevaren, en in Indië vooral groote ontberingen verbonden zijn, — daartegen voor hunne zoons roem, rangverheffing en eerekruis overstellen. Men stelle, eindelijk, dat, in den strijd tusschen hoofd en hart, het verstand, niet het gevoel, getriumfeerd hebbe. Dan ontstaat nogtans de natuurlijke vraag: hoe, in den normalen toestand, in het garnizoensleven, de sociale positie van den officier in Indië is: en daarop verlangen zij een bevredigend antwoord, alvorens tot een besluit te komen.

Dit punt willen wij in beschouwing nemen; en daar de uitkomst ongunstig zal zijn, zoo verwachten wij de herhaling van hetgeen meermalen uit den hoek des *behouds* gehoord is, dat men aan deze zaak geene openbaarheid moest geven, omdat het afschrikt van de Oost-Indische dienst. Doch wij werpen dit zielverkoopers-beginsel (verschooning voor dezen term, om zijne toepasselijkheid!) ver van ons; de drukpers is uitgedacht ter verspreiding van licht en waarheid.

Men leest in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 1853, 5e aflevering bl. 349 *):

„Jammer dat er in het vaderland zoo weinige geneigdheid bestaat van jeugdige medici, om zich in militaire dienst naar Nederlandsch Indië te begeven. *Trouwens het is waar, dat de bekendheid met de materiële voordeelen van den officier, vergelijkender wijs, daartoe bijdraagt. Men laat zich niet meer verlokken door de opsomming van staf-traktement, fourage en vrij woning, zoo wat het dubbele van hetgeen in Nederland genoten wordt. Men weet thans hier wat dat zeggen wil, met betrekking tot Batavia en de inkomsten der civiele ambtenaren, die trouwens nu niet meer te hoog bezoldigd zijn, doch waaruit volgt, dat de officieren te weinig hebben. Om in vele opzigten het leger van Nederlandsch Indië te verbeteren, is geld noodig, en hoe meer geld daaraan besteed wordt, hoe minder het batig slot bedraagt. — ô Dat batig slot! Men stuit altijd op dat akelig nachtspook van Nederlandsch Indië.*"

Dit nu geldt ook voor het onderwerp, dat ons thans bezig houdt. Wij willen eens rekapituleren, wat daarover, naar onze herinnering, geschreven staat.

Het allereerst verdient in aanmerking te komen het rapport eener mili-

*) Aldaar zinstorend gedrukt.

taire staatskommissie aan den souvereinen vorst der Vereenigde Nederlanden, gedagteekend „'s Gravenhage den 11den Augustus 1814", medegedeeld in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van 1853, 8ste aflev., bl. 98. Op de bij dat rapport gestelde vraag: „*welke soldij zal in de koloniën door de verschillende rangen genoten worden?*" antwoordt de kommissie: „Bij de tabellen, sub L. a, b, c, d, e, f, g, overgelegd, aangaande de formatiën der onderscheidene korpsen voor de Indiën bestemd, hebben wij het gewaagd de traktementen en soldijen voor de verschillende rangen te bepalen. Wij beschouwen die als minimum van hetgeen aldaar zoude kunnen worden geakkordeerd. Bij het opmaken van dien hebben wij de hoogst mogelijke oekonomie betracht, met in het oog houding echter, dat ware oekonomie niet alleen is gelegen in het toeleggen van lage appointementen, maar meer bijzonder in het daarstellen van zoodanige inrigting, waardoor het welzijn van de dienst bevorderd en voor de konservatie van de Europeanen in deze ongezonde gewesten gewaakt wordt, zonder tevens aan den staat eene meer dan volstrekt noodige uitgave te veroorzaken. Daar echter de prijs der levensmiddelen in de onderscheidene garnizoenen niet alleen verschilt, maar dit zelfs op onderscheidene tijden in hetzelfde garnizoen plaats heeft, hebben wij de vastgestelde traktementen als het minimum bepaald, en vermeenen wij dat het koloniale Gouvernement altoos de magt moet zijn toegekend, om naar den aard der omstandigheden temporaire toelagen te akkorderen."

In eene, tot deze paragraaf betrekkelijke, noot bladz. 111, leest men: „Het is een ware ramp voor het leger in Indië, dat de traktementen in Nederland zijn vastgesteld, alzoo onder den indruk der begrippen van tijd en plaats. Die der civiele ambtenaren zijn door Kommissarissen-Generaal geregeld, alzoo meer overeenkomstig met de Indische behoeften. Van daar het ergerlijke verschil, dat op dit punt tusschen civielen en militairen, van den aanvang af, heeft bestaan. Van daar de onvermijdelijke noodzakelijkheid voor het Gouvernement om van tijd tot tijd bij de militaire traktementen wat bij te brokkelen. Van daar de oorsprong der navolgende, in het leger van Nederlandsch Indië uitgevaardigde, doch niet verwezenlijkte legerorde.

Hoofdkwartier Batavia 1 Julij 1826.

Algemeene order.

„De Luitenant-Generaal, opperbevelhebber van Z. M. land en zeemagt in Nederlandsch Indië, maakt mits deze aan het leger bekend:

„*Eerstelijk* enz."

„*Ten tweede*, dat het Zijne Excellentie den Kommissaris-Generaal voornoemd zeer opmerkelijk is voorgekomen, de weinige verhouding welke tusschen de bezoldiging van de officieren bij de landmagt in Indië vastgesteld, en die welke door de civiele ambtenaren genoten wordt, bestaat; dat Hoogstdezelve zich voorneemt om, bij eventuële verandering van zaken en bij het herstel onzer financiën, een van derzelver cerste zorgen te doen zijn, om de civiele en militaire traktementen, bij eene naauwkeurige herziening, nader te regelen en het ontbrekende evenwigt tusschen de bezol-

diging der wederzijdsche betrekkingen daar te stellen; zijnde door Zijne Excellentie nog nader herhaald, dat Hoogstdezelve, zoodra mogelijk, derzelver *woorden* door *daden* zal bekrachtigen, en dat Zijne Excellentie het leger de verzekering geeft van niets onbeproefd te zullen laten, om, wanneer het kan, in deszelfs belangen mede te werken."

„ *Ten derden* enz.".

De Lt.-Generaal voornoemd
(*Get.*) DE KOCK.

Een ander stuk, dat tot vergelijking kan dienen, en de verhouding aantoont tusschen de traktementen der officieren van het Indische leger en die van het Nederlandsche, welk stuk, naar men zegt, gediend heeft aan eene kommissie van bezuiniging, anterieur aan den Kommissaris-Generaal DU BUS, is de volgende: *Staat aantoonende de traktementen en emolumenten der ambtenaren en officieren in Nederlandsch Indië.*

Vooraf moeten wij, tot goed verstand van dien staat, deze opmerking doen gaan. De basis voor de vermeerdering van de traktementen in de laatste kolom aangegeven is de volgende. Men stelt dat een tweeden luitenant der infanterie hier, in evenredigheid van dien in Europa, eene bezoldiging geniet waarmede hij, de verschillende landstreken in aanmerking genomen, op dezelfde wijze leven kan, zoodat de verhouding van 700 tot 1500 als normaal wordt aangenomen, wanneer men bekomt:

dat	800	rijst	tot	1,724	28	a
„	900	„	„	1,928	57	b
„	1,000	„	„	2,142	85	c
„	1,600	„	„	3,428	57	d.
„	2,400	„	„	5,142	85	e
„	2,600	„	„	5,571	43	f
„	3,000	„	„	6,428	57	g
„	3,400	„	„	7,285	71	h
„	4,000	„	„	8,571	43	i
„	4,500	„	„	9,642	85	k

Terwijl de traktementen in Indië bedragen:

Artillerie	2e luitenant	1,560	dus minder	dan	a *f*	164—28
Infanterie	1e id.	1,740	„ „	„	b -	188—57
Artillerie	1e id.	1,860	„ „	„	c -	282—85
Infanterie	kapitein	3,240	„ „	„	d -	188—57
Artillerie	id.	3,840	„ „	„	e -	1,302—85
Infanterie	majoor	5,100	„ „	„	f -	471—43
Artillerie	„	5,400	„ „	„	g -	1,028—57
Infanterie	luit.-kolonel	6,300	„ „	„	g -	128—57
Artillerie	„	6,900	„ -	„	h -	385—71
Infanterie	kolonel	7,800	„ „	„	i -	771—43
Artillerie	id.	10,200	„ meer	„	k -	557—15

De tafelgelden zijn uitgetrokken, dewijl in Europa ook de chefs, die reresenteren moeten, meer inkomen of tafelgelden ontvangen.

RANGEN.	Vorige Traktementen en Emolumenten.						Tegenw. Traktementen en Emolumenten.						rediglheid te brengen met die in Nederl.					
	Traktementen.	Tafelgelden.	Fourage.	Huishuur.	Vrij doktor.	TOTAAL.	Traktementen.	Tafelgelden.	Fourage.	Huishuur.	Vrij doktor.	TOTAAL.	Traktementen.	Tafelgelden.	Fourage.	Huishuur.	Vrij doktor.	TOTAAL.
Luitenant-generaal	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	26,400	3,600	2,160	3,000	440	38,000
Generaal-majoors	18,000	6,000	1,440	1,800	400	27,640	18,000	6,000	1,440	1,800	400	27,640	15,600	3,600	1,440	1,800	400	22,840
Kolonels van den staf	9,000	"	960	1,080	360	11,400	10,200	"	960	1,080	360	12,600	9,660	2,400	960	1,080	360	14,460
Idem der infanterie	6,600	"	720	1,080	360	8,760	7,800	"	720	1,080	360	9,960	8,580	1,800	720	1,080	360	12,540
Luitenant-kolonel der kavallerie komm^{t}.	5,700	"	720	960	310	7,690	6,900	"	720	960	310	8,890	7,260	1,800	720	960	320	11,060
Idem " artillerie id.	5,700	"	480	960	310	7,450	6,900	"	480	960	310	8,650	7,260	1,800	720	960	320	11,060
Luitenant-kolonel van den staf en kavallerie.	5,700	"	720	960	310	7,690	6,900	"	720	960	310	8,890	7,260	"	720	960	320	9,260
Idem der artillerie	5,700	"	480	960	310	7,450	6,900	"	480	960	310	8,650	7,260	"	480	960	320	9,020
Idem " infanterie	5,100	"	480	960	280	6,820	6,300	"	480	960	280	8,020	6,420	"	480	960	300	8,160
Majoor van den staf	4,200	"	720	780	230	5,930	5,400	"	720	780	230	7,130	6,420	"	720	780	300	8,220
Id. der kavallerie	4,200	"	720	780	230	5,930	5,400	"	720	780	230	7,130	6,420	"	480	780	300	7,980
Id. " artillerie	4,200	"	480	780	230	5,690	5,400	"	480	780	230	6,890	6,420	"	480	780	300	7,980
Id. " infanterie	3,900	"	480	780	210	5,370	5,100	"	480	780	210	6,570	5,580	"	480	780	230	7,070
Kapitein van den staf en kwartiermeester d. kavallerie	3,240	"	480	600	180	4,500	3,840	"	480	600	180	5,100	5,100	"	480	600	200	6,380
Id. der sapeurs	3,240	"	480	600	180	4,500	3,840	"	480	600	180	5,100	5,100	"	240	600	200	6,140
Id. " kavallerie en kwartiermeester d. artillerie	3,240	"	240	600	180	4,260	3,840	"	240	600	180	4,860	5,100	"	240	600	200	6,140
Id. " artillerie	3,240	"	"	600	180	4,020	3,840	"	120	600	180	4,740	5,100	"	240	600	200	6,140
Id. bij den plaatselijken staf en kwartiermeester der infanterie	2,760	"	240	600	150	3,750	3,240	"	240	600	150	4,230	3,420	"	240	600	160	4,420
Id. bij de infanterie	2,760	"	"	600	150	3,510	3,240	"	"	600	150	3,990	3,420	"	"	600	160	4,180
1e Luitenant van den staf	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	480	420	100	3,148
Id. adjudant der kavallerie	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	240	420	100	2,908
Id. der sapeurs	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	120	420	100	2,788
Officier van gezondheid der 2e klasse	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	240	420	100	2,908
1e Luitenant van de kavallerie	1,860	"	240	420	100	2,620	1,860	"	240	420	100	2,620	2,148	"	240	420	100	2,908
Id. adjudant der artillerie	1,860	"	240	420	100	2,620	1,860	"	240	420	100	2,620	2,148	"	240	420	100	2,908
Id. der artillerie	1,860	"	"	420	100	2,380	1,860	"	120	420	100	2,500	2,148	"	120	420	100	2,788
Id. adjudanten plaatselijke staf, infanterie en kwartiermeesters	1,740	"	240	420	95	2,495	1,740	"	240	420	95	2,495	1,920	"	240	420	95	2,675
Id. der infanterie	1,740	"	"	420	95	2,255	1,740	"	"	420	95	2,255	1,920	"	"	420	95	2,435
2e Luitenant van den staf	1,560	"	480	420	85	2,545	1,560	"	480	420	85	2,545	1,740	"	480	420	90	2,730
Id. der sapeurs	1,560	"	480	420	85	2,545	1,560	"	480	420	85	2,545	1,740	"	120	420	90	2,370
Id. " kavallerie	1,560	"	240	420	85	2,305	1,560	"	240	420	85	2,305	1,740	"	240	420	90	2,490
Id. " artillerie	1,560	"	"	420	85	2,065	1,560	"	120	420	85	2,185	1,740	"	120	420	90	2,370
Id. " infanterie, kwartiermeesters en adjudanten plaatselijke staf	1,560	"	240	420	80	2,240	1,500	"	240	420	80	2,240	1,500	"	240	420	80	2,240
Id. " infanterie	1,560	"	"	420	80	2,000	1,500	"	"	420	80	2,000	1,500	"	"	420	80	2,000
Officieren van gezondheid der 3e klasse	1,560	"	"	420	80	2,060	1,560	"	"	420	80	2,060	1,740	"	"	420	90	2,250

		72	1e Luitenant van den staf en officieren van gezondh. 2e klasse.	3,148	226,656
		12	1e Luitenants der kavall. adj. en kwartierm. der artillerie.	2,908	34,896
2,860	220,220	18	1e Luitenants der artillerie en sapeurs.	2,788	50,184
		19	2e id. van den staf	2,730	51,807
		19	1e Luit. adj. kwartierm. der inf. en van den plaatsel. staf.	2,675	50,825
2,620	26,200				
2,500	37,500				
2,545	63,625	17	2e Luitenants van de kavallerie.	2,490	42,330
2,495	47,405	99	1e id. der infanterie.	2,435	241,065
2,305	38,185	31	2e Luitenants der artillerie en sapeurs	2,370	73,470
2,255	223,245	8	2e id. kwartierm. der infant. en v. den plaatsel. staf.	2,240	17,920
2,240	17,920	51	Officieren van gezondheid der 3e klasse.	2,250	114,750
2,185	54,625				
2,060	105,060				
2,000	316,000	158	2e Luitenants der infanterie.	2,000	316,000
	2,242,375				2,447,716

RANGEN.	Vorige Traktementen en Emolumenten.						Tegenw. Traktementen en Emolumenten.						redigheid te brengen met die in Nederl.					
	Traktementen.	Tafelgelden.	Fourage.	Huishuur.	Vrij dokter.	Totaal.	Traktementen.	Tafelgelden.	Fourage.	Huishuur.	Vrij dokter.	Totaal.	Traktementen.	Tafelgelden.	Fourage.	Huishuur.	Vrij dokter.	Totaal.
Luitenant-generaal	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	26,400	3,600	2,160	3,000	440	38,000
Generaal-majoors	18,000	6,000	1,440	1,800	400	27,640	18,000	6,000	1,440	1,800	400	27,640	15,600	3,600	1,440	1,800	400	22,840
Kolonels van den staf	9,000	"	960	1,080	360	11,400	10,200	"	960	1,080	360	12,600	9,660	2,400	960	1,080	360	14,460
Idem der infanterie	6,600	"	720	1,080	360	8,760	7,800	"	720	1,080	360	9,960	8,580	1,800	720	1,080	360	12,540
Luitenant-kolonel der kavallerie komm^{t}.	5,700	"	720	960	310	7,690	6,900	"	720	960	310	8,890	7,260	1,800	720	960	320	11,060
Idem " artillerie id.	5,700	"	480	960	310	7,450	6,900	"	480	960	310	8,650	7,260	1,800	720	960	320	11,060
Luitenant-kolonel van den staf en kavallerie.	5,700	"	720	960	310	7,690	6,900	"	720	960	310	8,890	7,260	"	720	960	320	9,260
Idem der artillerie	5,700	"	480	960	310	7,450	6,900	"	480	960	310	8,650	7,260	"	480	960	320	9,020
Idem " infanterie	5,100	"	480	960	280	6,820	6,300	"	480	960	280	8,020	6,420	"	480	960	300	8,160
Majoor van den staf	4,200	"	720	780	230	5,930	5,400	"	720	780	230	7,130	6,420	"	720	780	300	8,220
Id. der kavallerie	4,200	"	720	780	230	5,930	5,400	"	720	780	230	7,130	6,420	"	480	780	300	7,980
Id. " artillerie	4,200	"	480	780	230	5,690	5,400	"	480	780	230	6,890	6,420	"	480	780	300	7,980
Id. " infanterie	3,900	"	480	780	210	5,370	5,100	"	480	780	210	6,570	5,580	"	480	780	230	7,070
Kapitein van den staf en kwartiermeester d. kavallerie	3,240	"	480	600	180	4,500	3,840	"	480	600	180	5,100	5,100	"	480	600	200	6,380
Id. der sapeurs	3,240	"	480	600	180	4,500	3,840	"	480	600	180	5,100	5,100	"	240	600	200	6,140
Id. " kavallerie en kwartiermeester d. artillerie	3,240	"	240	600	180	4,260	3,840	"	240	600	180	4,860	5,100	"	240	600	200	6,140
Id. " artillerie	3,240	"	"	600	180	4,020	3,840	"	120	600	180	4,740	5,100	"	240	600	200	6,140
Id. bij den plaatselijken staf en kwartiermeester der infanterie	2,760	"	240	600	150	3,750	3,240	"	240	600	150	4,230	3,420	"	240	600	160	4,420
Id. bij de infanterie	2,760	"	"	600	150	3,510	3,240	"	"	600	150	3,990	3,420	"	"	600	160	4,180
1e Luitenant van den staf	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	480	420	100	3,148
Id. adjudant der kavallerie	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	240	420	100	2,908
Id. der sapeurs	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	120	420	100	2,788
Officier van gezondheid der 2e klasse	1,860	"	480	420	100	2,860	1,860	"	480	420	100	2,860	2,148	"	240	420	100	2,908
1e Luitenant van de kavallerie	1,860	"	240	420	100	2,620	1,860	"	240	420	100	2,620	2,148	"	240	420	100	2,908
Id. adjudant der artillerie	1,860	"	240	420	100	2,620	1,860	"	240	420	100	2,620	2,148	"	240	420	100	2,908
Id. der artillerie	1,860	"	"	420	100	2,380	1,860	"	120	420	100	2,500	2,148	"	120	420	100	2,788
Id. adjudanten plaatselijke staf, infanterie en kwartiermeesters	1,740	"	240	420	95	2,495	1,740	"	240	420	95	2,495	1,920	"	240	420	95	2,675
Id. der infanterie	1,740	"	"	420	95	2,255	1,740	"	"	420	95	2,255	1,920	"	"	420	95	2,435
2e Luitenant van den staf	1,560	"	480	420	85	2,545	1,560	"	480	420	85	2,545	1,740	"	480	420	90	2,730
Id. der sapeurs	1,560	"	480	420	85	2,545	1,560	"	480	420	85	2,545	1,740	"	120	420	90	2,370
Id. " kavallerie	1,560	"	240	420	85	2,305	1,560	"	240	420	85	2,305	1,740	"	240	420	90	2,490
Id. " artillerie	1,560	"	"	420	85	2,065	1,560	"	120	420	85	2,185	1,740	"	120	420	90	2,370
Id. " infanterie, kwartiermeesters en adjudanten plaatselijke staf	1,560	"	240	420	80	2,240	1,500	"	240	420	80	2,240	1,500	"	240	420	80	2,240
Id. " infanterie	1,560	"	"	420	80	2,000	1,500	"	"	420	80	2,000	1,500	"	"	420	80	2,000
Officieren van gezondheid der 3e klasse	1,560	"	"	420	80	2,060	1,560	"	"	420	80	2,060	1,740	"	"	420	90	2,250

		72	1e Luitenant van den staf en officieren van gezondh. 2e klasse.	3,148	226,656
		12	1e Luitenants der kavall. adj. en kwartierm. der artillerie.	2,903	34,896
2,860	220,220	18	1e Luitenants der artillerie en sapeurs.	2,788	50,184
		19	2e id. van den staf	2,730	51,807
		19	1e Luit. adj. kwartierm. der inf. en van den plaatsel. staf.	2,675	50,825
2,620	26,200				
2,500	37,500				
2,545	63,625	17	2e Luitenants van de kavallerie.	2,490	42,330
2,495	47,405	99	1e id. der infanterie.	2,485	241,065
2,305	88,185	31	2e Luitenants der artillerie en sapeurs	2,370	73,470
2,255	223,245	8	2e id. kwartierm. der infant. en v. den plaatsel. staf.	2,240	17,920
2,240	17,920	51	Officieren van gezondheid der 3e klasse.	2,250	114,750
2,185	54,625				
2,060	105,060				
2,000	316,000	158	2e Luitenants der infanterie.	2,000	316,000
	2,242,375				2,447,716

Eene derde bijdrage is vervat in de brochure: *Vrijmoedige beschouwing van den militairen stand in Nederlandsch Indië. Breda.* 1834, waaruit wij het navolgende overnemen.

Bladz. 6. „De zamenstelling van het leger in Indië, bereids in Holland geregeld, maar kleiner dan ten tijde van den generaal DAENDELS, te klein zoo als gebleken is, voornamelijk bij het uitbreken van den Javaschen oorlog, werd aanvankelijk geschoeid op den voet van het toenmalig Nederlandsche, *behalve dat de bezoldiging der officieren, in stede van, gelijk dáár met de civiele traktementen, in billijke evenredigheid te worden gebragt, in schreeuwend mindere verhouding bepaald werd.* De generaal DAENDELS zegt, in zijn Verslag over den staat onzer Oost-Indische bezittingen: „De organisatie der landmagt behoorde, „volgens mijnen lastbrief, onder mijne eerste verpligtingen, en inderdaad „was dit eene der dringendste behoeften. Ik heb, in voldoening hieraan, „een plan van organisatie vastgesteld, waarbij de landmagt werd bepaald „op 19316 koppen. De traktementen, bij die organisatie toegelegd, kwa„men wel niet overeen met het voorschrift van mijnen lastbrief, dan het „daarin voorkomend bevel, om de militaire traktementen niet te augmente„ren, had voor een ander, waarmede hetzelve in tweestrijd stond, moeten „zwichten."

„Hij zegt tevens, dat het Gouvernement in Holland in zijn rapport dienaangaande heeft berust . . . . . En waarmede stond die te geringe bezoldiging in tweestrijd? Met niet minder dan met het behoud der kolonie! DAENDELS vervolgt met te zeggen: „*Het behoud onzer bezittingen „was de eerste wet, en dit vorderde eene krijgsmagt eenigzins geëvenredigd „aan die, welke, bij eene gewone expeditie, tegen dezelve kan worden aange„voerd. Het getal moest derhalve vermeerderd worden; maar dit was niet „genoeg; immers de militaire geest was geheel nedergedrukt en kon niet opge„wekt worden, zonder, door de verhooging der traktementen, het militair aan„zien te herstellen.*"

„DAENDELS verwierp, zelfs in strijd met zijne instruktiën, de te geringe bezoldiging der armee, als verderfelijk voor hare moraliteit."

. . . . . .

„Maar het kwaad is blijven bestaan, en de lafenis, later door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN toegebragt, is door de hem opgevolgde hoofden des Indischen bestuurs, in strijd met hunne plegtige beloften van beterschap, gegrond op openlijke officiële erkenning, dat het lot des officiers die behoefde, weggenomen geworden." *)

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

„Te vergeefs hebben officieren tegen deze ongeregtigheden eenen kreet doen opgaan. Te vergeefs hebben zij hunne militaire opvoeding, de ver-

*) Men moet in aanmerking nemen, dat deze brochure, blijkens het jaartal aan het einde gedrukt, in 1832 geschreven is.

standelijke vereischten voornamelijk bij wetenschappelijke wapens, hunne vroegere diensten in Europa, hun te velde zijn in Indië, hunne dubbele huishouding, de belangrijke uitgaven aan uniformen, hunne vermoeijenissen, ontberingen, ziekten en andere heillooze oorzaken van een vroegtijdig sterven of smartvol leven, waaraan de militair in heete gewesten zoo zeer is blootgesteld, in vergelijking gebragt met de civiele ambtenaren. Te vergeefs! te vergeefs!

„Jaren liepen alzoo henen en de zaken bleven op den ouden voet. Trouwens het moet erkend worden, de Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN heeft, gedurende zijne milde regering, veel gedaan, om hier en daar het leed der officieren te verzachten. Ook heeft hij de traktementen van de 1e en 2e luitenants der *infanterie* met vijf-en-twintig gulden 's maands verhoogd, *nadat de toenmalige kolonel* BISSCHOFF (*eere zij zijner nagedachtenis!*) *door eene specifike nota had aangetoond, dat zij niet in hunne volstrekte behoeften konden voorzien.*"

Wij zouden hier een groot deel van deze brochure hebben af te schrijven, als wij alles wilden vermelden wat daar, toepasselijk op het onderwerp, dat wij behandelen, geschreven staat; doch wij springen veel over, om stil te staan bij bladz. 29, alwaar wij lezen: de circulaire van den kolonel kommandant van het observatie korps, gerigt aan de kommandanten van korpsen en posten, onder zijne orders:

SALATIGA, den 29 Junij 1830.

Wel Edel Gestrenge Heeren!

„Onderrigt zijnde, dat, door publieke geruchten, vele officieren in het denkbeeld verkeeren, dat bezuinigingen, welke het Gouvernement zich voorstelt te doen, op derzelver belangen van schadelijke uitwerkselen zullen zijn, heb ik de vrijheid genomen over deze geruchten partikulier aan Zijne Excellentie den heer Gouverneur-Generaal te schrijven, en het strekt mij tot een bijzonder genoegen, U Wel Ed. Gestr. het daarop ontvangen antwoord in substantie te kunnen mededeelen.

„Zijne Excellentie voornoemd *) is overtuigd, dat het bestaan der officieren in deze gewesten verbetering noodig heeft. *HD. geeft de verzekering, dat, bij eventuele reorganisatie van het leger, de gelegenheid tot avancement en de belangen der officieren in geen geval verminderen zullen* †).

„Zij hoopt tevens de zaken dermate te schikken, dat een korter aantal Indische dienstjaren regt zal geven op het verhoogd pensioen §), of op een verhoogd traktement voor degenen, die hier langer verkiezen te blijven **). De Europesche soldaat zal in die voorregten deelen ††); en Zijne Excellentie

*) De Luitenant-Generaal VAN DEN BOSCH, die lid was van de militaire staatscommissie, welke in 1814 het rapport aan den souvereinen vorst heeft uitgebragt, waarvan hierboven gesproken is.

†) Die reorganisatie heeft eene bittere teleurstelling en groote neerslagtigheid in het leger verwekt.

§) Het tegendeel is gebeurd.

**) Is niet verwezenlijkt geworden.

††) Behoort nog tot de vrome wenschen.

besluit met de betuiging, dat de armee zich gerust op hare zorgen kan verlaten, en dat ik het leger van harentwege deze geruststellende verzekering kan geven." *)

„ Ten einde de ongerustheid, die bij de officieren van het leger te velde mogt bestaan, te doen ophouden, geef ik UwelEdG. van het vorenstaande kennis, met uitnoodiging en vrijlating om daarvan de noodige mededeeling aan uwe onderhebbenden te doen.

„ Ik wil hopen, dat de door Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal op nieuw (?) betoonde welwillendheid en belangstelling voor het leger, de officieren zal terughouden, om in het vervolg aan losse geruchten het oor te leenen."

De kolonel COCHIUS, die prijzenswaardig zich voor zijne officieren had geinteresseerd, is, door middel van dit antwoord van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, gebruikt geworden tot lokomotief eener mijstifikatie, te meer ergerlijk, omdat het leger opziet naar het hoogste gezag, als naar den zetel van regt en waarheid.

Opmerkelijk is het extrakt uit de ranglijst van den Gouverneur-Generaal DAENDELS (in zijn besluit in rade van 26 Hooimaand 1810), waarbij de volgorde, zoo als de rangen in die klassifikatie voorkomen, is in acht genomen, geplaatst op bladz. 53 van deze zelfde brochure, waarbij zijn bekend gesteld de traktementen welke in 1832, alzoo twee jaren later dan de vermelde beruchte cirkulaire, aan die rangen werden toegekend.

1e. Klasse.

„ Telt 18 rangen beginnende met den Gouverneur-Generaal.

„ No. 12. de landdrost van Ambon (tegenwoordig Gouverneur der Moluksche eilanden); deze heeft thans een jaarlijksch inkomen van *f* 28,800.00 en vrije woning.

„ No. 13. de Brigadier, met wien waren gelijk te stellen de pas gesuprimeerde kolonels kommandanten der groote militaire afdeelingen, welke laatsten een jaarlijksch traktement, tafel- en fourage-geld hadden, ten gezamenlijken bedrage van *f* 9,960:00 en vrije woning.

„ No. 17. de president van de hooge militaire vierschaar, eene betrekking die thans vereenigd is in den president van het Hoog Geregtshof; deze heeft een jaarlijksch inkomen van *f* 25,000:00.

2e. Klasse.

„ Telt 28 rangen.

„ No. 3. de president van de algemeene rekenkamer, heeft een inkomen van *f* 19,200:00.

---

*) De schrijver dezer brochure had wel regt, ook na de niet verwezenlijkte toezegging van den Kommissaris-Generaal DU BUS, tot motto te kiezen:

„ *Het is beter niet beloofd, dan beloofd en niet gehouden, want dat wordt opgevat voor bedrog, vernietigt het vertrouwen, en doet zelfs de ontvlamde geestdrift terugtreden, bij de vreeze van als blind werktuig te zijn geworden.*"

Redevoering over het nationaal karakter eens volks van MR. SIEVERTS VAN REESEMA.

„ No. 6. de kolonel, deze heeft 's jaars aan traktement en fouragegeld *f* 7,320:00 en vrije woning.

„ No. 18.
„ „ 19.
„ „ 20.
„ „ 21.
„ „ 23.

} de landdrosten, tegenwoordig residenten, hebben een jaarlijksch inkomen van *f* 18,000 à *f* 15,000:00 en vrije woning.

3e. Klasse.

„ Telt 44 rangen.

„ No. 1. de majoor (thans luitenant kolonel), deze heeft een jaarlijksch inkomen aan traktement en fouragegeld van *f* 5,580:00 en vrije woning.

„ No. 3. de president van den raad van justitie *f* 12,000:00 (te Batavia is het meer),

„ No. 4. de luitenant-kolonel (thans majoor) heeft aan traktement en fouragegeld 's jaars *f* 4,380:00 en vrije woning.

„ No. 10. de leeraars van godsdienstige gezindheden hebben, behalve de vijfjarige opklimming van traktement van *f* 1,800:00 's jaar en vrouwen en kinderen-geld, 's jaars *f* 6,000 en vrije woning.

„ No. 24. de architekt (thans civiele ingenieur) heeft, zijne emolumenten als rooimeester niet gerekend, 's jaars *f* 6,000:00.

„ No. 26. de kapitein heeft een traktement van *f* 2,760:00 en vrije woning.

4e. Klasse.

„ Telt 45 rangen.

„ No. 2. de fiskaals, hun aandeel in de aanhalingen niet gerekend, hebben 's jaars *f* 9,600:00 (te Batavia is het meer).

„ No. 3. de 1e. kommiezen van de generale directie van financien hebben 's jaars *f* 6,000:00.

„ No. 6. de 1e. luitenant heeft aan traktement 's jaars *f* 1,800:00 en vrije woning.

„ No. 27.
„ „ 28.
„ „ 30.
„ „ 31.

} scriba's en sekretarissen van residenten, thans allen sekretarissen, hebben 's jaars, niet gerekend hunne inkomsten als notaris en vendumeesters, *f* 6,000:00.

„ No. 31. de 1e. kommiezen van de generale rekenkamer, thans hoofdkommiezen, hebben 's jaars *f* 6,000:00.

5e. Klasse.

„ Telt 41 rangen.

„ No. 14. de 2e. kommiezen van de generale rekenkamer, thans 1e kommiezen, hebben 's jaars *f* 3,600:00.

„ No. 26. de 2e luitenant heeft jaarlijks aan traktement *f* 1,500:00 en vrije woning.

„ No. 32. de ordinaire klerken ter sekretarie, thans 2e kommiezen, hebben 's jaars *f* 3,600:00.

„ No. 41. (laatste rang van de laatste klasse) (de klerken op schrijfkantoren, tegenwoordig Gouvernements klerken, hebben 's jaars varierend tot op *f* 2,400:00.

„ Bij deze traktementen is ook niet gerekend de toelage van *f* 600.00 's jaars voor akkumulatie van posten, die door civiele ambtenaren genoten wordt, terwijl dikwijls, bij voorbeeld, een tweede luitenant alleen eene kompagnie beheert, en alzoo, bij zijne dienst en de dienst van zijne kameraden, ook nog de dienst van kapitein waarneemt, zonder de geringste extra belooning.

„ De hier aangeteekende militaire traktementen zijn die der infanterie; uit dat wapen bestaat de massa der armée, en het verschil tusschen de infanterie en de wetenschappelijke wapens is gering. Het vrij wonen der militairen is hier niet opgebragt, alhoewel het voordeel daarvan zeer betrekkelijk is, gelijk uit de beschouwing op bladz. 17 is gebleken.

„ De Kommissaris-Generaal DU BUS heeft hier en daar in het civiele de traktementen verminderd, zoodat het verschil tusschen de civiele en militaire traktementen vroeger nog grooter was."

Bij eene aandachtige vergelijking der rangverhoudingen (aangenomen dat die nog geldende zijn, want zij zijn niet afgeschaft of door anderen vervangen), springt het in 't oog, hoe gering vergelijkenderwijs de bezoldiging der militairen is. Bijzonder vestigen wij de aandacht op het trakement van den 2en luitenant, waarop het onderwerpelijk aankomt, dat nog veel minder is dan van bureau-schrijvers die niet doen dan kopij-werk.

Wij hebben het reeds opgemerkt, doch herhalen het, ter voorkoming van verkeerde opvatting, dat, zoo er naar onze overtuiging in den aanvang overdaad in de bezoldiging der civiele ambtenaren heeft bestaan, dit thans niet meer valt aan te wijzen. De levensmiddelen zijn duurder, de levenswijze is veel kostbaarder geworden, althans op de groote plaatsen van Indië, en de waarde van het geld is verminderd. Maar zoo veel te sterker springt dan ook in het oog, dat de bezoldigingen der militairen ver van genoegzaam zijn, weshalve deze zich in denzelfden finantiëlen toestand bevinden, als waaruit de Gouverneur-Generaal DAENDELS zeide, dat hij den militairen stand, ter bevordering van den goeden geest, in het belang der kolonie moest verheffen.

Ten opzigte van de bezoldiging, speciaal der civiele ambtenaren, heeft de Gouverneur-Generaal MERKUS zich verklaard in eenen brief aan den Minister van Koloniën van den jare 1844, houdende konsideratiën en voorstellen betreffende het Indisch muntwezen, welk belangrijk staatsstuk door het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* van November 1851 is openbaar gemaakt. — Om der volledigheids wille, trekken wij het navolgende daaruit.

„ Als van zelf werpt zich de vraag op, of in het algemeen, zoo als wel eens beweerd wordt, de bezoldigingen in Indië niet te hoog zijn gesteld? en of zij niet vatbaar zijn voor bezuinigingen, in het belang der gedrukte financiën van het vaderland.

„Dat onder den tegenwoordigen staat van verstrooide munt- en wisselverhouding aan geen vermindering te denken valt, zal na het hierboven opgeteekende niet meer aangetoond behoeven te worden.

„En ieder, met den staat en met de Indische huishouding bekend, zal al te wel weten, dat de bezoldigingen, vroeger naar de behoeften gerekend, thans daaraan niet meer kunnen voldoen; dat huisgezinnen die vroeger in zes of zeven honderd guldens 's maands een redelijk bestaan vonden, daarmede thans op denzelfden voet niet meer rondkomen, en dat vele ambtenaren, duizend gulden en meer genietende, bekommerd over de vooruitzigten hunner familiën, naar andere middelen van bestaan omzien.

„Deze bedroevende staat van zaken zal echter, zoo ik hoop, een einde nemen, wanneer het opperbestuur in de gelegenheid zal zijn gesteld, om dien in overweging te nemen en de middelen tot herstel aan te wenden, welke worden voorgedragen of zullen worden gevonden.

„Maar dan zal zich welligt op nieuw de vraag voordoen, of de bezoldigingen in Indië niet te hoog zijn opgevoerd? en ook dan zal zij, naar mijne innigste overtuiging, bepaaldelijk met *neen* moeten worden beantwoord. Eenige weinige hooge cijfers mogen dan hen, die met plaatselijke omstandigheden en staatkundige belangen onbekend zijn, in het oog springen, maar men bedenke toch, dat in Indië moreel overwigt, onder anderen ook door uiterlijk vertoon, is te verkrijgen, en millioenen, onder vreemde overheersching levende, onderdanen in bedwang en eerbied moet houden. Hoe nu zoude dit geschieden, zoo niet aanzien en het daaraan verbonden vertrouwen, de materiële kracht moest aanvullen, die anders zou worden vereischt, maar steeds ontoereikend zal wezen?

„En wat nu deze traktementen aangaat, wie zal niet gevoelen, hoe noodig het is, ze op eene eenigzins ruime schaal te regelen, die waarborgen oplevert tegen verkeerde handelingen, uit behoefte voortspruitende, en tegen de verliezen, die 's lands belangen er iederen dag door kunnen lijden?

„Men raadpleege de ondervinding en men zal zien, dat, onder geringe en bekrompene bezoldiging, aanzienlijke fortuinen, door ongeoorloofde middelen, ten koste van de bevolking of van het Gouvernement zijn gemaakt, geldzucht boven eerzucht is gerezen en ambtenaren zoo wel als bestuur in minachting zijn vervallen; terwijl daarentegen een bestuur, verzekerd van de eerlijkheid en trouw van zijne dienaren, en geregtigd om hen wegens geldelijke verkeerdheden te straffen, in staat is gesteld, om met klem de zedelijke strekking, die het eigenaardig moet hebben, te handhaven, misbruiken te onderdrukken en zich op het standpunt te verheffen, waarop het behoort te zijn. Bovendien kan het invloed en gezag oefenen onder de onderworpen vorsten en volken, en zorgen voor eene menigte veelsoortige landgenooten, die naar Indië zijn gevloeid en meer en meer derwaarts eenen uitweg zullen zoeken.

„Zoo wel in Britsch-Indië als in onze bezittingen, is met de beste gevolgen afgeweken van de bekrompene inrigtingen, die de bron waren geworden van allerhande verkeerdheden. De Gouverneur-Generaal DAENDELS gaf het eerste voorbeeld van eene nuttige hervorming. De Kommissarissen-

Generaal BLOUT, VAN DER CAPELLEN en BUISKES, na de overname dezer bezittingen uit handen van een vreemd bestuur, belast met derzelver reorganisatie, gingen uit hetzelfde beginsel te werk, en noch de Kommissaris-Generaal DU BUS DE GUISIGNIS opzettelijk gezonden met het doel om de Indische uitgaven te bekrimpen, noch de Kommissaris-Generaal VAN DEN BOSCH kwamen tot het verderfelijke besluit van de wel verdiende inkomsten van ambtenaren te verkorten. „Wel verdiend" mogen die inkomsten worden genoemd, want door niemand zal worden ontkend — en Uwe Excellentie zal het kunnen getuigen — dat in Indië veel van de ambtenaren wordt gevergd, dat onder een luchtgestel 't welk matigen arbeid en rust aanbeveelt, meer wordt gewerkt dan in landen, waar die omstandigheden oneindig gunstiger zijn, en dat hier met tien ambtenaren meer wordt verrigt, dan 't geen in Europa aan een dubbel getal bezigheid en bezoldiging verschaft.

„Na die uitweiding mag ik den wensch niet onderdrukken, dat door Uwe Excellentie met kracht de strekking zal worden tegengegaan, die zich wel eens schijnt voor te doen tot verkeerde bemoeijingen, welke in onze schoone bezittingen den nadeeligsten invloed zouden oefenen!"

Uit dit schrijven van den Gouverneur-Generaal MERKUS blijkt de ongenoegzaamheid der militaire traktementen nog sterker, want als het zoo „*bedroevend*" gesteld was met de inkomsten der *civiele* ambtenaren, dat zelfs diegenen hunner, welke met *f* 1000 en meer 's maands traktement begiftigd werden, naar een beter heenkomen zochten, hoe moet het dan toch gesteld wezen met de karige traktementen der officieren, waarvan (dit zij hier in opmerking gebragt) de Gouverneur-Generaal MERKUS niets zegt, misschien om eene „*bedroevende*" vergelijking te ontgaan, die geschaad zoude hebben aan de in bescherming genomen civiele traktementen.

En om zich een denkbeeld te maken van de hoegrootheid der militaire traktementen *thans*, vergeleken met die der civiele ambtenaren, zie men de wet op het civiel weduwen- en weezenfonds, gearresterd bij publikatie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië *van den* 20sten *December* 1854, *Stbl. n*o. 93. Daar ontwaart men hoe de regering die hoegrootheid bepaalt *).

Een kolonel	*f* 800.00
„ luitenant-kolonel	„ 650.00
„ majoor	„ 530.00
„ kapitein	„ 350.00
„ 1e luitenant	„ 200.00
„ 2e luitenant	„ 180.00
„ adjudant onderofficier	„ 60.00
„ sergeant-majoor	„ 40.00
„ sergeant en fourier	„ 35.00
„ korporaal	„ 25.00
mindere militairen	„ 20.00

*) Hoe men deze sommen verkrijgt verklaar ik niet te begrijpen. Een 2e luitenant der infanterie bijvoorbeeld heeft niet meer dan *f* 135 's maands, en hier wordt hij voor *f* 180 geboekt!

Van de generaals is gezwegen. Waarom? Zij bestonden toch organiek toen de bedoelde wet is uitgevaardigd, en een generaal-majoor is immers civiele en militaire Gouverneur van Sumatra's Westkust, op wien alzoo de wet van toepassing is.

Met *f* 1,000.00 's maands, op verre na niet het hoogste traktement der civiele landsdienaren, en dat velen bereiken in den tijd dien de officier als luitenant doorbrengt, zaten die ambtenaren nog in bekrompen omstandigheid, zeide de Gouverneur-Generaal MERKUS, zoodat zij naar een beter heenkomen omzagen! Welnu, het hoogste, te zamen getrokken, militaire inkomen, waarvan hier sprake is, dat van kolonel, is niet meer dan *f* 800.00 in de maand en die rang wordt, in 20 Indische dienstjaren, door dengene, die er als jong 2e luitenant komt, niet dan zeer zeldzaam bereikt; de meeste officieren eindigen hunne carrière als majoor; — men denke na en oordeele!

De 2e luitenant heeft, zoo staat er, *f* 180.00 's maands; wij zullen straks zien, hoe het gesteld is met het hem aangerekende, „vrij wonen" en de geneeskundige behandeling.

Komen wij vooraf terug tot den Kommissaris-Generaal VAN DEN BOSCH. Deze heeft Indië niet verlaten, zonder ten minste iets te doen in het stoffelijk belang der officieren. Aan de hoofdofficieren zijn *f* 100.00 en aan de kapitens *f* 50.00 's maands vermeerdering van traktement gegeven. *De luitenants verkregen echter niets.* De som, die bestemd was voor deze traktements vermeerdering, was te klein, om over een groot aantal luitenants verbrokkeld te worden, en daarom heeft men goed gedacht, hen daarvan uit te sluiten, opdat zooveel te meer aan de hoogere rangen gegeven zoude kunnen worden, waarvan het voordeel toch ook te eeniger tijd voor de luitenants was weggelegd, wanneer zij die rangen zouden verwerven. Jammer maar dat zij 10 — 11 — 12 jaar in den luitenants (1 en 2) rang blijven dienen, en dat is toch te lang om in Oost-Indië als officier zeer bekrompen te leven. Men lette eens op de rangen en traktementen, welke over het algemeen, in 10 — 11 — 12 jaar, door civiele ambtenaren bereikt worden. Niet zelden bedraagt dat meer dan den officier in zijne gansche carrière te beurt valt.

Het gevolg van den in zekeren zin behoeftigen staat der Indische luitenants, is dan ook geweest, dat even als de kolonel BISSCHOFF, in vroeger dagen, het ongenoegzame van hun traktement had aangetoond, in den jare 1841 andermaal, door eene specifieke nota, daarvan het bewijs is geleverd, met dit gevolg, dat de luitenants een kleinen opslag gekregen hebben, gelijk staande met de fournissementen aan de militaire fondsen. (Zie dagorder dd. 10 Junij 1843).

Door den kommanderenden generaal is in 1841 aan de te Batavia aanwezige chefs van diensten en korpsen, *ter beteugeling der mismoedigheid onder het korps officieren*, officieuse mededeeling gedaan van een adres, dat door hem aan het Gouvernement was gerigt, en waarin de bedroevende geldelijke toestand, inzonderheid der luitenants, was blootgelegd. Het ware

te wenschen, dat aan dit belangrijk stuk, dat alzoo bekendheid verkregen heeft, openbaarheid gegeven wierd.

Wij treffen nog aan een vlugschrift: *Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer Oost-Indische bezittingen*, gedrukt te Amsterdam bij P. N. VAN KAMPEN, 1841. De naamlooze schrijver is een volbloed regeringsman, en toch leest men aan het einde, bladz. 108: „Maar de officieren! Wat de officieren in Indië zijn, en *moeten* zijn, is boven reeds gezien. In mindere graden moeten zij zich reeds door beleid onderscheiden, daar zij anders niet bruikbaar zijn; in hooger rangen vindt men er mannen onder op welke wij mogen roemen; van die soort, van welke men alles kan maken, aan wie men gerust alles kan opdragen, ook civiele betrekkingen en die deze met roem zullen waarnemen. Zij staan allen altijd gereed om hunnen moed, hun beleid, hunne kunde ten beste van hun land te besteden, hun leven veil te geven; en hoe zij dat doen zal ik nu niet behoeven te verhalen. Maar met dat al, hunne beurs is altoos ledig! Men zal wel voorgeven, dat dit zoo behoort, en dan ook door spoedig avancement wordt vergoed. Wil ik u eens wat zeggen? Het avancement is ten slotte groot, *schoon men voorbeelden kan aantoonen van tweede luitenants, die dit negen jaren bleven, kapiteins van veertien jaren* (het is eene ergernis in Indië waar men oud is op zijn veertigste jaar!), maar let wel op, dat het alleen groot is voor den man, die het talent heeft gehad te blijven leven, en weet dat er op twintig officieren, na 15 jaren, maar een overblijft. In hetzelfde tijdsverloop, dat een knap en flink jong officier, na het bijwonen van vele krijgstogten, na het doorstaan van ongeloofelijke fatigues, eindelijk hoofdofficier is geworden, in dat zelfde tijdsverloop heeft de ambtenaar, zonder gevaar hoegenaamd — sommigen met de pen alleen — de hoogste betrekking bereikt; in dat tijdsverloop heeft de industriëel reeds zijn fortuin gemaakt, soms schatten vergaderd, — en wat heeft hij, de officier, nu? Altoos eene ledige beurs! Hij geniet nu, dit kan men niet ontkennen, de wezenlijke achting zijner medeburgers, en dat is zeer veel; maar dit is niet genoeg in Indië, want zijn inkomen, veel kleiner dan dat van alle ambtenaren, die men gewoon is op eene lijn met hem te plaatsen, is niet in vergelijking te brengen met dat van partikulieren, met wie hij wel gedrongen is, door zijnen stand in de maatschappij, om te gaan. Dit belet hem, om zijne leefwijze op eene voegzame schaal uit te breiden; hij is en blijft overal de minste, en dat is hartgrievend voor den, zich zelven bewusten, verdienstelijken man. Hij moet te voet gaan, waar een ieder, volgens behoefte van het land, equipage houdt. Hij is buiten staat zijne kinderen naar Europa te zenden om er hunne opvoeding te verkrijgen, om er Hollander te worden; want weet, dat zij hiertoe, in Indië blijvende, niet komen. Vindt gij dat billijk? Vindt gij het billijk, dat de officier, die bij elkeen veel hooger staat aangeteekend, die den lande, die het algemeen veel grooter diensten bewijst, dan een ambtenaar, zijn gelijke in het maatschappelijk leven, slechts een derde van het inkomen heeft aan den laatsten toegelegd? Vindt gij het billijk, dat hij, afgeleefd, afgesleten

zijnde, op zijn ouden dag veel kleiner pensioen bekomt dan zijn gelijke in het civiele, die toch zijn leven veel gemakkelijker, veel genoegelijker, veel ruimer heeft gesleten? Vindt gij het billijk, dat de officier, die tot herstel zijner gezondheid naar het vaderland moet terugkeeren, alsdan een derde of een vierde van het verlofstraktement geniet aan zijne gelijken, in civiele betrekkingen dienende, opgelegd? *). Moest daar ten minste niet alle verschil ten dien opzigte een einde nemen? Moest daar de verdienstelijke officier, die nu moeite heeft om rond te komen, niet even veel genieten als de man, die, in betrekking zijnde, gewoonlijk even hoog geschat, maar daar buiten niets meer is en in wezenlijke verdiensten soms verre beneden hem moet blijven staan? Gij zult, waarde landgenooten, daaraan twijfele ik niet, gij zult moeten instemmen, dat het lot van den Indischen officier, van den man, die uwe kostbare bezittingen bewaart en beveiligt, van dien stand, zonder welken ons bestaan in Indië een droombeeld is, noodzakelijk moet worden verbeterd. Gij zult indachtig daaraan zijn, welke lessen de ondervinding ons ten dezen reeds heeft gegeven, hoe het in minachting brengen van den militairen stand ons duur te staan is gekomen. Gij zult den Indischen officier achting toedragen, maar tevens op eene redelijke wijze in zijne tijdelijke belangen voorzien, en dus doende voorkomen, dat de beste koppen dien stand verlaten, er zich geen ter vervanging aanbieden, en het leger, als het er eenmaal op aankomt, van alle geestkracht is verstoken. En hiermede neem ik afscheid."

De schrijver stelt een warm belang in het lot van den officier, en in zijnen goeden ijver doet hij een beroep tot verbetering op zijne landgenooten, op het volk, als wanhoopte hij op de hulp van elders. Vijftien jaren zijn echter verloopen sedert hij dit schreef, en wat heeft het gebaat? Men is in Nederland aan het eene oor zoo doof als aan het andere! Intusschen is hetgeen hij, over het lot van den Oost-Indischen officier, aan de drukpers leverde niet verloren; „wat geschreven is, staat geschreven;" wij brengen het in herinnering, want het is het nadenken overwaardig, inzonderheid thans, nu ouders, door de oproeping voor de militaire akademie, in tweestrijd zijn, of zij hunne zoons den weg naar Oost-Indië zullen laten opgaan.

Het is zekerlijk zeer voordeelig — de kostelooze opleiding ter militaire akademie, die onvolprezen inrigting, welke men niet verlaat dan toegerust met grondige bekwaamheden, en naar ligchaam en ziel gevormd zoo als het ouderlijk hart dat verlangt! Maar wij vragen, of juist dat groote voordeel niet tot het vermoeden leidt, dat het een aanloksel zij ter verkrijging van aspiranten, die men anders niet zoude bekomen, nademaal de positie van den Indischen officier verre van te benijden is. Wij althans

*) De schrijver had hier de opmerking kunnen maken, waaraan wij bij deze noot te gemoet komen, dat de officier van zijn verlofs-traktement moet kontribueren aan de beide militaire fondsen over het *aktiviteits* traktement, zoodat men aannemen kan, dat zijn verlofs-traktement met ruim $^1/_5$ vermindert. Dat hij kontribueert over het verlofs-traktement, dat zou billijk zijn, maar niet over het aktiviteits traktement, dat men niet geniet. De officier met verlof, ziek of gewond, is dikwijls in zeer „bedroevende" omstandigheden.

zijn van meening, dat, als die positie ware zoo als zij naar regt en billijkheid behoorde te wezen, de zoo gunstige aanbieding van kostelooze opleiding, hoe goed ook overigens, minder noodig zoude zijn. Vele ouders zouden zich dan gelukkig achten op den ouden voet hunne zoons langs de militaire akademie tot den officiersstand voor het Oost-Indisch leger te zien opleiden; terwijl wij nu vreezen, dat het uitgedachte palliatief niet beantwoorden zal aan hetgeen de regering er van verwacht.

Wat het genot van fouragegeld betreft, dat heeft iets te beteekenen naar mate men minder verpligt is rijpaarden te houden. Voor de luitenants is het echter meer nadeelig dan voordeelig, vermits de aankoop van paarden en harnachement van hun karig traktement moet geschieden; de sterfte van een paard brengt den ordelijksten luitenant in staat van faillissement.

Wij zullen nu het „vrij wonen" in beschouwing nemen. Voor zoo verre dit de gouvernementswoningen van den kommandant van het Oost-Indisch leger, van de territoriale kommandanten, van de chefs van diensten en wapens betreft, moet dat zeker in rekening genomen worden; want die woningen zijn goed en overeenkomstig den stand der bewoners. Maar wat maakt dat op de massa officieren, zelfs aangenomen, dat overal de hoofdofficiers-woningen niets te wenschen overlieten? wat is dat nog in vergelijking van het getal subalterne officieren? Het zijn de kapiteins woningen, maar voornamelijk die der luitenants, waarop het aankomt. Hoe de laatsten wonen zullen wij trachten aan te toonen.

De officier komt ter reede van Batavia aan; het anker valt in den grond, en zijn gemoed schiet vol bij de gedachte, dat hij het einde der zeereis bereikt heeft. Hij komt aan wal, en na een warme marsch, komt hij te Weltevreden tegen den avond. De plaatselijke adjudant wijst hem zijne woning aan.

Wij zullen eene der beste kiezen, en stellen, dat die nog ledig staat, want elke woning is voor *twee* luitenants bestemd. Wat vindt hij? Eene algemeene doorloopende open galerij, voor een blok woningen, onder het zelfde dak, en daarop volgt de deur van het huis, dat hij binnen treedt. Het is verdeeld in eene voorgalerij, eene smalle doorloop naar de achtergalerij, die open en gescheiden is van de voorste door eene donkere slaapkamer, alles zeer klein. Bij gewitte muren, gewitte zoldering, en roode vloersteenen, vindt hij voor meubilair twee djatie-houten stoelen, die, om vernieuwing te sparen, voor de eeuwigheid gemaakt zijn en niet verplaatst kunnen worden dan met Herkulische kracht; een dito tafel, met en benevens een ledikant zonder omhangsel. Achteruit ziet hij een paar kleine kamertjes voor bedienden, de keuken, een stal voor twee paarden, met eene groote deur tot uitgang, alles donker geverfd of verweloos, en een waterput, waarvan het water niet te drinken is.

De avond valt. Het wordt hem al te eng om het hart. De plaatselijke adjudant, veeltijds een gewezen onder-officier, die lang in Indië is geweest, heeft niet zelden ook Indische onverschilligheid aangenomen. Deze, na den aangekomene zijn huis aangewezen te hebben, zegt op lamentabelen toon: „Ik groet je," en gaat heen. Daar staat nu de jonge officier, onder zijne

herinnering aan een fraai vertrek met schilderijen, behangsels en gordijnen, met tapijt en plafonds . . . . daar staat hij met zijne droombeelden van paradijsche vreugde en Oosterschen overvloed. De koelies hebben zijn koffer en beddengoed in de voorgalerij nedergezet en wachten op betaling; zij zitten geduldig op de hurken en onze luitenant op zijne kist, met de elleboogen op de knieën en de handen onder den kinnebak, turende op den grond, niet wetende wat aan te vangen. Hij denkt aan zijne ouders en vrienden in het lieve vaderland. Alles is hem vreemd in het land van belofte, en *zijn* Maleisch wordt door geen inlander verstaan.

Maar laten wij het niet erger maken dan het is, want kwam er geen verlossing, dan bleef hij zoo zitten den ganschen nacht. De troepen zijn intusschen van de exercitie te huis gekomen, en nu hoort hij links en regts van zich gejubel, gezang, gefluit, geschreeuw. Zijne buren vernemen, dat er een nieuweling is aangekomen en gaan hem groeten en hulp aanbieden. De koelies worden betaald en gaan henen; beddengoed wordt in het ledekant gelegd, de kist in de slaapkamer geborgen op ruwe steenen, ten waarborg tegen de witte mieren, en den nieuw aangekomene wordt moed ingepraat; hij wordt naar de *Concordia* medegenomen, alwaar men drinkt op zijne goede aankomst. De kameraadschap vestigt zich spoedig onder „compagnons d'infortune"! Het uur van naar huis gaan slaat. Middelerwijl heeft zich een jongen (Javaansche bediende) aangeboden, om in dienst te treden bij den nieuwen luitenant. Het is een habitué van Weltevreden, die aast op nieuw aangekomenen uit Holland, zoogenaamde „baren"; die wat Hollandsch verstaat, maar morgen, als gij niet oppast, met uw geld en horlogie gevlogen is. Daarvoor wordt gewaarschuwd.

De nieuweling strekt zich uit op zijn matras, maar de slaap wordt hem betwist door zwermen muskieten, die den volbloedigen tergen en bobbels steken. Gelukkig indien niet ook de wandluizen, waarvan de meeste huizen als vergeven zijn, zich aan hem komen vergasten.

De nacht is doorgebragt, altijd waaijende met den zakdoek tegen de hitte en tegen de bloeddorstige insekten; het dagschot valt; de eerste schemering brengt de hoop in zijn geschokt gemoed; het nachtlampje was door het gefladder van allerlei insekten uitgegaan; hij ijlt de deur uit en zwelgt met open mond de morgenlucht in. De ochtendstonden zijn in Indië een ware zalving. Al spoedig komen ook de buren te voorschijn.

— „Wel, hoe hebt gij het gemaakt?

— „Helsche nacht!

— „Dat is de kwaadste! Van daag zullen wij u verder helpen en dan zal het beter gaan; wij hebben het ook bij ondervinding, en zonder hulp van kameraden komt „de baar" niet uit de verknijping.

Intusschen komen de jongens met het ontbijt, koffij zonder melk (melk kost te veel geld) — en suiker? Ja, maar Javasche; voorts rijstbroodjes, want ander brood is te kostbaar, en aan boter valt niet te denken.

Men kleedt zich. De trom wordt op vele plaatsen geroerd en de trompet gestoken; een iegelijk begeeft zich aan zijne bezigheden.

Na de voormiddagdienst is afgeloopen, ontfermt men zich over den nieuweling. De inkoopen worden gedaan, niet meer dan volstrekt onontbeerlijk is, want hij heeft nog geene vaste bestemming en moet misschien spoedig weer op reis naar een elders gestationeerd korps. Intusschen is onze „baar" telle quelle ingerigt. Er kan nu water en rijst gekookt worden; drinkwater is nu ook daar; zijn ledekant wordt behangen; bij een halfsleten astrale lamp kan hij zien, en zoo nadert hij in pracht en praal de weelde zijner kameraden.

Wij willen aannemen, dat hij blijft te Weltevreden; het is er verre af, dat wij zijnen toestand erger beschrijven, dan hij veeltijds is. Wij roepen, zoo het noodig zij, de getuigenis in van dien luitenant der artillerie, die in de positie van den nieuweling tot wanhoop verviel en zich wilde voor den kop schieten, doch, daarvan teruggehouden, zijn ontslag wilde vragen en naar Holland terugkeeren; dat echter ook niet is gebeurd, want, daar hij behoorde tot eene zeer aanzienlijke familie, geëerd in het land, gezien aan het hof, zou dat te 's Gravenhage te veel sensatie gemaakt hebben. Hij werd aan den persoon van den Gouverneur-Generaal verbonden, en verwisselde nu zijne schamele woning, zijn armzaligen toestand, voor het hofleven te Buitenzorg, en maakte eerlang, alhoewel onder de epauletten, zijnen weg met eere in civiele betrekking.

Langzaam aan formeert de nieuweling zich op het voorbeeld van anderen. Wij zullen hem niet volgen aan het middagmaal en avondeten, maar verwijzen den lezer naar het tooneelspel: „*armoede en grootheid*", en het stuk roggebrood in den zak van den eervollen en behoeftigen luitenant!

Zoo wij de schilderij dus niet zoo donker maken als waarvoor zij naar waarheid vatbaar is, moeten wij eene andere phase beschrijven, maar van kluchtigen aard, niettemin tot groote ergernis van den luitenant, die in woede uitroept: „Is dat nu vrije woning?"

Wij hebben reeds opgemerkt, dat elk huis bestemd is voor twee luitenants. Onze nieuweling heeft sedert eenigen tijd zich weder aan het studeren gezet. Hij wenscht te behouden, te vermeerderen, kan het zijn, de kennis, welke hij ter militaire akademie heeft opgegaard. Alzoo verdiept in de wiskunde, of bezig met teekenen of lezen, komt zijn jongen binnen, zeggende:

— „Mijnheer, daar is een nieuwe luitenant." Deze is intusschen dadelijk zonder ceremonien binnen getreden.

Maar deze nieuwe luitenant is een oud-gast, een buitenlander, die, als soldaat in Indië gekomen, tot 1e Luitenant is opgeklommen, en niet ver is van 40 jarigen ouderdom. Zijn jongen (bediende) staat achter hem, dragende een duitsche pijp en tabakszak, en geleidende een hond aan ketting of touw.

— „Wij zijn bestemd om zamen te wonen; ik kom dit huis met u deelen."

— „Gehoorzamen is de eerste regel van dienst."

— „Maar 't is hier benaauwd klein", en met een heeft onze oudgast de slaapkamer geopend en daar binnen gekeken.

— „Daar kunnen geen twee ledekanten staan. Bovendien ik ben niet

gewoon alléén te slapen, begrepen? daar moet wat op uitgevonden worden. Hebt ge niets te drinken?"

— „Water; ik ben van de afschaffers."

— „Dat zal wel anders worden. De jenever is overheerlijk in het laauwe, dikwijls slechte, water."

— „In de *Concordia* is alles wat gij verlangt."

Onze oud-gast bekijkt de achter galerij en komt al dadelijk tot het besluit, om daarvan een deel met bamboe aftesluiten, en dat tot zijn slaapkamer te promoveren. Hij zal slapen op een bali-bali; dat is hij sedert vele jaren gewoon, en de muskieten telt hij niet meer.

Men ziet al dadelijk, dat hier twee menschen tot zamen wonen worden verpligt, die sterk kontrasteren; de een is jong, een Nederlander, van goeden huize, toegerust met theoretische kennis en levende voor de studie, nog vreemd aan overzeesche gewoonten; de andere, een op gevorderden leeftijd, een vreemdeling, van onbekende extraktie, met veel ervaring en praktische kennis, doch in wiens woordenboek *studeren* niet geschreven staat, die zich verveelt en naar verstrooijing zoekt. De een beschaafd; de andere woest; de een in de kazerne, de ander in de beschaafde wereld tot officier opgevoed, — wat moet dat geven, wat zal worden van zulk eene heterogene huishouding?

De jongen heeft de pijp gestopt en aangestoken, en onze oud-gast staat in een wolk van rook: geen varinas! Hij is in zijn huis.

Doch nu opent zich de achterpoort en daar treedt binnen de „njai" van onzen oud-gast, netjes gekleed, met een zakdoek over den schouder, waaraan een bos sleuteltjes is vastgemaakt en die haar nooit verlaat. Zij draagt het ligchaam achter over op de heupen, en het hoofd in den nek; slingerend met de armen, nadert zij, als in triumf, de bijvertrekken en ampareert zich terstond van dat 't welk haar het beste aanstaat. Gelukkig dat onze jonge luitenant nog niet voorzien is van „bijlage" (technische term), anders ontstond er al dadelijk konflikt van jurisdiktie.

Eene smerige „baboe" is de „njai" gevolgd, dragende een kind en geleidende een ander kind, beiden om het hardst huilebalkende. Wij overdrijven niet; het is dikwijls veel erger, wanneer bij voorbeeld apen en kakatoea's mede tot het gevolg behooren.

Wij zullen de gezamenlijke huishouding niet bespieden, maar de belangrijke opmerking maken, dat als de eene inwoner wil studeren, de andere fluit, zingt of eenige kommando's uit de battaillons school repeteert. Dat onze kamaraden dikwijls twist hebben laat zich begrijpen, en dat het eindigt met den jongen beschaafden officier te verbasteren insgelijks, want het duurt niet slechts kort, maar tien, elf, ja twaalf jaren.

Stappen wij hier van af, het is walgelijk.

Op plaatsen, waar de officier (van alle rangen) geen Gouvernements woning kan verkrijgen, erlangt hij reglementair „indemniteit van huishuur," dat echter op verre na niet genoeg is en eene ruïne voor gehuwden. Hij is bovendien verpligt in de nabijheid der kazerne te wonen, en daartoe

bestaat veeltijds geene gelegenheid. Men zij hier indachtig aan de dagelijksche dienst van de subalterne officieren, aan het klimaat en den regentijd.

Zoolang mogelijk wordt echter de officier gelogeerd, opdat de „indemniteit" gespaard blijve. Een enkel voorbeeld, maar dat frappant is, zal dit verduidelijken.

Wij herinneren ons een rapport van den kommandant der 2e groote militaire afdeeling van het jaar 1840, waarin voorkomt, dat het grootste getal luitenants te Soerakarta (fraaije vertooning voor het hof, terwijl de behoudsmannen altijd spreken van ons „moreel overwigt"!) in woningen waren gehuisvest voor onderofficieren gebouwd; dat art. 451 van het reglement van administratie zegt, dat de officieren volgens hunnen rang gelogeerd moeten worden; om welke redenen men deze woningen nimmer door officieren had moeten laten betrekken; ten minste thans, nu zij slecht en zoo vergeven van wandluizen zijn, dat de officieren het in die woningen niet kunnen uithouden, en genoodzaakt zijn om, ten einde eenige rust te kunnen vinden, op den grond te slapen. Dit een en ander deed het den rapporteur tot pligt achten, dat, aangezien te Soerakarta geen officiers-gebouwen waren, de officiers, welke thans in de bovenbedoelde gebouwen woonden en op geene andere geschikte wijze in Gouvernements gebouwen gehuisvest konden worden, in het genot te stellen van huishuur, zoo als in art. 462 van het reglement van administratie is voorgeschreven.

Wij herinneren ons ook, dat dit rapport is „aangenomen voor notifikatie." Nu, het was ook pas tien jaren geleden, dat de Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH in het leger had laten afkondigen, dat Zijne Excellentie de overtuiging had, dat het lot van den officier verbetering behoefde!

Naar men zegt is het thans met de woningen beter gesteld.

Te Weltevreden, alwaar tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal ROCHUSSEN (die het trouwens niet helpen kon en veel tot de latere verbetering heeft toegebragt), men met zijne buren spreken kon door de van een gescheurde muren en het kampement dreigde een puinhoop te worden, is in de laatste jaren veel hersteld en aangebouwd, en in nieuw gebouwde sterkten hebben officieren geschikte woningen gevonden. Wij zouden dit gaarne in dier voege bevestigd zien, dat het korps officieren hieromtrent geen grief meer had. Moge daarom ook over dit onderwerp „*eene stem*" uit Nederlandsch Indië opgaan!

Blijft nog over een woord te zeggen van de vrije geneeskundige behandeling.

Dit is inderdaad van veel belang voor militaire huisgezinnen; dat valt niet te ontkennen; maar voor de luitenants minder, die jong en meestal ongehuwd zijn, en in verpligte diëet en koud water een behoedmiddel vinden tegen ziekte, of, zoo zij al eens ongesteld worden, ook het altijd passend geneesmiddel. Wanneer zij te velde hunne gezondheid verliezen of in den oorlog gewond worden (de luitenants zijn de eigenlijke „voorhouders" in het leger), en dien ten gevolge onder geneeskundige behandeling komen, verwekken zij eenige kosten aan den lande. Maar moet dat hier in debet geschreven worden?

Ziedaar de stoffelijke welvaart van den luitenant in Nederlandsche Oost-Indische dienst!

Maar, werpt men tegen, men ziet toch jonge officieren goeden zwier slaan, te paard en in bendies rijden en zich niet bij rijst, visch en koud water bepalen.

Toegestemd, met bijvoeging, dat menigeen subsidie erlangt van zijne ouders, en dat de onbezonnen jonge officieren wel eens schulden maken. Hij, die zich daaraan overgeeft, graaft zich een kuil welke, zoo hij niet spoedig gedempt wordt, hem onder korting brengt en ophouden kan in zijne carrière. Dit laatste hangt echter veel af èn van de verdiensten overigens van den officier, èn van de wijze van zien der korpschefs, èn van het militair departement. Dat de chefs nooit vergeten, dat ook zij jong en luitenants geweest zijn!

Indien deze blootlegging van daadzaken malicieus wordt uitgelegd, als te zijn geschreven in vijandschap tegen de regering, uit geest van oppositie, dan wordt zulks met verontwaardiging ontkend. Het moet strekken, om, is het mogelijk, de regering de oogen te openen voor het gevaar, dat het Indisch leger met wetenschappelijken en zedelijken ondergang bedreigt.

Jammer dat het krijgswezen bij het departement van koloniën niet wordt vertegenwoordigd; dat er geene afdeeling bestaat van militaire zaken, beheerd door Indische officieren; van welk groot nut zou dat zijn voor den minister in het bijzonder en voor 's Konings dienst in het algemeen. Men zou dan niet noodig hebben gebruik te maken van de drukpers, als eenig middel om denkbeelden, gegrond op ervaring, kennis en overtuiging, der regering ter overweging aan te bieden.

Neen, wij zijn de regering niet vijandig, maar wij hopen, dat er eenmaal een minister van koloniën komen moge (zoo hij er niet reeds is), die den waren staat van zaken bekend maakt, dáár van waar verbetering komen kan.

Wij worden te minder door oppositie-geest gedreven, dewijl het kwaad dat wij bestrijden niet dagteekent van van daag of gisteren, maar van vroeger tijden, zoo als wij dat hebben aangetoond.

Het middel nu om het kwaad te bestrijden ligt voor de hand: maar het batig slot grijnst ons aan! Het kost geld — doch zonder geld, geen Zwitsers! . . . .

1°. De dagorder van den generaal DE KOCK (1826), uitgevaardigd op last van den Kommissaris-Generaal DU BUS, en de circulaire van den kommandant van het observatie korps (1830), uitgevaardigd op last van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH, worden eindelijk tot eene waarheid gemaakt.

2°. Men rigte te Weltevreden een zoogenaamd passanten-huis op, voor aankomende en doortrekkende officieren, van alle rangen, alwaar zij tegen eenen matigen tariefsprijs behoorlijke herberg vinden kunnen, en het militaire budget kome in de kosten daarvan zooveel noodig te gemoet.

3°. Elk officier hebbe, in zijn garnizoen, in wezenlijkheid eene vrije

woning; hoe klein ook, dat is verre preferent boven een gedwongen zamenwoning; en men regele de indemniteit van huishuur naar de duurte der woningen en locale omstandigheden.

4o. Aan de officieren, die te Batavia garnizoen houden, worde een extra toelage gegeven, om dezelfde reden waarom dat te 's Gravenhage geschiedt. Het toilet kost veel geld in Oots-Indië en zonder rijtuig kan men zich nergens heen begeven.

5o. Men stichte zooveel mogelijk garnizoens tafels voor ongehuwde officieren, dat meer effekt zal doen tegen het verderfelijke „njai"-gebruik, dan de kuischheids-beschikkingen van den Gouverneur-Generaal DULJMAER VAN TWIST, die slechts spot verwekken; want menig officier de fortune zal dan de onderofficiers gewoonten afleggen, en, aan eene fatsoenlijke tafel met wel opgevoede kameraden plaats nemende, de zucht voor het beschaafde leven voelen aanwakkeren, vooral wanneer de kapiteins daaraan deel nemen en de chefs het beschermen.

Nog een woord en wij eindigen.

Men jage de officieren niet noodeloos op onkosten; gedurige uniforms verandering is ruïneus. Waartoe toch al die pronk? Wanneer zal men de sierlijkheid in de eenvoudigheid zoeken en de lastige kostbare opschik verbannen? Het is als of de officier niet gekleed zij, voor dat men hem heeft gegaloneerd en hanenvederen op zijn hoofd geplaatst.

Ouders! wanneer gij hoop hebt en vertrouwen, dat door de regering hand aan het werk zal worden geslagen, met ernst en nadruk, ter verbetering van het lot des officiers, laat u dan door onze beschouwingen niet afschrikken; wijdt dan uwe zoons aan de eervolle O. I. militaire dienst, — want bedenkt, dat, als zij in 1856 ter akademie komen, hun optreden in Indië eerst in 1861 zal plaats hebben, en dat in vijf jaren veel ten goede kan worden gedaan. Wij wenschen het voor hen, voor u, voor het leger, voor N. I. en voor het vaderland.

Maart 1856.

Hoe 't er op Sumatra's Westkust uitziet.

Aanleiding tot dit geschrijf. — "Malaise" op Sumatra's Westkust. — Moordaanslag. — Eene nieuwe Mohamedaansche sekte. — Nepotisme. — De oom en de neef. — De heer KRIJGSMAN en het radikaal. — De geschiedenis van den heer Q. — Hoe moet het stelsel der benoemingen gewijzigd worden. — Anonyme schrijvers en brieschende leeuwen.

Voor eenige dagen zoo regelregt met de landmail, van Sumatra in het moederland teruggekeerd, had ik met een mijner oude vrienden, dien ik hier terug vond en die, in tegenoverstelling van de meeste landgenooten welke ik nog ontmoette, veel belang stelde in Indië, een gesprek over den toestand van Sumatra's Westkust op het oogenblik, dat ik dat eiland, in de laatste dagen van 't vorige jaar, verliet. Hij spoorde mij aan, de mededeelingen, die hij van mij hoorde, in een opstel bijeen te brengen en te trachten daarvoor eene plaats in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* te verkrijgen. Ik had geene bedenkingen tegen de inwilliging van dit verzoek, omdat ik geloof, dat het licht op die ver verwijderde streken wel wat meer mag vallen, en alleen de publiciteit van 't geen daar gebeurt in staat zal zijn, om de verkeerdheden en misbruiken, die er al talrijker en grooter worden, voor de toekomst te beteugelen en te matigen. Bovendien heb ik, gelijk dat met zoo vele Indische ambtenaren en officieren met verlof het geval is, niets te doen, en 't is mij dus eene aangename uitspanning de hieronder volgende regelen op het papier te brengen.

Gelijk in ons gesprek heerscht ook in dit opstel geene geregelde volgorde; al naar mate mij de onderwerpen voor den geest komen schrijf ik ze op. En toch zal men er ééne algemeene waarheid in aantreffen, waaraan zich al die onderwerpen aansluiten, of liever ééne bron, waaruit de verschillende feiten, die ik mededeel, hunnen oorsprong nemen, namelijk: beginselloosheid en willekeur in 't bestuur. De feiten zelve kunnen den toets van een zeer naauwkeurig onderzoek doorstaan, en ofschoon ik natuurlijk over personen moet spreken, zal ik alles wat "personaliteit" genaamd kan worden zoo veel mogelijk vermijden.

In het Gouvernement van Sumatra's Westkust heerscht tegenwoordig eene zonderlinge spanning, welke niet juist te omschrijven is, maar die een onplaisirigen indruk te weeg brengt, welke door een ieder gevoeld wordt. De heer J. C. BAUD zou het, zoo hij er zich bevond, ongetwijfeld eene zekere soort van "malaise" noemen. Ik hoop een leugenachtig profeet te zijn, wanneer ik voorspel, dat er binnen korten tijd onaangename gebeurtenissen zullen plaats grijpen; maar ik vrees dat ik de waarheid zal gezegd hebben.

't Is duidelijk, dat het tegenwoordig hoofd van het bestuur van Sumatra's

Westkust, het moge kosten wat het wil, in zijne jaarlijksche algemeene verslagen, wil zeggen: „de rust is, gedurende het afgeloopen jaar, niet gestoord geworden." En in de vervulling van dien wensch wordt hij door den tegenwoordigen resident der Padangsche Bovenlanden dapper geholpen; want deze, het zwak van den Gouverneur kennende, schijnt zich ook tot regel te hebben gesteld, om alles door „schipperen" af te doen. Ik ben wars van alles wat naar despotime gelijkt, maar toch moet ik zeggen, dat ik het bestuur van wijlen den generaal MICHIELS en van den heer VAN DER HART, of dat van den resident STEINMETZ, voor Sumatra wenschelijker zou achten, dan dat, hetwelk daar thans in praktijk wordt gebragt. Ik heb de meest bezadigde ambtenaren hooren zeggen: „Weet ge, hoe ze te *Welkom* (het buitenverblijf van den Gouverneur) en te *Fort de Kock* er over denken? 't zal het wel zoo lang uithouden als wij!" 't Is niets dan het oude: „après nous le déluge."

De spanning, die op Sumatra's Westkust heerscht, is niet te beschrijven, hoewel ieder ze gevoelt. Ik zal eenige feiten mededeelen, waaruit de waarheid van 't geen ik zeg beter zal gekend worden.

Om van andere gebeurtenissen, welke in 1855 voorvielen, niet te gewagen, zal ik beginnen met de vermelding van eenen aanslag op het leven van den assistent-resident van Tanah-datar. Die aanslag geschiedde in den vroegen morgen van den 9den November l.l.. Voor ieder, die eenigzins met de daarbij plaats gehad hebbende omstandigheden, en met hetgeen er later op volgde, bekend werd, was het duidelijk, dat hier iets achter schuilde 't geen in geen verband staat tot den *persoon* van den assistent-resident. Slechts twee personen op Sumatra's Westkust dachten er anders over, namelijk de Gouverneur en de resident der Padangsche bovenlanden. Die beide heeren bleven stilletjes te huis, hetgeen eene *algemeene ontevredenheid* onder de ambtenaren in de Padangsche bovenlanden verwekte, „want", zeide men, „de generaal MICHIELS, de overste VAN DER HART en de resident STEINMETZ zouden bij zulk eene gelegenheid onmiddelijk naar de plaats van het ongeluk zijn gesneld!" De resident der Padangsche bovenlanden ging zelfs zoo ver van te verklaren, dat hij in deze gebeurtenis slechts een eenvoudig misdrijf had gezien, en daarom zich ook vergenoegde met zich op het standpnnt van hulp-officier van justitie te plaatsen! Een verzoek van de hoofden van Tanah-datar, om den dader voor de inlandsche regtbank (rapat) te mogen doen te regt staan, werd van de hand gewezen.

Omtrent denzelfden tijd, waarin de aanslag op het leven van den assistent-resident van Tanah-datar werd gepleegd, drong een gewapend inlander in de woning van den assistent-resident van Mandheling, die gelukkig niet te huis was. De indringer scheen krankzinnig of dronken door het gebruik van opium; men kon hem niet levend meester worden, en hij wierd dus op de plaats dood geschoten, waardoor natuurlijk de hoop vervalt, hieromtrent ooit eenige ophelderingen te verkrijgen.

Ik zou meer dergelijke en andere voorvallen van den laatsten tijd kun-

nen verhalen, waaruit blijkt, dat alle ontzag voor de Europesche ambtenaren verdwenen is.

Ook de Mohamedaansche geestelijkheid begint weder werkzaam te worden Er loopen geruchten omtrent het bestaan eener sekte, die zich door overdreven godsvrucht (ascetisme) onderscheidt. Zoo wordt gezegd, dat men veertig dagen in zekere grot, al vastende en biddende, moet doorbrengen, om in die sekte te worden opgenomen. Verscheiden hoofden moeten deze nieuwe sekte zeer toegedaan zijn, waarvan het brandpunt in de afdeeling Priaman gelegen is. Onder anderen wordt verteld, dat TOEWANKOE NAN TINGGI, wel bekend uit de werken van den generaal DE STUERS en den overste LANGE over de Sumatrasche oorlogen *), en een ijverig Mohamedaan, zich ook bij de zoo even genoemde sekte wilde voegen. Men ontbood hem naar *Fort de Kock*, en deed hem daar, in stede van opregt jegens dien man te werk te gaan, bespieden door den inlandschen schrijver van den resident (orang kaja besar), een man, die, ik zal het niet ontkennen, aan het Europeesch bestuur vele diensten heeft bewezen, maar die, juist daarom en omdat hij als bespieder en algemeen verklikker wordt aangezien, bij de inlandsche hoofden en bevolking natuurlijk zeer gehaat is.

Voeg nu hier nog bij, dat de politie als verlamd schijnt, zoodat moord, roof en diefstal aan de orde van den dag zijn, waarvan de daders nooit ontdekt worden, of, zoo ze gevat zijn, toch weder ontsnappen, om spoorloos te verdwijnen; dat onder de beste hoofden een geest van ontevredenheid heerscht, die gemakkelijk te verklaren is †), — en dan zal die zonderlinge spanning, waarvan ik hierboven sprak, ligt verklaarbaar worden.

Ik wil hiermede echter in geenen deele te kennen geven, dat ons bestaan op Sumatra's Westkust in gevaar is. De zaken zullen er welligt spoedig zoo in de war loopen, dat de uitzending van een kommissaris noodig wordt, maar dat is ook alles. Een ding staat echter bij mij vast, en dat

---

*) Uit het werk van den Generaal H. J. J. L. Ridder DE STUERS, getiteld: *De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra*, uitgegeven door den hoogleeraar P. J. VETH, en vooral uit het geschrift: *Het Nederlandsch Oost Indisch leger ter Westkust van Sumatra*, door H. M. LANGE, leeren wij TOEWANKOE NAN TINGGI vrij naauwkeurig kennen. Hij was vroeger hoeloebalang, maar wist zich, bij het overlijden van den toewankoe der XIII kotta's, als hoofd van dat gewest op te werpen. Hij hield, gedurende de oorlogen op Sumatra's Westkust, openlijk altoos onze zijde, ofschoon hij verdacht werd van in 't geheim soms wel eens met den vijand, vooral met TOEWANKOE IMAM van Bondjol, te heulen. De generaal CLEERENS beschreef hem „als een schrander Maleijer, die de leer der Padri's was toegedaan". Hij achtte het van veel belang „steeds bevriend met hem te zijn, vermits onze voornaamste gemeenschapsweg door zijn gebied liep, terwijl hij zijnen invloed blijkbaar nog veel verder uitstrekte, zelfs tot nabij de uitwatering van de Massang." De generaal COCHIUS zegt van hem: „In 1833 moest hij, om zijn land te redden, de partij van Bondjol kiezen; aan de bezetting van onzen post te Soengeï-poea heeft hij echter langs omwegen een vrijen aftogt bezorgd, waarschijnlijk omdat hij toen reeds de herstelling van onze overheersching in het verschiet zag. Als avonturier is hij verpligt in ons gezag zijnen steun te zoeken, en bij eene billijke behandeling kan men bij voortduring op zijne trouw rekenen."

De overste LANGE, die deze getuigenissen van de generaals CLEERENS en COCHIUS omtrent TOEWANKOE NAN TINGGI mededeelt, komt in zijn oordeel over dat hoofd met hen overeen. „Het is waarschijnlijk" zegt hij, „dat TOEWANKOE NAN TINGGI, als avonturier, zijn gedrag zoodanig regelde, dat hij onder alle omstandigheden zich bij die partij zou kunnen aansluiten, welke bij het einde mogt zegepralen." DE REDAKTIE.

†) Zie hierover het artikel *De vrije arbeid en het soekoe-bestuur op Sumatra's Westkust*, in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*. 17de jaargang, II, 97 enz.

is: 't wordt tijd, dat de familieregering er ophoude. Het tegenwoordig bestuur maakt zich al te zeer aan nepotisme schuldig; 't is niet alleen slap en flaauw, maar het schijnt familie-belangen hooger te achten dan 't publiek belang. Ik zal er eenige staaltjes van leveren.

In het laatst van 1853 kwam te Padang zekere heer, die ik met den naam x. zal aanduiden. Ik doe dat, dewijl de zaak die ik zal vertellen, op Sumatra zoo algemeen bekend is, dat ieder aldaar weet wien ik bedoel, al spreek ik ook slechts van den heer x. En buiten Sumatra behoeft men de personen niet te kennen; 't is genoeg dat men weet, hoe het op dat eiland toegaat. 't Eenige wat ik er nog noodzakelijk moet bijvoegen, bestaat hierin, dat die heer x. een neef is van den Gouverneur van Sumatra's Westkust. De oom plaatste zijn neef bij de kultures op een traktement van *f* 125.00 's maands. Voor eene eerste plaatsing van een persoon, die geen radikaal bezat, was dat een goed begin. De Gouverneur had, volgens de bestaande bepalingen, tot *f* 149$^{119}/_{120}$ kunnen gaan, maar hij was edelmoedig genoeg om voorloopig met *f* 125.00 tevreden te zijn. Er kwam spoedig goedkeuring op deze plaatsing bij de kultures van den heer x., en het duurde niet lang, of het Gouvernement bepaalde, dat hij niet meer als ambtenaar bij de kultures, maar als ambtenaar ter beschikking van den Gouverneur van Sumatra's Westkust zou worden beschouwd. Zijne werkzaamheden bleven natuurlijk dezelfde, maar men weet wel, wat zulke kunstmiddeltjes in Indië beteekenen!

In het begin van 1854 kwam de heer x. in de Padangsche bovenlanden en werd gesteld ter beschikking van den assistent-resident van Agam. Deze ambtenaar is van een zeer goedaardig karakter, verstaat de kunst van te roeijen met de riemen die men hem geeft, en is lang genoeg in Nederlandsch Indische dienst, om te weten dat men „zoontjes" en „neefjes" voorzigtig moet behandelen. Maar met den heer x. kon hij toch niet over weg. 't Werd zoo erg, dat hij het „neefje" verbood op zijn bureau te komen.

Maar de resident der Padangsche bovenlanden scheen er zeer op gesteld te zijn, dat de vriendschap tusschen hem en den civielen en *militairen* Gouverneur van Sumatra's Westkust niet verkoelde. Hij plaatste „het neefje" voorloopig op zijn eigen bureau. Doch ook met den besten wil, bleek het hem weldra, dat hij geen kans zag, om met zulk een wonderlijk man als dat „neefje" iets aan te vangen, en zoodra er eene gelegenheid toe bestond werd de ambtenaar x., met wien niemand het tot dus ver had kunnen uithouden, naar de afdeeling Lima-poeloe verplaatst. Toen hij daar eenigen tijd was geweest, diende zijn chef een rapport in, dat op het volgende nederkwam. De ambtenaar x. was niet van kundigheden ontbloot; maar hij had zulke zonderlinge begrippen aangaande bestuur, kultures enz., en was daarbij zóó eigenzinnig, dat zijne kundigheden weinig konden baten. In 't bijzonder verklaarde deze chef, dat hij niet aansprakelijk voor de handelingen van dien ambtenaar wilde zijn, indien deze met het gezag in een der distrikten zijner afdeeling werd belast.

Dat was duidelijk genoeg. En toch was de resident der Padangsche

bovenlanden, in het laatst van 1854, van oordeel, dat den ambtenaar x. wel het gezag over een klein distrikt, bij voorbeeld Boea of Poeadatar, kon worden toevertrouwd. Het behoeft niet gezegd te worden, dat de Gouverneur in dat gevoelen deelde; en het natuurlijk gevolg hiervan was, dat de neef van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, door het Gouvernement bij het binnenlandsch bestuur te dier kust geplaatst en belast werd met het gezag in het distrikt Poeadatar, onder genot van een maandelijksch inkomen van *f* 150,00.

Het eerste gebruik, dat de gezaghebber van zijne nieuwe waardigheid maakte, was het geven van bevelen tot het verzamelen van bouwmaterialen voor eene nieuwe kontroleurswoning. Tot de uitvoering van dit werk was in 't geheel geene magtiging verleend; er waren geene fondsen voor toegestaan; het moest dus kosteloos, dat wil zeggen op kosten der bevolking, worden verrigt. Gelukkig maakte de nieuwe gezaghebber melding van de door hem gegeven bevelen in zijn dagregister, waardoor de resident en assistent-resident er mede bekend werden en hem tegenbevelen konden geven. Het aanleggen van een „toerweg" is, naar ik vernomen heb, beter gelukt.

In Julij of Augustus van 1855 begon „het neefje" zoo zonderling te handelen, dat zijn onmiddelijke chef zich genoodzaakt zag hetzelfde te verklaren, wat reeds ongeveer een jaar vroeger omtrent dezen wonderlijken gezaghebber verklaard was, namelijk: dat hij zich niet meer verantwoordelijk stelde voor de handelingen van den ambtenaar x.

Men zal nu misschien gelooven, dat aan zulk eene verklaring, officiëel afgelegd, eenige waarde werd gehecht. O ja! eene zeer hooge waarde! Bij gouvernements besluit van 19 October 1855 no. 11, is aan den ambtenaar x., civiel gezaghebber te Poeadatar, een traktement van *f* 225,00 's maands toegelegd!

Het is zeer zeker, dat de Gouverneur-Generaal geen besluit tot de verhooging van het traktement eens ambtenaars neemt, zoo daartoe geen voorstel wordt gedaan door de autoriteit, waaronder die ambtenaar behoort. In dit geval was het de Gouverneur van Sumatra's Westkust, die zijn neef tot traktementsverhooging heeft voorgedragen. Maar waarom deed hij die voordragt? Het gebeurde in Poeadatar was hem toch niet onbekend; een voorstel van den resident der Padangsche bovenlanden had hij niet ontvangen (ten minste niet officiëel), en al had hij zulk een voorstel ontvangen, waarom heeft hij dan, in dit geval, niet even eens gehandeld, als meermalen ten aanzien van gunstige voordragten, andere ambtenaren — geen „zoontjes" of „neefjes" zijnde — betreffende, het geval is geweest, namelijk: er in 't geheel geen notitie van te nemen, of wel, in stede van 's residents voordragt, eene min gunstige in te dienen?

Maar met deze onverdiende en onverwachte verhooging van traktement van den ambtenaar x. is de geschiedenis, die ik van hem te verhalen heb, nog bij lange na niet uit, evenmin als er aan de reeks van gunstbewijzen een einde door gemaakt werd.

In 't begin der maand December l. l. vroeg „het neefje" eenige dagen

verlof, maar daar hij verzuimd had op te geven, waarheen en om welke reden, was zijn chef wel verpligt, hem daarnaar te vragen. Doch dat was nu iets, dat in de oogen van den heer X. dan maar eens in 't geheel niet te pas kwam. Wat? een ambtenaar, wien het Gouvernement het gezag over een distrikt heeft toevertrouwd, zou zich nergens heen kunnen begeven, zonder te zeggen: waarheen? en waarom? Hij zou onder de espionnage van de policie staan? Dat nooit! En daarom begeeft zich de zoo zeer in zijne waardigheid gekrenkte heer X. zonder verlof naar Bondjol, en zal 's Gouvernements beschikking afwachten.

Wat men nu met „het neefje" zou aanvangen, wist, bij mijn vertrek van Sumatra, nog niemand; maar niemand geloofde, dat deze nieuwe dollemans-streek tot iets anders zou aanleiding geven, dan tot eene verplaatsing naar een distrikt waar hij minder kwaad kan uitvoeren. Misschien ontvangt hij weder verhooging van traktement op den koop toe!

En, zoudt gij het gelooven? 't eerste wat ik, bij mijne komst in 't vaderland, vernam, was, dat de heer X. benoemd is tot *ambtenaar der tweede klasse!* Hij is nimmer te Delft geweest; hij heeft er althans geen examen afgelegd — en toch is hij nu, na zulk eene carrière als ik zoo even heb geschetst, *ambtenaar der tweede klasse!*

Vesgun mij nog eenige beschouwingen of liever nieuwe bijdragen tot de kennis van de wijze, waarop men met de aanstellingen van ambtenaren en het radikaal tegenwoordig rondspringt.

Bij Koninklijk besluit van 17 December 1848 no. 91, werd het radikaal van Indisch ambtenaar der tweede klasse aan onderscheiden personen toegekend, waaronder ook zekere heer CHARLES HENRIJ KRIJGSMAN zich bevond. Maar op dien zelfden datum besloot de Koning ook het volgende:

„Onze Gouverneur-Generaal wordt gemagtigd, om art. 9 van Ons besluit van 6 December 1842 no. 59, te beschouwen als bevattende de magtiging, om, bij wijze van uitzondering, ter benoeming als ambtenaren der 1ste en 2de klasse te kunnen voordragen, zoodanige bekwame personen, welke..... door hunne verkregen ondervinding en erkende verdiensten zoodanig uitmunten, dat het toekennen der gezegde benoeming aan hen, mag geacht worden evenzeer het belang van 's lands dienst te bevorderen, als eene onderscheiding te zullen daarstellen voor buitengewone bekwaamheden en ambtelijke verdiensten." (Koninklijk besluit van 17 December 1848 Ls B.)

't Is dus te vermoeden, dat de ambtenaar C. H. KRIJGSMAN gerekend kon worden, tot die ambtenaren te behooren, die bij het zoo even medegedeeld besluit zijn bedoeld; want hij kan toch niet wel gerekend worden in de termen te vallen van § 6 van het 13de artikel van het Koninklijk besluit van 6 December 1842 no. 59, aangezien de daarbij bedoelde voordragten „voor of op den 1 Januarij 1844" moesten worden gedaan.

Hoe dit zij, in weerwil dat hij het radikaal van ambtenaar der 2de klasse bezat, was de heer C. H. KRIJGSMAN in 1853, na meer dan tien jaren dienst, nog algemeen pakhuismeester te Padang Pandjang op een traktement van *f* 150,00 's maands. Maar in dat jaar wenschte hij bij het bin-

nenlandsch bestuur op Sumatra's Westkust geplaatst te worden. En wat gaf men hem ten antwoord? Dat hij vooraf het examen moest afleggen, bepaald bij het Gouvernements besluit van 11 September 1848, *Staatsblad voor Nederlandsch Indië* van 1848 no. 43! En men had gelijk! Men had gelijk, zoo als men in Indië altijd gelijk hebben kan, omdat de eene bepaling de andere verlamt! Zoo was ook hier het geval. Het Gouvernements besluit van 11 September 1848, *Staatsblad voor N. I.* van 1848 no. 43, bepaalt werkelijk, dat, om surnumerair ambtenaar of kontroleur bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra te kunnen worden, boven en behalve het vastgestelde bij besluit van 8 Maart 1847 no. 1 (*Staatsblad* no. 11), waarbij de ambten worden aangewezen, waarvan de ambtenaren, die slechts het radikaal van de derde klasse bezitten, worden uitgesloten —, voortaan van toepassing zullen zijn enz. Maar is dat geene anomalie? Bestaat zoodanige bepaling voor nog andere gewesten van Nederlandsch Indië? En zoo ze daar niet noodig was, waarom dan voor Sumatra wel? Dikwijls zijn Sumatrasche ambtenaren als kontroleur naar Java overgeplaatst, maar ik heb nooit gehoord, dat die ambtenaren daar aan een speciaal examen zijn onderworpen. En daaronder waren er, die nooit eenig examen hadden afgelegd!

De heer C. H. KRIJGSMAN onderwierp zich aan het examen, doch voldeed natuurlijk niet; want gedurende eene tienjarige dienst vergeet men al ligt veel van de school-geleerdheid, die men bij den knaap van zestien jaren kan verwachten. Ondertusschen ieder die hem kent is overtuigd, dat de heer C. H. KRIJGSMAN even goed het gezag in een klein distrikt (en ook wel in een groot) zou kunnen voeren, als bij voorbeeld de heer X. „het neefje" van den Gouverneur. Maar hij is een „inlandsch kind," en een van die goedhartige menschen, die liever de grootste onregtvaardigheid verduren, dan zich in oppositie te stellen tegen hooggeplaatste personen. Toen hij in 1855, op eene zeer onbillijke wijze, werd voorbijgegaan, bij de benoeming van eenen pakhuismeester te Padang, nam hij zijn ontslag, en offerde zijnen, toen twaalfjarigen, diensttijd op.

Geloof niet, dat de heer X. de eenige protégé is, die zich blakert in de zon van onverdiende gunst en genade. Er zijn er meer, veel meer, dan ik in dit opstel kan vermelden. Slechts van één enkelen veroorloove men mij nog de kurieuse geschiedenis in 't kort te vertellen.

De heer Q. (ik kies weder een letter van 't alfabet, die tot geene nasporingen, wie eigenlijk bedoeld wordt, ligt aanleiding kan geven) is de zoon van. . . . . Maar ook dat doet er niet toe. Genoeg, hij is van eene familie, die men gaarne protegeert. Hij was student te Leijden, toen zijn vader overleed, maar hij bragt zijne studien niet ten einde. Een zeer zeer hoog geplaatst personaadje zorgde, dat hij spoedig als *ambtenaar der derde klasse* naar het goede Oost-Indië vertrok. Bij die gelegenheid, zegt men, sprong hij ongeveer tachtig sollicitanten over 't hoofd. Te Batavia bragt hij zeven maanden op wachtgeld door. Maar toen werd hij in eens tot tweeden kommies op een der departementale bureaux voorgedragen. Maar dat lukte

niet. Een der leden van den raad van Indië vond in deze voordragt aanleiding, om eens heel aardig te zijn. „Zoo," zeide dat lid, „wilt gij kommies worden? 't Is goed, kommies zult gij worden!" En de heer Q. werd in Februarij 1854 benoemd, tot kommies te Natal (Sumatra's Westkust), waaraan slechts een traktement van *f* 125,00 's maands verbonden is. Dat was heel wat minder dan tweede kommies te Batavia — maar verontrust u niet over onzen armen Q.; 't was niet anders dan een spelletje, gelijk gij straks zien zult.

Voor dat wij den heer Q. naar Samatra's Westkust volgen, moet ik nog melden, dat hij uit het kabinet van den Minister van Koloniën de magtiging had medegebragt, om bij aankomst in Indië het examen af te leggen ten einde ter bekoming van het radikaal van ambtenaar der 2de klasse te worden voorgedragen. En dat examen heeft hij afgelegd! Maar hoe? Men zegt, door het eenvoudig vertoonen van een stuk, waaruit blijkt, dat hij aan de hoogeschool te Leijden een propaedeutisch (zoo heet het geloof ik) examen had afgelegd. Was dat nu overeenkomstig de bepalingen van het *Staatsblad* van 1848 nº. 43?

Toen de ambtenaar Q. te Padang aankwam, was juist de kommies te Priaman overleden. Dadelijk kwam de heer Q. in diens plaats — want aan die betrekking was *f* 25.00 meer verbonden. Bovendien werd hem te Padang te kennen gegeven, dat hij toch nooit naar Natal zou zijn gegaan.

In Jannarij 1855 werd de heer Q. belast met het gezag in het distrikt Lintouw en Boea. In die betrekking heeft hij nog geen tijd gehad om goed te doen, want hij is bijna altijd buiten zijn distrikt, behalve wanneer hij logé's heeft; maar hij heeft dit op zijn geluksbroeder X. voor, dat hij nog geen kwaad heeft berokkend. De beste beschrijving van dezen ambtenaar Q. ligt in het volgende gezegde, dat hem door zijn vroegeren chef werd toegevoegd:

— „Waarde Q." zeide die chef eens tot hem, „ge zijt een patente jongen, om er een glas wijn mede te drinken; maar voor het werk heeft men zoo wat niets aan je!"

Bij een Gouvernements besluit van October 1855, werd, te gelijk met het fameuse „neefje," ook aan den ambtenaar Q. het traktement van *f* 225.00 's maands toegekend, dat aan de betrekking van kontroleur der 3de klasse te Boea is verbonden. Hij had daartoe een verzoekschrift ingediend, hetwelk krachtig werd ondersteund, want „de heer Q. is een aanbevelenswaardig ambtenaar." Hoe zou hij ook niet aanbevelenswaardig zijn! Hij danst, zingt, speelt piano, teekent, bezit kortom alle eigenschappen, waardoor men zich in gezelschap onmisbaar maakt. Voor een thé-dansant doet hij eene reis van 94 palen, heen en terugreis te zamen genomen! Is dat niet voldoende, om zijne spoedige bevordering in de dienst te regtvaardigen? Is er dan iets onnatuurlijks of onredelijks in gelegen, dat men ook hem nu onlangs benoemd heeft tot ambtenaar der 2de klasse? Onder het eerste nieuws, dat ik, in 't vaderland teruggekeerd, vernam, was ook deze heugelijke tijding. Ik wensch Nederland en Nederlandsch Indië geluk met deze

aanwinst. Kan men zulke ambtenaren buiten haar vinden, dan heeft men waarlijk de akademie te Delft niet meer noodig!

Maar in ernst, zal men mij tegenspreken, als ik beweer, dat uit de feiten, die ik heb medegedeeld, op nieuw duidelijk blijkt, hoe eene wijziging in het stelsel van benoeming en bevordering der ambtenaren in Nederlandsch Indië dringend noodzakelijk is? De akademie te Delft kan, dit is nu reeds voldoende bewezen, bij lange na niet genoegzaam in de behoefte aan ambtenaren voorzien. Men zal aldus steeds verpligt zijn, ook ambtenaren in dienst te nemen, die het diploma dier akademie niet bezitten. Maar daarvoor ontbreekt een stelsel, en alles is aan de willekeur van den Minister van Koloniën, aan de intrigues van hooggeplaatste personen, die „zoontjes" en „neefjes" en wat al niet meer te plaatsen hebben, zeer ten nadeele der publieke zaak overgelaten. Het vast stellen van regels te dien aanzien, zou, dunkt mij, nog verkieselijker zijn, dan de opheffing van het radikaal; want de hemel weet, tot welke misbruiken die opheffing weder aanleiding zou geven.

En zou het moeijelijk zijn, zoodanige regels te vinden? Ik geloof het niet. Laat ons het Indisch leger eens tot voorbeeld nemen.

Bij de akademie te Breda, worden ook jongelingen opgeleid tot officieren bij het Indisch leger. Maar daardoor wordt slechts voor een klein gedeelte in de behoefte aan officieren voorzien; het grootere gedeelte moet dus in de gelederen worden gevonden, en ieder soldaat kan, onder zekere voorwaarden, tot de hoogste rangen opklimmen.

Welnu, laat men voortgaan met de opleiding van jongelieden bij de akademie te Delft voor de Indische dienst; maar men opene tevens aan ieder ander den weg, om door ijver en kunde, met ter zijde stelling van alles wat naar het zoo gehate nepotisme riekt, tot hoogere betrekkingen te geraken. Tot dat einde bepale men:

dat ieder ambtenaar in Nederlandsch Indië een examen kan afleggen, ten gevolge waarvan hij, bij wel slagen, wordt beschouwd het radikaal van ambtenaar der 2de klasse te bezitten;

dat het bedoelde examen op iederen leeftijd kan worden afgelegd, doch dat de examinandi minstens drie jaren zullen moeten gediend hebben, alvorens tot het examen te worden toegelaten;

dat er twee klassen van examens zullen zijn, en dat tot het ligtere zullen worden toegelaten zoodanige ambtenaren, die reeds lang dienen en die door goed gedrag en praktische kennis uitmunten, doch ten gevolge eener minder wetenschappelijke opvoeding, of om andere redenen, niet in staat zijn, het zwaardere examen af te leggen.

Verder geve men *duidelijke* voorschriften omtrent het vereischte voor ieder examen, de kommissiën die ze zullen afnemen enz.

Ook vergete men vooral niet te bepalen, dat niemand die minderjarig is, al heeft hij ook het examen afgelegd, eene betrekking mag bekleeden, waaraan eenig gezag over de bevolking is verbonden. Het zou toch al te ongerijmd zijn, dat jongelieden, die hunne eigen zaken nog niet mogen be-

stieren, het gezag over eenige duizenden inlanders in handen zouden hebben. Tegenwoordig bestaan daarvan voorbeelden. Onder anderen was de heer Q., toen hem het gezag over het distrikt Boea werd toevertrouwd, nog geen drie-en-twintig jaren oud. Ook op Java moeten, naar ik vermeen, onder de jongelieden, die, ten gevolge van een daar afgelegd examen, bij de landelijke inkomsten en kultures werden geplaatst, verscheiden zijn, die, volgens de wet, nog niet over hunne eigen zaken het bestuur mogen voeren.

De verderfelijkheid van het tegenwoordige stelsel (als men het een stelsel noemen mag) van benoeming van ambtenaren, is van zoo vele zijden beschouwd, dat men niet ligt iets nieuws daarover kan zeggen. Echter herinner ik mij niet, ooit iets gelezen te hebben, waarbij gewezen wordt op de instinktmatige antipathie, om niet te zeggen *haat*, die tusschen de bezitters van het radikaal der 2de klasse en hen bestaat, die geene hoop hebben, om ooit in het bezit daarvan te geraken, en welke misschien een der vruchten is, waarop de voorstanders van het ambtenaars-monopolie hebben gehoopt. Dat die antipathie bestaat is zeker. Openlijk wordt zij zelden aan den dag gelegd, en dat is natuurlijk. Onder het tegenwoordig regeringstelsel moet men wel leeren veinzen. Maar men moest eens een gesprek kunnen afluisteren tusschen ambtenaren gevoerd, die, in weerwil van kunde, ijver en langdurige dienst, alle hoop op hoogere betrekkingen moeten laten varen! Of men moest eens een blik kunnen werpen in de partikuliere korrespondentie van zoodanige paria's, dan zou men kunnen zien, hoezeer het tegenwoordig regeringstelsel en de voorstanders daarvan gehaat zijn.

Ziedaar op het papier gebragt het voornaamste, dat ik aan mijnen vriend in ons gesprek, 't welk hem zoo belangrijk toescheen, verhaald heb. Als dit nu in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* zal gelezen worden, dan zal zeker deze of gene weder klagen over het misbruiken der drukpers, het „door het slijk halen van achtenswaardige personen", en wat niet al meer. Ik heb vooral hen, voor wie 't geen zij lazen niet zeer aangenaam was, wel eens hooren zeggen, dat „anonyme schrijvers gevaarlijker zijn dan brieschende leeuwen." Mijn antwoord luidt: dat is zeer wel mogelijk, maar zoo lang in Indië de mogelijkheid bestaat, dat zulke onbillijkheden en onregtvaardigheden, als ik nu heb aangewezen, straffeloos worden gepleegd, zal men tot *anonyme* berigten toevlugt moeten nemen. En bovendien, ik heb ook geene namen genoemd, dan voor zoo ver dit volstrekt noodzakelijk was. Ik heb de personen trachten te sparen, maar de handelingen aan het oordeel en, ik twijfel er niet aan, aan de veroordeeling van 't publiek willen prijs geven.

'S HAGE,
18 Maart 1856.

F.

voor plant, gedurende de eerste drie maanden zorgvuldig besproeid worden. Zijn de aanplantingen ver van water gelegen, dan is de planter verpligt, om het van daar te halen waar het te vinden is, en soms één ja twee palen te loopen, om het water naar de tuinen te dragen.

Bereikt de tabak bijna zijnen wasdom, dan dient de plant ontdaan te worden van schadelijke loten. Vangt de oogst aan, dan is het werk zoo druk, dat den planter schier geen rust wordt geschonken.

Aanhoudend en vermoeijend werk wordt dus voor deze aanplantingen gevergd, en den planter, die gedurende acht maanden van het jaar bijna dagelijks op het tabaksveld moet zijn, schiet weinig tijd over, om iets voor zich zelven te doen. Ligt zal men hieruit willen afleiden, dat, is het werk zwaar en de moeite groot, de belooning dan ongetwijfeld daaraan geëvenredigd zal zijn. Straks zal blijken, of deze gevolgtrekking juist is en deze gissing bewaarheid wordt.

Letten wij vooraf op hetgeen in de residentie Rembang geschiedt. Naast de Gouvernements-aanplantingen van tabak, dat wil zeggen die tabaksvelden, welke door dwang zijn bebouwd en onderhouden voor eenen Europeschen kontraktant met het Gouvernement, worden ettelijke aanplantingen aangetroffen, die door de bevolking, met veel minder omslag en moeite, geheel vrijwillig en uit eigen beweging tot stand zijn gebragt, en waarvan de tabak door haar aan den Europeschen kontraktant wordt verkocht tegen eene betaling, die de moeite des planters ten volle beloont. Een tegenstander van het kultuurstelsel zou dit feit, dat voor iedereen open en bloot ligt en dus niet kan worden tegengesproken, zonder twijfel gretig aangrijpen, om te bewijzen, dat de Javaan, bij eene goede belooning, wel degelijk en zeer gaarne zal willen werken.

Maar zoo ver zullen wij niet gaan. 't Ligt niet in ons voornemen om verwijtingen te doen. Wij willen slechts trachten het Gouvernement onder 't oog te brengen, waartoe het zedelijk verpligt is, nadat het plegtig verklaard heeft te willen en te zullen beschermen. Immers gebeurde dit niet dan zou 't blijken, dat die volksvertegenwoordiger inderdaad gelijk had, die, bij de diskussiën over art 53 van het *Reglement op het beleid der Regering* in de Tweede Kamer, zeide: „Nadenkende over de redenen, waarom men dergelijke bepaling wel in deze wet zou hebben opgenomen, ben ik tot dit resultaat gekomen: zou het niet eene vlag zijn, die men hoog ophijscht en breed laat wapperen, ten einde voor te komen, dat niet uit de geheele inrigting van het schip, uit den ganschen bouw van de romp, het vermoeden wordt opgewekt, dat er kontrabande aan boord is?"

Onder het woord „bescherming" begrijpen wij veel. In alle geval zullen wij wel regt hebben er onder te verstaan, dat iemand, die „bescherming" geniet, niet opzettelijk door hem, die de bescherming verleent, aan schade en verlies mag worden blootgesteld, wanneer ze kunnen worden voorgekomen. En wat geschiedt nu ten aanzien der tabaksplanters? Met voorkennis van het Gouvernement, wordt hij grovelijk benadeeld. 't Is inderdaad hard en grievend voor een Nederlander, zoo iets te moeten erkennen; immers in die

erkenning ligt tevens de verklaring opgesloten, dat het Nederlandsch Indisch Gouvernement in dit opzigt beneden dat van den tegenwoordigen pacha van Egypte moet geacht worden te staan. Maar zonder die erkenning en zonder publiciteit van 't geen er geschiedt, is er geen middel, om iets beters te verkrijgen, en daarom wordt deze weg ingeslagen.

Slaan wij thans een blik op de betalingen. Voor de *gedwongen* aanplantingen van tabak, ontvangen de planters, voor eene uitgestrektheid van een bouw grond, beplant met 13,000 tot 14,000 planten, gemiddeld *f* 100.00 kopergeld; dat is nog geen duit voor elke plant. Daarentegen ontvangt de Javaan van die aanplantingen, welke hij *vrijwillig* aanlegt en onderhoudt, ten minste 1½ en ten hoogste 2½ duit per plant, of gemiddeld 2 duiten. Hij ontvangt alzoo voor 't geen hij *vrijwillig* doet, meer dan het dubbelde van 't geen hij *gedwongen* is voort te brengen. Is dat billijk? Is dat overeen te brengen met de regtvaardigheid van 's Gouvernements beginselen? Zou men zich moeten verwonderen, wanneer een arme tabaksplanter, die gedwongen wordt te werken voor de helft van het loon, dat hij, vrijwillig werkende, voor den zelfden arbeid kan verdienen, eens den Gouverneur-Generaal zeer eerbiedig de vraag deed: Wat toch art. 56 van het *Reglement op het beleid der regering* te beteekenen heeft, waarin gelezen wordt:

„De Gouverneur-Generaal zorgt, dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de Gouvernements-kultures hun, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt"?

Schadelijke opdrijving willen wij niet; wij verlangen slechts regtmatige behandeling, die ten aanzien der tabakskultuur geheel en al uit het oog wordt verloren. Wilt gij nog een voorbeeld van de uitwerking van dwang, in verband met de betaling, ter beantwoording der vraag, of de Gouvernements-kultures, bij gelijken arbeid, ten minste gelijke voordeelen als de vrije teelt aan den inlander opleveren? Welnu, ik ken een tabaks-etablissement, dat eene aanplanting heeft van 150 bouws tabak. Voor de werkzaamheden, daaraan verbonden, zijn 1200 huisgezinnen afgezonderd, in wier dessa's nog ongeveer 400 „orang pondok" of „menoempang" zijn gevestigd. Gewoonlijk moeten dagelijks 600, voor den arbeid geschikte, mannen op de tabaksvelden komen werken; maar bij de bereiding der gronden, bij buitengewone droogte, als er veel gegoten moet worden, en bij het oogsten, ziet men dagelijks van 900 tot 1000 menschen op het veld. En weet gij tegen welke betaling deze gedwongen arbeid door zulk een groot getal menschen wordt verrigt? Men rekent, dat ieder man ter naauwernood 3 duiten daags ontvangt. In ernst, 't is onbegrijpelijk, hoe zij het uithouden!

Wij dringen aan op een onpartijdig onderzoek naar al 't geen wij hier hebben bekend gesteld en naar den ganschen toestand van de tabakskultuur op Java. Wij twijfelen niet, of men zal de waarheid van 't geen wij bebeweren erkennen, en tot eene betere regeling dezer gewigtige aangelegenheid besluiten. Die regeling is mogelijk, zonder groote schokken te veroor-

zaken. Wij houden ons overtuigd, dat, wanneer men slechts bepaalde, dat voor de gedwongen tabakskultuur gelijke betaling zal worden gegeven als voor de vrijwillige kultuur, dan reeds eene zeer belangrijke verandering ten gunste dier kultuur zou ondervonden worden. Wij willen daarom hopen, dat de tijd niet meer verre af zal zijn, dat de bevolking op Java, die aan de gedwongen tabakskultuur werkzaam wordt gesteld, door eene betere belooning, overeenkomstig met de voorschriften van het *Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië*, haar lot verbeterd zal zien.

JAVA, 1856. T.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

I.

Handelingen en geschriften van het Indisch-Genootschap te 's Gravenhage, onder de zinspreuk: „Onderzoek leidt tot waarheid." Tweede jaargang. Zalt-Bommel, JOH. NOMAN EN ZOON. 1855.

Er zijn menschen, die het bespreken van zaken van algemeen belang in dagbladen en tijdschriften niet beschouwen als eene natuurlijke en noodzakelijke werking van den geest, die in eene liberale konstitutie heerscht en leeft, maar als het gevolg van overprikkeling, die niet dan schadelijke uitkomsten hebben kan. Die zoogenaamde overprikkeling noemen zij bemoeiziekte, oppositie quand même, en wat al niet meer; en wanneer het onderwerpen, over de koloniën handelende, betreft, dan hebben zij voor de voorstanders der openbare behandeling van die zaken ook nog wel andere benamingen in gereedheid.

Als reeds de eerste jaargang der *Handelingen en geschriften van het Indisch Genootschap*, door ons bij eene vorige gelegenheid *) besproken, zoo liefderijk is beoordeeld, wij verwachten van zekere menschen geen beter oordeel over den tweeden jaargang, waarvan het 4de en laatste nummer thans verschenen is. Zelfs verwachten wij een nog meer afkeurend oordeel, naarmate de punten, in deze afleveringen behandeld, nog gewigtiger zijn voor het heil van onze koloniën, dan die, welke in de vroegere voorkomen.

Het zou wel vergeefsche moeite zijn, en 't is ook onze bedoeling in 't geheel niet, aan lezers van zoodanige denkwijze de gedachte te willen ontnemen, dat de geschriften van een genootschap, dat andere beginselen huldigt, dan die door de regering beaamd worden, tot niets zouden dienen, dan tot wijzers op een horologie, vervaardigd met de eenige bedoeling, om den ziekelijken polsslag van den Staat aan te wijzen, en niet met de bedoeling, om het drijfwerk van den Staat in zijne werking te vertoonen, en naar de middelen onderzoek te doen, die een geregelden en naauwkeurigen gang kunnen bewerken en helpen bevorderen.

Er zijn er die dit als de eenige bedoeling van de geschriften des Genootschaps brandmerken, hoe menigwerf het tegendeel ook is verklaard en

*) *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 16de jaargang II, 141 en 17de jaargang, I, 50 en 260.

aangetoond. Maar er zijn er ook velen, die het hooge nut eener vrijmoedige openlegging van den *waren* stand der zaken in Indië waarderen, en het zijn dezen, die wij oplettend maken op den tweeden jaargang dezer Geschriften. Mogten wij eene aanmerking er op maken, wij zouden, in tegenoverstelling van 't geen men zoo dikwijls insinuëert, juist beweren, dat zij zich al te veel onthouden van de uiting eener besliste meening over de gewigtigste aangelegenheden, met onze koloniën in verband staande. Desniettemin hebben zij hunne eigendommelijke waarde, al ware het maar alleen, omdat men daarin het vrije oordeel vindt uitgesproken van ondervinding rijke mannen, die, in *beginselen* overeenstemmende, echter omtrent de toepassing verschillend denken.

Indien wij den geest, die in de tot nu uitgegeven werken van het Indisch Genootschap heerscht, wel vatten, dan zijn de leden dier vereeniging in 't algemeen van meening, dat vooral ook de behoorlijke regeling van het bestuur in Indië, door middel der wetgeving in Nederland, een volledig licht over vele punten noodzakelijk vereischt, en dat men omtrent deze punten in het duister ronddwaalt, hoezeer dat licht in vele, vroeger verschenen, geschriften helder genoeg doorstraalt. Die schatten van vroeger nasporingen en inspanningen, thans onder het stof begraven, op te delven, en voor de belanghebbenden, door mededeeling van diskussiën daarover gehouden, door afzonderlijke opstellen, door extrakten en dergelijken, open te leggen, vergezeld van de vruchten van eigene nasporing en ondervinding, — dit schijnt ons het ware doel van het streven des Genootschaps te wezen. En dat doel is zóó nuttig en zóó edel, dat wij het Genootschap niet genoeg kunnen aansporen, om zich noch door kleingeestige interpretatiën, noch door hatelijke aanrandingen te laten ontmoedigen. Het trede rustig voort op de baan waarop het de eerste stappen, voor dén onpartijdigen reeds met goede uitkomsten, heeft gezet.

Eene sterke aansporing om op dien weg voort te gaan, moet, dunkt ons, het Genootschap vinden in de omstandigheid, dat ook *zij*, door geschriften en mondelingsche mededeelingen in de wetgevende vergaderingen, *thans* over vele Indische aangelegenheden licht trachten te verspreiden, die *vroeger* al hetgeen Indië aanging, onder een digten sluijer verlangden verborgen te houden. Wij willen niet onderzoeken, welke daarvoor de drijfveren zijn; wij willen niet vragen, of 't ook alléén daarom geschiedt, dewijl men zich niet door ons en onze vrienden wil laten voorbij streven; wij willen zelfs niet veronderstellen, dat dit licht alleen ontstoken wordt aan den haat jegens onze inspanningen tot verspreiding van licht. Dat alles doet er niet toe; 't is genoeg, dat men ook van die zijde *thans* medewerkt om licht te ontsteken, en de warmte en helderheid, die dat licht verspreidt, zal van zegenrijke werking zijn, wanneer de onzuivere grondstof, waaraan het ontstoken is, reeds lang zal zijn verteerd en vergeten.

Ons bestek veroorlooft niet, in eene analyse te treden van de verschillende punten, in de Geschriften van het Indisch Genootschap behandeld. Wij kunnen ze slechts aanduiden, den belangstellenden overlatende, zich

ze aan te schaffen, tot het verkrijgen van betere kennis omtrent de gewigtigste belangen der koloniën.

Behalve levensschetsen van de heeren FALK, VAN ALPHEN, PIETERMAAT, PRAETORIUS, VALK en DE SALIS, vindt men, in de eerste aflevering, eene diskussie over art. 55 in verband met art. 56 van het *Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch-Indië*, namelijk: de bescherming der inlandsche bevolking op Java tegen willekeur, en den overgang van het kultuurstelsel door *dwang* in een stelsel van *vrijen arbeid*.

Reeds vroeger hebben wij doen uitkomen, hoe verkeerd het is eene gevoerde diskussie woordelijk mede te deelen, en daarbij de namen der sprekers slechts door de letters van het alfabet aan te wijzen. Tot ons leedwezen vinden wij dezen hybridischen vorm thans weder terug. Maar men vergunne ons dan op nieuw er op aan te dringen, dat men die namen bekend stelle. Is daartegen een niet te overkomen bezwaar; zijn er ook in dit Genootschap, die niet durven uitkomen voor 't geen hunne overtuiging is, dat men ons dan slechts een algemeen verslag der diskussie mededeele. Gelijk het thans geschiedt, wordt het medegedeelde eene soort van abrakadabra, die een lezer, *geen lid* van het Indisch Genootschap zijnde, bezwaarlijk geheel zal doorloopen, en nog minder zal begrijpen.

De tweede aflevering bevat de voortzetting der diskussie over de bovengenoemde artikelen 55 en 56 van het *Regeringsreglement*, die gesloten werd met de volgende klonklusie:

„Het Indisch Genootschap acht de bescherming der inlandsche bevolking „tegen willekeur, in art. 55 van het Regeringsreglement den Gouverneur-„Generaal ten pligt gemaakt, onbestaanbaar met de in art. 56 voorgeschre-„vene instandhouding van het op hoog gezag ingevoerde kultuurstelsel, „hetwelk uit zijnen aard over de personen en velden der bevolking wille-„keurig beschikken moet, zonder dat dit karakter wezenlijk veranderd „wordt door de bepalingen van art. 56, alinea 1—5."

Die konklusie is van groot belang voor de, ten opzigte van het kultuurstelsel daar te stellen, verordeningen, daar regeringsorganen het thans reeds willen doen voorkomen, als of de *zesde* alinea van art. 56, de gewigtigste van het geheele artikel, eigenlijk niets hoegenaamd te beduiden zou hebben. Indien de regering zelve ook van die meening zijn mogt, en onder *bescherming* tegen willekeur, gelijk een lid der vergadering deed opmerken, alleen verstaat, *bescherming tegen de willekeur van anderen*, maar geenszins „*bescherming tegen de willekeur der regering*", zij zal het zich misschien later, echter welligt *te laat*, berouwen.

De tweede aflevering, gelijk ook de derde en vierde, bevatten eene menigte levensschetsen van Indische ambtenaren en officieren, die tot eene later te bewerken geschiedenis van Nederlandsch Indië interessante bijdragen leveren kunnen; hoezeer men in die beschrijvingen meestal slechts chronologische bijzonderheden, maar zeldzaam een diepen blik vindt in den geest en het innerlijke leven van de mannen, waarvan de evensschetsen worden medegedeeld.

Het voornaamste, dat in de derde aflevering voorkomt van de, in de algemeene vergaderingen des Genootschaps gehoudene, diskussiën, loopt over de afschaffing der slavernij in West-Indië, hetwelk minder tot de specialiteit van dit Tijdschrift behoort, en waaromtrent wij alleen opmerken, dat een extrakt uit deze diskussie in duizend exemplaren, door middel van het *Nederlansch Genootschap tot afschaffing der slavernij*, is verspreid. De uitgevers van de werken van het Indisch Genootschap, de heeren JOH. NOMAN EN ZOON te Zalt-Bommel, hebben deze 1000 exemplaren *gratis* beschikbaar gesteld, waarvoor zij voorzeker hoogen lof verdienen van alle voorstanders der afschaffing van een' gruwel, die zoo zwaar op de eer van Nederland drukt en die een donkere schaduw werpt op de wezenlijk christelijke gevoelens van het Nederlandsche volk, waarop, *vooral in Nederland*, en niet het minst door de bedekte voorstanders der slavernij, telkens zoo hooge roem wordt gedragen.

In de vierde aflevering vinden wij de diskussie over de vraag:

„Kan het aanmoedigen van den partikulieren landbouw op Java, ook „door uitgifte van woeste gronden, een middel zijn, om spoediger het doel „te bereiken, dat de regering zich voorstelt, namelijk de eindelijke opheffing van het bestaande Gouvernements-kultuurstelsel?" Die diskussie, waarbij ook de vroegere bepalingen omtrent de uitgifte van woeste gronden op Java van 1829 zijn opgenomen, was allerbelangrijkst, en werd besloten met de volgende konklusie:

„Het Indisch Genootschap is van oordeel, dat het aanmoedigen van den „partikulieren landbouw op Java, ook door uitgifte van woeste gronden, „een krachtig middel is om spoediger het doel te bereiken, dat de wet „zich in de 6de alinea van art. 56 van het reglement op het beleid der „regering van Ned. Indië heeft voorgesteld: de eindelijke opheffing van het „bestaande kulkuurstelsel; mits bij de, volgens art. 62, alinea 3, vast te „stellen algemeene verordening, worde in acht genomen, dat aan elken Nederlander en inboorling van Ned. Indië, zonder onderscheid, die aan de „gestelde voorwaarden kan voldoen, de gelegenheid ter mededinging gegeven worde."

Er wordt in onzen tijd veel geschreven en geschreeuwd over parlementaire taal, gematigdheid, verbetering zonder schokken, en andere zoetsappige middelen, waarmede men eene regering, die krachteloos is, en een volk, dat langzamerhand weder indommelt, meent te behagen en tevreden te stellen. Indien wij aan het Indisch Genootschap een raad verschuldigd waren, wij zouden het tegen *al te groote matiging* waarschuwen. De geschriften, waarin alleen van *geijkte* gewigten en maten gebruik gemaakt is, zijn de gevaarlijkste van allen. Zij bevatten een vergif, dat de openlijke meening ziekelijk maakt, en doet verslappen; en dit gift merkt men evenmin door kleur als smaak op, als het door spoedige werking eene heilzame waarschuwing geeft. Die geschriften vleijen *vorsten* en *volken*, door bij den eenen regt op eigendom, bij den anderen dat van gelijkheid van regten te verdedigen, en elk konflikt te willen voorkomen. De vorsten maken zij

belust, de volkeren nalatig, en gedaan — wordt er niets; alles blijft staan; maar *stilstand — is achteruitgang!*

II.

De Staatkunde van Nederland in betrekking tot Japan, door den consul J. C. H. BLEIJ. Uit het Hoogduitsch, met voorberigt en inleiding, door H. J. LION. Deventer 1856.

Indien de heer LION zich bepaald had tot eene vertaling van de oorspronkelijke brochure, die te Oldenburg verscheen onder den titel van: „*Die Politik der Niederlande in ihren Beziehungen zu Japan, vom consul* J. C. H. BLEIJ", dan zou hij, naar zijne eigen verklaring in het voorberigt, eenen vrij overbodigen arbeid hebben verrigt. Immers die brochure bevatte hoofdzakelijk eenige officiële stukken, afkomstig van het Nederlandsche Gouvernement, en dus in Nederland reeds lang bekend. Maar de heer LION heeft in eene inleiding een kort overzigt gegeven van de betrekkingen, waarin de verschillende volken tot heden met Japan hebben gestaan. 't Is eene historische bijdrage, geschikt tot wegwijzer voor hen, die, zonder met de Japansche zaken bekend te zijn, eenigzins op de hoogte daarvan wenschen te komen, zonder genoodzaakt te zijn, eene menigte kostbare werken daarover na te lezen.

In de laatste dagen moet, dunkt ons, de zucht, om wat van Japan te hooren, niet weinig bij het groote publiek zijn opgewekt; al was het ook alleen door die zonderlinge geschiedenis van het stoomschip *de Soembing*, door de zending van twee adjudanten des Konings met het portret van Z. M., als een geschenk voor den Keizer van Japan, en door het, in de nieuwsbladen gepubliceerde, traktaat, onlangs tusschen de Nederlandsche en Japansche regering gesloten.

Het resultaat, dat de heer LION trekt uit alles wat in den laatsten tijd met het rijk van Japan is geschied, komt hierop neder: „De Nederlandsche regering heeft het aanknoopen van betrekkingen en het sluiten van traktaten met Japan door andere mogendheden zoo veel doenlijk ondersteund, en is daarbij, gelijk de pers onwederlegbaar heeft aangewezen, achterlijk gebleven in het behoorlijk behartigen der belangen van den Nederlandschen handel, ten einde deze in konkurrentie met Amerika en Engeland kome, en die konkurrentie kunne volhouden."

Wij gelooven, dat het de regering moeijelijk zal vallen, zich van deze beschuldiging te zuiveren. Als gij het traktaat, tusschen Nederland en Japan gesloten, vergelijkt met de overeenkomsten door Japan zoowel met Amerika als met Engeland aangegaan; als gij daarbij de gunstige positie in aanmerking neemt, waarin wij ons, door onze vestiging in dat rijk, bevonden; als gij u de raadgevingen herinnert, door GUTSLAFF en andere deskundigen gegeven, dan zult gij met ons van meening zijn, dat de heer LION krachtige wapenen bezit, om zijne stelling te verdedigen.

Varia.

De redaktie heeft den hieronder volgenden brief, met de laatst aangekomen mail, van Java ontvangen en haast zich, dien onder 't oog harer lezers te brengen.

Aan
de redaktie van het *Tijdschrift*
voor Nederlandsch Indië.

MIJNHEER DE REDAKTEUR!

Aangenaam zal het mij zijn, het volgende in Uw geacht Tijdschrift op te nemen.

Ik schreef in 1837 eene kleine brochure, ter instruktie van de officieren van mijn onderhebbend battaillon, daar er toen nog slechts zeer weinige waren, die aan eenigen oorlog in Indië hadden deel genomen.

Op het verzoek van eenigen stond ik hun toe daarvan afschriften te nemen. Daardoor kwam het stuk in veler handen, en sedert is het de leidraad geweest van genoegzaam alle onder-officieren der infanterie, bij hun examen tot tweede luitenant, voor zoo verre de velddienst betreft.

Toen in 1839 het verbod der Indische regering ter mijner kennis kwam, om iets over militaire aangelegenheden, zonder hare tusschenkomst, door de drukpers in het licht te geven, zond ik een afschrift dier brochure aan het militair departement, met de verzekering, dat *ik* die nimmer zoude laten drukken, daar ik mij niet berekend achtte om voor de drukpers te schrijven.

In 1851 werd ik voor die brochure beloond, daar Z. H. de Hertog VAN SAXEN WEIMAR, bevelhebber der Indischen legers, mij een vleijend schrijven toezond, waarbij mijne brochure genoemd werd „geschikt te zijn tot onderrigt der kadetten voor de Indische dienst aan de akademie te Breda."

Ik had kort te voren aan den algemeenen sekretaris van het Gouvernement, die mij namens ZEx. den Gouverneur-Generaal had afgevraagd, of ik bedenkingen had tegen het in het licht geven daarvan, ten antwoord gegeven, er geene andere te hebben, dan het welligt gebrekkige van taal en stijl, maar dat zij mijnentwege mogt worden gedrukt, zoo dit van eenig nut mogt worden gcoordeeld; ik zag nogthans daaraan tot dus verre geen gevolg geven.

Thans vind ik mijn opstel genoegzaam geheel en letterlijk opgenomen in Uw Tijdschrift van October 1855, waarin zij door iemand, zich „een „gewezen kolonne-kommandant" noemende, geplaatst is zonder mijne goed-

keuring of toestemming. Ik wil gelooven dat de inzender daarmede niet anders heeft bedoeld, dan het weinige daarin voorkomende nuttige, ter algemeene kennis te brengen; maar hij had dit toch niet, zonder mij daarin te kennen, behooren te doen. Nu eenmaal in druk verschenen zijnde, acht ik dan ook niet overbodig bekend te stellen, dat de meer bedoelde brochure door mij geschreven werd.

SOERAKARTA,
3 Januarij 1856.

H. J. BUSCHKENS.
Gepensionneerd Kolonel, waarnemend Resident.

De redaktie neemt de vrijheid, den heer BUSCHKENS te doen opmerken, dat het niet kan bevreemden, dat zijn verdienstelijk opstel in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* is verschenen. Immers hij zelf deelt mede, dat de officieren van zijn bataillon er afschriften van genomen hebben. Bij 't bestaan van zoo veel afschriften, is 't niet te verwonderen, dat een der bezitters daarvan zijn exemplaar aan de Redaktie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* heeft afgestaan. Meer en meer neemt de zucht tot openbaarheid toe; ook zij, die vooral belang stellen in het leger, beschouwen dat als het eenig middel, hoe traag ook werkende, tot verbetering en vooruitgang. Die zucht heeft ook het opstel van den heer BUSCHKENS het licht doen zien. De inzender verklaart ons, dat hij ook na dezen brief gelezen te hebben, verheugt, dat eindelijk zulk een belangrijk stuk in wijder kring nut zal kunnen doen, dan tot dus verre het geval was. Dat was zijn eenig doel, en met het *„een kolonne-kommandant"* te onderschrijven, heeft hij het niet van zijnen oorsprong vervreemd.

Ofschoon wij, ook na het lezen van het hieronder volgend artikel, zeer ingenomen blijven met het daarin beoordeelde opstel, hebben wij echter gemeend aan de onpartijdigheid verpligt te zijn, dit artikel van een bij ons hoog geachten inzender geene plaats te mogen weigeren. Wij zullen ons echter eene enkele aanmerking daarop veroorlooven.

„De tiende aflevering van uw Tijdschrift, October 1855, begint met *Eenige wenken voor kommandanten van mobiele kolonnes in Nederlandsch Indië.*

„Zonder daarvan eene bijzondere grief te maken, stip ik evenwel ter loops aan, dat het mij voorkomt, genoemde wenken beter zouden zijn geplaatst geweest in een meer militair Tijdschrift *).

„Intusschen zal zeker ieder met mij erkennen de prijzenswaardige drijfveer van den schrijver, die nog tracht nuttig te zijn, na reeds lang de dienst te hebben verlaten; immers ik mag dit laatste veronderstellen, de-

---

*) Misschien zou de schrijver gelijk hebben, indien er een afzonderlijk militair tijdschrift voor Nederlandsch Indië bestond. Maar ook dan nog zouden wij ons de bevoegdheid niet laten betwisten, om van onze hoogachting en sympathie voor het Indische leger te doen blijken, door stukken op te nemen, in 't belang van dat leger geschreven. Ons Tijdschrift is niet uitsluitend aan een enkel vak van wetenschap gewijd, maar staat open voor alle bijdragen, die strekken kunnen om de kennis van Nederlandsch Indië te bevorderen. DE REDAKTIE.

wijl hij op pag. 219, ten aanzien der sedert 6 jaren niet meer gebezigde randsels, zegt: „Het tijdstip zal wel eenmaal komen, waarin men den randsel in het garnizoen afschaft." Mijn doel is dan ook geenzins zijne wenken hard te vallen, zonder daarom te kunnen zeggen, dat ze niet voor veel kritiek vatbaar zijn.

Alleen heb ik mij voorgenomen den schrijver, en anderen die in de zaak belang stellen, onder het oog te brengen, dat hij den inlandschen soldaat niet kent *); want dat hij hem willens en wetens zou beleedigen mag ik niet veronderstellen. En toch zou dit den schijn hebben, bij voorbeeld:

1°. Op pag. 223, waar gezegd wordt, dat *de inlandsche soldaat moeijelijk eene gelegenheid kan laten voorbijgaan, om te stelen of te rooven*, als of het dieven en roovers van professie waren. Ook met de meeste voorzorg die men neemt, zal toch overal, waar de oorlogstoorts brandt, worden gestolen of geroofd; en dat dit onder de Javaansche soldaten meer plaats heeft, dan onder de Europeanen, is, omdat zij meer gehard zijn tegen vermoeijenissen en geenzins omdat zij niet aan de stem van *eer* en *pligt* zouden gehoor geven. Ware de Europesche soldaat niet zooveel meer onderhevig, bij zware vermoeijenissen, aan den ontzenuwenden invloed van een tropisch klimaat, hij zoude evenmin ontzien om te plunderen. Vordert bovendien de taktiek dat plunderen niet in sommige gevallen, wanneer het ten doel heeft 's vijands strijdkrachten te vernielen?

2°. Op pag. 228, waar men leest: „*En de Javaansche soldaat (enkelen uitgezonderd) ziet niet gaarne den vijand van nabij onder de oogen.*" Deze grievende uitdrukking zal zeker eene vergissing zijn, en schrijver zal hebben bedoeld: „*En de Javaansche soldaat (enkelen uitgezonderd) ziet moedig den vijand van zeer nabij onder de oogen*," vooral wanneer hij beleidvol wordt aangevoerd, en in zijne officieren moedige voorgangers vindt. Getuigen in de laatste jaren Sumatra, Bali, Palembang, Borneo en Banka; hunne zelfsverloochening, in de ellende dáár gedurende de krijgsverrigtingen geleden, was groot †)!

3°. Op pag. 233 en 234 wordt den Javaanschen soldaat het zedelijk gevoel van „waarde" (?) (waarschijnlijk wordt bedoeld „eigenwaarde") bijna geheel ontzegd, terwijl dit zou worden bevestigd door de wijze waarop hij in dienst komt. Schrijver schijnt dus niet bekend te zijn met de kabinets missive van den Gouverneur-Generaal dd. 9 April 1852 n°. 61 en besluit dd. 9 April 1852 n°. 15 en het daarbij gepubliceerde: *Kort overzigt van eenige personeele verordeningen omtrent het inlandsche gedeelte des Indischen legers.* Door den inlandschen soldaat overigens gelijk te stellen met pradjoerits, (de aan de regenten op Java toegevoegde inlandsche gewapende

---

*) Zou het oordeel van den geachten inzender niet eenigzins gewijzigd worden, nu hij den naam van den schrijver kent, die sedert 1816 in Indië dient? DE REDAKTIE.

†) Van ondervindingrijke officieren hebben wij menigmaal hetzelfde vernomen dat hier wordt beweerd. De voorwaarde, dat de inlandsche soldaat door Europesche officieren goed wordt aangevoerd en tusschen Europeanen geënquadreerd zij, is, volgens hen, echter een volstrekt vereischte. DE REDAKTIE.

politie-korpsen, waarop de regelen van tucht, voor het leger bestaande, niet van toepassing zijn, en die bij hunne geringe getal-sterkte en menigvuldige diensten, slechts tot in de eerste lessen der soldaten- en peletons-school geoefend kunnen worden) handelt schrijver wel eenigzins krenkend voor mij en mijne krijgskameraden, die jaren lang, met ijver en belangstelling, onledig waren met het afrigten van den inlandschen soldaat. Immers op rekening van den onwil of 't gebrek aan vatbaarheid van den inlandschen soldaat, zal toch wel niemand de hem ontbrekende geoefendheid (?) willen stellen.

Verder wordt van hem gezegd, dat hij *weinig moed bezit en geheel ontbloot is van eergevoel.*

Dat de Javaan op Java, waar hij tegen over zijne landgenooten is geplaatst, minder goed soldaat is dan buiten Java, is wel mogelijk. Ik houd het er evenwel voor, dat hij op Java, onder eene goede leiding en goeden aanvoerder, dat is: een aanvoerder, die zich de moeite heeft willen geven, met de taal, het karakter, de zeden en gewoonten van inlanders bekend te worden, dezelfde bewijzen van moed en trouw zal geven, als hij gedurende de laatste 25 jaren in alle oorlogen buiten Java heeft aan den dag gelegd. Is de geschiedenis niet daar, om te bewijzen, dat inlanders, met beleid aangevoerd, sublime soldaten zijn? Staan niet de namen van den inlandschen sergeant WIRODONSO en den fuselier SOSMITO met gulden letteren geboekstaafd? Sedert de laatste verloopen 15 jaren zijn ongeveer 500 inlandsche militairen gedekoreerd en eervol vermeld; pleit dit niet voor hunnen moed? Ook dient der vergetelheid te worden ontrukt, dat een *inlandsch* soldaat van het 1e bataillon, tijdens de 3e Balische expeditie, zijn kapitein het leven, met opoffering van het zijne, redde. Is dit niet verheven, niet edel!?

De inlandsche soldaat heeft, onder doelmatige leiding, steeds getoond te zijn dapper, goed gesubordoneerd, en gehecht aan zijne officieren, en heeft in sommige gevallen een ongekende abnégatie.

Militairen van dit gehalte zijn voorzeker wel met eergevoel begaafd, ofschoon schrijver het tegendeel tracht te bewijzen, in zijn verhaal betrekkelijk het veroveren van het laatste vaandel door een inlandsch soldaat in den Javaschen oorlog. Hij behield dit *en verborg het in zijne kleeding*, waarschijnlijk in navolging van vele Europeanen, dewijl ik niet weet waar anders alle de veroverde vaandels gedurende den Java-oorlog zijn gebleven; immers geene trofeën van die vaandels versieren 's lands vergaderzaal te Batavia.

Alvorens te eindigen, wil ik nog met een paar woorden gewag maken van dat eergevoel, 't geen ieder militair volstrekt moet bezitten, wil hij aanspraak maken op den naam van braaf soldaat.

Het zedelijk beginsel, dat wij militairen onder den naam van eergevoel verstaan, is een plant, waarvan de kiem in ieder welgevormd hart aanwezig is, doch waarvan de groei en ontwikkeling met kennis en zorg moet worden gekweekt en opgewekt.

Ten aanzien van den soldaat in het algemeen, en van den inlander meer

in het bijzonder, rust de pligt daartoe op den kapitein en zijne officieren. Dezen zijn, door hunnen meerderen omgang met de soldaten, daartoe het beste in de gelegenheid, en wanneer de superieur zich onvermoeid beijvert, om zijne minderen den eervollen weg, dien zij bewandelen moeten, steeds voor oogen te houden, lijdt het geen twijfel, of ook bij den inlandschen soldaat zal het eergevoel de drijfveer zijn van zijn handel en wandel.

En dat zulks als geen zeer moeijelijke taak moet worden beschouwd, zal schrijver der „Wenken" wel het eerste moeten erkennen; daar toch onder de Europeanen van een lang voorleden, die hij als toonbeelden van militair eergevoel citeert, niet weinigen waren, die het vaandel, waaraan zij bevorens trouw hadden gezworen, waren ontloopen, of hunnen weg herwaards uit de militaire strafinrigtingen in het vaderland genomen hadden.

Heeft men bij dezen een eergevoel, dat, zoo het ooit was ontkiemd, toch bepaald weer was verstikt en uitgedoofd, andermaal kunnen opwekken en levendig houden, welke schoone uitkomsten mag men dan niet aannemen, dat verkregen zijn (gelijk inderdaad het geval is) van pogingen, in die rigting op het kinderlijk gemoed van den inlander aangewend.

Waren dus de inlandsche soldaten van den schrijver der „Wenken" zoo laf en zoo *geheel ontbloot van eergevoel*, à qui la faute?

En hiermede eindig ik, den wensch voedende, dat deze regelen den „*gewezen kolonne kommandant*" een beter denkbeeld zullen doen verkrijgen van den inlandschen soldaat; want waarlijk hij verdient zoo veel miskenning niet.

Een Soldatenvriend.

Ieder, die met het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* bekend is, weet, dat het de ontwikkeling van partikuliere industrie in Indië beschouwt als het hoofdbeginsel, waarop een goed stelsel van bestuur aldaar moet gebouwd zijn, als het hoofddoel, dat de koloniale politiek zich voor oogen moet stellen. Daarom slaat het elke poging, welke in die rigting wordt beproefd, met de meeste belangstelling gade. Daarom zag het ook met uitstekend genoegen de oprigting eener *Maatschappij tot bevordering van mijnontginning in Nederlandsch Indië*, te Batavia.

Wij zijn in de gelegenheid gesteld, thans eenige berigten omtrent die maatschappij te doen kennen, door de mededeeling der volgende cirkulaire, van wege de direktie, den 15den December l.l. aan de deelhebbers gerigt.

Ofschoon bij de statuten is bepaald, dat er jaarlijks eene algemeene vergadering van deelhebbers moet plaats vinden, zoo heeft de direktie begrepen, dat, met het oog op art. 24, waarbij de in die vergadering te behandelen onderwerpen zijn voorgeschreven, het houden eener algemeene vergadering nu minder doeltreffend zoude wezen, aangezien de maatschappij ter naauwernood kan gezegd worden één jaar in volle werking te zijn geweest, en althans aan het eerste voorschrift van gezegd artikel, voor als nog, geen gevolg zou kunnen gegeven worden.

De direktie stelt zich derhalve voor het houden eener algemeene vergadering uit te stellen tot medio Maart e. k., wanneer de boeken onder ultimo December zullen zijn afgesloten, en

ook het verslag der werkzaamheden op Borneo over het eerste jaar der exploitatie aan heeren deelhebbers zal kunnen worden aangeboden.

Inmiddels strekt het der direktie tot genoegen, dat zij, in afwijking van het bepaalde bij het eerste lid van art. 7, tot heden geene behoefte heeft gehad, eene tweede storting van heeren deelhebbers te vragen, en is het meer dan waarschijnlijk, de nog disponibele fondsen in aanmerking genomen, dat zij de aanvrage tot eene tweede storting tot aan de eerste algemeene vergadering zal kunnen uitstellen.

Eindelijk wenscht de direktie de heeren deelhebbers ter kennis te brengen, dat de werkzaamheden op Borneo, in het begin dezes jaars aangevangen, zich in de eerste maanden hoofdzakelijk hebben moeten bepalen tot eene naauwkeurige en volledige kennisname van het terrein der koncessie en het vaststellen der grenslinie, omtrent welke laatste eenig verschil door den ingenieur der maatschappij was opgemerkt met de aan de koncessie gehechte kaart. In overeenstemming met den agent der maatschappij, is echter daaromtrent een gunstig voorstel van het plaatselijk bestuur aan het Gouvernement ingediend, waarop eerlang eene beschikking wordt te gemoet gezien.

Dat er vervolgens op verschillende punten der koncessie boringen zijn gedaan, die nog steeds worden voortgezet en die ten doel hebben, om, met volledige kennis van zaken, het meest geschikte punt tot opening eener mijn en tot daarstelling van het hoofd-etablissement uit te kiezen en vast te stellen.

Ten slotte vermeent de direktie uit de jongste berigten, loopende tot 19 November jl. te moeten afleiden, dat het zinken der eerste put binnen zeer korten tijd zal plaats hebben.

De berigten van en omtrent het personeel luiden bij voortduring gunstig en de direktie heeft alle reden van tevredenheid over den betoonden ijver en de volharding, bij zoodanige ondernemingen gevorderd. Ook in het aannemen van geschikt werkvolk schijnt de agent geene moeijelijkheid te ondervinden.

Wij verheugen ons uitermate in de aanvankelijk goede werking van deze schoone onderneming. Er is geen twijfel aan, of zij zal, bij medewerking van de zijde van 't bestuur en bij voortdurenden ijver en volharding der ondernemers, zeer gewenschte resultaten afwerpen. De bekende voortreffelijke hoedanigheden van den man, die aan 't hoofd der exploitatie geplaatst is, waarborgen de goede leiding en den geregelden loop van het werk. Wij hopen in staat te worden gesteld, weldra nadere berigten te kunnen mededeelen.

Men schrijft ons van Sumatra's Westkust het volgende omtrent de pandelingen aldaar, dat ons belangrijk genoeg voorkomt, onder de aandacht onzer lezers te brengen.

„In het begin van November ontvingen wij hier het September-nommer van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, waarin een artikeltje geplaatst was over hetgeen de Gouverneur-Generaal, bij zijn jongste verblijf alhier, op Sumatra's Westkust niet heeft gezien. Daarin komt onder anderen het volgende voor:

„En als men den heer DUYMAER VAN TWIST eens inzage had gegeven van het pandelingsregister (de officiële naam is, meen ik, *schuldenaars-register*) te Padang, en men had hem daaruit aangetoond, hoe eenige Europeanen en Chinezen meester van vele tientallen dezer schepselen zijn, die zij onmogelijk in zoo groote menigte voor huisselijk werk kunnen noodig hebben, waaruit duidelijk blijkt, dat de zware maar zeer goedkoope arbeid dier pandelingen slechts moet dienen, om de rijkdommen hunner meesters te vermeerderen; — zoo men hem dit had aangetoond, zou hij dan niet dadelijk maatregelen hebben genomen, om dien schandelijken toestand te doen ophouden?"

„In 't midden van dezelfde maand, waarin dit September-nommer hier aankwam, werd een besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust bekend gemaakt, waarin de pandelingen voor *vrije lieden* worden verklaard. 't Is zeker zonderling, dat dit juist nu geschiedde; maar nog vreemder is het, dat het besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust een uitvloeisel is van een gouvernements-besluit, dat reeds van *September* 1854 dagteekent. Ten minste het afschrift, 't welk ik van dat besluit heb gezien, begint met de woorden: „Gelet op het gouvernements-besluit d.d. 11 „September 1854 no. 10, waarin enz."

„Het besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust verwijst voorts naar de bepalingen omtrent het aannemen van huurlingen voor ondernemingen van landbouw en nijverheid, te vinden in de art. 26 tot 31 van de bepalingen, vastgesteld bij het *Staatsblad* van 1825 no. 44. Uit deze vereeniging is al dadelijk af te leiden, dat men weder op de oude Oost-Indische wijze is te werk gegaan. Men verklaart de pandelingen voor *vrije lieden*, maar men wil ze nu beschouwen als *huurlingen*, hoewel men zeer goed weet, dat de pandelingen zich niet uit vrijen wil en onder bepaalde voorwaarden aan hunne meesters hebben verhuurd. Dit is zoo waar, dat men zelfs officiëel heeft bevolen, dat de in 1847 geregistreerde pandelingen vóór ultimo December 1855 ontslagen moeten zijn, ten zij die lieden zich vrijwillig op nieuw wilden verbinden."

Wij vernemen van Decima eenige bijzonderheden, die bewijzen, dat de meer liberale vergunningen, door het Japansche Gouvernement aan de Nederlanders aldaar verleend, eigenlijk nog niet veel te beteekenen hebben. Wel zijn, sedert 1 December l.l., de poorten van Nangasaki geopend, maar daarvan hadden, bij 't vertrek van het laatste schip, nog slechts gebruik gemaakt de gewezen pachter van den kambang-handel, die nu door 't Gouvernement, tegen eene zeer ruime schadeloosstelling, is uitgekocht, en het opperhoofd, de heer DONKER CURTIUS. Maar naauwelijks waren zij de poorten der stad binnengetreden, of zij werden gevolgd door eene groote menigte straatjongens, en zij konden niets in de stad koopen, omdat de Japanners zich hielden als of zij hen niet verstonden. Men veronderstelde, dat dit op last van het Japansche Gouvernement geschiedde, ten einde de Hollanders aldus, op eene indirekte wijze, te verpligten, om de tusschenkomst der zoogenaamde „kompredoor's", of handlangers van het bestuur, bij hunne wandelingen door de stad, in te roepen.

Voorts zou de rekening van het Nederlandsche Gouvernement op Decima binnen kort te voren staan met ruim 1 millioen gulden, zonder dat men weet, op welke wijze dit bedrag naar Java kan worden geremitteerd, daar de Japanners wel goederen willen eischen, maar op verre na niet genoeg daarvoor willen teruggeven. Op die wijze is het Gouvernement geheel in de magt der Japansche regering.

De Molukssche eilanden.

XII.

Noodzakelijkheid eener verandering in het bestuur.

Indien, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, bevolking en kultuur de waarde en het vermogen van een land kenmerken, kunnen deze twee voorname bronnen van welvaart, door elk verlicht bestuur, dan ook niet te zorgvuldig worden gade geslagen en aangekweekt. Dan moet de eerste het voorwerp van bescherming, de andere dat van aanmoediging zijn.

De handel alleen, voornamelijk dan, wanneer die door middel van een monopolie gedreven wordt, is slechts een bedrieglijk kenmerk, omdat de welvaart, uit dat monopolie voorspruitende, niet natuurlijk maar gedwongen is, en niet langer kan stand houden dan den tijd, waarin deze dwang aanwezig blijft, en omdat de vrije handel zelf afhankelijk is van omstandigheden, die maar zelden kunnen worden voorzien en dus niet kunnen worden voorgekomen.

Met betrekking tot Nederland zelf zouden wij mogen vragen, of zijne ontzaggelijke koopvaardijvloten, die in alle zeeën van de wereld zich vertoonden, kenmerken geweest zijn van eene blijvende welvaart? Elke druk op zijnen handel gelegd, elke slag daaraan toegebragt, was des te nadeeliger in de gevolgen, naarmate de oorzaken bleven bestaan, ofschoon voor een tijd de uitwerkselen konden worden afgewend. En zijn deze oorzaken niet de veranderde betrekkingen van handel, die voornamelijk in de laatste honderd jaren zich zoo duidelijk hebben doen opmerken? Zeker hebben deze veranderde betrekkingen in die zelfde laatste honderd jaren tegen Nederland gewerkt, gelijk weleer de ontdekking van VASCO DE GAMA tegen Venetie.

Deze beschouwing, te belangrijk om voorbij gezien te worden, zullen wij nader trachten te ontwikkelen. Bemoedigend intusschen is het voor ons, in het verschiet voor den staat der Nederlanden hulpbronnen te zien, welke den staat van Venetie ontbraken. Deze bezat in Indië geene onderhoorige landen; zij had daar noch bevolking, noch kultuur.

En hoewel wij nu op den voorgrond gesteld hebben, dat de handel alleen een bedriegelijk kenmerk van voortdurende en blijvende welvaart is, zoo zijn wij echter wel verre van te willen beweren, dat niet de handel het beste en zekerste middel zoude zijn, om welvaart aan te brengen in

elk land, hetwelk door bevolking en kultuur of door industrie zich eenen overvloed weet te verschaffen.

Maar, bij deze waarheid voegt zich noch eene andere, niet minder gewigtige, dat namelijk deze handel van zelf en zonder dwang zich vestigt in het land, dat voor handelsbetrekkingen openstaat, in het land dat bevolking, kultuur en industrie heeft, in het land eindelijk waar de bevolking bescherming en de kultuur en industrie aanmoediging vinden. Of onder het stelsel van bestuur, door de voormalige Oost-Indische maatschappij aangenomen en gevolgd, deze bescherming en deze aanmoediging is kunnen verleend worden, is eene vraag, die niet voor de eerste maal geopperd wordt, maar die onder de aandacht gevallen is van de kundigste mannen, op welke Nederland roemen mag, om niet te gewagen van het oordeel, hetwelk vreemden daarover geveld hebben.

Deze gewigtige vraag is overigens in de laatste jaren meer opzettelijk onderzocht, en het verlicht oordeel van Kommissarissen-Generaal heeft daarover voor geheel Nederlandsch Indië uitspraak gedaan.

De daadzaken die zijn bijgebragt, om tot grond van dit onderzoek te dienen, spreken nogthans nergens zoo sterk als in de Molukkos; en inderdaad, de zware hand van monopolie en willekeur heeft in geen land, aan de Nederlanders onderworpen, zoo hard op de bevolking gedrukt, als op de ongelukkige bewoners der Moluksche eilanden.

Wij hebben getracht uit een te zetten de eerste vestiging der Nederlanden op deze eilanden, hun gedrag ten aanzien der vorsten en volken, de middelen die gebezigd zijn tot de extirpatie, en eindelijk in eene openlegging van den tegenwoordigen staat der Molukkos en van de voornaamste takken van bestuur en administratie, gezocht kenbaar te maken de middelijk een onmiddelijke uitkomsten, die van deze gebeurtenissen het gevolg zijn geweest.

Deze uitkomsten in een enkeld tafereel te zamen voegende, zien wij, niet dan met het innigste leedwezen, uitgestrekte landen onbevolkt en onbebouwd. De kultuur, zelfs op de plaatsen waar die is behouden, in eenen staat van verachtering. De partikuliere vaart en handel insgelijks vervallen, en naauwelijks meer noemenswaardig. De bevolking op de plaatsen, waar die nog gevonden wordt, vervallen tot de diepste armoede. Inzonderheid te Banda, de perkeniers in eenen schier reddeloozen staat. Ternate, en de uitgestrekte landen daaronder behoorende, een blijvende lastpost voor het Gouvernement. Het eene gedeelte der bevolking levende van roof van het andere. Een volslagen gebrek aan eene doelmatige regtsoefening. De civiele en militaire gebouwen in eenen staat van verval, en eindelijk de inkomsten van het Gouvernement naauwelijks toereikende, om de lasten te bestrijden, en daarenboven steunende op altijd wisselvallige winsten van den handel, die in zich zelve onzeker zijn.

Dit tafereel, misschien wat sterk gekleurd, doch welks omtrekken niet dan waarheid bevatten die onder een zachter penseel toch allerwege zou uitkomen, geeft aanleiding tot eene reeds geopperde bedenking: of,

onder deze omstandigheden, de aanhouding van de Moluksche bezittingen voor de Nederlandsche kroon wel langer van eenige aangelegenheid is, en of, bij de besparing van schatten, hare magt in Indië niet beter zoude kunnen gevestigd blijven door haar te koncentreren op het eiland Java, als het belangrijkste der eilanden, aan haar gebied onderworpen.

De Nederlander, die trotsch is op de mogendheid door zijne voorouders in Indië gevestigd, nagaande met hoe veel bloed en met hoe vele opofferingen deze vestiging is verkregen, en met hoe veel moed en standvastigheid zij is staande gehouden, kan zonder vernedering niet aan de noodzakelijkheid denken, om een gedeelte van dit bezit, vrijwillig en uit een gevoel van zwakheid, op te geven.

Dit gevoel zoude nog heden ten dage geene opoffering te groot achten, om het eenmaal verkregene te behouden. Maar dit ter zijde stellende, om aan eene andere korte overweging plaats te geven, zoo doet, hoe inkompetent wij ook zijn mogen om de zaak uit een staatkundig oogpunt te beschouwen, echter in de eerste plaats zich aan ons de opmerking voor, of het ongeschonden bewaren der Oost-Indische bezittingen niet van invloed zal zijn op het staatkundig bestaan van Nederland zelf in Europa.

De magt der Engelschen, in Europa reeds overwegende, verheft zich voornamelijk op hunne bezittingen in Bengalen en in andere gedeelten van Indië. Nederland is tot op dit oogenblik de eenige Europesche mogendheid, welke in dat gedeelte der wereld de magt der Engelschen, zoo al niet in bedwang, althans eenigermate in evenwigt kan houden, en het belang der overige Europesche mogendheden vordert klaarblijkelijk, om dit evenwigt te bevestigen en waar dat mogelijk is nog te vermeerderen. Bij eene vrijwillige ontruiming echter door de Nederlanders van een zoo aanzienlijk gedeelte van hunne Oost-Indische bezittingen, als de Moluksche eilanden uitmaken, zoude een gedeelte van dat belang verloren gaan, hetwelk de Europesche mogendheden, buiten Engeland, thans nog hebben, om het staatkundig bestaan van Nederland te onderschragen, en alzoo, met Nederland, tegen de overwegende magt der Engelschen zich zelven te beveiligen.

Zoo als thans de verdeeling der Oost Indiën is, kan men ze splitsen in het ooster- en wester-gedeelte. Het eerste is aan de magt der Nederlanders, het andere aan die der Engelschen onderworpen. Een vrijwillig verlaten van de Molukkos zoude, meer dan waarschijnlijk, ten gevolge hebben, dat deze plaatsen alleen voor de Engelschen zouden worden ingeruimd, en het bezit daarvan zoude voor dezen de grootste opoffering waardig zijn, omdat hierdoor alle evenwigt van gezag over de Indische bevolking, hetwelk er thans nog bestaat, ten hunnen voordeele zoude verbroken worden.

De vorsten en volken in de Molukkos, sedert drie eeuwen aan eenen staat van onafhankelijkheid ontwend en integendeel gewoon onder eene Europesche magt te staan, zouden de eersten zijn om zich nieuwe meesters te kiezen, en alzoo elke poging der Engelschen, om zich in de Molukkos te vestigen, gemakkelijk maken.

Zoo daarenboven de opmerking waar is, dat de voornaamste steun van

landsche opgerigt, heeft het eerst deze noodzakelijkheid gevoeld, en zoo de uitkomst van het voorbeeld, hetwelk zij gegeven heeft, al niet voor beslissend mag gehouden worden, zoo mag zij nogthans ten bewijze strekken van de juistheid der aanmerkingen, die gebezigd zijn om den vorigen vorm van haar bestaan af te keuren.

Maar is het noodig elders voorbeelden en bewijzen te zoeken dan op het eiland Java zelf, waarvan de inkomsten, in het kortstondig tijdperk dat een ander stelsel van bestuur aldaar is beproefd geworden, gestegen zijn tot eene hoogte, die de sterkst gespannen verwachting verre heeft overtroffen, terwijl te gelijker tijd dit tijdperk zich door eene steeds toenemende individuele welvaart kenmerkt.

Maar toegevende, dat de verpligtingen van den vorst ten aanzien van zijne onderdanen konden worden overeengebragt met de inzigten van den koopman, en dat derhalve, in dat opzigt, alle bedenkingen wegvielen, die tegen een stelsel van monopolie in het algemeen zijn aangevoerd, zouden er alsdan nog, in de aanmerkelijk veranderde betrekkingen van den handel, geene redenen bestaan, om aan dien handel eene andere wijziging te geven en daarin den stroom der tijden te volgen welke eenen anderen loop genomen heeft?

Met de magt om de Spanjaarden en Portugezen in bedwang te houden viel het den Nederlanders, bij hunne eerste komst in Indië, gemakkelijk, om zich alleen meesters te maken van den ganschen Oost-Indischen handel, en bij gevolg, om dien onder zulke bepalingen te brengen, als hun onmiddelijk voordeel raadzaam deed maken.

De eerste ondernemingen der Engelschen geschiedden, hoezeer later, in navolging van die der Nederlanders, met een dadelijk inzigt van handel. Maar dit voetspoor drukkende zijn de eerst genoemden eindelijk, van gevaarlijke, magtige mededingers geworden, en dwingen thans genoegzaam den loop van den handel, gelijk de Nederlanders deden bij hunne eerste komst in Indië.

Echter ook, afgescheiden van deze omstandigheid, heeft sedert dat, na den val der Spanjaarden en Portugezen, de Nederlanders en Engelschen voor de twee voornaamste zeemogendheden gehouden zijn geworden, de scheepvaart eene geheel andere wending genomen.

Met eenen langzamen doch zekeren tred, heeft deze zich algemeene ontwikkeld, en de vaart van bijna alle de Europesche mogendheden, welke eerst sedert ruim veertig jaren bestaat, zoude alleen genoeg zijn, om het evenwigt voor verbroken te houden, hetwelk vroeger ten aanzien van de scheepvaart in Europa en in Indië bestond.

Onder deze veranderde omstandigheden, zijn de Nederlanders niet langer de vrachtschippers voor de behoefte van schier de geheele wereld. In Holland is niet langer de eenige stapelplaats van alle Europesche en Indische produkten, die voorheen als twee der voornaamste zuillen van Hollands rijkdom beschouwd werden *).

*) *Hollands Rijkdom*, 1ste Deel.

De aanmerking mag dan ook voor juist gehouden worden, die sedert lang reeds is gemaakt," dat de tijden niet meer zijn, waarin men uitsluitende „voorregten als wettige possessien kan beschouwen of dwingen, dat andere „natien ze als zoodanig aanzien en eerbiedigen, en dat alle volken van „Europa de voordeelen van handel en zeevaart te wel kennen, dan dat „men nog zoude kunnen hopen, bij ontsluiting geheele takken voor zich „te houden, of geheele zeeën voor anderen te sluiten" *).

En inderdaad, nu elke natie hare eigen vrachtvaart heeft, nu de mededinging zoo groot en algemeen is, schijnt het langer onuitvoerlijk om de markten te dwingen anders dan door overvloed van eigene stapelgoederen, en door den beterkoopen prijs, waarvoor de koopmanschappen kunnen gelaten worden.

Eigenaardig ontstaat hier de bedenking, of dit geval wel bestaan kan ten aanzien der specerijen, daar de stelling niet geheel ongegrond kan schijnen, dat hij, die meester is van de Molukkos, ook meester zal zijn van dit aangelegen artikel van handel.

Men stelle echter hier tegen over de pogingen, die door de Engelschen, gedurende den tijd dat zij in het bezit der Molukkos zijn geweest, zijn aangewend, om de specerij-boomen in hunne bezittingen in 't westen van Indië overtebrengen. Het is twijfelachtig, of zij ten aanzien van den kruidnagelboom, die van eenen vreemden grond afkeerig schijnt, daarin geslaagd zijn, maar de aanplant van de noten-muskaat, onder anderen te Benkoelen op het eiland Sumatra, geeft meer dan eene reden om te veronderstellen, dat dit artikel van handel, en bij gevolg ook dat der foelie, niet langer, bij uitsluiting alleen, in handen van de bezitters der Molukkos is.

De smokelhandel wijders, die, naar ons inzien, in de Molukkos nimmer geheel zal worden tegengegaan, uithoofde van de menigte punten, waarvan de Nederlanders geen dadelijk bezit hebben, zal steeds een gedeelte van deze voortbrengselen in handen van vreemden stellen, waardoor de prijs altijd zal worden gedrukt. Men herinnere zich hierbij, dat het etablissement der Engelschen te Balambangan, een eiland gelegen aan de noordzijde van Borneo, met geen ander oogmerk was opgerigt, dan om dezen smokkelhandel te bevorderen. Men bedenke daarenboven, dat sedert meer dan vijftig jaren de extirpatie meer in naam dan in der daad heeft bestaan, waardoor het meer dan waarschijnlijk is, dat de specerij-boomen op vele plaatsen wederom zijn te voorschijn gekomen, zoo als de distrikten van Maba, Wedda en Patani daarvan een bewijs opleveren. En men bedenke eindelijk, dat de visscherij der Engelschen in de Molukksche zeeën, en wel bepaaldelijk van Timor tot Gilolo, jaarlijks niet minder dan zestig schepen bezig houdt †), en dat deze visscherij alle gemak tot het drijven van den smokkelhandel tevens aanbiedt.

Maar boven dit alles, mag men niet uit het oog verliezen, dat in Indië

*) *Memorie van een ongenoemde met derzelver wederlegging, onder de uitgegeven stukken van* D. VAN HOGENDORP, p. 435, 540.

†) VAN DEN BOSCH l. l. 2de deel p. 125 en 126.

zelf de kommerciële relatiën eene aanzienlijke verandering hebben ondergaan, sedert dat de Engelsche magt zich in Bengalen, en in het algemeen op de vaste kust van Indië, heeft uitgebreid. Zonder te spreken van het verlies der kaneel van Ceijlon, zijn de amfioen en de lijnwaden artikelen van handel, die, bijna bij uitsluiting, in de handen der Engelschen gebleven zijn, welke zij met voordeel tegen de specerijen der Molukkos weten over te stellen, en misschien tegen een groot gedeelte der voortbrengselen van de andere Nederlandsche bezittingen in Indië, zoo dat deze takken van handel gehouden mogen worden, een groot gedeelte der handelswinsten weg te slepen, welke zelfs het eiland Java oplevert.

En welk middel is er, om dit nadeel voor te komen? Naar ons oordeel geen ander, dan om door eene meerderheid van koffij, suiker, specerijen, indigo, katoen en andere artikelen, voor de aankweeking van welke de Nederlandsche Oost-Indische grond zoo vatbaar is, zich in de gelegenheid te stellen, om deze koopmanschappen, in stede van geld, den Engelschen in betaling aan te bieden.

Wij gaan eene bedenking van gewigt, namelijk of de vermeerdering van het produkt, door het noodzakelijk vallen der prijzen, niet even schadelijk zoude zijn, opzettelijk hier voorbij, om ze op eene, naar ons oordeel meer geschikte, plaats weder op te nemen. Intusschen vermeenen wij, dat ons betoog tot het besluit leiden mag, dat, in den tegenwoordigen staat van den handel, de meerderheid van koopwaren alles ten voordeele beslist, en dat dit voordeel vermeerdert, naar mate die koopwaren meer of min de voortbrengselen zijn van eigen teelt of fabriek.

Wij meenen te gelijk aangeduid te hebben, dat de kring van dien handel tegenwoordig te wijd is uitgestrekt, om binnen de palen van uitsluitende voorregten te kunnen beperkt worden, en dat bijgevolg, bij het bezit van eene ruime mate van koopwaren, een vrije handel en scheepvaart alleen kunnen dienstig zijn, om ze naar alle plaatsen waar daaraan behoefte is heen te voeren en alzoo het debiet te vermenigvuldigen.

Uit dit oogpunt de Molukkos beschouwende, en daarbij in aanmerking nemende, dat zoo wel de grond als de bevolking ruime middelen aanbieden, om in eene vermeerdering van voortbrengselen van beiden partij te trekken, en dat daarentegen de voortduring van een stelsel van monopolie alleen kan leiden tot een verder verval van deze aangelegene bezittingen, zoo schijnt het ons toe, dat een stelsel van bestuur, gegrond op de vrijheid van kultuur en van handel, ook voor de Molukkos het eenige geschikte is, om ze in het vervolg van waarde voor het moederland te doen blijven.

XIV.

Zwarigheden die tegen de dadelijke invoering in de Molukkos van zoodanig stelsel zich voordoen.

Hoezeer echter onze overtuiging ons daartoe leidt, dat eene verandering in het bestuur der Molukkos volstrekt noodzakelijk is, en dat die veran-

dering, om de gewenschte gevolgen voort te brengen, ten oogmerk moet hebben, om de vrijheid van kultuur en handel ook daar te vestigen, zoo doen zich nogthans bij ons verscheidene zwarigheden voor, welke de *onmiddelijke* invoering van zoodanig eene verandering voor eerst nog onraadzaam doen worden.

Om een stelsel van bestuur geregeld te doen werken en eenen vasten gang te laten gaan, is het bovenal noodzakelijk, dat het ingerigt worde naar de zeden en gewoonten van het volk, waarop het moet worden toegepast, dan wel, waar die noodzakelijke overeenkomst niet dadelijk kan gevonden worden, dat diezelfde zeden en gewoonten langzamerhand worden gebogen naar de wijzigingen van het stelsel hetwelk men wenscht in te voeren.

Wij hebben elders reeds opgemerkt, dat in de Molukkos twee onderling zeer verschillende regeringsvormen worden aangetroffen, in welke eene overheersching van drie eeuwen door de Europeanen slechts weinige verandering heeft te weeg gebragt.

Wanneer men op de kaart der Molukkos eene lijn trekt, beginnende met de meridiaan van de oostkust van het eiland Celebes, op de hoogte van omtrent twee en een halve graden zuider breedte, tot dat men raakt aan de westkust van Nieuw Guinea, zal men nagenoeg de scheiding vinden van de landen in welke deze verschillende regeringsvormen worden aangetroffen.

Beneden of bezuiden die lijn, vindt men geplaatst het groote eiland Ceram, Boeroe, Ambon, Banda en verder de zoogenaamde Zuid-Ooster en Zuid-Wester eilanden.

Boven of benoorden die lijn, het groote eiland Almaheira of Gilolo, Ternate, Tidore, Batsjan, de Xoelasche eilanden en meer noordwaarts Menado op de kust van Celebes, en wijders de Sangirsche eilanden.

Wij moeten, om eenen noodzakelijken zamenhang te houden in deze verdeeling, kortelijk herhalen hetgeen wij reeds van den regeringsvorm en de bevolking dezer landen in het algemeen gezegd hebben.

Met betrekking tot de eerstgemelde landen, of die welke bezuiden de door ons aangewezen lijn gelegen zijn, vindt men, in de binnenlanden van Ceram en van Boeroe, eene oorspronkelijke bevolking, welke onder de benaming van Alfoeren bekend is. De stranden dezer twee eilanden, zoowel als de andere plaatsen, gelijk Amboina, Banda en de Zuid-Ooster en Zuid-Wester eilanden voor zoo verre die niet ontvolkt zijn, hebben andere bewoners, herkomstig uit volkplantingen die, in vroege jaren, uit onderscheiden gedeelten van Indië, en misschien ook wel uit China, zich aldaar hebben nedergezet.

De gemeenschap met de Alfoeren is voor Europeanen moeijelijk te verkrijgen, en alleen daar te stellen door middel van de strandbewoners, van wie zij in een zeker opzigt afhankelijk zijn.

Onder deze strandvolkeren, waaronder wij ook de bewoners van Amboina, Haroeko, Saparoea en de andere kleine eilanden begrijpen, is de regeringsvorm naar het republikeinsche overhellende. Deze volkeren zijn verdeeld in eene menigte kleine, van elkanderen onafhankelijke, staatjes,

hebbende elk een radja, pati of orang-kaja aan het hoofd. Belastingen, van welken aard ook, zijn onder hen naauwelijks bij name bekend.

De Alfoeren op Ceram en op Boeroe kunnen gehouden worden, het grootste getal der inwoners uit te maken. Hunne godsdienst is de Heidensche, welke door overleveringen wordt voortgeplant, en zich grondt op het domste bijgeloof. Voor het overige zijn zij ijverig en in vergelijking met de andere Moluksche volkeren sterk en moedig.

Onder de strandvolkeren wordt gedeeltelijk de Christen- en gedeeltelijk de Mohamedaansche godsdienst beleden; met uitzondering echter van Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessa-Laut, maken de Christenen het kleinste getal uit.

Op de landen, welke in de tweede afdeeling, of benoorden de door ons aangewezen lijn, gevonden worden, is de regeringsvorm meer eenhoofdig. Die landen zijn verdeeld in distrikten en dorpen, welke ieder hunne hoofden hebben, doch welke hoofden van de Moluksche vorsten, of van de stadhouders over hen gesteld, zich afhankelijk rekenen. Zij brengen, hoe gering dit ook zijn moge, eene belasting of schatting aan den vorst op.

Op het eiland Gilolo worden, even als op Ceram en op Boeroe, Alfoeren gevonden, welke de Heidensche godsdienst aankleven. De Christenen zijn hier minder verspreid, en bewonen meest Menado en de Sangirsche eilanden, en op de kusten van Gilolo volgen de inwoners de Mohamedaansche godsdienst.

De Alfoeren op Gilolo zijn, even als op Ceram en op Boeroe, afhankelijk van de strandbewoners. De vestiging van de Mohamedaansche godsdienst schijnt op dit eiland dezelfde afscheiding tusschen de bevolking te weeg gebragt te hebben, welke op Ceram en Boeroe het gevolg is geweest van de vreemde volkplantingen, die in vroegere dagen op de stranden dezer eilanden zich hebben nedergezet.

In het besluit nu, 't welk wij getrokken hebben, dat een stelsel van regering, gegrond op vrijheid van kultuur en handel, ook voor de Molukkos het eenige geschikte scheen te zijn, geloven wij dat aan eene dadelijke invoering daarvan niet kan gedacht worden, dan in verband beschouwd met het geheel der Moluksche eilanden en inzonderheid met de eilanden Ceram, Boeroe en Gilolo, de magtigste in bevolking, uitgestrektheid en vruchtbaarheid, mitsgaders in verband met den toestand der bevolking en met het inlandsch bestuur, waaronder tegenwoordig deze bevolking staat.

Vooraf moet dus ook beslist worden, of inzonderheid de opgemelde drie voorname eilanden, onder de werking van zoodanig stelsel al of niet zullen worden begrepen.

't Zij dit stelsel algemeen 't zij het partiëel wordt ingevoerd, in alle geval moet gelijktijdig gedacht worden, om het voordeel, hetwelk het Gouvernement thans uit het monopolie in specerijen trekt, te vervangen door andere inkomsten, in grondlasten, regten op den in- en uitvoer, en andere regelmatige belastingen, gelijk op Java de betaling van landrenten de kontingenten en geforceerde leverantie vervangen heeft.

Een eerste gevolg van de invoering van zoodanig stelsel, hetzij algemeen hetzij partiëel, zou de stijging zijn van den prijs der specerijen, welke thans, ten gevolge van de verpligte leverantie, op de plaats waar zij groeijen bijna geene waarde hebben; en deze stijging van prijs zoude zeker tot meer dan eene aanmoediging verstrekken, voor de bewoners der bedoelde en der overige Moluksche eilanden, om deze kultuur te herstellen en met vlijt weder bij de hand te nemen.

Een ander onafscheidelijk gevolg van de invoering van dat stelsel zoude zijn, de vrije toegang tot de Molukkos, welke voor de schepen van alle plaatsen en volken zoude moeten geopend worden. En ofschoon, gelijk thans, hunne aankomst tot slechts enkelde weinige en bepaalde bijzondere havens zoude kunnen worden beperkt, zoo zoude nogthans de vermeerderde scheepvaart aan de eene en de gewildheid van het produkt aan de andere zijde, eene, aan de onmogelijkheid grenzende, moeijelijkheid te weeg brengen, om, met de middelen die thans aanwezig zijn, deze beperking te verzekeren; gelijk steeds, hoezeer onder omstandigheden, die geene aanmoediging voor de kultuur der specerijen inhielden noch de scheepvaart vrij stelden, de smokkelhandel nimmer geheel is kunnen tegengegaan worden, zelfs toen de straf des doods en de konfiskatie van schip en lading als een laatste hulpmiddel daartegen is bedreigd geworden. Men neme overigens in aanmerking de menigte van havens en ankerplaatsen, die zoo vele en zoo ver verspreide eilanden allerwege aanbieden.

Het zoude dan ook eene gebiedende noodzakelijkheid worden, om de belastingen, die het gemis van het voordeel van den alleenhandel moeten vergoeden, zoo veel mogelijk te heffen of althans te kontroleren op de plaats zelf waar het aan belasting onderhevige produkt valt.

Gesteld derhalven, dat de bedoelde eilanden onder de werking van het voorgenomen stelsel worden begrepen, dan moet van die landen vooraf bezit worden genomen, niet slechts in naam gelijk thans, maar met de daad; dan moet aan de inwoners bescherming verleend, en voor de belasting die zij opbrengen de vrije en onbelemmerde beschikking over de vruchten van hun vlijt en nijverheid gelaten en verzekerd worden.

De zwarigheden, die zich aan ons voordoen, om deze dadelijke possessie te nemen door middel van eene militaire magt, en de moeijelijkheden die wij voorzien, dat er alsdan nog zouden bestaan, om op eene doelmatige wijze met de inlandsche bevolking in aanraking te komen, zoodanig dat zij regelmatig belastingschuldig zoude kunnen worden gemaakt, — dit alles zullen wij hieronder nader beschouwen.

Maar om des te beter onze gronden te ontwikkelen, keeren wij eerst het geval om, de veronderstelling aannemende, dat de gemelde drie voorname eilanden buiten de werking van het stelsel zullen zijn, en het bij gevolg alleen zal worden toegepast op die plaatsen, van welke de Nederlandsche kroon thans nog dadelijk in het bezit is.

Ternate, geene sprecerijen meer gevende of andere produkten voor de Europesche markt geschikt, zoude daardoor, ofschoon in bezit gehouden

wordende, van zelf onder de uitsluiting vallen, en de werking van het stelsel derhalve zich bepalen tot de eilanden Amboina, Saparoea, Haroeko en Noessa-Laut, mitsgaders tot de drie bewoonde Bandasche eilanden. Een oogwerp op de kaart der Molukkos zal doen zien, dat al deze eilanden slechts door stipjes worden aangeduid, in vergelijking met de uitgestrektheid van de overige in dezen Archipel gelegen, en inzonderheid met de drie door ons genoemde eilanden.

Maar zonder te letten op deze betrekkelijke kleinheid, zouden, in het geval hetwelk wij thans aannemen, de maatregelen van extirpatie ook de eenige zijn, welke, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, tegen de overige eilanden, niet onder het stelsel van vrijen handel en kultuur begrepen, kunnen worden gebezigd, om het stelsel te handhaven. Immers doet men dit niet, dan zouden de bewoners der eilanden, waar dit stelsel werken zoude, aanmerkelijk worden benadeeld. Deze toch met belastingen bezwaard, waaraan de bewoners der andere eilanden niet zouden zijn onderworpen, terwijl de extirpatie aan de kultuur van deze laatsten geene belemmering meer zoude toebrengen, zouden in de onmogelijkheid zijn, om tegen de laatstgenoemden te kunnen markten. Een partiële maatregel zonder extirpatie zou derhalve onvermijdelijk uitloopen op het bezwaar en de geheele ontmoediging van die inwoners, voor welke het voordeel van vrijen handel en kultuur zoude zijn beoogd.

Maar bovendien doet zich hiertegen reeds dadelijk nog eene gewigtige bedenking op, namelijk deze: zullen de inkomsten, welke het Gouvernement uit regelmatige belastingen in de Molukkos kan verwachten, eenigermate gelijk staan met het voordeel, dat het thans geniet door middel van den alleenhandel in specerijen, dan zullen deze belastingen door de bewoners der thans in bezit gehouden wordende eilanden bezwaarlijk alleen kunnen worden gedragen. Gevolgelijk bestaat er geen ander middel om, bij eene eventuële verandering van stelsel, dit bezwaar te verminderen en het Gouvernement tevens schadeloos te stellen, dan deze belastingen over de geheele bevolking der Molukkos zoo veel mogelijk uit te strekken en te verdeelen.

Maar evenwel, moet het stelsel van vrije kultuur en handel alleen op de kleine eilanden, door ons genoemd, in werking worden gebragt, dan zijn de gevolgen onberekenbaar, die de maatregel van extirpatie tegen de overige na zich moet slepen; en toch zal die maatregel alsdan niet kunnen worden losgelaten, gelijk wij zoo even hebben aangemerkt.

Wij hebben de middelen doen zien, welke in vroegere jaren, onder de Oost-Indische maatschappij, tot de uitvoering van het stelsel van extirpatie gebezigd zijn, en wij hebben de jammerlijke gevolgen beschouwd, die dit stelsel gehad heeft; maar wij zijn tevens tot het besluit moeten komen, dat deze extirpatie meer in naam dan in het wezenlijke der zaak bestaan heeft.

En zijn dan alle die middelen, die gebezigd zijn en gebezigd hebben kunnen worden op een tijdstip, toen niet dan schaarsch eene andere vlag dan die van eene geoktroijeerde maatschappij of van het Gouvernement,

hetwelk in het tijdelijk bezit dezer landen was, in de Molukssche zeeën zich vertoonde, en toen het monopolie met alle zijne gevolgen met ijzeren gestrengheid werd gehandhaafd, — zijn alle die middelen vruchteloos aangewend geworden, om de klandestine kultuur en handel in specerijen tegen te gaan; dan mogen wij vragen, welke zullen deze middelen moeten zijn, wanneer eenmaal, door eene verklaring van vrijheid van kultuur en handel, de schepen van alle natiën daarheen getrokken zullen worden, en wanneer het produkt, dat thans nog geen ander débouché heeft, dan door de magazijnen van het Gouvernement, voor een ieder verkrijgbaar zal zijn gesteld? Te meer als de daaraan verbonden noodzakelijke rijzing van de prijzen en waarde der specerijen, op de plaats waar zij groeijen, een nieuwe spoorslag zal worden voor de inwoners der eilanden, waar men de specerijteelt heeft trachten te beletten en bij voortduring zal willen tegengaan, om op deze kultuur met meer ijver dan ooit zich toe te leggen.

En toch zoude men geen middel, geen wapen, onbeproefd mogen laten; om elke poging van de inwoners dezer eilanden tot herstel en uitbreiding van de gemelde kultuur, op de krachtigste wijze te onderdrukken, ten einde de ingezetenen der andere eilanden, aan het stelsel van vrije kultuur en handel maar met regelmatige belastingen onderworpen, tegen den invloed van zoodanig een ongelijke mededinging te beveiligen. De zoo openlijke als geheime wederstreving van de eerstgemelde inwoners toch zou noodwendig in die zelfde mate vermeerderen, als de winsten, bij eene stijging der prijzen zoo wel als bij een toevloed van meerdere kooplieden, zouden toenemen. Er zou gevolgelijk dan ook trapsgewijze telkens meer magt en meer geweld vereischt worden, om deze pogingen te beteugelen.

Alle deze bedenkingen leveren, naar ons inzien, de overtuiging op, dat eene partiële invoering van het stelsel van vrije kultuur en handel geene andere dan nadeelige gevolgen zou kunnen hebben, en wij leiden daaruit dan ook verder af, dat dit stelsel, met betrekking tot de Molukkos, alleen als een algemeene maatregel kan worden aangewend.

Dit echter aangenomen zijnde, doen zich nieuwe bedenkingen voor, die wij reeds hierboven, doch slechts ter loops, hebben aangevoerd. Wij vinden ze in den toestand der Molukssche bevolking en in den vorm van het inlandsch bestuur, waaronder die bevolking tegenwoordig nog staat.

Wij merken vooraf aan, dat de meeste dezer bedenkingen ook van toepassing zouden zijn in het reeds gesteld geval, dat het meergenoemd stelsel slechts partieel werd ingevoerd, gelijk dit zich van zelf ontdekken zal, naar mate wij ze nader zullen ontwikkelen.

Hierboven hebben wij gezegd, dat, bij eene algemeene invoering van het stelsel, de eerste stap daartoe leidende noodwendig zou moeten bestaan in eene dadelijke in bezitneming van die landen, welke thans slechts in naam aan de kroon behooren.

Niets is gemakkelijker dan dit bezit te verkrijgen door middel van eene militaire magt; maar, behalve de ontzaggelijke kosten, welke daarmede

zouden gemoeid zijn, twijfelen wij zeer, of een zoodanig bezit wel aan het oogmerk zou beantwoorden.

Uit hetgeen bereids, met betrekking tot dezen toestand der Molukscbe bevolking en van den inlandsche regeringsvorm onder hen, is aangevoerd geworden, valt ligtelijk op te maken, dat bij de invoering van een veranderd stelsel van bestuur het hier niet blootelijk te doen zal zijn, om aan reeds bestaande inrigtingen slechts eene andere wijziging te geven, maar dat, zal het genoemd stelsel doelmatig werken, bijna eene geheele ommekeer van zaken zal moeten worden daargesteld.

Geeft men acht op de landen, die benoorden de door ons aangegeven lijn gelegen zijn, dan doen zich wel is waar die zwarigheden niet op, welke met betrekking tot de landen, bezuiden die lijn vallende, zullen worden gevonden, omdat op de eerstgemelde landen reeds een vorm van bestuur bestaat, die van meerdere op mindere hoofden tot het volk afdaalt, en, hoe gebrekkig dan ook, de bevolking aldaar reeds meer of min aan de opbrengst van belastingen gewoon is.

Maar daar wij, van deze landen sprekende, meer bijzonder het oog hebben op het groote eiland Gilolo, en dit nagenoeg het eenige domein van waarde is, hetwelk aan de Molukscbe vorsten van hunne vorige grootheid is overgebleven, en daar het ook dit land alleen is, uit hetwelk de rijksgrooten tegenwoordig hun bestaan vinden, zoo is, naar ons oordeel, geen rustig bezit van dat eiland te verwachten, dan met overeenkomst en toestemming van gemelde vorsten en rijksgrooten; iets hetgeen wij ons voorstellen, dat eer door onderhandeling dan door magt van wapenen zal kunnen verkregen worden.

Met betrekking tot deze landen, zou het dus ook voornamelijk te doen zijn, om een bekwaam ambtenaar te vinden, grondig met al de omtrekken van het stelsel bekend, en niet alleen de geschiktheid bezittende om het eigenbelang der vorsten met de inzigten van het Gouvernement overeen te brengen, maar ook om zelf, door middel van de meerdere en mindere hoofden, met de bevolking in aanraking te komen; ten einde aldus de eerste grondslagen van het nieuwe stelsel van bestuur te leggen, hetwelk als dan eerst langzamerhand, en door eene verdere doelmatige leiding, tot rijpheid zou kunnen gebragt worden.

Wij zeggen „langzamerhand," omdat de vorderingen, aldaar te maken, hand aan hand zouden moeten gaan met die op de overige landen, om niet in het ongeval te geraken, van het stelsel slechts partiëel te doen werken, iets waarvan wij het te wachten nadeel reeds hebben beschreven.

Vestigt men daarentegen zijne aandacht op de landen, bezuiden de door ons aangewezen lijn gelegen, dan doen zich moeijelijkheden van eenen anderen aard voor, waaraan door een militair bezit nog minder kan verholpen worden. Het inlandsch gezag, dat hier bij opklimming gaat, van het volk onmiddelijk tot de hoofden, en de verdeeling van het land zelf in eene menigte van onderling onafhankelijke staatjes, maken het voor een Europeesch Gouvernement moeijelijk, om met de eigenlijke bevolking in

aanraking te komen; terwijl daarenboven de opbrengst van eigenlijk gezegde belastingen hier voor als nog in eene dadelijke tegenstrijdigheid staat met de zeden en gewoonten van de bevolking.

Alvorens derhalven, ten aanzien van deze landen, aan de invoering te denken van een stelsel van vrije kultuur en handel, zal eerst aldaar aan het inlandsch bestuur eene wijziging moeten gegeven worden, door het daarstellen van een schakel, gelijk die in de landen van de koningen van Ternate en Tidore nu reeds gevonden wordt, en waarvan het bestaan op Java de invoering aldaar van het gedachte stelsel zoo gemakkelijk heeft gemaakt. De zeden en gewoonten van het volk zullen voorts ongevoelig moeten gebogen worden naar de inrigtingen, welke de perceptie van regelmatige belastingen toelaten.

Wij stellen ons voor, dat als de eersten eenmaal verkregen zijn, de laatsten als van zelf daaruit zouden afvloeijen; maar de moeijelijkheid, of liever de onmogelijkheid, welke er, naar ons inzien, bestaat, om met de hulpmiddelen, thans voorhanden, dadelijk die noodzakelijke schakel in het inlandsche bestuur daar te stellen, is een der gewigtigste redenen, die ons doen vermeenen, dat de invoering van een stelsel van vrije kultuur en handel niet is te verkrijgen, dan door doelmatige voorbereidende en op tijd werkende middelen.

Dadelijk deze schakel te vinden, door middel van inlandsche ambtenaren, gedoogt de geest van onafhankelijkheid niet, welke over het algemeen onder de bevolking, waarvan wij spreken, heerscht; en zoo deze zich al gewillig aan een Europeesch gezag onderwerpt, zoo geschiedt zulks slechts uithoofde van het ontzag, aan haar, door drie eeuwen overheersching, als het ware eigen geworden. Hier boven toch hebben wij gezien, dat de eerste instelling van den landraad op Amboina nagenoeg eenen opstand veroorzaakt had, alleen omdat het meerder gezag hinderlijk was, hetwelk aan de hoofden, tot leden van dezen raad verheven, daardoor scheen gegeven te zijn.

Door Europesche ambtenaren de gapingen in het inlandsch bestuur aan te vullen, is mede onraadzaam te beschouwen. Zonder de vermeerderde uitgaven in aanmerking te nemen welke bezoldiging van zoodanige ambtenaren zoude eischen, zoo is het niet te verwachten, dat door hen aan het doel van hunne plaatsing zoude worden beantwoord. De meeste dezer ambtenaren toch zouden niet kunnen genomen worden, dan uit lieden van eenen geringeren stand in de maatschappij, en hoe schadelijk in de handen van zoodanigen eenig gezag over inlanders is, heeft de ondervinding te dikwijls bewezen, dan dat het noodig zoude zijn dit breeder te betogen.

Maar al stonden ook deze bedenkingen niet in den weg, dan nog zoude het groote getal der benoodigde ambtenaren altijd eene gewigtige zwarigheid blijven uitmaken, alzoo door hen alle die openingen zouden moeten worden aangevuld, die op Java door het intermediair gezag van de regenten, distriktshoofden en alle mindere beambten, tot op de dorpshoofden, worden gesloten; terwijl inderdaad de autoriteit van den radja, pati, of

orang-kaja in de Molukkos ter naauwernood voor iets meer te houden is, dan die van het hoofd eener dessa of kampong op Java.

Uit al het geen tot dus verre gezegd is, mag dan ook de konklusie getrokken worden:

1°. Dat eene partiële werking van het stelsel van vrije kultuur en handel in de Molukkos onbestaanbaar is en ondoelmatig zoude zijn.

2°. Dat dus dit stelsel over de geheele bevolking der Molukkos noodwendig moet worden uitgebreid, en gevolgelijk, dat althans van de voornaamste landen, daar onder sorterende, *met de daad* bezit moet worden genomen en gehouden.

3°. Dat echter, bijzonder met betrekking tot de eilanden Ceram en Boeroe, tegen dit laatste een bezwaar bestaat in de moeijelijkheid, om met de inlandsche bevolking in dadelijke aanraking te komen, en het gevolg daarvan is, dat men tot bereiking van dit noodzakelijk doel een te groot aantal ambtenaren zoude moeten bezigen.

4°. Laatstelijk, dat in deze gesteldheid van zaken, het met eenig vooruitzigt niet is te ondernemen, om voor als nog, en in de gegeven omstandigheden, het stelsel van vrije kultuur en vrijen handel dadelijk op de Molukkos toe te passen.

In de noodzakelijkheid echter, welke er bestaat, om in het stelsel van regering voor de Moluksche eilanden eene verandering daar te stellen, en in de overtuiging die wij voor ons koesteren, dat de duurzame welvaart en voorspoed dezer landen niet alleen, maar ook het blijvend belang van de Nederlandsche kroon, met betrekking tot dezelfde landen, door geene andere middelen kunnen worden verzekerd, dan door vrijheid van kultuur en handel, zoo wordt het onvermijdelijk naar middelen om te zien, die, ten eersten, deze aangelegene bezittingen tegen een verder verval beveiligen; die ten anderen, met der tijd de mogelijkheid daar stellen, om een stelsel van vrije kultuur en van vrijen handel er op toe te passen; en die, ten derden, voor als nog het monopolie in specerijen blijvende behouden, de tegenwoordige inkomsten, die daaruit getrokken worden, niet in de waagschaal stellen.

Ter bereiking van deze einden is, na het rijpst beraad, aan ons geen andere weg geopend voorgekomen, dan het overbrengen naar de Molukkos van *Europesche kolonisten*, die zich aan de inlandsche bevolking zullen aansluiten en de schakel uitmaken tusschen haar en het Europeesch bestuur; terwijl, door het aanleggen van een etablissement voor de walvischvangst op Gilolo, nabij Ternate, misschien al dadelijk zoude kunnen worden voorgekomen, dat deze residentie langer tot een lastpost voor het Gouvernement verstrekke.

Wij geven de omtrekken van dit onderwerp, in het volgende hoofdstuk.

XV.

Ontwerp eener Europesche kolonisatie der Molukkos.

Als een der volstrekt noodzakelijke middelen, welke leiden moeten tot

de invoering van een nieuw stelsel van bestuur in de Molukkos, gegrond op vrijheid van kultuur en vrijheid van handel, hebben wij aangegeven, het met der daad in bezit nemen der landen, waar dit stelsel zal moeten werken.

Bij het kostbare en ondoelmatige, om dit bezit te verkrijgen en te houden door middel van eene militaire magt, schijnt de overbrenging van eene Europesche bevolking, waaraan te gelijk de verdediging van het land, de bescherming der inlandsche ingezetenen en de uitbreiding der kultuur kan worden toevertrouwd, het geschiktste middel te zijn, om het voorgestelde oogmerk te bereiken.

Daar echter een ander hoofd-oogmerk van deze Europesche bevolking tevens zoude moeten zijn, om den schakel van aanraking, tusschen het Gouvernement en de inlandsche bevolking, daar te stellen, zoo kan ook het overbrengen van zoodanige bevolking voornamelijk op die eilanden noodzakelijk geoordeeld worden, waar, uit hoofde van den aard van den inlandschen regeringsvorm, die aanraking voor als nog niet dadelijk kan plaats vinden.

In dit opzigt, en in aanmerking nemende, dat het tegenwoordig stelsel van monopolie der specerijen vooreerst nog zal blijven bestaan op de plaatsen waar het thans is gevestigd; dat is op de eilanden Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessa-Laut, zoo zijn het alleen de eilanden Ceram en Boeroe, en inzonderheid het laatstgemelde, welke, om hunne meerdere uitgestrektheid, bevolking en vruchtbaarheid, verdienen in aanmerking te komen, aangezien de tegenwoordige staat van ontvolking der mindere eilanden, eene hindernis is om daarvan voor als partij te kunnen trekken, en die wij om deze reden dan ook voorbij gaan.

Beide de genoemde eilanden, Ceram en Boeroe, zijn in staat, om dadelijk een aanzienlijk getal kolonisten te ontvangen, en hun binnen korten tijd een behoorlijk bestaan te verschaffen. Met beide is of kan, met geringe moeite, in alle saisoenen van het jaar, de kommunikatie met den hoofdzetel van het Gouvernement te Amboina gemakkelijk gemaakt worden, en de groote baai van Kajeli, op het eiland Boeroe, biedt voor eene menigte van schepen van allerlei charter een veiliger ligplaats aan, dan misschien in een der havens van Nederlandsch Indië gevonden wordt.

Overeenkomstig ons plan, zouden deze kolonisten, in getalen van veertig tot zestig, zich moeten nederzetten op onderscheiden punten, op dezelfde wijze, als thans de inlandsche dorpen langs de stranden uit een liggen; elk dezer volkplantingen zou onderling eene gemeente uitmaken, voor eerst ondergeschikt aan hare eigene plaatselijke hoofden, onder het bestuur van ambtenaren, door het Gouvernement aan te stellen, en gekozen uit de beste jonge beambten van Java, welke daartoe vooraf zouden kunnen worden voorbereid.

Elk dezer gemeenten, van de noodige wapenen voorzien, zoude in staat zijn alle aanvallen van binnen en buiten af te weren, en deze gemeenten, eenmaal gevestigd, zouden van tijd tot tijd door nieuwe kolonisten kunnen

worden uitgebreid, behalve dat de bevolking uit zich zelf zoude vermeerderen, voornamelijk door de aantrekking en zamengroeijing van de inlandsche bevolking.

De toelating dezer kolonisten zoude overigens behooren te geschieden, onder de volgende hoofdvoorwaarden.

a. Aan elk der kolonisten zoude in vollen eigendom moeten worden uitgegeven zoo veel land, als op eene ruime berekening door hem en zijn huisgezin, mitsgaders door een matig getal inlanders, zal kunnen worden ontgonnen en bebouwd.

b. Gedurende de eerste tien jaren, of zoo veel langer als dit zal worden noodzakelijk geoordeeld, zouden deze kolonisten vrij moeten zijn van de betaling van eenige grondlasten.

c. Gedurende datzelfde tijdvak, zoude aan de zoodanigen, die dit mogten verlangen, tegen eene verminderde betaling, voor eigen gebruik verstrekt moeten worden, rijst, lijnwaden en zout, op denzelfde voet als dit geschiedt aan de ingezetenen van de eilanden, waar thans de specerij-teelt bestaat.

d. De landen, onder de eerste uitgifte begrepen, zouden in percelen gesplitst en onder de aanwezende kolonisten door het lot verdeeld moeten worden.

e. Bij alle verdere uitgiften, zoude moeten worden in het oog gehouden het zoo veel mogelijk arrondiseren van het reeds geoccupeerd terrein, en in de uitdeeling geen toevlugt tot het lot genomen worden, dan voor zoo verre er meer dan een geregtigde zich te gelijk mogt voordoen.

f. De kolonisten zouden moeten verpligt zijn, om in eene stad of dorp bij elkander te wonen, en tot handhaving van de algemeene rust en veiligheid bij toerbeurten geregelde wachten te doen, behalve de gehoudenis om in geval van algemeenen nood, tot afwering van het gevaar of van elken aanval van binnen of van buiten, in één ligchaam zich te vereenigen.

g. Zij zouden de vrijheid moeten hebben, om voor een bepaald getal jaren, zeven niet te boven gaande, een zeker aantal inlanders, als landbouwers, in huur te nemen, tegen zoodanig loon, als bij een tarief kan worden bepaald.

h. Deze bepaling zoude echter de vrijheid, voor de voorschreven huurlingen, niet moeten wegnemen, om, na ommekomst van hunne dienstjaren, op nieuw zich te verbinden, hetzij bij denzelfden kolonist, hetzij bij eenen anderen.

i. Deze huurlingen zouden bij de gemeenten moeten geincorporeerd worden, en onder dezelfde verpligting liggen, tot het doen van wachten, en tot afkeering van allen nood en geweld, als hier boven bij § f. is gezegd.

k. Gedurende de eerste een en twintig jaren, zouden aan zoodanige inlanders, die gedurende den tijd van zeven achtervolgende jaren bij een der kolonisten als landbouwers in dienst zijn geweest, en getuigenis van een goed gedrag hebben kunnen leveren, insgelijks landen om niet, in vrijen eigendom, moeten worden uitgegeven, op den hierboven bepaalden voet.

l. Gedurende de voorschreven een en twintig jaren, zouden de manne-

lijke afstammelingen van de Europesche kolonisten hetzelfde voorregt moeten genieten, zoodra zij den ouderdom van achttien jaar bereikt hebben.

m. De eerste aanleg der gemeenten zoude moeten geschieden, zoo na mogelijk aan de plaats, waar nu reeds inlandsche dorpen gevestigd zijn. De landen echter, die nu reeds gekultiveerd zijn en door inlanders in bezit gehouden worden, zouden behooren te worden ontzien en aan de respektive bezitters gelaten, die daarentegen echter verpligt zouden moeten worden, om zich als leden der gemeente te doen inschrijven en zich aan de bestaande bepalingen en wetten te onderwerpen.

n. Na verloop van de eerste een en twintig jaren, zouden geene nieuwe landen, anders dan door koop, moeten kunnen verkregen worden.

o. Naar mate de gemeenten zich uitbreiden en talrijk worden, zoodanig dat het oogmerk van eene noodzakelijke bijeenwoning, met eene behoorlijke bebouwing der velden, door verre afstanden zonder ongelegenheid niet langer zoude kunnen bereikt worden, zouden er nieuwe gemeenten moeten aangelegd worden, in de nabijheid der reeds bestaande, en zoo veel mogelijk in het middenpunt van de landen, die aan elk dezer gemeenten behooren.

p. De kolonisten, hetzij door uitgifte, hetzij door koop eigenaren van eenige landen wordende, zouden moeten verpligt zijn, om ten minste de helft dier landen te beplanten met zoodanig produkt, voor de Europesche markt geschikt, als naar gelang van de behoefte en den aard van den grond van elke gemeente kan worden bepaald.

q. Gedurende de tien eerste jaren, zoude het Gouvernement aan zich moeten behouden den alleenhandel in deze artikelen van gedwongen aanplant, en zouden bijgevolg de kolonisten verpligt moeten zijn, deze artikelen bij uitsluiting alleen aan het Gouvernement te leveren tegen zoodanige prijzen, als jaarlijks in billijkheid kon worden bepaald.

r. De leverantiën van rijst, lijnwaden en zout, ingevolge § c. aan de kolonisten te doen, zouden verrekend kunnen worden tegen de betaling, die het Gouvernement voor de voorschreven produkten aan de kolonisten zal verschuldigd zijn.

s. Na ommekomst van de voorschreven eerste tien jaren zouden, ten aanzien van de verpligte aanplantingen en de verpligte leverantiën, zoodanige veranderde bepalingen moesten worden gemaakt, als dan zal bevonden worden, met het belang van het Gouvernement en dat van de kolonisten overeen te komen.

t. Over de andere helft der landen, zoowel als over de produkten daarop geteeld, zouden de kolonisten de vrije onbelemmerde beschikking moeten hebben, met dezen verstande nogthans, dat in geval de vrijwillige teelt van eenige produkten mogt bestaan in die soorten, waarvan het Gouvernement zich den alleenhandel mogt hebben voorgehouden, de leverantie daarvan bij uitsluiting alleen aan het Gouvernement zoude mogen geschieden, volgens de bepaling bij § q. gemaakt.

u. Het Gouvernement, ofschoon gedurende de eerste tien jaren den ko-

lonist vrijstellende van alle grondlasten, zoude echter van al de inkomende en uitgaande goederen en koopmanschappen, niet begrepen onder de verpligte leverantiën, een matig inkomend en uitgaand regt moeten heffen, mitsgaders eene belasting op de konsumtive middelen, om daardoor aan de kosten van bestuur te gemoet te komen.

v. Eindelijk zouden in de voorschreven gemeenten opgenomen moeten worden ambachts- en handswerklieden, en eenige nering of handtering oefenende personen, van welken landaard zij ook zijn, mits aan de wetten en reglementen, even als de andere ingezetenen, zich onderwerpende.

Wij stellen ons voor, dat in de door ons genoemde gemeenten, die zich eenmaal onder deze bepalingen gevormd hebben, niet alleen de kultuur op de landen waarvan wij spreken binnen korte jaren aanmerkelijk zoude worden uitgebreid, maar ook, dat welhaast eene aanzienlijke bevolking zoude worden bijeengebragt, vatbaar om aan een stelsel van regelmatige belastingen te worden onderhevig gemaakt. Dan zou, naar mate die kultuur en die bevolking zich uitbreidt, aan den handel langzamerhand meer vrijheid kunnen gegeven worden, dezelfde vrijheid uitstrekkende over de eilanden Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessa-Laut, mitsgaders over de Bandasche eilanden, tegen de invoering van grondlasten, door welke als dan, zonder nadeel, de handelswinsten van het Gouvernement gemakkelijk zouden kunnen vervangen worden.

Wat de landen aangaat, benoorden de door ons aangegeven lijn gelegen, op deze is, om de redenen welke wij bereids hebben bijgebragt, de overbrenging van eene Europesche bevolking, met oogmerk om met de inlandsche in aanraking te komen, niet noodzakelijk; maar ook de staat van ontvolking, waarin tegenwoordig de meeste dezer landen zich bevinden, maakt het voor als nog onraadzaam, om ze, met uitzondering van Menado en Gilolo, onder eenig plan van dadelijke verbetering te brengen.

Ons derhalven alleen tot die twee plaatsen bepalende, merken wij ten aanzien van Menado aan, dat bij het dadelijk bezit, hetwelk wij van dat land reeds hebben, het ons voorkomt te vallen in diezelfde kategorie, als de Ambonsche en Bandasche eilanden, en dat bij gevolg de tegenwoordige wijze van administratie aldaar vooreerst geene andere verandering zal behoeven, dan die algemeene voorbereidende maatregelen, waarvan wij nader zullen spreken.

Geheel anders is het echter gelegen met betrekking tot Gilolo; want hoezeer wij van oordeel zijn, dat op dit eiland de kultuur door de eigen inlandsche bevolking aanmerkelijk kan worden uitgebreid, zoo is het tevens zeker, dat, zullen de voordeelen van deze vermeerderde kultuur naar het Gouvernement toevloeijen, het niet alleen in het bezit van het land zelf, maar ook in het bezit van het regt, tot de heffing van de belastingen die aldaar reeds bestaan, behoort gesteld te worden. Op die wijze zullen, in vervolg van tijd, en door de vermeerderde kultuur en door den handel en de welvaart die daaruit ontstaan, de voorschreven belastingen langzamerhand kunnen worden uitbreiden en tot de hoogte gebragt dat de onkosten van bestuur

en verdediging niet alleen zullen kunnen worden goed gemaakt, maar dat ook, door middel van den handel, wanneer hij eenmaal zal zijn vrijgesteld, de winsten daarvan in den schoot van het moederland zullen worden overgebragt.

Hoezeer wij dus, ten aanzien der andere gedeelten van de Moluksche eilanden, het bezit nemen daarvan door middel van eene militaire magt hebben afgekeurd, zoo maken echter, zoowel de toestand der Moluksche bevolking, die zich zonder Europesche hulp niet zelve beschermen kan, als de nabijheid der inlandsche vorsten en grooten, met betrekking tot het eiland Gilolo, eene uitzondering noodzakelijk.

Wij zeggen „de toestand der Moluksche bevolking," omdat het eiland Gilolo, zoodanig als het thans tusschen de koningen van Ternate en Tidore verdeeld is, tot eene altijd durende vijandschap tusschen de wederzijdsche onderdanen van deze vorsten aanleiding geeft. Hoewel in toom gehouden, door den invloed van den Nederlandschen resident, zoodat zij niet ligtelijk tot eenen openlijken oorlog zullen overslaan, voeden zij echter den wil en de genegenheid om van tijd tot tijd rooverijen op elkanders landen te plegen, welke door tegenrooverijen dan wederom gewroken worden.

Daar de vijandschap, die wij bedoelen, reeds van de vroegste tijden af van de vorsten zelve oorspronkelijk is, zoo is het niet te verwachten, dat, bij het aanwezen van de voornoemde vorsten in de nabijheid, de invloed daarvan op de bevolking van Gilolo zal kunnen worden afgekeerd, anders dan door aan die bevolking, op het eiland zelf, in de militaire magt een rugsteun te geven, genoegzaam om elke poging tot openbaar geweld dadelijk te onderdrukken.

Intusschen zoude eene zoodanige beschikking, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, alleen moeten geschieden, ten gevolge van eene overeenkomst met de tegenwoordige Moluksche vorsten aan te gaan. Te gelijk zouden zij door eene schadeloosstelling in geld moeten overreed worden, om ten behoeve van het Gouvernement afstand te doen van de regten en tributen, van welke zij met betrekking tot Gilolo thans nog in het bezit zijn.

Het geringe van deze regten en tributen zoude, zelfs hoog geschat, geene zware opoffering van de zijde van het Gouvernement vorderen, terwijl de vorsten zich waarschijnlijk deze opoffering van een thans nog slechts in schijn bestaande gezag gaarne zouden getroosten, in het vooruitzigt van daardoor, zonder eenige moeite of zorgen, hunne inkomsten gewaarborgd te zien.

Dadelijk dan, na de verkrijging van de toestemming der vorsten, zoude garnizoen moeten gelegd worden te Bitjoelie, te Sidangolie, te Galela en te Weda, tusschen welke vier punten altijd eene kommunikatie kan worden daargesteld, en van welke uit het geheele eiland gemakkelijk kan worden in onderwerping gehouden.

Tot eene genoegzame bezetting dezer vier plaatsen, zoude ten hoogsten vereischt worden een half bataillon infanterie, waaronder slechts ééne kompagnie Europeanen.

Op de voormelde vier plaatsen, zoude dadelijk een billijk inkomend en uitgaand regt kunnen geheven worden, en bij deze inkomsten zouden zich, reeds in den beginne, voegen de belastingen door de vorsten afgestaan, terwijl als dan verder eene geregelde inzameling zoude kunnen geschieden van de noten-muskaat en de foelie te Maba, Weda en Patani, waarvan de leverantie aan het Gouvernement bereids is bedongen bij kontrakt, tusschen den resident van Ternate J. A. NELJS en den sultan moeda van Tidore gesloten den 28 Julij 1817.

Door de verdeeling in distrikten en dorpen, welke nu reeds bestaat, zoude het verder weinig of geene moeite kosten, om dadelijk, in navolging van hetgeen thans op Java gevonden wordt, een geregeld inlandsch bestuur daar te stellen, in hetwelk de tegenwoordige senghadja's en andere inlandsche hoofden gevoegelijk eene plaats zouden kunnen vinden. Door eene zoodanige inrigting, eindelijk, zoude het Gouvernement in staat worden gesteld, om, met behulp van een zeer gering getal Europesche ambtenaren, eenen beslissenden invloed op de kultuur en den handel van dit aangelegen eiland uit te oefenen.

Maar hetgeen voorloopig reeds tot de ontluiking van deze twee bronnen van welvaart aanmerkelijk zoude bijdragen, zou de overbrenging zijn van een etablissement van visschers voor de walvischvangst op Bitjoelie, welke plaats door eene veilige reede daartoe alle gemak aanbiedt, en welke uit dezen hoofde ook de hoofdplaats van ons bezit op Gilolo zoude moeten uitmaken.

De behoeften, voor het aanzienlijk getal schepen en hunne equipagiën, die in deze visscherij zouden kunnen worden gebezigd en die in het voorregt van eenen vasten voet aan wal tot het koken der olie spoedig een beslissend voordeel op de Engelschen, thans alleen in het bezit van deze visscherij, zouden kunnen behalen, zouden, aanvankelijk reeds, den weg openen tot een gereed debiet van vele artikelen van landbouw, die met voortbrengselen van Nederlandsche fabrieken, en bijzonder in lijnwaden en ijzerwerken, zouden kunnen worden betaald.

Wij gaan voorbij, om hier van de andere voordeelen te gewagen, die uit deze visscherij zouden voortspruiten, alzoo wij daarover handelen zullen, wanneer wij hieronder over de verdere ontwikkeling van ons plan zullen spreken.

Intusschen, wij herhalen het, zouden deze veranderingen aanvankelijk geenen invloed moeten uitoefenen, op het thans bestaande stelsel van monopolie in de Molukkos en inzonderheid op de Ambonsche en Bandasche eilanden. Wij meenen reeds betoogd te hebben, dat voor als nog aan eene dadelijke invoering van een stelsel, gegrond op vrijheid van kultuur en vrijheid van handel, niet is te denken, maar dat tot deze gewenschte gebeurtenis het tijdstip moet worden afgewacht, dat er wezenlijk in de Molukkos eene kultuur zal bestaan, waardoor de ingezetenen zullen zijn in staat gesteld, om een vermogen te verzamelen, hetwelk, aan regelmatige belastingen onderworpen, het middel kan worden, om het Gouvernement

ten minsten schadeloos te stellen voor de inkomsten, die het door middel van het monopolie tegenwoordig uit de Molukkos geniet.

Tot de bevordering van dit tijdstip moeten, naar ons oordeel, geene middelen onbeproefd worden gelaten, en het ontwerp, hetwelk wij hebben aangeboden, is het eenige dat wij hebben weten uit te denken, om daartoe te geraken. De uitvoering van dit ontwerp zou overigens nog vele andere voorbereidende maatregelen vereischen, die het best met het ontwerp zelf in verband kunnen beschouwd worden. De ontwikkeling van onze denkbeelden daaromtrent zal thans het onderwerp van ons onderzoek uitmaken.

XVI.

Voorbereidende maatregelen.

In het aangegeven ontwerp mag als het moeijelijkste in de uitvoering, doch te gelijk als een der noodzakelijkste maatregelen, beschouwd worden het overbrengen van eene Europesche bevolking op de eilanden Ceram en Boeroe.

Het belang van die eilanden, om hunne uitgestrektheid, vruchtbaarheid en bevolking, hebben wij getracht aan te toonen, en wij hebben tevens, zoo veel wij konden, betoogd de onmogelijkheid, om zonder tusschenkomst van eene Europesche bevolking voor het vervolg van deze eilanden doelmatig partij te trekken.

De eerste stap, die derhalve zoude behooren aangewend te worden, moet bestaan in de ontbieding uit Nederland van een genoegzaam, doch niet overmatig, getal Europesche planters, om, volgens het gemaakte ontwerp, over de eilanden Ceram en Boeroe, doch bijzonder over het laatste als de meeste hulpmiddelen aanbiedende, verdeeld te worden. De eerste bezending zoude misschien gevoegelijk kunnen bepaald worden tot een getal van drie honderd.

Te gelijker tijd zal het noodig zijn, om in Nederland de vereischte maatregelen te nemen, tot het overbrengen naar Bitjoelie, op de kust van Gilolo, van het etablissement voor den walvischvangst, waarvan wij gesproken hebben. Om deze onderneming wel te doen gelukken, behoort een zamenhang in de operatiën te worden daargesteld, welke, zonder de medewerking van eenige vermogende kooplieden, moeijelijk zal zijn te verkrijgen, terwijl de details, die zulk een etablissement zal vereischen, even bezwaarlijk door het Gouvernement zullen kunnen worden nagegaan, met die naauwkeurigheid, welke noodig is om zich over het algemeen van eenen goeden uitslag te verzekeren.

Intusschen is, naar onze gedachten, de winst niet twijfelachtig, welke uit zoodanige onderneming naar het moederland zoude toevloeijen, terwijl daardoor tevens een tak van handel in de handen der Nederlanders zoude geraken, die nu, bij wege van usurpatie, en onder de bescherming van het Nederlandsch Gouvernement, door vreemden gedreven wordt, zonder het minste voordeel voor het moederland af te werpen.

Wij zullen in de gelegenheid zijn, om op deze winsten terug te komen; maar de zwarigheid welke wij vinden, om dadelijk deze onderneming voor rekening van het Gouvernement aan te vangen, schijnt de noodzakelijkheid te doen ontstaan, om hierin, gelijk wij bereids hebben aangemerkt, de medewerking van eenige vermogende kooplieden te verkrijgen.

Immers wij stellen ons voor, dat om de overhand te verkrijgen op de Engelschen, die zich tegenwoordig met zoo veel vrucht met deze visscherij bezig houden, het niet voldoende zoude zijn, om slechts, in navolging van hetgeen zij doen, geïsoleerde schepen uit te zenden, die, bij gebrek aan eene verblijfplaats aan den wal, de olie aan boord van de schepen koken, waardoor het langdurige van hunne reizen aanmerkelijk wordt gerekt, en waardoor dan ook de onkosten van deze expeditiën tot eene aanzienlijke hoogte loopen.

Vele van deze onkosten zouden kunnen gespaard worden, indien bij afwisseling een zeker getal schepen zich alleen bezig hield met de visscherij, terwijl bekwame lieden uit Nederland afgezonden de zorg hadden, om aan den wal de olie te koken en voor de afzending gereed te maken, en eindelijk de overige schepen werden gebruikt, om den verzamelden voorraad naar Europa over te brengen.

Wij stellen, bij voorbeeld, dat deze visscherij werd ondernomen door twintig Nederlandsche schepen, dan zouden tien daarvan het eerste jaar kunnen gebezigd worden tot eene aanhoudende visscherij. Deze, op hunne kruisvaarten op en afvarende, zouden van tijd tot tijd hunne vangsten aan den wal kunnen afleveren en, na het einde van het jaar door de tien nieuwe schepen vervangen wordende, zonder verlies van tijd de inmiddels gekookte olie als hunne teruglading naar Nederland kunnen innemen.

Alleen de winsten op het oog hebbende, welke dadelijk door deze visscherij zouden kunnen worden behaald, maken wij geene berekening op het voordeel hetwelk door het Gouvernement uit een gedeelte dezer scheepsruimten zoude kunnen getrokken worden, zoowel bij het uitvaren als bij het terugkeeren dezer schepen naar Nederland, zoodra, ten gevolge van de maatregelen, met welke deze visscherij in verband staat, het Gouvernement geslaagd zal zijn in zijn oogmerk, om den Molukschen grond vruchtbaar te maken door meer artikelen van handel, voor de Europesche markt geschikt.

Dit voordeel echter, ofschoon nog ver af, is belangrijk genoeg om niet met stilzwijgen te worden voorbijgegaan.

Om de redenen die wij hebben bijgebragt, vermeenen wij dat de visscherij, welke wij bedoelen, op de doelmatigste wijze zou kunnen worden ondernomen, door eene maatschappij van kooplieden, en dat bij gevolg de eerste pogingen van het Gouvernement zouden behooren gerigt te zijn, om zoodanig eene maatschappij in Nederland tot stand te brengen, onder een oktrooi van twintig of meer jaren, naar mate dit zal bevonden worden, met het belang van het Gouvernement en dat der deelnemers overeen te komen.

In de Molukkos zelf zoude, in verband met het veld, dat deze maatrege-

len in Nederland zullen winnen; de resident van Ternate kunnen geautoriseerd worden, om met de koningen van Ternate en Tidore in onderhandeling te treden, tot den afstand van hunne regten op Gilolo.

Na dezen afstand zou in het bestuur van dat eiland doelmatig kunnen voorzien worden, door het plaatsen van eenen assistent-resident op Bitjoelie, en van opzieners te Sidangolie, Galela en Weda, op denzelfden voet als thans op Java plaats heeft, waartoe het tegenwoordig bestaande inlandsche bestuur op Gilolo reeds de middelen aan de hand geeft, terwijl te gelijker tijd van de opgemelde plaatsen militair bezit zoude behooren genomen te worden.

Op Menado, waar de verwijdering van het Europeesch gezag van de meeste der inlandsche distrikten, aanleiding tot vele ongelegenheden geeft, dewijl zij weinig, of in het geheel niet, kunnen worden gadegeslagen, zoude insgelijks, door het plaatsen van eenige opzieners in de meer afgelegen distrikten, dat gezag kunnen worden aangebonden; met het gevolg dat de inlandsche bevolking, onder een geregelder bestuur gebragt, meer onafgebroken op de kultuur zich zoude kunnen toeleggen, terwijl op het behoorlijk inkomen der kontingenten meer acht zoude kunnen geslagen worden.

Maar nu reeds dadelijk, en zonder den uitslag af te wachten van de tot dusverre door ons voorgestelde maatregelen, vermeenen wij, dat de tegenwoordige vereeniging der Moluksche eilanden onder één Gouvernement zoude behooren ingetrokken te worden, en dat, even als van ouds, Amboina, Banda en Ternate uit drie afzonderlijke residentiën zouden moeten bestaan, elk op zich zelve dadelijk met de hoofd-autoriteiten te Batavia korresponderende.

De ongelegenheden, uit de bedoelde vereeniging voortspruitende, hebben wij hierboven bereids opgegeven, en welk stelsel van bestuur voor het vervolg voor de Molukkos ook zal gekozen worden, zoo beschouwen wij de voorgestelde afscheiding als gebiedend noodzakelijk.

Niettegenstaande deze afscheiding zoude echter vooreerst Menado en ook, bij eene eventuele plaatsing van eenen assistent-resident en van opzieners op Gilolo, dit eiland onderhorig van de residentie van Ternate moeten blijven, om de redenen die wij nader nog bij de verdere ontwikkeling van ons ontwerp zullen bijbrengen.

En wat nu aangaat de voorbereidende maatregelen, die ten aanzien van de thans specerij gevende eilanden zouden kunnen aangewend worden, zoo behooren naar ons oordeel deze aanvankelijk ingerigt te zijn, om, bijzonder met betrekking tot de eilanden Amboina, Haroeko, Saparoea en Noessa Laut, de kultuur der kruidnagelen aan den staat van woestheid te onttrekken, waarin zij zich tegenwoordig bevindt, en waarvan wij de beschrijving bereids gegeven hebben.

Zonder deze maatregelen toch, zal nimmer eene duidelijke afscheiding van eigendom te maken zijn, hetgeen echter een hoofdvereischte wordt, zullen ooit die landen onder de opbrengst van grondlasten begrepen worden. En al ware het ook al mogelijk, deze afscheiding van eigendom, door het af-

perken van streken lands, eenigermate te bepalen, dan nog zal nimmer in den staat, waarin thans de nagelbosschen zich bevinden, met eenigen grond van zekerheid, eene telling der boomen kunnen ondernomen noch het onkruid overwonnen worden, waaronder deze boomen tegenwoordig verstikken.

Als een andere voorbereidende maatregel zoowel ter bevordering van het hierboven gemelde doel, als ter verzekering van de rust en veiligheid der ingezetenen, beschouwen wij voornamelijk het aanleggen en onderhouden van goede binnenlandsche wegen, die er thans nergens dan om en bij de stranden bestaan.

Middelen van aanmoediging komen ons, ter bereiking van het voornoemde oogmerk, het verkieslijkste voor, en deze zouden veelligt kunnen gezocht worden in het toestaan aan de ingezetenen, van naar hunne verkiezing in de binnenlanden in de nabijheid hunner nagelbosschen te mogen wonen, mits de wegen derwaarts ook voor de Europeanen even als op Banda toegankelijk en gemakkelijk worden gemaakt; voorts in het toekennen van eene verhoogde betaling voor de specerijen, bij wege van premie aan degenen die een zeker getal kruidnagel-boomen onderhouden, en een zeker getal ponden kruidnagelen daarvan 's jaars aan 't Gouvernement afleveren; terwijl verder het zoogenaamde burgerregt zoude kunnen worden toegezegd aan hen, die van nu af aan een zeker getal kruidnagel-boomen regelmatig op de aangewezene plaatsen aanplanten en onderhouden.

Van den laatsten maatregel hebben wij de meeste verwachting, daar zeker aan de Amboinezen in het algemeen geen uitlokkender voorwaarde kan aangeboden worden, dan het voorregt hetwelk wij bedoelen.

De eigendom van specerij-boomen, die thans op geen prijs meer wordt gesteld en van welke het onderhoud als een bezwaar wordt beschouwd, zoude dan een punt van begeerlijkheid voor de inlanders beginnen uit te maken. Als deze maatregel met eenig oordeel en overleg wordt geleid, bijzonder in de keus der gronden waar de nieuwe aanplant zoude moeten geschieden en in de bepaling der jaren, in welke bij opklimming de toegelegde belooning trapsgewijze meer en meer zoude worden gevoeld, dan zou hij het middel kunnen zijn, om, binnen een kort bestek van tijd, die regelmatigheid in de kultuur der kruidnagelen te weeg te brengen, die haar voor een geregeld toezigt alleen vatbaar kan maken.

Aan de uitvoering daarvan zoude overigens de resident van Amboina geheel zijne aandacht kunnen besteden, wanneer hij eenmaal zoude zijn ontslagen van zijne, nu nuttelooze, bemoeijingen met de zaken van Banda en van Ternate.

Met betrekking tot Banda zijn weinig of geen verbeteringen, ten aanzien van de kultuur der noten-muskaat, in te voeren. Alleen zoude eene bepaling noodzakelijk zijn, om, naarmate de tegenwoordig bestaande notenmuskaat-boomen zullen uitsterven en te niet gaan, den nieuwen aanplant op een ruimen afstand van elkanderen te laten geschieden, ten einde daardoor het gebrek te verhelpen, algemeen opgemerkt, dat door eenen te digten aanplant de frissche bloei van den notenmuskaat-boom tegenwoordig wordt belet.

Ook aan de verbetering van het lot der perkeniers; wier armoedigen staat wij hebben afgeschilderd, is aanvankelijk niet te denken. Zeker zoude de openstelling van den vrijen handel in specerijen het middel zijn; om de welvaart der Bandasche eilanden spoedig te doen ontluiken; maar de zwarigheden die zich voordoen, om partieel tot dezen maatregel toe te treden, maakt het noodzakelijk hiermede te wachten, tot dat het tijdstip zal zijn aangebroken, dat over geheel de Molukkos een zoodanig stelsel zal kunnen worden ingevoerd.

Intusschen zoude, als eene belangrijke opbeuring voor de perkeniers, aan hen het leeneigendom der perken, dat in den jare 1795, onder den gezaghebber VAN BOEKHOLTZ, op de onbillijkste wijze is ingetrokken, en tot heden, hoewel het Gouvernement zich, ten voordeele van de perkeniers, daarover meermalen heeft verklaard, toch altoos twijfelachtig is gebleven, uitdrukkelijk kunnen worden terug gegeven. Uit eene memorie door den Generaal-Majoor Gouverneur DE KOCK, aan zijnen vervanger den Gouverneur H. TILENIUS KRULJTHOFF, onder dagteekening van den 7den Januarij 1819 nagelaten, blijkt dat de Gouverneur-Generaal DAENDELS zich daaromtrent zeer stellig heeft verklaard, maar dat dit regt van de perkeniers evenwel onzeker is gebleven. Wel hadden de Kommissarissen-Generaal, bij het 26ste artikel der instruktie voor de kommissarissen tot den overname der Moluksche eilanden, in 1817 beraamd, aan deze ambtenaren in last gegeven, om de noodige maatregelen te nemen, ten einde de perkeniers te doen blijven in het ongestoord bezit hunner perken, maar desniettemin waren, bij de komst te Banda van den heer DE KOCK in den loop van 't jaar 1818, de perkeniers nog altoos in dezelfde onzekerheid gebleven.

De heer DE KOCK neemt ook daaruit aanleiding, om aan den heer KRULJTHOFF kennis te geven, dat hij aan de perkeniers terstond had medegedeeld, dat, bijaldien zij aan hunne verpligting voldeden, om de notenkultuur op alle mogelijke wijze te bevorderen, hetgeen even zeer hun belang als dat van het Gouvernement was, alsdan de perken aan hen geheel zouden worden afgestaan, met het gevolg, dat zij daarover bij testament of op elke andere wijze konden beschikken; en hij voegt daarbij, dat deze zijne verzekering eenen zeer goeden indruk gemaakt had.

Evenwel hebben wij bij ons aanwezen te Banda, in de maand Mei 1820, ondervonden, dat de bedoelde onzekerheid voor de perkeniers nog niet was weggenomen, en de resident van Banda, de heer BAUMHAUER, verklaarde ons, dat bij het archief van de residentie geen akte of dokument voorhanden was, aanwijzende den voet, op welken tegenwoordig de perken in bezit gehouden worden.

Bij het gering genot hetwelk de perkeniers thans uit de aan hen afgestane landen trekken, is de eenige prikkel, die hen kan aansporen om, hetzij door verdubbelde vlijt, hetzij door andere middelen onder hun bereik, iets toe te brengen tot de verbetering der aan hen toevertrouwde perken, gelegen in het vooruitzigt om, gelijk voorheen, door verkoop zich te kunnen schadeloos stellen, voor hunne meer dan gewone inspanning van

krachten, dan wel de vruchten van hunnen arbeid en vlijt te kunnen overbrengen op hunne weduwen en kinderen.

In dezen toestand der zaak, vermeenen wij, dat zoo wel het belang als de billijkheid en de regtvaardigheid van het Gouvernement zouden vorderen, om de onzekerheid te doen ophouden, die thans nog ten aanzien van het regt van eigendom bij de perkeniers bestaat, en mitsdien als nog dit regt van eigendom op den vorigen voet uitdrukkelijk te herstellen.

Aldus de voorbereidende maatregelen aangeduid hebbende, welke voor elk der Moluksche plaatsen in het bijzonder zouden behooren genomen te worden, komen wij tot die welke eene meer algemeene strekking hebben.

Onder deze rekenen wij, in de eerste plaats, het ontbieden en vestigen van geschikte zendelingen, aan welke de bekeering zoude kunnen worden toevertrouwd van de heidensche bevolking tot het Christendom. Wij spreken van *„geschikte zendelingen"*, omdat wij den overdreven ijver zouden wenschen ter zijde gesteld te zien, welke niet zelden tot eene schadelijke dweepzucht aanleiding geeft.

Die zendelingen zouden derhalve moeten doordrongen zijn, niet alleen van den weldadigen invloed van de christelijke godsdienst in het algemeen, maar ook van de voordeelen, die te wachten zijn uit eene vereeniging in geregelde maatschappijen, levende onder den invloed van een beschermend Gouvernement. Zij zouden daarenboven ook reeds eenige kennis moeten verkregen hebben van den landbouw, en van die kunsten en wetenschappen, welke bij eene nog onbeschaafde bevolking reeds dadelijk met nut kunnen worden aangewend. Zij zouden eindelijk, zelf overtuigd van het nut der koepokinenting, deze heilzame kunstbewerking, als een hunner voornaamste doeleinden, ook in de binnenlanden moeten trachten te bevorderen.

Zoo aan de berigten mag worden geloof geslagen, die van het nut, 't welk in deze opzigten het ministerie der zendelingen, bijzonder in de binnenlanden van Afrika, gehad heeft, zijn wereldkundig gemaakt, dan mogen wij stellen, dat, met betrekking tot de Moluksche eilanden, van dezelfde oorzaak althans geene mindere uitwerking zal te wachten zijn.

Een oordeelkundig schrijver *), van de eilanden van Magindanao sprekende, heeft opgemerkt, dat de Spanjaarden de Alfoeren tot het Christendom hebben bekeerd, en stelt, dat alleen de overeenkomst der beide volkeren in het eten van varkensvleesch tot deze bekeering niet weinig heeft bijgedragen.

Die zelfde schrijver, berigt gevende van de noordkust van het eiland Borneo, en vooraf aangemerkt hebbende, dat de stranden meestendeels zijn bewoond door Mahomedanen, die de bewoners der binnenlanden in eene soort van afhankelijkheid houden, geeft verder als zijne meening op, dat deze binnenlandsche bewoners, wel behandeld wordende, zich beijveren zouden, om zich van alle kanten onder de bescherming te komen stellen van den eersten, die deze bescherming hun zoude kunnen aanbieden. Hij

*) Forrest, p. 303.

opent daarbij het vooruitzigt, dat deze bewoners spoedig te beschaven en te brengen zouden zijn tot het aannemen van de Christelijke godsdienst. Hij leidt de mogelijkheid daartoe af uit hunne gewoonten en godsdienstige begrippen, om aan hunne goden menschenoffers te slagten, en gelooft, dat zij daarvan zonder veel moeite zouden af te brengen zijn, door hun den dood van CHRISTUS voor te stellen, als het algemeen zoenoffer, hetwelk God met de menschen bevredigd heeft. Hij grondt eindelijk dit zijn gevoelen op eene door hem aangehaalde zinsnede, uit zeker Fransch werk, getiteld: *De l'origine et du progrès du despotisme.* *)

De treffende overeenkomst, die wij gevonden hebben tusschen de inlandsche bewoners, of de zoogenaamde Alfoeren, van de Moluksche eilanden en die van welke de bovengenoemde schrijver gewag maakt, doet ons veronderstellen, dat, door tusschenkomst van oordeelkundige en verlichte zendelingen, het geheel der binnenlandsche bevolking van de Moluksche eilanden spoedig onder het gezag van het Gouvernement zoude over te brengen zijn, vooral wanneer ten hunnen aanzien een stelsel van bestuur aangenomen werd, hetwelk hen tegen de onderdrukking der strandbewoners beschermde en beveiligde.

In dit plan zouden dan ook de voormelde zendelingen, bijgestaan door een toereikend aantal inlandsche Christen-schoolmeesters, bijzonder moeten verdeeld worden over de eilanden Ceram, Boeroe en Gilolo, en hiertoe zoude de medewerking van de Zendeling- en Bijbelgenootschappen even noodzakelijk zijn, als gemakkelijk kunnen verkregen worden.

In het ontwerp overigens, dat wij hebben aangeboden, is het ligtelijk na te gaan, dat alle operatiën, leidende tot het dadelijk in werking brengen van dat plan, moeijelijk anders zullen te besturen zijn dan door den Gouverneur-Generaal zelf.

De medewerking, die men zal behoeven van het ministerie in Nederland, maakt zulks bovenal noodzakelijk, terwijl het verband, in 't welk alle de maatregelen zullen moeten gebragt en gehouden worden, onvermijdelijk een naauw overzigt van het geheel vordert, hetwelk in geene andere autoriteit zoo volledig als in den Gouverneur-Generaal verondersteld kan worden.

Intusschen zal in de Molukkos zelf een onmiddelijk en dadelijk toezigt niet minder noodzakelijk zijn, hetwelk door een sedentair ambtenaar moeijelijk zal kunnen worden uitgeoefend, uithoofde van de afgelegenheid der eilanden onderling en het ondoenlijke, om alleen door korrespondentie het vereischte verband in de maatregelen te bewaren.

Aan geen der residenten zal ook dit toezigt kunnen overgelaten worden, omdat elk in zijne residentie met de uitvoering belast is en deze werkzaamheden geheel hunne aandacht zullen bezig houden, behalve dat zij het algemeen overzigt missen zouden, waarvan wij gesproken hebben.

Het komt ons derhalve noodzakelijk voor, hier het intermediair te kiezen

*) FORREST, p. 418, en volgende.

van eenen ambulanten ambtenaar, aan wien misschien het gevoegelijkst de titel zoude kunnen gegeven worden, van „inspekteur der finantiën in de Molukkos".

Groot is het nut, dat van zoodanig eenen ambtenaar zoude kunnen getrokken worden, in het beramen der jaarlijksche zoogenaamde eischen, en in het algemeen, in het toezigt op eene behoorlijke uitvoering der orders van de hooge regering, van welke thans de geest niet altijd juist begrepen wordt, uithoofde, op deze meer verwijderde plaatsen, de ambtenaren onbekend blijven met den zamenhang waarin zij gegeven worden. Bovendien zoude zoodanig ambtenaar het middel kunnen uitmaken, door hetwelk de groote veranderingen, in het door ons aangeboden ontwerp passende, zouden kunnen worden voorbereid en de maatregelen, tot eene dadelijke werking leidende, doelmatig toegepast.

Maar om hiervan het meeste nut te trekken, zoude, als een punt van instruktie voor dezen ambtenaar, uitdrukkelijk behooren bepaald te worden, de verpligting om jaarlijks, bij het eindigen der Oost-moeson, naar Java terug te keeren, ten einde door middel van den hoofd-inspekteur van finantiën aan den Gouverneur-Generaal verslag te doen van zijne verrigtingen, en nieuwe bevelen te ontvangen voor zijne inspektie in het volgende jaar.

Wij zijn overigens van het nut, dat zoodanig ambtenaar, ook met betrekking tot 's lands inkomsten, zelfs in den tegenwoordigen stand van zaken, zoude kunnen aanbrengen, zoo volkomen overtuigd, dat wij zijne aanstelling, als een maatregel van dadelijke noodzakelijkheid, beschouwen.

Als een middel voorts, om aanvankelijk den handel in de Molukkos weder eenigzins te doen ontluiken, gelooven wij dat gebezigd zoude kunnen worden, het verleenen of verkoopen jaarlijks te Batavia van een pas voor een Chinesche jonk van Canton, om naar Amboina en Ternate ten handel te varen op denzelfden voet, als zulks, tot in het jaar 1819, met betrekking tot Makassar heeft plaats gevonden.

Wij hebben de redenen niet kunnen nasporen, welke den handel van de laatstgemelde jonk, sedert eenige jaren, zoo zeer heeft doen fluktuëren, maar algemeen is ons verzekerd, dat de gevolgen daarvan allerwege in de Molukkos zich deden gevoelen, door een bijna totaal gebrek aan Chinesche goederen, die bij de inlanders eenen grooten aftrek hebben, bijzonder van de grove aard- en ijzerwerken, voor welke zij tripangs en eenige houtsoorten in ruiling geven.

Gedeeltelijk geschiedde de aanvoer daarvan door de Boeginesche en Makassaarsche praauwen, welke over Celebes, op Amboina en Ternate ten handel varen, en gedeeltelijk door de vaartuigen, die van de Soeloesche eilanden, voornamelijk te Ternate, aankomen, en die deze goederen verkregen van een of twee jonken, die de Chinezen gewoon waren jaarlijks naar de gemelde eilanden te zenden, doch die daarmede, gedurende de laatste twee of drie jaren, zijn uitgescheiden; gelijk ons daarvan op Ternate de verzekering gegeven is.

Daar de aanvoer van Chinesche goederen in de Molukkos aldus van beide de kanten gemist wordt, is daardoor het gebrek ontstaan, waarvan wij heb-

ben melding gemaakt, en het is op deze gronden dat wij het voorstel wagen, om den handel van een jonk uit Canton dadelijk op de Molukkos open te stellen.

Deze gedachte is niet nieuw. Gedurende het bestuur van den heer CRANSSEN in de Molukkos, is meermalen hiertoe het voorstel aan de hooge Indische regering gedaan, maar de vrees, dat zulks den handel van de jonk op Makassar zoude doen verloopen, heeft de aanneming daarvan verhinderd. Deze reden, vermeenen wij, dat thans niet meer bestaat na het besluit, waarbij de verkoop van de zoogenaamde Makassaarsche pas in het verleden jaar is ingetrokken.

Wij durven ons niet vleijen, dat de eerste verkoop der Chinesche pas naar de Molukkos zeer hoog zal loopen, maar wij vertrouwen, dat zij in de volgende jaren langzamerhand in prijs stijgen, en tot de hoogte gebragt zal worden, die voormaals de Makassaarsche heeft bereikt.

Aan geene der maatregelen, tot dus verre door ons voorgesteld, hechten wij echter een zoo aangelegen belang, als aan de invoering van eene betere administratie van justitie in de Molukkos.

Het gebrekkige, hetwelk daarin bestaat, hebben wij reeds aangewezen en wij vermeenen, dat, welk stelsel van bestuur voor de Molukkos ook zal gekozen worden, verbetering daarin onvermijdelijk is; en dat, zullen de maatregelen van het Gouvernement de strekking hebben, om de Molukksche bezittingen eenmaal vatbaar te maken, om een stelsel van bestuur, gegrond op vrijheid van kultuur en vrijheid van handel, te ontvangen, eene der eerste voorbereidende maatregelen zijn moet, om aan de ingezetenen in het algemeen de zekerheid te geven van veiligheid voor hunne personen, en van eene strikte en onzijdige handhaving van het regt van eigendom.

Het gebrek aan hoorn- en ander vee in de Molukkos is wijders eene omstandigheid, naar ons inzien, de aandacht van het Gouvernement dubbeld waardig. Daaraan is niet te verhelpen dan door van de naastbij gelegene bezittingen, inzonderheid van Makassar en van Timor, een toereikend getal van het nuttigste vee, voor rekening van het Gouvernement, in te voeren, en zorg te laten dragen, dat het door voortteeling zich vermeerdere. Veelligt zou dit oogmerk het best kunnen bereikt worden, door aan de inlandsche hoofden op Amboina, Boeroe en elders, naar mate dat de uitgestrektheid en de geschiktheid van hunne gronden dit zoude gedogen, een zeker getal hoornvee, paarden, schapen enz. van beide geslachten af te geven, en de zorg daarover aan hen op te dragen. Aan deze veeteelt zou, gedurende de eerste jaren, ongestoord de hand moeten gehouden worden, naar mate van de meer of min langzame vermeerdering dezer dieren; en daar na zoude een prijs kunnen bepaald worden, voor welken de levering daarvan aan het Gouvernement zoude geschieden, en door welken prijs de hoofden eene belooning zouden moeten vinden voor de moeite ten dezen aanzien door hen besteed.

Als het vee eenmaal tot zekere hoogte vermeerderd is, zoude de vrije beschikking daarover aan de hoofden kunnen worden overgelaten.

Wij gevoelen, dat deze onderneming eene aanzienlijke uitgave voor het Gouvernement veroorzaken zoude, doch wij vermeenen daarentegen dat het zich daarvoor spoedig zou zien schadeloos gesteld, indien wij in aanmerking nemen de zware onkosten, die nu moeten besteed worden, om bij voortduring van Timor en elders slagtbeesten aan te voeren, tot spijziging van het garnizoen.

Eindelijk geloven wij, dat het Gouvernement reeds nu dadelijk eene weldadige poging zoude behooren te doen, om de inenting met de koepokstof overal in de Molukkos in te voeren en om de verbreiding daarvan te bevorderen, onder anderen door de zoogenaamde schoolmeesters en de inlandsche priesters met de inenting, onder eene behoorlijke aanmoediging, te belasten. Wij mogen dit met grond als het eenige middel beschouwen, om duizenden van slagtoffers te besparen, die nu jaarlijks door de kinderziekte worden weggesleept, en waaraan, naar onze gedachte, de tegenwoordige ontvolking van deze eilanden gedeeltelijk moet worden toegeschreven.

XVII.

Nadere ontwikkeling van het ontwerp.

Aldus hebben wij de voorbereidende maatregelen aangewezen, die zouden kunnen strekken, om eene noodzakelijke verandering in het bestuur der Moluksche eilanden te weeg te brengen en om deze eilanden vatbaar te maken om daarop een stelsel van bestuur, gegrond op vrijheid van kultuur en vrijheid van handel, hoe eerder hoe beter in te voeren, als het eenige, waardoor deze bezittingen van eenige waarde kunnen blijven voor de Nederlandsche kroon. Wij gaan thans over om, in eene toepassing van deze maatregelen, de verdere ontwikkeling te zoeken van ons ontwerp.

Daarbij zal zich tevens de gelegenheid voordoen, om eenige tegenwerpingen op te lossen, die wij voorzien kunnen, dat tegen ons zouden kunnen geopperd worden, en die wij opzettelijk tot het laatste van onze taak bespaard hebben, om ze in een algemeen overzigt te kunnen vereenigen.

Om in het algemeen het nut in te zien, hetwelk door de overbrenging van eene Europesche bevolking in de Molukkos zoude kunnen aangebragt worden, moet inzonderheid gelet worden op de gesteldheid der bevolking op de twee grootste eilanden Ceram en Boeroe, voor welke wij deze Europesche bevolking, met uitsluiting der andere eilanden, vooreerst noodzakelijk hebben geacht.

Wij zijn, misschien reeds te dikwijls, op de omstandigheid terug gekomen, dat de stranden dezer eilanden bewoond zijn door Christenen en Mohamedanen, door welke de talrijkste en voornaamste bevolking dezer eilanden, bekend onder den naam van Alfoeren, in onderdrukking wordt gehouden. Wij zoeken voor deze herhaling eene verschooning in het belang, dat het Gouvernement er bij heeft, om dat gedeelte der bevolking van de Molukkos, hetwelk tot hiertoe van geen nut is geweest, aan zich onderhoorig te maken.

Om diezelfde reden vermeenen wij nogmaals gewag te mogen maken van het gevoelen van den reeds aangehaalden schrijver *), die stelt, dat deze bevolking zich gewillig onder de eerste bescherming de beste zoude begeven, welke haar zou worden aangeboden. Op haar toch zal een groot gedeelte van het vooruitzigt op eene meerdere welvaart van de Moluksche eilanden moeten rusten.

Geheel met het gevoelen van den voornoemden schrijver instemmende, stellen wij ons voor dat, als eenmaal, overeenkomstig het door ons gevormde plan, eene Europesche bevolking op de voorschreven eilanden gevestigd zal zijn, zij met de inlandsche bevolking spoedig in vereeniging zal staan. Zonder het overwigt te rekenen, hetwelk de minst beschaafde Europeaan steeds en overal op den meest beschaafden inlander heeft, is het in de eerste plaats te verwachten, dat, uit hoofde van de overeenkomst in godsdienst, dat gedeelte der Moluksche bevolking hetwelk de Christenleer belijdt zich gaarne aan deze Europesche bevolking zal aansluiten, met alle de overige ingezetenen, die in de bescherming van het Gouvernement rust en veiligheid zullen trachten te vinden. Bij eene doelmatige rigting der wederzijdsche regten, is het ten anderen vooruit te zien, dat de Alfoeren de voorkeur zullen geven aan eene verbindtenis met deze bevolking, boven de onderwerping waarin zij, door de willekeur der strandbewoners en de onverschilligheid van het Gouvernement ten hunnen aanzien, sedert zoo vele jaren gehouden zijn en thans nog gehouden worden. En ten derde, mag met geen minder grond verwacht worden, dat de Mohamedaansche bevolking, die als dan de minste in getal zal uitmaken, daarom verpligt zal zijn den algemeenen stroom te volgen.

Wanneer wij hier bijvoegen de gemakkelijkheid, die men veronderstelt, dat er bestaat om de Alfoeren tot het omhelzen van de Christelijke godsdienst te brengen, en wij tevens in aanmerking nemen, dat door den invloed van zendelingen in Zuid-Afrika op de beschaving der inlanders zoo veel is uitgewerkt, dan vermeenen wij te mogen stellen, dat door eenen gelijken invloed, wel geleid en voorgelicht, het middel zoude te vinden zijn, om met meer spoed en zekerheid in de Moluksche eilanden die vereeniging in de bevolking daar te stellen, tot welke de maatregelen van het Gouvernement voornamelijk behooren gerigt te zijn.

Uit eene vereeniging der vier klassen van bevolking, van welke wij gesproken hebben, zal eindelijk eene geregelde maatschappij van ingezetenen ontstaan, berekend en geschikt, om aan eene regelmatige belasting te worden onderworpen, en om welke te bestieren in de bekwaamste harer leden de geschikte voorwerpen zullen kunnen gevonden worden, en met hen tevens een schakel, die noodig zal zijn om dit inlandsche bestuur aan het Europesche hoofdbestuur vast te hechten.

Alvorens verder te gaan, moeten wij hier de bedenkingen beantwoorden, of de zwarigheden, die tegen eene kolonisatie met betrekking tot het eiland

*) Forrest, l. c.

Java zijn aangevoerd, ook niet van toepassing op de Molukkos zijn, en of het uit dien hoofde wel raadzaam is, om aldaar eene Europesche bevolking over te brengen.

Naar ons oordeel, duldt de gesteldheid van het eiland Java, zoo met betrekking tot zijne kultuur als ten aanzien van zijnen gunstigen handel en bevolking, geene vergelijking met bijna het geheel der Moluksche eilanden, en bijzonder met dat gedeelte dezer eilanden waarop wij thans meer bepaald het oog hebben. Deed het dit, het laatste waaraan wij gedacht zouden hebben, zoude een stelsel von kolonisatie geweest zijn.

Buiten de oorzaken, uit eenen verschillenden regeringsvorm afgeleid, die sedert eeuwen een geheel anderen plooi aan de zeden en gewoonten der Moluksche bevolking gegeven hebben, en waarvan wij getracht hebben, de uitwerkselen te doen opmerken, vinden wij den Javaan overal in zijn land geregeld in maatschappijen levende. Hij is landbouwer, en kent, hoe onvolkomen dan ook, de uitgestrektheid en de waarde van den grond, dien hij in eigendom of vruchtgebruik bezit. Hij kent ook reeds het geld, als een representatief van alle andere koopwaren. Een gevestigde toevloed van vreemdelingen naar zijn land verzekert hem, hoe afgelegen zijn dorp ook zij, onder verscheidene mededingers, eene voordeelige markt voor den overvloed van de produkten van zijnen grond, en bij deze ondervinding, mag hij vatbaar geoordeeld worden, om met eene geringe leiding geheel zijne industrie te ontwikkelen, en de belooning voor zich te behouden van den arbeid dien hij verrigt. Hij heeft eindelijk regten en wetten, en voor zijne bescherming is overal door doelmatige inrigtingen gezorgd.

Beschouwen wij daarentegen de gesteldheid der Moluksche eilanden, dan vinden wij bijna nergens een schijn of spoor van dezen staat van zamenhangende beschaving. De kultuur van het meest winstgevende produkt, eigen aan het land, is verboden, met uitzondering van drie of vier plaatsen van eene geringe uitgestrektheid, in vergelijking van de ontzaggelijke oppervlakte, welke de Moluksche eilanden beslaan; en op deze plaatsen is dat produkt het voorwerp van een streng monopolie. De kultuur van andere voortbrengselen vindt nergens aanmoediging. Bijna geene andere dan de ruilhandel is er bekend, hetgeen alleen genoeg is, om den kindschen staat der bevolking aan te wijzen. Overal zijn de belangen dier bevolking onderling in strijd, of in strijd met het belang van het Europeesch Gouvernement. Eindelijk bestaat er geen regt dan dat van den sterksten, en geene handhaving van orde en rust dan door de uitoefening van gewapend geweld tegen de personen en bezittingen van de ongelukkige ingezetenen, die schuldig en onschuldig in dien ramp deelen. De verbalen der zoogenaamde hongitogten leveren hiervan meer dan een bewijs op.

Zoo dus ergens de stelling van toepassing kan zijn, dat het Europeesch vernuft noodzakelijk is, om de vermeende onverschilligheid van den inlander te overwinnen, en de impulsie te geven aan den meer of minderen trap van vlijt, welken hij mag bezitten; — indien het ergens met het belang van een Europeesch Gouvernement kan overeengebragt worden, om

den arbeid van een groot gedeelte der Indische bevolking dienstbaar te maken aan de fortuin van een gering getal Europesche planters, — dan zeker is het met betrekking tot dat gedeelte der Molukkos, hetwelk, ofschoon den vruchtbaarsten grond bezittende, bij eene genoegzame bevolking, nogthans woest ligt, en naauwelijks zoo veel opbrengt als noodig is, om zijne inwoners te voeden. Het is met betrekking tot dat gedeelte der Molukkos, waar, door vroegere volkplantingen aan de stranden, de oorspronkelijke en grootste bevolking aan de onderdrukking en dienstbaarheid reeds te zeer is gewoon geworden, dan dat men verwachten kan, dat die uit zich zelve de minste vlugt zal nemen, om zich boven haren tegenwoordigen staat van dofheid en mijmering te verheffen, en waar de bewoners der stranden, op hunne beurt overheerd en onderdrukt, mede tot niets vervallen zijn. Het is eindelijk met betrekking tot dat gedeelte der Moluksche eilanden, waar geen verband hoegenaamd bestaat in de maatschappelijke zamenleving, en 't welk wij geen kans zien daar te stellen, dan door middel van eene Europesche bevolking.

Daar echter ons ontwerp er toe leiden moet, om door den tijd niet alleen de voordeelen van eene vrije kultuur en van eenen vrijen handel algemeen te maken, maar ook, om het geheel der Moluksche bevolking in staat te stellen, om de belastingen op te brengen, die van dat oogenblik af alle andere inkomsten van het Gouvernement zullen moeten vervangen; zoo hebben wij in onze schets der voorwaarden, op welke de kolonisten zouden behooren te worden toegelaten, gemeend geene ruimte genoeg te kunnen stellen, om aan den eigendom van grond ook de inlandsche bevolking deelachtig te maken, wanneer deze eenmaal door het voorbeeld van Europesche planters verre genoeg zal zijn gebragt, om het voetspoor van laatstgemelden te volgen.

Wij meenen, dat als op dit plan voortgegaan wordt, voor dat gedeelte van de Molukkos, van 't welk wij spreken, althans geen erger uitkomst te wachten is, dan van een bijna gelijk plan van kolonisatie is ondervonden, dat in de Bataviasche omme- en bovenlanden is gevolgd geworden, toen, na het eindigen van den Bantamschen oorlog in het jaar 1659, de voorschreven landen tot zulk eenen staat van ontvolking gebragt waren, dat er schier geen waarde meer aan gehecht werd, ofschoon het aangehouden heeft tot het begin van de achttiende eeuw, alvorens in de kultuur eenige noemenswaardige vordering is bespeurd *).

Het voordeel van eene reeds bestaande bevolking, en het gezette voornemen van het Gouvernement, om den landbouw in alle opzigten aan te moedigen, doen ons met grond hopen, dat in het ontwerp, hetwelk wij hebben aangeboden, de uitkomsten van eene kolonisatie in de Molukkos oneindig spoediger zich zullen ontwikkelen, dan dit het geval is geweest, in

*) H. VEECKENS, *Verhandeling over de ommelanden* (M. S.). Dit stuk is door ons, met eenige wijzigingen, geplaatst in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, Jaargang 1849, I, 248 enz.

de Bataviasche omme- en bovenlanden. Bovendien kan het Gouvernement, door de ondervinding geleerd, aanvankelijk reeds de noodige voorzorgen nemen, om die ongelegenheden te vermijden, welke als schadelijk in de uitkomst van de uitgifte van landen in de Bataviasche bovenlanden worden beschouwd; te weten, dat aan de Inlandsche bevolking de gelegenheid niet is gegeven, om de voorname voordeelen van den landbouw te trekken, ofschoon bij uitsluiting voortgebragt door den arbeid van hare handen.

Hiertoe echter kan veel bijgedragen hebben de te late ondervinding, dat het klimaat van Java geen veldarbeid voor Europeanen toelaat, waarvan het gevolg is geweest, dat na eene vruchtelooze poging met boeren, uit Europa ontboden, het belang van de bevolking zelve, ofschoon die intusschen ongevoelig was aangegroeid, is uit het oog verloren.

De Moluksche luchtstreek heeft den schadelijken invloed op den Europeschen veld-arbeider niet, welke aan die van Java eigen is, en wij veronderstellen dus, dat de overbrenging van Europesche planters derwaarts aan het oogmerk, om zich met de inlandsche bevolking te vermengen, beter beantwoorden zal; en dat alzoo in dit opzigt ook de bedenking, tegen eene kolonisatie in de Molukkos, niet bestaat, welke tegen haar met betrekking tot het eiland Java wordt aangevoerd.

Wij verzoeken laatstelijk hieromtrent te mogen doen opmerken, dat wij aan het ontwerp van eene kolonisatie ook geene verdere ruimte gegeven hebben, dan alleen met opzigt tot deze plaatsen in de Molukkos, waar wij, zonder dit middel, de onmogelijkheid hebben ingezien, om met de inlandsche bevolking in aanraking te komen, met name de eilanden Ceram en Boeroe, beide uitgestrekt en vruchtbaar genoeg, om den arbeid van eene ontzaggelijke menigte van landbouwers mildelijk te beloonen.

Met betrekking tot Gilolo, waar de kultuur door middel van de inlandsche bevolking alleen kan worden aangevangen en uitgebreid en waar nu reeds een artikel van de eerste aangelegenheid zich aanbiedt in de notenmuskaat, welke de distrikten van Maba, Weda en Patani opleveren, hebben wij, buiten de voordeelen daaruit te wachten, bijzonder het oog gehad op het overbrengen aldaar van een Europeesch etablissement voor de walvischvangst.

Dit plan, in den jare 1807 door den toenmaligen gouverneur van Ternate, den heer WIELING, die daarvan al het nut schijnt ingezien te hebben, reeds aan de hooge Indische regering opgegeven, is toen buiten opmerking, althans buiten uitvoering, gebleven; waarschijnlijk door de belemmering, welke de toen bestaande oorlog aan elke onderneming van dezen aard moest toebrengen. Sedert is deze tak van industrie, gelijk wij elders bereids hebben aangemerkt, bij uitsluiting in de handen der Engelschen gevallen, die daarmede thans niet minder dan een zestigtal schepen jaarlijks bezig houden, terwijl de olie of traan, door deze ieder jaar in Engeland ingevoerd, geschat wordt op de waarde van een millioen ponden sterling *).

Van welk belang overigens de Engelschen zelven deze visscherij hebben

*) VAN DEN BOSCH, 2 deel, p. 125 en 126.

beschouwd, blijkt, buiten allen twijfel, uit de akten van het Britsch Parlement, gegeven in de jaren 35 van GEORGE III, cap. 92, — 38 van GEORGE III, cap. 57, — en 48 van GEORGE III, cap. 124.

Bij de laatstgemelde akte zijn, ten aanzien van de voorschreven visscherij en voor de schepen, welke met dat oogmerk tot aan den laatsten December 1811 zouden uitklaren, en binnen eenen bepaalden tijd met eene zekere hoeveelheid olie of traan, niet minder dan twintig of dertig tonnen in elk schip, zouden terugkeeren, aanzienlijke premiën uitgeloofd, loopende van drie, vier, vijf tot zes honderd ponden sterling voor elk schip, naar mate van de hoogte waarop zij visschen, den tijd welken zij daaraan besteden, en de hoeveelheid van olie welke zij aanbrengen.

Dezelfde premiën zijn toegekend aan schepen, welke, met eene lading olie of traan terugkeerende, in eenige der havens van Ierland zouden binnenvallen; terwijl eindelijk, tot meerdere aanmoediging van de scheepskweekelingen, die in deze visscherij opgeleid worden, en welke nog geene twee reizen volbragt of den ouderdom van 21 jaren nog niet bereikt hebben, bescherming tegen de „press-gang" wordt beloofd.

Deze informatiën zijn door ons getrokken, uit STEEL'S *Tables on the custom and excise duties, with the drawbacks, bounties and allowances.*

De onmiddelijke voordeelen, tot welke deze visscherij het vooruitzigt geeft, paren zich aan een ander middelijk nut, 'twelk wij vermeenen niet te mogen over het hoofd zien. Wij hebben reeds, als van een der rampen welke de Moluksche eilanden treffen, gewag gemaakt van de stoute zeerooverij, die door het eene gedeelte der bevolking op het andere bij aanhoudendheid gepleegd wordt. Wij meenen, dat geen krachtdadiger middel tegen dit euvel kan worden aangewend, dan de gedurige vaart van een aantal schepen, die belang zouden hebben, om dit kwaad tegen te gaan, en die te gelijker tijd, eene genoegzame magt bezitten zouden, om den euvelmoed dezer zeeschuimers te beteugelen. Wij stellen ons verder voor, dat de daarstelling van eene zoodanige visscherij, onder Nederlandsche vlag, meer dan berekend zoude zijn, om dit oogmerk te bereiken, zonder in de zware kosten te vervallen, welke eene onmiddelijke uitrusting tegen de zeerooverijen onvermijdelijk naar zich zoude slepen.

Wat aangaat de hulpmiddelen, die de schepen, in de visscherij gebruikt, op de plaats zelve zouden vinden, behoeven wij slechts melding te maken van het hout, dat voor masten en rondhouten de bosschen van Gilolo in overvloed opleveren; de touwwerken die van Kema of Menado te verkrijgen zijn; en voorts de rijst en andere levensbehoeften, welke uit den gemelden omtrek kunnen getrokken worden en waarvan de overvloed zal toenemen, naarmate de volkeren, onder een geregeld bestuur, zekerheid en bescherming zullen vinden.

Zien wij verder op de andere voordeelen die daaruit zullen afvloeijen, dan doet zich de aanmoediging natuurlijk voor, welke door dit vermeerderd vertier aan de vlijt en nijverheid van den inlander in het algemeen zal gegeven worden; terwijl dan tevens meer bepaaldelijk het nut zal worden

gevoeld, van eene uitbreiding van de rijst-kultuur op Menado, en van eene gelijke uitbreiding van de touwslagerij op Kema.

Misschien wordt daar en boven eenmaal het oogmerk bereikt, om, behalve de specerijen, uit de onderscheiden bezittingen in de Molukkos ook andere produkten, geschikt voor de Europesche markt, te trekken, waar omtrent, ten aanzien van koffij en suiker althans, geen twijfel kan bestaan, en waarbij de tabak van Boeroe als een belangrijk artikel zal kunnen gevoegd worden. In dat geval zullen de schepen, in de voorschreven visscherij gebezigd, bij hunne lading olie, nog scheepsruimte in overvloed aanbieden, om deze produkten naar Europa over te brengen en de verminderde scheepsvrachten, voor welke zij alzoo zullen kunnen varen, wordt dan een ander middelijk doch niet minder aanzienlijk voordeel, hetwelk uit deze visscherij zal voortvloeijen.

Wij wagen geene poging om de andere voordeelen na te gaan, die van eene kolonisatie in de Molukkos, in verband beschouwd met een etablissement voor de walvisch-visscherij op Gilolo, met grond te wachten zijn. De menigte takken, in welke de stam van eenen eenmaal gevestigden handel zich verdeelt, maken dit onmogelijk, en de voordeelen, welke wij bedoelen, laten zich dan ook eerder verbeelden dan beschrijven. Eene aanmerking echter, welke wij ontleenen van den verdienstelijken bewindhebber VAN DER OUDERMEULEN, kunnen wij niet voorbij hier af te schrijven, namelijk: „Dat uit de wederzijdsche benoodigdheid, in de onderscheidene „voortbrengselen van ieder land, onderhandelingen en koophandel van natie „tot natie ontstaan, en dat door het middel van dien koophandel, bij iedere „natie, de overwinsten geboren worden *).

Deze aanmerking op de gesteldheid van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen in het algemeen en op de Moluksche eilanden in het bijzonder toepassende, moeten wij hierbij eene gewigtige bedenking voegen, namelijk deze: of van elke poging, die zal aangewend worden om den Nederlandschen handel uit te breiden, met reden een goede uitslag te wachten is, zoo zij geene uitbreiding van kultuur, en dus eene vermeerdering van voortbrengselen, ten grondslag heeft?

Voor hoe vele uitzonderingen een algemeene regel ook vatbaar zijn moge, aarzelen wij echter niet, deze bedenking negatief te beantwoorden. Wij gronden dit ons gevoelen op de veranderde betrekkingen in den handel, waarvan wij reeds in het breede hebben gesproken, welke niet langer toelaten om op merkantiele spekulatiën alleen eenig vertrouwen te vestigen; en tot bewijs hiervoor gebruiken wij de woorden van den zoo even aangehaalden schrijver, die buiten tegenspraak stelt, „dat thans het vermogen „van iedere natie bestaat in de som van voortbrengselen, vermenigvuldigd „met de naarstigheid der onderscheiden inwoners, die ieder rijk, staat, „land of stad uitlevert". †)

*) *Memorie van* B. VAN DER OUDERMEULEN, onder de uitgegeven stukken door D. VAN HOGENDORP p. 233.

†) *Memorie van* B. VAN DER OUDERMEULEN, als voren p. 232.

Wij hechten aan deze bedenking zooveel te meer gewigt, omdat zij ons dienstig is, om ons ontwerp eener kolonisatie op de eilanden Ceram en Boeroe en ons plan van Gilolo in bezit te nemen en ook aldaar de kultuur uit te breiden, in het naauwste verband te beschouwen, met het voorstel tot het vestigen van een etablissement voor de walvisch-vangst op het laatstgemelde eiland. Het zal toch geen betoog behoeven, dat deze visscherij voor als nog een tak van industrie is, welke aan de Engelschen moet worden uit de handen gewrongen, en dat deze worsteling met ongelijken kans zoude ondernomen worden, zoo aan de Nederlandsche schepen geen beslissend voordeel konde verleend worden, door in alle geval ze van eene volle teruglading te verzekeren, hetgeen zonder eene vermeerdering van voortbrengselen, voor de Europesche markt geschikt, niet kan geschieden. Aan de andere zijde mogen wij veilig aannemen, dat de landbouw een groote aanmoediging zal ontleenen aan het vertier van deze schepen, en aan de zekerheid, om voor den overvloed een gereed transport naar Europa te vinden.

Maar om nog eens terug te komen op de laatste door ons geopperde bedenking, zoo mogen wij niet nalaten hier het gevoelen bij te brengen van den heer RAFFLES, die met betrekking tot Borneo en inzonderheid tot het te niet gaan van het Engelsch etablissement op Balambangan, deze kwestie behandelende met ronde woorden zegt: „dat uit elk onderzoek, en „uit de uitkomsten van ondervinding en overweging, mag afgeleid worden, „dat geene onderneming, steunende op eenen merkantielen in stede van „eenen territorialen grondslag, het vooruitzigt oplevert van in deze streken „wel te gelukken" *).

Eenige bladzijden vroeger zegt dezelfde schrijver: „Eene omstandigheid, „ten hoogste schadelijk aan den handel van de Maleische volkeren, is het „monopolie, dat in de meeste Maleische havens de hoofden aan zich hebben „gehouden. Van dit monopolie bestaat geen spoor in de *Oendang-oendang* „van de Maleijers, noch in die gedeelten van hunne geschiedenis, welke „tot hiertoe zijn in het licht gekomen, en het is derhalve nog in geschil, „of dit schadelijk gebruik geen plaats heeft gegrepen in navolging van de „instelling van het monopolie door de Hollanders. Waar dit stelsel zijne „volle werking heeft gehad, heeft het algemeen gediend, om de nijverheid „en elke onderneming van handel te onderdrukken, en waar het slechts voor „een tijd is ingevoerd geweest, heeft het nadeel daarvan zich zoo diep doen „gevoelen, dat het verondersteld mag worden, dat de Maleische hoofden „ligt over te halen zouden zijn, om dit stelsel te laten varen voor eenen „geregelden handel, zoodra zij de magt kunnen verkrijgen, om regelmatige „belastingen daarvoor in plaats te stellen" †).

Wij kennen den aard en de gesteldheid niet van de Maleische landen en bevolking, en inzonderheid niet van het eiland Borneo, anders dan uit

*) RAFFLES. *History of Java*, vol. 1. p. 841.
†) Ibid. p. 235.

beschrijvingen; maar, de partijdigheid tegen de Nederlandsche natie ter zijde stellende, die allerwege de schriften van den heer RAFFLES ontsiert, mag de treffende overeenkomst, die wij in de aangehaalde woorden met onze eigene opmerking in de Molukkos vinden, ons veilig de bovenstaande aanmerkingen op dat gedeelte der Nederlandsche bezittingen doen toepassen.

Nogthans, hoezeer dit nu ook schijnt te moeten erkend worden, en eene uitbreiding van handel niet is te verkrijgen, zonder eene vermeerdering van voortbrengselen, en deze wederom niet, zonder eene uitbreiding der kultuur, zoo doet zich evenwel dadelijk eene andere bedenking voor, of, namelijk, deze vermeerdering van voortbrengselen in zich zelf geen schadelijke terugwerking moet hebben.

Niet zonder grond toch mag de bedenking geopperd worden, dat een te groote overvloed de prijzen moet doen dalen onder het peil van die waarde, welke in de eerste plaats aan den landbouwer, en ten andere, aan den koopman en bevrachter de belooning verschaft, voor den arbeid en de kosten, die zij aanwenden; of, hetgeen nog erger is, dat voor dezen te grooten overvloed geen vertier gevonden zal worden, waarvan het noodzakelijk gevolg zoude zijn, dat die voortbrengselen eindelijk geheel hunne waarde verliezen zouden.

Het is moeijelijk, zoo niet ondoenlijk, om deze bedenking geheel op te lossen, maar als wij den loop nagaan, welken de Indische handel, met betrekking tot Europa, sedert eeuwen derwaarts gehad heeft, dan levert dit geene reden op, om met te veel schroomvalligheid aan die bedenking te blijven hangen.

Toen de Indische produkten geenen weg naar Europa vonden, dan over den vasten wal van Azie, was hunne hoeveelheid gering, in vergelijking van hetgeen tegenwoordig, in honderden van schepen, wordt aangevoerd. De prijzen waren toenmaals zeer hoog, doch om die zelfde reden het vertier der produkten ook zeer bepaald. Na het omzeilen van de Kaap de Goede hoop, is de aanvoer aanmerkelijk vermeerderd, de prijzen zijn daardoor wel gedaald, maar het vermeerderd vertier heeft tegen de hoogere winsten, vroeger verkregen, ruim opgewogen, behalve dat eenige duizende van menschen meer hierbij hun bestaan gevonden hebben.

Wat de latere tijden aangaat, verzoeken wij het gevoelen van den reeds aangehaalden bewindhebber VAN DER OUDERMEULEN te mogen op den voorgrond stellen: „Men denke slechts na", zegt deze kundige koopman, „ten eerste hoe de naarstigheid in den koophandel sedert de regering van „KAREL V in Europa is toegenomen. Ten andere, hoe sterk de koffij- en „thee-negotie, eerst in het begin van deze (18de) eeuw opgekomen en toe„genomen, in de laatste 50 jaren aanzienlijk vermenigvuldigd is. Ein„delijk dat, naar mate de natiën over de geheele wereld zich nog meer „beschaven, de koophandel des te aanzienlijker moet uitgebreid worden. „De middelbare staat of klasse van menschen moet overal toenemen, en „met hem, de voorspoedige en gemakkelijke levenswijze, waardoor dus ook „de Oost-Indische handel (die meest uit goederen bestaat, welke aan een

„gemakkelijk leven eigen zijn) altoos de voordeeligste moet wezen, en, het „geen nog voor het toekomende eenig troostelijk uitzigt geeft, zal moeten „blijven, die er op den aardbol zal gedreven worden. Dit was reeds zoo „in den leeftijd van PLINIUS" *).

De gedachten van dezen schrijver volgende, mogen wij, zonder van andere staten van Europa te gewagen, met eenig vertrouwen het oog naar Rusland wenden, in welk ontzaggelijk rijk de bevolking en beschaving met zulke rasse schreden toeneemt. Daarbij mag te gelijk gelet worden op het noodzakelijk verval van de West-Indische koloniën, ten gevolge van de afschaffing van den slavenhandel.

En inderdaad, wanneer wij verder nagaan, dat bij het eindigen van den laatsten oorlog, ten gevolge van het kontinentaal systema, de magazijnen in Engeland opgehoopt lagen met Indische produkten, en dat deze produkten, tegen meer dan redelijke prijzen, een ongelooflijk spoedig debiet gevonden hebben, — zoo mag daaruit, naar onze gedachten, het gevolg getrokken worden, dat er geen vrees behoeft te bestaan, of de vermeerdering van voortbrengselen, die het gevolg zal wezen van eene vermeerderde kultuur, zal voor nog vele toekomende jaren eenen gelijken tred kunnen houden, met de telkens toenemende vraag naar die produkten op de markten van Europa.

Althans, na deze overweging, zien wij geen reden, waarom verondersteld zou moeten worden, dat het vertier van koffij en suiker dezelfde progressie niet zal houden, die het sedert de laatste vijftig jaren gevolgd heeft; en waarom aan het vertier van de Moluksche specerijen niet in evenredigheid diezelfde uitbreiding zal kunnen gegeven worden, als aan de thee, de koffij en de suiker, sedert het begin der achttiende eeuw.

Misschien is het niet overbodig hier te gewagen van de daling in de prijzen der specerijen, die sedert de twee laatste jaren is bespeurd, eene omstandigheid, die zeker niet aanmoedigend is in het laatste vooruitzigt dat wij geopend hebben. Wij hebben getracht hiervan de reden op te sporen, en hoewel wij daarin geene volledige oplossing vinden, zijn wij moeten blijven stilstaan bij het verbod, hetwelk er tegenwoordig bestaat, op den invoer van specerijen in Nederland, waardoor de kooplieden huiverig zijn in dat artikel te spekuleren, niet wetende de hoeveelheid, die door middel van het Gouvernement op de markten van Europa zal worden gebragt. Bij het monopolie, onder de voormalige Oost-Indische kompagnie, werd in deze ongelegenheid voorzien, door de publieke verkoopingen op vaste tijden te laten geschieden, telkens met een stilstand van eenige maanden, waardoor aan de spekulatie der kooplieden de noodige ruimte gelaten werd. Wij zijn niet onderrigt, of deze maatregel van voorzorg tegenwoordig in Nederland wel wordt gebezigd. Hoe dit zijn moge, zeker is het althans, dat in eene reeks van jaren de aanvoer van specerijen in Europa zoo gering niet geweest is als in de twee jaren, binnen welke de

*) *Memorie van* B. VAN DER OUDERMEULEN, als voren, p. 58 en volgende.

voorschreven daling in prijzen bespeurd is. Wij vermeenen daaruit te mogen opmaken, dat het in alle geval niet de menigvuldigheid van dit artikel is, welke op de prijzen heeft geïnfluenceerd.

Na deze uitwijding tot ons hoofdonderwerp terug keerende, doet zich verder de vraag aan ons voor: of het ontwerp tot uitbreiding van de kultuur, en tot vermeerdering daardoor van de Indische voortbrengselen, met het uitzigt van voordeel wel aangenomen kan worden, na overwogen te hebben de ondernemingen van gelijken aard, door andere natien bereids in het werk gesteld, en waaromtrent bijzonder in aanmerking komen kunnen de nieuwe koffijplantagiën in Brazilië, de suikerteelt in de Manilla's en de kultuur der noten-muskaat te Benkoelen.

Angstvallig zouden wij op deze vermeerdering van voortbrengselen bij vreemden nederzien, ware het niet dat de lagere standpenning van het arbeidsloon in de Nederlandsche bezittingen, alle vrees deed verbannen voor een schadelijke mededinging in dit opzigt. Immers, mogen wij afgaan op informatiën die ons daarvan van goederhand zijn gegeven, dan kost aan den planter in Brazilië de pikol koffij 18 tot 20 Spaansche matten. In de Manilla's de pikol suiker 8 tot 9 Spaansche matten, en te Benkoelen het pond noten-muskaat ruim een Spaansche mat. Deze prijzen overtreffen merkelijk die, voor welke in de Nederlandsche bezittingen de planter dezelfde produkten, met eene aanzienlijke winst, kan van de hand zetten.

Inderdaad na deze overweging schijnt het, dat de genoemde produkten elders gekweekt geene waarde ontleenen dan uit de nalatigheid van de Nederlanders, om ze tot die hoogte te vermeerderen dat daardoor aan de vraag op alle de markten kan voldaan worden; eene nalatigheid, die des te meer verwondering moet baren, daar zij in de Molukkos ontzaggelijke streken lands bezitten, met eene tamelijke bevolking, die nu gedoemd worden woest om ledig te blijven liggen, met het bekrompen inzigt alleen, om eenige duizende ponden van noten-muskaat en kruidnagelen op eenen imaginairen hoogen prijs te houden.

Wij zeggen „een imaginairen hoogen prijs," omdat de aanmerking van den bewindhebber VAN DER OUDERMEULEN ons in alle opzigten waar voorkomt, „dat de kosten van onderhoud van de bezittingen, of er een millioen „ponden nagelen ingezameld, dan of er maar 10,000 ponden geplukt wor„den, genoegzaam dezelfde zijn," en in allen geval dit onderhoud van de opbrengst moet afgetrokken worden" *).

Het is onnoodig in een onderzoek te treden, of deze maatregel, in vroeger tijden, juist is gekozen geweest, „maar," om nog eens van de woorden van dezen schrijver ons te bedienen, „nu de vreemdelingen op den „weg zijn, om ook op te stapelen, is het te vreezen, zoo wij niet met „verdubbelde attentie handen aan het werk slaan, dat er niet voor ons „zal overblijven, dan nog wat scheepvaart en geld; zoo als dat nog „in Genua, Florence en Venetië plaats heeft, alwaar nog slechts oude

*) *Memorie van* B. VAN DER OUDERMEULEN als voren p. 147 in de noot.

„overblijfselen van de 12de, 13de, 14de en 15de eeuwen huisvesten. De „buitenlandsche koophandel is de hoofdzaak; dat geeft geld en volksvermo„gen; de scheepvaart en wat dies meer is, zijn maar afstammelingen van „den grooten stam" *). En toen deze kundige schrijver naar de middelen zocht, om den vervallen staat der voormalige Oost-Indische Kompagnie te herstellen, aarzelde hij niet te verklaren, dat dit alleen door de uitbreiding van den handel moest geschieden †). Elders had hij reeds verklaard, dat het vermogen van iedere natie bestond in de som van voortbrengselen, vermenigvuldigd met de naarstigheid der onderscheiden inwoners van ieder rijk, staat, land of stad §), gelijk wij hierboven bereids hebben aangehaald.

Na dit alles echter, zouden wij nog niet durven staande houden, dat de vermeerdering van voortbrengselen van geenen invloed op de prijzen zal zijn, maar onbetwistbaar schijnt het, dat de tegenwoordige hooge prijzen, in de ruimste mate, door het meerder vertier zullen worden opgewogen. En is dit het geval, van welk belang wordt het dan niet, wanneer wij in deze vermeerdering van produkten, tevens de vermeerdering van de scheepvaart, en met haar de uitbreiding van den geheelen omslag van rederijen, assurantiën en hetgeen daar verder van afhangt, te gemoet mogen zien; daar inderdaad, om ons nog eenmaal van de woorden van den dikwerf genoemden schrijver VAN DER OUDERMEULEN te bedienen, „de koophandel eene „ketting is, die de geheele wereld, waar zamenleving en beschaafdheid is, „rondloopt, zonder dat het kennelijk is, waar het begin of einde daaraan „vast zij." **)

Maar, na dus ons ontwerp zoo goed als wij konden te hebben uit een gezet, blijft de tegenwerping nog over, of de inlander in de Molukkos, bij zijnen luijen en vadzigen aard, wel immer tot het werkzaam leven van eenen landbouwer zal te brengen zijn, en of derhalve dit vooruitzigt op eene vermeerdering van kultuur daardoor niet moet verloren gaan.

Het algemeen herhalen dezer beschuldiging moet het gewaagd doen voorkomen, hare gegrondheid in twijfel te trekken; maar zij is bij deze gelegenheid van te veel belang, dan dat een bedaard onderzoek hieromtrent voor ongepast zoude kunnen gehouden worden.

Onverschilligheid en traagheid bij een volk zijn niet altijd doorgaande kenmerken van eenen luijen aard, dewijl zoo wel bij gebrek aan voorbeeld en aanmoediging, als door ondrukking, de vlijt en nijverheid van een volk spoedig verdoofd kunnen worden.

Zoo ergens in Indië, dan hebben deze twee oorzaken bijzonder tegen de ongelukkige inwoners der Moluksche eilanden gewerkt. Na de geschiedenis der extirpatie doorgeloopen te hebben, behoeft deze stelling geen verder bewijs.

VALENTIJN, van de onderdrukking van het volk van Magindanao spre-

*) *Memorie van* B. VAN DER OUDERMEULEN als voren p. 203 en 204 in de noot.
†) Ibid p. 256.
§) Ibid p. 232.
**) Ibid p. 233.

kende, laat daarop volgen: „Deze wijze van handeling is wel de grootste „oorzaak van de algemeene luiheid van deze natie, alzoo ieder ziet, dat hij „naarstig zijnde, en wat meer als het noodige overwinnende, dit niet voor „zich zelf, maar voor den Keizer doen zou, hetgeen haar niet zonder re„denen allen lust hiertoe beneemt" *).

Deze opmerkingen alleen doen de beschuldiging, waarvan wij spreken, veel van hare kracht verliezen; maar bovendien, door eenen bedaarden geest van onderzoek geleid, moet men den inlander in de Molukkos in zijnen dagelijkschen omgang gade geslagen hebben, om een veel gunstiger denkbeeld van hem te vormen, dan naar het bijna algemeen gevoelen daarvan wordt opgevat.

Door deze gevestigde opinie vooringenomen en medegesleept, hebben ook wij inderdaad lang gemeend, in de bewoners der Molukkos eene apathie te ontdekken, die verre overtrof die van eenigen anderen landaard in Indië, welke wij in de gelegenheid zijn geweest gade te slaan.

Wij kunnen alzoo niet ontkennen, dat een inwoner van de Molukkos met de uiterste traagheid aan den gedwongen arbeid zich begeeft, en geen hulpmiddel zal onbeproefd laten, om zich daaraan te onttrekken. Maar de wijze, op welke die arbeid van hem gevergd wordt, strekt niet zelden tot een meer dan gewoon bezwaar, daar dit meestal gepaard gaat met de harde verpligting, om voor weken en maanden lang, woonplaats, vrouw en gezin te verlaten.

Evenwel hebben wij, tot onze verwondering, telkens opgemerkt, dat wanneer hij werkt, hij zulks doet met eenen ijver en vlijt, waarvan men het voorbeeld bij andere Indische volken te vergeefs zoude zoeken.

Wij vermeenen daaruit te mogen besluiten, dat de luiheid, waarvan de inlander in de Molukkos beschuldigd wordt, meer aan eene bijkomende oorzaak is toe te schrijven, en dat althans deze luiheid niet in zijnen aard gelegen is. Deze bijkomende oorzaak, die naar ons inzien gezocht moet worden in onderdrukking en in gebrek aan voorbeeld, behoeft dus slechts te worden weggenomen, om het effekt daarvan te doen ophouden; en eene billijke belooning en aanmoediging daartegen overstellende, zal men het heilrijke gevolg weldra bespeuren, dat geen arbeid den Molukschen inwoner te zwaar zal vallen.

En kan dit tot een verder bewijs strekken, dan behoeven wij slechts aan te halen, dat, hoezeer het steeds met moeite gepaard gaat, om eenen inlander der Molukkos tot de militaire dienst te engageren, hij, eenmaal geëngageerd zijnde, door ijver en oplettendheid in de dienst, verre boven alle andere inlandsche troepen uitmunt.

Wat nu wijders het militair bezit nemen van het eiland Gilolo aangaat, hetwelk een noodzakelijk gevolg van de aanneming van het ontwerp moet zijn, zoo vermeenen wij, niet ongepast te mogen aanmerken, dat dit bezit nemen slechts tijdelijk den omslag zal vermeerderen, welken het in bezit houden van de Ternataansche landen thans vordert.

---

*) Val. B. M., p. 27.

Naar mate toch de Europesche magt zich aldaar zal vestigen, door het daarstellen van eene geregelde orde van zaken, en het organiseren der inlandsche autoriteiten, zal de militaire magt, thans grootendeels op het eiland Ternate vereenigd, gedeeltelijk kunnen opgebroken worden en aldaar niet dan eene eerewacht voor den vorst behoeven te verblijven, gelijk thans op Tidore en Batsjan plaats heeft.

In plaats van Ternate, zal alsdan Bitjolie de hoofd-residentie worden van de Europesche autoriteit in deze streken; terwijl Menado meer dan ooit geschikt zal zijn, om eene afzonderlijke residentie uit te maken, wanneer ook daar eenmaal eene betere orde van zaken zal zijn ingevoerd, en de kultuur, als een te wachten gevolg daarvan, al die uitbreiding zal hebben verkregen, waarvoor deze aangelegene bezitting, in den aanvang reeds, vatbaar is.

Aan de gezindheid der ingezetenen, inzonderheid van die van het eiland Gilolo, om aan de magt van hunne inlandsche vorsten zich te onttrekken, is overigens niet te twijfelen, en wel verre dat in dit opzigt eenig geweld zou behoeven aangewend te worden, mag men veronderstellen, dat zij zelfs eene geschikte gelegenheid daartoe met verlangen te gemoet zien.

Niet later toch, dan het begin van den jare 1820, is door de Tidoresche onderdanen op Gilolo eene ernstige poging aangewend, om van hunnen koning af te vallen. Deze poging heeft zich geopenbaard in eenen bijna algemeenen opstand, welke niet, dan door behulp van de Nederlandsche wapenen, is kunnen gedempt worden.

In het rapport van den kapitein TEUNISS, die bij deze gelegenheid het bevel over de Nederlandsche troepen heeft gevoerd, is onder anderen ook melding gemaakt van een verzoek, door niet minder dan twee honderd twee en veertig inlandsche hoofden gedaan, om onder de bescherming van het Nederlandsche Gouvernement te mogen aangenomen worden. Uit dit verzoek, geheel ongeprovoceerd gedaan, is de gezindheid der ingezetenen duidelijk kenbaar, en 't is meer dan waarschijnlijk, dat eene verwisseling van regering door hen als eene weldaad zou worden aangemerkt.

Wat eindelijk aangaat de overige Molukssche eilanden, en meer bijzonder de Sangirsche ten noorden en de Xoelasche ten zuiden, deze zijn, naar de algemeene berigten, die wij daarvan hebben, met nog eene menigte anderen, om hun staat van ontvolking, tegenwoordig van weinig of geen belang. Sedert vele jaren zijn zij niet meer dan zelden bezocht; wij missen dan ook alle informatiën, die ons zouden kunnen in staat stellen, om eenig plan omtrent die eilanden te ontwerpen. Veelligt ware eene poging, om de weinig aldaar nog overblijvende bevolking naar Gilolo, Ceram, Boeroe en Menado over te brengen, niet ondoelmatig. Velen zouden daartoe waarschijnlijk zeer ligt te bewegen zijn, indien hun eenig vooruitzigt op een beter lot kon gegeven worden.

Ziedaar het rapport van de heeren VAN DE GRAAFF en MEIJLAN over de

Molukkos. Wij twijfelen niet of onze lezers zullen ons erkentelijk wezen, dat wij hen met dit belangrijk stuk hebben bekend gemaakt. De geest, die er in heerscht, steekt allergunstigt af bij dien, waarin zoo vele andere officiële bescheiden in Indië zijn geschreven. Zij waren in menig opzigt hunne tijdgenooten vooruit; zij zijn het nog op dit oogenblik allen, die zich wanhopend vastklemmen aan het stelsel van dwang en monopolie, en daarin de eenige voorwaarde van behoud en voordeel der Indische bezittingen voor het moederland meenen te zien.

Wij houden ons thans bezig met het verzamelen der noodige bouwstoffen, ten einde de berigten, beschouwingen en redeneringen van de heeren VAN DE GRAAFF en MEIJLAN, die natuurlijk slechts op de geschiedenis en den toestand der Molukkos tot 1820 betrekking hebben, verder aan te vullen tot den tegenwoordigen tijd. Het vooruitzigt is ons geopend, dat wij tot zulk een arbeid in staat zullen worden gesteld. Bij die gelegenheid hopen wij tevens onze meening bekend te stellen, omtrent hetgeen tot verbetering van het lot der ongelukkige inwoners dier eilanden, dat thans, bijna veertig jaren later, nog altoos even beklagenswaardig is, zou behooren te geschieden.

Produkten van den landbouw in de residentie Kediri.

Dat ook de produkten van den landbouw in Indië, vooral in den laatsten tijd, wel wat partijdig en eenzijdig beschouwd en behandeld zijn geworden, zou zeer gemakkelijk te bewijzen zijn. Aan die voortbrengselen, welke bestemd zijn voor den groothandel, en vooral diegene, door wier teelt zoo vele Europeanen rijk worden, heeft men bijna uitsluitend de aandacht gewijd, maar die andere gewassen, meer bestemd om tot voeding of huisselijk gebruik van den inlander te dienen, hebben niet in zoo ruime mate de aandacht tot zich getrokken. En toch zou dit van veel belang zijn. Immers de kultuur daarvan is voor groote verbetering vatbaar, en de uitkomsten dier kultuur kunnen niet weinig strekken, om het lot van den Javaan gelukkiger en dragelijker te maken.

't Is om deze redenen, dat de schrijver der volgende opmerkingen, die sedert vele jaren de residentie Kediri bewoont, zijn oog heeft geslagen op die soorten van produkten, welke aldaar door den inlander worden geteeld, zonder direkte tusschenkomst van het Europeesch gezag, en die niet voor de Europesche markten maar hoofdzakelijk voor eigen gebruik moeten dienen. Hij heeft eens nagegaan, op welke wijze deze landbouw plaats heeft, en 't een en ander van 't geen hij opmerkte op schrift gebragt. Dat biedt hij thans den lezers van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* aan.

Een verdienstelijk geleerde heeft reeds voor een tiental jaren een algemeen overzigt gegeven, op geheel Java betrekking hebbende, van 't geen in 't volgende opstel meer bepaald omtrent de residentie Kediri in oogenschouw is genomen. Wij bedoelen het werk van den heer J. K. HASSKARL, *Aanteekeningen over het nut, door de bewoners van Java aan eenige planten van dat eiland toegeschreven, uit berigten van inlanders zamengesteld.* Amst. 1845. Dat boekje is in zoo verre veel volledriger dan ons geschrijf, omdat het geheel Java behandelt en ook zulke gewassen, die niet bepaald verbouwd maar in 't wild gevonden worden. Maar in onze aanteekeningen hebben wij alléén Kediri op het oog gehad en hebben daardoor gewassen vermeld, misschien alleen in deze streek voorkomende, die hij niet schijnt gekend te hebben. Bovendien heeft hij niet het doel gehad, om de wijze, waarop de produkten verbouwd worden, te doen kennen, maar hoofdzakelijk het nut, dat de Javaan er van trekt.

Ik geloof, dat wanneer anderen ons voorbeeld volgden, wij spoedig meer dan thans van dit onderwerp zouden weten. En 't is zeer wenschelijk, dat

velen in de verschillende residentiën van Java zich met zulke onderzoekingen bezig houden, want overal verschilt de wijze van bebouwing en hebben kleine afwijkingen plaats. Gelijk wij in de residentie Kediri ons oog hebben laten gaan over 't geen de velden en akkers aanbieden, mogen ook zoo anderen het elders doen; en mogen zij het vooral beter doen dan wij, want niemand is meer dan wij zelve van 't gebrekkige onzer aanteekeningen overtuigd.

De voornaamste produkten van den landbouw, door de inboorlingen zelve in de residentie Kediri geteeld, zijn de volgende: katoen, djagong, djarak, katjang, widjen, semangka, tabak, lanking of zaad-indigo, suikerriet, ketella en anderen. De hoofdkultuur is echter het verbouwen van padi. Daarom worden ook al die overige artikelen, voor zoo verre zij binnen het jaar geoogst worden en uitsterven, meestal op de reeds geoogste rijstvelden geplant. Van daar dat men ze met den naam van „tweede gewassen" bestempelt. De prijzen dier artikelen zijn dikwerf hooger, juist omdat zij niet als hoofdkultuur, maar als „tweede gewassen" worden geteeld, en zij dus niet in zoo grooten voorraad voorhanden zijn als de behoefte is. Daaraan is het ook toe te schrijven, dat zij niet zelden althans schijnbaar meer voordeel opleveren dan de rijst-kultuur. Wij zullen thans over de opgenoemde artikelen en nog eenigen meer het een en ander mededeelen.

1°. *Katoen* of *kapas*. In het regentschap Kediri is de katoen of kapas de voornaamste kultuur. Zij levert zeer aanzienlijke winsten op, maar vereischt ook zeer veel zorg. 't Is eene zeer wenschelijke omstandigheid, dat zij juist daar het beste groeit, waar de padi het minst voordeelige resultaat geeft. Dit is daaraan toe te schrijven, dat water voor de rijstkultuur onontbeerlijk is, maar natte gronden voor de katoen zeer nadeelig zijn.

Het distrikt Waroedjajang, in het regentschap Kediri, bestaat bijna geheel uit wildernis en bosschen, en wordt dan ook uitsluitend voor de katoenteelt gebezigd. De grond bestaat er uit zeer losse aarde met fijn zand zonder steenen. Bij voorkeur bezigt men de zware boschgronden voor de katoenteelt, en stelt de met veel minder moeite te bewerken rijstvelden ter zijde. Immers de inlander zou daarop als „tweede gewas", wanneer de padi geoogst is, de kapas kunnen planten, maar hij doet dit waarschijnlijk niet, dewijl het saisoen dan reeds te ver is verloopen, zoodat de plant niet meer rijp wordt.

In Samarang, Soerabaja en andere residenties vindt dit echter wel plaats. Daar kan reeds in de maanden Oktober en November, bij de eerste invallende regens, de rijst geplant worden; terwijl er water in overvloed is. Maar dan gebruikt men er bovendien nog als tweede gewas de kapas-genjà, eene katoensoort, die in drie maanden tijds rijp wordt en geoogst kan worden. Deze katoensoort bereikt eene hoogte van 1½ en 2 voeten, heeft een

veel kleiner bloesem en vrucht dan de katoensoorten, die men in Kediri verbouwt, en kan geacht worden ruim de helft minder op te brengen.

In Kediri worden de voor de kapas-teelt bestemde gronden gewoonlijk een jaar te voren, in den droogen tijd, van alle zware boomen ontdaan. Even als wanneer men gaga's maakt, om rijst te verbouwen, kapt men die boomen om en verbrandt ze: maar dan geschiedt de verdere bearbeiding veel zorgvuldiger dan bij eenige andere kultuur. Met de meeste naauwkeurigheid wordt de grond van alle wortels en ander onkruid gezuiverd. Hij wordt vervolgens met bijzonder veel zorg beploegd en geëgd, waartoe de regentijd eene gunstige gelegenheid aanbiedt. Zoodra de regens verminderen, meestal in Februarij of uiterlijk Maart, is de tijd van ploegen daar. De inlander heeft, om dien daarvoor gunstigen tijd te bepalen, een bijzonder kenteeken; immers, hij regelt zich naar het sterrebeeld Orion. Wanneer dat in dien tijd kort na zons ondergang in 't westen zigtbaar is, noemt hij het „bintang-loekoe" of „ploeggesternte"; dan beschouwt hij dit als een wenk voor hem, om met het planten een aanvang te maken. De grond wordt nu voor de laatste maal nog eens omgeploegd; de geulen worden gemaakt, op een afstand van vijf voet de een van de andere verwijderd, en daarin worden de pitten geplant. Zij worden doorgaans vijf voet in 't vierkant van elkander verwijderd. Zonder dat daarvoor vooraf afzonderlijke kweekbeddingen zijn aangelegd, worden in elk gat onmiddelijk vijf zaadkorrels gelegd, waarvan later, zoo allen ontkiemen en opkomen, twee der minst krachtige en stevige worden uitgetrokken. Men overdekt vervolgens de zaadkorrels met 3 tot 5 duim aarde. Thans zijn de regens nog niet nadeelig; in tegendeel, zij bevorderen den wasdom, zoodat de zaadkorrels dan niet zelden reeds na één of twee etmalen beginnen wortels te schieten, en spoedig opkomen. Zoodra echter de plantjes beginnen te groeijen, kunnen zij meer en meer het water ontberen, tot dat in de maand Mei en de daarop volgende maanden zelfs de geringste regen zeer schadelijk wordt. Immers door dien regen beginnen de bloemknoppen te rotten en vestigt er zich de worm in. Daarentegen zijn de zware winden, die gewoonlijk in dien tijd van het jaar heerschen, eer voordeelig dan nadeelig. Ondertusschen wordt de grond ook nu nog van tijd tot tijd omgeploegd, zoo dat hij altijd los blijft, 't geen een noodzakelijk vereischte is. Tegen de maanden Augustus, September en Oktober is de kapas rijp. Als zij geoogst wordt is 't een heester van ongeveer vijf voet hoog.

Men onderscheidt de volgende soorten van kapas, als: kapas-koeling, kapas-pandak, kapas-tahoen en kapas-ingris. De laatste soort is mede bekend onder den naam van kapas-mori. Zij is de *Gossypium micranthum* CAV. en levert zeer goede katoen op, waarvan de wol de fijnste is en eenen bijzonder sterken draad geeft. Zij heeft een groenen stam en wordt ruim 4 en 4½ voet hoog. Hare opbrengst is ook zeer voordeelig, daar zij, op de bouw van 500 □ roeden Rijnlandsch, van acht tot tien pikols katoen afwerpt. Dit laatste is ook het geval met de kapas-tahoen, maar dewijl deze soort langer op het veld moet staan, wordt zij weinig geplant, uit vrees

dat de regens zullen invallen voor dat zij rijp is. Van de overige soorten is de opbrengst gewoonlijk minder. De prijzen van een pikol katoen variëren meestal van *f* 6 tot *f* 10.

Indien nu de oogst goed geslaagd en de prijzen voordeelig zijn, dan zouden daarop de volgende berekeningen, omtrent den uitslag van een bouw met kapas beplant, kunnen gegrond worden.

De onkosten kan men aldus stellen:

Voor het huren van een span karbouwen	*f* 20,00	
" " " " " bouw grond.	" 5,00	
" " plukken	" 20,00	
" " schillen	" 10,00	
" " koopen van 30 strookappen	" 1,50	
	———	*f* 56,50

Indien men nu stelt dat een bouw grond 10 pikols afwerpt, en deze, dadelijk verkocht wordende, *f* 10 de pikol opbrengt, dan geeft dit. . . . . *f* 100,00

En dan zou de winst zijn . . . . . *f* 43,50

Indien echter de kapas bewaard wordt tot den duren tijd, dan kan de prijs niet zelden stijgen tot *f* 20 de pikol, 't geen geeft voor 10 pikols . . . . . *f* 200,00

En daar af de onkosten hierboven omschreven. . . . . " 56,00

Geeft een zuivere winst van. . . . . *f* 143,50

Wanneer men hiermede nu vergelijkt de opbrengt van een bouw padi, dan zoude de uitkomst aldus kunnen zijn.

Een bouw grond levert op 12 hangmatten, *f* 5, is . . . . *f* 60,00

Hiervan gaat af:

Voor het huren van 1 span karbouwen.	*f* 20,00	
" " " " 1 bouw grond	" 10,00	
" " snijden der padi	" 10,00	
" " planten of plantloon	" 8,00	
	———	*f* 48,00
Blijft over.		*f* 17,00

Zoodat, in 't eerste door ons gestelde geval, dat de kapas dadelijk verkocht wordt, het voordeelig verschil voor de katoen zou zijn *f* 26,50, en in het tweede geval, als men de kapas bewaart *f* 126,50.

2°. *Djagong* of *Turksche tarwe* (*Zea Maïs* L.). Zij is in drie maanden rijp, en wordt daarom gaarne door inlanders op afgesneden rijstvelden geplant, die even bevochtigd en in haast omgeploegd worden. Zij groeit bijna op alle gronden. Uit de plant zelve blijkt echter, dat, bij aldien zij vroeger werd geplant op een vetten grond en met meer zorg bewerkt, de opbrengst ook aanzienlijk meer zou bedragen; immers men ziet altoos aan de plant eenige vruchten, die niet tot rijpheid komen, terwijl zij gewoonlijk maar één rijpe vrucht afwerpt. Men plant de djagong meestal op 2 voet afstand, met 2 of 3 pitten te gelijk. Een bouw zou alzoo 20,000 stuks

kunnen afwerpen, maar om de reden, die wij hebben opgegeven, verkrijgt men maar zelden de helft van dit getal of 10,000 stuks.

Het planten geschiedt ook wel 3 voet uit elkander en op daartoe met opzet bewerkte tegal-velden, bij het vallen der eerste regens, in de maanden Oktober en November. Bij een gunstigen oogst, worden dan gewoonlijk 2 of 3 stuks, van de opgekomen planten der uitgeworpen zaadkorrels, ingezameld.

Maar men heeft bij deze kultuur in de residentie Kediri zeer veel te lijden van de wilde varkens. Deze dieren verwoesten een belangrijk gedeelte van den aanplant; bovendien azen zij gretig op de vruchten, wanneer deze eenmaal beginnen te rijpen, en verslinden daarvan niet weinig. Om deze en misschien nog andere redenen, wordt in de residentie juist niet bijzonder veel djagong verbouwd. Veelal wordt door sommige gezinnen, wanneer de rijstoogst gunstig is geweest, niet meer dan $^1/_4$ of $^1/_8$ bouw met deze vrucht beplant, om tot toespijs of eene lekkernij te dienen, 't zij voor eigen gebruik, 't zij om ze stuks gewijze, gekookt of gebraden, aan den gaanden of komenden man te verkoopen. Men bezigt ze daarvoor meestal vóór dat ze geheel tot rijpheid zijn gekomen. Is de vrucht nog niet tot volkomen rijpheid gekomen, dan wordt de kolf, dat is dat gedeelte van de plant, waaraan de korreltjes zitten, boven een kolenvuur gehouden, tot dat de enkele korreltjes beginnen open te springen, en zoo worden deze dan gegeten. Zijn de korreltjes reeds rijp, dan worden ze vooraf van de kolf afgeplukt, en vervolgens in stoom gekookt of in een ijzeren pan geroost, tot zij beginnen te springen. Ook op onderscheiden andere wijzen worden zij toebereid; nu eens worden zij als groente (sajor) gekookt, dan weder tot meel gestampt en met suiker vermengd, om tot het maken van gebak te dienen. De bladeren zijn, gelijk overal zoo ook hier, een gezocht voedsel voor het vee.

Wij kennen de volgende soorten in deze residentie: djagong-ganta, djagong-pangol en djagong-kadok.

Als de vruchten geoogst zijn, worden zij in dubbelde bosschen, van 10 stuks ieder, gebonden, die men „geddeng" noemt. Zij worden gewoonlijk voor 5 duiten de tien stuks, of 10 duiten de geddeng verkocht; zoodat de bouw *f* 50,00 zou kunnen opbrengen.

3°. *Djarak* (*Ricinus communis* L.) Deze plant houdt van vette gronden, en dient, bij droogte, bevochtigd te worden. Daarom wordt zij meestal langs de rivieren of op vette boschgronden geplant.

De bereiding der gronden en het beplanten geschiedt meestal op dezelfde wijze, als wij omtrent de kapas hebben medegedeeld; alleen met dit onderscheid, dat de afstand, waarop men plant, gewoonlijk vier voet is.

Men onderscheidt, in de residentie Kediri, van de djarak de volgende soorten als:

1. Djarak-kerbo, die ruim tien maanden op het veld staat.
2. Djarak-kapiar, die zeven of acht maanden noodig heeft om rijp te worden.

3o. Djarak-tahoen, die acht of negen maanden behoeft.

4o. Djarak-merah, waarvan men de bekende kastor-olie maakt.

5o. Djarak-tjina of pagger, die zeer vergiftig is, er geheel anders dan de overige soorten uitziet, en langs de pagger's (omheiningen) der koffijtuinen groeit.

6. Djarak-gromo, die mede zeer vergiftig is en vuurroode bloemen heeft. Deze laatste soort is ook elders bekend onder den naam van djarak-goenoeng of djarak-bromo, en groeit meestal in het wild. Zij wordt alleen op hooge berggronden geplant en uitsluitend voor lampolie gebruikt.

De drie door ons 't eerst genoemde soorten, de djarak-kerbo, djarak-kapiar en djarak-tahoen, kunnen, bij gebrek aan dadap-boomen, in de koffijtuinen geplant worden om tot lommer voor de koffijheesters te dienen. Zij komen welig voort op de berggronden, waarop juist de dadap minder voordeelig tiert, en zij zijn die soorten van djarak welke tevens onder den naam van Palma Christi in Europa gekend worden. Vroeger, een twintigtal jaren geleden, heeft men de djarak-tjina of pagger in deze residentie bij vergissing voor de Palma Christi aangezien, en daarom die soort in de koffijtuinen geplant. Maar weldra heeft men deze dwaling als zeer schadelijk ingezien voor de jonge koffijheesters.

Eene middelmatig geslaagde djarakplant geeft achtereenvolgend ruim *tien* tot *vijftien* vruchten-trossen, die men „dompol" noemt; zulk een tros of dompol heeft van *tien* tot *twintig* vruchten, en elke vrucht heeft *drie* pitten; zoodat eene plant van 500 tot 700 en meer pitten geeft. Een aantal van 1500 zulke pitten weegt een Amsterdamsch pond en kost in den goepkoopsten tijd 2 duiten, maar in den duren tijd van 3 tot 4 duiten. Een djarakplant geeft alzoo ongeveer een half pond pitten, dat wij op $1^1/_2$ duit stellen. En dit berekend op de 4,500 planten, die op een bouw staan, dan verkrijgen wij *f* 22.50 voor de opbrengst van een bouw grond met djarak beplant.

De pitten, van deze plant verkregen, worden tot olie bereid. Die bereiding geschiedt op Java op verschillende wijzen, maar de eene manier is nog eenvoudiger dan de andere. In de residentie Kediri worden de pitten gestampt en daarna uitgebraden, even als men met de bewerking der kokosolie doet. De djarak-olie is niet zeer geschikt om te branden, 't minst van allen voor onze astrale-lampen; zij heeft een zeer onaangenamen walm. Maar gezuiverd zijnde, wanneer ze eene geele kleur verkrijgt, is ze zeer geschikt voor het smeeren van assen in suikermolens, indigofabrijken en dergelijken, vooral omdat zij minder spoedig heet wordt en opdroogt dan andere oliesoorten. Bovendien kan van deze plant de bekende *castor-olie* of *oleum ricini* worden vervaardigd, die in de geneeskunde zeer bekend is; maar op Java wordt zij tot dat einde niet bereid en wordt de eigenlijke castor-olie zelfs van elders ingevoerd.

4o. *Katjang*, (*Phaseolus*, *Dolichos*, *Lablab* enz.) Ook deze oliegevende plant wordt in Kediri veel verbouwd. Er is dáár eene zeer groote verscheidenheid van katjang bekend, waarvan ik hier de volgenden zal opnoemen: katjang-goeronollo, katjang-toengak, katjang-poedji, katjang-poeti, katjang-

hidjoe en katjang-tjina. Voorts zijn er nog de volgenden, vooral ook van de vorigen onderscheiden, omdat zij klimop-planten zijn, namelijk: katjang-tjonde, katjang-lawe, katjang-woengoe, katjang-hoetjoe, katjang-bantjeng en katjang-kedele.

Al deze soorten geven lange dunne peulvruchten. De katjang-hidjoe geeft groene korrels en kleine peulen, en de katjang-tjina geeft vruchten, die uit de aarde opgegraven worden, waarom die soort meer bekend is onder den naam van katjang-penden.

Over 't algemeen is de katjang in *vier* of *vijf* maanden rijp, de katjang-tjina echter niet binnen de *zeven* maanden.

De bladeren van alle soorten van deze plant zijn goed om, im stoom gekookt, bij de rijst gegeten te worden. De vruchten worden afgekookt mede gegeten; ook met de pitten is dit het geval. Overigens maakt men van deze plant de bekende katjang-olie, die algemeen gebrand wordt. Van de katjang-kedele wordt in de residentie de soija bereid.

De gemiddelde opbrengst van een bouw katjang, inzonderheid van de katjang-kedele, kan men rekenen van *f* 30 tot *f* 40.

5o. *Widjen* (*Sesamum orientale* L.). Dit is almede eene oliegevende plant. Zij wordt gezaaid en geeft, na zes maanden tijds, kleine peulvruchten met zwarte korrels. De vruchten worden, als ze rijp zijn, gedroogd, de zaden of korrels worden gestampt tot dat de schil los gaat, die weg wordt geworpen; dan bewerkt men ze tot meel door ze nog fijner te stampen, kookt dit meel in stoom, doet het dan in een zak en perst het uit. Zoo verkrijgt men eene roode olie, die vooral ook dient om het haar mede in te wrijven.

6o. *Semangka* (*Citrullus vulgaris* SCHRD.) Dit is de bekende watermeloen. Daar deze plant het best in zandrijke gronden aan de stranden voortkomt, en daarom zoowel aan de noord- als aan de zuid-kust van Java het meest gevonden wordt, is 't natuurlijk, dat er in de residentie Kediri niet veel werk van wordt gemaakt. Dat neemt niet weg, dat de semangka niettemin op enkele zandrijke gronden aldaar met goed gevolg wordt gekweekt.

De pitten van deze plant worden, even als de kapas, in lossen grond, op eenen afstand van zes voeten geplant. Ook zij houdt van droogte; de regens zijn haar zeer schadelijk. De vruchten zijn in *vijf* of *zes* maanden rijp.

De volgende soorten van semangka worden hier gevonden, als: semangka-sembowo, die een langwerpigen vorm heeft, semangka-ranti, die rond en klein is, en semangka-djawong, rond en donker groen van kleur. Tegen 3 of 4 duiten het stuk worden zij gewoonlijk verkocht. Het vleesch van deze vrucht is zeer sappig en verkoelend.

7o. *Tabak* (*Nicotiana.*) De kleigrond der residentie Kediri schijnt voor de Javasche tabak minder gunstig te zijn. Desniettemin vindt men haar, bij kleine hoeveelheden, op strooken gronds, die langs kleine rivieren door bandjir's zijn gevormd. Dat zijn meestal zeer vette, donkerbruine, met zand vermengde kleigronden, die eene groote vruchtbaarheid hebben.

De tabak wordt geplant op kweekbeddingen, die daarvoor opzettelijk zijn aangelegd en met kobosbladen overdekt worden. Dat aanleggen vereischt veel moeite en arbeid. De beddingen worden eerst met zorg bewerkt en van alle onkruid naauwlettend gezuiverd; dan worden ze zoo vast mogelijk aangeslagen met een stuk vlak hout of met het achterste gedeelte van een kokos-tak, 't geen men „glebek" noemt. Daarop wordt vervolgens de tabak gezaaid. Zijn de planten opgekomen, dan worden ze van deze kweekbeddingen genomen en op, met de meeste zorg beploegde, velden overgeplant, op eenen onderlingen afstand van vier voet in 't vierkant.

Zijn zij aldus overgebragt, dan worden de plantjes tegen de eerste indrukken der felle zonnehitte beschermd. Tot dat einde steekt men sellangbladen, 't zij met een bamboe-pennetje, 't zij met de steel van het blad, vast in den grond, in eene oostelijke rigting vlak voor het plantje, zoodat deze bladen de zonnestralen opvangen. Men noemt deze bewerking „sellang,". naar den naam van het blad.

Is de tabaksplant twee en een halve maand oud, dan worden haar de zuigers en onderste bladen ontnomen; dat noemt men „tjiwok."

In de vierde maand van haren ouderdom, begint men de zwaarste rijpe bladen reeds in te zamelen. Men kapt ze daartoe van den stengel af, met een zeer scherpe golok of penoetik (een soort van kapmes). Op andere plaatsen gebruikt men daartoe echter geen instrument, en rukt men de bladen eenvoudig met de hand van den stengel.

Wanneer geene ontijdige zware regens eene gunstige uitkomst verijdelen, stelt men in het regentschap Kediri, zoo als vooral in de distrikten Blitar en Sringat, den oogst van de tabak op 3½ pikol bladen de bouw.

Eene geheel andere berekening dan deze stelt echter, dat een bouw grond in de residentie Kediri kan opbrengen 8 pikols tablaksbladen, en dat deze tegen *f* 12 de pikol kunnen verkocht worden, 't geen zou uitmaken *f* 96.00

Daarvan moeten echter de volgende onkosten worden afgetrokken, als:

Voor het huren van een span karbouwen.	*f* 12.00	
Voor het huren van een bouw grond.	- 6.00	
„ „ bewerken van een bouw grond.	- 12.00	
„ „ snijden en droogen.	- 25.00	
„ „ sorteren of maken van lempeng 50 duiten de pikol	- 4.00	
Voor het aankoopen van 115 krandjangs, à 15 duiten de krandjang.	- 2.25	
Voor het inpakken à 50 duiten de pikol.	„ 4.00	
		f 65.25
blijft. . .		*f* 30.75

Wanneer deze tabak echter tot overjarige bewaard wordt, zou de prijs daarvan al ligt stijgen tot *f* 25.00 de pikol of. . . . . *f* 200.00

Daarvan aftrekkende de onkosten, hierboven vermeld. . . . - 65.00

zou er overblijven. . . *f* 134.75

8o. *Lanking* of *zaad-indigo.* Ook deze plant wordt, in deze residentie, bij kleine hoeveelheden geplant. Als zij eens gesneden is wordt zij verlaten. De verfstof wordt in potten bereid en, met kalk vermengd, op de bazar's verkocht. Een bouw zaad-indigo brengt gemiddeld 10 pond op; en deze tegen *f* 4 het pond rekenende, levert een bouw *f* 40.00 uit.

Tot eene betere bereiding van de zaad-indigo gebruiken de Javanen, in Kediri, ook wel de sappen van jonge ananassen, van manga-kwini, van tappi-bras, van ragi en voorts van allerlei vruchten, die zuurstoffen bevatten, vooral het sap van rijpe patje en van de pisang-kloetoek. Deze laatste bereiding vindt echter alleen dan plaats, wanneer gegoede Javanen de daarvan te verkrijgen verfstof voor eigen gebruik willen aanwenden. Zij, die alleen voordeel beoogen door hun produkt te verkoopen, bereiden de zaad-indigo echter door er bovenmatig veel kalk bij te doen; iets, dat de versto, die meestal in vloeibaren staat ter markt wordt gebragt, zeer in donkerheid van kleur, tot bij het zwarte af, doet toenemen. Maar dit is zeer schadelijk voor de lijnwaden, die men er mede verft, dewijl de kalk ze verteert en daardoor aanmerkelijk in deugdzaamheid doet verminderen.

9o. *Suikerriet.* Dit wordt in de residentie Kediri door de Javanen hier en daar geplant, bij kleine hoeveelheden van $^1/_8$ of $^1/_{10}$ bouw, en alleen bestemd om, als eene versnapering, uit de hand gegeten te worden.

Eene iring, dat is $^1/_4$ bouw, met suikerriet beplant 't welk bij kleine hoeveelheden wordt verkocht, brengt *f* 20,00 op.

In de residentie zijn vele gronden, voor de kultuur van het suikerriet bijzonder geschikt.

10o. *Ketella.* Deze vrucht wordt op de sawah's, wanneer de padi gesneden is, als „tweede gewas" geplant; ook niet zelden op steenachtige gronden in het gebergte, waardoor deze verbeteren. Zij wordt, even als de peper en de siri, bij stekjes geplant en is in *zeven* maanden rijp. Men kent er de volgende soorten van, als: ketella-blitong, ketella-djaran, ketella-doerak, ketella-rantje, ketella-koenir, ketella-lembong, ketella-kreh, ketella-beton.

Ze worden gewoonlijk verkocht bij kleine hoeveelheden van 8 kleinen en 4 grooten voor éene duit. De bladeren van de plant zijn een zeer goed voedsel voor het vee. Men rekent, dat een bouw met ketella beplant van *f* 20 tot *f* 30 kan opbrengen.

11o. *Oewi.* Dit gewas behoort eigenlijk ook tot de ketella-soorten, en is fijner maar heeft overigens dezelfde hoedanigheden. Er zijn eene menigte soorten van in deze residentie bekend, als: oewi-legi, oewi-sengani, oewi-bangkoelit, oewi-nongko, oewi-ketan, oewi-doro, oewi-hoelo, oewi-rondo, oewi-gloeko, oewi-bangtenga en oewi-sembong.

12o. *Talès* (*Colocasia vera* RUMPH.) Dit is eene vrucht met zeer groote bladen. De knollen zijn zeer meelachtig en worden geschild en in de asch

gebraden; men kan ze ook in stoom of water koken. Bladen en stengels worden in stoom gekookt en bij de rijst gegeten. Men kent hier de volgende soorten: talès-wangen, talès-dempel, talès-tjétang, tales-krikitan, tales-waloehan, talès-keten, tales-gagahan, tales-lembajoengan, tales-lao, tales-loenong, talès-glindji, tales-soerolojo en meer anderen.

Dit gewas treft men alleen digt bij de woningen der Javanen, vooral op vochtige plaatsen aan. Zelden wordt het als eene bepaalde kultuur op velden verbouwd.

13°. *Kentang.* Dit is de gewone Europesche aardappel, die in 't gebergte wordt geplant en de 100 stuks gewoonlijk tegen 40 of 50 duiten wordt verkocht.

14°. *Lombok.* Bij kleine hoeveelheden wordt dit gewas, in de residentie Kediri, aangetroffen. Hoogst zelden ziet men er echter eene uitgestrektheid van een gansche bouw mede beplant. Het houdt vooral veel van vette en waterrijke gronden. Men plaatst de planten gewoonlijk 2 voet □ uit elkander. De vrucht is in 5 maanden rijp. Een goed geslaagd plantje kan tot 20 en 25 stuks lombok opbrengen, ter waarde van 5 of 6 duiten de 100 stuks; zoodat, volgens deze berekening, een bouw, die men er mede beplant, eene waarde in geld van *f* 180 tot *f* 225 zou afwerpen. De verschillende soorten dragen hier de namen van: lombok-pandak, lombok-djaplak, lombok-wedel en lombok-gambir.

15°. *Terrong* (*Solanum* spec. plur.) Deze plant wordt mede hoogst zelden op eene uitgestrektheid grond van een bouw gekultiveerd, maar slechts in kleine hoeveelheden. Zij is in 5 maanden rijp, en werpt twee of drie vruchten voor elke plant af; de kleinere soorten geven echter meer. Ieder plant brengt ongeveer 2 duiten op. De vruchten worden raauw of afgekookt gegeten. Men heeft verschillende soorten, als: terrong-kopeh, terrong-pondo, terrong-woengoe, terrong-loelang; deze allen zijn eene groote ronde soort. Voorts heeft men de terrong-getas, terrong-soesoeh en terrong-glatik eene kleine zwarte soort; en eindelijk de terrong-pandan, eene kleine witte soort.

16°. *Ketimon* (*Cucumis sativus L.*) 't Is de de bekende komkommer, die op 2½ voet uit elkander in pitten wordt geplant, en binnen de twee of drie maanden rijp is. Men heeft van deze plant in deze residentie ook al verscheiden soorten, als: ketimon-woekoe, eene kleine soort, de bij ons bekende augurken; ketimon-woeroe, ketimon-katang, en ketimon-poeti. De ketimon-woekoe (augurk) geeft van 6 tot 10 stuks elke plant, de overige soorten geven slechts 5 of 6. Men koopt ze het stuk voor één duit, wanneer 't grooten zijn; de kleinen heeft men veel goedkooper, tot zelfs 10 en meer voor één duit.

17°. *Bawang.* Dit zijn de witte uijen. Zij worden alleen in 't gebergte geteeld, zijn in zes maanden rijp en geven vijf vruchten ieder plantje.

18o. *Brambang.* Dit is de benaming in Kediri voor de gewone uijen. Zij worden in 3½ maanden rijp en geven mede ieder plant vijf vruchten.

19o. *Walong.* 't Is eene zeer waterrijke vrucht, die tot de pompoensoorten behoort. Zij wordt digt bij de woningen der Javanen geplant en als groenten (sajor) gegeten. Men heeft er ook al talrijke verscheidenheden van, als: walong-bokoor, walong-dandang, walong-tele, walong-gentong, walong-kente, walong-gerong, walong-bligo, walong-modjo, walong-laboe en walong-meritjo.

20o. *Koro.* 't Is een peulvrucht, met de katjang (zie hierboven) verwant. Zij wordt veelal aan de paggers geplant, waarmede, ter wering der wilde varkens, in deze residentie dikwijls de rijstvelden worden omheind. Ook plant men ze niet zelden tegen bamboe-staken op de galangan's of kleine dijkjes, die de rijstvelden omgeven, om er het water op te houden. De plant wordt meestal alleen voor eigen gebruik aangekweekt. Eene menigte soorten kent men er van, als: koro-gadje, koro-handong, koro-lompeh, koro-oetjeng, koro-wedoes, koro-mas, koro-kapri, koro-gogok, koro-loemol, koro-boedeng, koro-brenkolo, koro-loke, koro-bodok, koro-betong.

21o. *Djejawoet.* Eene soort van tarwe die in 't gebergte gevonden wordt. Men heeft er twee soorten van: tjengkel en djali. De eerste is eetbaar maar de tweede niet. De djejawoet is van Bengalen afkomstig en wordt daar „brem" geheten. Jong zijnde, gebruikt men ze als groente.

22o. *Ketjepir.* Eene klimop-plant, die lange vleesige vruchten geeft, en die op dezelfde wijze geteeld wordt als de koro.

23o. *Gadong.* Eene aardvrucht van bedwelmende kracht. Men zamelt ze in in de wildernis, waar ze in twee soorten voorkomt, namelijk: gadong-koentjit en gadong-kapoer.

Bij groote schaarste van rijst wordt ze als gewoon voedsel gebruikt. Dan weekt men ze vooraf vijf dagen lang in zuiver water. Daarna wordt ze met de voeten getrapt of uitgeperst, en vervolgens afgewassen en als rijst gekookt en met de gewone toespijs gegeten. 't Vult wel de maag, maar heeft weinig voedende kracht. De gebruiker wordt er slaperig van en weinig geschikt tot het verrigten van zijnen gewonen arbeid. Somtijds maakt men er ook gebak van, en dan wordt de vrucht vooraf in kalkwater geweekt.

24o. *Patjé.* Dit is een heester, waarvan de wortel, die den naam van „koedoe" draagt, roode verf geeft. Zij moet drie jaren oud zijn, eer zij daarvoor kan gebruikt worden. De vrucht heet „bentes" en wordt als roedjak (een mengsel van onrijpe vruchten) gegeten.

De heester wordt uit zaad geteeld op de minst vruchtbare gronden, die bereids voor het teelen van eenig ander gewas hebben gediend, en waaraan

ook dan zelfs niet eens veel zorg van bewerking wordt besteed. In het regentschap Ngrowo, waar men de belangrijkste plantsoenen van dezen heester aantreft, bestaan de gronden, waarop hij wordt geplant, uit eene grijze aardsoort, gemengd met ruim een derde zand. Alleen bij het eerste planten, wordt het plantsoen met ligte paggers omheind, om te verhinderen dat het vee het vertrapt. Daarna wordt geen onderhoud hoegenaamd meer gevorderd.

De heesters worden 3 voet □ uit elkander geplant, zoodat 8000 heesters op een bouw kunnen geplaatst worden. De wortels, waaruit de verfstof getrokken wordt, verkoopt men meestal tegen $1^1/_2$ duit elke heester. Men kan rekenen, dat er 10 pikols van een bouw verkregen worden, en dat de prijs *f* 12 de pikol is. Houdt men nu daarbij in 't oog, dat de heester drie jaren op het veld moet staan, dan brengt een bouw *f* 120,00 op, of *f* 40 's jaars.

Van al deze artikelen, waarop wij de aandacht gevestigd hebben, maakt alleen de kapas of katoen een produkt uit, dat als direkt handelsartikel kan beschouwd worden; want alleen de katoen (en ook hier en daar de tabak) wordt op groote uitgestrektheden geplant; al die overige gewassen dienen meer voor dadelijk gebruik. Zelden worden ook alle deze soorten in hetzelfde regentschap gevonden. Sommigen zijn in de ééne streek den inlanders volstrekt onbekend, maar worden in eene andere door hen geteeld. Op verschillende plaatsen hebben sommige artikelen ook verschillende namen. Met de 't laatst door ons vermelde artikelen worden gewoonlijk niet meer dan een paar vakken van rijstvelden (kedok) beplant, die geen bepaalde maat hebben, maar wier grootte afhangt van het terrein en de waterverdeeling.

Ook moeten wij nog herinneren, dat de maat, die wij opgegeven hebben, voor den afstand waarop geplant wordt, niet overal even streng wordt in acht genomen, en ook geen vaste maat is. De inlander gaat daarbij veelal op het oog te werk en gebruikt alleen een maatstok, om de rij, de waarin hij plant, regt te hebben.

De katjang-kedele en andere soorten worden in bossen gebonden, die men van zulk eene grootte maakt, dat ze omwonden kunnen worden met een touw of halm van eene lengte, die twee vuisten, met de duimen tegen elkander gehouden, omvat. Dat noemen de inlanders een voet. De bossen, tot een mansdragt bij elkander, heeten een pikol of pikolan. Anders wordt, gelijk bekend is, door pikol meestal verstaan eene zwaarte van 125 pond; maar zoo veel halen de pikols van deze artikelen zelden. De landbouwer bezit geene schalen of gewigten noch vaste maat. De wijze, waarop hij aan zijne waren eene bepaalde zwaarte of grootte geeft, is algemeen door allen aangenomen, zoodat men elkander, ook zonder het gebruik van bepaalde gewigten en maten, toch weet te verstaan.

De Nederlandsche „burgers" op Ceylon.

De sporen van den triomftogt, dien Nederland eenmaal door verschillende werelddeelen gehouden heeft, zijn nog niet overal verdwenen, ofschoon sedert lang de oude driekleur in menig oord niet meer wappert, waar zij vroeger het teeken was van magt en overheersching. Al heeft ook nergens het Nederlandsche element, gelijk het Engelsche in Amerika, eene nieuwe wereld gesticht, toch vindt gij hier en daar, waar ons gezag sedert lang verdwenen is, levende herinneringen onzer voorouders in hunne afstammelingen, die zich door eigenaardige zeden en gewoonten ook thans nog onderscheiden. Wij zullen niet spreken van de Kaap de Goede Hoop, waar meer dan eene halve eeuw van Engelsche overheersching niet in staat is geweest, om de Nederduitsche taal te verdringen en de Nederlandsche gevoelens en sijmpathien te onderdrukken, en waar de zoogenaamde „Hollandsche boeren" getoond hebben, dat zij even goed hun leven over hebben voor 't behoud hunner vrijheid en nationaliteit, als 't voorgeslacht waarvan zij afstammen. Wij hebben thans het oog op sommige plaatsen van Indië en speciaal op Ceylon. Ook daar zijn de nakomelingen van Nederlanders te vinden, die zich van geheel de hen omringende maatschappij, door zeden gewoonten en menigen karaktertrek, blijven onderscheiden, en die wel wat meer de opmerking verdienen van hunne stamverwanten, dan zij tot dus verre mogten ondervinden.

Jaarlijks reizen eenige honderde onzer landgenooten, op hunnen togt naar Java of van daar terug naar het moederland, langs het schoone eiland, dat vroeger een deel uitmaakte van ons Indisch rijk en bij den vrede van Amiens in 1802 voor ons verloren ging. Maar zoo er onder hen al zijn, die misschien een bezoek hebben gebragt aan die oude Nederlanders op Ceylon, niemand heeft ons nog iets medegedeeld van den toestand, waarin zij zich thans bevinden. Zou zich deze of gene daartoe niet eens opgewekt gevoelen? Anderen, door zulke banden niet aan hen gehecht als wij, hebben meer opmerkzaamheid aan hen gewijd. Zoo komt in een zeer lief boekje, getiteld „*Pictures from the east bij* JOHN. CAPPER, London 1854, meer dan een opstel voor, waarin van de „oude Hollanders" op Ceylon wordt gewag gemaakt, en vooral één artikel „de nieuwjaarsdag", dat een blik werpt op hunne zeden en gewoonten, die ook wel door ons mag worden gekend. Daarom meenen wij geenen onnutten arbeid te verrigten, door dat artikel, althans in zijne hoofdtrekken, hier te doen volgen. Misschien wordt deze of gene onzer landgenooten, die met de landmail naar Indië vertrekt, door 't lezen van dit opstel opgewekt, om zelf eens een bezoek aan die oude Hollandsche „burgers" te brengen en ons te berigten, wat *hij*

van hen heeft gezien en gehoord. Immers dat komt ons, ook na deze bijdrage, niet overbodig voor. JOHN CAPPER toch, hoe levendig en bevallig zijne schilderingen ook mogen zijn, ziet met een Engelsch oog, en wij wilden er wel eens een Hollandschen blik in geworpen hebben. Wij wilden wel weten, in hoe verre, in 't eigenaardige dat de tegenwoordige „burgers", van Ceylon onderscheidt, wezenlijke oude Nederlandsche bestanddeelen zijn te erkennen. Dat is uit het opstel van den Engelschman moeijelijk op te maken.

Onze schrijver begint ook met eene klagt over de onverschilligheid, die onze stamgenooten in Ceylon, van de zijde der Engelsche schrijvers, ondervinden. „Er is" zegt hij, „eene klasse van ingezetenen in Indië, die door schrijvers van Indische boeken en van koloniale geschiedenissen wel wat onbillijk worden bejegend, meestal wordt van die klasse geen notitie genomen, dan alleen in de officiële bevolkingstaten van 't Gouvernement." Indien dan nu deze oude Nederlanders van de zijde der Engelschen zoo weinig worden geacht, mogen ze bij hunne vroegere landgenooten voortaan wat meer sympathie ontmoeten! Thans laten wij den voornaamsten inhoud van het opstel van den Engelschen schrijver hieronder volgen.

Oudtijds werd in Europa het woord „burgers" gebezigd voor alle ingezetenen of bewoners van voorname steden, die er handel dreven of 't een of ander bedrijf uitoefenden. In Indië, of liever tusschen de keerkringen, wordt dat woord gebruikt, om er de afstammelingen van de oude Portugezen en van de Hollandsche kolonisten mede aan te duiden. Die beiden vormen, in verscheiden groote steden van onze Indische koloniën en bezittingen, eene zeer talrijke en tevens achtenswaardige klasse. Aan de Kaap maken zij de meerderheid der volkplanters uit; in de, tusschen de keerkringen gelegen, koloniën van Ceylon, Singapoera, Malaka enz. worden zij door andere rassen in aantal verre overtroffen. Toen 't eerstgenoemde eiland door de Britsche magt in bezit was genomen, keerden vele Hollandsche civiele ambtenaren naar Nederland terug, of begaven zich voor hun volgend verblijf naar Java. Zeer velen echter waren te arm om te reizen en zich te verplaatsen, of gaven er de voorkeur aan, om in het oord, waar zij geboren waren, te blijven. Hunne afstammelingen bekleeden bij voortduring ook thans nog in de kolonie vele niet onbelangrijke ambten en bedieningen, en bijna al de mindere betrekkingen bij het justitiewezen en de belastingen worden door hen en de Portugesche „burgers" bekleed. Die Hollanders wachtten zich vroeger en wachten zich tot den huidigen dag er zeer voor, om zich door huwelijk met Bengalesche vrouwen te vermengen; van daar dat hunne eigenaardige gewoonten en karakter slechts weinige veranderingen ondergaan hebben. De Portugezen, integendeel, zijn in dit opzigt veel minder naauwgezet geweest; en tegenwoordig zijn er onder hunne afstammelingen van allerlei soort, van den goed gekleeden student in de geneeskunde, tot den half- uitgehongerden, half- naakten straatveger, of den bazarhouder.

Weinig gezellige omgang is er tusschen de eigenlijke Europeanen en de klasse der „burgers;" een scherpe lijn van afscheiding is tusschen die beide rassen getrokken, die zeer weinigen durven overschrijden. Dit strekt zich zelfs tot zulke kolonisten uit, die belangrijke posten bij het Gouvernement bekleeden, maar die, terwijl hunne bekwaamheden en hun karakter door hunne Europesche medeburgers erkend en geacht worden, evenwel geen toegang over de drempels van de huizen der laatstgenoemden verkrijgen.

Hebben echter de Engelsche kolonisten hun best gedaan om de vetste posten in de dienst te monopoliseren, de „burgers" hebben het daarentegen zoo weten te besturen, dat zij zich zelven de aangenaamste woningen met de beste tuinen verzekerden. Diezelfde jaloersche uitsluiting, die deze twee klassen zoo geheel en al heeft gescheiden, noopt den Europeaan, om zijn verblijf te nemen in eene wijk, zoo veel mogelijk verwijderd van de voorsteden die gewoonlijk door de „burgers" bewoond worden. De Engelsche kooplieden en civiele ambtenaren zal men gehuisvest vinden langs de kanten van eenen hoogen weg, in zeer kleine, vaal groene parken. Hunne woningen hebben geene bijzondere inrigting, maar zijn meestal verstrooide, wit gepleisterde huizen, die veel op zeer groote konijnenholen gelijken. Eenige palmboomen trachten hier en daar de stofferige en heete warandah van voren te beschaduwen, terwijl kleine boschjes van kaneelstruiken in 't verschroeide zand staan te kwijnen en te verdorren, klaarblijkelijk een afkeer hebbende van den toestand waarin zij verkeeren. Hoe geheel anders zijn de woningen der „burgers". Eenigen, 't is waar, bevinden zich in 't midden van de „*pettah*" of inlandsche stad, maar de meesten treft men aan in stille schaduwrijke dreven. Vele zijn geheel voor den voorbijganger verborgen, te midden van een klein donker boschkaadje van vruchtboomen, rozenstruiken en altijd groene heesters, verscholen tusschen bladeren en bloemen, zoo digt als of het zoo vele groote roodgeverwde vogelnesten waren.

't Is inderdaad eene zeldzaamheid, wanneer er iets plaats grijpt, dat de doffe eentoonigheid van het leven in de Oost komt verbreken. Verstoken van openbare vermakelijkheden en publieke wandelplaatsen, ontmoeten de kolonisten elkander zelden, behalve in de kerken. Er zijn nogthans eenige weinige dagen van het jaar, dat men eene kleine verandering bespeurt in deze uurwerks-existentie der „burger"-bevolking, en dat de Hollanders het barsche voorkomen en de strenge stijfheid van hunne gebronsde gelaatstrekken verzachten, en zich met zwierige veel kleurige kleederen versieren. Dan zijn de deftige, slaperige dames genoodzaakt te ontwaken; dan verschrikken zij de stille familiezalen met hare spraakzame tongen, en jagen, met den levendigen glans van nieuwe linten en fraaije kanten, de oude wachters een schrik op 't lijf. Een van deze zeer weinige en hoogst gewaardeerde gelegenheden, is de nieuwjaarsdag.

In den namiddag van den eersten dag in Januarij 1850, wandelde ik van het oude, verwarde, vermolmde fort Colombo, over eene zeer bouwvallige houten ophaalbrug, door de breede stijve straten der inlandsche

stad. Het was schoon weder; dat is te zeggen, 't was gloeijend heet; de lucht werd door geen enkel wolkje verduisterd. Het zachte zee-windje speelde liefelijk in het vederachtige loofwerk van de hooge palmboomen en areka's, en deed menigen top van de breed gebladerde, helder groene pisang-boomen wapperen tegen de hemelsblaauwe lucht. De inlandsche bazar, op den hoek der stad, met het eene einde naar de zee uitstekende, zag er voor ééne enkele keer netjes en vrolijk uit. De visch- en fruitverkoopers schenen met het nieuwe jaar nieuwe kleêren aangetrokken te hebben. De groote witte tulbanden en de met goud geboorde neteldoeksche sjerpen glinsterden in de middagzon; en prachtige veelkleurige vesten en mantels wedijverden, in den glans hunner tinten, met de veelkleurige stapels van vruchten en geurige bloemen. Zelfs de visschen en groenten schenen schooner dan gewoonlijk, terwijl de specerijen, de sausen en het suikergoed den voorbijganger uit menige volle mand toelachten.

Toen ik dit tooneel vol afwisseling, waarin het gezang der Hindoe-dansers zich in woeste harmonie met de Cingalesche tomtom of trom vereenigde, vaarwel zei, begaf ik mij naar het hart der woonplaats van de midden-klasse der burgers. Voor elk huis was eene breede warandah, gedeeltelijk bedekt door een gordijn van bamboe. In deze groote koele vertrekken waren de talrijke huisgezinnen der stad gezeten, om de gelukwenschen met het nieuwe jaar te ontvangen of te doen. Eenmaal waren de straten aan beide zijden versierd met rijen van schaduwgevende soërija-boomen, die zich over de voetpaden bogen en in de warandah's gluurden, om te zien hoe de bewoners het maakten, terwijl zij, met de groote oogen hunner gele tulpvormige bloemen, de dochters toelonkten en de vogeltjes uitlokten om zich op hunne bladerrijke takken neer te zetten en te zingen. Maar dit was in de goede oude dagen van het rustige Holland. Nu is dat alles verdwenen — groene takken, vriendelijke bloemen en zingende vogels, alles is weg!

Onder 't voortwandelen, ontmoette ik verscheiden groepen van oud en jong en middelbaren leeftijd, allen naar 't scheen families, in den vollen „burger"-dos van een feestdag. Ieder troepje werd gevolgd door twee of meer bedienden, met een tulband versierd en van een deftig voorkomen; zij droegen vervaarlijk groote schenkbladen, opgevuld met iets, dat door grof gebloemd gaas of neteldoek was bedekt. Onwillekeurig dacht ik daarbij aan de optogten van slaven, in de Arabische Nachtvertellingen, waarvan men verhaalt, dat zij de voetstappen der kalif's en toovenaars volgen, en ontzaggelijke geschenken van kostbaarheden uit de onderwereld medebrengen. Ik volgde sommigen van deze familie-gezantschappen en zag, dat zij eenige huizen in de buurt binnentraden; er was vrij wat gejoel en getier en geen einde aan het gepraat en gelach in de lange warandah's. Ik begaf mij in de woning van eenen Hollander dien ik kende, en vond er een van deze familie-groepen. 't Was een bijzonder vrolijk tooneel; het gezantschap was juist aangekomen; vrienden drukten elkander de handen; de groote zwarte slaaf uit de Arabische Nachtvertellingen ontblootte de verborgene schatten

op het schenkblad, en kijk! daar vertoonden zich geene stapels van flikkerende sequinen, geen smaragden en robijnen, zoo als ik verwacht had, maar eenige weinige bossen geele pisang, eenige groene oranje-appelen, een handvol limoenen, een half dozijn ananassen en eene plompe koek met suiker bestrooid. Dit waren de algemeene nieuwjaars-geschenken onder die eenvoudige menschen, aangeboden als bewijzen van hartelijkheid en vriendschappelijke gevoelens; en als zoodanig gaarne aangenomen en blijmoedig beantwoord. Kleine glazen, gevuld met een vriendschapsdronk of echte „Schiedammer," werden allen aankomenden, rijken of armen, toegereikt; gelukwenschen werden gewisseld; wat oude scherts en jok werd ten beste gegeven; vragen werden gedaan naar de grootmoeder, die te zwak was om van de partij te zijn; en daarna vertrokken de buren, met eenen anderen slaaf en eene andere hoop van verborgene gaven, naar de volgende kennis. Deze geschenken eischen geene tegengeschenken. De nederige dienstbode bespaart wat *challies* voor deze gelegenheid en legt een offer van vruchten en bloemen aan de voeten zijns meesteres. Zelfs de grassnijder en de armoedige stalknecht weten zich eenige ananassen en wat pisang te verschaffen, doen die op een blaauwe en witte schotel, en hoe arm zij zijn, toch storten zij hunne eenvoudige gaven met edele waardigheid voor hunnen meester uit.

Groepen bij groepen gingen nu door de stad. Vrolijke partijen vermaakten zich overal, in de koele warandah's. Uit talrijke meerschuimen pijpen werd, in cirkelvormige wolken, de geurige witte rook geblazen; terwijl menig droomerige Hollander, in zijnen rijk besneden mahoniehouten stoel, zat te knikkebollen. Het uur van de vesper naderde. Men hoorde dozijnen van rinkelende schelletjes, en eene menigte jonge dames in het wit gekleed kwam te voorschijn. Weder werden de stofferige straten vol leven en beweging, en nu verloren velen der Katholijke warandah's hare voornaamste bekoorlijkheden.

Uit deze woelige buurt voortwandelende, bereikte ik de uiteinden der stad, waar men eenige van de afgezonderde en meest bevallige woningen der „burgers" ontwaart. 't Zijn meestal zeer goede oude huizen van roode metsel-steenen, met stevige afhellende daken, die zeer ernstig nederzien op oude roestige deuren en een groote ronde put, omgeven van pisangboschjes. Ik stond voor een van deze gebouwen; 't verhief zich in eene lieve groene laan, beplant met trotsche palmen, zich wijd uitstrekkende „gorekas" en zeer groote gom-boomen. De zware muur van voren verborg het trotsche heerenhuis voor mijne oogen; maar daar de deuren open waren, werd mij een blik gegund in dit Oostersche paradijs. Eerwaardige oude vruchtboomen stonden op een grasperk, rijk met veel gekleurde trossen en vruchten beladen. Zij moeten reeds vruchten hebben gedragen, toen die oude heer, die daar in een gemakkelijke stoel zit, met een ligt roode wijde katoenen broek aan en zijn zwarte muts op het hoofd, nog slechts een kind was. Wat zag het huis er koel uit, te midden van al dat digte groene loof! Men zou zich bijna eene gevatte koude op den hals hebben gehaald, alleen door

in de deur te zien. De zon hinderde klaarblijkelijk nooit de kindertjes, die op het gras, onder de dikke trossen manga's, zuurzakken en pisang, speelden en stoeiden, behalve misschien 's middags een paar minuten lang. Wat was het een vrolijk oud huis, met ongehoord breede warandah's en groote vensters! En wat de deuren betreft, men zou bijna op het denkbeeld komen, dat de familie de gewoonte had, om het rijtuig in de achterkamer te laten volgen, of de etenstafel in de gangen en galerijen te plaatsen: er zoude voor ieder geval overvloed van ruimte geweest zijn en ook nog vrij wat meer dan noodig was.

Keurige bloembedden prijkten aan weerszijden van het breede grasperk, en geurige oranjeboomen verspreiden er hunne heerlijkheden. De voorbijganger, die, gelijk ik, ver genoeg inkeek, had één of twee paar lieve kleine voetjes en gezigtjes om te stelen, tusschen de rozen en oleanders verborgen, kunnen zien schemeren. Ja, dat zijn nette, stille, genoeglijke woningen, en vrij wat beter dan de warme, stofferige, hoogwaardige konijnenholen van de Engelschen aan den anderen kant van het fort.

Ik ging zonder een vast plan langzaam voort, tot dat ik aan eene andere deftige Hollandsche residentie kwam, die mij mede zeer wel beviel, ofschoon niet zoo goed als de andere. Zij was anders ingerigt, hoewel ongetwijfeld ook zeer bevallig in hare soort. Het huis stond digt aan de straat, en had zijne tuin alleen achter, niet van voren, zoodat men niets anders zag dan roode steenen en kleine Hollandsche dakpannen. Men kon er door geene opene deuren in gluren, noch op zijn gemak de dochters tusschen de bloemen bespieden.

De eigenaar des huizes zat toevallig zijn avondpijpje, in de ruime opening der deur, te roken. Toen hij zag dat ik het huis opnam, stond hij eensklaps op en heette mij welkom. Naauwelijks vernam hij, dat ik zijn huis wenschte te zien, of hij geleidde mij, met de meeste voorkomenheid, door de groote kamers, naar den tuin. Het voornaamste vertrek of de zaal zag er zeer prachtig uit. Ik geloof, dat men eene diligence met zeer dartele paarden rondom de etenstafel zoude hebben kunnen leiden, zonder vrees van de rijen van stoelen, welke langs de muren gerangschikt waren, aan te raken. Ik kon mij bijna verbeelden, dat de bouwmeester zich had vergist en niet alleen het huis maar ook een goed gedeelte van den openbaren weg, voor de rijtuigen en voetgangers bestemd, met een dak had voorzien. Ik zag naar boven en dacht met mijn oog nooit de zoldering te zullen bereiken, en 't zou mij niet verwonderen, dat de musschen, als zij hunne nesten daar zoo hoog bouwden, zich duizelig zouden voelen en op de etenstafel nedervallen. De andere kamers waren kleiner, maar allen zeer ruim en goed gevuld met ebben- en calamander-houten meubels. In een woord, het huis was sierlijk en net.

Regts en links van het breede huis, strekten zich achterwaarts twee rijen slaapvertrekken uit met lange steenen terrassen, waarop bloeijende heesters prijkten in reusachtige potten. Aan 't einde van deze terrassen waren breede trappen, die naar een zindelijk onderhouden tuin geleidden,

gevuld met de rijkste bloemen, met groene heesters en de heerlijkste vruchtboomen, die men met oogen kan zien of de verbeelding kan schilderen. In 't midden van dezen lusthof verhief zich een kleine fontein, waarbij een rustbank geplaatst was en waaromheen een menigte kinderspeelgoed verstrooid lag. 't Was in 't geheel een aangenaam verblijf, maar minder natuurlijk en huisselijk dan het andere.

Zoodanig zijn meestal de woningen der oude Hollandsche familiés, wier hoofden de betrekkingen van advokaat of griffier of eerste klerk bij de gouvernements-bureaux vervullen, en daarvoor geenszins te slecht zijn. Maar als ik spreek van Hollanders, laat niemand zich dan dat oude echte ras voorstellen, groot, met breede gelaatstrekken, en in zijne eigenaardige kleederdragt: dat ras is reeds lang tusschen de keerkringen uitgestorven. Een nankinsche wijde broek, een wit buisje en vest, — alles vrij naauw om eene dunne gestalte gesloten, — met eenen nieuwerwetschen kastoren hoed uit Londen, vormen thans het uiterlijk voorkomen van de Hollandsche „burgers" in Oost-Indië.

Daar ik besloten had, om al wat tot den feestdag onder de „burgers" in eenige betrekking stond te zien en bij te wonen, had ik eene uitnoodiging aangenomen van een' Hollander, een waardigen boekhouder, in de dienst van een der voornaamste kooplieden grijs geworden, om aan eene avondpartij ten zijnen huize deel te nemen. Ik kwam er tusschen acht en negen uur aan, en vond den ouden SAMUEL KUIJPER aan de deur met verlangen op mij wachtende. Ik werd dadelijk voorgesteld aan mevrouw KUIJPER, eene deftige dame, die ik in plegtige stilte op eene groote ottomane, aan het uiteinde der lange kamer, vond neergezeten. Te vergeefs hield ik tallooze aanspraken vol komplimenten; even nutteloos waren mijne vragen naar hare familie. Ik bevond, dat de dame geen woord Engelsch verstond; en dit is het geval met de meeste vrouwelijke leden dezer gezinnen.

De kamer, waarin wij vergaderd waren, was eene der naar groote pakhuizen gelijkende vertrekken, welke ik reeds beschreven heb. Er waren glazen ruiten in de muren, zoodat men alles kon zien, wat er in de etenskamer en in den tuin voorviel, maar niets van wat er in de slaapkamers gebeurde. Tegenover deze vensters stonden lange rijen van stoelen, bijna alle bezet door Hollandsche en Portugesche dames van elken ouderdom. Zij vormden een vreemd kontrast met de vrolijke gezelschappen, welke ik over dag gezien had. Al de scherts en vrolijkheid was verdwenen. 't Zou eene zonde tegen de etiquette geweest zijn om hardop te lagchen of te spreken, vóór dat de dans was begonnen; daarom zaten allen stilzwijgend, als zoo vele mummiën. Had onze bijeenkomst eene lijkstatie of het lezen van een testament ten doel gehad, dan had de plegtigheid van het gezelschap naauwelijks grooter kunnen zijn. 't Was een pijnlijk oogenblik. Onze gastheer echter bezat vrolijkheid genoeg voor de halve partij; hij was één grimlach van de hielen zijner schoenen tot aan het einde zijner grijze haren. Meer dan eens zag ik hem in den tuin loopen om daar voor zich zelven eens uit te proesten. Zijne

vrouw was een geheel ander mensch; gelukkig genoeg zou ze geweest zijn, indien zij zich slechts omtrent den afloop van het soupé gerust had gevoeld; maar ik kon thans de zorgen van vijftig jaren op haar gelaat geschreven zien. Een vijftigtal koppige huisbedienden, slechte koks en brutale meiden te hebben, om niets te zeggen van het kraambed, de kinkhoest, de pokken, en de mazelen — dat alles zijn voorzeker beproevingen genoeg voor elke gewone vrouw. 't Had ook zijne uitwerking op mevrouw KUIJPER gehad.

De jonge heeren groepeerden zich als de soldaten op de parade. Eenigen plaatsten zich in het vierkant, anderen eenvoudig in ééne rij, nog weder anderen vormden kolommen. Eenigen werden als scherpschutters of voorposten vooruit gezonden, om aanvallen te doen op de dames, die op de sofa's en ottomanes gezeten waren, maar 't bleef zonder eenige zigtbare uitwerking.

De eentoonigheid van dit zonderling tooneel werd eindelijk afgebroken door het binnenkomen van eene zwerm bedienden, van een deftig voorkomen, rijk gekleed en met prachtige tulbanden op het hoofd; zij droegen kleine vierkante stellaadjes — eene soort van speeltafeltjes in miniatuur — die zij voor de sprakelooze dames op de sofa's neêrzetten. Andere bedienden, die er vrolijk uitzagen, volgden met — wat zou de lezer denken dat het was? Nektar of sorbet? Neen, met zeer groote terrienen, gevuld met dampend heete *soep!* De heeren naderden, om den heerlijken soep in de verschillende soepborden op de speeltafeltjes in te schenken. 't Was aardig te zien, hoe levendig nu de dames werden en hoe vriendelijk zij den rookenden drank aannamen, klaarblijkelijk zoo heet als Spaansche peper en een goed vuur hem maken konden. Ik kon mij maar niet begrijpen, van welke stof hunne keelen gemaakt waren; en toen ik zag, dat de soep door eene groote hoeveelheid gebak en tallooze bekers met kruidigen wijn gevolgd werd, gevoelde ik mij als in een vuur. De thermometer stond, in de breede opene warandah aan den buitenkant, zoo wat op negentig graden; nogtans werden deze heete spijzen door 't gezelschap genuttigd als of men zich in een ijskelder bevond. De eerlijke „burgers", met hunne warme harten, voelden zonder twijfel den aangenamen indruk van het feest en maakten nu toebereidselen om hun vermaak door den dans te vergrooten.

De krassende toonen van een oude viool, geaccompagneerd door een paar tomtoms (inlandsche trommen), verspreidden plotseling bedrijvigheid in het tot dusver bewegingloze gezelschap. Het bal werd geopend door de gastvrouw en — ik zweet nu nog als ik er aan denk — door mij zelven. Het was niet een van die langzame slaperige dingen, als gij in onze gewone danszalen ziet, 't was eene regelmatige, maar zeer levendige en vlug en snel uitgevoerde quadrille; zoo een als gij u kunt verbeelden, dat de Laplanders in een hunner strengste winters gaarne zouden dansen. Ik zal niet beproeven te schetsen al wat ik, gedurende deze executie, geleden heb. 't Zij genoeg te zeggen, dat toen ik mij naar buiten in de koele boschkaadjes begaf, ik mij in een toestand bevond, die moeijelijk erger had kunnen zijn, indien ik een morgen had doorgebragt met den vuurkoning in een zijner meest geliefde ovens.

De dans werd gevolgd door eenige vrij laffe inlandsche tooneel-vertooningen, die op het plein achter het huis werden uitgevoerd, en waarin dansende meisjes, slangen en een concert van tomtom's een groot deel van het genoegen der gasten uitmaakten, die niet moeijelijk schenen te vermaken.

Ik voelde geen lust om nog meer te dansen of om aan het souper deel te nemen, dat, naar ik bemerkte, in gereedheid gebragt werd. Daarom stapte ik, zonder dat iemand er acht op gaf, in mijne palanquin en beval den koetsier naar huis te rijden. 't Was toen een heerlijke avond. De heldere en liefelijke maan wierp menige nieuwe bekoorlijkheid over het prachtige loof, dat in het koele zeewindje wiegelde en danste. De uitgestrekte Indische zee bewoog zich vreedzaam, in phosphorische kronkelende golven, tegen het met keisteenen belegde strand. De lucht was zacht en stil, slechts nu en dan in de verte afgebroken door de echo's van de eene of andere vrolijke partij.

Mijn koetsier reed langs het strand der zee, en toen ik op den uitgestrekten oceaan staarde, bemerkte ik aan den horizont eene kleine zwarte schaduw, als een schip of als den omtrek van eenig leelijk gevleugeld voorwerp. Ik was vermoeid van het zien en daarbij slaperig; daarom vleide ik mij op mijn gemak neer in het rijtuig en sluimerde. Toen zag ik weder eens uit, maar verschrikte toen ik bemerkte hoe donker het geworden was. Ook de koetsier zette de paarden tot den meesten spoed aan. De kleine zwarte vlek aan den horizont was tot eene verschrikkelijk groote massa donderwolken aangegroeid. De halve hemel was reeds pik donker geworden. Ik maakte de vensters van 't portier van mijn rijtuig open en zag naar buiten. De storm kwam met reusachtige snelheid op. Op eenigen afstand in de zee vereenigde een stroom van dampende, kletterende, plassende, regen zich met het water en sloot al wat er buiten was uit. Ik kon dien schrikbarend grooten waterval met een vreesselijk geweld nader en nader hooren komen. Vóór mij was alles donker en stormachtig; achter mij sliepen nog de tallooze boschjes van wiegelende palmen in het liefelijke maanlicht. De bergen verhieven zich op den achtergrond helder en stout, en schenen zoo nabij te zijn, alsof mijne stem ze kon bereiken.

Te vergeefs werden mijne paarden voortgedreven, te vergeefs snelden zij voorwaarts in vliegenden galop; de storm was vlugger dan eenig levend voorwerp. De groote zwarte rookende massa naderde sissend en schuifelend en uit hare donkere kuif brak de ratelende donder los. Ik ben in mijn leven in menigen storm geweest, maar deze was de prachtigste, die ik immer aanschouwde. Verder voort te gaan werd volstrekt onmogelijk; zoo hevig woedde de storm. Daarom keerde de koetsier de hoofden der paarden van de zee af, en bleef zoo geduldig zitten. Het geratel van den donder scheurde onophoudelijk de lucht. 't Scheen alsof al de kruidmagazijnen der wereld gesprongen waren. Eerst was het een gekraak en geweld, alsof reusachtige bladen van metaal van een werden gereten; dan verhief zich een zwaar gerommel, alsof tien duizend geladen wagens over eene ijzeren brug getrokken werden. De lucht was nu niet langer donker,

de geheele atmospheer scheen van lichtende en schitterende vonken en stralen te leven. Bij de bliksemschichten kon ik hier en daar een palm zien, ten minste zeventig voet hoog, die zich voor den stormwind boog als een wilgen-staf, en die letterlijk den grond zweepte met zijne gepluimde bladeren. Meer dan een werd, in dien vreesselijken nacht, door den bliksem tot splinters geslagen, en menig andere, die weerspannig zich voor den storm niet wilde buigen, werd gebroken als een riet op den grond gesmakt.

Het huilen van den wind, het geratel van den donder en het vreesselijk plassen en kletteren van den regen had mij bijna bedwelmd. Maar in de natuur, even eens als bij de menschen, zijn de hevigste uitbarstingen het spoedigste geëindigd. Een half uur later scheen de maan weder met stille schoonheid. De lucht was kalm en rustig; en de verzengde aarde en de verdroogde kruiden, erkentelijk voor zulk een overvloedige en verkwikkende lafenis, wasemden heerlijke geuren uit in 't briesje dat weer speelde door gras en loof, om voor den genoten zegen te danken.

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in Nederlandsch Indië, door A. A. T. Mounier, Predikant. Jaargang I Deel I. Batavia 1855.

Nergens is welligt meer behoefte aan dergelijk periodiek geschrift, als wij thans aankondigen, maar nergens is ook de taak, om zich met de uitgave daarvan te belasten, misschien zwaarder, dan in Nederlandsch Indië. De overtuiging, die wij hier uitspreken, steunt op eigen ondervinding; schrijver dezes heeft, in zijne betrekking van predikant te Batavia, de gelegenheid gehad, om de oorzaken te leeren kennen, waardoor het Christelijk leven in die landen zoo veel schade lijdt, zoo menigwerf verflaauwt en verkwijnt, en hij heeft, om het op te wekken en te versterken, zelf een *Tijdschrift tot opwekking van Christelijken zin in Nederlandsch Indië* gepubliceerd. Maar ook zij, die deze ondervinding niet hebben, zullen de gegrondheid dezer beide opmerkingen erkennen, wanneer wij hen op de volgende omstandigheden opmerkzaam maken.

De Indische maatschappij mist veel van 't geen de Europesche bezit, om iets hoogers en edelers dan het bloot materiele in zijne leden te ontwikkelen. Wij erkennen gaarne vooruitgang en verbetering ook in dit opzigt, maar toch vreezen wij geen tegenspraak als wij beweeren, dat de gedachten en het streven van zeer velen nog altoos uitsluitend op één hoofdpunt zijn gerigt: men wil eenmaal naar 't vaderland terugkeeren; men wil dat zoo spoedig mogelijk doen; men wil, door 't verzamelen van rijkdom of 't verwerven van eene aanzienlijke betrekking, daartoe in staat worden gesteld. De tegenwoordige koloniale politiek is nog altijd gekant tegen de vestiging van eene blijvende Nederlandsche maatschappij in Indië. Ambtenaren en militairen verlangt het Gouvernement; meer niet; al de overigen beschouwt het met een wantrouwend oog, die men wel niet geheel kan weeren, maar wier komst en verblijf men toch zoo veel mogelijk moet belemmeren. De weinigen, die van ambtenaren en militairen na volbragten diensttijd overig zijn, ziet de regering 't liefst Indië verlaten. En zij die, in weerwil van de koloniale politiek, voor goed in Indië zich vestigen en met hen die er geboren zijn het blijvende gedeelte der maatschappij vormen, zijn maar al te lang als stiefkinderen beschouwd en bejegend, waarvoor weinig behoeft gedaan te worden, omdat ze toch bestemd zijn — om langzamerhand weder te verdwijnen.

Ik geloof niet noodig te hebben al de ongunstige verhoudingen aan te

*

wijzen, die uit dezen toestand der maatschappij voor de ontwikkeling van Christelijk leven voortvloeijen. Maar daarbij voegen zich nog bijkomende omstandigheden. Denk maar aan de ondermijning en verwoesting van 't familieleven door de wreede noodzakelijkheid, waarin de ouders in Indië zich bevinden, om hunne kinderen van zich te zenden en de opvoeding aan vreemden toe te vertrouwen. Denk maar aan 't gebrek aan toespraak, opwekking, leiding en teregtwijzing van zoo vele Christenen, die geïsoleerd in de binnenlanden of op afgelegene eilanden leven. Denk maar aan den invloed, dien de groote Mahomedaansche en Heidensche bevolkingen op de Christenen uitoefenen. Reeds deze enkele vingerwijzing is genoeg, om te doen inzien, dat een geschrift, op vaste tijden verschijnende, waarin een andere toon wordt aangeslagen, dan die in de dagelijksche beslommeringen de voorheerschende is, waarin op de gebreken der maatscnappij met vrijmoedigheid en ernst wordt gewezen, waarin tot wat hoogers en edelers, tot waarachtige godsvrucht en echt Christelijk leven wordt opgewekt — dat zulk een geschrift eene dringende behoefte is voor zulk een land.

Maar er behoort veel toe, om die taak waardig te volbrengen. Gij hebt met moeijelijkheden te worstelen, in Nederland onbekend. Gij mist hulpmiddelen en medewerking, in 't moederland voor zulk eenen arbeid gemakkelijk en in overvloed te verkrijgen. Al uwe aanmoediging moet gij in uw eigen aandrift en pligtbesef zoeken. Gij schrijft voor een publiek dat niet ligt te bevredigen is, en dat, zal het, bij zijne gewone onverschilligheid, tot de lektuur gebragt worden, voorwaarden stelt en eischen heeft, waarvan het in geen geval afstand wil doen. Gij hebt altijd een zwaard boven het hoofd, bij elken regel dien gij schrijft, een uitgetogen zwaard, dat u ongetwijfel zal treffen, indien gij onbevreesd en zonder aanzien des persoons de gebreken der maatschappij aantast en bestrijdt. Gij kunt aan den drang van uw hart, aan de rigting uwer gedachten, aan de volheid van uw Christelijk gemoed geen vrijen loop geven, of gij loopt gevaar op de vingers getikt te worden door eene bekrompen en kleingeestige censuur, en, bij herhaling van het misdrijf, eindelijk geheel tot zwijgen te worden gebragt. Gij moogt slechts schrijven wat den Gouverneur-Generaal welgevallig is.

In weerwil dezer bezwaren heeft de heer MOUNIER den moed gehad de taak op zich te nemen. Het eerste deel van den eersten jaargang van het *Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in Nederlandsch leven* ligt voor ons. Dat deel bestaat uit drie afleveringen, waarvan er om de twee maanden één verschijnt, zoodat zes zulke afleveringen een jaargang vormen. De inhoud is systematisch in drie hoofdrubrieken verdeeld. De eerste bevat: „Vertoogen over de openbaringen Gods, in verband beschouwd met „zijne openbaring in JEZUS CHRISTUS, als ook Christelijke opstellen van „zedekundigen en praktischen aard." De tweede afdeeling heeft tot opschrift: „Mengelingen, Zondagslectuur, verhalen, poëzij en bloemlezing." En de derde bestaat uit „Kerkelijke berigten." Deze drie rubrieken worden gevuld, gedeeltelijk door eigen oorspronkelijke opstellen van den re-

dakteur en andere medegewerkers, gedeeltelijk door vertalingen, gedeeltelijk door overgenomen stukken van bekende Nederduitsche schrijvers; dit laatste geheel zonder aanzien des persoons, want gij vindt, om maar iets te noemen, den Rotterdamschen kerkleeraar J. J. VAN OOSTERZEE en den Amsterdamschen predikant L. S. P. MELJBOOM, in de grootste harmonie, nevens elkander in dit geschrift, beiden door den redakteur geroepen om zijne lezers te onderwijzen en te stichten. En ziedaar een voordeel, dat de uitgever van een dergelijk geschrift in Indië bezit boven schrijvers en publicisten in Nederland. Hij kan uit allerlei rigtingen het goede kiezen, want de vooroordeelen, uit kerkelijke partijzucht geboren, hebben daar nog geen burgerregt gelijk in het Moederland. Wel is het er, in dat opzigt, niet meer zoo goed als in onzen tijd. Wel doen zich hier en daar verschijnselen voor van diezelfde ziekelijke aandoening, die hier te lande zoo veel onheil sticht. Maar toch zijn dit nog slechts sporadische gevallen; de ziekte zelf zal, indien wij ons niet bedriegen, in Indië niet ligt een epidemisch karakter aannemen.

Al hadden wij gewigtige bedenkingen op den arbeid van den heer MOUNIER, zoo zouden wij onze eigen kritiek ontwapend hebben door de beide aanmerkingen, waarmede wij deze aankondiging begonnen. Over 't algemeen betuigen wij gaarne onze goedkeuring, indien zij eenige waarde heeft, over de drie afleveringen, die voor ons liggen. Vooral die bijdragen, welke eene Indische kleur dragen, hebben wij met veel genoegen gelezen, en bovenal het artikel van den heer F. U. VAN HENGEL, voorkomende in de beide eerste afleveringen en getiteld: „*Kerkelijke bezoeken naar de Protestantsche gemeenten van Buitenzorg, de Preanger-Regentschappen en Krawang in* 1854." Ofschoon wij over geene bijzonderheden willen spreken en ons bij een algemeenen blik op dit Tijdschrift bepalen, toch gevoelen wij ons gedrongen, om met betrekking tot dat artikel eene uitzondering te maken. Niet alleen door den vorm en den zaakrijken inhoud trekt het ons tot zich, maar ook door de gelukkige wijze, waarop de schrijver gevaarlijke klippen heeft weten te ontwijken, die zulk eenen arbeid gewoonlijk bedreigen. Hij heeft onbeschroomd en naar waarheid de gebreken aangewezen, die hij in de door hem bezochte gemeenten meende op te merken, maar tevens heeft hij niemand gekwetst en zelfs de hoogste teergevoeligheid van personen gespaard. Zijn opstel is rijk aan oordeelkundige opmerkingen en verstandige raadgevingen omtrent den toestand van de Christelijke maatschappij op Java buiten de hoofdplaatsen. En toch heeft, naar men ons verzekert, de redakteur van dit Tijdschrift zich eene berisping van 't gouvernement op den hals gehaald, omdat in het artikel van den heer VAN HENGEL het volgende voorkomt:

„Onder alle betrekkingen van Nederlandsch Indië is er niet eene zoo ongelukkig en ellendig als die van den soldaat. Vele jongelingen en mannen in Nederland worden uitgelokt, door het handgeld en de hoogere soldij, om voor deze gewesten dienst te nemen; doch wanneer zij eenmaal in Indië zijn aangeland, zien zij zich jammerlijk in hunne verwachtingen bedrogen.

De inkomsten mogen meerder zijn, de uitgaven zijn het daarentegen niet minder. In Nederland hebben zij hunne ouders, betrekkingen of vrienden, hier hebben zij niets en staan geheel op zich zelven. Het is voor een soldaat bijna niet mogelijk, om toegang te verkrijgen in de woning van een fatsoenlijk burgerman. Bijna overal worden zij met een soort van minachting en vrees aangezien. Het is zoo, vele soldaten zijn daarvan zelven oorzaak door hun slordig en dikwerf gemeen levensgedrag; doch ik vraag u: is dit te verwonderen? Hoe zeldzaam dat er iets wordt uitgedacht, om het lot van die ongelukkigen te verbeteren! En in het grootste gedeelte van den dag hebben zij bijna niets uit te voeren. Uitspanningen bestaan er voor hen niet; tot wandelen is het te warm; tot lezen hebben zij weinig lust, dikwerf geene genoegzame kennis, dikwerf geene geschikte boeken. Hun leven is alzoo een lui vervelend leven, en luiheid is des duivels oorkussen. Nu vervallen zij dan ook tot den drank; terwijl zij elkander den tijd verkorten door allerlei onzedelijke verhalen. Waarlijk, het moet een man van karakter zijn, die als soldaat in Indië staande blijft. Maar kan er dan niets tot verbetering van het lot van den krijgsman in Indië worden aangewend? Zou eene verstandige en liefderijke leiding van de chefs over hen gesteld, alsmede het verschaffen van onschuldige uitspanningen, en het nuttig bezig houden van den geest, zou dit niet reeds schoone en gewenschte vruchten kunnen aanbrengen? Waarom maakt het garnizoen te Buitenzorg zulk eene gelukkige uitzondering? Dat garnizoen is te zamengesteld uit één kapitein, drie officieren en 84 onder-officieren en manschappen. Indien er ergens van de militairen een gunstig verslag mag worden uitgebragt, dan is het wel hier. De manschappen onderscheiden zich door ingetogenheid, orde en zedelijkheid. Lust tot lezen en verstandelijke ontwikkeling wordt veel onder hen aangetroffen; voor velen is de godsdienst een lust en eene behoefte. Getuige dit de opkomst in het bedehuis, waar velen vergaderen zonder daartoe verpligt te zijn. Getuige dit een vrij algemeen aanzoek, om bijbels, gezangen, psalmboeken, waarvoor zij den prijs van hunne kleine bezoldiging volgaarne willen betalen. Getuige dit inzonderheid mijne jongste viering van het H. Avondmaal in die plaats, waaraan 27 hunner deel namen, ofschoon het gansche garnizoen slechts naauwelijks 30 lidmaten telt. Straffen worden dan ook zelden bij hen gevorderd, en over het algemeen dragen zij de achting en goedkeuring hunner officieren weg. Eere kome daarvoor toe aan den kapitein militairen kommandant SMITS, die zijne ondergeschikten verstandig weet te leiden, die hunnen geest nuttig bezig houdt, die hen allerlei geoorloofde en onschuldige uitspanningen verschaft, en er immer op bedacht is, om het lot van den soldaat, hem toevertrouwd, zoo veel mogelijk te verbeteren. Moge zijn edel voorbeeld bij velen navolging vinden!"

Die taal heeft bij de Indische Regering afkeuring gevonden! Maar de waardige schrijver trooste zich met de gedachte, dat zulk eene afkeuring voor hem eene eerekroon is in de oogen van allen, die het christelijk leven stellen boven alles, zelfs boven het Gouvernement. Dat zijne schildering

waarheid en niets dan waarheid, zelfs zonder de geringste overdrijving, voorstelt, zal ieder erkennen, die in Indië niet vreemd is. Wij wenschen den heer VAN HENGEL kracht en moed toe, om voort te gaan met de vervulling van zijnen pligt, en zich om geene afkeuring van wien ook te bekreunen. Wij wenschen den verdienstelijken redakteur van dit Tijdschrift lust en ijver toe, om de zoo goed begonnen taak voort te zetten. Gods zegen ruste op zijnen arbeid!

Varia.

Volgens bij ons ingekomen, geloofwaardige berigten, heeft de Gouverneur-Generaal eene ministeriële aanschrijving ontvangen betrekkelijk de suikerfabrijk Pangka in de residentie Tagal. Gelijk men weet, zijn er moeijelijkheden en verwikkelingen ontstaan tusschen den eigenaar dier fabrijk en het Gouvernement, zoodat deze onderneming niet meer in werking is. Nu zal met een ander gekontrakteerd moeten worden, en dat daarvoor zeer vele liefhebbers zich opdoen, zullen wij ook wel niet behoeven te verzekeren. Maar de Minister moet den Gouverneur-Generaal hebben opgedragen, om zulk een nieuw kontrakt niet te sluiten, zonder voorafgaande autorisatie van het ministerie.

Welk stelsel zal men thans volgen? Het oude? Dan zal weder een gunsteling, die door familiebetrekkingen of andere relatiën invloed heeft, met deze onderneming bevoorregt worden. Of zal men eenen anderen weg inslaan, sedert lang door ons aangeprezen, de eenige billijke, regtvaardige en voor den staat de meest voordeelige handelwijze? Zal het Gouvernement de voorwaarden van het kontrakt vaststellen en dat kontrakt met dengene sluiten, die de grootste som, 't zij in eens, 't zij in termijnen, daarvoor wil betalen? Zal men alzoo de publieke konkurrentie inroepen, in plaats van weder aan 't nepotisme vrij spel te laten?

De tijd zal deze vragen beantwoorden. Maar dit is zeker — alle bezwaren, die tegen ons stelsel werden ingebragt, zijn meer dan eens volkomen opgelost. Indien het Gouvernement alléén het publiek belang wil behartigen, *moet* het de publieke konkurrentie inroepen. Doet het dit niet, dan geeft het gehoor aan persoonlijke konsideratien.

Wij ontvingen met de laatste mail het berigt uit Indië, dat het publiek eerstdaags een nieuw belangrijk werk te wachten heeft van den verdienstelijken geleerde Dr. P. BLEEKER. 't Is bekend, dat hij onlangs, in 't gevolg van den Gouverneur-Generaal DUIJMAER VAN TWIST, de reis naar de Molukkos heeft gemaakt. Bij die gelegenheid heeft hij zeer veel wetenswaardigs verzameld, omtrent den tegenwoordigen toestand dezer schoone maar te zeer verwaarloosde, en door eene kortzigtige politiek bijna te gronde gerigte, eilanden. Thans houdt hij zich bezig met het bewerken der bouwstoffen, die hij op dien togt heeft bijeengebragt, en weldra zullen wij ons in de uitgave van het verhaal zijner reis kunnen verblijden. Het werk wordt uitgegeven in twee deelen, waarvan het eerste reeds voor de grootste helft is afgedrukt.

Onze lezers, die met eenige belangstelling kennis hebben genomen van de verhandeling der heeren VAN DE GRAAFF en MEYLAN, in ons Tijdschrift geplaatst, hebben daaruit kunnen zien, welk eene rampzalige uitkomst ons bestuur over de Molukkos heeft gehad tot het jaar 1820. Het aangekondigde werk van DR. BLEEKER zal ons leeren, of de jaren van 1820 tot heden voor die gewesten gelukkiger zijn geweest. Wij voor ons, die weten wat er in dat tijdvak gebeurd is, durven wel voorspellen, dat het tafereel, door den schrijver op te hangen, zoo wel van vroegere jaren als van den tegenwoordigen toestand, de overtuiging zal geven, dat eene hervorming in vele takken van bestuur, en bovenal dat eene afschaffing van de laatste overblijfselen van 't gehate monopoliestelsel, dringend noodzakelijk is. Moge de arbeid van den verdienstelijken geleerde ook aan zulk eene gezegende uitkomst dienstbaar zijn.

Men maakt ons opmerkzaam op eene enkele onnaauwkeurigheid, ingeslopen in het artikel. „*De redevoering van den Minister van Oorlog, ter verdediging der begrooting van* 1856, voorkomende in de derde aflevering van deze zelfden jaargang. Op blz. 201 leest men:

„Intusschen zij aangemerkt, dat er sedert de wederoprigting 28 jaren zijn verloopen, zoodat het getal 2e luitenants, door de militaire akademie van Indië geleverd, gemiddeld jaarlijks vijf bedraagt: waarlijk zeer onbeduidend, wat het getal aangaat, voor een leger dat tusschen de 90 en 100 tweede luitenants noodig heeft.

De artillerie- en genie-school te Delft is in 1828 vervangen door de militaire akademie te Breda. Die akademie werd in 1830 ontbonden en in 1836 weder opgerigt of in werking gebragt. Ofschoon het dus allezins juist is, dat „sedert de wederoprigting 28 jaren zijn verloopen," moeten van dat getal toch de 6 jaren worden afgetrokken, waarin de akademie tijdelijk ontbonden was. De 142 kadetten, voor de Oost-Indië, zijn dus niet gedurende 28 jaar, maar in 19 jaar, door de akademie geleverd, zoodat het gemiddelde getal jaarlijks acht of negen bedraagt. Men ziet, dat de kracht van 't argument door deze teregtwijzing in geenen deele wordt gebroken.

Nu daartoe de gelegenheid zich aanbiedt, zij 't ons vergund nog een paar zinstorende drukfouten te herstellen, mede in datzelfde artikel voorkomende. Op bladz. 199 wordt in de noot gesproken van „menig onder-officier, die zelfs op jeugdigen leeftijd naar Europa moet terugkeeren." 't Is duidelijk dat hier bedoeld wordt niet menig „onder-officier" maar „Indisch officier." Daarentegen wordt op bladz. 200 gezegd:

„Wij hebben de bewijzen voor ons liggen, waaruit blijkt, dat in datzelfde tijdvak eveneens velen zijn uitgezonden, die hunne militaire loopbaan bij het koloniale werfdepôt begonnen hadden, en wel ten getale van 297."

Hier is weggelaten, dat „velen *als onder-officiers en korporaals* zijn uit-

gezonden, die hunne militaire loopbaan bij het koloniale werfdepôt *begonnen* hebben."

In onze aflevering van de maand Oktober ll. (17de Jaargang, II) deelden wij, op blz. 276 en 277, eenige bijzonderheden mede van 't geen er voorgevallen is, tusschen den heer Mr. C. VISSCHER, lid van den Raad van Nederlandsch Indië, en het Indisch Gouvernement. En wij eindigden onze mededeelingen met het volgende berigt:

„De heer VISSCHER moet, kort na deze aanschrijving van den Gouverneur-Generaal, zijn eervol ontslag en pensioen hebben verzocht. Door den Gouverneur-Generaa zou dat verzoek aan den Minister van Koloniën zijn opgezonden, maar deze heeft, naar men verzekert, er nog geen gevolg aan gegeven en 't voorloopig in advies gehouden."

Thans schrijft men ons uit Indië de volgende wetenswaardige bijzonderheden omtrent deze zelfde aangelegenheid.

„Het antwoord van den Minister van Koloniën, op het verzoek van den heer Mr. C. VISSCHER, om zijn eervol ontslag en pensioen, is dezer dagen ingekomen. 't Moet voor dat lid van den Raad zeer gunstig en vleijend zijn. Men gaf in warme bewoordingen zijn wensch te kennen, om hem voor de dienst te behouden, maar men voldeed toch aan zijn verlangen.

„Men was op de Algemeene Sekretarie in de veronderstelling, dat de Gouverneur-Generaal dit vleijende antwoord van den Minister aan den Raad van Indië zou hebben gezonden, vergezeld van even vleijende betuigingen enz. Maar men bedroog zich. De geleidebrief van den Gouverneur-Generaal bestond slechts uit een paar regels, zeer koud en lakoniek.

„De heer VISSCHER heeft nu verzocht, dat hij den tijd, waarop hij verlangt dat zijn pensioen zal ingaan, zelf moge bepalen, omdat hij niet gaarne in een ongunstig saisoen in Nederland wilde komen. Denkelijk blijft hij dus tot het einde van dit jaar — en wat dan zal gebeuren, kan men voorzeker nog niet bepalen!".

Fragment uit een reisverhaal.

I.

Makassar, Banda, Ambon, Batjan en Ternate.

. . . . . Wij hadden gehoopt ons een paar dagen te Soerabaja te mogen ophouden, doch werden daarin zeer te leur gesteld. Reeds den volgenden middag ten 3 ure moesten wij weder aan boord der stoomboot zijn, die ons over Makassar naar de Molukko's zou brengen. Hadden wij nog eenigen twijfel kunnen voeden of de stoomboot-maatschappij wel goede zaken maakte, dan zouden wij er nu wel van zijn terug gekomen. Eene onbeschrijfelijke drukte en bedrijvigheid heerschte er, aan elke valreep. Zoo wel voor als achter de raderkast, was men druk bezig met laden, en ik vernam, dat er nog bijna evenveel, bij gebrek aan ruimte, moest achterblijven, als men reeds mede had genomen. Niet minder volgepropt dan de boot was met goederen, die zelfs op het dek gestuwd werden, was zij het met menschen. Wij rekenden toch niet minder dan 500 personen sterk te zijn, waaronder 20 kajuit-passagiers, velen der 2de klasse, meestal Chinezen en Arabieren, 120 soldaten en 150 bannelingen, de laatsten naar Makassar en gedeeltelijk naar Batjan bestemd, waar zij in de kortelings ontdekte kolenmijnen zouden werkzaam zijn. Het was voor hen te hopen, dat wij goed weder zouden hebben, want behalve de kajuits-passagiers en de equipage moesten de overigen op het dek huizen.

Wij stoomden door het westgat van Soerabaja naar buiten. Dit vaarwater, voorheen vrij goed, is nu bijna geheel verloopen, zoodat alleen met hoog water schepen van 15 of 16 voeten diepgang, en dat nog met moeite, er door naar Soerabaja kunnen komen. Het oostgat, de zoogenoemde *trechter*, is daarentegen verbeterd en het vaarwater geworden, dat de groote schepen volgen en dat nu, sedert het gebruik van stoomschepen als slepers, dan ook gemakkelijker is dan te voren. 't Is zeer te bejammeren, dat het aandoen van Soerabaja dus bemoeijelijkt wordt, want de reede, die in alle opzigten uitmuntend kan genaamd worden, is de beste van geheel Java en eene der beste van Nederlandsch Indië. Zij biedt ook het groote voordeel aan, dat zij in oorlogstijd eene veilige ligplaats voor onze schepen is, want door wel geplaatste forten en batterijen op den wal van Java en van Madura, kan eene vijandelijke zeemagt niet ligt tot voor de stad doordringen. De maarschalk DAENDELS heeft, tijdens zijn bestuur, het fort *Erfprins*, (toen *Lodewijk*, later *Oranje* genaamd) doen bouwen, en dat wel

op eene zandbank, die met elk getij onder liep. Het is een meesterstuk van bouwkunst en daar, bij de stichting, de schepen er digt onder heen moesten varen, voldeed het uitmuntend aan de behoeften, om het gat van Soerabaja van dien kant te sluiten. In de laatste jaren is echter het vaarwater zoodanig verloopen, dat men, dewijl men het nu digt onder den Madura-wal houdt, het op tamelijk grooten afstand voorbij zeilt, waardoor het veel van zijne kracht verloren heeft.

Eenige jaren geleden meende men zelfs, dat het binnenkomen van het westgat geheel onmogelijk zou worden. Het gelukte evenwel den luitenant ter zee M. H. JANSEN, dwars over de banken heen, eene geul te vinden, waardoor die vrees gedeeltelijk ten minste weder verdween.

De toestand van het vaarwater blijft inmiddels zorgelijk, voornamelijk dewijl de Solo-rivier, die hier uitmondt, jaarlijks eene groote hoeveelheid slib medevoert, die natuurlijk niet weinig medebrengt, om ondiepte te vormen, misschien wel de voorname oorzaak er van is. Men heeft er dikwijls van gesproken, die rivier elders, bij voorbeeld bij Oedjong Pangka, te doen uitwateren, doch de kosten die zulk een werk na zich zou slepen, zouden zeer aanzienlijk zijn, en men schijnt er uit dien hoofde tegen op te zien. Het daaraan uit te geven geld zou waarschijnlijk echter beter besteed zijn dan de millioenen schats voor de — volgens vele deskundigen onnutte — citadellen.

Madura is heuvelachtig met lage oevers, van welke naar den zeekant uit talrijke „sero's" of vischstaken uitsteken, en 't heeft den naam van niet zeer vruchtbaar te zijn. Met de kijker kon ik geene of weinige sawah's (natte rijstvelden) ontdekken. Verscheidene kampongs ziet men op het eiland, en tegen over Soerabaja eene, die aanzienlijk kan genoemd worden.

Vijf palen van Soerabaja heeft men Grissee, mede aan de straat Madura gelegen, eene stad welker voorkomen, niettegenstaande de bedrijvigheid die er heerscht, de vele schepen die er ter reede liggen of timmeren, voor mij iets somбers heeft, dat ook toe te schrijven zal zijn aan de min vruchtbare heuvels, die haar omringen. Het mag wel als een teeken van vooruitgang worden aangeteekend, dat tweemalen daags een stoombootje den afstand tusschen Soerabaja en Grissee aflegt en altijd met inlanders volgepropt is. Lief vertoonen zich de witte huizen van Sidajo, de verblijfplaats der loodsen, aan het inkomen van het gat gelegen.

Niettegenstaande wij in het hartje van den west- of kwaden moesson waren hadden wij geenen regen, maar wel doodstilte en eene onverdragelijke hitte, zoodat wij ons telkens haastten ons middagmaal te gebruiken om eenige frische lucht te kunnen scheppen. Daags na ons vertrek, zagen wij het onbewoonde eiland Groot Salembo (5° 36' Z. B., 114° 32' O. L.), aan de N. O. zijde vrij hoog, aan de Z. zijde vlak afloopende, digt met hout bewassen en, zoo als ik ook wel eens heb hooren verhalen dat werkelijk het geval is, oogenschijnlijk voor bebouwing zeer geschikt. — Den volgenden dag liepen wij, in de achtermiddagwacht, voorbij de koraal-eilandjes, die den zonderlingen naam dragen van „de hen met de kuikens", waar-

van de zuidelijkste op 5° 22' Z. B. en 117° 50' O. L. liggen; en tegen den avond kwam Saflanaf (5° 25' Z. B., 118° 29' O. L.) in het gezigt. Daarbij ligt de uitgestrekte Laarsbank, over welke, een paar ondiepe plaatsen uitgezonderd, men echter gerust kan heen varen, ofschoon men de klippen onder het schip ziet.

Den volgenden ochtend was de kust van Celebes in het gezigt, die uit een vlak voorland bestaat, achter 't welk in het verschiet heuvels en soms hoogere bergen zich vertoonen, onder welke de piek van Bonthain, op 5° 34' 30" Z. B., en 120° 8' O. L. gelegen en volgens SMITS 9788 Rijnlandsche voeten hoog, de voornaamste is. Aan het strand liggen verscheiden kampongs, allen door eene menigte klapperboomen omringd en daar als het ware onder verscholen. Bij de Z. O. punt van Celebes heeft men het, een paar mijlen in middellijnen beslaande en bewoonde, eiland Tanakeke.

Nader aan Makassar komende heeft men den zeer uitgebreiden archipel der Sphaera Mundi, doorgaans de Spermondes genoemd, uit welligt meer dan honderd eilandjes bestaande, allen laag en van koraal-formatie, doch grootendeels bewoond. Op het grootste, dat niet verre van Makassar gelegen is, en dat een uur gaans in omtrek heeft, wonen wel 5000 menschen, die zich generen met den handel en de visscherij. Het Gouvernement, dat deze eilanden onder zijn onmiddelijk gebied heeft, oefent er door eenen posthouder het gebied uit.

Eene groote steenen wit gepleisterde grafnaald, bij den hoek van Leyley, ter eere van eenen Engelschen Gouverneur opgerigt, wordt nu zigtbaar en dan vertoonen zich verder aan het strand de mede wit gepleisterde huizen van Makassar.

De reede wordt beschermd door de uitgestrekte bank van Leyley, die met laag water gedeeltelijk droog valt. Sommige in het vaarwater liggende klippen, die gevaarlijk zijn, dragen bakens. Ter reede lagen vier barken, vier brikken, waarvan eene onder Engelsche vlag en welligt een honderdtal padoeakan's, eene soort van vaartuigen, hier veel in gebruik, van een vijftig tonnen inhoud, achter hoog opgebouwd en van twee masten voorzien, elk uit twee of drie, als een bok tegen elkander geplaatste, stukken hout bestaande, aan den voorsten van welken zij een breed zeil voeren, eenigermate op een latijnzeil gelijkende. Deze vaartuigen, die in wateren komen, waar dikwijls zeeroovers zijn, worden sterk bemand en hebben soms tot dertig koppen toe aan boord, benevens eenige stukjes geschut. Meermalen geraken zij met goed gevolg tegen de zeeroovers slaags.

Makassar, officiëel bekend als „de stad Vlaardingen," is aan het strand gebouwd, en heeft, ten minste voor zoo verre het eigenlijk gezegde Vlaardingen betreft, volkomen de gedaante eener Europesche stad, met hare geregelde, elkander regthoekig snijdende en vooral niet te breede straten en de aan, of ten minste op geringen afstand van elkander gebouwde steenen huizen, die meestal van één verdieping zijn. De vensters zijn van houten of ijzeren staven voorzien, dat er vroeger om der veiligheidswille geschiedde, waar achter kleine ouderwetsche ruiten zich laten zien; terwijl

Van de reede gezien bieden het fort en de nieuwe huizen der Chinezen een dragelijk gezigt aan; verder op staan de huizen der Makassaren met hunne achtergevels digt aan het strand, dat enkel hier en daar eene bamboezen beschoeijing heeft. Mijn gastheer, de Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, kolonel VAN DER HART, thans reeds jammerlijk vermoord, wilde hier echter verandering brengen en langzamerhand eene steenen kaai leggen, 't geen eene groote verbetering zou zijn, zeer in het belang van handel en scheepvaart, die aan goede aanlegplaatsen behoefte hebben.

De handel van Makassar is toch niet onbelangrijk; hebben alle verwachtingen welke men koesterde, toen het in 1847 tot eene vrijhaven verklaard werd, zich niet verwezenlijkt, de handelsbeweging is toch van 1½ tot 9 millioen guldens geklommen *). Voor het grootste deel is de handel in handen der Chinezen, evenwel vindt men er ook Europesche huizen, als dat van WELJERGANG, eigenaar van een dertigtal padoeakans, die van de Aroe-eilanden tot aan Singapoera handel drijven, voorts dat van FREIS; van MOHRMANN, enz., terwijl de Handelmaatschappij hier een agentschap bezit.

Bij de opening der vrijhaven werd Makassar door meer schepen bezocht, het aantal is later echter weder verminderd. Behalve aan toevallige omstandigheden, als b. v. den toestand in China, die uit den aard der zake daar een nadeeligen invloed op den handel uitoefende, is dit voornamelijk te wijten aan gebrek van retouren en aan het gebrekkige muntstelsel.

Het eigenlijke Nederlandsche gebied is van zeer geringe uitgestrektheid, bevat niet meer dan omstreeks 30,000 inwoners en voldoet door zijn voortbrengselen hoogstens aan de behoeften der ingezetenen; in de leen- of quasi onafhankelijke landen is het volk lui, staat de beschaving op zeer lagen trap en zijn de wegen en middelen van vervoer slecht. Behalve de beroemde en zeer gezochte paarden, wier aantal door den aanhoudenden uitvoer, zonder dat er behoorlijk voor fokkerij wordt gezorgd, zeer verminderd is, levert dit gedeelte van Celebes weinig op en is de handel met den inlander dus van weinig beteekenis. Daarom moet alles hoofdzakelijk met geld gesaldeerd worden; maar nu bestaat de rijkdom voornamelijk in kopergeld, welks invoer op Java verboden is; gouden en zilveren specie is betrekkelijk weinig voorhanden en dit doet van zelven den invoerhandel kwijnen, want de vreemdelingen hebben weinig trek in onze smerige recepis-guldens.

---

*) Volgens het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje van* 1854, bl. 138, was te Makassar:

	Invoer.	Uitvoer.
1846	ƒ 1,083,675	867,810
1847	- 2,658,195	1,932,585
1848	- 2,884,769	2,104,294
1849	- 3,663,749	3,356,180
1850	- 3,635,678	2,587,116
1851	- 4,216,272	3,963,698
1852	- 5,674,031	3,924,579

Ingeklaard 1851 855 schepen met 11,939 lasten.
1852 1033 " " 19,905 "
Uitgeklaard 1851 984 " " 13,095 "
1852 1197 " " 20,732 "

In 1852 kwamen drie schepen met 877 lasten uit Nederland aan en vertrokken er geene derwaarts.

De herstelling van een behoorlijk circulerend medium in Indië, zal dus ongetwijfeld zeer gunstig op den Makassaarschen handel werken.

De Handelmaatschappij en de Engelschen voldoen in de behoefte van lijnwaden; overigens worden er vele lijnwaden, veel kruid en amfioen ingevoerd, waardoor de Boniërs zich dus gemakkelijk van de wapenen voorzien kunnen, waarmede zij ons welligt eens zullen bevechten. Men was evenwel, wilde men niet alle inlandsche vaartuigen naar Singapoera zien vertrekken, genoodzaakt dien handel toe te staan.

De voorname beweging is echter transito. Van Koeti, op de oostkust van Borneo, waarmede belangrijke zaken gedaan worden, komen, doorgaans met raschepen, rottan, gutta percha, was enz. Het eerste wordt hoofdzakelijk naar Java, het overige naar Singapoera verzonden. Op de Aroe-eilanden en de noordkust van Nieuw-Holland varen vele padoeakans, die hoofdzakelijk tripang medebrengen. Één huis doet nog al zaken op de kust van Nieuw-Guinea. Overigens wordt van verschillende eilanden in den Indischen Archipel een en ander aangebragt, onder anderen rijst van Bali en Lombok; kleedingstoffen en wapenen zijn derwaarts artikelen van uitvoer.

Men verzekerde mij te Makassar, dat de vrijhaven niets had geholpen, omdat de ham en de boter niets goedkooper waren dan voor dien tijd! Van iemand, die in het vak van den handel was, vernam ik de oorzaak van dat verschijnsel. Over het algemeen waren, èn door het afschaffen der inkomende regten èn door grooteren aanvoer en als gevolg daarvan meerdere konkurrentie, de prijzen der waren, voor het gebruik der inlanders bestemd, die van buiten ingevoerd werden, gedaald; doch het handjevol Europeanen, hier gevestigd, kon geen grooten toevoer van artikelen, voor hen alleen bestemd, lokken, waardoor de prijzen van zelf genoegzaam onveranderd bleven. Waar is het echter, dat de Nederlandsche handel niet of weinig bij de vrijverklaring gewonnen heeft en ook niet bij die van sommige Moluksche havens winnen zal, te meer omdat eene bekrompene staatkunde de bewoners dier eilanden, die zoo gaarne Nederlanders wilden zijn, van zich afgestoten heeft en hen, juist omdat zij geloofsgenooten zijn, vijandelijk behandelt.

Na de stad Makassar bezigtigd te hebben is het tijd ons tot de omstreken wenden. Zij zijn vlak en eentoonig. De rijstvelden, die om het vlakke terrein enkel door regenwater bevochtigd worden, waren voor het grootste gedeelte, daar de westmoesson zoo bijzonder laat inviel, nog onbebouwd; slechts op enkele plaatsen zag ik bibiet en nog zeldzamer reeds verplante rijst. In goede jaren leveren Makassar en onderhoorigheden, vooral de Noordelijke distrikten, rijst genoeg voor de konsumtie en kan er zelfs nog wat uitgevoerd worden; doorgaans echter heeft men te weinig voor eigen gebruik. Voorts verbouwde men nog al djagong (mais). Klapperboomen waren hier en daar verspreid, alsmede pisang enz. De wegen zijn niet te best en die er zijn dragen het duidelijke kenmerk van niet veel gebruikt te worden. Ook op den aanleg van goede wegen was de

gouverneur VAN DER HART bedacht; of hij tijd heeft gehad zijne oogmerken uit te voeren, is mij niet bekend.

Het grondgebied van Makassar, namelijk dat van het Gouvernement, is zeer klein. Op een paar palen afstands stoot men reeds ten Noorden aan het gebied van den koning van Tello, ten Zuiden aan dat van den koning van Goa, beiden leden van het Bongaaisch verbond, aan welks hoofd het Gouvernement staat, en in eenige opzigten diens leenmannen. Beide koningen behoeven de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal voor de troonsopvolging, maar met het inwendige bestuur laat de Nederlandsche regering zich niet in. Beiden zijn armoedig en hebben niet veel te beteekenen Te Goa vijf palen van Makassar ben ik geweest. De plaats bestaat uit eenige armoedige smerige kampongs, en het koninklijke paleis moet niet veel te beduiden hebben. Toen ik er naar toe reed, werd ik door eene hevige regenbui overvallen, waarvoor ik schuilde onder een huis, aan de rivier van Goa gelegen, die zich daar zeer fraai voordeed, aan weerskanten met hoog hout en klappers bezet, onder welke de kampongshuizen of liever hutten verscholen waren. Op een paal of drie van de monding, zal zij wel een paar honderd voeten breed geweest zijn. Zij is voor praauwen bevaarbaar. Aan goede wegen was niet te denken; een modderpoel langs de huizen stelde de straat voor.

De weg van Goa naar Makassar is vlak, eentoonig en alles behalve fraai; in de verte ziet men eenige heuvelen en de bergen van Turatte.

Voor dat wij ons beter op dit gedeelte van Celebes gevestigd hebben, zal het van zeer weinig belang voor ons zijn; voor het oogenblik houdt men de zaken gaande, opdat geene andere mogendheid er zich vestige, maar het is een lastpost en daarom wil het Gouvernement er zich niet vele uitgaven voor getroosten. De hoofdoorzaak, die belet dat er wat beters van kan worden, ligt daarin, dat het land in eene groote menigte rijken en rijkjes verdeeld is, die niet dan bondgenooten en leenmannen van het Gouvernement zijn en waarvan zelfs een, het magtige Boni, als geheel onafhankelijk kan beschouwd worden. Ware op den Celebeschen oorlog van 1824 en 1825 niet onmiddelijk die op Java gevolgd, ten gevolge waarvan wij onze troepen daar hoogst noodig hadden, wij zouden er ons gezag op betere grondslagen hebben kunnen vestigen. Toen is het echter bij het oude verbleven, en de gouvernements-gronden zijn te klein en te veel verspreid, om ooit van belang te kunnen worden, terwijl de militaire magt, die wij hier ontwikkelen, te gering is om doorgaans eerbied in te kunnen boezemen. De staatkunde zou aanraden, de onafhankelijke inlandsche vorsten op den voet der Javaansche regenten te stellen, doch de magt ontbreekt er toe. Alles blijft dus op den voet van status quo en aan verbeteringen wordt niet gedacht. De meeste gouverneurs, die hier met goede voornemens komen, verliezen dan ook doorgaans schielijk den lust om zich daarop veel toe te leggen en laten de zaken zoo als ze zijn. De gouverneur VAN DER HART, een man van energie, die als krijgsman en als resident van Tapanoelie en later der Padangsche bovenlanden groote ta-

lenten ten toon had gespreid, had den aanleg van waterleidingen en wegen op het gouvernements gebied gelast; maar hij twijfelde er aan of de vorsten, die het nut er niet van inzagen, genegen zouden zijn hem daarin, in hunne landen, behulpzaam te wezen.

De inwoner van dat gedeelte van Celebes is doorgaans traag en ongeneigd tot werken, daarbij ligt geraakt en niet te vertrouwen. In de vijf dagen, die ik te Makassar sleet, hadden er twee amokmakerijen plaats, en vielen daarbij onverhoeds de amokmakers op de niets kwaad vermoedende omstanders aan, bij eene van welke gelegenheden een kind het eerste slagtoffer werd. De moordenaars werden, zoo als in zulke gevallen veelal geschiedt, dadelijk door de menigte doodgeslagen. Wraakzucht, minnennijd en verdriet in het leven, dikwijls ook de amfioen, zijn doorgaans de oorzaken van dat amok.

De inlandsche bewoners van Makassar generen zich meestal met handel of vischvangst. De Europeanen hebben hen niet gaarne als dienstboden bij zich en gebruiken doorgaans daartoe Javanen, terwijl in de behoefte aan werkvolk voorzien wordt door bannelingen of zoogenaamde „kettinggangers" van Java, die gedwongen moeten arbeiden.

De kleeding der inlanders heeft in de hoofdtrekken iets gemeen met die der bewoners van Java en andere eilanden. De hoofddoek, waaronder het haar los golvend afhangt, wordt dikwijls door een kapje vervangen; de kris wordt door den overhangenden sarong bedekt; behalve met de kris ziet men hen ook veelal met lansen gewapend, waarvan de geringe veiligheid, buiten de gouvernements-gronden, de oorzaak is. Een groote bamboezen hoed, van eene uitgestrektheid dat hij tevens tot regenscherm kan dienen, wordt veelvuldig gedragen.

De aanzienlijke vrouwen moeten op eenen hoogeren trap van beschaving staan, dan die van andere landen van den Oosterschen Archipel; verscheidene rijkjes worden zelfs door koninginnen bestuurd. Daar zij nog minder dan de hoofden het Maleisch kennen, is het echter niet wel mogelijk met haar een gesprek te voeren.

De godsdienst is de Mahomedaansche met zeer veel heidendom en zelfs fetichismus vermengd. De priesters werden mij als zeer onbekwaam in hun vak beschreven. Hetgeen zij leeren bestaat in het prevelen van eenige Arabische formulieren en gebeden, want het Arabisch speelt dezelfde rol in de Mahomedaansche, als het Latijn en de R. C. kerk, en beiden hebben zij dat gemeen, dat zij niet door het volk verstaan worden.

De heer MATTHES was van wege ons bijbelgenootschap uitgezonden, om de Makassaarsche en Boeginesche talen te bestuderen en daarin later den bijbel te vertalen. In de vijf jaren, welke hij nu hier had doorgebragt, had hij reeds woordenboeken en spraakkunsten vervaardigd, doch met de bijbelvertaling zelve nog geenen aanvang gemaakt. De afgetrokken denkbeelden zou hij door Arabische woorden moeten overbrengen, want hoewel de Koran in het Makassaarsch vertaald is, had hij daarvan niet veel hulp.

Had ik het de twee eerste dagen van mijn verblijf alhier zeer goed met

het weder getroffen, op den derden dag sloeg het om, stelde de westmoesson zich met kracht in en regende het zonder ophouden, tot groote vreugde der ingezetenen, die reeds lang onder de droogte gezucht hadden, tot groot verdriet der reizigers, vooral mijner makkers, die in een allerellendigst logement gehuisvest waren, terwijl ik mij zeer wel in de gastvrije woning van den Gouverneur bevond. Dewijl de stortregens het laden en lossen onmogelijk maakten, werd daardoor ons verblijf tot op vijf dagen gerekt, waaraan ik echter in zoo verre niet had, dewijl ik toch het huis niet kon verlaten.

Het leven is te Makassar niet goedkoop; vleesch is er schaars en slecht; groenten zijn moeijelijk te verkrijgen; aardappelen moeten van buiten aangevoerd worden; alleen visch is er overvloedig. Om in het gebrek aan goed drinkwater te voorzien, was men begonnen eenen artesischen put te graven; tot de diepte van 208 Ned. ellen gevorderd, was men evenwel nog niet in het oogmerk geslaagd.

Onder den Gouverneur van Celebes staat het eiland van dien naam, met uitzondering van Menado en een gedeelte der oostkust, die tot het Gouvernement der Molukko's gerekend worden, voorts Saleijer en omliggende kleinere eilanden en eindelijk Sumbawa en Flores, op welke wij echter zeer weinig te zeggen hebben, hoewel Sumbawa vooral zeer mooi en vruchtbaar is en de heerlijke baai van Bima bezit. Maar wij hebben er ons nooit veel aan laten gelegen liggen, ofschoon, om de zeerooverijen tegen te gaan, er ten minste een maritiem station hoogst noodig was. Onder ons onmiddelijk gezag staan Maros, Bonthain en Boelekomba; op eerstgenoemde plaats hebben wij eenen assistent-resident; te Makassar bevindt zich ook een ambtenaar van dien rang, in het bijzonder met de handhaving der policie belast.

Eindelijk was men er, door gedurende den nacht te werken, wanneer het weder doorgaans opklaarde, in geslaagd de lading aan boord te krijgen, ofschoon een paar honderd pikols voor Banda bestemde rijst, die men niet aan den regen wagen dorst, moesten achterblijven. Het was geen gemakkelijk werk om met het lange stoomschip, over de niet zeer breede en vooral met kleine vaartuigen digt bezette reede, te loopen, daar wij, met den kop om de Noord gezwaaid, draaijen moesten. Onze kapitein volvoerde deze lastige manoeuvre, welke een invallende harde regenbui, die ons zeer in het gezigt belemmerde, nog moeijelijker maakte, echter heel netjes.

Daar het laat werd stuurden wij niet tusschen Tanakeke en den wal door, maar buitenom. 's Avonds klaarde de lucht wat op en werd de hooge spits van Bonthain zigtbaar, in het midden van het zuidelijke been van het zonderling gevormde Celebes gelegen. De plaats van dien naam ligt, even als Boelekomba, aan de zuidkust.

's Nachts stuurden wij oost op straat Saleijer aan, voor welker opening wij ons den volgenden morgen bevonden. De natuur was geheel van gedaante veranderd, het koraal verdwenen en door rotsen vervangen.

Het eiland Saleijer, welks noordpunt op 5° 47' Z. B., en 120° 28' O.

L., ligt, is ongeveer tien mijlen van het noorden naar het zuiden lang, vrij hoog en rotsig, doch hooger op wel bewassen en ook bebouwd, zoo als van boord duidelijk zigtbaar was. Aan zee groeijen, waar het strand dit toelaat, klapperboomen; de aanmaak van klapperolie is een hoofdbestaanmiddel der inwoners, die zich echter ook veel op de vischvangst toeleggen en een goed en ijverig slag van menschen moeten zijn. Wij onderhouden er eene kleine bezetting.

Ten noorden van Saleijer vindt men, niet verre er van verwijderd, het Zuider-eiland, van misschien ruim eene mijl in omtrek, geheel uit ruwe, steile, over de zee hangende en door den golfslag uitgeholde rotsen bestaande, van boven met kreupelhout bewassen, onbewoond en slechts hier en daar de gelegenheid aanbiedende om te landen. De aanwezige sero's getuigden echter dat visschers het bezochten.

Het Zuider-eiland is aan Saleijer verbonden door eene aaneenschakeling van reven, die, ik meen in 1836 of 37, noodlottig voor Z. M. korvet *van Speijk* geweest zijn. Men zag het noordelijke deel van Saleijer, dat door eene lage strook lands met het overige verbonden is, voor het Zuider-eiland aan en meende dus daar benoorden heen te sturen, ofschoon ik niet begrijp, dat men, naderbij komende, de vergissing niet bemerkte. Het korvet geraakte dan ook op de klippen, bleef er lang op zitten en was weldra in zulk een toestand, dat het voor de te huis reis werd afgekeurd.

Straat Saleijer, een goed, ruim vaarwater, wordt aan de eene zijde begrensd door het Zuider-eiland, aan het andere door het Midden-eiland of Sarontong (5° 38' N. B., 120° 28' O. L.), een eiland dat veel van het Zuider-eiland heeft, en omtrent eene mijl breed is. Daar benoorden treft men het Noorder-eiland aan, tusschen hetwelk en Sarontong mede een vaarwater bestaat, dat echter, naauw en moeijelijk, zelden bevaren wordt.

Het Noorder-eiland ligt onder den hier rotsigen wal van Celebes, waarvan Kaap Lassoa de zuid-oostelijke hoek is; van daar loopt het land weder geheel om de noord in de diepe golf van Boni.

Na den middag liepen wij, waarschijnlijk op vier of vijf mijlen afstands, bezuiden het hooge en uitgestrekte eiland Cambina, welks kruin in de wolken verscholen was en waarbij aan den zuid-oostkant nog een ander kleiner eiland te zien was. De zuidpunt van Cambina ligt op 5° 29' Z. B., en 121° 57' O. L.

Met zonsondergang was Boeton vooruit te zien (noordpunt 4° 25' Z. B., 123° 4' O. L., oostpunt 5° 15' Z. B. 123° 15' O. L.). Dit een twintigtal mijlen in eene N. N. O. en Z. Z. W. rigting lange, doch smalle, hooge en wel bevolkte eiland, door eenen Sultan, onderdanig aan het Nederlandsche Gouvernement, beheerscht, ligt bij het Z. O. been van Celebes, van hetwelk het door de naauwe straat van Boeton gescheiden is. Aan de Z. W. punt liggen drie eilandjes noord- en zuid gestrekt, het zuidelijke van welke wij in den avond ten 10 ure langs liepen. Gedurende den nacht stoomden wij langs de Z. O. kust van Boeton, door de zoogenaamde Boetonpassage, aan de eene zijde door het eiland van dien naam, aan de andere

door de groep der Toekan-Bissi's gevormd, eene verzameling van welligt honderd grootere en kleinere eilanden, nog zeer onvolledig bekend en gevaarlijk in het naderen, waarom men de kust van Boeton houdt, die tot op eenigen afstand schoon is. Bij dag moeten de gezigten op dit, met hout digt bewassen, eiland heerlijk zijn.

Ofschoon wij nog niet de lengte van Boeroe gehaald hadden, waar men het verschil vindt in de moessons — (in de Molukko's is namelijk de west-moesson de goede, de Oost-moesson de kwade) — hadden wij steeds goed weder en verheugden er ons in de Makassaarsche regens ontvlugt te zijn.

Den volgenden morgen bevonden wij ons bij den noordhoek van Boeton en het daar benoorden gelegene vrij groote eiland Wei-Wangi, aan stuurboord hadden wij Wangi-Wangi, het noordelijkste en grootste der Toekan-Bissi's, vrij groot, hoog en met hout bewassen, waarvan de noordpunt op 5° 14' 30" Z. B. en 123° 32' O. L. gelegen is. Van hier zagen wij ook de op Boeton gelegene Dwaalbaai, aldus genoemd omdat in den Oost-moesson wind en storm een schip den uittogt beletten, zoo als nog onlangs met eenen Amerikaan het geval was, die er een half jaar gelegen heeft. In de vorige eeuw heeft de toenmalige Gouverneur der Molukko's, later Gouverneur-Generaal DE KLERK, dit genoegen een rond jaar, naar men zegt, moeten smaken.

Benoorden Wangi-Wangi zijnde en dit genoegzame ruimte gevende, stuurden wij oost en hadden den volgenden morgen, op eenen afstand van naar gissing 8 of 10 mijlen, het gebergte van het hooge en uitgestrekte Boeroe in het gezigt.

Dit eiland is nog weinig bebouwd, doch kan voor het vervolg zeer belangrijk worden; ongelukkig heeft het eene zeer dun gezaaide bevolking. Rijst en kajoepoetie-olie, de best bekende soort, geven eenigen uitvoer. De hoofdplaats Kajelie, aan de Oost-zijde van het eiland op 3° 22' 30" Z. B. en 127° 11' 30" O. L., aan eene mooije, ruime baai gelegen, die van tijd tot tijd door de walvischvaarders of Whalers bezocht wordt, is in 1853 tegelijk met Amboina, Ternate en Banda tot vrijhaven verklaard, welk voorregt vroeger reeds door Menado en Kema genoten werd. Ten Z. O. van Boeroe ligt het veel minder groote eiland Amblauw, met den Zuidhoek op 3° 57' Z. B. en 127° 19' O. L.

Den volgenden morgen zagen wij op een mijl of tien afstands in het N. O. het hooge gebergte van Ceram, en tegen 8 uur kregen wij Poeloe Swangie in 't gezigt, het noordwestelijkste van de Banda-groep, eigenlijk niets meer dan eene rots, steil uit de zee oprijzende en met geboomte bezet. Spoedig daarop brak ook door de grijze lucht de Goenong Api heen, wiens kruin met rook en damp omgeven was. Zijn hoogste top ligt volgens SMITS op 1858, het kratervlak volgens REINWARDT op 1696 Rijnlandsche voeten boven den waterspiegel.

Het zuid-westelijkste der Banda-eilanden is Poeloe-Run, vrij uitgestrekt en hoog, eens, onder den naam van Poeleron, de twistappel met Engeland, bij den Bredaschen vrede voor goed aan ons afgestaan; een eiland dat nooit voor de teelt der muskaatnoten is gebruikt geweest, waar later kalkbran-

derijen gestaan hebben, doch dat nu geheel onbewoond is. Daar benoorden ligt eene klip of klein eiland met hout begroeid.

In het N. O. van Poeloe-Run heeft men Poeloe-Waij, op het gezigt af omstreeks 300 voeten hoog, op sommige plaatsen steil uit de zee oprijzende, op andere met een wit zandstrand, aan het noordelijke deel met een fort, dat, uit zee te zien, een vierkante muur is waarbij huizen gelegen zijn, terwijl rondom zich hoog hout verheft, waartusschen de piramidaal groeijende muskaat-notenboom zich kennelijk voordoet. Op dit eiland zijn zes perken, waarvan twee door de eigenaars of perkeniers zelven bewoond worden, terwijl de overigen de bezitting zijn van inwoners van Groot-Banda of Banda-Neira. In het fort houdt een onder-officier met eenige weinige soldaten bezetting.

Ondertusschen is men de hoofdgroep, Goenong-Api, Groot-Banda of Lonthoir en Neira, al vast genaderd. Men krijgt die in de orde, waarin zij hier opgenoemd zijn, achtervolgens in het oog; later nog het benoorden den noordhoek van Groot-Banda liggende kleinere Poeloe-Pisang, welks rug geheel met klappers begroeid is en dat tot verblijf der melaatschen dient. Benoorden Poeloe-Pisang eindelijk ligt eene klip, Poeloe Kapal genaamd, de juiste vertooning gevende van een op het strand zittend masteloos schip.

Goenong-Api en Neira vormen met Groot-Banda, dat hen als de boog van eenen halven cirkel omvat, de veilige reede van Banda, die van het Westen te genaken is door het Lonthoir-gat, tusschen Goenong-Api en Groot-Banda, van het Oosten door het Celamme-gat, tusschen dit en Neira, en eindelijk ten Noorden door het Zonnengat, tusschen Neira en Goenong-Api. Van deze drie is het Zonnengat het smalste, oogenschijnlijk nog geen kwart mijl breed, en het moeijelijkste. Bij den mond ligt nog een klein eiland, Krakap geheeten, ook met noten begroeid. Wij, van het Westen komende, kozen natuurlijk het Lonthoir-gat.

Hoogst indrukwekkend is het binnenkomen op Banda. Schrikkelijk woest is de Goenong-Api, die altijd rookende vuurberg, die steil uit de zee oprijzende kegel, met zijne geheel naakte, verbrande rotswanden, waarin het afstroomende vuur diepe sporen heeft nagelaten; met zijnen van de Westkust zigtbaren krater, die zich als een gapende afgrond voordoet, waar de afgebroken rotsen de blijken der daar langs gewoed hebbende vlammen dragen; met den zwaveldamp, die niet uit den geopenden muil alleen, maar uit verschillende andere kloven en spleten oprijst; met den geelen tint, die, in de nabijheid van den krater over de rots verspreid, de duidelijke kenteekenen van den zwavel verraden; met de talrijke hoopen uitgebrande steenen langs de wanden verstrooid, voornamelijk daar waar zich de lava gewoonlijk in de zee stort en om die reden „*de verbrande hoek*" genoemd. Dit alles rijst uit de donker blaauwe zee op, die tegen den voet van den berg aanklotst en door hare altijddurende bewegingen haar uitholt en bogen in den steenklomp heeft gevormd. Voeg daarbij dat alles verlicht werd door de schitterende Oostersche zon, door, om de Fransche

uitdrukking te gebruiken; *un ciel inondé de lumière* — en men kan zich een begrip maken van den indruk, die zulks op den aanschouwer moet te weeg brengen, te meer dewijl men digt onder den berg heen vaart.

Eenige klimplanten uitgezonderd, welke men echter nog niet in de onmiddelijke nabijheid van den zwaveldamp aantreft, groeit ter halver hoogte van den berg niets; daar beneden vindt men evenwel plantengroei en zelfs boomen van aanzienlijke grootte. Een gedeelte van dezen was echter in 1853 door eenige Engelschen, die den berg beklommen, hetzij door onvoorzigtigheid, hetzij door moedwil, in brand gestoken. Een kleine inham geeft hier en daar gelegenheid om te landen, en men treft daar ook klappers, pisang en andere kenteekenen van bebouwing aan.

De Goenong-Api, die schikkelijke werkplaats, die elk oogenblik dood en verderf kan doen ontstaan, heeft ons ondertusschen Groot-Banda uit het oog doen verliezen, één bosch en al bosch, dat aan den westelijken en noordelijken hoek steil uit zee oprijst en waar men tusschen de boomen de woningen der perkeniers ontwaart, die zich zeer aardig zouden voordoen, wanneer niet allen in puin lagen, een gevolg van de verschrikkelijke aard- en zeebeving van December 1852, die zoo veel verwoesting aanrigtte. Daarom bewoonden de perkeniers nu, in plaats van steenen, houten of bamboezen huizen, en er waren er velen, die in zulke, in dit zoo zeer aan aardbevingen onderhevige gewest veel geschiktere, gebouwen wilden blijven wonen.

Naarmate men den Goenong-Api nu verder omgaat, komt ook Neira te voorschijn; de aan het strand liggende huizen, de forten, die tegen de hoogte liggen, vooral Belgica, dat met zijne vijf gecreneleerde torens het voorkomen heeft van eenen ridderburg, en de met hout begroeide heuvels, verhoogen het heerlijke gezigt dat Banda's reede biedt, waarbij ook niet vergeten moet worden de onderzeesche flora, de koraal en andere gewassen, die door het kristal heldere water op den bodem zigtbaar zijn. Ik was echter gewoon in dergelijke gevallen, aan den wal komende, altijd eene groote teleurstelling te ondervinden; ik verwachtte haar dus nu ook weder en zij bleef niet achter.

Eene toevallige omstandigheid en groote ramp had daartoe echter medegewerkt, de geduchte aard- en zeebeving, die Banda in December 1852 geteisterd had. In weinig tijds lag genoegzaam de geheele stad in puin; de kerk, het residentie-bureau, alles werd neder gesmeten; slechts twee der steenen huizen bleven geheel onbeschadigd. Het fort Belgica was weder een bewijs hoe flink de Kompagnie in haren goeden tijd gewoon was te werken; het wederstond de aardbeving zonder het minste letsel te ondervinden. Naauwelijks waren de schokken der aardbeving opgehouden of plotseling stelde de zee zich in beroering. Hare wateren, gelijktijdig de drie gaten binnen- en daarna weder uitstroomende, veroorzaakten eene op- en nedergaande beweging van 26 voeten. Schrikkelijk waren de gevolgen; verscheidene, meest Ceramsche praauwen, die digt onder den wal lagen, werden van hare ankers gerukt en verzwolgen; het steenen zee-hoofd,

nieuw en stevig gebouwd, werd plotseling weggeslagen en zestig menschen, die er zich op bevonden, door de golven medegesleept, zonder dat er eenige de minste hulp te verleenen was. De sloep van de ter reede liggende oorlogsbrik *de Haai*, die juist bezig was om naar den wal te roeijen, werd met pijlsnelheid door het rijzende water mede gevoerd en, als door een wonder, ongedeerd in de drooge gracht van het fort Nassau gebragt. *De Haai* zelve en eene bark, die mede ter reede lag, kwamen er zonder schade af, hoewel laatstgenoemde bij de daling der zee grond geraakt en zich dus in het uiterste gevaar bevonden had, een gevaar waartegen niets te doen was.

Veel van de schade, door de aard- en zeebeving veroorzaakt, was echter reeds hersteld; een nieuw zeehoofd was gebouwd; eenige nedergevallen huizen waren weder opgerigt, voornamelijk aan de zijde van het strand en de nieuwheid gaf zelfs daar eenen schijn van welvaart. Aan de nog in puin liggende huizen kon men duidelijk ontwaren, dat zij er juist niet op gebouwd geweest waren om eene zware aardbeving, hier echter geen ongewoon verschijnsel, te weêrstaan; de muren waren van ruwe steenen en zonder zorg bijeengevoegd. De kerk, volgens het opschrift in 1763 geheel vernieuwd, was ook nog niet hersteld.

Schrikkelijk doodsch en eenzaam is de stad, die met hare niet zeer ruime en breede straten en hare, hoewel niet zoo digt als te Makassar, bijeen staande huizen, een somber voorkomen heeft. In haar oostelijk gedeelte, nabij het zoogenaamde kampement, de verblijfplaats van het garnizoen, 300 man sterk, dat echter ook nog de forten op Rosingain en Poeloe-way bezetten moet en onder bevel van eenen kapitein staat, waar men ook inlandsche huizen vindt, is het levendiger. Dat gedeelte der stad, dat zich, door het plein, waarop fort Nassau gelegen is, van het andere afgescheiden, langs het Zonnengat uitstrekt, lag nog geheel in puin.

Bij het hoofd, op een paar honderd schreden afstands, heeft men het fort Nassau liggen, dat zich noordwaarts langs het Zonnen-, oostwaarts langs het Celamme-gat uitstrekt. Vierkant en gebastionneerd, is het van muren, uit vierkante gehouwen, stevig te zamen gevoegde, rotsblokken bestaande, en van eene drooge gracht voorzien; daarvoor ligt nog een werk, ook van muren en eene gracht omgeven, doch slechts door eene gracht van het vorige afgescheiden.

Het fort Belgica, welks vlaggestok op 4° 30' Z. B. en 129° 59' 30" O. L. ligt, een vijfhoek, niet door grachten omgeven, is een sieraad van Banda. Naar het oordeel van deskundigen een der beste forten in Indië, hecht, stevig en bomvrij, munt het daarenboven door eenen sierlijken bouwtrant uit. Het bestrijkt met zijn vuur de drie zeegaten. Oostelijk van het kampement, heeft men nog eene batterij, „de Voorzigtigheid" geheeten; de forten op Groot-Banda zijn vervallen.

Als men Neira ingaat, dat zich, de heuvel waarop Belgica gebouwd is uitgezonderd, in het eerst langzaam verheft, dan ziet men eerst de inlandsche, Europesche en Chinesche graven, welke laatste over eene zeer

groote oppervlakte verspreid liggen. Op de Christen-begraafplaats treft men niet die weelde van monumenten als te Makassar aan; de aardbeving had ook die niet verschoond. Daarenboven heeft elke perkenier bij zijn huis eene begraafplaats voor de zijnen.

Op het eiland zijn drie perken, waarin, zoo als ik ze afgepast heb, de muskaatboomen op ongeveer vijftien voeten in het vierkant van elkander staan; doch niet altijd heeft dit regelmatig plaats en in vele perken is men slordig in het verpoten. De boom wordt ongeveer dertig voeten hoog; met zijn vijfde jaar geeft hij vrucht; op zijn dertigste of veertigste sterft hij. Hij bemint de schaduw en men laat hem daarom onder hoog, opgaand hout groeijen, en dit is eene der schoonheden van Banda; terwijl men elders in Indië roekeloos het hout weg hakt en niet aan inpoten denkt, *) kan men hier zijn hart ophalen aan het gezigt der zoo menigvuldige woudreuzen als de kanarie, waarvan de vrucht in smaak zoo wat zweemt naar den walnoot, en waarvan de groei u doet denken aan den eik, doch met zonderling gevormde wortels, lange platen, die eenige voeten boven den grond uit den stam voortkomen en zich ver uitstrekken; voorts de djamboe, met zijne waterige vrucht, de doerian, de djomplong, de tamarinde-boom, laatstgenoemde echter in mindere hoeveelheid, en andere soorten meer. Regel bij het planten heeft men daarbij niet in het oog gehouden; de boomen staan in bonte wanorde dooreen.

Het eerste perk, dat ik zag, viel mij zeer tegen; van den grond was zeer weinig partij getrokken; veel lag er woest, zonder dat men de moeite had genomen, iets in te poten; hier en daar slechts had men onregelmatig wat pisang en djagong gezet. Ik wilde reeds den staf breken over de slordige perkeniers, toen ik verder gaande aan de zich noordwaarts strekkende helling van het eiland kwam. De weg scheen mij vrij steil en ik had eigenlijk weinig lust er af te gaan, doch werd er toe uitgelokt door het nette uitzigt; en werkelijk, ik kon dadelijk zien, dat ik bij eenen anderen perkenier was; orde, regelmaat, zorg waren hier te vinden; woeste gronden trof men niet aan, alles was benut.

De perkenier, wien dit aanging en met wien ik kennis maakte, was een beleefd en vriendelijk man. Met hem en met anderen, die ik daarna ontmoette, sprak ik over de kunst der noten-bereiding, die niet moeijelijk is.

De muskaatnoot heeft, rijp zijnde, de gedaante eener abrikoos; de pit is zwart, de foelie, haar bekleedsel, rood. Zij barst dan open, waardoor

---

*) Zouden de drooge en laat invallende West-moessons, waarover men op Java al meer en meer begint te klagen, niet het gevolg zijn van dit te roekeloos wegkappen van het hout op de bergen? Meer voorbeelden zijn er, dat door het ontblooten der bergen van houtgewas, de regenwolken niet meer aangetrokken worden en men zich over langdurige droogte en dien ten gevolge dorheid en onvruchtbaarheid van den grond te beklagen heeft. Het West-Indische eiland Curaçao heeft, naar men verzekert, het gemis aan regen, waaronder het soms jaren lang zuchten kan, aan geene andere oorzaak te danken. Het wordt meer dan tijd, dat men op Java er aan denkt dit gebrek te voorkomen, terwijl het er nog niet te laat is, en ook eens, wat daar zelden gedaan wordt, voor de toekomst te zorgen. De oprigting der menigvuldige suikerfabrieken, vooral, heeft in de laatste jaren den voorraad hout op Java op eene schroomelijke wijze doen verminderen.

deze laatste zigtbaar wordt. Zij wordt met eenen stok afgeslagen, want het schudden van den boom is streng verboden. De arbeiders zijn zeer geoefend in het ontdekken der rijpe vruchten, en, hoe hoog ook zittende, slaan zij die zelden over.

Bij het vallen splijt de vrucht van zelven; zij wordt naar huis gebragt en dadelijk van de foelie ontdaan, die twee dagen in de zon gedroogd wordt en dan gereed voor het gebruik is. De noot zelve wordt naar de zoogenaamde *rookkombuis* gebragt en op eene zoldering van gespleten bamboe gelegd; op den grond onderhoudt men een smeulend vuur, dat veel rook geeft, welke men den uittogt belet. De noten, die veel malen daags gekeerd worden, beginnen daardoor te zwellen. Na veertig dagen ze goed berookt te hebben, vermindert men dit trapsgewijze, en na de derde maand houdt men er mede op; dan zit de kern los en de bast en de noot worden geacht behoorlijk droog te zijn. Dan kunnen zij in de Gouvernementspakhuizen worden afgegeven, dat om de drie maanden plaats heeft; daar worden ze gekalkt.

Bij de uitgifte der perken behield het Gouvernement zich het monopolie der noten voor; de perkenier mag die aan niemand anders verkoopen en ontvangt voor het Amst. pond foelie, 1e. soort, 40 duiten (van 120 op eenen gulden) en voor het pond noten 16 duiten, een prijs geheel onevenredig met dien, waarvoor de noten ter markt komen en die noodzakelijk verhooging vereischt. Het zal dan ook wel waar zijn, dat, naar men zegt, het Gouvernement *f* 50 op elken pikol noten wint.

De mindere soorten worden tegen mindere prijzen geleverd; voor foeliegruis ontvangt men 2½ duiten. Van de slechte noten maakt het Gouvernement notenzeep.

Het monopolie bezittende, is het Gouvernement aan de andere zijde verpligt de perkeniers te hulp te komen. In de eerste plaats geschiedt dit door voor werkvolk te zorgen. De oorspronkelijke Bandasche bevolking is in den tijd geheel uitgeroeid en de perkeniers dreven hun beroep dus met vreemde arbeiders, met slaven, of die doorgaans tot de perken behoorden en dus eigenlijk *glebae adscripti* zijn en, in tegenstelling van de gewone slaven, „*perk-slaven*" genoemd worden. Hun aantal nam echter af en de invoer is verboden. Om dus de perkeniers te hulp te komen staat het Gouvernement hun bannelingen af op Java wegens eene of andere misdaad veroordeeld, die tegen uitkeering van kost en kleeding voor hen werken. Ook heeft het, namens de perkeniers, met eenige Javanen een kontrakt gesloten, waarbij deze zich verbonden hebben om, tegen het genot van *f* 1½ 's maands, kost en kleeding en vrijen heen- en wedertogt, gedurende een aantal jaren voor hen te werken *). Het werk moet als ligt en

*) Op de Banda-eilanden telde men, in 1852, 34 perken, waarbij werkzaam waren 422 bannelingen, 619 huurlingen en volgelingen, 62 vrij geworden bannelingen en volgelingen, 88 Gilolorezen en Tabellorezen, 114 onbekwame en 1090 bekwame perkslaven, te zamen 2,395 personen; voorts telde men er 298,300 vruchtdragende en 114,781 niet vruchtdragende notenmuskaatboomen (in 1851 299,691 en 112,971.) De oogst bedroeg:

gemakkelijk beschouwd worden; de perkeniers laten als Christenen, en misschien door het Gouvernement genoodzaakt, des Zondags maar den halven dag arbeiden, iets dat in Indië bijzonder opmerking verdient.

Banda brengt geen rijst voort, en door zich het monopolie van het hoofdprodukt, de noten, voor te behouden, heeft het Gouvernement allen handel van eenig belang gefnuikt, waarom het genoodzaakt is te zorgen, dat er rijst in zijne pakhuizen voorhanden zij, die het, zoo niet met verlies, echter zonder winst verkoopt. Het kan dat ook ligt doen, want Banda is eene zeer winstgevende bezitting.

De perkeniers, ten minste sommigen hunner, laten, in den tijd dat zij weinig werk te doen hebben, de vruchten van den kanarie-boom zoeken, om daaruit de bekende olie te laten slaan en boomen, die, hetzij om ouderdom, hetzij omdat zij te digt op een staan, vallen moeten, tot brandhout te kloven. Ik zeg als er *weinig* te doen is, want er is altijd wat in de perken te verrigten; wel heeft de groote pluk twee malen in het jaar op geregelde tijden, Januarij en Julij, plaats, maar het geheele jaar door vindt men rijpe vruchten, die dagelijks gegaard worden.

Onder de perkeniers treft men er eenige aan, die wat vermogen bezitten; anderen hebben meer schuld dan goed. In het algemeen kan men zeggen, dat de te geringe prijs, die het Gouvernement voor de noten geeft, oorzaak is, dat zij niet rijker zijn; maar de reden moet ook gedeeltelijk bij hen zelven gezocht worden, die, dikwijls sedert twee eeuwen van vader op zoon op Banda gevestigd, daardoor geheel verinlandscht, zonder energie en onbekend zijn met al wat om hen gebeurt. Europeanen, met den landbouw, bijzonder met de houtteelt bekend, zouden er goede zaken kunnen maken. Regten en kleeding, ziet daar alles wat den perkenier van zijne Europesche afkomst over is gebleven. Hij en zijne vrouw en dochters, de nazaten der Amsterdamsche weesmeisjes, hebben eene gelaatskleur niet van die van den inlander verschillende. Bij eenen perkenier heb ik dochters gezien, die mooi konden genoemd worden, die vooral zeer mooije tanden hadden, in Indië een te meer welkom gezigt, omdat de Mahomedaansche vrouwen altijd de verfoeijelijke en walgelijke gewoonte van het sirikaauwen hebben. De perkeniersters en hare dochters hebben de wijsheid gehad zich niet aan de Europeaansche kleederdragt, zoo weinig voor het Indische klimaat passende, te storen; zij gebruiken de voor dit klimaat meer passende sarong en kabaai *). In deze kleeding vertoonen zij zich zelfs op de receptiën bij den resident, doch dan worden de in muilen gestoken voeten met kousen versierd. Nederduitsch moet men met deze da-

---

Amsterdamsche ponden foelie.

in 1851. 108,581 goede; 2,999 gruis.
" 1852. 131,544 " 3,931 "

Amst. ponden notenmuskaat.

in 1851. 359,940 middelbare; 65,555 magere; 37,814 stukken.
" 1852. 470,258 " 62,411 " 30,102 "

Zie *Staatkundig Jaarboekje* van 1855, bl. 111 en 143.

*) Ik noem die zoo, omdat zij daarop gelijken; zij dragen echter andere namen, die mij ontgaan zijn.

mes niet praten; ofschoon zij het veelal verstaan, spreken zij het niet en is men genoodzaakt zich met haar in het Maleisch, met Nederduitsche woorden doorspekt, te onderhouden. „Beita Soedah pigi di kerk, dominé bagoes gepreekt, beita banjak gesticht," — ziet daar een specimen van de Bandasche taal. Men moet tevens wel zorgen het woord „Mevrouw" niet in „Njonja" te vertalen, maar te zeggen: „Tabé Mevrouw, Mevrouw ada baai?" enz. De mannen spreken onze taal wel, maar het Maleisch oneindig beter. In de verschillende huisgezinnen, waar ik geweest ben, werd ik overal vriendelijk en gul ontvangen.

Banda is mede tot eene vrijhaven verklaard, maar zoo lang de perkeniers niet de vrije beschikking over hunne produkten hebben, zal en kan dit niets geven. Zou men gelooven, dat de meesten die vrije beschikking niet verlangen, omdat zij meenen, dat, terwijl het Gouvernement alsdan uit den aard der zaak geene rijst meer zal invoeren, dat voortbrengsel niet door partikulieren zou worden aangebragt? Een perkenier herhaalde wel twintigmalen den uitroep: „Ik houd mij aan den rok van het Gouvernement vast," eene in zijne oogen zeker allergeestigste uitdrukking.

De handel is er nu van zeer weinig belang. Ter reede lag eene brik aan den kapitein-Chinees toebehoorende en drie padoeakans. De Handelmaatschappij heeft hier eenen agent.

Neira zoo wel als Groot-Banda zijn doorsneden met voor het gebruik dier eilanden, waar men geene voertuigen kent en alles à bras d'hommes of te water vervoerd wordt, vrij goede wegen; daar waar zij te steil zijn, had men ze in trappen gelegd. Een dergelijke weg loopt onder anderen om geheel Groot-Banda heen.

Dit eiland wordt verdeeld in den *voor-* en *achterwal*, naar mate het aan de reede of aan de zee gelegen is. Den *achterwal* heb ik niet gezien, ofschoon ik tot op het plateau der heuvelen, daar vrij breed, geweest ben. Het strand is aan den voorwal verschillend van breedte, op zijn meest een vijfhonderdtal schreden; elders weer steeg het eiland plotseling uit de zee op, zoodat de weg, in plaats van het strand te volgen, over de heuvelen heen liep. Groot-Banda, dat 27 perken telt, beviel mij nog beter dan Neira; het was een doorgaand bosch, waar geen plekje onbenut bleef. Daar waar het strand het breedste en de helling dus de geringste was, had de zeebeving het meeste kwaad gedaan; alle boomen waren, zoover als het zeewater gekomen was, gestorven en nog hakte men kanarie-boomen, die dood gingen, om. Ik bemerkte met genoegen, dat men op sommige plaatsen begonnen was het kostbare djati-hout te teelen.

De woningen der perkeniers liggen hier gedeeltelijk aan het strand, gedeeltelijk aan de helling of ook op den top der heuvelenrei. Op twee plaatsen, de eene aan de West-, de andere aan de Oostzijde van het eiland, zag ik verzamelingen van huizen bij wijze van een dorp, en bij het laatstgenoemde zelfs, zoo het scheen, eene missidjit; wat het echter was weet ik niet, aangezien ik er niet geweest ben.

De groep is van vulkanischen oorsprong; de grond, bedekt met zwart

zand, is voor houtgewas uitmuntend geschikt, minder goed voor andere gewassen; vruchten en groenten worden er door de perkeniers voor zich zelven in verbouwd, maar niet te koop aangeboden, omdat dit weinig begeerd wordt, waardoor het voor een schip moeijelijk is zich te ververschen. Op Groot-Banda lagen op eenige plaatsen geweldige rotsblokken langs de helling of aan den voet des heuvels, misschien van den vuurberg afkomstig. Zulk een brok van welligt 1000 kubieke voeten inhoud, in tweeën gebarsten, lag aan den oever. Riviertjes en beekjes vindt men er niet, de ravijnen zijn met steenen opgevuld, die toonen hoe het water zich daar bij zware regens afstort.

Paarden treft men op Banda zeer weinig aan; het gewone Javasche rundvee heb ik er nog al gezien, verder kippen en andere huisvogels. Schadelijk gedierte is er niet, het voornaamste wild is de notenkraker, eene soort van duif, waarop het gezelschap der stoomboot gezamenlijk jagt ging maken, doch 't was niet zoo gelukkig er een enkele onder schot te krijgen.

Niettegenstaande de nabijheid van den vuurberg, is Banda zeer gezond voor de menschen, minder voor dieren, want op zekere tijden ontstaat er eene groote sterfte onder de kippen, welk verschijnsel men ook op Banka en te Riouw waarneemt. Het schijnt dat de frissche zeewind en de droogte van het klimaat de kwade gevolgen der zwaveldampen wegnemen, die zonder ophouden uit den vulkaan oprijzen, en eene, vooral op Neira zeer merkbare, onaangename lucht verspreiden.

De bevolking van de Banda-eilanden *), waartoe, behalve de hier reeds genoemde, ook nog het van de reede niet zigtbare Rosingain behoort, waar men aanplantingen van djatihout heeft aangelegd, bestaat, behalve uit Europeanen en hunne afstammelingen, uit Javanen en verder Chinezen, eenige weinige Arabieren enz. Terwijl men op Java zeer weinig slaven aantreft, is hun aantal op Banda betrekkelijk groot. De slavinnen zijn daaraan kenbaar, dat zij, in plaats van eene kabaai, een kort buisje dragen.

De gemeenschap tusschen de verschillende inlanders heeft plaats door middel van groote, achter en voor hoog oploopende, booten, „orembaai" geheeten. Veelvuldig gebruikt men op de reede kleine, zeer smalle praauwtjes, die, om het omslaan te verhoeden, aan weerskanten, op eenen afstand van een voet of vier van het boord, van bamboezen of ligte houten staken voorzien zijn, met de praauw zelve door rusthouders verbonden en „vlerken". genaamd, waarnaar de praauw ook eene „vlerkpraauw" heet. Deze worden tot de vischvangst gebruikt, ook een middel van bestaan.

De Banda-eilanden staan onder den gouverneur der Moluksche eilanden en voorts onder eenen resident, die op Neira woont, en tot wiens gebied ook nog een gedeelte van Ceram, van de kust van Nieuw-Guinea en de Aroe-, Zuidwester-, Kei-, Tenimber-eilanden, enz., behooren, op welke allen ons

*) Zij bedroeg, volgens het meermalen reeds aangehaalde jaarboekje van 1855, bl. 111, 5880 zielen, waaronder 395 Europeanen, 713 Inlandsche Christenen, 702 Mahomedanen, 225 Timorezen enz., 108 Chinezen, 700 partikuliere lijfeigenen, 1218 Gouvernements-lijfeigenen (?), 619 huurlingen, 1141 bannelingen en 9 leprozen.

gezag zeer onvolkomen is. De voorname bezigheid is het ontvangen der noten en het verkoopen van zout en rijst. De gouvernements-arbeid wordt gewoonlijk door bannelingen verrigt.

Drie dagen bleven wij te Banda, die ik meestal aan den wal hetzij op Neira, hetzij voornamelijk op Groot-Banda doorbragt, waar ik mij onder het zware hout verlustigde en zooveel mogelijk den tijd besteedde om te zien en op te merken. Nu ging de reis naar de hoofdplaats der Molukken, naar Amboina. Gedurende den dag hadden wij het hooge land van Noessa-Laut (3° 40' ZB. 128° 52' OL.), Haroekoe en Saparoea in het gezigt, en 's morgens ten 4 ure waren wij bezig de baai van Amboina binnen te loopen.

Dat eiland, welks hoogste top, de Salhoetoe, volgens FORSTEN 3890 Rijnl. voeten boven den waterspiegel gelegen is, is zonderling gevormd. Een diepe baai, van het westen naar het oosten loopende, deelt het in twee schiereilanden, het zuidelijke Leij-Timor, het noordelijke Hitoe genaamd, die door eene zeer smalle landengte verbonden zijn, te smaller omdat aan den oostkant weder eene, hoewel niet zoo diepe baai, gelegen is, die van het oosten naar het westen loopt.

Om de baai in te komen, moesten wij den westelijksten uithoek van Leij-Timor, Noessaniva genaamd, ronden. Hitoe strekt zich veel westelijker uit. Zijn uiteinde is de hoek van Alang op 3° 58' ZB. en 127° 58' OL. Men vindt daar eenen seinpost, even als op Noessaniva, waarmede, door tusschenkomst van repetiteurs, de aankomst van schepen in de stad wordt bekend gemaakt.

De baai heeft bij den ingang eene breedte van anderhalve tot twee mijlen. Tusschen steil heuvelachtig land besloten, heeft zij slechts zeer digt onder den wal ankergrond; in het midden loodt men zelfs met honderd vademen geen grond. Niet verre van den hoek van Noessaniva heeft men eenen inham, de Portugesche baai genaamd, waar men ankeren kan.

De heuvels, die de baai van Amboina omringen, zullen omtrent 1000 voeten hoog zijn, en doen zich als digt met hout bewassen voor. Op Hitoe ziet men langs het strand eene doorgaande reeks van klapperboomen, waar tusschen zich hier en daar huizen vertoonen. Behalve in de Portugesche baai, vindt men die op Leij-Timor eerst op een half uur afstands van de stad.

Ten zes ure in den morgenstond waren wij reeds aan het hoofd van het fort Victoria gemeerd, dat op vier mijlen van den hoek van Alang, maar op het zuidelijke schiereiland gelegen is. Daar beoosten vernaauwt zich de baai aanmerkelijk en heeft door eene naauwer doorvaart gemeenschap met nog eene binnenbaai. Het is jammer, dat men de stad niet aan deze baai gebouwd heeft, want zij heeft goeden ankergrond op zes of zeven vademen diepte. Nu daarentegen ligt men digt onder den wal op eenen steil afhellenden grond en moet zich meren met een anker op het diep en een ander op den wal. Men ligt er overigens veilig; alleen kan men door valwinden wel eens aan het drijven gaan.

Ter reede lagen, behalve twee Nederlandsche oorlogschepen, eene bark onder Nederlandsche, eene brik onder Lomboksche vlag en twee padoeakans.

Doet zich eene plaats van de reede fraai voor, dan heeft men meestal, aan den wal komende, eene teleurstelling te wachten. Op Ambon heeft het tegenovergestelde plaats; men ziet een fort; ter weerszijde daarvan aan de baai de atappen daken van huizen; dat alles ingesloten door kale en eerst meer in het verschiet begroeide heuvelen. Dit levert geen zeer mooi gezigt op; des te meer valt het land mede.

Het hoofd overgaande, heeft men links een wacht- of kommiesen-huisje, gaat dan langs eenen smallen weg, door eene batterij, die tot voorwerk van het fort Victoria (eigenlijk Nieuw-Victoria) moet dienen en de poort aan het gezigt onttrekt, dan langs twee wachthuizen, en zoo is men eindelijk aan de poort van het fort, dat men door moet, om in de stad te komen.

Dit fort, welks vlaggestok op 3° 41' 10" ZB. en 128° 15' 30" OL. ligt, is zeer uitgestrekt en — naar ik meen — een gebastioneerde vierhoek, heeft gecreneleerde muren van gehouwen klipsteen gebouwd, en wordt omgeven door eene natte gracht. De ligging moet zeer ongunstig zijn; rondom door heuvelen omgeven wordt het daardoor ten eenenmale bestreken en bestrijkt het niets. In zijnen tegenwoordigen toestand is het gebragt onder het bestuur van den Gouverneur BERNARDUS VAN PLEUREN, die hier, terwijl VAN DE PARRA en DE KLERK Gouverneurs-Generaal waren, geregeerd en, blijkens de opschriften, veel heeft laten bouwen, maar ook niet verzuimde dit aan de wereld mede te deelen.

Daar binnen vindt men de bureaux van den Gouverneur der Molukssche eilanden, van den assistent-resident van Amboina, enz. allen in één gebouw, vroeger tot hôtel van den Gouverneur dienende; voorts officierswoningen, kasernen en wat verder tot een fort behoort.

De zuidelijke poort uitgaande komt men aan een groot grasplein met vele paden doorsneden, aan drie zijden bezet met de huizen der Europeanen, nog naar den stijl van „Jan-Compagnie" gebouwd, van ééne verdieping, met eene voorgallerij, doorgaans niet de geheele breedte van het huis beslaande, maar waar aan weerskanten nog kamers afgesloten zijn, ten minste wanneer het huis daarvoor lang genoeg is; een binnenvertrek, waarin men huist, aan weerskanten met kamers, en eene achtergallerij. Om in huis te worden toegelaten tikt men aan de deur, want kloppers en bellen zijn hier onbekend. De ramen, even als de deur veelal gesloten, want men schijnt zeer bang voor togt te wezen, zijn, als onze ouderwetsche, door dikke kozijnen in vieren verdeeld en worden elk met een afzonderlijk luik gesloten.

Men vindt op dit plein het stadhuis, tevens tot gevangenis dienende. Verschillende straten loopen er op uit, waarvan twee, westelijk van het fort, evenwijdig aan het strand gerigt, de Chinesche kampong uitmaken, waar men echter, zonderling genoeg, ook de Hervormde kerk aantreft, mede onder het bestuur van „den WEd. Agtbaren heer BERNARDUS VAN PLEUREN," van onder in steen, van boven in hout, gebouwd. De vroegere kerken, waar VALENTIJN van spreekt, schijnen verwoest te zijn. Des Zondags

morgens wordt er in het Nederduitsch, des middags in het Maleisch gepredikt. De Europeanen en inlanders hebben eenen gezamenlijken kerkeraad, hetgene voor de belangen der inlandsche Christenen schadelijk is, want de ouderlingen en diakenen, uit laatstgemelden gekozen, staan natuurlijk bij de anderen ten achter. Behalve de zoo evengenoemde kerk, zijn er op de hoofdplaats nog drie zoogenaamde negeri-kerken.

Een groot gedeelte der Chinesche wijk, bijna de geheele het naast aan het strand gelegene straat, was in 1852 door eenen zwaren brand in de asch gelegd en daarbij ook de passar. Vele huizen waren dan ook slechts tijdelijke noodwoningen.

In de andere straten, die op het plein uitloopen, behooren de huizen eerst aan de Europeanen en bieden, digt op een staande, weinig bekoorlijks aan; doch dit verandert spoedig en men zou meenen zich in een bosch verplaatst te zien, zoo vele hooge en zware boomen omgeven en beslaan de aan de straten gelegene erven. Dit is het gedeelte dat door de inlanders bewoond wordt, en wel door de Christenen; de Mahomedanen zijn in een afgezonderd kwartier in het oosten der stad en daarvan door het riviertje Batoe-Mera afgescheiden, waar zij, tegen de heuvelen aan, eene missidjit hebben. Langs de straat vindt men eene nette heining, doorgaans van gabbe-gabbe, gladde, gepolijst schijnende latten, afkomstig van den arengof van den sagopalm. In het midden is eene poort, welke zoowel als de heining door een dak van palmtakken overdekt wordt. In het midden van het erf vindt men het huis, geheel van hout of gedeeltelijk daarvan, en met gabbe-gabbe beschoten. Ook bij de woningen der Europeanen zijn dergelijke huisjes, om gedurende den tijd van aardbevingen, hier zeer menigvuldig, gebruikt te worden.

Op zijn erf nu plant de Amboinees zoo vele boomen als hij er maar zetten kan, en daaronder zijn er, die eene zeer aanzienlijke hoogte bereiken; heeft hij ruimte, dan vergeet hij den sagopalm niet. Deze heeft eenen forschen groei; zijne takken zijn zwaarder dan die van andere palmsoorten; zijn bast is met stekels bedekt. Geen boom heeft voor den Amboinees hooger waarde; zijn merg geeft hem het gewone voedsel, de sago; zijn bast en zijne takken dienen hem tot bouwmaterialen. De sago wordt in vierkante koekjes verkocht en met gedroogden visch gegeten; op verschillende plaatsen ziet men hem voor de huizen ten toon gesteld. De sagoweer, (dat ik het met een enkel woord aanmerke), is niet, gelijk men het op den naam af zou gelooven, een produkt van den sago-, maar van den arengpalm, uit eene insnijding in den stam verkregen. Jong zijnde is hij zoet en voor de meesten aangenaam van smaak en wordt voor gezond gehouden — mij verwekte die drank altijd hevige hoofdpijnen —; oud zijnde wordt hij ruw en bezit dan zeer dronkenmakende eigenschappen.

Ofschoon de straten van Ambon niet met boomen beplant zijn, geven toch de boomen op de erven eene aangename, koele schaduw, en heerlijke geuren — in eene stad anders vergeefs te zoeken — waaijen den voorbijganger tegen. Naarmate men verder komt worden de erven grooter en

minder net beplant, ook wel eens woestliggende. Vooral is dit het geval met de straat, waarin het kerkhof gelegen is, naar Indische gewoonte van vele grafsteenen voorzien, waarvan er echter velen in slechten toestand zijn.

Tegen de heuvelen aan, die daar vrij steil oploopen, is het bijna voor twee derde daarvan omgeven; buitendien ligt het in eenen zak en dus niet zeer gunstig. Op een kwartieruurs afstand van het fort ligt Batoe Gadja, de woonplaats van den Gouverneur; de toegang, eene laan met hooge boomen en menigvuldig kleiner houtgewas, doet het echter niet onaardig voorkomen. De aardbeving van 1835 heeft het Gouvernements-hôtel het onderst boven geworpen, en sedert dien tijd woonde de Gouverneur, toen de heer VISSER, nu ook reeds overleden, in de opgemaakte bijgebouwen. Bij het huis heeft men voor de aardigheid een paar bunders sawah's gemaakt, de eenige die men in de Molukko's heeft, en dat met behulp der beek, die zich ten westen van de Chinesche wijk in de baai stort, en die aan haren mond, bij welken men eene batterij vindt, voor praauwen bevaarbaar is. Dit is ook het geval met het zoo straks genoemde riviertje van Batoe-Mera. Niet verre van den mond is onlangs eene fabriek van sago-meel opgerigt. Westelijker ziet men langs het strand nog vele woningen, onder klappers gelegen.

De geheele vlakte, uit witten zandgrond bestaande, die bestrating onnoodig maakt, waarin de stad ligt, welke 5000 of 6000 zielen telt, zal aan elke zijde een kwartier uur gaans beslaan, genoeg om in Europa eene bevolking van 50.000 zielen te bevatten. Hare meeste bewoners zijn Hervormde Christenen.

De Christen-inlanders, die bekend zijn onder den naam van „orang-serani," verbastering van „nasareni," in tegenstelling der Mahomedanen, die „orang slam," bij verkorting van „islam," genoemd worden, herkent men aan het kort afgesneden haar en den hoed of de pet, terwijl de Mohamedanen het haar lang onder de hoofddoek dragen. Ook gebruiken zij geen sarong, maar, indien zij niet in de gelegenheid zijn de Europesche modes naauwkeuriger te volgen, een buis en daaronder een schuifbroek. De vrouwen daarentegen dragen de gewone inlandsche kleederdragt, maar geheel in het zwart, terwijl de Mohamedanen haar licht gekleurd voeren. De mindere standen hebben de afschuwelijke gewoonte van het siri-kaauwen niet afgelegd, hoezeer zij als geloofsgenooten der Europeanen anders gaarne hunne gebruiken overnemen.

De Serani's rekenen zich dan ook eenigzins gelijk met den Europeaan; in het voorbijgaan groeten zij hem zeer beleefd, maar tevens met iets vriendschappelijks, en uiten daarbij dan gaarne een, op hunne wijze uitgesproken, Hollandsch woord", als: „Navon", voor „goeden avond." Zij hebben ook meer van den Europeaan dan de Javaan, niet omdat zij Christenen zijn, maar omdat zij tot het geslacht der Alfoeren behooren, een vrij wat knapper ras dan dat der Javanen en Maleijers, dat echter op Ambon niet onvermengd is. De Serani acht zich hooger in rang dan den Mohamedaan, hoewel beide sekten onderling in vrede leven.

Het is bekend, dat de Ambonesche Christen over het algemeen in eenen

zeer slechten reuk staat; men beschuldigt hem van luiheid en neiging tot dronkenschap, en vrij algemeen is buiten Ambon de overtuiging, dat de bekeering geen ander gevolg gehad heeft, dan hem van eenen goeden Mahomedaan tot eenen slechten Christen te maken. Ik bleef te kort op Ambon om mij van de al- of nietgegrondheid dezer aantijging met eigen oogen te verzekeren, en moet dus bij het onderzoeken der waarheid mij rigten naar de gesprekken, daarover gehouden met ambtenaren en andere personen, die, lang hier gevestigd, geacht konden worden de zaak te kennen en op wier onpartijdigheid ik, naar hunne wijze van beschouwing, mogt vertrouwen.

Men kan den Oosterling in het algemeen niet beschuldigen van te groote arbeidzaamheid aan den dag te leggen; in het gezegende klimaat der keerkringsgewesten voelt men de groote prikkels, die in Europa den ijver opwekken, koude en honger, weinig of niet. De rijke, vruchtbare bodem geeft zonder moeite wat tot het levensonderhoud noodig is; een gevelde sagoboom schenkt den Ambonees een half jaar spijze.

Staat de Oosterling dus in werkzaamheid bij den Europeaan ten achter, de Ambonesche „burger," dat is, de bewoner der stad in tegenoverstelling van de „negeri-volken," wij zouden zeggen „plattelands bewoners," staat bij velen vooraan in de rei der luiaards, en men doet het voorkomen, alsof hij dit was en moest zijn, omdat hij Christen is; hetgene hetzelfde zou wezen als wanneer men de misdaden, die ook in Europa gepleegd worden, op rekening van het Christendom zette, omdat de boosdoeners die godsdienst heeten te belijden. Het is waar, de burger schuwt den arbeid in de open lucht; hij vindt het beneden zich met de spade voor anderen te werken; hij draagt niet gaarne lasten enz. Moeten onze stedelingen dan als lui beschouwd worden, omdat velen hunner nooit eene schop in den grond gestoken hebben? zijt gij, ben ik lui, omdat ik geen koffertje van den een of ander van het spoorweg-station naar het logement verkies te dragen? Verscheidene kleine industriën, het trekken van oliën, het maken van de bekende nagelmandjes, van de fraaije en beroemde veeren bloemen, van honderd andere dingen meer, toonen wel, dat de Amboinees niet zóó lui is, als men gelieft te zeggen; en werkt hij dan al in huis, hij werkt toch.

Dat de burger het vernederend beschouwt zwaren arbeid te verrigten, is grootendeels te danken aan de maatregelen door de Kompagnie genomen. Deze stelde den burger vrij van gedwongen arbeid en droeg dien aan de plattelandsbewoners op; afwisselend moest elke negeri een gedeelte van haar volk, „kwartsvolk" genaamd, naar de stad zenden, om daar het werk te verrigten, het door het bestuur opgedragen, onverschillig of de bevolking dier negeri Christen of Mahomedaan was. Was het nu een wonder, dat de burger op de gedachte kwam, dat zulk werk hem niet voegde, maar dat dit alleen toekwam aan menschen beneden hem in rang staande?

Was het Christendom de oorzaak van mindere arbeidzaamheid, van meerdere ondeugden, de christelijke negeri-volken zouden zich dan ook

daarin ongunstig van de Mahomedaansche moeten onderscheiden. Wie heeft echter daarover geklaagd? Zijn het niet alleen de burgers, die zich den slechten naam verworven hebben? Moet het doodende monopolie-stelsel, de sluiting der Molukko's voor vreemde volken, ook niet uiterst nadeelig op de vecrkracht, op de ontwikkeling gewerkt hebben? Kon, bij die beperkende bepalingen, vlijt een nationale karaktertrek zijn?

Vergis ik mij niet, dan dagteekenen de beschuldigingen, tegen de Ambonesche burgers ingebragt, eerst van het begin dezer eeuw, toen het voorbeeld van Frankrijk bij velen het Christendom in minachting had gebragt, toen het mode werd daarop uit de hoogte neder te zien, toen bij velen haat daar tegen geboren werd. Bekend is het, hoe vele vijanden de invoering van het Christendom in Indië telt; eerst onlangs is een betere geest daaromtrent begonnen te heerschen. Bekend is het, hoe velen nog de zendelingen en verkondigers der godsdienst als de schadelijkste werktuigen beschouwen, die immer daar ingevoerd zijn geworden, en hoe welkom dus elke gelegenheid is, om aan te toonen, dat niets nadeeliger was dan van den Mahomedaan eenen Christen te maken. De Ambonees was het dan altijd, die tot voorbeeld moest dienen, en hij werd, in het doel der bestrijders, steeds met de zwartste kleuren afgemaald.

Steller dezes is geen vriend van de hervormingen en gebeurtenissen, die sedert 1848 in Europa zijn voorgevallen. Hij gelooft voor zich echter, dat het een geluk is, dat de diep bedorven regering van eenen LOUIS PHILIPPE, met hare intrigues, met hare omkoopingen, hare minachting van het Christendom, haren geheel materialistischen geest, een einde nam. Het was toen toch eenmaal mode geworden Frankrijk in alles na te apen en de gezindheid, die de regering van dat land aan het Christendom toedroeg, was de standaard, waarnaar de geheele wereld zich regelde. Die geest woei ook naar Indië over; in 1848 vond hij daar ook een keerpunt.

Wat ik op Ambon de tijd niet had op te merken, kon ik later in de Menahassa van Menado gadeslaan; ik kon van mijn verblijf aldaar de vaste overtuiging medebrengen dat, wel verre van den mensch te bederven, niets hem meer verheft, niets zijne deugden meer opwekt, dan datzelfde Christendom, en dat niets meer met Neêrlands wezenlijke belangen strookt, dan zooveel mogelijk de invoering daarvan te bevorderen. Ik zal in den loop van dit verhaal meermalen de gelegenheid hebben, om aan te wijzen, dat, afgescheiden van den pligt, die op Nederland, dat, het zij dan niet *jure*, toch *facto* een christelijke staat is, als zoodanig rust, het ook voor zijne stoffelijke belangen hoogst wenschelijk is, dat aan die verbreiding met ijver de hand geslagen wordt.

En onze staatkunde? zou die het eischen, dat de inlandsche bevolking eene andere godsdienst dan wij belijden? Velen beweren het; zij gelooven, dat het den eerbied van den inlander weg zou nemen, wanneer hij met ons, zijne meesters, dezelfde godsdienst beleed. Ik geloof integendeel, dat dit hem zich sterker aan ons zal doen hechten; levert de trouw der Ambonesche soldaten daar niet een treffend voorbeeld van op? Zien wij om ons in de Spaansche

en Portugesche bezittingen; de veroveraars bekeerden dadelijk, zeker op eene wijze waaraan wij onze goedkeuring niet hechten mogen, de inlanders tot het catholicismus; maar sedert één godsdienst meester en onderdanen te zamen verbond, waren de laatsten ook getrouw, hingen zij met hart en ziel daaraan. Men werpe den opstand der Spaansche bezittingen in Amerika niet tegen; die strijd werd niet tusschen Spanjaarden en inlanders gevoerd; neen, Spanjaarden stonden tegen Spanjaarden, even als in de Vereenigde Staten Engelschen, of ten minste hunne nakomelingen, tegen Engelschen. Slaan wij liever een oog op de belegering van Manilla door de Engelschen in 1762, toen de inlanders, met hunne priesters aan het hoofd, oprukten om de ketters te bestrijden. Met onze wijduitgestrekte bezittingen, met de de geringe magt waarover wij te beschikken hebben, en die in oorlogstijd voornamelijk tot de verdediging van Java gebruikt zal moeten worden, met de vestiging der Engelschen op de noord-kust van Australie, kan het niet anders dan voor ons belang zijn, dat wij in de Molukkos eene trouwe, door eenheid van geloof aan ons verbonden bevolking verkrijgen, die voor ons zou strijden, en die, mogt ook de loop der zaken eens medebrengen dat wij, verzwakt en gedrongen door magtiger natiën dan wij zijn, de Molukken verloren, ook dan nog de bestaande 'betrekkingen zou onderhouden en Nederlands handel en scheepvaart van nut zijn.

De stad in alle rigtingen doorkruist hebbende, trachtte ik ook hare omstreken te bezien; daartoe besteeg ik de heuvelen, een pad volgende dat in de nabijheid van Batoe Gadja uitkwam. De heuvelen zijn zandachtig en schijnen niet vruchtbaar, maar er zou toch meer op kunnen groeijen dan — eenig struikgewas. Zulk een kaalte, zulk een gemis van bebouwing in de onmiddelijke nabijheid eener stad en van een gouvernements hôtel, doet onaangenaam aan. Buitendien, de grond, ja, is onvruchtbaar, maar het uitstrooijen van zaad zou genoeg zijn, om hier een bosch te doen verrijzen. Nu zag ik, gedurende een half uur, terwijl ik op den kruin dier heuvelen wandelde, niets dat tot iets kon dienen, dan om een stuk of wat magere koebeesten te weiden. Al was het alleen maar om brandhout te verkrijgen, dat nu reeds op verren afstand langs ongemakkelijke wegen moet gehaald worden, het zou de moeite ruim beloonen.

De heuvelen, die de stad insluiten, zullen de hoogte van een paar honderd voeten bezitten; eenmaal op den rug daarvan, klimt men doorgaans ongevoelig; de grond is roode leem of roode steen. Hier en daar liggen rotsbrokken en door het vuur verteerde dieren, die bewijzen dat Ambon ook eenen vulkanischen oorsprong heeft. — Na geruimen tijd gewandeld te hebben kwam ik eindelijk aan een bosch van kajoe-poetie, wier witte stam mij hen in de verte voor berken zou hebben doen houden, te meer dewijl de bast even zoo afschilfert. De tot geneeskundig gebruik dienende olie wordt uit de bladeren gestookt, doch op Ambon maakt men er geen werk van.

De inlanders, die ik tegen kwam en waarvan sommigen het hoofd gebruikten om lasten te dragen, zouden wel geschikt zijn, om eenen vreedzamen wandelaar angst in te boezemen, wanneer hij niet geweten had, dat

hier geen gevaar te duchten was; zij hadden namelijk allen een ontblooten klewang in de hand. Een hunner, wien ik vroeg waar de nagelbosschen waren, welke ik begeerig was te zien, verhaalde mij, dat ik dan nog anderhalf uur zou moeten loopen, eer ik die in de nabijheid van de doesson Soija bereikte, waarom ik dit tot den volgenden dag uitstelde.

Eenmaal uit het kajoe-poetie bosch gekomen, waarvan ik er ook op andere heuvelen zag en wel van vrij aanzienlijke uitgebreidheid, veranderde het tooneel en bevond ik mij plotseling in den levendigsten plantengroei, in eene bekoorlijke wanorde, want het scheen *une nature vierge*, ofschoon het die niet was. Hooge woudreuzen, palmen, boomvarens, heestergewassen, alles vond hier zijne plaats; alles werd nog fraaijer door de ontzettende menigte lianen, die van de takken afhingen en groene gordijnen vormden, zoo digt dat zij alle gezigt benamen. Maar onbenut moesten vele van die alhier verzamelde schatten blijven; hoe ze toch te krijgen uit de diepe ravijnen, die het voetpad, dat den smallen heuvelkam volgde, omringden? hoe zelfs ze het pad af te slepen? want dit was, van vrij effen, hoe langer zoo steiler en moeijelijker geworden, zoodat het eene ware kunst werd het te beklimmen en ik dikwijls hijgend naar den adem moest wachten. Hier moest ik voorzigtig op de rotspunten loopen, daar hadden de regen of de aardbeving eene kloof van verscheiden voeten lengte gevormd, aan weerskanten van welke de halve breedte van het pad was overgebleven. Met frisschen moed klom ik echter door, te meer omdat ik duidelijk, naar mate ik hooger kwam, eene koeler temperatuur bemerkte. Al steiler en steiler werd het evenwel, en ik zou bijna den moed verloren hebben, hoewel meerdere bebouwing van den grond de nabijheid van een dorp verried, vooral ook omdat het pad zich in tweeën deelde, had niet eene soort van poort, die op den weg stond en naar die voor de huizen in de stad geleek, mij gewezen waar ik zijn moest. Kort daarna zag ik ook de nageltuinen en van daar tot Soija was het nog maar een stap.

De kom van het dorp, om het nu maar zoo te noemen, lag op een klein plateau, ongeveer 900 of 1000 voeten boven den waterspiegel, onder hooge boomen. Daar had men de kerk, daar naast de school, daar tegenover de woning van den patie of regent met den vlaggestok, en van den inlandschen schoolmeester. Nog eenige weinige huizen zag men daaromtrent, de overigen lagen verspreid. De geheele doesson, welker grondgebied tot aan de stad voortliep, telde 700 inwoners.

Naauwelijks was ik hier gekomen, of de schoolmeester trad buiten en ik knoopte een gesprek met hem aan, waarin hij mij mededeelde, dat de geheele bevolking Christen was, gelijk doorgaans op Ley-timor, terwijl de Mahomedanen vooral op Hitoe wonen, waar men ook dorpen vindt met eene gemengde bevolking, die onderling in goede verstandhouding leeft. Hij verhaalde mij al verder, dat hij twintig kinderen op school had, en dat hij des Zondags de dienst in de kerk waarnam, waar eens in het jaar een predikant kwam. Vervolgens vroeg hij mij, of ik lust had de schoolkinderen te hooren zingen, en dit toestemmend beantwoord zijnde, riep hij

die te zamen door op eenen grooten trom te slaan; die, met de klok, onder een afdak bij den vlaggestok hing. De kinderen van zes tot twaalf jaren oud, waarvan de helft meisjes, zongen een driestemmig koraal, zoo zuiver mogelijk, dat wel te meer opmerking verdient, omdat zij noch door den schoolmeester, noch door eenig instrument begeleid werden.

Hij liet mij daarop hunne leesboeken zien, die, even als de Bijbel, in Hoog-Maleisch gesteld waren. Het Maleisch schreven zij met Romeinsche karakters.

Niet verre van de kom vond men de kruidnagelboomen, waarvan elk dorp er vijftig per hoofd moet onderhouden. Het produkt moet aan het Gouvernement worden afgestaan, dat 30 duiten, naar men mij zeide een zeer hoogen prijs, per Amst. pond daarvoor betaalt. De nagelboom draagt op zijn twaalde jaar, wordt er veertig of vijftig oud, bereikt de hoogte van dertig of veertig voeten en is een zeer grillig gewas, op welks opbrengst geen de minste staat is te maken. Vrucht en bloem waren niet aan den boom en de bewerking was reeds lang afgeloopen, terwijl ik niet zoo gelukkig was om, als op Banda met de muskaatnoten, er mij bekend mede te maken. De nagelboomen, die in de wildernis groeijen, of de zoogenaamde doesson-boomen, geven meer en beter vrucht dan die in de geregelde nageltuinen. Het is voor het bestuur zeer moeijelijk na te gaan, of de inlanders aan de verpligting voldoen, wanneer men geene geregelde tuinen heeft. In het algemeen zal de inspektie wel veel op „goede mannen zeggen" afgaan, want de ambtenaar daarmede belast heeft waarschijnlijk weinig lust de, in diepe ravijnen of aan steile hellingen gelegen, nagelboomen te tellen.

Ik vernam later, dat de afdeeling Amboina — dat is te zeggen Ley-Timor en een gedeelte van Hitoe, waarvan het andere deel behoort tot Hila, op de Noordkust gelegen, de zetel van eenen assistent-resident, — in 1853 de zeer groote hoeveelheid van 60,000 Amst. ponden kruidnagelen had opgeleverd, in andere jaren bedroeg dit doorgaans 15,000 of zelfs 10,000 pond *).

In den omtrek van Soija vindt men veel sago-palmen, eene groote hoeveelheid opgaand hout en eenige kaneelboomen, nog afkomstig van den tijd toen de aanplanting daarvan gelast was. Met de opheffing van dat gebod zijn ook de meeste boomen langzamerhand verdwenen.

Een paar huizen die ik binnentrad waren allerakeligst; zij bestonden uit twee vertrekken, die geen ander licht dan door de deur ontvingen en geheel uit het produkt van den sago-palm waren te zamen gesteld. 's Lands wijze, 's lands eer, maar die bouworde is zeer ondoelmatig. De in de kom van het dorp staande woningen waren van hout en zagen er beter uit.

De klim naar en mijn kort verblijf te Soija hadden gestrekt, om mij

(*) Volgens het meer aangehaalde *Staath. Jaarboekje over* 1855 telde men in de *Residentie* — dus niet alleen op het *eiland?* — Amboina 134,767 vruchtdragende en 272,946 niet vruchtdragende nagelboomen. Er werden geoogst 309,296 Amst. ponden of 200,000 meer dan in 1851. Bl. 148.

eenig denkbeeld van een Amboneesch dorp te doen krijgen en tevens de bezwaren, aan het reizen op dit eiland verbonden, mij proefondervindelijk geleerd. Het dalen naar de stad ging vrij snel, en goed en wel door de zon geblakerd kwam ik weer aan boord.

Onder den Gouverneur van de Molukko's vindt men op Ambon, even als op Makassar, eenen assistent-resident, die tevens magistraat en als zoodanig luitenant-kolonel en bevelhebber der schutterij is, onder welke een ijver en eene eerzucht bestaat, die men, 't zij met allen eerbied gezegd, vergeefs bij eenige schutterij in ons vaderland zou zoeken. In den tijd der Kompagnie reeds opgerigt, is zij in drie kompagniën verdeeld, bezet het stadhuis en gedurende den nacht eenige andere posten, en hare leden zijn altijd blijde wanneer zij zich in montering kunnen vertoonen. In oorlogstijd zou zij van veel dienst kunnen zijn, want op Amboina liggen maar 300 man, een gedeelte van het zoogenaamde garnizoen-battaillon der Molukko's en eenige artilleristen.

De bevolking bedraagt slechts 23,000 zielen en is, sedert de koortsen van het jaar 1837, steeds afnemende geweest, waarin eerst sedert het tweede halfjaar van 1853 eene gunstige verandering gekomen is, daar toen de geboorten de sterfte overtroffen. Er is een tijd geweeet, dat er in twee maanden 1600 personen stierven, en de ziekte bepaalde zich niet tot eene bijzondere streek, maar bezocht het geheele eiland. Geheele huisgezinnen stierven uit. Sedert dien tijd is Ambon, te voren bekend om zijne gezondheid, de schrik der in Indië gevestigde Europeanen geworden, en is er sprake geweest, om den hoofdzetel van het bestuur naar Saparoea te verleggen, dat nu echter ook ongezond schijnt te worden. Men verzekerde mij echter, dat er vele sterfgevallen hebben plaats gehad, die met de koorts niets gemeen hadden, en dat de zaak dikwijls zeer vergroot werd door naar verlof, bevordering of verplaatsing naar Java hunkerende ambtenaren, die veelal de Molukko's als eene soort van ballingschap beschouwen, welk denkbeeld evenwel veel van zijne kracht door de geregelde stoombootvaart zal verliezen. De aardbeving van 1835 en de zwavel-uitdampingen, daardoor ontstaan, krijgen de voorname schuld van de tegenwoordige ongezondheid.

De grond is uitnemend voor alle hout geschikt; minder, om de te groote helling, voor de rijst, die dan ook niet het hoofdvoedsel uitmaakt. De muskaatnoot groeit er uitnemend, de kakao moet zijne wedergade niet vinden, en is tot nog toe van de ziekte verschoond gebleven, waardoor zij in de laatste jaren op Ternate, Menado en andere plaatsen bezocht is. Ofschoon er goede prijzen voor te bedingen zijn, legt de inlander er zich weinig op toe. Twee ingezetenen, afstammelingen van Europeanen, zijn sedert eenigen tijd op Hitoe, dat vruchtbaarder is dan Ley-Timor, aanplantingen van kakao begonnen aan te leggen, dat zoo veel te ligter was, omdat men hier (want die boom verlangt schaduw) dadelijk houtgewas vindt, waaronder men ze kan pooten.

Daar het voorname produkt van Ambon, de kruidnagels, gemonopoliseerd is — waarom de nagelmandjes eigenlijk uitgesloken moeten wor-

den, iets waarvoor men echter de oogen sluit — kan natuurlijk de handel slechts van weinig belang zijn; de vrijverklaring der haven kan echter hier betere gevolgen hebben dan op Banda. Tot de artikelen van uitvoer behooren hout, vooral fijne soorten, die meestal van Ceram hier aan worden gebragt, sago, oliën, een weinig kakao en muskaatnoten, enz. Rijst ontvangt men van Bali en Makassar; van Java komen doorgaans de Europesche voortbrengselen. Nederlandsche schepen komen hier zelden, soms een paar met steenkolen geladen, dat echter zal verminderen nu het kolen-depôt der stoomboot-maatschappij te Ternate gevestigd was geworden.

De handel is genoegzaam geheel in handen der hier gevestigde Chinezen en Arabieren; slechts één Europeaan deed zaken, waarmede zich nog twee Europesche afstammelingen in meerdere of mindere mate bezig hielden.

Als voor alle andere Moluksche eilanden, die in dat voorregt deelen, kan de geregelde stoomvaart naar Java van groot belang zijn. In de Oost-moesson met zeilschepen van Java naar de Molukko's, in de West-moesson van de Molukko's naar Java te varen, is een werk van langen adem en dikwijls is men in korter tijd van Nederland dan van Ambon naar Java gekomen. Men moest dus de reis zoo inrigten, dat men met den eenen moesson kwam en met den anderen ging, en dit gaf eene groote stremming, gezwegen nog van het onaangename dat men soms een half jaar van alle tijding verstoken was.

Evenmin als op de andere Moluksche eilanden vindt men op Ambon tijgers; apen zijn hier ook niet, herten en wilde varkens daarentegen vrij overvloedig, vogels weinig, omdat zij zooveel mogelijk geschoten of gevangen worden. Op de hoofdplaats vindt men eenige weinige paarden; ook het rundvee is schaars. De baai wemelt van visch. Millioenen van het geslacht de „hobong" zwemmen in digte massa's om de schepen. Door grooteren vervolgd springen zij bij honderden in de sloepen en leveren zich alzoo zeer gemakkelijk aan den mensch over.

Twee dagen slechts bleef ik op Ambon; een tijd veel te kort om dit eiland te leeren kennen, hoe onvermoeid ik ook bezig was geweest, hem mij ten nutte te maken. Ik had eenige personen ontmoet, die mij hadden beloofd, mogt de stoomboot de volgende maal den tegenovergestelden weg volgen van dien, welken hij in de Oost-moesson nam, en ik dus nog eens terugkomen, mij naar Hitoe te begeleiden; doch dit mogt mij niet gebeuren en ik heb Ambon dus slechts zeer onvolkomen gezien.

Nu ging de reis naar Batjan. Wij stoomden de baai uit, digt langs den hoek van Alang en vervolgens langs de westkust van Hitoe, die digt begroeid, doch vrij wel bevolkt scheen te zijn; ten minste men ziet eene onafgebroken reeks van klapperboomen, waar tusschen hier en daar eene missidjit. Benoorden den N. W. hoek ziet men drie kleine eilandjes en de Z. W. punt, de zoogenaamde „Drooge rijst-hoek" — op 3° 32' Z. B. en 127° 57' O. L. —, van het zonderling gevormde, smalle en lange, zuidwestelijke been van het groote en hooge eiland Ceram.

Bewesten Ceram heeft men in de rigting van het N. O. t. N. naar het Z. W. t. Z, behalve eenige kleinere, de eilanden Bonoa, Kielang en Manipa liggen — Z. O. punt van Manipa op 3° 20' Z. B. en 127° 44' O. L. — tusschen welke men vaarwaters vindt, waar door men van de Bandazee de eigenlijke zoogenaamde zee der Molukko's kan binnenstevenen. Tusschen die eilanden vindt men achtervolgens straat Nassau, het Draaigat, straat Kielang en eindelijk, tusschen Manipa en Boeroe, straat Manipa, welk vaarwater als het ruimste doorgaans gekozen wordt.

Op Banda en Ambon hadden wij steeds goed weer gehad, maar naauwelijks waren wij in straat Manipa, of het weder veranderde en de kwade moesson heerschte in alle kracht, met regen en harden wind, waardoor wij weinig vorderden. Een zonderling verschijnsel is het in deze wateren, dat stroom en wind tegen elkander inloopen, hetgeen alleen het opwerken van zeilschepen mogelijk maakt. Den volgenden morgen was het weder echter opgeklaard en zagen wij het hooge en lange Oby-Major en daar benoorden de minder groote eilanden Oby-Latta en Typa. (Oby-Major, N. O. punt 1° 26' Z. B., 127° 57' O. L.; Oby-Latta, westhoek, 1° 37' Z. B., 127° 19' O. L.)

Den volgenden morgen hadden wij die eilanden nog in het gezigt, toen wij naar de groote en ruime baai stoomden, die aan de zuidwestzijde van het groote en hooge, niet minder dan 12½ mijl lange, doch slecht bewoonde eiland Batjan gelegen is.

De zuidhoek van Batjan kan wel de hoogte van 4000 voeten halen; daarbij ligt het vrij groote en hooge eiland Mandoly, oogenschijnlijk onbewoond, tusschen hetwelk en Batjan men eene doorvaart vindt, straat Batjan genaamd; de baai, die slechts aan de zuidwestzijde open is, en in haar binnenste deel goeden ankergrond met eene zachte helling heeft, in de Molukko's wel eene zeldzaamheid, wordt verder gedekt door Mabolus-besar en door Paulus, mede onbewoond, hoewel de Batjanners er rijst en klappers verbouwen.

In het diepste der baai ligt, onder kokosboomen verscholen, de kampong, in eene cirkelboog, aan een zandstrand in eene vlakte, terwijl aan het overige van den oever het strand meestal steil oprijst. Vooral dat gedeelte wat door de Christelijke bevolking — 200 zielen tegenover 1100 Mahomedanen — bewoond wordt, zag er netjes uit, met vrij breede, regte straten en de woningen door heggen of paggers van elkander gescheiden. De van houten stijlen gebouwde, met palmbladen bedekte en aan de kanten daarmede beschutte huizen der inlanders toonden, hoe eenvoudig ook, zekere welvaart. Zij hadden eene voorgallerij, twee kamers achter elkander en verder op een keukentje. Het erf was rondom met klappers en andere hooge boomen, soms met pisang en rijst bezet. Het huis van den inlandschen schoolmeester en de loge, nu tijdelijk door den ingenieur van het mijnwezen bewoond, waren van hout, ruim en goed gebouwd. Bij dat van eerstgenoemden vindt men eene strandbatterij, van achteren gepalissadeerd met één stuk geschut. Op eenigen afstand van het strand, aan den oever van hetwelk het eens stond, heeft men het fortje Barneveld, — op 0° 35" Z. B. en 127° 44' O. L. — een gebastionneerde driehoek, omtrent

5

200 schreden in omtrek, met eene vermodderde natte gracht, overigens nog vrij stevig ineen zittende en van twee stukken geschut voorzien. Niet verre van daar heeft men de woning van den sultan, van steen gebouwd, met een atappen dak; zij ziet er zeer armoedig uit. In dezen omtrek had men eenige kenteekenen van bebouwing, pisang, djagong en eenige aardvruchten, doch veel lag er braak. Ook de soldaten, op den sergeant-kommandant na allen inlanders, hadden zich in den omtrek van het fortje, waar zij zich bamboezen woningen hadden opgerigt, onledig gehouden met een en ander te verbouwen. Eenige schreden verder was men in de wildernis.

Het was op verzoek van den gouverneur der Molukko's, dat wij herwaarts gestoomd waren, om er 50 bannelingen af te zetten, bestemd om in de nieuw ontdekte kolenmijnen te werken. Zij werden dadelijk ontscheept en door militairen naar hunne bestemming gebragt, die op drie uren afstands gelegen was. Ik had hen gaarne gevolgd, doch de tijd was te kort, aangezien wij hier slechts vijf uren verbleven zijn.

Die kolenmijnen, kortelings te voren door den sultan ontdekt, schijnen bestemd te zijn om Batjan een der belangrijkste, zoo niet het belangrijkste der Moluksche eilanden te doen worden. Met zeer geringe hulpmiddelen en weinig werklieden had men er nu omstreeks 80,000 Amst. ponden uitgehaald. Daar de Batjanners niet over waren te halen er in te arbeiden, had men in het eerst daartoe Alfoeren van Ternate over doen komen; later had men er acht bannelingen naar toegezonden en de Alfoeren gebruikt, om de kolen naar de kampong te brengen. Dat dit niet vlug ging kan men daaruit nagaan, dat alles gedragen moest worden, want het pad was niet voor voertuig te gebruiken en buitendien dit en het vee ontbraken. Daar nu elk man slechts 50 Amsterdamsche ponden te gelijk kon overbrengen en maar éénen gang daags doen, was de aankomst van de bannelingen eene gewenschte zaak. Een soldaat, die vroeger in Luikerland in de kolenmijnen gewerkt had, was de eigenlijke spil waarop alles draaide. Dan had men nog aan de mijnen een sergeant, die vroeger dertien jaren lang op Barneveld in garnizoen gelegen had en eene militaire bedekking, bestaande uit eenen korporaal en zes soldaten.

De resident van Ternate, die ook over Batjan het gebied voerde, de heer GOLDMAN, thans tot gouverneur der Moluksche eilanden verheven, stelde zeer veel belang in de kolenmijnen en deed al wat hij kon, om de ontginning te bevorderen. Dewijl de afstand tot de nu bestaande kampong te groot was, wenschte hij een etablissement aan eene in de nabijheid der mijnen gelegene baai op te rigten, die, naar zijn zeggen, voor wel 150 schepen eene veilige ligplaats opleveren en gemakkelijk verdedigd kon worden. Dan kon, daar de stoomvaart al meer en meer vooruitschrijdt en wij de kolen in onze magt hadden, in oorlogstijd het bezit van Batjan een waarborg voor onze vestiging in de Molukken zijn. De nu gevonden kolen, zeide men, waren beter dan die van Banjermassing, en nog was men niet dieper dan 20 of 30 voeten doorgedrongen; hoe verder men kwam,

hoe beter men ze hoopte te vinden, en dat was eene verontschuldiging voor sommigen, die bij ons aan boord beproefd en minder voldoende bevonden werden. Buitendien ook uit andere oogpunten is dit eiland belangrijk; men vindt er goud, koper — van welke metalen de sultan mij exemplaren liet zien — en tin; de vruchtbare en grootendeels nog maagdelijke grond kon alles voortbrengen; water was er tot het aanleggen van sawah's in overvloed; de bosschen leverden kostelijk hout op; muskaatnoten en kruidnagelen groeiden er in het wild. Om dit alles te benutten, ontbraken slechts handen, want Batjan, dertig vierkante mijlen groot, telt slechts 1300 inwoners!

De resident had in den sultan, die ondanks dien weidschen titel slechts een sober inkomen van *f* 133 's maands genoot, iemand, die hem naar vermogen ondersteunde. Wij bragten hem een bezoek; op een honderd schreden van zijnen dalem, waarin geen blind paard schade kon aanrigten, was een wachthuis, waarin zes stukjes geschut prijkten, van welke twee metalen bruikbaar waren en waarin een twintigtal geweren, patroontassen, enz. van zijne eigene militie waren opgehangen. De sultan, reeds een man van jaren, ontving ons vriendelijk en liet ons thee en beschuit voorzetten; zijne kleeding bestond in eenen langen sitsen jas, met juweelen knoopjes vastgemaakt. Hij scheen een man te zijn niet van kundigheden ontbloot, die zeer goed inzag welk gebruik van de rijkdommen van het eiland gemaakt kon worden.

Bij den ingenieur van het mijnwezen vond ik des sultans sekretaris, zooveel als zijn voornaamste ambtenaar, voor wien de inlandsche bevolking, van welke toch de meesten Mahomedanen waren, niet veel ontzag scheen te hebben, daar zij in menigte ons onbeschaamd aangaapte en tegen de gallerij aanleunde; weinig scheelde het, of zij was er binnengekomen. Zelfs te Batavia heb ik zulke onbeschaamde inlanders niet gezien.

Civiel en militair gezaghebber is een Europeesch sergeant, die met twaalf soldaten, behalve de genen die in de mijnen waren, hier in garnizoen ligt. Het opperhoofd der Christelijke bevolking is de schoolmeester, mede een inlander die den titel van „sergeant laboea" voert en tevens de funktien van predikant, havenmeester, loods, ontvanger en welligt nog anderen waarnam. Voor dit alles ontving hij de kapitale som van *f* 33 's maands, doch er zullen misschien nog wel andere voordeeltjes op zitten, ten minste het huis, dat hem in eigendom toebehoorde, zag er nog al wel uit.

Het hoofdvoedsel der inlanders, die evenwel ook eenige rijst verbouwen, is de sago. Vele praauwtjes waren aan het visschen; lustig sprong „de boer met zijne varkens" door de baai heen en joeg scholen van vliegende visch voor zich op.

Het eenige artikel van uitvoer is de dammer die door de Alfoeren van hier wordt gehaald.

Behalve de kolenmijnen, die wij niet konden bezoeken, hadden wij tijd genoeg gehad om Batjan te bezigtigen, toen wij na ons kort verblijf vertrokken om Ternate een bezoek te brengen. Bewesten Mandolic en de

noordwestelijk van daar gelegen eilandjes Groot-Tamallij, Latta-Latta enz. heen stoomende, sneden wij gedurende den nacht de linie, die over het eiland Caijo loopt, en waren, daar wij wind en stroom nu beiden tegen hadden, met zonsopgang pas in het gezigt van de pieken van Machjan — 0° 20' N. B., 127° 24' O. L. — en van Mortier — 0° 29' N. B. 127° 23' O. L. — Later vertoonden zich de als op elkander liggende pieken van Ternate en Tidore; de zuidpunt van dit laatste ligt op 0° 34' N. B. en 127° 23' O. L.

Met den middag benamen zware buijen met regen ons alle gezigt van land; ten vier ure klaarde de lucht op en door den nevel braken de trotsche bijna even hooge pieken van Ternate en Tidore, als tweelingen, te voorschijn. (De piek van Ternate is, volgens FORSTEN, 5336, die van Tidore 5376 R. vt. hoog). Aan stuurboords zijde hadden wij nu de eilanden Machjan, Mortier, de Pottebakker en Tidore, aan bakboord het benoorden Ternate liggende eiland Teri, in de verte achter dit alles het hooge land van Gilolo.

Machjan, Mortier, de Pottebakker en Tidore liggen in dezelfde lengte op korten afstand van elkander. De beide eersten hebben pieken; die van Mortier is echter gedeeltelijk ingestort; die van de Pottebakker is lager. Deze eilanden, op twee van welke de Kompagnie vroeger een vestiging had, zijn bewoond en als Ternate en Tidore met hout begroeid. De pieken dier twee eilanden verschillen in gedaante; de Ternataansche is een werkzame vulkaan en heeft dien ten gevolge een afgebrokkeld voorkomen; die van Tidore is in rust en daarom spits; men meende echter verschijnselen opgemerkt te hebben, die te kennen gaven, dat ook hij in een niet ver verwijderd tijdstip zou ontbranden.

De beide eilanden, die N. O. en Z. W. van elkander liggen, zijn door eene smalle straat gescheiden. Tusschen beide, maar nader aan Tidore, ligt het eiland Matari, door een paar gezinnen bewoond, en bij onze zeevaarders onder den naam Noorwegen bekend, dien het gekregen had omdat het er voormaals zoo bar uitzag, een uitgebrande krater van 1000 voeten hoogte, thans met eene groenen tint bedekt.

Met zonsondergang waren wij in het naauw tusschen Noorwegen en Ternate. Heerlijk was de berg verlicht en met gouden tinten overdekt, bepaaldelijk die plekken, die zich op de plaats zelve het minst bekoorlijk voordoen, voornamelijk zij die woest en met glaga bedekt liggen. De berg heeft meer van zijn hout verloren, dan men in de Molukko's gewoon is te zien, het strand was met klapperboomen beplant, waar tusschen men huizen der inlanders ontwaarde. De avond was reeds gevallen toen wij voor het kolenpakhuis, op korten afstand van den wal, ankerden.

Ternate rijst van het strand af dadelijk; men bemerkt zulks duidelijk in de straten die van de stad naar de reede leiden; maar vooral als men zich op de esplanade achter het fort Oranje bevindt.

Dit fort, aan den oostkant van het eiland op 0° 47' 12" N. B. en 127° 29' 30" O. L. gelegen, waarin een kapitein met 120 man garnizoen houdt, is een regelmatige, gebastionneerde vierhoek, 270 schreden lang in de rig-

ting van het strand en 170 naar binnen, van eene drooge gracht en zeer zware muren van gehouwen steen omgeven, die de hevige aardbeving van Februarij 1840 hebben getrotseerd, doch vervallen. Het is digt aan het strand gelegen en bestrijdt met zijn vuur een deel der reede, waarin het echter, daar Ternate eene ronde gedaante heeft, moet geholpen worden door het fortje Kaijoe-mera, aan de doorvaart naar Tidore gelegen. Het fort Oranje heeft getoond tegen eenen Europeschen vijand bestand te zijn. Toen in den rampzaligen tijd, die op de gebeurtenissen van 1795 volgde, de krijgsbedrijven in Indië ons niet dan schande deden inoogsten, sloeg in 1797 de wakkere gouverneur BUDACH de Engelschen terug; de niet minder wakkere CRANSEN, die zich tot het uiterste verdedigen wilde, hield in 1800 een langdurig beleg uit, doch hij werd in zijn manmoedig voornemen gestuit door den raad van politie, die, ontevreden over het heerschende gebrek en meer aan eigene belangen, dan aan die des lands denkende, hem onverhoeds gevangen nam en toen capituleerde.

De stad is langs het strand gebouwd. Zuidwaarts van het fort vindt men de Chinesche kampong met ongeveer 600 zielen, die als overal vooral in den handel hun bestaan vinden, en zonderling! ook hier weder de Protestantsche kerk. Vervolgens treft men de huizen der Europeanen aan, allen na de aardbeving van 1840 en toen met het front naar de reede gebouwd, terwijl zij haar te voren den rug toe draaiden, iets 't welk vroeger in de Molukko's een algemeen gebruik schijnt geweest te zijn en onder anderen te Menado nog voortduurt, maar hetgeen juist niet dient om een fraai gezigt op te leveren.

Daar vindt men dan ook het residentie-huis en de bureaux, niet verre van het steenen hoofd, volgens Indische wijze van een dak voorzien, een voor de zeelieden hoogst weldadig gebruik. Verder op treft men klapper- en andere tuinen aan en dan een huis, den sultan van Tidore toebehoorende, die er zich, gedurende zijn verblijf te Ternate, in ophoudt.

Dit gedeelte doet zich nog al tamelijk welvarend voor. Wanneer men in de niet zeer breede straten komt, die meer naar binnen gelegen zijn, dan vindt men ook daar weder de kenteekenen van vervallen grootheid. De Lijnbaan-straat, de Werf-straat toonen aan, dat eens Ternate lijnbanen en werven bezat, waarvan nu geen spoor is overgebleven. Ruïnen, van de aardbeving afkomstig, vervullen haar nu; muren, die eertijds huizen schraagden, dienen nu slechts tot afschuttingen en de huizen der daar achter wonende Serani's, welker getal omstreeks 400 bedraagt, zijn van hout en bamboe opgetrokken.

Ook buiten de stad heeft men die zelfde kenmerken van vervallen grootheid. Langs eenen goeden breeden weg, ook voor rijtuig toegankelijk, ofschoon dit op het eiland schaarsch gevonden wordt, een weg die een drie kwartuur uur gaans, op eenigen afstand van het strand, tot Kaijoe-mera doorloopt, ziet men de kenteekenen van vroegeren rijkdom in de steenen palen, die voorheen tot hekposten dienden voor de voormaals talrijke buitenverblijven der rijke Ternataansche ingezetenen. Thans is dit alles vervallen. Op die

gronden, die nog steeds aan Europeanen of ten minste Christenen toebehooren, vindt men, in plaats dier huizen, die er vroeger stonden, de eenvoudige woningen der inlanders; doch van zorgvuldige bebouwing geen spoor; alles is slordig en verwaarloosd. Klapper-, areng- en sagopalmen vindt men er veel, doch welk een onderscheid tusschen eenen klappertuin op Ternate en een bij Batavia!

Naar het strand toe leiden eenige breede wegen; naar boven slechts voetpaden, met welke men dadelijk in de wildernis is. Men treft er echter, tot op eene hoogte van 4000 voeten, gedurig woningen van ingezetenen aan, die sago, pisang en djagong verbouwen, welk laatste voortbrengsel hier bijzonder goed schijnt te slagen, daar het hoog op groeit en eenen grooten klos geeft. Rijst wordt weinig verbouwd; ik heb ze slechts op een paar plaatsen gezien; het voorname voedsel der ingezetenen is dan ook de sago.

Talrijke stukken grond met allang-allang of glaga, hier „jogo" genoemd, bezet, en het afbranden daarvan, toonden, dat ook hier bij den landbouw telkens verwisseling van grond in gebruik was. Bij het weinige rundvee is dan ook bemesting niet mogelijk. Hier en daar zag ik eenige muskaatnotenboomen. Noordelijk van het fort Oranje woont de Mahomedaansche bevolking, aan regte, elkander regthoekig snijdende straten en stegen, omheind met paggers van gespleten bamboe, terwijl de Christelijke bevolking, waar zij geene muren tot afsluiting heeft, levende heggen daarvoor gebruikt. De kampong ziet er netjes uit. Even als op Ambon heeft men boven de hekken afdaken, die hier een naar onder gebogen vorm hebben. Van de huizen, verscholen als zij liggen achter de heggen, en van bamboe en hout opgetrokken, ziet men weinig. Ruïnen toonen aan, dat er oudtijds meer in steen gebouwd waren dan nu. Drie misidjits vindt men er, voorzien van drie op een gestapelde daken (toits superposé's). Daarboven steekt een balk uit, die de gebouwen wat torenachtigs geeft. In de gallerijen liggen groote trommen, die dienen om de geloovigen tot de godsdienstoefening bij een te roepen.

De missidjit met de vier daken is die, welke door den sultan bezocht wordt, wiens kraton of paleis in de buurt gelegen is, op eene verhevenheid aan een zeer groot plein, dat zich tot aan het strand uitstrekt en hem het gezigt op de reede, of eigenlijk op de straat tusschen Ternate en Gilolo vergunt. De kraton, die omtrent een kwartier uur gaans van het fort gelegen is, bestaat uit een gebouw van twee verdiepingen, de bovenste met een balkon; het ligt op eene omheinde ruime plaats; het hek wordt bewaakt door twee schildwachten van het garnizoen, waarmede hem grooter eere geschiedt dan den resident, onder wiens bevelen hij echter staat, en die slechts eene schildwacht heeft, een blijk dat ook hier het „suaviter in modo, fortiter in re" in toepassing is.

Aan het strand heeft men eene kleine batterij, en niet verre van daar, ziet men eene uitstekende landpunt, ongeveer een hondertal schreden breed en een zestigtal voeten boven het strand verheven, dat naar de zee afhelt, terwijl dit stuk grond er zich loodregt uit verheft; iets 't welk klaarblijke-

lijk aantoont, dat het geen werk van menschenhanden is, eene veronderstelling die ten overvloede nog bewezen wordt door de verspreid liggende rotsbrokken, welke er aan zouden doen denken, dat de vulkaan hier in het spel is geweest. Op deze landpunt verheft zich een nu vervallen fortje van eene zoo zonderlinge gedaante, dat ik de nieuwsgierigen naar VALENTIJN verwijs. Het heeft den naam van Terlokko en zou geslecht geworden zijn, zoo niet de sultan, juist om die gedaante verzocht had, het te mogen behouden, in welk geval hij het zou doen wapenen en bezetten, waarin toegestemd is geworden.

De sultan, reeds een man van hooge jaren, is steeds een trouw bondgenoot der Nederlanders geweest, en heeft tijdens het beleg groote diensten bewezen en zich zoo weinig ontzien, dat hij zelfs gekwetst is geworden. De sultan van Tidore, altijd in vijandschap met dien van Ternate levende, ofschoon sedert de vestiging van ons bestuur het oorlog voeren tusschen die beiden een einde moest nemen, volgde eene geheel andere gedragslijn en hielp met zijne vloot van korra-korra's de reede blokkeren. Hij had verdiend afgezet te worden, doch men vergenoegde zich, nadat het beleg was opgebroken, zijne hoofdnegeri te verbranden, en hij is tot op den huidigen dag sultan, waaruit blijkt, dat hij ook al lang de kindschheid ontwassen is. Beide sultans werden op gelijken voet door ons behandeld, ofschoon die van Ternate bij plegtige gelegenheden, als de oudste bondgenoot der Kompagnie, den voorrang heeft. Bij beiden heeft de oudste zoon den rang van kapitein ter zee en de overigen dien van hoofd-officier der landmagt. Beiden, even als die van Batjan, worden door het Gouvernement aangesteld, terwijl een geheim besluit hunnen opvolger, evenwel altijd uit hun geslacht, aanwijst. In het bestuur over hunne onderdanen zijn zij vrij onafhankelijk, doch zij behoeven voor de aanstelling der hoofden de goedkeuring van den resident.

Deze sultans regeren over een zeer aanzienlijk gebied, waartoe behooren Gilolo, Machjan, Mortier, Obij-Major en omliggende eilanden, de archipel der Soelah's of Xoela's, een deel der oostkust van Celebes en van Nieuw-Guinea, en dat als leenmannen van het Gouvernement. Middelijk oefenen wij er zeer weinig gezag uit; op het groote Gilolo, ook Halmaheira genoemd, bij voorbeeld, waar 40,000 menschen wonen, allen heidensche Alfoeren, die op hunnen vruchtbaren grond rijst en sago aankweeken, welke zij te Ternate te koop aanbieden, en waarvan het noordelijkste deel aan den sultan van Ternate, het zuidelijke aan dien van Tidore behoort, — op dat eiland hebben wij slechts zes mannen onder het bevel van eenen korporaal, die op een fortje liggen aan de grensscheiding dier beide rijken. Op Tidore houdt een sergeant met eenige manschappen garnizoen. Zoolang er geene meerdere handen zijn om het land te bearbeiden, is het onnoodig meerdere magt en gezag uit te oefenen en die landen meer onmiddelijk onder ons bestuur te brengen. Het is echter alleen het oude ontzag voor de Kompagnie, die ons, in onzen verzwakten toestand, hier nog zoo veel invloed schenkt, een invloed die het tegenwoordige geslacht er nimmer zou verkregen hebben.

Bij plegtige gelegenheden, zoo als op des Konings verjaardag, verschijnen de sultans met hunne voornaamste vrouw, de poetrie, en de prinsen en prinsessen, die den in onze ooren vreemd klinkenden titel van „bokje" voeren, in staatsie bij den resident en nemen aan de feesten deel, die daar gegeven worden. Een, sedert de in bezitneming door de Kompagnie geregeld, ceremonieel wordt bij zulke gelegenheden getrouwelijk in acht genomen, en dit wel te kennen is een last die den sekretaris der residentie is opgedragen.

De sultan van Ternate geniet een maandelijksch inkomen van *f* 900, behalve eene zekere som, die hij onder de prinsen en rijksgrooten moet uitdeelen. Dat volkje is een ware plaag èn voor den sultan èn voor het volk. Zij voeren niets uit, zijn van alle lasten vrijgesteld en verspreiden slechts zedeloosheid rondom zich. Zij kenmerken zich door eenen spitsen gelen hoed, dien zij soms met pluimen versieren. Men zeide mij dat de sultan van Tidore, die minder met de Europeanen uit te staan heeft, uit dien hoofde rijker is dan die van Ternate.

De grond, op enkele plaatsen in handen van partikulieren, behoort voor het meerendeel aan den sultan, die echter ook met gebrek aan handen om dien te doen bearbeiden te worstelen heeft, te meer daar hij telkens manschappen aan het Gouvernement moet leveren.

De Ternatanen behooren tot het Alfoersche ras, doch verbasterd, en dragen eene lange kabaai en broek. Veel Papoëa's treft men hier aan, waar zij te voren veelal als slaven ingevoerd werden, een klein, roetkleurig, schraal menschenras, met kroes negerhaar en eene zeer aapvormige phijsionomie. De slavinnen zijn ook hier aan het korte buisje te herkennen. De geheele bevolking bedraagt 10,000 zielen, van welke ik niet veel goeds hoorde. Luiheid was een van de grootste punten van beschuldiging, en hier aan was de Christelijke godsdienst, die door, zoo als ik boven zeide, slechts 400 inlanders beleden wordt, toch geen schuld, daar de Ternatanen doorgaans ijverige Mahomedanen zijn. Wat zedelijkheid betreft, daarin moet de Ternataan het verre van den Javaan winnen, die trouwens ook al tot de meest zinnelijke volken van den aardbol behoort.

Al wie VALENTIJN gelezen heeft, zal zich herinneren, hoe hij te velde trekt tegen het vrouwelijke gedeelte der „Liplapsche bevolking" op dit eiland, hoe hij haar in hare verleidelijke kleeding veroordeelt en hoe zeer hij die personen van groote zedeloosheid beschuldigt. Ofschoon ik niet vond dat de „lelie van Ternate," die ik ontmoette, juist voor eene schoonheid door mogt gaan en mij, mogt zij de schoonste der schoonen zijn, van de overigen geen te groot denkbeeld deed vormen, en ofschoon zij, hoewel van Europesche afkomst, weinig opvoeding verried en, al verstond zij ook onze taal, haar zelf niet sprak, toch schijnen die dames nog niet geheel van bekoorlijkheden ontbloot en nog wel in staat te zijn om iemand het hoofd op hol te maken. Zij werden dikwijls „geschaakt" door Europeanen, eene beleefde uitdrukking voor haar, die zich tot den rang van zijne bijzit vernederen.

Ik had den sultan doen vragen om gidsen, ten einde den berg te beklimmen, die mij echter niet toegestaan werden om de ware of gezochte reden,

dat hij geenen tijd had om de menschen, die op den top woonden, te doen waarschuwen; ik moest mij dus vergenoegen met het lagere deel van het eiland te bezien, waartoe ik in staat gesteld werd door den heer VAN DULJVENBODE, een aanzienlijk koopman, de ziel en het leven van Ternate.

Tot Kajoe-mera heeft men den grooten weg; van daar gaat men verder zuid- en westwaarts op, langs voetpaden, die niet altijd even gemakkelijk te berijden zijn, vooral wanneer men door de meestal drooge beddingen van de „bankars" heen moet, door welke het water bij zware regens heen stroomt en die met steenen bezaaid zijn. Ofschoon het pad digt langs de zee loopt, is men somwijlen wel een paar honderd voeten boven hare oppervlakte verheven, daar het eiland zich steil uit de golven verheft. Naar binnen daalt het land dan weder af en vertoont een diep liggend dal, welks bodem niet veel boven den waterspiegel verheven is. Die ringmuur, die als het ware deze valeijen van de zee afscheidt, is nergens smaller (slechts een vijftig schreden) dan bij een meer, nog den Spaanschen naam van „Lagoena" dragende en dat een kwartier uur gaans in omtrek zal hebben. De Spanjaarden hebben, om eene veilige ligplaats voor hunne schepen te bezitten, getracht dien ringmuur door te breken, doch hebben het werk weder opgegeven; eene smalle uitgraving, waardoor men met een ladder tot aan het strand afdaalt, wordt nog als een overblijfsel daarvan aangewezen. De voltooijing zou echter aan geene zoo bijzonder groote bezwaren onderhevig zijn geweest, zoodat de veronderstelling niet onjuist is, dat men het werk niet doorzette, dewijl men vreesde of bemerkte, dat de waterspiegel van het meer zooverre boven die der zee gelegen was, dat het bij de doorgraving leeg zou geloopen zijn. De Ternataansche ingezetenen verbouwen aan dit pad, „Gang-bissi" genaamd, omdat de grond er ijzerdeelen bevat, pisang, djagong, sago- en klapperpalmen. Katoenheesters bespeurde ik er, die er niet al te weelderig uitzagen, misschien omdat zij te veel in het onkruid stonden; de koffij gaf weinig meer; de kakao, eens een produkt dat veel opleverde en door de Manillarezen zeer gezocht was, bragt sedert het uitbreken der ziekte niets meer op; door haar aangetast, verrotte de vrucht van binnen geheel. Deze tegenspoeden waren de oorzaak, dat men zich hoofdzakelijk tot de klapperteelt bepaalde. De grond scheen mij vrij vruchtbaar toe en kleideelen te bevatten; aan den oever der zee had men echter doorgaans zwart zand, op sommige plaatsen met een dikke laag gebroken steenen bedekt. De werkzaamheden op de verschillende gronden werden er veelal door Tidorezen verrigt, die ook al den naam van lui te zijn dragen.

Het klimaat van Ternate is gezond, doch het eiland wordt, meer dan eenig ander, door eene vreesselijke ziekte bezocht, de lepra. Drie en veertig ongelukkigen van beiderlei geslacht, zijn naar een verwijderd punt, te Castella, overgebragt, waar zij geneeskundig behandeld worden; doch niet van elkander afgezonderd, teelen zij onderling kinderen en planten dus de ziekte voort. Nog grooter is waarschijnlijk het aantal der zulken, die in de kampongs ronddwalen en zich voor de policie verbergen. En het zijn

niet alleen inlanders, die aan die ziekte lijden, ook Europeanen en hunne afstammelingen zijn er door aangetast, waarvan mij een vreesselijk voorbeeld verhaald werd. Nomina sunt odiosa!

De reede van Ternate is digt onder den wal, met vrij steilen ankergrond en ingesloten door het eiland zelf, Noorwegen, Tidore en verder op door Gilolo. Zij is veilig, doch er kan nog wel eens rolling staan. Er lagen een Nederlandsch koopvaardijschip met steenkolen van Cardiff, drie schoeners en een paar kleinere vaartuigen. Twee dier schoeners behoorden aan den voornaamsten koopman, den heer VAN DULJVENBODE, die daarmede handel drijft op Java, Makassar, Menado, de kust van Nieuw-Guinea enz., en die veel doet om Ternate voor dieper verval te bewaren, terwijl de vrijverklaring der haven ook hem geene ondienst bij zijne ondernemingen zal doen, daar de konkurrentie met Makassar dan beter vol te houden zal zijn. Buiten hem zijn er Chinesche en een paar Arabische kooplieden.

Behalve de Gilolorezen, een knap menschenras, hoogst eenvoudig gekleed met eenen lap om het midden, die tusschen de beenen doorgetrokken wordt, en met kort afgesneden haar, drijven de bewoners der Sangir-eilanden hier handel en brengen er klapper-olie aan. Van tijd tot tijd ankeren er „whalers" om zich te ververschen, en als zij eens geene regten meer te betalen hebben, zal hun getal wel toenemen. Men had getracht in Nederland eene maatschappij tot de uitoefening der walvischvangst te doen oprigten, welker hoofdzetel te Ternate zou zijn, waar de schepen de traan telkens zouden lossen, die dan vervolgens met andere schepen verder zou gezonden worden. Of hiervan iets gekomen is, heb ik niet gehoord.

Ternate zelve brengt niets voor den handel op, dan klapperolie, en vóór de ziekte kakao. Men verzekerde mij, dat de jaarlijksche uitvoer van kakatoea's, loerie's, paradijsvogels en anderen, die, dood of levend, meestal van Ceram en Nieuw-Guinea komen, de waarde van *f* 12,000 bedraagt. Bij ons vertrek met de stoomboot waren er, meen ik, driehonderd kakatoea's en loerie's aan boord. Rijst van Menado en Europesche voortbrengselen zijn de hoofdartikelen van invoer.

In het vorige jaar was hier overleden de voormalige sultan van Palembang MACHMOED BADAR ODDIEN, die hier als banneling zijne dagen gesleten heeft, en met wien zich eene geheele Palembangsche kolonie hier gevestigd had. De jonge pangerans, zijne zonen en kleinzonen, twee van welke ik ontmoette, hoopten, dat het hun nu vergund zou zijn naar Sumatra terug te keeren.

Nog twee bannelingen van minder hoogen rang, maar zeker veel rijker, bevonden zich op het eiland, Chinezen van Pasoeroean, millionairen en suikerfabrikanten, doch desniettegenstaande opium-smokkelaars. Als gevaarlijk voor de rust des lands beschouwd, waren zij opgepakt en twee naar Timor, één naar Ambon en één herwaarts overgebragt.

Drie volle dagen bragt ik op Timor door, het was reeds avond toen wij vertrokken. De geheele berg scheen, tot zooverre hij bewoond was, door de in de woningen brandende lichten, als voor eene illuminatie versierd te zijn

En met Ternate nam ik dan van de Molukksche eilanden afscheid. Zij hadden eenen aangenamen en onaangenamen indruk op mij achtergelaten; aangenaam, want de natuur der Molukkos is heerlijk, zoo schoon, zoo vruchtbaar, had ik ze mij niet voorgesteld; onaangenaam, omdat men bij elken stap verval en verwaarloozing bespeurt, omdat nergens meer dan hier blijkbaar is, hoezeer wij bij onze voorouders ten achter staan. Zij hebben met kracht, dikwijls met wreedheid en met willekeur, geregeerd; zij veroorloofden zich daden, die wij afkeuren moeten, en dat in het belang van een handelsstelsel, lijnregt tegenover het onze staande en, niet meer met den geest van *onzen* tijd overeenkomende, daarom ook teregt door vrijheid vervangen, maar dat, toen alles op monopolie gegrond was, niet anders zijn kon en dat praktisch bewezen is voor dien tijd goed geweest te zijn. Maar bij de willekeur was hun bestuur toch vaderlijk; het was niet alleen uit vrees, dat de inlanders de Kompagnie gehoorzaamden. En was het ook naar meer bekrompen begrippen, die lof komt dat magtige ligchaam toch toe, dat het niet, door de inlanders van het licht van het christendom te versteken, trachtte hen van zich verwijderd te houden. Gerust op zijne kracht zocht zij dat te verspreiden, en het was alleen het verbasterd en verzwakt nakroost, dat in die godsdienst eene bron van gevaarlijke zelfverheffing voor de inlanders zag.

Een nieuw tijdperk schijnt zich evenwel voor de Molukkos te openen. Van de systematische verwaarloozing van den Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH is men teruggekomen; ried eene gezonde staatkunde haar reeds niet af, de pligten eener regering jegens hare onderdanen zouden het doen. Al zijn die bezittingen ook minder winstgevend, zoo lang er Nederlands vlag waait, zoo lang dient Nederland er ook voor te zorgen.

En welke schatten zijn hier nog niet aanwezig! Hoe kan de vrijverklaring der Molukksche havens ook niet voor Nederlands handel en scheepvaart vruchten dragen, mits die ze weten te benuttigen; mits die zich hier ook niet door anderen voor laten komen; mits wij vooral de ingezetenen meer aan ons verbinden. Op eene geheel andere wijze dan in den tijd der Kompagnie, kunnen de Molukksche eilanden nog eens weder zoo vele paarlen aan Nederlands kroon worden.

(*Wordt vervolgd.*)

22 Mei 1848.

Op het oogenblik, dat wij dit artikel schrijven, verjaart voor de achtste maal een dag, waarvan de herinnering niet ligt uit de geschiedenis van Nederlandsch Indië zal verdwijnen. Op den 22sten Mei 1848 gaven de ingezetenen van Java voor 't eerst een bewijs van veerkracht en zelfstandigheid, dat diepe sporen heeft nagelaten. Hebben zij ook het onmiddelijke doel, dat zij met hunne toen in 't werk gestelde pogingen op 't oog hadden, tot dus verre niet bereikt, toch is de regering sedert dien dag, ondanks zich zelve, gedrongen geworden, althans *te letten* op de belangen en behoeften onzer in Indië geboren of gevestigde medeburgers en landgenooten, een pligt dien zij tot dat tijdstip als harer onwaardig verwaarloosde en verachtte. Er is in de acht verloopen jaren ten minste iets gedaan, om het onderwijs in Indië te verbeteren en uit te breiden, om de geheel aan hun lot overgelaten en in vele opzigten diep vernederde zoogenaamde „inlandsche kinderen" op te heffen en tot nutte leden der maatschappij te vormen, om de materiele en morele belangen onzer Indische broeders tegen volslagen willekeur te beveiligen, om de slagboomen, tegen de verspreiding van Christelijke beschaving door de regeringsbeginselen gesteld, aanvankelijk te openen en weg te nemen.

't Is waar, wij ontkennen het niet, nog altoos worden de Indische ouders, in hunne teederste en heiligste aandoeningen, gekweld en gepijnigd door den dwang, waaraan men hen onderwerpt, om hunne zonen van zich te zenden en aan de zorg van vreemden over te laten, nog altoos zijn de bepalingen, omtrent het radikaal van ambtenaar, de bron van veel verdriet en ontevredenheid, de middelen in de hand van den Minister waardoor het meest schreeuwende onregt kan worden gepleegd. Maar thans, indien men ten minste niet aan alle eerlijkheid en goede trouw zal moeten twijfelen, thans is het vooruitzigt geopend, dat ook in dezen toestand verbeteringen zullen worden aangebragt; thans is de man, die in 1848 mede aan 't hoofd der beweging te Batavia gestaan heeft, door den Koning geplaatst aan 't hoofd van het ministerie van koloniën; thans is de heer Mr. P. MIJER, die in de algemeene vergadering der ingezetenen van Batavia van 22 Mei 1848 tot vice-president werd benoemd en de zaak der Indische ouders met zoo veel warmte bepleitte, die, als lid der bij die gelegenheid benoemde kommissie, een adres aan den Koning in 't leven riep, waarin al de gevolgen van het radikaal-stelsel met donkere kleuren worden geschetst, die zijne medeburgers opwekte om hunne namen onder dat verzoekschrift te plaatsen, opdat blijken mogt hoe algemeen de druk van

dat gehate systeem gevoeld werd, — thans is de heer MIJER in de gelegenheid gesteld, om tot stand te brengen 't geen hij, blijkens zijne handelingen, voor regt en billijk houdt.

't Is immers natuurlijk, dat door deze gebeurtenis de hoop weder verlevendigd wordt bij allen, die de wijziging en hervorming van het stelsel verlangen als een maatregel niet alleen van regtvaardigheid maar ook van wijze staatkunde; 't is natuurlijk, dat zij thans op den heer MIJER het oog hebben gevestigd, als op den man, door den Koning geroepen om te volbrengen 't geen hij reeds acht jaren geleden noodzakelijk achtte. Ook wij behooren tot de bestrijders van het radikaal-stelsel, en daarom meenen wij èn het publiek èn den Minister èn onze Indische broeders geen ondienst te doen, door, op dezen achtsten verjaardag van den 22sten Mei 1848, nog eens kort den openlijken strijd te herinneren tegen dat stelsel, die toen is aangevangen, en waarvan men met grond mag verwachten, dat hij nu eerlang door de overwinning zal worden bekroond.

Naauwelijks had het berigt van de aftreding van 't ministerie en de benoeming eener staatskommissie tot herziening der Grondwet, in Mei 1848 Batavia bereikt, of als een elektrieke schok doordrong de hoop daár aller gemoed, dat nu ook op de behoeften en regten van Indië zou worden gelet. Maar één verlangen, één wensch, éene begeerte stond bij iedereen op den voorgrond: de wijziging van het stelsel, volgens 't welk de benoeming tot staatsambten geschiedde, en de verbetering en uitbreiding van 't onderwijs. Nu, met de afgetreden Ministers, ook de man gevallen was, die met ijzeren hand dat stelsel had ingevoerd en gehandhaafd, scheen het oogenblik gunstig, om den Koning dit verlangen kenbaar te maken. Wij behoeven al de gebeurtenissen, in hare bijzonderheden, niet te beschrijven, welke in die dagen te Batavia hebben plaats gegrepen. Zij zijn in onderscheiden brochures vermeld en leven nog in de herinnering van allen, die er aan hebben deel genomen. Genoeg is het, voor ons tegenwoordig doel, hier aan te teekenen, dat alles zich oploste in eene, *met toestemming van den Gouverneur-Generaal* gehouden, algemeene vergadering van ingezetenen, op den 22sten Mei 1848, bijgewoond door meer dan 700 personen uit alle klassen der maatschappij. In die bijeenkomst werd eene kommissie benoemd, belast met het ontwerpen van een adres aan den Koning, waarin de grieven der ingezetenen van Nederlandsch Indië, tegen de verwaarloozing van het openbare onderwijs van Staatswege en tegen het radikaal-stelsel, eerbiedig maar met kracht werden uiteengezet.

De heeren, die deel aan deze kommissie hebben genomen, waren de volgenden:

Dr. W. R. VAN HOËVELL, Predikant te Batavia, thans Lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Mr. P. MIJER, Vice-president van het Hoog-Geregtshof van Nederlandsch Indië, thans Minister van Koloniën.

Dr. W. BOSCH, Chef der Geneeskundige dienst in Nederlandsch Indië, thans met verlof hier te lande.

Mr. A. PRINS, Lid en Griffier van het Hoog-Geregtshof van Nederlandsch Indië, thans Lid van den Raad van Nederlandsch Indië.

P. W. MENU, gepensioneerd Kolonel en Chef der administratie van het Indische leger.

G. H. UHLENBECK, Kapitein der Genie, thans chef van den waterstaat in Nederlandsch Indië.

G. H. RENSING, Hoofdkommies bij de Generale Direktie van financiën, thans waarnemend Sekretaris bij den Raad van Nederlandsch Indië.

J. T. CANTER VISSCHER, President van het kollege van boedelmeesteren, thans gepensioneerd.

..... DIBBETZ, Luitenant-Kolonel der Genie, reeds overleden.

Het adres aan den Koning, door deze heeren ontworpen, was van den volgenden inhoud:

SIRE!

De ondergeteekenden, allen ingezetenen van Nederlandsch Indië, wagen het met den diepsten eerbied Uwe Majesteit te naderen, ten einde de verzekering hunner innige blijdschap aan te bieden over den stap door Uwe Majesteit gedaan op 14 Maart l.l.

Gelijk die edele handelwijze geheel haar getrouw volk in Nederland met geestdrift heeft vervuld, zien ook Hare onderdanen in Indië daarin het begin eener gelukkige toekomst voor deze gewesten. Deze overeenstemming moge Uwe Majesteit een vernieuwd bewijs opleveren, niet alleen van de liefde die allen haar toedragen, maar vooral ook dat de waarachtige belangen van moederland en kolonie altoos dezelfde zijn.

Gelijk de ondergeteekenden de overtuiging hebben, dat Uwe Majesteit gereed is, om alle billijke en redelijke wenschen van hunne landgenooten in Nederland in te willigen, even zoo mogen zij als getrouwe onderdanen met grond verwachten, dat ook zoodanige wenschen van hen uitgegaan niet onverhoord zullen blijven; zij verbeiden pligtmatig met geduld de uitkomst der wijze beraadslagingen van de verlichte mannen, aan wie Uwe Majesteit haar vertrouwen heeft geschonken in het belang van vaderland en kolonie, en wenschen die daarom dan ook niet vooruit te loopen.

Doch zij vermeenen niettemin al dadelijk met den diepsten eerbied de vrijheid zich te mogen veroorloven, langs den wettigen weg de hooge aandacht van Uwe Majesteit te vestigen op eene instelling, die reeds zoo vele ouders diep het hart gewond, zoovele kinderen in Indië geboren ongelukkig gemaakt, de toekomst heeft vernietigd van allen die in deze gewesten hunne opvoeding ontvangen, en eenen allerongunstigsten invloed uitoefent op den zedelijken en godsdienstigen toestand der maatschappij. Zij zijn daarom beducht, dat de voortduring eener instelling, waarvan de gevolgen zoo verderfelijk zijn, in staat zoude wezen om eene klove te brengen in de gelukkige overeenstemming, welke het zoowel voor Nederland als voor Nederlandsch Indië meer dan ooit noodzakelijk is, dat in beider belang duurzaam blijve bestaan.

Tengevolge van het koninklijk besluit van 6 December 1842 n°. 52, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van 1843 n°. 12 en andere daarmede in verband staande en daaruit voortgevloeide bepalingen, zijn alle ingezetenen van Nederlandsch Indië verpligt, om, willen zij hunne kinderen niet de pas afsnijden voor eene ambtelijke loopbaan van geheel hun volgend leven, hen op zeer jeugdigen leeftijd eenige duizende mijlen ver van zich te zenden, aan de zorg van vreemden toe te vertrouwen, en zich buiten staat te stellen om zelve iets aan hunne zedelijke vorming, opvoeding en verstandsontwikkeling toe te brengen. Wat hiervan de gevolgen zijn heeft de ondervinding geleerd, en menigeen der teekenaren van dit eerbiedig adres heeft de grievendste ouderensmart, daaruit geboren, maar al te pijnlijk gevoeld.

Slechts weinig ouders zijn daarenboven in staat, om de kosten te dragen die aan eene in Nederland te geven opvoeding verbonden zijn; zoodat vele, ja, de meeste in Indië geboren Nederlanders nimmer in dienst van het gouvernement eenige noemenswaardige bevordering kunnen maken.

Ondertusschen is in den tegenwoordigen politischen toestand van deze kolonie die gouvernementsdienst bijna het eenige middel van bestaan, en zoo ontstaat er in Indië een aanzienlijk getal Nederlanders, voor wie gebrek en armoede de donkere en droevige toekomst uitmaken.

Allernadeeligst werkt ook die instelling op den staat van het onderwijs. Daar niemand voor eene betrekking in aanmerking komen kan, welke eenige studiën vereischt, tenzij hij zijne kennis en wetenschap in Nederland heeft verkregen, is er natuurlijk in Indië geene enkele instelling van hooger en middelbaar onderwijs. De zorgen van het Gouvernement strekken zich dan ook tot nu toe alleen uit tot de lagere scholen, terwijl er slechts zeer weinige partikuliere inrigtingen zijn, die zich mede niet boven het lager onderwijs verheffen. — Die gouvernementsscholen zijn echter bij lange na niet voldoende, om aan de kinderen van alle Nederlandsche ingezetenen voor eenig onderwijs gelegenheid te geven. Honderden zijn er alleen op Java, die opgroeijen, zonder ooit eenige school bezocht te hebben, en het kan niet anders of zedeloosheid en losbandigheid moeten daarvan het gevolg zijn. Op de inwendige gesteldheid dier lagere scholen werkt eveneens de invloed dezer drukkende instelling van het radikaal allernadeeligst. Alle leerlust moet bij de leerlingen, wier loopbaan gesloten is, alle eerzucht bij de onderwijzers worden uitgedoofd. — En zóó ondervindt geheel de maatschappij dien invloed; alle kracht wordt er door gedood, alle ontwikkeling en vooruitgang is eene onmogelijkheid geworden, en het huiselijk leven is vernietigd! Die geestelooze toestand, dien men aan de ingezetenen van Indië zoo dikwijls heeft verweten, kan door de opheffing dier instelling van lieverlede ophouden, blijkens onder anderen de vroeger bestaan hebbende militaire school te Samarang, waarin vele verdienstelijke mannen, tegenwoordig den staat in hooge militaire en civiele betrekkingen dienende, gevormd zijn.

De ondergeteekenden nemen de vrijheid, Uwe Majesteit nog op eene andere omstandigheid opmerkzaam te maken, die door deze instelling op den duur zeer zeker zoude geboren worden.

Nederlanders zijn zoowel de ingezetenen, inboorlingen dezer gewesten, als hunne landgenooten in het vaderland; maar wanneer de laatsten voorregten bezitten boven de eersten, wanneer door het gouvernement een scherpe lijn getrokken wordt tusschen Nederlanders, inboorlingen van dit land en hier opgevoed, en Nederlanders uit het vaderland herwaarts overgekomen, wanneer de laatsten hunne loopbaan beginnen op een standpunt, hetwelk voor de eersten bijna het hoogste is, dat zij, ook met de grootste bekwaamheden en talenten maar hier verkregen, kunnen bereiken, dan is het te vreezen, dat die lijn eene verdeeldheid zal brengen tusschen de ingezetenen, waarvan de schromelijke gevolgen niet zijn te voorzien.

Om dit voor te komen, om de liefde voor den Koning in aller harten altoos te doen gloeijen, om den band van eendragt tusschen de bewoners van Indië onderling en de gelukkige overeenstemming tusschen vaderland en kolonie op den duur te onderhouden, nemen de ondergeteekenden de vrijheid Uwe Majesteit met den diepsten eerbied te verzoeken, dat het haar behagen moge:

„Om zoodanige maatregelen te willen nemen, als waardoor de boven ontwikkelde op de Ne„derlandsch-Indische ingezetenen drukkende bezwaren zoo spoedig mogelijk worden opgeheven, „hebbende adressanten de innige overtuiging, dat derzelver billijke wenschen ook bij het hoofd „des Indischen bestuurs eene krachtdadige ondersteuning zullen ondervinden."

Batavia, 't Welk doende.
24 Mei 1848.

Dit adres aan den Koning werd geteekend door 218 personen, waaronder de aanzienlijkste ingezetenen van Batavia, en vervolgens met het volgend rekest den Gouverneur-Generaal aangeboden.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Staat, Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië, enz. enz. enz.

Hebben de eer met verschuldigden eerbied te verzoeken, de ondergeteekenden stellers van het hiernevens aangeboden aan den Koning gerigt adres, dat het Uwe Excellentie moge behagen, dat adres krachtdadig ondersteund aan Zijne Majesteit aan te bieden, hetwelk zij met te meer

vrijmoedigheid doen, uithoofde zij de overtuiging hebben, dat de daarin uitgedrukte wenschen den meesten weêrklank bij Uwe Excellentie zullen vinden.

BATAVIA,
12 Mei 1848.

't Welk doende.
(W G.) VAN HOËVELL,
" P. MIJER,
" W. BOSCH,
" A. PRINS,
" P. W. MENU,
" C. H. UHLENBECK,
" RENSING,
" J. T. CANTER VISSCHER,
" DIBBETZ.

Tot dus verre zijn deze wenschen onverhoord gebleven. Wij willen niet onderzoeken, wat daarvan de reden zij; maar dit is zeker, dat de ondervinding, in de sedert verloopen acht jaren, het verderfelijke van het radikaal-stelsel zoo mogelijk nog sterker heeft aan 't licht gebragt. In meer dan één opstel van dit Tijdschrift werd aangetoond, hoe het niet alleen onbillijk en onregtvaardig werkt voor de Indische ingezetenen, maar hoe tevens het doel wordt gemist, dat men zich daarbij heeft voorgesteld: het verzekeren, namelijk, van een genoegzaam aantal kundige en bruikbare ambtenaren voor de dienst in Nederlandsch Indië. Het Gouvernement ziet zich ieder oogenblik genoodzaakt, om van zijne eigen bepalingen af te wijken. Het heeft in die acht jaren eene menigte ambtenaren benoemd, met verzaking van de regelen, die het zelf heeft gesteld, en zonder eenigen waarborg hoegenaamd van kunde en geschiktheid. Daardoor wordt de uitsluiting van hen, die in Indië hunne opvoeding ontvingen, en in 't algemeen van hen, die geen diploma aan de akademie te Delft verwierven, alléén omdat zij daarvan verstoken zijn, nog hatelijker en onbillijker. Daardoor worden de handelingen van 't Gouvernement, betrekkelijk de plaatsing zijner ambtenaren, met een stempel van willekeur gebrandmerkt, die te weeg brengt, dat niemand meer geloof slaat aan de betuigingen, dat alles uitsluitend in 't belang van den staat zou geschieden.

De heer MIJER is in de gelegenheid geweest, om zoo goed als wij de werking van het radikaal-stelsel gade te slaan en deze in 't oog springende uitkomsten op te merken. Bovendien heeft hij nimmer zelfs het geringste blijk gegeven, dat zijne overtuiging, waarvoor hij in 1848 openlijk uitkwam, later aan 't wankelen zou zijn gebragt. Zijne laatste bij 't publiek bekende daad was de onderteekening van het adres van 24 Mei 1848 aan den Koning en zijne openlijke bemoeijing, om dat adres tot stand te brengen. Bij zijn optreden als Minister heeft hij geen programma gegeven. Over menig koloniaal vraagstuk is alzoo zijne meening een raadsel, maar over één der gewigtigste belangen, over 't radikaal-stelsel van Indië, is zij bekend. Die handelingen van den heer MIJER in 1848, door geen enkele daad in tegenovergestelden zin opgevolgd, die betuigingen en verklaringen ten aanhoore van iedereen, en in een door honderden onderteekend adres afgelegd, en sedert niet herroepen, hebben bij geheel het publiek de

aangename verwachting moeten opwekken, dat weldra de lang gewenschte hervorming van een algemeen gehaat stelsel door hem die zich een der hevigste tegenstanders daarvan betoonde, thans nu hij daartoe in de gelegenheid is, zal worden tot stand gebragt. Met betrekking tot het radikaal-stelsel, was een programma overbodig. De heer MIJER had zich daaromtrent zoo krachtig gemanifesteerd, dat reeds zijn optreden als Minister van Koloniën een programma is, voor allen duidelijk en door ieder begrepen.

Wij hebben dezer dagen hier en daar stemmen gehoord, die den heer MIJER hard vielen, dat hij niet dadelijk, na zijn plaats nemen aan de ministeriële tafel, aan den Koning voorstellen heeft gedaan in den geest van het, mede door hem in 't leven geroepen, Bataviasche adres van 24 Mei 1848. Ofschoon wij dit ongeduld allezins begrijpen, meenen wij het toch te moeten bestrijden. Al is men het ook met zich zelven eens omtrent de beginselen, gelijk de heer MIJER in 1848 verklaard heeft, ook dan nog is er tijd noodig voor de uitvoering, en dien tijd behoort men den heer MIJER te laten. Bovendien is het tijdstip, waarop men de van hem verwachte hervorming van het radikaal-stelsel mag te gemoet zien, duidelijk aangewezen. Dat tijdstip is de vaststelling der begrooting voor het dienstjaar 1857. Reeds bij de aanbieding der begrooting voor 1856 heeft het Ministerie eene regeling voorgedragen der akademie te Delft, die echter, als geheel onvoldoende, door de Kamer krachtig is bestreden en daarop door de regering ingetrokken. Van den tegenwoordigen Minister van Koloniën mag men verwachten, dat hij, zelf een wetenschappelijk gevormd man, eene regeling dier instelling zal ontwerpen, die den toets kan doorstaan. En daar dit onderwerp in het naauwste verband staat met het radikaal-stelsel, kan het niet anders, of bij die gelegenheid zal de heer MIJER ten uitvoer leggen, 't geen reeds in 1848 door hem zóó noodzakelijk werd gekeurd, dat hij niet schroomde zich mede aan 't hoofd te stellen van eene demonstratie, waaraan voor de ontwerpers ook zelfs toen, blijkens de latere ondervindingen, een niet gering gevaar was verbonden.

Ziedaar de verwachtingen, die iedereen moet koesteren, bij wien nog alle geloof aan eerlijkheid en goede trouw niet is uitgedoofd. 't Is waar, het feit, dat de heer MIJER zitting heeft genomen in een Ministerie, waarvan de heer VAN HALL aan 't hoofd staat, is in de oogen van velen een nog niet regt verklaarbaar verschijnsel; maar hem nu daarom alléén reeds te verdenken, als of hij zijne overtuiging, in zulk eene gewigtige aangelegenheid als het radikaal-stelsel, geweld zou willen aandoen, — dat gaat te ver. Wij althans willen nog altoos in hem zien den man, die in 1848 krachtig heeft gesproken, en die in 1856 in de gelukkige omstandigheid is gebragt (iets dat zoo weinigen te beurt valt) van tot stand te kunnen brengen, 't geen hij zelf als waarheid luide heeft gepredikt.

De toestand van den Europeschen soldaat in Indië.

In het eerste deel van den eersten jaargang van het *Tijdschrift tot bevordering van Christelijk leven in Nederlandsch Indië*, komt een artikel voor, dat betrekking heeft op den Europeschen soldaat. Het heeft onze aandacht bijzonder getroffen, niet alleen om het artikel zelf, maar ook omdat den redakteur van dat nieuw verschenen tijdschrift, wegens de plaatsing van dat opstel, eene berisping van het Indisch Gouvernement is ten deel gevallen.

Wij lezen daarin onder anderen:

„*Onder alle betrekkingen van Nederlandsch Indië is er niet eene zoo ongelukkig en ellendig als die van den soldaat.* Vele jongelingen en mannen in Nederland worden uitgelokt, door het handgeld en de hooge soldij, om voor deze gewesten dienst te nemen; doch wanneer zij eenmaal in Indië zijn aangeland, zien zij zich jammerlijk in hunne verwachtingen bedrogen." En dan volgt eene beschrijving van dien toestand van den soldaat, welke onze lezers in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, aflevering Mei 1856, blz. 385 en 386 hebben gelezen, want de redaktie van dit Maandwerk heeft haar belangrijk genoeg gerekend, om ze in haar geheel over te nemen.

Daarop treedt de heer VAN HENGEL, de schrijver van het artikel, van zijn standpunt in belangrijke beschouwingen. Daarin willen wij hem niet volgen, maar wij willen eene korte bijdrage leveren, om te bewijzen, dat de toestand van den Indischen soldaat inderdaad niet benijdenswaardig mag genoemd worden en tevens, dat men het geenszins moet wijten aan de chefs, wanneer het lot van den soldaat in Indië „ongelukkig en ellendig" is.

Het garnizoen van Buitenzorg is door den geachten schrijver, ten onregte tot term van vergelijking genomen, vermits voor dat garnizoen (althans zoo was het, en denkelijk zal het nog wel zoo zijn) geen soldaten bestemd werden, wier gedrag berispelijk is. Als wacht voor den landvoogd, zorgde men om er zoo veel mogelijk goede sujetten voor te bestemmen. Bovendien zijn de lokale omstandigheden, het klimaat en de kazernering te Buitenzorg van gunstigen invloed, vergeleken met andere garnizoensplaatsen. Overigens dingen wij niets af op den lof, welken de schrijver aan den ons bekenden verdienstelijken officier, den heer kapitein SMITS, militairen kommandant van Buitenzorg, toezwaait.

Wij merken wijders op, dat hier al weder eene geldkwestie schuilt. Om het lot van den Indischen soldaat te verbeteren, moet er geld besteed

worden, en dat kan immers niet af van de millioenen schats, die uit Nederlandsch Indië vloeijen, en aan wier bron het Indisch leger de wacht houdt. Wij verwijzen overigens den geachten schrijver naar het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 15e jaargang, 1e deel (1853), bladz. 161 en volg., alwaar over de verbetering van het lot van den Indischen soldaat gehandeld is.

Geef den Europeschen soldaat eene goede kazerne, welke hij met welbehagen binnentreedt, eene goede slaapplaats, kribben van ijzer tegen de wandluizen, en gordijnen tegen de helsche plaag der muskieten; geef hem behoorlijke bergplaats voor zijn drinkwater, waartoe martavanen noodig zijn; geef hem steenen afdaken, opdat hij niet, gelijk nu, zijne dorst moet lesschen met laauw en ongenoegzaam gezuiverd rivierwater, dat in houten vaten, die aan de zonnehitte zijn blootgesteld, bewaard wordt; geef hem goede verlichting in de chambrée, waartoe in Oost-Indië glazen stolpen vereischt worden. Als men aldus zijn interieur verbetert, zal hij niet meer walgen van zijn ongelukkig „*te huis*", en op verboden plaatsen zijne ellende zoeken te vergeten. Wat geoorloofde verstrooijing aangaat, daarvoor is reeds veel gedaan door de stichting van kantines en bibliotheken. De schrijver van het bedoelde artikel, wiens belangstelling in het lot van den soldaat alle erkentelijkheid verdient, raadplege daarover de reglementaire bepalingen, te vinden in de gedrukte algemeene orders van het leger.

Maar als wij den geachten schrijver niet volgen in zijne beschouwingen willen wij zooveel te meer onze bevreemding betuigen, dat den redakteur van het Tijdschrift over dat artikel de afkeuring van het Gouvernement is te beurt gevallen. Meent men, dat door te verhinderen, dat in Indië de waarheid gezegd worde, men tevens zal beletten, dat zij aan 't licht komt? Maar bovendien, de zaak, waarover de heer VAN HENGEL heeft geschreven, is reeds lang van algemeene bekendheid. Een iegelijk in Indië is er aanschouwer van; en degene, die uit het Indisch leger in het vaderland terugkeert, brengt er het verhaal van over, dat afschrikt van het dienstnemen voor onze overzeesche bezittingen. En ook de drukpers heeft er zich reeds meermalen mede bemoeid. Het is geen nieuwe, thans voor het eerst vernomen, openbaring in een publiek geschrift, dat de soldaat in Indië een ongelukkig lot heeft *). Voor meer dan 25 jaren is dat reeds gezegd, in

*) Ook personen, geene militairen van professie, hebben er over geschreven. Zoo leest men in de *Reis over Java, Madura en Bali* van Dr. W. R. VAN HOËVELL, I, 101. „Men verwaarloost de Europesche soldaten in Indië geheel en al; men laat hen aan hun eigen lot over, en behandelt ze als machines, die gevoed en gekleed worden, maar overigens niets bezitten dat nog eenige verzorging behoeft. Vermaken, uitspanningen, verstrooijingen, nuttige bezigheid voor den geest, lektuur — niets van dat alles voor den ongelukkigen *paria!* Hij is uitgestooten uit de zamenleving zijner landgenooten, uitgestooten uit de maatschappij der inboorlingen. Zoo zinkt hij, die meestal in Europa reeds op een verkeerden weg was, hier al dieper en dieper, — het eenige genot dat hij kent, is de bedwelming van de dronkenschap. Het Gouvernement heeft officieel in de *Javasche courant*, de verspreiding van een blad aangemoedigd, de afschaffing van den sterken drank ten doel hebbende. Dit kwaad heerscht in Indië bijna uitsluitend onder de soldaten. Maar door geene geschriften van dien aard zal het hier worden weggenomen; roei de oorzaak van die ziekte, roei de verveling, de zedelijke en geestelijke ellende, de apathie uit, waarin de ongelukkigen leven, en de droevige verschijnselen van dien beklagenswaardigen toestand zullen van zelf verminderen."

eene brochure *over de landmagt in Nederlandsch Indië*, alwaar, met opzigt tot zijne huisvesting, op bladz. 43 en volg. geschreven staat: „Zijne kazernes zijn gedeeltelijk goed, gedeeltelijk slecht, gedeeltelijk moordhokken. Ik noem alzoo een, tusschen de keerkringen, den Europeschen soldaat tot woning dienenden zolder, onder lage dakpannen, op welke niet slechts verscheidenheid van insekten zich met de ondragelijke hitte vereenigt, om den afgetobden mensch de lafenis van den slaap te betwisten, maar waar de ademhaling belemmerd wordt in de stiklucht, die ontstaat door de uitwaseming der opeengehoopte menschen. Zij, die zich bedronken op hunne ellendige slaapplaats (een ontrold stuk zeildoek) nederwerpen, brengen den nacht gevoelloos door; anderen, die dit niet doen, maar eindelijk ook door den slaap overwonnen worden, voelen zich in den nacht door benaauwdheid gewekt, loopen ijlings de trappen af en werpen zich op den grond, in de open lucht, te slapen neder. De een zoo wel als de ander wordt ziek; zij gaan naar het hospitaal, en dit is de weg naar het kerkhof. 't Is nog kort geleden, dat er pogingen zijn aangewend geworden door den kommandant der artillerie te Soerabaja, om zijne manschappen te doen overgaan in het verblijf der tot den publieken dwangarbeid veroordeelde inlanders, met betuiging, dat eene dadelijke onderlinge verwisseling van woning gewin voor den Europeschen soldaat zoude zijn." . . . . . .

. . . . . .

„Het lot van den Europeschen soldaat is in Indië zeer ellendig; nogthans zou aan zijn heilloos leven veel verzachting kunnen worden aangebragt, wanneer het Gouvernement zich zijner meer aantrok. Zelfmoorden zijn niet zeldzaam onder deze ongelukkigen, en velen, die tot deze verschrikkelijke daad de moed ontbreekt, bedwelmen zich door eenen, de gezondheid verwoestenden, drank, en eindigen welhaast daardoor hun leven." . . .

. . . . . .

Zoo sprak de drukpers, reeds vijf-en-twintig jaren geleden. En niet alleen door de drukpers, ook door officiële berigten en bescheiden is de regering meermalen op de ellende van den Europeschen soldaat in Indië opmerkzaam gemaakt.

Zoo herinneren wij ons een inspektierapport van 1831 (?), waarin door den kommandant van het leger aan den Gouverneur-Generaal gerapporteerd is, dat zelfs de Europesche eerewacht van den Sultan van Madura logeerde „in hokken."

Ook in een rapport van den toenmaligen majoor MICHIELS is, over de ellendige behandeling van den militair in Indië, breedvoerig en naar waarheid gerapporteerd.

Neen! 't ontbreekt niet aan een tal van rapporten, die het Gouvernement volkomen in kennis stelden met het lot van den soldaat, doch het heeft niet gebaat. Het is zelfs erger geworden, te oordeelen naar een inspektierapport van latere dagteekening, waarin in substantie geschreven staat, dat met een diep gevoel van leedwezen gezien is, de wijze waarop de troepen gehuisvest worden. Kazematten, die bestemd zijn om gedurende een beleg,

of bij troepen-ophooping, soldaten, krijgsbehoeften en vivres tijdelijk te bergen, als er geene andere lokalen beschikbaar zijn, worden in Indie, in vollen vrede, geheel tegen het gebruik gebezigd tot verblijven van soldaten! In zulke kelders moest men ten hoogste veroordeelde misdadigers opsluiten.

De kazematten van Samarang ontbreekt het aan licht en lucht, want zoodra men de luiken der schietgaten opent, heeft er een voor de gezondheid nadeelige togt plaats, en sluit men de luiken, dan ontstaat er eene dompige hitte, welke ten hoogste hinderlijk is. In ieder land, en vooral in gewesten tusschen de keerkringen, is de doorstraling van versche lucht een hoofvereischte voor de gezondheid der woningen, en in weerwil van dien regel, huisvest men 's Konings troepen in kazematten, aan welke alle vereischten eener gezonde woning ontbreken. Men begrijpt ligtelijk, dat eene zoodanige huisvesting nadeelig op de moraliteit der troepen moet werken.

En wat hier gezegd is van het logeren der troepen in kazematten van de citadel te Samarang, geldt ook voor Soerabaja, alwaar de kazematten nog dit nadeel hebben, dat zij bij banjers gedeeltelijk onder water loopen.

Het *Tijdschrift ter bevordering van Christelijk leven in Nederlandsch Indië* heeft dus geen nieuws gezegd, met betrekking tot den toestand van den Indischen en Europeschen soldaat in het algemeen. Het kwaad bestaat van ouds, en het Gouvernement heeft het laten voortduren, ja verergeren, in weerwil van de publiciteit in het vaderland, en van de belangrijke rapporten der leger-kommandanten. Dat is bedroevend; en het is een treurig verschijnsel, dat het bedoelde Tijdschrift, voor zijne belangstelling in het lot van den soldaat, eene afkeuring van het Gouvernement verkregen heeft. De redakteur van dat Tijdschrift zal zich die berisping gaarne getroosten, bij het besef van zijn pligt gedaan te hebben en naar waarheid, op bescheiden toon, een kwaad te hebben aangewezen, waarvan de bestrijding geheel op zijn weg lag. Maar het verschijnsel is treurig, met het oog op de publieke belangen; treurig vooral, nu men, na de invoering van het thans vigerend regerings-reglement, meer vrijzinnigheid van het Gouvernement mogt verwachten. Men wil bij voortduring niet, dat het kwaad met den vinger worde aangewezen. Maar denkt men wel aan de mogelijke gevolgen? Let men wel op het einde? Met elke vijf jaren een ander landvoogd, die zijne gedachten voornamelijk op *het batig slot* gevestigd heeft: hoe meer geld er naar het vaderland wordt overgemaakt, hoe grooter naam hij maakt! — Zoo wordt gedacht. Wat deert het hem, die toch spoedig en voor zich goed af, na eene korte apparitie, Indië verlaat, dat men hem dáár laakt, als hij slechts in het vaderland geroemd wordt. Wat moet daarvan eindelijk worden? Wij zullen de mogelijke gebeurtenissen niet schetsen; doch dit willen wij zeggen, dat als het Gouvernement in Indië voortgaat met de waarschuwende stem der drukpers te smoren — de drukpers *die trouwe vriendin van elke goede regering!* — het ergste te wachten staat. Nu reeds heeft het leger groot gebrek aan officieren en bestaat er een inkompleet aan troepen, dat zeer gevaarlijk is voor de rust en veiligheid van onze Oost-Indische bezittingen.

Het eerste kwaad is van invretenden aard, want er is veel tijd noodig tot herstel, en als de militaire akademie genoegzaam zal beginnen te produceren, kan het te laat zijn. Het tweede kwaad kan spoedig geleenigd worden, nu bij den vrede van Europa weer zwermen vreemdelingen om brood naar Harderwijk zullen komen. Maar welk volkje krijgt men dan? Moet het daaraan zijn, dat de verdediging van Nederlandsch Indië wordt toevertrouwd? Zal men daaruit officieren putten voor het Indisch leger? Men denke aan het einde en trekke leering uit hetgeen geschreven staat.

* * *

Maandelijksch overzigt der Indische letterkunde.

Mijne tweede reis rondom de wereld door IDA PFEIFFER. Uit het Hoogduitsch. Amsterdam, J. C. A. SULPKE 1e en 2e Deel 1856.

Met gespannen verwachting is zeker de uitgave van dit reisverhaal door velen in Nederland te gemoet gezien. Van tijd tot tijd is men, door verschillende mededeelingen in tijdschriften en dagbladen, met de togten van mevrouw PFEIFFER eenigermate bekend geworden; maar dit weinige kon niet strekken om de nieuwsgierigheid te bevredigen, en moest haar veeleer nieuw voedsel verschaffen. Eene vrouw uit den beschaafden stand, maar van zeer beperkte fortuin, die, zonder eenig gevolg, de wereld rondreist, niet schroomt te voet de ontoegankelijkste wildernissen te betreden en vrij wel op haar gemak is alleen onder de koppensnellende Dajaks en Alfoeren en de menschenetende Battaks, is zulk een zonderling en geheel eenig verschijnsel, dat men zich niet verwonderen mag, wanneer zelfs de meest geblaseerde lezer met gretigheid naar het verhaal harer togten en ontmoetingen de hand uitstrekt. Hierbij komt dat IDA PFEIFFER ditmaal vooral onze Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië bezocht heeft, en het is niet te ontkennen, dat wij Nederlanders voor het oordeel van vreemdelingen in hooge mate gevoelig zijn en doorgaans een overdreven gewigt hechten aan hunne aanmerkingen en loftuitingen. 't Is dus niet vreemd, dat men zich gehaast heeft het verhaal van IDA PFEIFFER's „Zweite Weltreise", in Duitschland in 4 deeltjes klein octavo in het licht verschenen, op Nederlandschen bodem over te planten. Het zijn de beide eerste deelen dezer vertaling die wij hier aankondigen, en te oordeelen naar het gedeelte des oorspronkelijken werks, dat zij omvatten, zal het met nog een derde deel deze overzetting kompleet zijn. Dit derde deel zal zich echter, even als reeds een gedeelte van het tweede, uitsluitend met mevrouw PFEIFFERS verblijf in Amerika bezig houden. Dat gedeelte harer togten hetwelk onze aandacht in de eerste plaats verdient, haar bezoek van Java, Sumatra, Borneo, Celebes en de Molukken, is geheel in deze beide eerste deelen bevat.

Wij zullen eenige opmerkingen, over den geest van IDA PFEIFFERS reisverhaal en het nut dat er uit te trekken valt, door eene korte opgave van den inhoud dezer beide deelen doen voorafgaan. Het eerste hoofdstuk maakt ons bekend met hare komst en verblijf in Engeland, terwijl het tweede ons met hare reis naar Indië, hare bezoeken in de Kaapstad en te

Singapoera en hare komst te Serawak bezig houdt. In hoofdstuk III beschrijft zij ons hare togten en ontmoetingen onder de Dajaks van Borneo's Noordkust en haren togt van Serawak, over het Batang-Loepar gebergte, naar Sintang in het gebied der Kapoeas, waar zij de Nederlandsche bezittingen betrad. Van Sintang voer zij de Kapoeas af naar Pontianak, en wat zij daar en op een uitstap in het Landaksche zag en opmerkte, wordt ons in het vierde hoofdstuk beschreven. In het vijfde volgen wij haar op een togt van daar naar Sambas en terug naar Pontianak, om in het zesde met haar naar Batavia over te steken, het merkwaardige van die stad en hare omstreken gade te slaan, en Buitenzorg en de Preanger-regentschappen vlugtig te bezoeken. Het zevende en achtste hoofdstuk maken ons bekend met hare togten en ontmoetingen op Sumatra, en wel zoo, dat het eerstgenoemde vooral aan Padang en de Padangsche bovenlanden, het tweede aan haren moeijelijken en gevaarvollen togt door de landen der Battaks gewijd is. Nu keeren wij met haar naar Java terug en bezoeken in het negende hoofdstuk Samarang en van daar de vorstenlanden, om vervolgens de reis naar Soerabaja voort te zetten.

Het tweede deel vangt aan met mevrouw PFEIFFERS reizen door den Molukschen Archipel en beschrijft ons in het X^de^ hoofdst. hare ontmoetingen op Banda, Amboina, Saparoea, Ceram en Ternate. Hare voetreis dwars door de wildernissen van Ceram verdient hier vooral onze aandacht. „Ik wilde," zegt zij „door het binnenste van dat eiland gaan, dat door de wilde Alfoeren bewoond is, die op menschenhoofden nog gretiger zijn dan de Dajaks. Tot dusver hadden nog maar twee Europeanen deze hoogst gevaarlijke reis durven ondernemen, van welke de eene nog wel 150 man tot vrijgeleide medenam. Zonder hulp der regering kan men in 't geheel geen volk of geleiders vinden, daar de eene stam voor de andere bang is. Ik wilde mij evenwel met vier lieden tevreden stellen; maar de gouverneur verzekerde mij dat ik er ten minste twintig moest hebben daar anders niemand wilde volgen." De gevaren en moeijelijkheden aan zulk een togt verbonden konden echter mevrouw PFEIFFER niet afschrikken. „Men zal het misschien voor grootspraak houden," zegt zij „wanneer ik zeg dat deze voetreis van ruim 50 palen mij in het minst niet vermoeide; ik had bij voortduring zooveel te zien, ieder voorwerp hoe klein en onbeduidend ook, interesseerde mij zoozeer, dat ik alle vermoeidheid vergat. In zulke gevallen bewonderde ik dikwijls zelve mijne ijzersterke natuur, die mij veroorlooft dergelijke vermoeijenissen uit te houden. Ik leefde slechts van sagobrooden en pisangs, sliep op den blooten grond en legde dagelijks een weg van 18 à 20 palen af, hetgeen op gebaande wegen wel niet veel beteekent, maar op deze steenachtige steile bergpaden in den hoogsten graad vermoeijend is."

Van Ternate begaf zich mevrouw PFEIFFER naar Celebes, waar zij eerst de Menahassa, vervolgens ook het Gouvernement van Makassar bezocht. Wat zij hier zag en opmerkte deelt zij ons mede in het elfde hoofdstuk, waarin vooral haar gunstig oordeel over den arbeid der Nederlandsche

zendelingen onze aandacht trok. In het twaalfde volgen wij haar nog naar Sidenring, Wadjoe en Goa om haar vervolgens op haar vertrek van Celebes en de terugreize naar Soerabaja en van daar naar Batavia te vergezellen. In het dertiende hoofdstuk vertrekt zij van Java en zeilt naar Californië, om ons vervolgens over San Francisco „de stad der wonderen" en een uitstapje naar Sacramento te onderhouden; in het veertiende maakt zij ons met twee andere uitstappen in het Californisch gebied, naar Crescent-City en San José bekend. Dan volgen wij haar in hoofdst. XV naar Panama, Guayaquil en Callao, om in het zestiende en laatste van dit deel in Peru's hoofdstad wat langer met haar te verwijlen.

Dit weinige zal toereikend zijn om onze lezer eenig algemeen denkbeeld te geven van mevrouw PFEIFFERS stoute en gevaarvolle togten, waarvan het verhaal, bij haren eenvoudigen, ongekunstelde stijl, haar vrij en onafhankelijk oordeel en de veelzijdige kennis die zij ten toon spreidt, eene niet onaangename lektuur oplevert. Vraagt men ons echter, of dit werk ook voor ons Nederlanders belangrijke bijdragen levert tot de kennis van den Indischen archipel en nieuwe gezigtspunten omtrent het gewigt en de toekomst dier schoone eilanden-wereld opent, dan moeten wij die vraag volmondig met neen! beantwoorden. Bij velen, die, met de steeds aanwassende literatuur over onze koloniën onbekend, uit nieuwsgierigheid naar het werk van mevrouw PFEIFFER zullen grijpen, zal het althans de kennis dier gewesten eenigermate bevorderen en in zoo verre het nuttige met het aangename vereenigen; maar haar bezoek op de meeste plaatsen was te vlugtig, hare kennis van de groote maatschappelijke en politieke belangen te gering en, wat natuurbeschrijving aangaat, haar penseel en koloriet te zwak, dan dat eene grondige kennis en aanschouwelijke voorstelling onzer Oost-Indische bezittingen door haar werk in noemenswaardige mate zou kunnen bevorderd worden. In hare tafereelen van de zeden der bevolkingen die zij bezocht schijnt zij ons nog het best geslaagd te zijn. Maar hare persoonlijke ontmoetingen staan in haar reisverhaal allermeest op den voorgrond, en niets kan dunkt ons klaarder zijn, dan dat aan mevrouw PFEIFFER het verkrijgen van juiste begrippen, omtrent de landen en volken die zij bezocht, niet onverschillig is, maar dat toch het genot van het reizen zelf, de beweging, de afwisseling, het trotseren van gevaar, en de zegepralen door haar, over de duizende zwarigheden bevochten, die hare kunne en beperkte middelen haar in den weg leggen, voor haar het eigenlijk charme van hare togten uitmaken.

Mevrouw PFEIFFER oordeelt hoogst gunstig over de Nederlanders in Indië, in sommige opzigten ongetwijfeld te gunstig, maar aan hunne gulheid en gastvrijheid laat zij zeker niet meer dan regt wedervaren. Het doet ons een bijzonder genoegen dat zij overal met zooveel voorkomendheid en hulpvaardigheid behandeld is, en alzoo de blaam van boersche lompheid, door vreemdelingen vaak onzen landaard aangewreven, op schitterende wijze door haar is gelogenstraft. Aan den anderen kant hopen wij dat Nederlandsche lezers bij het lezen van haar werk, gelijk bij hetgeen door den heer JURIEN

DE LA GRAVIÈRE en andere vreemdelingen over onze Indiën geschreven is, niet zullen uit het oog verliezen, dat de allezins te billijken pogingen, om hen wel te ontvangen en een goeden dunk van ons in te boezemen, hun tot een gunstig oordeel gestemd en medegewerkt hebben, om hen alles door een fraai gekleurden bril te doen beschouwen. Het gunstig oordeel van vreemdelingen kan ons niet anders dan welgevallig zijn, maar zou verderfelijk voor ons worden, indien het ons noopte stil te staan op den weg van hervormingen en verbeteringen, waaraan onze Indische maatschappij zoozeer behoefte heeft. IDA PFEIFFER heeft voor de voorkomendheid en beleefdheid der Nederlandsche officieren en ambtenaren in Indië een schoon gedenkteeken opgerigt, door haar werk „den Nederlanders in Indië" met „diepe erkentelijkheid" op te dragen.

De vertaling dunkt ons vrij goed geslaagd; doch de enkele aanteekeningen van den ongenoemden vertaler zijn al van zeer weinig beteekenis en toonen soms, gelijk die op bl. 135 van D. I over het pandelingschap, dat het hem aan grondige kennis van Indië ontbreekt.

P. J. VETH.

Varia.

Het openbaar Ministerie wordt in Nederlandsch Indië waargenomen door een officier van justitie. Deze is verpligt enz. en bevoegd enz. . . . . maar, waarde lezer, sla zelf de wetten open, en gij zult al die verpligtingen en bevoegdheden daarin in 't breede vermeld vinden.

Onder deze verpligtingen behoort ook in de eerste plaats het toezigt over de lijfeigenen en de handhaving der bepalingen ten hunnen opzigte gemaakt. Maar 't schijnt dat allen, die met het ambt van officier van justitie zijn bekleed, in 't vervullen van dien pligt niet even ijverig en naauwgezet zijn. Ons is althans een voorval bekend, dat wij ons verpligt rekenen mede te deelen, dewijl het de aandacht van allen, die in slaven ook hunne medemenschen zien, in ruime mate verdient. De namen der personen zullen wij verzwijgen; nomina sunt odiosa, en bovendien, ieder, die op de plaats van het voorval dit artikel leest, zal de namen kunnen invullen, want de zaak is daar van publieke bekendheid.

In het laatst van 1853 kwam te M. te overlijden de heer N. N., onder anderen ook nalatende eene slavin, met wie hij, gelijk iedereen wist, jaren achter een in eene intieme betrekking geleefd had, en bij wie hij vele, zoo wij wel onderrigt zijn zes, kinderen had verwekt. Ten gevolge van dit feit, en in verband der bestaande bepalingen, vorderde zij, na den dood van den heer N. N., hare vrijheid. Maar deze vordering bleef zonder gevolg gedurende omstreeks twee jaren. Toen beklaagde zij zich daarover bij den officier van justitie te M. Maar wat ontving zij tot antwoord?

— „Och! trek u die zaak maar niet verder aan. Over vier jaren zijn toch, naar de wet, alle slaven vrij, en gij dus ook!"

Welk een antwoord in den mond van den man, die verpligt is, de bepalingen, ten gunste der slaven gemaakt, te handhaven. Er waren dan ook goede menschen, die met dit antwoord geen genoegen namen, en die de slavin de behulpzame hand boden, om een verzoekschrift op te stellen aan den Gouverneur-Generaal, waarbij zij op hare onmiddelijke in vrijheid stelling aandringt, en verlangt, dat er althans een onderzoek naar haar goed regt worde ingesteld.

Maar zie, wat gebeurt er? Eenige weinige dagen, nadat dit verzoekschrift was opgemaakt, ontbood de officier van justitie, die twee jaren lang scheen geslapen te hebben, plotseling den executeur testamentair in den boedel van den heer N. N., tevens voogd over zijne bij de slavin verwekte kinderen, bij zich. De officier van justitie, die de slavin naar de vrijverklaring van alle lijfeigenen had verwezen, wilde nu „de lang han-

gende slavenzaak onderzoeken." Maar eerst moesten de hoofdgelden betaald worden, en daartoe stelde hij den executeur de eigendomsbewijzen ter hand, die nu twee jaren lang aan het parket hadden gelegen! De opmerking, dat door toedoen van hem, officier van justitie, nu tweemaal boeten waren verbeurd, wegens het niet tijdig betalen der hoofdgelden, werd door hem ongemerkt voorbijgegaan. De ijverige officier wenschte nu de zaak ten spoedigste af te doen en aan de slavin hare vrijheid te bezorgen — daarom drong hij op nieuw aan op het spoedig betalen der hoofdgelden!

Van waar plotseling die ijver? Zou het verzoekschrift aan den Gouverneur-Generaal daar ook mede in verband staan! Ondertusschen is nu twee jaren lang aan eene slavin wederregtelijk hare vrijheid onthouden. Mag dat ongestraft blijven?

Z. K.

In Nederlandsch Indië grijpen soms zonderlinge voorvallen plaats, die, als ze in Nederland waren geschied, vrij wat beweging en opschudding maken, maar hier te lande onmiddelijk, gelijk men het noemt, „in de doofpot worden gestopt."

Zoo is het nu ruim een jaar geleden, dat te Makassar een schip onder Engelsche vlag eenige honderden Chinesche landverhuizers aanbragt. Verscheiden maanden daarna — 't was in Julij 1855 — ontstond er verschil en twist tusschen hen en een hunner, die hoofd scheen te zijn, 't geen zoo hoog liep, dat zij 't noodig oordeelden, hem op te sluiten. Men fluisterde te Makassar dit feit elkander al eens in de ooren, maar 't bleef bij een gerucht, tot het op zekeren avond op eene publieke plaats, ten aanhoore van iedereen, werd verhaald en behandeld. De Chinees, wien het aanging, was toen zeker reeds veertien dagen lang willekeurig en wederregtelijk opgesloten gehouden. Nu echter kon men het niet meer ongemerkt laten, en den volgenden dag, werd de opgeslotene in 's lands gevangenis overgebragt — een maatregel, die, naar aller meening, voor zijne veiligheid de beste was.

Nu zoudt gij denken, dat een verder onderzoek zou volgen; dat de bewerkers van deze willekeurige en ongeoorloofde opsluiting zouden worden opgespoord en gestraft. Gij vergist u — de zaak was hiermede uit, althans er werd geen vervolging ingesteld.

Deze zwakheid gaf aanleiding tot nog meer moeijelijkheden, zeer betreurenswaardig in de gevolgen voor hen, die 't eerste geweld gepleegd hadden. De Chinesche landverhuizers, ontevreden en teleurgesteld in hunne verwachtingen, vierden thans onbevreesd bot aan hunnen wrevel. Zij schoolden bijeen en maakten zich aan allerlei gewelddadigheden schuldig. Een detachement militairen rukte uit, om de orde te herstellen. Men raakte handgemeen. Eenigen der ontevredenen werden gedood, anderen gekwetst, en een inwoner van Makassar, die medewerkte om de orde te herstellen, schoot er eveneens 't leven bij in.

Ziedaar de gevolgen van werkeloosheid en zwakheid bij hen, die geroepen zijn om voor de goede orde te waken. Maar nog was het einde niet. Het schip, dat de Chinezen had aangebragt, lag gereed om weder te vertrekken, maar wilde de muitende troep, waarmede al zoo veel onaangenaamheden waren voorgevallen, niet mede nemen. Het bestuur van Makassar gaf zijne toestemming, om hen aldaar achter te laten. De Chinezen waren daarmede echter niet te vreden; zij wilden met het schip vertrekken. Onder meer baldadigheden, die zij pleegden, om den gezagvoerder daartoe te dwingen, behoorde ook, dat zij eene praauw, beladen met ruim honderd zakken rijst en bestemd voor dat vaartuig, aanrandden en geheel uitplunderden. Dit geschiedde op klaar lichten dag en op eene publieke plaats, bijna in 't gezigt van de Nederlandsche autoriteit, zonder dat deze tusschen beide kwam. Ofschoon de wet een ieders eigendom beschermt, heeft men daaraan niet veel, als zij op deze wijze wordt gehandhaafd.

Indien deze en dergelijke gebeurtenissen te Makassar plaats grijpen, is het niet te verwonderen, dat er niet zeer veel vooruitgang te bespeuren is. Daarom hebben wij ons verpligt gerekend van het medegedeelde voorval eens gewag te maken. Misschien zal de publiciteit ten gevolge hebben, dat er verbetering worde aangebragt.

VERITAS.

De jongelieden, die te Delft hunne opleiding genieten, worden onderworpen aan een examen, waarbij zij allen de bewijzen moeten geven van dezelfde hoeveelheid verkregen kennis in dezelfde vakken. Dat daarvan eene eentoonigheid en eenzelvigheid het gevolg is, die zeer ten nadeele strekt van 's lands dienst, waarbij eene groote verscheidenheid van kennis en bekwaamheid vereischt wordt, zal ieder begrijpen.

Een zeer voornaam gedeelte van 't geen de te Delft gevormde jongeling moet kennen, is de Javaansche taal. Onverschillig of het met zijnen aanleg overeenkomt, in ieder geval is hij verpligt, vier jaren lang aan die moeijelijke studie te wijden, en bij het examen, dat hij moet afleggen, wordt vooral op het Javaansch gelet.

Het spreekt van zelf, dat velen, gedurende hunne ambtelijke loopbaan in Indië, volstrekt niets aan deze kennis van 't Javaansch zullen hebben. Hun, die op Java bij 't binnenlandsch bestuur geplaatst worden, komt zij zeer te stade, maar de overigen, die buiten Java of op Java in de bureaux werkzaam worden gesteld, vergeten weldra weder wat zij met zoo veel moeite geleerd hebben, omdat wel andere kundigheden, die hun te Delft niet of zeer gebrekkig waren gedoceerd, maar geen Javaansch hun te stade komen.

Niemand kan tegenspreken, dat, al zou 't alleen om deze reden zijn, eene wijziging en hervorming van de akademie te Delft en van de vereischten van 't examen volstrekt noodzakelijk is. Men moet niet alleen zorgen voor 't geen de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java moeten kennen, men moet te Delft ook trachten te vormen ambtenaren voor de bure-

aux, ambtenaren voor Sumatra, Celebes, Borneo, de Molukkos enz. Men moet aan de jongelieden zoo veel vrijheid laten, dat zij bij 't examen proeven van bekwaamheid kunnen afleggen, waaruit blijkt, dat zij minder geschikt zijn voor Java, maar, bij voorbeeld, zeer geschikt voor Sumatra; en dan moet men hen aannemen, omdat op Sumatra ambtenaren noodig zijn die, om maar iets te noemen, veel nut zullen hebben van den tijd, dien zij te Delft aan 't Maleisch hebben gewijd, maar volstrekt niet van 't Javaansch, al bragten zij 't er ook zoo ver in als hun onderwijzer zelf.

Maar nog onbegrijpelijker worden de eischen van 't examen, als men let op den regel, dien 't Gouvernement in Indië volgt, bij de plaatsing der ambtenaren, die van Delft derwaarts worden gezonden. Wij zullen daarvan eene bijzonderheid herinneren, die nog versch in 't geheugen ligt en die ieders verbazing moet opwekken.

Onlangs werden zes ambtenaren, die hun diploma te Delft hadden verworven en dus bewijzen hadden gegeven van vooral ook in 't Javaansch groote vorderingen te hebben gemaakt, naar Sumatra gezonden, waar zij in hunne ambtelijke betrekkingen, Maleisch, en misschien Redjangs en Bataks, zullen noodig hebben, maar geen Javaansch.

En bijna in dien zelfden tijd werd een groot aantal jongelieden, die geen examen te Delft hadden afgelegd, uit gunst met het radikaal waren begiftigd en dus geene bewijzen van kennis van 't Javaansch konden produceren, juist bij 't binnenlandsch bestuur op Java geplaatst.

Kan men zich grooter verwarring, dwazer willekeur, en meer in 't oog springende onredelijkheid voorstellen, dan het radikaal-stelsel, in verband met de behoeften in Indië en de wijze van uitvoering, door de regering aan de bepalingen daaromtrent gegeven?

In het *voorloopig verslag* van de commissie van rapporteurs, betrekkelijk *de wet, houdende bepalingen omtrent den doortogt en het vertrek van landverhuizende personen*, komen zeer belangrijke opmerkingen voor omtrent kolonisatie, ook in de Oost-Indische bezittingen van den staat. Wij lezen onder anderen in dit verslag:

„Ter gelegenheid der overweging van deze wet, die een merkwaardig verschijnsel van onzen leeftijd — de sterk toegenomen zucht tot verhuizing naar een ander werelddeel — betreft, is door vele leden teruggekomen op de klagt, dat de regering zich die overal heerschende neiging zoo weinig in 't belang onzer overzeesche bezittingen en koloniën ten nutte maakt. Die leden verlangden gecnszins, dat het Gouvernement zelf zich met het overbrengen van volkplanters naar Oost- of West-Indië belaste, of daar, op het een of ander punt, eene proeve van kolonisatie nam. Ondernemingen van dien aard liggen niet binnen den werkkring des gouvernements; het schenken daaraan van regtstreeksche ondersteuning van staatswege oefent ligt eenen nadeeligen invloed op den volkplanter uit, die het gevoel, op eigen krachten te moeten steunen, niet moet verliezen. Maar men wilde dat het Gouvernement de immigratie naar onze koloniën aanmoedigde en bevorderde, in plaats van, gelijk tot nu toe maar al te zeer het geval is geweest, daaraan hinderpalen in den weg te leggen, of zelfs door allerlei belemmerende verordeningen een stelsel van uitsluiting te handhaven.

„In onze Oost-Indische bezittingen, waar het Europesche element zoo zeer versterking be-

hoeft, is de vestiging van Europeanen volstandig tegengewerkt. Toen voor eenige jaren, van de zijde der afgescheiden Protestanten hier te lande, eene aanvrage gedaan werd om zich op de oostkust van Java te mogen gaan vestigen, meende de regering dat verzoek van de hand te moeten wijzen. Het gevolg dier weigering is geweest, dat een niet onaanzienlijk getal inboorlingen voor Nederland is verloren gegaan. Voortdurend heeft de regering, met opzigt tot Nederlandsch Indië, in gelijken geest gehandeld."

De Kamer heeft volkomen juist gezien. In gelijken geest heeft de regering niet alleen gehandeld, wanneer het eene eigenlijke kolonisatie betrof, maar ook wanneer het gold het overbrengen van Nederlandsche kapitalen en industriëlen naar Indië, ten einde daar de rijkdommen, welke er sedert eeuwen onaangeroerd liggen, te exploiteren. Door allerlei intrigues, kleine plagerijen, geheime machinatiën, wordt elke onderneming belemmerd of verhinderd, waartoe Nederlanders zich aanmelden, of die door hen worden ondernomen.

Wil men hiervan 't bewijs, men leze de diskussiën, die den 29sten April l.l., in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, plaats hebben gehad bij de interpellatie, tot het rigten van eenige vragen aan den Minister van koloniën, betrekkelijk het koninklijk besluit van 24 October 1850, no. 45.

Toen is gebleken, dat men zelfs er niet voor terugdeinst om eene onderneming, aan wier hoofd Z. K. H. prins HENDRIK der Nederlanden zich bevindt, op alle wijzen belemmeringen en moeijelijkheden in den weg te leggen. En wat anderen in dat opzigt te wachten hebben, dat is bij diezelfde gelegenheid voor ieder duidelijk geworden. De ontginning van tin op de Karimon-eilanden heeft men den heer VAN DEN BERG onmogelijk gemaakt, door, om zeer gezochte en niets afdoende redenen, hem te weigeren goedkeuring van eene tusschen hem en den onderkoning van Rio gesloten overeenkomst; na eerst drie jaren lang, onder allerlei voorwendsels en zelfs toezeggingen, openlijk in de Tweede Kamer uitgesproken, hem te hebben opgehouden.

Maar wat is dan doch de eigenlijke reden van dezen onwil bij het Gouvernement? heb ik reeds dikwijls hooren vragen. Misschien vindt men een sleutel tot oplossing van dit raadsel in 't volgende antwoord, dat mij eens een resident gaf:

— „Mijnheer! ik kan veel gemakkelijker 100,000 Javanen regeren, dan twee Europesche fabrijkanten!"

Bij gelegenheid der interpellatie op 29 April l. l., in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, over de mijnontginning van Billiton, heeft de Minister van Koloniën onder anderen gezegd:

„De helft der kosten voor de militaire bezetting zijn gebragt ten laste van het Rijk."

De Minister voerde dit aan als een alles afdoend bewijs, dat men de onderneming zeer genegen was en haar zelfs meer ondersteunde, dan de pligt, uit het kontrakt voortvloeijende, medebragt.

Het feit konden wij, bij gelegenheid der interpellatie, natuurlijk niet

tegenspreken, ofschoon wij de kracht van 't bewijs bestreden, dewijl onze ingebragte bezwaren, tegen de handelingen der regering, andere punten betroffen dan de bezoldiging der bezetting. Wij hebben over de beginselen gesproken en over de moeijelijkheden, die uit de toepassing dier beginselen nu reeds voortvloeijen en daarvan onafscheidelijk zijn.

Maar nu berigt men ons, van eene zeer geloofwaardige zijde, dat het feit, door den minister vermeld, geheel niet bestaat: dat het Gouvernement de helft der kosten van de bezetting *niet* betaalt.

Reeds meermalen heb ik, in de diskussien met de Ministers van Koloniën, moeten ondervinden, dat men feiten tegen mij, als argumenten, aanvoerde, die natuurlijk op dat oogenblik niet door mij konden worden tegengesproken, maar die later bleken geene feiten te zijn. Dat, op zulk een wijze, de diskussie onmogelijk is vol te houden, zal wel ieder in 't oog vallen.

Ondertusschen wenschte ik wel, dat de Minister van Koloniën nog eens naauwkeurig liet onderzoeken, of inderdaad, gelijk hij het heeft uitgedrukt, „de helft der kosten voor de militaire bezetting zijn gebragt ten laste van het rijk." De bron, waaruit wij deze teregtwijzing van den Minister ontvingen, heeft in ons oog te veel krediet, dan dat zulk een nader onderzoek ons niet noodig zou schijnen.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.